HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A TARTALOMBÓL

Mucs Sándor alezredes—Kovalcsik József

A légideszantcsapatok fejlődésének áttekintése a két világháború között, és alkalmazásuk a második világháborúban

Jaromir Navratil

1948 február és a csehszlovák hadsereg

Dr. Rapcsányi—Dr. Tóthné

Ismeretlen feljegyzések Zrínyi Miklós téli—tavaszi hadjáratáról

2

1962

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

2

1962

ÚJ FOLYAM BUDAPEST IX. ÉVFOLYAM

A HADTÖRTÉNELMI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

Szerkeszti a Szerkesztő Bizottság

Főszerkesztő:

Mucs Sándor

Tagok:

Balázs József, Barta István, dr. Csillag Ferenc,
dr. Liptai Ervin, Nagy Gábor, Rudas István

Felelős szerkesztő:

Otta István

Technikai szerkesztő:

Sztana Béla

A szerkesztőség címe:

Budapest, I., Kapisztrán tér 2. sz. Telefon: 360—764

Felelős kiadó: Zrínyi Katonai Kiadó
Budapest, XIII., Dózsa György út 49. sz. Telefon: 205—915

Megjelenik félévenként

Egyes szám ára: 16,— Ft. Előfizetési ára egész évre: 32,— Ft.
Csekkszámlaszám: 61.297 befizetési számla. Budapest.

Megrendelhető: Posta Központi Hírlapiroda, Budapest, V., József nádor tér 1.
Telefon: 180—850, és a kiadónál

624759/2 — Zrínyi Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Bolgár Imre igazgató

A LÉGIDESZANT CSAPATOK FEJLŐDÉSÉNEK ÁTTEKINTÉSE A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT ÉS ALKALMAZÁSUK A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚBAN

Mucs Sándor alezredes—Kovalcsik József

A HADITECHNIKA ROHAMOS FEJLŐDÉSE a második világháború után gyökeres változást hozott a hadászat, a hadművészet és a harcászat elveinek fejlődésében. A rakéta- és a nukleáris fegyverek alkalmazásának lehetőségei, tömegpusztító hatásuk egy adandó háborúban, rendkívül gyorsan váltakozó helyzeteket teremthet az arcvonalakon, sőt, a mögöttes területeken is. E lehetőség minden fokozatú parancsnoktól megköveteli a gyors elhatározást, a rendelkezésre álló erők és eszközök gyors felhasználását, támadásban és védelemben egyaránt, az elért sikerek továbbfejlesztése vagy a veszélyeztetett terepszakaszok, objektumok megerősítése érdekében.

A csapatok és a haditechnika gyors átcsoportosításának egyik fontos és rugalmas formája a légiszállítás igénybevétele, a légideszant csapatok alkalmazása. E fegyvernem az utóbbi két évtizedben — a repülés eszközeinek fejlődésével párhuzamosan — szintén hatalmas arányú fejlődésen ment keresztül. Egy esetleges háborúban való felhasználása elveinek és várható gyakorlati alkalmazása kérdéseinek nagy nemzetközi szakirodalma van.

A korszerű elvek és a várható alkalmazási módszerek kidolgozásában a katonai teoretikusok felhasználták azokat a tapasztalatokat, amelyeket e fegyvernem alkalmazása során a második világháborúban szereztek.

E tanulmányban arra vállalkoztunk, hogy a teljességre való törekvés nélkül, fő vonalaiban bemutassuk a légideszant csapatok kialakulásának történetét és alkalmazási elveinek fejlődését az első világháborút követő években, valamint konkrét példákkal igazoljuk, hogy ez a viszonylag új fegyvernem már

a második világháború egyes hadműveleteiben, harcaiban döntő tényezőként szerepelt. A légideszant csapatok második világháború utáni fejlődésének és alkalmazási elvei problematikájának tárgyalása nem célja e tanulmánynak. Ugyanakkor azonban, megítélésünk szerint, e fegyvernem kialakulása és harci alkalmazásának története hasznos tapasztalatokat rejt magában a jövő szempontjából is. Amennyiben tanulmányunkkal sikerül felkeltenünk olvasóink érdeklődését és új gondolatokat ébreszteni parancsnokainkban a légideszant csapatok alkalmazási módjait illetően, úgy véljük, munkánk nem volt hiábavaló.

A légideszant elméletének megszületése az első világháborúban és alkalmazásának első lépései

A repülőgép katonai alkalmazása fokozatosan, a technikai fejlettség fokától függően vált sokoldalúvá. 1910-ben a légierő szerepe még csak a megfigyelésre és a felderítésre korlátozódott, de 1912-ben a repülőgépeket már bombázásra is előkészítették. A háború első hónapjaiban pedig általánosan elfogadottá vált a repülőgépek bombázás céljára való felhasználása és 1915-ben a légiharc megvívásának eszközeként a vadásztevékenység. A csapatok légiszállításának elvét jóval később, 1930 táján, az utasszállító és kereskedelmi repülőgépek teljesítőképességének technikai fejlődése vetette fel.

A csapatok légiszállításának kezdettől fogva két elméleti lehetősége volt, s ez a két irányzat jelentkezett a katonai elméletekben és a gyakorlati alkalmazásban egyaránt: az egyik, a szó szoros értelmében vett légiszállítás, repülőtérről repülőtérre, a másik az egységek földreszállítását nem tette a repülőtértől függővé, hanem ejtőernyő segítségével akarta megoldani. Az első irányzat a légiszállítást kizárólag hadászati szintre korlátozta, a másik a harcászati lehetőségek megnövekedését tartotta szem előtt.

A légideszant csapatok megszervezésének és alkalmazásának gondolata először az első világháborúban merült fel, miután a háború állóháborúvá változott és a megerődített állásokat a szárazföldön nem sikerült áttörni. Szükségessé vált, hogy felderítőket juttassanak az ellenség mögöttes területeire, a gyenge pontok felderítésére a főcsapás irányának helyes megválasztása érdekében. Ennek eszközét a katonai szakemberek az ejtőernyőben látták. Az ejtőernyőt ebben az időben már al-

kalmazták a pilóták életének megmentésére, így nem volt nehéz arra a következtetésre jutni, hogy az ejtőernyő segítségével felderítőket lehet eljuttatni az ellenség mögöttes területére. Az első sikeres kísérletek után kisebb, néhány fős diverzáns csoport bevetésére is sor került abból a célból, hogy a főcsapás kijelölt sávjában rombolásokat hajtsanak végre az ellenséges tartalékok felvonulásának, illetve átcsoportosításának akadályozására. A katonai irodalom az első ilyen tevékenységként a franciák 1918 nyarán végrehajtott vállalkozását említi, amikoris egy három főnyi ejtőernyős csoportot dobtak le az Ardennekben. Felszerelésük rádióállomás és robbanóanyag volt, s miután a németek utánpótlását szolgáló vasútvonalakon több sikeres robbantást hajtottak végre, egy hét múlva sikeresen visszatértek saját csapataikhoz.[1]

A sikeres felderítő és diverzáns vállalkozások érlelték meg 1918 őszén William Mitchell amerikai tábornokban, az USA Franciaországban harcoló légierejének parancsnokában azt a tervet, mely a megerődített német arcvonal áttörésének nagy véráldozatot kívánó feladatát csökkentett veszteséggel és a meglepés eszközével kívánta elérni.[2] Elgondolása a maga idejében forradalmi volt a katonai elméletek között. Terve szerint ugyanis egy teljes légideszant hadosztályt vetettek volna be az Yser folyónál kiépített német védelem áttörésének elősegítése érdekében. A kivitelezésnek azonban komoly akadálya volt az akkori repülőgépek kis teherbíró képessége. Érdekes megjegyezni, hogy Mitchell tervének végrehajtásához mintegy kétezer repülőgépre lett volna szükség. Miután Mitchell ígéretet kapott, hogy a szükséges repülőgépeket 1919 februárjára megkapja, hozzáfogott a hadművelet előkészítéséhez. Az 1. amerikai hadosztályt valóban visszavonták az arcvonalról, s néhány egység ejtőernyős kiképzését is megkezdték, a terv végrehajtására azonban nem került sor, mivel Németország 1918. november 11-én letette a fegyvert.

Mitchell tábornok irányításával még a háború után is végrehajtottak néhány kísérletet, ezek azonban rövid életűek voltak, s nem vezettek különösebb eredményre, mert a katonai felső vezetés nem támogatta őket kellőképpen, s csak jóval ké-

[1] Hove, Alkmar v.: Внимание, парашютисты! (Achtung Fallschirmjäger.) Moszkva, Izdat, Inosztrannoj Literaturü, 1957. 22. old.

A könyv szerzője a második világháborút, mint ejtőernyős lövész sorkatona kezdte. A háború végére főhadnagyi rendfokozatot ért el, s ejtőernyős lövész század parancsnok volt. Könyvét Ramke és Student tábornokok közreműködésével írta, akik a német légideszant csapatok parancsnokai voltak.

[2] Smith, D. O.: Военная доктрина США. (U. S. Military Doctrine.) Moszkva, Izdat. Inosztrannoj Literaturü, 1956. 154. old.

sőbb ismerték fel, hogy „hagyatékából" az egyik legjelentősebb gondolat az a felismerés volt, hogy „a légierők, a légi úton szállított és az ejtőernyős csapatok rendkívül jelentős szerepet fognak játszani egy második világháborúban".[3]

A légideszant csapatok és alkalmazásuk elvének fejlődése a két világháború között

Az első világháború befejezése után a különböző országok katonai teoretikusai igyekeztek összegezni a háború tapasztalatait és következtetéseket vontak le a vezetés és a hadseregek szervezésére vonatkozóan, különös tekintettel azokra az új fegyvernemekre, amelyek először jelentek meg az első világháború harcterein. Ismeretes, hogy különböző országokban sokféle elmélet született a repülőgépek, a páncélos csapatok fejlesztéséről és felhasználásáról.

A repülőgép és az ejtőernyő technikai tökéletesedése 1930 táján vetette fel ismét — ezúttal már nem utópikus formában — a légideszant csapatok alkalmazásának elméletét. „Mindenekelőtt a légiszállítás rugalmassága és minden irányú kiterjedése voltak azok az előnyök, melyek bizonyos katonai köröket foglalkoztattak. A tartalékok gyors átcsoportosításának és a hadászati mozgás rugalmasabbá tétele feladatának megoldása sürgető követelmény volt.[4]

A légideszant csapatok szervezése és gyakorlati felhasználása elméletének kimunkálása azonban a Szovjetuniót kivéve a harmincas évek közepéig teljesen háttérbe szorult. Híven tükrözi a burzsoá katonai teoretikusok döntő többségének ekkori állásfoglalását Sikorski volt lengyel hadügyminiszter álláspontja, akinek könyve francia kiadásához Pétain marsall írt előszót. Sikorski szerint: „Néhány technikus úgy véli, hogy a repülés állandó fejlődése következtében a jövőben a repülés hatalmas szállító eszközzé válik. Jelenleg azonban a rendkívül drága, törékeny, sebezhető és kisszámú kormányozható léghajó egyáltalán nem alkalmas erre a feladatra. Ami pedig a repülőgépeket illeti, jelenlegi szállító kapacitásuk nagyon kicsi, s a technika mostani fejlettségi fokán, a jelenlegi repülőgéptípusok nem tudnak tizenöt gyalogosnál többet szállítani. Vannak olyan feltételezések, hogy az úgynevezett óriás repülőgépek a legközelebbi jövőben képesek lesznek mintegy ötven vagy száz embert is szállítani, azonban ezek a számok semmiféle szerepet

[3] Waddell, L. S.: The airborne story. Hagerstown, 1954. 5. old.
[4] Rocolle: L'arme aéroportée clé de la victoire? Paris, 1948. 1. köt. 32. old.

nem játszanának egy korszerű háborúban. Bizonyos kivételes és epizódszerű eseteken kívül (kis különítmények, egészségügyi kiürítés), a légiszállítás csak alkalomszerű szerepet játszhat azokban a háborúkban, melyeket a hatalmas eszközök bevetése jellemez."[5]

A szocialista hadtudomány azonban, amely nem adott helyet az egyes fegyvernemek fétisizálásának és a különböző fegyvernemek arányos fejlesztését vallotta, felismerte a légideszant csapatok lehetőségének távlatait és a többi fegyvernem egyidejű fejlesztésével nagy lépést tett szervezési és alkalmazási elveinek kidolgozásában és az elvek gyakorlati kipróbálásában.

A szovjet légideszant csapatok szervezetszerűen 1930-ban alakultak meg és 1931-ben már önálló ejtőernyős zászlóaljakat hoztak létre, amelyek később ezredekké, dandárokká fejlődtek.[6] A légideszant csapatok szervezésével párhuzamosan folyt az elméleti munka e csapatok helyének és szerepének meghatározására is, a többi fegyvernemekkel való hadműveleti, harcászati tevékenység összehangolására. Rövidesen sor került a kidolgozott elméletek gyakorlati kipróbálására is. Így pl. 1934-ben a Bjelorusz katonai körzet gyakorlatain 900 fős ejtőernyős deszantot alkalmaztak, az 1935. évi kijevi katonai körzet gyakorlatán pedig 1200 fő ejtőernyős és 2500 fős leszálló deszant került bevetésre.[7] A légideszant csapatok szállításában már többmotoros gépek vettek részt. A hadgyakorlatokat végignéző angol tábornok kormányához írott jelentésében kifejtette: „Ha én magam nem láttam volna ezt, soha el nem hittem volna, hogy egy ilyen hadművelet egyáltalán lehetséges."[8] A Bjelorusz katonai körzet 1935. évi gyakorlatán még nagyobb mértékben kerültek kipróbálásra a légideszant-csapatok, ahol 1800 fő ejtőernyőst és 5700 fős leszálló deszant-egységet vetettek be 170 km mélységben az „ellenség" mögöttes területén. 1936-ban a moszkvai katonai körzet gyakorlatán pedig egy teljes hadosztályt alkalmaztak. Hove a gyakorlatokra célozva írja, hogy: „Ez a gyakorlat teljesen igazolta a légideszant-csapatok hadműveleti, harcászati alkalmazásának helyességét."[9] E gyakorlatok már azoknak az elveknek gyakorlati helyességét igazolták, amelyeket a szovjet harcászati szabályzat a légideszant csapatok alkalmazásáról 1936-ban rögzített. E szabályzat a légideszant-csapatok felhasználásának el-

[5] Sikorski, W.: La guerre moderne, son caractère, ses problèmes. Paris, 1935. 213. old.

[6] Szagadjak, P.—Ciganok, A.: Légideszantok alkalmazása a Nagy Honvédő Háborúban. — Hadtörténelmi Közlemények, 1962. 1. sz. 218. old.

[7] Uo. 219. old.

[8] Hove i. m. 26. old.

[9] Uo. 27. old.

vét abban rögzítette, hogy képesek dezorganizációs tevékenységre az ellenség mögöttes területein és a hátországban, képesek a földi csapatokkal együttműködve az ellenség bekerítésére és megsemmisítésére. A szabályzat a légideszant-csapatok feladatairól leszögezte, hogy a harc folyamán foglaljanak el fontos terepszakaszokat, átkelőhelyeket, támaszpontokat az ellenség mögöttes területein, amelyekkel elősegíthetik az ellenség bekerítését és megsemmisítését. Továbbá feladatul állítja az ellenséges hátország dezorganizálását, repülőterek, hídfők elfoglalását.[10] A szovjet harcászati szabályzat tehát az adott időszakban helyesen határozta meg ezen új fegyvernem felhasználásának elveit és feladatait.

A Szovjetunió sikereire, amelyeket e fegyvernem fejlesztésében elért, felfigyelt az egész világ. Minden országban megtették az első lépéseket a légideszant-csapatok alapjainak lerakásához.

Németországban Hitler uralomra jutásával és az új háborúra való felkészüléssel megkezdődik a versailles-i szerződés katonai megkötöttségének felrúgása és a hadsereg gyorsütemű fejlesztése. Hitler 1935. március 15-én hirdeti ki a hadsereg fejlesztéséről szóló törvényt, amelyben bejelenti, hogy a fegyveres erők mindhárom haderőneme felállításra kerül és közülük a légierő fejlesztésére kell a legtöbb gondot fordítani. A terv előírásai szerint a német légierőnek 1942-ig rendelkeznie kellett ezer bombázóval, ezer vadászbombázó, felderítő és csatarepülővel, ezer vadászrepülőgéppel, valamint jelentős számú szállító- és iskolagéppel.[11] A légierő fejlesztésével egy időben megkezdik a toborzást az új fegyvernem, az ún. ejtőernyős lövész csapatok számára, s egyidejűleg megkezdődik a hadseregen belül a szervezetszerű ejtőernyős kiképzés. 1937-ben a német hadsereg már két ejtőernyős zászlóaljjal rendelkezik. A fegyvernem harci alkalmazása tekintetében azonban koránt sincs olyan egységes nézet, mint a Szovjetunióban. Jelentős véleményeltérés van a német szárazföldi csapatok és a légierő parancsnoksága között. A szárazföldi csapatok parancsnokságának véleménye szerint az ejtőernyős csapatokat a földi csapatokkal együttműködve kell felhasználni harcászati méretekben, fontosabb objektumok elfoglalása vagy az ellenség átkarolása érdekében. A légierő parancsnokság véleménye az volt, hogy az ejtőernyős lövészcsapatokat csak diverziós feladatokra célszerű felhasználni, s mivel az ejtőernyős lövészek ebben az időben még közvetlenül a légierő alá voltak rendelve, kiképz-

[10] Szagajdak—Ciganok i. m. 219.old.
[11] Hove i. m. 28—29. old.

zésük is ennek az elvnek az alapján történt, ami azt jelentette, hogy hasonló volt a műszaki csapatok kiképzéséhez. A német légideszant-csapatok szervezési és felhasználási elveinek fejlődésében Student tábornoknak az ejtőernyős csapatok parancsnokává történt kinevezése után következett be jelentős előrehaladás, mikoris a német ejtőernyős csapatok kiképzésében azok az elvek kaptak vezető helyet, amelyek harcászati és hadműveleti méretekben is tervezték e fegyvernem felhasználását. Ezenkívül a kiképzésben a fő hangsúlyt a meglepésszerű alkalmazásra fektették. A német ejtőernyős csapatok először az 1938. október 7-én megtartott gyakorlaton mutatkoztak be, amikor 250 szállító repülőgép 3000 embert tett ki teljes felszereléssel a megadott helyen.[12]

Franciaországban, bár megtették az első lépéseket az ejtőernyős kiképzés felé és 1933-ban iskolát is szerveztek a kiképzésre, de hasonlóan a többi nyugati országhoz — Németországot kivéve — nem tulajdonítottak nagyobb jelentőséget e fegyvernem fejlesztésének. Ennek következtében Franciaországban a háború kezdetéig csak két kisebb ejtőernyős alegységet hoztak létre, amelyek létszáma nemigen haladta meg a 300 főt.[13]

Az angol légideszant-csapatok fejlesztése lényegében 1940 júniusában indult meg azzal, hogy létrehozták az ún. deszantközpontot, amelybe összevonták a már korábban létrehozott ejtőernyős iskolát és a vitorlázógépek személyzetének kiképzését. Ez a központ az ejtőernyős kiképzésen túl foglalkozott vitorlázógépek konstruálásával és felhasználásuk módszerének kidolgozásával is. 1940 második felében egy újabb központ került felállításra, ahol az angol légideszant-csapatok szervezési, felszerelési és felhasználási elveinek kidolgozásával foglalkoztak. Ezek a központok Manchesterben és Ringwayben voltak, ahol 1945-ig mintegy 60 ezer angol ejtőernyős lövészt képeztek ki.[14]

Az Északamerikai Egyesült Államok légideszant csapatainak szervezése 1938-ig szintén csak kísérleti stádiumban volt. Bár 1928-ban Texas államban már sor került kislétszámú alegység teljes felszereléssel történő kidobására, a további fejlődésre csak 1938 után került sor. Az USA vezérkari iskolája ugyanis ekkor kezdett foglalkozni elméleti és gyakorlati síkon a légideszant háború kérdéseivel. A légideszant csapatok tényleges létrehozása csak 1940-ben, a német sikerek után kezdődött meg. Az USA hadügyminisztériuma ekkor dolgozta ki a légideszant csapatok létrehozásának konkrét programját. Az első alegység ön-

12 Uo. 49. old.
13 Uo. 31. old.
14 Uo. 113. old.

kéntes jelentkezés alapján Fort-Benningben alakult meg (Georgia állam), amelyből aztán kifejlődött az USA légideszant fegyverneme.[15]

A Horthy-hadsereg katonai irodalma is viszonylag nagy teret szentelt a légideszant csapatok szervezési, fejlesztési kérdéseinek. Külön figyelmet szentelnek a szovjet hadgyakorlatokon alkalmazott légideszant csapatok felhasználásának. 1936-tól kezdve a Magyar Katonai Szemlében egyre-másra jelennek meg a különböző jellegű cikkek a légideszant csapatokkal kapcsolatban. E cikkekben Magyarország katonai erejéből kiindulva, főleg a harcászati jellegű alegységek harceljárását boncolgatják. Valamennyi szerző megegyezik abban, hogy e fegyvernem személyi állományát alapos rostálás után kell kiválogatni és hogy kiképzésük erős, „összkomfortos" legyen, hogy egy esetleges vállalkozást veszteségek esetén is tökéletesen végre tudjanak hajtani. Sok cikk foglalkozik az ejtőernyős csapatok támadása elhárításának harceljárásával.[16]

Az eddigiekből világosan kitűnik, hogy a légideszant csapatok szervezése, fejlesztése és gyakorlati felhasználása tekintetében kétségkívül a Szovjetunió tette meg a kezdeményezést. Ezt a burzsoá katonai irodalom mindenképpen kénytelen elismerni. Hove megjegyzi, hogy: „A két világháború között a légideszant csapatok felhasználásában első nagy tapasztalata a Szovjetuniónak volt."[17] Az USA katonai irodalma szintén elismeri: „. . . történelmi tény, hogy a légideszant háború elmélete, ahogy azt a mai értelemben értjük, az oroszoknál született . . ."[18] A magyar katonai irodalom is minden fenntartás nélkül elismeri a Szovjetunió elsődlegességét ezen a területen. „Kétségen kívül megállapíthatjuk — írja Pataki Géza —, hogy a világháború után a szovjet vezetőség ismerte fel elsőnek az ejtőernyős gondolat nagy hordérejét . . ."[19] Jónás Endre a Magyar Katonai Szemlében ugyancsak elismeri: „A világtörténelem első nagy-

[15] Gavin, James M.: Вездушно-десантная война. (Airborne Warfare.) Moszkva. Voenizdat, 1957. 9—10. old. A könyv szerzője amerikai tábornok, aki a második világháború idején több magas beosztást töltött be a légideszant csapatoknál, s a normandia partraszállás után a 82. amerikai légideszant hadosztály parancsnoka lett.

[16] Magyar Katonai Szemle 1936—1943. évfolyamai.
Ehelyütt megemlítjük, hogy a viszonylag bőséges katonai irodalom ellenére a horthysta hadsereg sem fordított sok gondot e fegyvernem fejlesztésére. A háború kezdetéig csupán egy ejtőernyős zászlóaljat szerveztek, melyet 1941. április 12-én a Jugoszlávia elleni támadás során Új-Verbásztól délre vetettek be. A bevetés teljes kudarccal végződött. (Ld. Dr. Csima János: Adalékok a Horthy-hadsereg szervezetének és háborús tevékenységének tanulmányozásához. Bp. 1962. 55—56. old.)

[17] Hove i. m. 25. old.

[18] Gavin i. m. 10. old.

[19] Magyar Katonai Szemle 1941. IV. évnegyed. 364. old.

tömegű ejtőernyős vállalkozása az 1935/36. évi szovjet hadgyakorlaton játszódott le . . ."[20]

Ha a légideszant csapatok szervezési és felhasználási elvei a két világháború között kezdeti stádiumban voltak is, néhány példát már találunk arra, hogy az egyes államok harcfeladat végrehajtása érdekében légiúton szállítottak át lövész egységeket országon belül, sőt kontinensek között. Az első ilyen jellegű alkalmazás 1932-ben történt, amikor az angolok az iraki felkelés elfojtására Egyiptomból Bagdadba szállítottak kisebb alegységeket légiúton. Ilyen jellegű feladatokat oldott meg a német fasiszta hadvezetés is, amikor Franco tábornok fasiszta felkelésének támogatására sietve Spanyol-Marokkóból Ju—52-es szállítógépek felhasználásával Spanyolországba szállította át a fasiszta csapatokat.

Nem érdektelen talán röviden azzal is foglalkozni, hogy a légideszant csapatok minél célszerűbb harcrendjének kimunkálása, a nehézfegyvereknek légi úton történő szállítása és földrejuttatása, majd a földön történő mozgatásához megfelelő járművek konstruálása, mind-mind külön feladatokat jelentett a katonai szakemberek számára. A német légideszant-csapatok gyakorlatán például kiderült, hogy a légideszant hadosztály nem képes magával vinni nehézfegyvereket, tüzérséget, ami jelentősen csökkentette ütőképességét. A légideszant csapatok tüzérsége számára a németeknél a 76 mm-es hegyi ágyúkat rendszeresítették, azonban a földön való mozgatására nem találtak megfelelő eszközöket. Kísérleteztek ugyan tiroli lovakkal és rotweiler kutyákkal[21] is, de ezek egyike sem bírta a légi szállítás körülményeit. Külön problémát jelentett az ejtőernyős és légideszant csapatok páncélelhárító eszközökkel való ellátása. A német légideszant csapatoknál e célra a 20 mm-es légvédelmi ágyúkat rendszeresítették, amelyeket oldalkocsis motorkerékpárral vontattak. Minden löveghez két motorkerékpár tartozott, egy a löveg vontatására, a másik a lőszeres láda szállítására szolgált. Ezeket az eszközöket több ejtőernyő felhasználásával juttatták a földre. A második világháborút közvetlenül megelőző években a német fasiszta hadseregben szinte végleges formában kialakult az ejtőernyős egységek szervezése is. Egy német ejtőernyős zászlóalj szervezési sematizmusa a következő volt. (1. sz. vázlat)

A fasiszta Németország Európa leigázására készülve, a lerohanásra kiszemelt országok mielőbbi ellenállásának megtörésére a hadüzenet nélküli, meglepésszerű támadást tartotta legmegfe-

[20] Magyar Katonai Szemle 1941. IV. évnegyed. 121. old.

[21] Röviszőrű, nagynövésű juhászkutya fajta, amelynek magassága eléri a 60 centimétert.

lelőbbnek. E gengszter módszer eszközeként szolgáltak a fasiszta hadvezetés kezében a légideszant egységek, illetve magasabb-egységek, amelyeket a háború kezdetére már létrehoztak. A német fasiszta hadvezetés a légideszant csapatok első ilyen irányú feladatát Csehszlovákia lerohanásának előkészítése során szabta meg. A szudéta kérdés tudatos élezése idején a német haderő felkészült a katonai erőszak alkalmazására is. Ebben a tervben

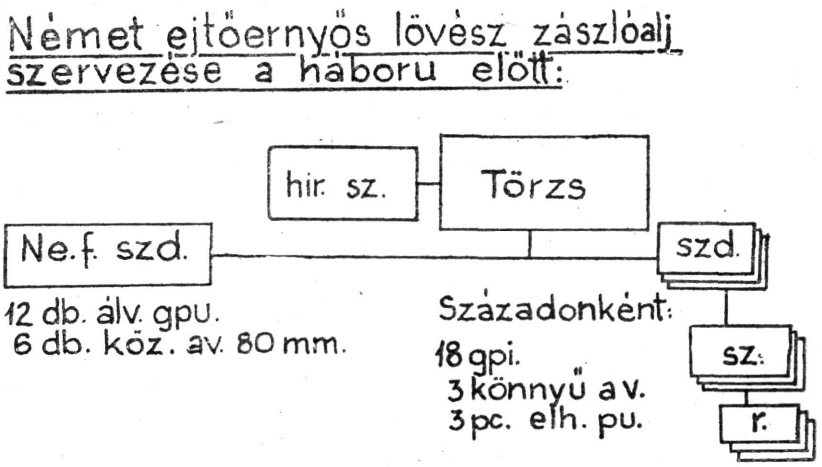

1. sz. vázlat

a német ejtőernyős csapatoknak már komoly szerepet szántak. Feladatukat a német hadvezetőség abban szabta meg, hogy a csehszlovák határvédelmi rendszer mögé bevetve, átjárókat nyissanak a földi csapatok számára. A feladat végrehajtására, amelyre a Moravice völgyében Bruntáltól délnyugatra került volna sor, egy ezred bevetését tervezték. Az ezred három zászlóalja (ejtőernyős lövész) közül az egyiknek az lett volna a feladata, hogy a másik két zászlóalj leszállóhelyét biztosítsa. E két zászlóalj közül az egyik zászlóaljnak — amely műszaki kiképzésben részesült — feladata lett volna, hogy lerombolja a csehszlovák határberendezést, míg a másik zászlóalj biztosító feladatot kapott, azt, hogy Bruntáltól délnyugatra rendezkedjen be védelemre és akadályozza meg a csehszlovák erők előrenyomulását Olomouc irányából. Mint ismeretes, a cseh burzsoá kormány kapituláns politikája következtében a fegyveres konfliktusra nem került sor. A következő „éles" bevetésre Csehszlovákia lerohanásakor került sor, amikor 1939. március 16-án a fasiszta ejtőernyős csapatok megszállták a prágai repülőteret.

A légideszant csapatok felhasználása a német fasiszták nyugat-európai hadjárata során

A fasiszta Németország, kihasználva a nyugati imperialisták magatartását, azt, hogy bár hadiállapotban voltak vele, de aktív harctevékenységet nem folytattak ellene, megkezdte Északnyugat-Európa elfoglalását. E hadműveletek célja az volt, hogy egyrészt nyomást gyakoroljon Svédországra, amelynek vasércexportjára a fasiszta Németországnak feltétlenül szüksége volt, másrészt Dánia és Norvégia elfoglalásával a fasiszta hadvezetés bázist kívánt teremteni Anglia, Franciaország és a Szovjetunió elleni támadáshoz.[22]

Hitler 1940. március 1-én adta ki direktíváját Dánia és Norvégia megtámadására, mely hadműveletben a meglepés elérése érdekében nagy szerepet szántak az ejtőernyős deszant csapatoknak. A Dánia elleni hadműveletben részt vevő ejtőernyős csapatok feladata az volt, hogy: a) Foglalják el Aalborg repülőterét, hogy a német légierő e támaszpontról könnyebben ellenőrizhesse az ellenség repülési útvonalait. b) Foglalják el a Storströmi-öböl hídjait, amelyek a Falster és a Sjaelland szigeteket kötötték össze, hogy ezáltal biztosítsák a földi csapatok gyors előremozgását.[23] A hadműveletek, amelyek április 9-én kezdődtek, Dániát kapituláns kormánya behódolása miatt néhány órán belül a német fasiszták karjaiba dobta.

Ugyanekkor megtámadták Norvégiát is. A Norvégia elleni hadműveletet a német faiszták tengeri és légideszant egységek egyidejű bevetésével kezdték meg. Április 9-én este a német hajóraj, amelynek állományába tartozott a Blücher nehézcirkáló, a Lützow torpedóromboló, az Emden könnyűcirkáló, valamint több szállítóhajó, az oslói fjordba futott be. A norvég partvédő ütegek azonnal tüzet nyitottak a hajóraj első lépcsőjére, ez viszont lehetővé tette, hogy a második lépcső veszteség nélkül tegye partra a mintegy kétezer embert. A német megszállóknak kemény harcokban csak másnap sikerült kapitulációra bírni a partmenti erődöket.[24] A tengeri deszant partraszállásával egy időben került sor a német légideszant egységek bevetésére is, a következő feladatokkal: a) Foglalják el Sula repülőterét Stavanger közelében, amely az egyetlen katonai repülőtér volt Norvégia nyugati partján. b) Két ejtőernyős századdal

22 Вторая мировая война 1939—1945. гг. Военно- исторический очерк. Под. ред. С. П. Платонова. (Platonov.) Москва. Воениздат, 1958. 75—76. old.

23 Hove i. m. 59. old.

24 A. Секистов (Szekisztov): Странная война. Москва, Воениздат, 1958. 68—69. old.

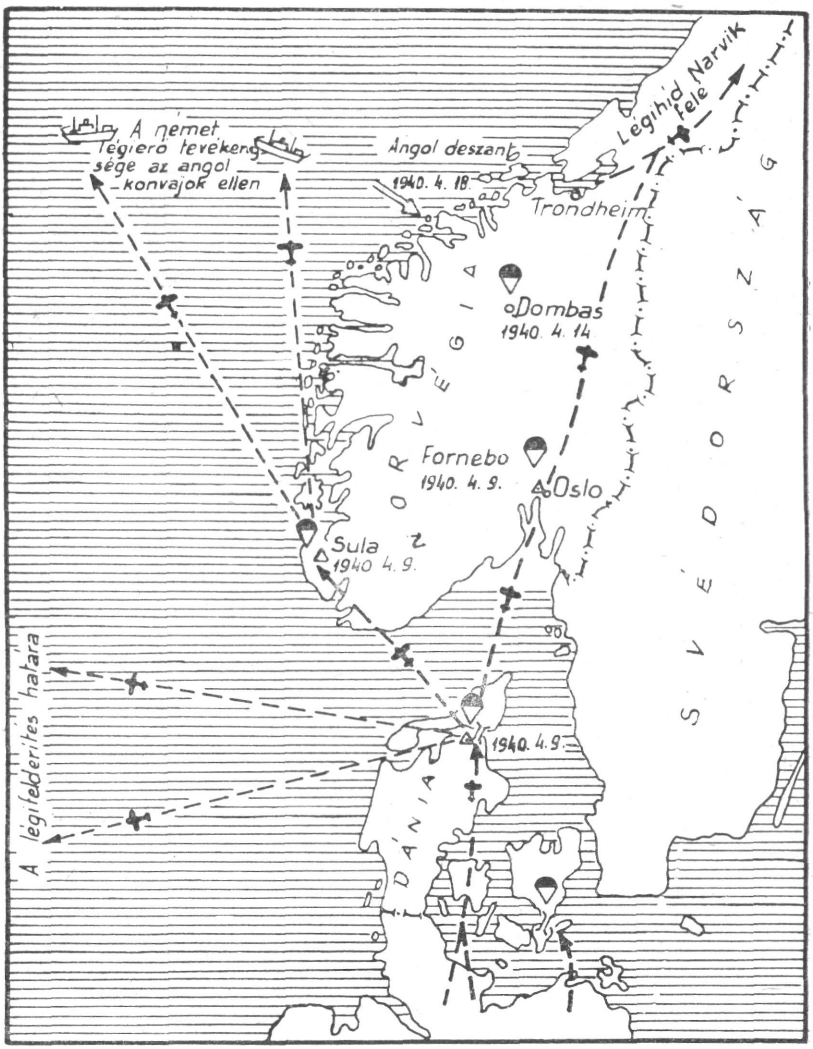

2. sz. vázlat

Légideszantok felhasználása Dánia és Norvégia lerohanásában

foglalják el a norvég főváros, Oslo repülőterét,[25] amelyre aztán Ju—52-es gépekkel mintegy 2000 főnyi légideszant egységet szállítottak,[26] hogy míg a tengeri deszant délről, a légideszant csapatok pedig északról támadják a fővárost. E kombinatív támadás következtében Oslo már a támadás napján elesett, a norvég hadsereg zöme azonban kapituláns kormánya felszólítása ellenére tovább folytatta a fasisztákkal szembeni ellenállást.

Bár az angol kormánynak Norvégiával szerződése volt Norvégia megsegítésére egy esetleges támadás esetére, mégis napokig tétlenül nézte a norvég nép hősi harcát, amelyet a fasiszta megszállók ellen folytatott. Csak április 14-én, illetve 17-én került sor angol expedíciós csapatok partratevésére Namsos, illetve Andalsnes térségében. Az angolok e manővere a bekerítés veszélyével fenyegette a Trondheim térségében levő német csapatokat. E veszély elhárítására, valamint az Oslo térségéből visszahúzódó norvég erőknek az angolokkal történő egyesülése megakadályozására a német parancsnokság légideszant bevetését határozta el Dombas térségében. A légideszant bevetésére április 14-én került sor, de a norvég egységek erős ellenállása következtében nem tudta feladatát végrehajtani. Ezért a német csapatok támadása Oslo felől nehezen nyert tért és csak április 30-án érték el Dombas városát. Ugyanakkor Narvik városánál az angol expedíciós erők kemény csapásokkal szorították vissza az abban a térségben partraszállt német erőket. Az itt harcoló német erők utánpótlására a német parancsnokság légiúton juttatott el hadianyag- és személyi utánpótlást, egy ejtőernyős zászlóaljat. Ezek a német erők csak a norvégiai általános helyzetben beállt változás után, június 8-án tudták elfoglalni Narvikot.

Ezzel befejeződött Dánia és Norvégia megszállása, amely hadműveletekben a második világháborúban első ízben került sor jelentős légideszant egységek bevetésére. E hadműveletben még teljes egészében érvényesült a légideszant egységek meglepésszerű alkalmazása, mely erősen befolyásolta az egész hadművelet kimenetelét.

Még jóformán be sem fejeződött Dánia és Norvégia megszállása, amikor a német fasiszták már készen álltak Hollandia, Belgium és Franciaország lerohanására. Az a bűnös politika, amelyet a nyugat-európai kormányok — elsősorban Franciaország és Anglia — folytattak a fasiszta Németország háborús tevékenységével kapcsolatban, ellenük fordult és saját népeik látták kárát.

[25] Hove i. m. 59. old.
[26] Szekisztov i. m. 68—69. old.

A fent említett országok lerohanására három német hadseregcsoport vonult fel. A „B" hadseregcsoport (parancsnoka Bock tábornok, ereje a 18. és a 6. hadsereg) Hollandia határán teljes szélességben és Belgium határán Liège magasságáig bontakozott szét azzal a feladattal, hogy betörve Hollandiába és Belgiumba, minél több szövetséges csapatot vonjon magára és kössön le. Ezzel a német hadvezetés az „A" hadseregcsoport (parancsnoka Rundstedt tábornok, ereje: Kleist pc. csoport, a 4., a 12. és a 16. hadseregek) feladatát kívánta megkönnyíteni, amely a főcsapást volt hivatva végrehajtani, az Ardenneken keresztül Luxemburg és a belga határ csatlakozásánál Liège és Sedan között azzal a feladattal, hogy a „B" hadseregcsoporttal együttműködve semmisítse meg a belga, francia, angol erőket Belgium területén. A „C" hadseregcsoport (parancsnoka Leeb tábornok, ereje az 1. és a 7. hadsereg), amely a nyugati arcvonal balszárnyán helyezkedett el, a szemben álló francia erők lekötését kapta feladatul.

A német parancsnokság csapatai gyors előretörésének, valamint Hollandia mielőbbi kikapcsolása érdekében légideszant egységek bevetését tervezte a „B" hadseregcsoport sávjában. A légideszant csapatok zömét a 18. hadsereg érdekében kívánták felhasználni Hollandia területén, mélyen az országban. Ezek az erők azt a feladatot kapták, hogy Rotterdam és Dordrecht, valamint Moerdijk térségében foglalják el a hidakat a Lek, a Waal és a Maas folyókon, s ezzel biztosítsák a földi csapatok gyors előremozgását, valamint Hága elfoglalásával kapcsolják ki a holland kormányt a vezetésből. E feladatok végrehajtásával a 7. ejtőernyős és a 22. légideszant feladatokra kiképzett gyaloghadosztályt bízták meg. A terv szerint az ejtőernyős egységeknek el kellett foglalniuk a fent említett városok közelében levő legfontosabb repülőtereket és biztosítaniuk kellett az oda beérkező légideszant csapatok kirakását. A 6. hadsereg támadási sávjában alkalmazandó ejtőernyős és légideszant egységek (Koch és Witzig rohamosztagok) azt a feladatot kapták, hogy vegyék birtokukba az Albert-csatorna és a Maas folyó hídjait Canne, Vroenhoven és Veldwezelt helységeknél, kapcsolják ki az Eben-Emael-i erődrendszert, amelynek tűzfegyverei biztosították a folyó és a csatorna hídjait. Az utóbbi feladatot ejtőernyős alegységek és vitorlázógépeken szállított műszaki alegységek hajtották végre.[27]

A támadást a német fasiszták 1940. május 10-én 5 óra 30

[27] A szembenálló felek erőviszonyait, hadrendjét és feladatait részletesen ismerteti: *Melzer*, Walther: Albert-Kanal und Eben-Emael. Heidelberg, 1957. (Die Wehrmacht im Kampf. Bd. 13.)

perckor indították meg. A földi csapatok támadásával egy időben kezdődött a légideszant csapatok bevetése is.

A fasiszta német hadvezetőségnek azonban nem sikerült olyan méretű meglepést biztosítania, mint Dánia és Norvégia lerohanása idején. A belga kormány ugyanis 9-én éjjel 23 óra

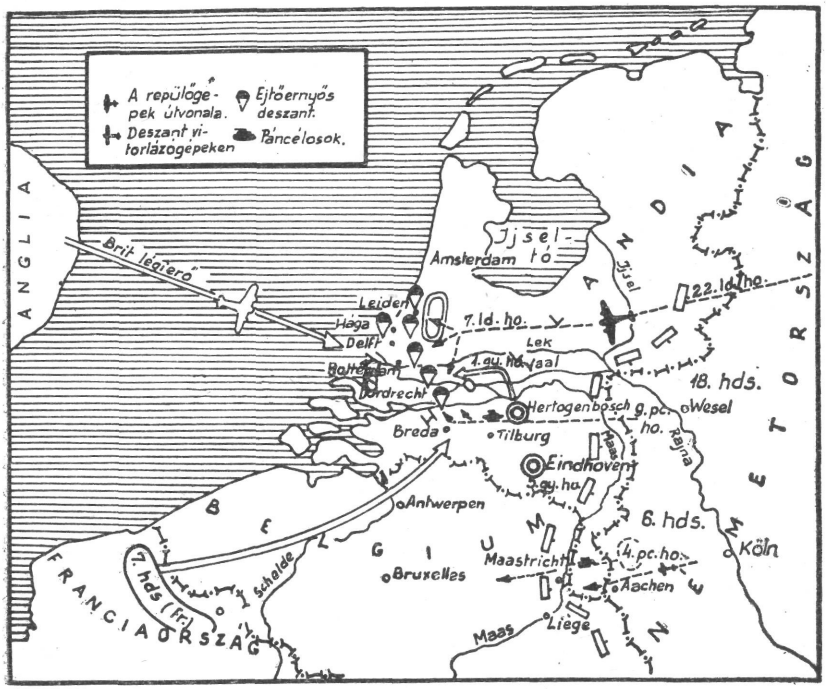

3. sz. vázlat

Hollandia megszállása idején alkalmazott német légideszantok

30 perckor riadót rendelt el és kiadta csapatainak a szükséges parancsokat. Hollandiában pedig már május 8-án előkészületeket tettek a németek várható támadásának elhárítására. Harckészültségbe helyezték az 1. hadsereghadtestet, valamint a hágai repülőterek körül tábori erődítéseket kezdtek ásni.[28] Az ilyen vonatkozású előkészületek szükségességét a hollandok a Nor-

28 Hove i. m. 82. old.

végia elleni hadjárat tanulságaiból vonták le, ahol a németek támadásának egyik fő célja a repülőterek elfoglalása volt.

Az előbbiekben vázoltuk a 7. és a 22. német ejtőernyős és légideszant hadosztályok feladatait. A hadművelet megindulásakor Moerdijknél a Maas két partján leereszkedett egy-egy ejtőernyős zászlóaljnak épségben sikerült kézbevenni a folyón átvezető mintegy 1400 méter hosszú hidat. A híd elfoglalása meglepte és megzavarta a nyugati hadvezetést, mivel ez a helyi harcászati siker nagy előnyt biztosított a német hadászati csoportosítások gyors végrehajtásához.[29] A Dordrecht közelében ledobott ejtőernyős zászlóalj a holland csapatok kemény ellenállása következtében nem tudta elfoglalni a Waal folyón átvezető hidat. Ez az alegység nagy veszteségek után lemondott eredeti tervének végrehajtásáról és a Dordrecht elfoglalásáért harcoló német erők megerősítésére sietett. A holland csapatok a város előtt és a városban erős ellenállást fejtettek ki és a városban levő vasúti hidat a német csapatoknak csak a híd felrobbantása után sikerült elfoglalniuk. Rotterdam elfoglalására és az ott levő híd biztosítására egy légideszant ezred került bevetésre, amelynek egy része hidroplánok felhasználásával ereszkedett le a Rajnára. A híd elfoglalása ugyan sikerrel járt, védelmére azonban nem tudtak kellően megerősített állásokat kiépíteni. A Rotterdam közelében levő wallhaveni repülőtér elfoglalása viszonylag könnyen sikerült az egy ejtőernyős zászlóalj erőnek. A repülőtér elfoglalása után megérkeztek a Ju—52-es szállítógépek, amelyek légideszant egységeket raktak ki. Az itt kirakott erők Hága irányában fejlesztették ki támadásukat és bár a Hágába vezető utakat elérték, a holland csapatok erős ellenállása következtében nem tudtak további tért nyerni. Sőt, a holland tüzérség és a brit légierő a repülőtér elleni tevékenységével erősen zavarta a németek utánpótlását.

Az eddig ismertetett csoportok tevékenységéhez viszonyítva, sokkal bonyolultabban alakult a Hága környékén bevetett német légideszant csapatok helyzete. A Hága környéki repülőterek közvetlen rászállással történő elfoglalása a holland csapatok erős ellenállása következtében nem sikerült. A repülőtereket a hollandok lövész és légvédelmi csapatokkal erősítették meg, s ezért, Hove szerint, az ejtőernyősök első hullámai „valóságos húsdarálóba" estek.[30] Mivel a repülőterek elfoglalása részben nem sikerült, részben pedig a harcok folyamán annyira megsérültek, hogy használhatatlanokká váltak, a légideszantokat szál-

[29] Merglen, Albert: La surprise aéroportée sur le canal Albert. — Revue Historique de l'Armée, 1960. 3. sz. 63. old.
[30] Hove i. m. 97. old.

lító gépek későbbi hullámai a repülőterektől távolabb szálltak földre. Azonban a repülőterekért kívülről indított német rohamok is sikertelenek maradtak, sőt a légideszant egységek esetenként kénytelenek voltak a holland csapatok erős ellenlökéseit felfogni. Így május 10-én estére a légideszant csapatok helyzete teljesen zavaros volt, olyannyira, hogy az időközben megérkezett Student tábornoknak, aki a légideszant csapatok tevékenységét irányította — nem sikerült minden egyes csoporttal felvennie az összeköttetést.

Bonyolította a bevetésre került légideszant csapatok helyzetét továbbá az a tény, hogy miután a francia hadvezetés tudomást szerzett a németek támadásának megindulásáról, május 10-én reggel parancsot adott a 7. francia hadseregnek az előremozgásra, azzal a céllal, hogy erősítse a belga és holland csapatok ellenállását. Másnap, 11-én reggel a 7. francia hadsereg élcsapatai elérték Tilburg körzetét, ahol a várostól mintegy 30 km-re délre érintkezésbe kerültek a német csapatokkal. A francia hadseregparancsnokság azonban ahelyett, hogy határozott támadásba ment volna át — ami a Dordrecht térségében levő német légideszant egységek megsemmisítését eredményezhette volna —, védelembe rendelte csapatait, tehát nem veszélyeztette azokat a német légideszant egységeket, amelyek a Hágába vezető utak hídjait a kezükben tartották. Veszélyt jelenthetett volna a német légideszant csapatokra az 1. könnyű hadosztály határozottabb tevékenysége is, amely Hertogenbosch körzetéből indult ki. E hadosztály erélyes tevékenysége a Dordrecht, Rotterdam térségében bevetett német erők megsemmisítését eredményezhette volna. Azonban e hadosztály is, miután felvette az érintkezést az ellenséggel, főerőivel védelembe ment át és csak kisebb erőkkel lépett fel aktívan. Ezért tevékenysége nem is járt kellő eredménnyel. Nem jártak sikerrel a holland csapatoknak azok a kísérletei sem, hogy a német légideszant egységek kezén levő hidakat visszafoglalják.

Miután a német „B" hadseregcsoport május 10-én hajnalban támadásba ment át, a 18. hadsereg áttörte a „Peel vonalat" és szinte akadálytalanul nyomult előre Hollandia belseje felé. Bár a holland hadsereg igyekezett szervezett és helyenként erős ellenállást kifejteni, az a tény, hogy messze az arcvonal mögött jelentős német légideszant egységek tevékenykedtek, dezorganizálólag hatott a hadseregre és vezetésére egyaránt. A hadművelet második napján már látni lehetett, hogy a holland hadvezetés kezéből szinte teljesen kicsúszott csapatainak irányítása és nem rendelkezik megfelelő tervvel a harc megvívásához. Május 12-én a 18. német hadsereg alárendeltségében levő 9. pán-

célos hadosztály elérte Moerdijk térségét, majd másnap, 13-án a légideszant csapatok által előzőleg elfoglalt hídon átkelve támadásba ment át. Dordrecht térségében, megtörve az 1. holland könnyűhadosztály ellenállását, Rotterdam felé nyomult előre. A kialakult helyzetben a holland hadvezetés kilátástalannak tartotta a további ellenállást, május 14-én fegyverletételi tárgyalásokba kezdett a német hadvezetőséggel és még aznap kiadta a parancsot a fegyverletételre.

A Hollandia leigázásában felhasznált légideszant csapatokat a német fasiszta hadvezetésnek tehát korántsem sikerült olyan váratlanul felhasználni, mint a dán és a norvég hadjárat során. Hove írja ezzel kapcsolatban, hogy pl. a hágai repülőterek ellen indított ejtőernyős támadás esetében a váratlanságról még csak beszélni sem lehet.[31] Nyilván a német hadvezetést is megzavarta a holland csapatoknak a deszant bevetési körzeteiben kifejtett kemény ellenállása, hiszen képtelenek voltak arra, hogy a légideszant csapatok parancsnoksága minden egyes csoporttal idejében kapcsolatot teremtsen. Nem is szólva arról, hogy a hollandok helyenként igen erős ellenállása miatt elszenvedett veszteségeik következtében nem egy esetben kénytelenek voltak lemondani eredeti terveikről. Ez a tény viszont igazolja azt a következtetést is, hogy a 7. francia hadsereg és az 1. holland hadosztály határozottabb fellépése esetén jóval nagyobb mértékben — de talán teljes egészében is — labilissá tehette volna a német légideszant csapatok tevékenységének eredményességét. Végeredményben azonban kétségkívül megállapítható, hogy ebben a hadműveletben a német fasiszták által mélyen az ellenség hátában alkalmazott légideszant csapatok tevékenysége egyéb tényezők mellett döntően befolyásolta a német csapatok sikereit.

Viszonylag sikeresebb volt a légideszant csapatok alkalmazása a „B" hadseregcsoport 6. hadseregének működési sávjában, bár a teljes meglepést itt sem sikerült a német hadvezetőségnek biztosítani. Az előbbiekben már vázoltuk, hogy az itt alkalmazott ejtőernyős és légideszant csapatok feladata az volt, hogy foglalják el a Maas folyó és az Albert-csatorna hídjait és kapcsolják ki az Eben-Emael-i erődrendszert. A hidak elfoglalását és a hidakat biztosító kiserődök megsemmisítését ejtőernyősök és vitorlázó gépeken szállított műszaki egységek bevetésével tervezték, míg az Eben-Emael-i erőd kikapcsolását csak vitorlázógépeken szállított, elsősorban műszaki kiképzésű csapatokra bízták. A vitorlázógépek alkalmazásával a támadás meglepésszerűségét kívánták növelni. E gépek — mint isme-

[31] Hove i. m. 98. old.

retes — zaj nélkül repültek a célra és egyszerre egy egész rajt tudtak felszereléssel együtt egy helyre kirakni. Az ilyen eszköz használatát mindenekelőtt az Eben-Emael-i erőd jellege tette szükségessé. Az erőd területe ugyanis viszonylag kicsi volt, keletről nyugatra 800, északról délre pedig 900 méter. Az erőd helyzeti fekvése, tűzrendszere, valamint helyőrségének viszonylag nagy létszáma — 1200 fő — eleve kizárta, hogy külső erőkkel lehetséges legyen az elfoglalása. Viszont az erőd belülről történő elfoglalása megkövetelte a támadás teljes váratlanságát és rövid időn belül viszonylag jelentős erő összpontosítását. Ezt a követelményt vitorlázógépeken szállított csapatokkal lehet biztosítani. Ezt a csoportot már a bevetés előtt jó előre — terepasztalon és a csehszlovák határmenti erődökön való robbantások gyakorlásával — a legrészletesebben felkészítették feladatának végrehajtására. A robbantás gyakorlását az tette szükségessé, hogy minél gyorsabban meg tudják semmisíteni kívülről azokat a páncélkupolákat, amelyekben el voltak helyezve azok a 120 mm-es ágyúk és a 75 mm-es páncéltörő lövegek, amelyek tüzével a belgák le tudták zárni a Maas folyó és az Albert-csatorna hídjait.

A haditevékenység megindulása után a Koch rohamosztagnak épségben sikerült elfoglalnia a vroenhoveni és veldwezelti hidakat. A Canne helységnél levő hidat a belgák felrobbantották. Witzig főhadnagy csoportjának támadása teljesen meglepte az Eben-Emael-i erőd helyőrségét és mire megszervezték a komolyabb ellenállást, a tűzfészkek túlnyomó többségét a németek megsemmisítették. A feladat végrehajtása során ez a csoport nehéz helyzetbe került, mivel a belgák jelentős erőfölénnyel rendelkeztek és az erődön belül levő német erők csak a légierő maximális támogatásával tudták tartani magukat másnap délig, amíg az arcvonalról támadó csapatoktól erősítést kaptak. Az erőd helyőrsége ezután kénytelen volt kapitulálni.

A légideszant csapatok alkalmazásával tehát a németeknek viszonylag kis erőkkel és veszteségekkel, rövid idő alatt sikerült kikapcsolniuk vagy épségben elfoglalniuk azokat az objektumokat, melyek megszerzése nélkül csak nagy idő-, anyagi és személyi veszteségek árán sikerült volna betörniük Belgiumba.[32]

[32] A Koch rohamosztag vesztesége a következő volt:

„Granit" rohamcsoport (Eben-Emael)	6 halott	20 sebesült
„Eisen" rohamcsoport (Cannei híd)	22 halott	26 sebesült
„Beton" rohamcsoport (Vroenhoven)	7 halott	24 sebesült
„Stahl" rohamcsoport (Veldwezelt)	8 halott	30 sebesült
Összesen:	43 halott	100 sebesült

Ld. Pissin, Werner: Die Einnahme der Festung Eben-Emael am 10—11. Mai 1940. — Allgemeine Schweizerische Militär Zeitschrift, 1959. H. 8. 597. old.

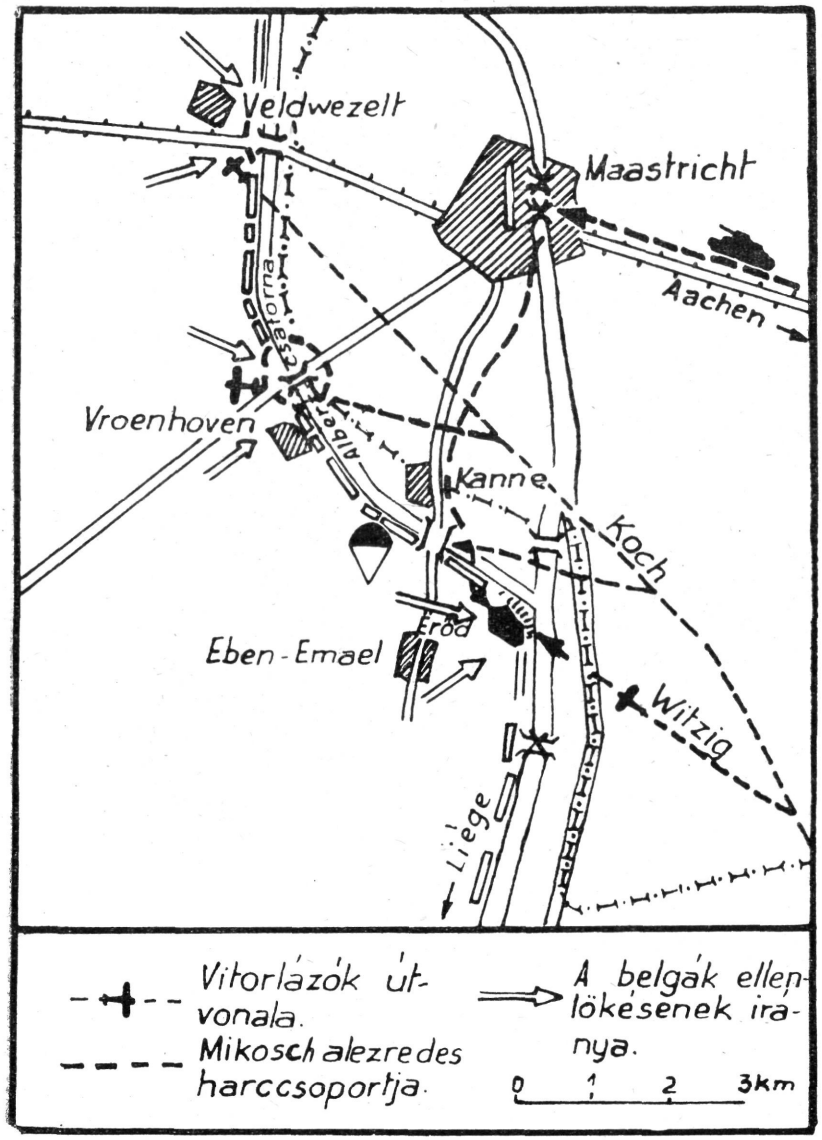

4. sz. vázlat

Az Eben—Emael-i erőd ellen és az Albert csatornánál alkalmazott német légideszantok

Hove adatai szerint az Eben-Emael-i erőd, valamint az Albert-csatornán átvezető hidak elfoglalásában a következő erők és eszközök vettek részt. 414 fő (11 tiszt), 30 golyószóró, 6 géppuska és 4 könnyű aknavető. Ezeknek az erőknek és eszközöknek a célbajuttatására 42 db vitorlázógépet (JU 52-es szállítógép vontatta őket), 5 db JU 52-es gépet az ejtőernyősök szállítására és 3 db He. 111-es szállítógépet a felszerelések szállítására használtak fel.[33]

A német 6. hadsereg működési sávjában alkalmazott ejtőernyős és deszant alakulatok eredményei bebizonyították, hogy e fegyvernem meglepetésszerű alkalmazás és jó előkészítés esetén eredményesen tud működni bonyolult körülmények között és számbeli fölényben levő ellenséggel szemben is. Jóllehet a belga hadvezetőséget nem érte váratlanul a fasiszta német csapatok támadása, mégis a védelmi rendszer kulcspontjai ellen végrehajtott rajtaütés meglepte őket. Az átjárók gyors elfoglalása ugyanakkor lehetővé tette a németek számára, hogy gépesített és páncélos csapataikat gyorsan előrevonják és csapást mérjenek az ellenség csapataira, még mielőtt azok szétbontakozhattak volna.

A nyugat-európai hadszíntéren alkalmazott német légideszant csapatok tevékenységének bemutatását talán nem lesz érdektelen befejezni annak a tervnek a vázolásával, hogy milyen szerepet szánt a német hadvezetőség e fegyvernemnek az esetleges angliai partraszállás keretében.

Ismeretes, hogy a német fasiszták tervei között komoly helyet foglalt el az angol szigetország elfoglalása is. Ez a terv különösen az angolok dunkerque-i katasztrófája után foglalkoztatta a német hadvezetőséget. Hitler 1940 július végén parancsot adott, hogy komolyan foglalkozzanak az Angliába való betörés tervével. Anglia akkori katonai helyzetét figyelembe véve, ez nem is meglepő. Liddell Hart írja, hogy a Dunkerque utáni hat hét alatt az ország (Anglia) belső erőinek fegyverzete olyan gyenge volt és olyan kisszámú, hogy az ellenség néhány hadosztálya vállalkozhatott volna annak végleges szétverésére.[34] A német vezérkar az Anglia elleni invázió tervében számításba vette, hogy komolyabb ejtőernyős és légideszant egységeket használnak fel hídfőfoglalás céljából. Az első terv szerint Folkestone térségében vetettek volna be egy ejtőernyős és egy légideszant hadosztályt. Ettől a tervtől azonban hamarosan el kellett állniuk, mivel az angol hadvezetőség ezt a körzetet

[33] Hove i. m. 93. old.
[34] Hove i. m. 112—113. old.

jelentősen megerősítette. A Student tábornok által kidolgozott tervnél ennél tovább ment és szerinte a hídfő elfoglalására bevetett egységeken kívül repülőterek elfoglalása is szükséges lett volna, hogy az oda beérkezett csapatok hátulról megtámadhassák az angol partvédelmi erőket. Mint ismeretes azonban, az Anglia elleni invázió terve örökre terv maradt. A német fasiszta hadvezetés minden figyelmét a Szovjetunió elleni támadás előkészítésére összpontosította. Mielőtt azonban erre sor került volna, a német hadvezetőség biztosítani kívánta a Szovjetunió elleni felvonulásának jobbszárnyát. Be kellett fejeznie azt a dicstelen hadműveletet, amelyet szövetségese, a fasiszta Olaszország kezdett meg Görögország ellen.

Légideszant csapatok a német fasiszták balkáni hadműveleteiben

A fasiszta Olaszország imperialista céljai elérése érdekében 1940. október 28-án kezdte meg a Görögország leigázására irányuló hadműveletét. A fasiszta csapatok, kihasználva a váratlan támadásból fakadó előnyöket, tíz hadosztálynyi erővel nyomultak Görögország belseje felé. A görög hadsereg azonban november 14-ére a támadást megállította, majd ellentámadásba ment át és az olasz csapatokat Albániáig szorította vissza. A Szovjetunió megtámadására készülő fasiszta Németországnak feltétlenül fel kellett számolni ezt a bizonytalan helyzetet. Ezért 1941. április 6-án megkezdték Görögország elleni támadásukat. A görög hadsereg április 16-ig sikeresen ellenállt a német csapatok nyomásának és csak 17-én, miután a németek támadó csoportosítását megerősítették, kezdte meg visszavonulását a déli irányba. Április 23-án az 1. görög hadsereg helyzete kilátástalanná vált, s kapitulált. A 2. görög hadsereg azonban folytatta visszavonulását a peloponnézoszi kikötők felé. Ezzel a hadsereggel vonult vissza az angol expedíciós hadtest is, amely a görög hadsereg ellenállását volt hivatva erősíteni.

Az angol közép-keleti parancsnokság a helyzetet elemezve arra az elhatározásra jutott, hogy az angol és görög csapatokat tengeri úton Kréta szigetére és Észak-Afrikába evakuálja. Az evakuálás megkezdését április 28-ra, majd az események alakulása következtében 24-re tervezték. Az evakuálásra a peloponnézoszi kikötőket kívánták felhasználni. Ahhoz, hogy ezeket a kikötőket elérjék, a csapatoknak át kellett haladniok az Istm-i földszoroson levő Korinthos-i csatornán.

A német fasiszta parancsnokság annak érdekében, hogy elvágja az angol és görög csapatok egyetlen visszavonulási útját

és hogy biztosítani tudja csapatai minél gyorsabb előnyomulását a peloponnézoszi félszigeten, elhatározta, hogy a Korinthos-i csatorna hídjának birtokba vételére ejtőernyős deszantot vet be. A vállalkozás végrehajtását április 16-ra tervezték, két ejtőernyős zászlóalj bevetésével, amelyet egy híradó századdal, egy egészségügyi századdal, egy műszaki századdal és egy tüzér üteggel erősítettek meg. A leszállást úgy tervezték, hogy az egyik zászlóalj a csatorna északi, a másik a déli partján ereszkedik le. A műszaki alegységet vitorlázó gépeken szállították. A vállalkozás végrehajtása azonban csak részben járt sikerrel, mert bár a műszaki egységnek sikerült elvágnia a híd robbantásához előkészített töltetek zsinórjait, azonban az ejtőernyős egységeknek a görög és az angol biztosító erőkkel vívott harca közben egy eltévedt lövedék a robbanóanyagot találta el és a híd a levegőbe repült. Mivel a híd további biztosítására az ejtőernyős alegységeknek nem kellett erőt kifejteniök, a déli parton leszállt zászlóalj azt a feladatot kapta, hogy induljon a visszavonuló angol és görög csapatok üldözésére, míg a bal parton

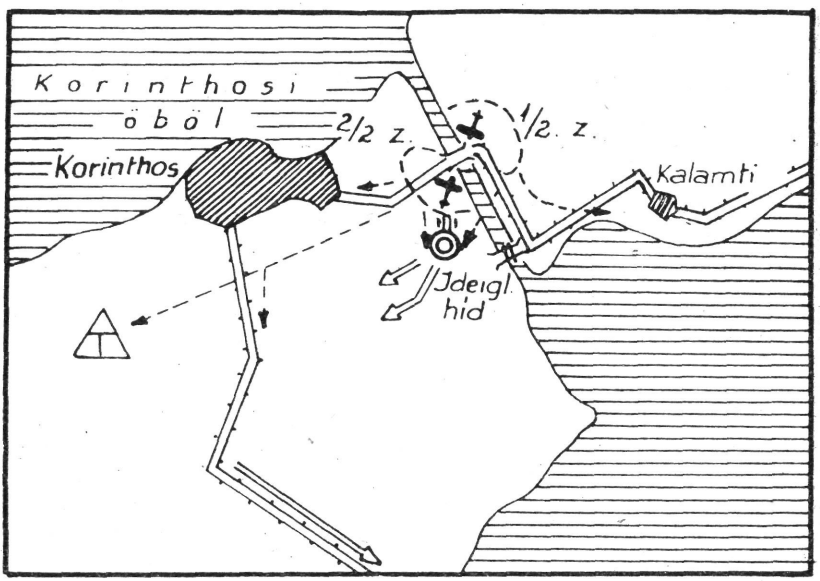

5. *sz. vázlat*

Német légideszant a görögországi hadjárat során

maradt zászlóaljnak az ellenség visszavonulását kellett zavarnia. Azt a zászlóaljat azonban, amely a déli partról indult el új feladatának végrehajtására, az angolok tőrbecsalták és lényegében ártalmatlanná tették. Közben a csatorna bal partján maradt erők hozzáfogtak az ideiglenes híd felépítéséhez és mire a német földi csapatok megérkeztek, rögtön tovább tudtak haladni déli irányba.

Amint látjuk, csak véletlenen múlott, hogy a német légideszant alegységek vállalkozása nem járt teljes sikerrel. Azonban a feladatot teljes egészében végrehajtani nem tudó alegység önálló kezdeményezése (az ideiglenes híd felépítése) az eredeti terv végrehajtását mégis biztosítani tudta. Az ejtőernyős alegységek vállalkozása Korinthosnál ugyanakkor nagymértékben akadályozta az angol parancsnokság evakuálásra vonatkozó tervét és több mint tízezer angol, görög és jugoszláv katona kénytelen volt megadni magát, mivel a visszavonulási útjuk el lett vágva. E feladat végrehajtása után az angol—görög csapatok már nem tudtak lényeges ellenállást kifejteni, s a német fasiszták június elsejére befejezték Görögország megszállását.

A görög szárazföld megszállásával azonban még nem valósult meg teljesen a német fasisztáknak az a tervük, hogy a Szovjetunió elleni felvonulásukat délről biztosítsák. Ilyen vonatkozásban még figyelemre méltó akadályt képezett Kréta szigete, amelyen az angoloknak jelentős légi támaszpontjuk volt és az itt állomásozó angol tengeri erők elzárták a veszélytelen tengeri közlekedés útvonalát a romániai és bulgáriai kikötőkből az olaszországi kikötők felé. Az itt állomásozó légierő pedig a román olajvidék központját, Ploestit veszélyeztette. Ugyanakkor Kréta elfoglalása más előnyöket is biztosíthatott: a szigeti támaszpontról felszálló Stukák csak 600 kilométernyire lennének Egyiptomtól, s az Afrika Korps-szal együttműködve a légierő döntő támogatást nyújthat a Szuezi-csatorna elleni támadáshoz. A német vezérkar következő feladata tehát az volt, hogy kiiktassa az angolok védelmi rendszeréből a jelentős légi és tengeri támaszpontot. Mivel azonban sem a német, sem az olasz hadvezetőség nem rendelkezett a Földközitengeren olyan erős hadiflottával, amelyek a tengerről kísérelhették volna meg a betörést a szigetre, a német hadvezetőség elhatározta, hogy ejtőernyős és légideszant hadművelettel foglalja el Krétát. Ezzel a hadművelettel a német hadvezetőség ugyanakkor be akarta bizonyítani az angoloknak, hogy csapatai előtt a tenger akkor sem jelent komolyabb akadályt, ha bizonyos területeken nem is rendelkezik az angol tengeri haderőt meghaladó tengeri erőkkel. Ezzel lélektani nyomást akartak gyako-

rolni az angolokra, hogy megkönnyítsék a velük való megegyezést, amelyre továbbra is számítottak.[35]

A Kréta elleni légideszant hadművelet végrehajtását a német hadvezetőség a 7. ejtőernyős hadosztályra és az 5. hegyi vadász hadosztályra bízta. A hadművelet légi biztosítását a 8. légi hadtest kapta feladatul 430 bombázóval és 180 vadászgéppel. A terv szerint egy időben négy körzetben (Melame, Chania, Rethymne és Herakleion) kellett bevetni az ejtőernyős, majd a légideszant csapatokat, hogy az angolok e körzetben kiépített védelmét egy időben fogják le és lehetetlenné tegyék számukra az erőkkel és eszközökkel való manőverek végrehajtását.[36]

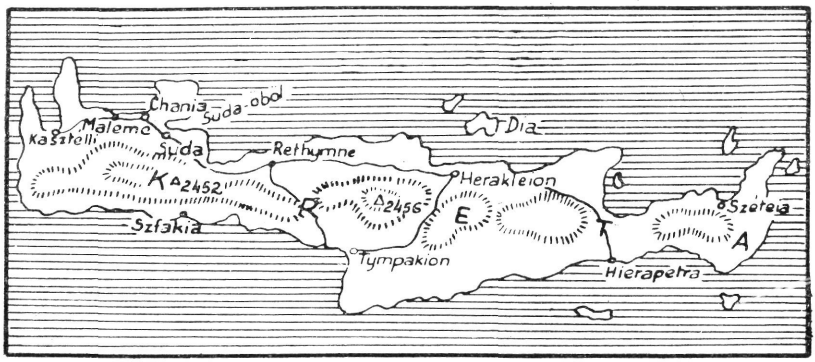

6. sz. vázlat

Kréta szigete

E hadművelet megszervezésében és végrehajtásában a német hadvezetőségnek azonban nem sikerült a meglepést biztosítania. Az angol felderítés már jó előre értesült erről a készülő hadműveletről és arról is, hogy milyen módszerrel akarják végrehajtani. Ezt tanúsítja az Angol Közép-keleti Parancsnokság jelentése is Churchillhez, akinek Kréta védelmének megerősítését sürgető levelére a következőket rögzítette: „A krétai parancsnokságot értesítettük az ellenség légideszant támadásának lehetőségéről. A sziget állandó helyőrsége mellett — amely három gyalogzászlóaljból, két nehéz és három könnyű légvédelmi ütegből és egy partvédelmi tüzér ütegből áll —

35 Gyeborin: A második világháború. Bp. Zrínyi K. 1961. 135. lod.
36 Platonov i. m. 112. old.

Krétán tartózkodik mintegy harmincezer főnyi angol katona, akiket Görögországból evakuáltunk. Ezek jelenleg védelmi berendezéseket építenek Kolpos, Soudas, Chania, Réthymne és Herakleion körzeteiben."[37] Az Angol Közép-keleti Parancsnokság ugyanakkor intézkedett még, hogy a Parancsnokság tartalékában levő tengeri gyalogos magasabbegységet még május első felében szállítsák a szigetre. A sziget védelmének munkálatai igen előrehaladtak és Freyberg tábornok — akit Churchill személyes kérésére neveztek ki a sziget paroncsnokává — május 5-én az angol miniszterelnök újabb levelére, melyben a sziget védelmének további erősítését sürgette, többek között ezt válaszolta: „Nem tudom megérteni az Ön nyugtalanságát. Engem semmi sem nyugtalanít a légideszant támadást illetően."[38] A sziget védelmi berendezéseit illetően pedig valami mégis kellett volna, hogy nyugtalanítsa a parancsnokot. Igaz, hogy május első napjaiban megérkeztek annak a tengerészgyalogságnak a részei, amelyről az Angol Közép-keleti Parancsnokság Churchillhez írott jelentésében szó esett és ugyanez idő alatt 9 db páncélost is szállítottak a szigetre a legújabb típusúak közül, amelyek ellen az akkori német páncélelhárítás még tehetetlen volt. Ami azonban a légideszant csapatok elleni védelem megszervezését illette — ez volt az angolok védelmének leggyengébb pontja. Az előbbiekben említett négy megerősített körzet védelmére az angolok mindössze 16 db 95 mm-es nehéz és 36 db 40 mm-es könnyű légvédelmi ágyúval rendelkeztek. Ez a mennyiség pedig jóformán csak arra volt elég, hogy a soudasi tengeröböl védelmét ellássa, amelyen keresztül a sziget védőinek utánpótlása bonyolódott le.

A sziget angol parancsnoksága a németek hollandiai és belgiumi légideszant vállalkozásaiból leszűrt tapasztalatok alapján különösképpen erős védelmet építettek ki a repülőterek környékén. Azonban attól tartva, hogy az esetleges német légideszant támadás alkalmával a repülőtereken levő gépek a németek támadásának lesznek kitéve, a támadást megelőző időben a közép-keleti parancsnokság kivonta a szigetről az eddig ott állomásozó légierőt. De a közép-keleti parancsnokság a szomszédos támaszpontokon sem rendelkezett olyan mennyiségű légierővel, amely sikeresen vehette volna fel a harcot egy nagyobb méretű légitámadás ellen. Így a sziget légvédelme egyáltalán nem volt megnyugtatóan biztosítva egy német légivállalkozással szemben és passzivitásra volt kárhoztatva.

[37] Hove i. m. 131—132. old.
[38] Uo.

Az angolok védelmi előkészületeivel egy időben egyre erőteljesebben folytak a németek előkészületei is a támadásra. Ezek az előkészületek a felderítésre, valamint a Krétához közeli szigeteken repülőterek építésére terjedtek ki. Továbbá folytatták a Krétát körülvevő szigetek elfoglalását is. Az előkészületek során a támadás sikere érdekében több bonyolult feladatot kellett megoldani a német parancsnokságnak. Ilyen probléma volt többek között az igénybe veendő légierő üzemanyaggal való ellátása, amelynek mennyisége hozzávetőlegesen 10 millió liter volt, s meg kellett oldani szállítását, tárolását és biztosítását a görög félszigeten. Hasonlóan komoly problémát jelentett az ejtőernyős és légideszant csapatok biztosítása nehézfegyverzettel és tüzérséggel, mivel azt sem ejtőernyővel, sem szállító gépekkel tökéletesen megoldani nem lehetett. Az egyedüli lehetőség a tengeri szállítás lett volna, azonban a németek ebben a körzetben nem rendelkeztek az ehhez szükséges tengeri erővel, az olasz tengeri erők pedig az észak-afrikai utánpótlás biztosításával voltak elfoglalva. Egyedüli megoldásként az mutatkozott, hogy görög halászbárkákat vegyenek igénybe erre a célra. Ez azonban nagyon kockázatos volt, mivel jelentős angol tengeri erő tartózkodott a sziget körüli vizeken.

A hadműveleti terv szerint a hadművelet első szakaszában csak az ejtőernyős egységek kerülnek bevetésre, majd a kijelölt objektumok és körletek elfoglalása után tervezték a hegyivadász alakulatokat szállító repülőgépek leszállását. A hadműveletben részt vevő ejtőernyős hadosztályt négy csoportra osztották, a következő elosztással:

1. „Maleme-i" rohamcsoport — egy ezred
2. „Chania-i" rohamcsoport — egy ezred
3. „Réthymnon-i' rohamcsoport — egy ezred
4. „Herakleion-i" rohamcsoport — egy ezred

Az ejtőernyős egységek főcsapását a német hadvezetőség Maleme és Herakleion körzetébe tervezte. Ebben a körzetben voltak azok a repülőterek, amelyekre le tudtak szállni a hegyivadász egységeket szállító JU—52-es gépek. A hegyivadász alakulatok földre tevése után ezeknek az egységeknek Chania irányában kellett tovább fejleszteniük támadásukat. A Maleme és Chania körzetében elhelyezett angol légvédelmi ütegek kikapcsolását vitorlázógépeken odaszállított egységekkel szándékozták végrehajtani. A hadműveleti terv rögzítette továbbá, hogy a hadművelet első szakaszát megvívó ejtőernyős egységeket két lépcsőben kell bevetni, az első lépcsőt Maleme és Chania, a második lépcsőt Réthymnon és Herakleion körzeté-

ben. A hadművelet kezdetének idejét május 20-án reggel 7 órára tűzték ki. Mint később kiderült, az angol parancsnokság a hadművelet kezdetének pontos idejéről már a támadás előtt 48 órával tudomást szerzett. Ezért május 18-án Cunningham admirális parancsnoksága alatt Kréta nyugati partjaihoz rendelt egy tengeri egységet.[39] Az angolok tehát felkészülten várták a támadást, bár védelmi előkészületeikben — amint az előbbiekben rámutattunk — komoly hibákat követtek el, különösen a sziget légvédelmét illetően.

A német hadvezetőség az eredeti terveknek megfelelően május 20-án megkezdte a Kréta elleni légideszant hadműveletét. Az első lépcsőben bevetett ejtőernyős csapatok komoly veszteségeket szenvedtek, mivel a német hadvezetőségnek nem sikerült biztosítania a meglepést és a váratlanságot. Előfordult, hogy egyes alegységek az angolok mesterien álcázott védelmi rendszerének kellős közepébe estek, aminek következményeként, néhány fő kivételével — ezek is fogságba estek —, valamennyien elpusztultak.

A hadművelet megindulása után a szigetet védő angol erők kemény ellenállást fejtettek ki. Ennek következtében, bár 20-án estére már mintegy hétezer német ejtőernyős tartózkodott a szigeten, sehol sem tudták az eléjük tűzött feladatot teljesíteni. Képtelenek voltak arra, hogy a repülőtereket elfoglalják és ezzel csapatszállító repülőgépek számára megfelelő leszállóhelyet biztosítsanak. Csupán Maleme körzetében sikerült egy kis tengeri hídfőt létesíteni és a repülőtér egy részét elfoglalni. Ugyanakkor a krétai vizeken tartózkodó angol tengeri erők megakadályozták, hogy Melos szigetéről a németek nehézfegyver utánpótlást juttassanak el a szigetre. Az e célra összeállított német konvojnak olyan veszteséget okoztak, hogy kénytelenek voltak erős légitámogatás védelme alatt kiinduló pontjaikra visszatérni. A konvojban részt vevő 24 német motoros bárkából az angolok 10-et elsüllyesztettek, s a konvoj 2300 főnyi személyzetéből 1300-at semmisítettek meg.[40] Továbbá késleltette

[39] Május 15—20-ig a Földközi-tengeri angol flotta egy részét Kréta védelmére rendelték:

A kötelék: 2 csatahajó és 5 romboló (Nyugat-Kréta)
B kötelék: 2 cirkáló és 2 romboló (Északnyugat-Kréta)
C kötelék: 2 cirkáló és 4 romboló (Kelet-Kréta)
D kötelék: 2 cirkáló és 4 romboló a Rethymon-i partraszállás elleni védelem céljaira

Ezenfelül Alexandriában tartalékban volt további 2 csatahajó, a Formidable repülőgépanyahajó (mindössze 4 bevethető repülőgéppel), 2 cirkáló s néhány romboló.

Ld. Karl Gundelach: Der Kampf um Kreta 1941. — Entscheidungsschlachten des zweiten Weltkrieges. Hrsg. v. Hans-Adolf Jacobsen, Jürgen Rohwer. Frankfurt am Main, 1960. 113—114. old.

[40] Hove i. m. 188. old.

a németek teljes erőkifejtését az is, hogy nem sikerült programszerűen végrehajtaniok az ejtőernyős csoportok ledobását. Az ejtőernyős egységek bevetésére Görögországban előkészített repülőtereken ugyanis a felszálló gépek olyan nagy porfelhőt kavartak fel, hogy a következő gépek startolására a tervezettnél jóval több időt kellett várni. Nem sikerült továbbá tervszerűen végrehajtani minden esetben az ejtőernyősök kidobását sem a kijelölt körzetekben. Ezért előfordult, hogy a kidobott ejtőernyősök jelentős része a tengerbe esett és elpusztult. Mindezek következtében 20-án estére a szigetre ledobott német ejtőernyős csapatok helyzete Hove szerint több volt, mint kritikus, és „Kréta sorsa egy hajszálon függött".[41] A helyzet súlyosságára jellemző, hogy a német hadvezetőség a hadművelet megindulásáról nem adott ki semmilyen hivatalos közleményt, az angolok ez irányú közléseit pedig agyonhallgatta.

Május 21-én a német ejtőernyős csapatok parancsnoka, Student tábornok kénytelen volt újabb ejtőernyős erőket bevetni, hogy legalább kisebb jelentőségű döntést kicsikarjon, azaz elfoglaljanak egy repülőteret, ahol megkezdhetik a hegyivadász alakulatok kirakását. Az újonnan bevetett ejtőernyősökkel megerősödve az előző nap ledobott erők rohamot indítottak a Maleme-i repülőtér elfoglalásáért. A roham kezdetével egy időben megkezdték a leszállást a repülőtérre az első JU—52-es gépek, amelyek hegyivadász egységeket és lőszerutánpótlást hoztak. Ez a vállalkozás meglehetősen veszélyes volt, mivel a repülőtér még mindig az angolok tüzérségének és nehézfegyvereinek tüze alatt állott. Hove ezt az egész műveletet hazárdjátékhoz hasonlítja, amelyben az emberi élet és a repülőgép a tét.[42] Az újonnan érkezett erősítésekkel a németeknek sikerült valamit javítani helyzetükön, különösen Maleme körzetében, ahol a JU—52-esek már nagyobb veszély nélkül leszállhattak. Chania, Réthymnon és Herakleion körzeteiben továbbra is heves harcok folytak.

Mivel a németeknek Maleme körzetében sikerült nagyobb jelentőségű sikereket elérniök, az angol parancsnokság is ebben a körzetben fejtett ki nagyobb aktivitást. 22-éről 23-ára virradó éjjel az angolok ebben a körzetben ellenlökéssel kísérleteztek, hogy a tengerbe szorítsák a német csapatokat, mielőtt azok véglegesen megvetnék lábukat a szigeten. Az ellenlökés sikerének biztosításához azonban nem sikerült megfelelő erőfölényt biztosítani, s ezért nem is járt eredménnyel. Ennek oka többek

41 Hove i. m. 169. old.
42 Uo. 177. old.

között az volt, hogy az angol parancsnokság még mindig nem tudott szakítani azzal a gondolattal, hogy a németek tengeri deszant partratevését is tervezik, ezért a rendelkezésre álló erőit nem tudta megfelelő módon manővereztetni és összpontosítani a légideszant csapatok ellen. Hozzájárult még az ellenlökés sikertelenségéhez az is, hogy mivel nem rendelkeztek gépesített tüzérséggel és páncélosokkal, nem tudtak mozgékonyan megfelelő tűzerőt átcsoportosítani és bevetni. Egyes értékelések szerint ez volt az angol vereség egyik alapvető oka.[43]

Miután a Maleme-i repülőtér továbbra is a német csapatok kezén maradt, a német parancsnokság számára lehetővé vált, hogy megkezdje a hegyivadász alakulatok átdobását a szigetre. Az újabb hegyivadász alakulatok beérkezése után a német csapatok megkezdték átkaroló hadmozdulataikat Chania felé azzal a céllal, hogy egyesüljenek az ott harcoló ejtőernyős csapatokkal. A német csapatok minden megmozdulását rendkívül erős légielőkészítés előzte meg, ami ellen az angol csapatok lényegében teljesen tehetetlenek voltak az előbbiekben már kifejtett okok miatt. Kemény harcok során a német csapatoknak végre 23-án sikerült elfoglalniuk azokat a tüzelőállásokat, ahonnan az angol tüzérség még mindig tűz alatt tartotta a Maleme-i repülőteret.

A német főparancsnokság azonban még e fontos hadműveleti siker után sem adott ki közleményt a Kréta elleni támadásról. Az első közlemény kiadására csak másnap, 24-én került sor, meglehetősen szűkszavúan: „Május 20-án a német ejtőernyős és légideszant csapatok leszálltak Kréta szigetére és harcot folytatnak az angol csapatokkal." A német főparancsnokság tartózkodása e hadművelet nyilvánosságra hozatalában azzal magyarázható, hogy nem nagyon bíztak a hadművelet sikeres kimenetelében.

Május 24-ről 25-re virradó éjjel a Maleme-i és a Chania-i rohamcsoportoknak sikerült egyesülniük és összefüggő arcvonalat teremteniük. Ez után a siker után a német csapatok megkezdték előkészületeiket Chania elfoglalására. Az angolok, akik tudatában voltak annak, hogy Chania elvesztése egyben azt is jelenti, hogy veszélybe kerül az angol hadiflotta bázisa, a Soudas-öböl, szintén felkészültek a német támadás elhárítására, s 25-ére virradó éjjel újabb erősítéseket tettek partra a soudasi öböl védelmére.

25-én a német csapatok hatalmas légielőkészítés után indították meg támadásukat Chania elfoglalásáért. Az erős légi-

[43] Rocolle i. m. 2. köt. 61. old.

támogatással indított támadásnak az angol csapatok képtelenek voltak ellenállni. Estére a német csapatok elérték a Chania—Soudas-i utat, elfoglalták a soudasi tengeröböl felett uralgó magaslatot, majd 27-én a várost is birtokukba vették. Pár nap leforgása alatt tehát a helyzet az angolok számára változott kritikussá. Az angol parancsnokság már 25-én este újabb erősítéseket kért feletteseitől és egyben kérte a sziget kiürítésének engedélyezését is. Az erősítés ugyan megérkezett (750 fő), ez azonban egyáltalán nem befolyásolta a kialakulóban levő helyzetet.

Freyberg tábornok, a szigeten levő angol erők parancsnoka a felső parancsnokság engedélyének bevárása nélkül, már 25-én elrendelte csapatainak visszavonulását a sziget déli részei felé. Az angol főparancsnokság még ebben a súlyos helyzetben sem fordított megfelelő gondot csapatainak légi biztosítására és a közvetlen védelem helyett a német légierőnek Karpathos szigetén levő támaszpontjai ellen hajtott végre támadásokat. E félresikerült intézkedés következtében a visszavonuló angol erők továbbra is ki voltak szolgáltatva a német légierő kénye-kedvének.

Chania elvesztése az angolok számára egyet jelentett a sziget elvesztésével. Az e körzetben harcoló angol csapatok parancsot kaptak, hogy törjenek át déli irányba és érjék el Chora-Sfakion kikötőjét, ahonnan evakuálják őket. Hasonló sors érte a Herakleion és Réthymnon körzetében harcoló angol csapatokat is. Réthymnonból 29-én, Herakleionból pedig 30-án evakuálták az angol csapatokat. Chora-Sfakionnál az angol parancsnokságnak nem sikerült befejeznie csapatainak evakuálását a német csapatok beérkezéséig és így több mint 3000 angol katona esett fogságba. Május 31-én a német fasiszta csapatok teljes egészében birtokukba vették a szigetet. Ezzel befejeződött a második világháború első nagy önálló légideszant-hadművelete.

A német főparancsnokság által tervezett és végrehajtott első nagyarányú légideszant hadművelet, bár sikeresen fejeződött be, nem járt együtt a német légideszant csapatok további fejlődésével és gyakoribb alkalmazásával a második világháború arcvonalain. Ennek magyarázata abban keresendő, hogy a szóban forgó hadművelet során a német légierő és az ejtőernyős csapatok olyan súlyos veszteségeket szenvedtek, melyek a német vezérkart meggondolásra késztették e fegyvernem további intenzív felhasználását illetően. Hove adatai szerint e hadműveletben a német légierő 348 repülőgépet vesztett (lelőtt 200, megrongált 148), míg a harcban részt vevő csapatok vesztesége

halottakban, sebesültekben és eltűntekben 6578 fő volt. Ez azt jelentette, hogy a német hadsereg ebben a hadműveletben többszörösen nagyobb veszteséget szenvedett, mint az egész balkáni hadjárat alatt.[43/a] Érthető, hogy Hitler, mikor e vállalkozás sikerének elismeréseként Student tábornoknak átnyújtotta a lovagkeresztet, kijelentette: „Kréta bebizonyította, hogy az ejtőernyős-deszant csapatok ideje elmúlt. Ezek a csapatok a meglepés eszközei, de Kréta után a meglepés tényezője teljesen idejét múlta."[44] Hitler ugyan rossz jósnak bizonyult ebben a kérdésben is, de kijelentéséből kitűnik, hogy milyen érzékenyen érintette a német katonai vezetést a Krétán elszenvedett veszteség. Ezt a veszteséget a németeknek ez az új fegyvernemе nem tudta elviselni. A krétai „pyrrhusi győzelem" kétségtelenül jelentősen hozzájárult a német ejtőernyős és légideszant fegyvernem fejlődésének stagnálásához. Ugyanakkor a német fasiszták a Szovjetunió megtámadásával olyan nagy erőket voltak kénytelenek állandóan a szovjet—német arcvonalra dobni, hogy jelentősen megnehezült e fegyvernem utánpótlásának megoldása. Ha a második világháború folyamán néha-néha még találkozunk német légideszant-vállalkozásokkal — amelyekről később még szó esik —, ezek már csak a krétai légideszant-hadművelet utójátékainak tekinthetők.

Légideszant-csapatok alkalmazása a szovjet—német arcvonalon[45]

A fasiszta Németország, miután bebiztosítottnak vélte magát a nyugati hatalmak támadásával szemben, részben mert leigázta ezeket az országokat, részben mert egy időre veszélytelenné tette őket katonailag, 1941. június 22-én hitszegő módon orvul megtámadta a Szovjetuniót. A német fasiszta hadvezetés azt gondolta, hogy az általa elképzelt határidőn belül végez ezzel a hatalmas — szerinte katonailag erőtlen — országgal és egy újabb lépést tehet világuralmi terveinek megvalósításához. Azonban tervük, amely minden reális alapot nélkülözött, hamarosan megtört a szovjet hadsereg kemény, minden nehézséget legyűrő magatartásán, harcos szellemén.

A fasiszta német hadvezetés — mint azt az előbbiekben láttuk — a nyugat-európai hadműveletek terveinél minden

43/a. Tippelskirch adatai szerint a németek vesztesége a Balkán-hadjáratban 251 halott, 548 eltűnt és 3901 sebesült volt. Tippelskirch: Geschichte des zweiten Weltkriegs. Bonn, 1956. 161. old.

44 Hove i. m. 218. old.

45 Cikkünkben a teljesség kedvéért röviden összefoglaljuk a kérdés történetét, részletesebb kifejtését ld. Szagajdak és Ciganok ezredesek cikkében a Hadtörténelmi Közlemények 1962. 1. számában.

esetben jelentős szerepet szánt a légideszant-csapatoknak. A Szovjetunió elleni terv azonban már nem tulajdonított ilyen jelentőséget e fegyvernem felhasználásának. A hadművelet kezdeti időszakában ugyan egyetlen esetben sor került német légideszant-alegység alkalmazására a szovjet—német arcvonalon is, ez azonban csak gyenge utánzata volt a Nyugat-Európában megvalósított vállalkozásoknak. Az 1941. június 25-én bevetett légideszant-alegység, amely azt a feladatot kapta, hogy foglalja el a Berezina folyón átvezető hidat Bogdanovo állomás közelében, csak nagy veszteségek árán tudta teljesíteni feladatát.

A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborúja, mint ismeretes, a fasiszta Németország hitszegő támadása, valamint a szovjet legfelső hadvezetés helytelen helyzetértékelése következtében a Vörös Hadsereg számára kedvezőtlen körülmények között kezdődött. A német légierő már a támadás első óráiban érzékeny csapásokat mért a szovjet határvédelmi erőkre és a határ körzetében elhelyezett szovjet légi egységekre. A szovjet légierőt ért veszteségek következtében a szovjet hadvezetőség nem tudta a szovjet légideszant-csapatokat rendeltetésüknek megfelelően felhasználni. Ehhez hozzájárult az is, hogy ez ideig a második világháborúban nem volt példa a légideszant-csapatok védelmi hadművelet során történő alkalmazására, holott e módszer kidolgozását és a gyakorlatban való megvalósítását a harccselekmények menete megkövetelte.

A Nagy Honvédő Háború első hónapjaiban a szovjet parancsnokság zömmel harcászati jellegű légideszant-egységeket alkalmazott. Ezen csoportok létszáma 5—50 fő között ingadozott. Feladatuk általában arra korlátozódott, hogy akadályozzák az ellenség tevékenységét különböző objektumok rombolásával, vagy a földi csapatokkal együttműködve különleges feladatokat hajtsanak végre. Ezek a kis légideszant-csoportok feladatuk végrehajtása után általában csatlakoztak a partizánegységekhez.

A Vörös Hadsereg 1941/42 telén végrehajtott támadó hadműveletében már jelentékenyebb szerepet kaptak a légideszant egységek, de egészen más jelleggel, mint a védelmi hadműveletek során. A támadó hadműveletekben a légideszant-egységek feladata az volt, hogy szorosan együttműködve a földi csapatokkal, közreműködjenek az ellenséges csoportosítások bekerítésében és megsemmisítésében. A Nyugati Front parancsnoksága például 1942 januárjában a juhnovo—medinyi ellenséges csoportosítás szétzúzásának elősegítése érdekében alkalmazott légideszantot. Bár a rossz időjárás következtében és az arcvonal váltakozó helyzete miatt csak 416 főt vetettek be a tervezett 1300 fő helyett, jelentősége mégis nagy volt a hadművelet

szempontjából, mert a bevetett csoport is állandóan nyugtalanította a német csapatokat. A támadás továbbfejlesztése során 1942 január második felében a Nyugat Front parancsnoksága újabb légideszant bevetését tervezte az ellenség juhnovo—matjelovói csoportosításának bekerítésére. A deszantállomány két ejtőernyős zászlóalj és egy deszantezred volt, több mint 1600 fő. A légideszant bevetése január 18-án kezdődött és a kedvezőtlen időjárás miatt 22-ig elhúzódott. Ennek következtében a deszant elvesztette rajtaütésszerű jellegét. Közben olyan nehézségek is adódtak, hogy a deszant bevetési körzetében az ellenség jóval erősebbnek bizonyult, mint ahogy azt a felderítés jelezte. Ennek ellenére a légideszant-egység sikeresen oldotta meg feladatát.

Az ejtőernyős csapatok felhasználásának érdekes példájával találkozunk 1942 február közepén Rzsevtől délnyugatra. Ebben a körzetben a német csapatoknak sikerült bekeríteniük a 29. hadseregtörzset és a hadsereg néhány szakcsapatát. A bekerítésben folytatott harc során a szovjet csapatok jelentősen meggyengültek és elégtelenek voltak arra, hogy a bekerítésből kitörjenek. A felsőbb parancsnokság elhatározta, hogy a bekerített szovjet egységek megerősítésére ejtőernyős egységet vet be. A 500 főnyi erősítés segítségével valóban sikerült kitörniük.

A harcászati jellegű légideszant-alegységek bevetésének más formájával találkozunk a szovjet csapatok részéről a Majkop melletti német repülőtér ellen intézett támadás esetében. E vállalkozás célja az volt, hogy gyengítse az ellenséges légierő nyomását Tuapsze irányában és ezzel megkönnyítse a feketetengeri hadseregcsoport ellátását a tengeren keresztül. A feladatot azonban csak részben sikerült végrehajtani, mivel a vállalkozást biztosító légierő nem hajtotta tökéletesen végre feladatát, nem fogta le teljesen az ellenség légvédelmi tűzrendszerét és nem adott fénytájékozódási pontokat a vállalkozó csoport számára.

A Nagy Honvédő Háború során a szovjet hadvezetőség több esetben alkalmazott hadműveleti méretű légideszant-csapatokat is, védelmi és támadó hadműveletekben egyaránt. Így például az 5. légideszant-hadtest egységeiből alakított csoportot 1941 október elején vetették be azzal a feladattal, hogy tartóztassa fel azokat az ellenséges erőket, amelyek Orjol felől nyomultak Tula irányába. 1941. október 3-án és 4-én Mcenszk térségében mintegy 6000 főnyi magasabbegységet sikerült földre tenni, amely erők segítségével az arcvonalra érkező más magasabbegységekkel együttműködve sikerült megállítani az ellen-

ség előnyomulását Tula irányában. 1942 januárjában a szovjet parancsnokság a támadó hadművelet során alkalmazott hadműveleti méretű légideszantot. Ekkor a 4. légideszant-hadtest került bevetésre a Nyugati Front támadási sávjában azzal a feladattal, hogy a Front erőivel, valamint a Kalinyini Front balszárnyának csapataival együttműködve semmisítsék meg az ellenség 9. és 4. páncélos hadseregeinek főerőit Vjazmától keletre. A deszant bevetésének előkészítése idején azonban az illetékes parancsnokságok nem voltak eléggé körültekintőek, nem fordítottak gondot az álcázásra, aminek következtében a németek felderítették a deszant gyülekezési területét és légicsapásokat mértek rá. Ennek ellenére a deszant-magasabbegységnek több mint felét sikerült bevetni, amely erők az ellenség hadtápterületein nyomultak előre és egyesültek az 1. gárda lovashadtest csapataival. 1942. február 18-án a hadtest be nem vetett része újabb feladatot kapott. A terv szerint segíteniük kellett az ellenség juhnovói csoportosítása elleni harcot. A terv végrehajtása során mintegy 7000 főt vetettek be az ellenség hadtápterületén, ahol ez a magasabbegység négy hónapig harcolt. Abban, hogy ez a deszant sem tudta eredeti tervét végrehajtani, olyan tényezők játszottak közre, mint a meglepés elmaradása, mivel a rossz meteorológiai viszonyok miatt a bevetés sokáig elhúzódott. A sikertelenség oka továbbá abban rejlett, hogy egy-egy repülőgépben — a kis befogadóképesség miatt — kevés személy fért el és így az erők szétforgácsolódtak.

Hadműveleti méretű légideszant bevetésére került sor 1943 szeptemberében a Dnyeper folyón való erőszakos átkelés idején is. Szeptember elején a Voronyezsi Front parancsnoksága három légideszant-dandárt kapott alárendeltségbe abból a célból, hogy azok felhasználásával erőszakolja ki a folyón való átkelést. A légideszant-dandárokat egy hadtestbe szervezték, amelynek állománya mintegy 10 000 fő volt. A légideszant-magasabbegység azt a feladatot kapta, hogy a bukrini kanyarban mintegy 30 km széles és 15—25 km mély hídfőt foglaljon el a folyó nyugati partján. A bevetés tervszerű végrehajtását azonban az arcvonalon lejátszódó események felborították. A tervezéstől a végrehajtás időpontjáig ugyanis a német parancsnokság a deszant tervezett bevetési körzetében jelentős erőket vont össze, amit a szovjet felderítés idejében nem tudott felderíteni. E tény, valamint a bevetés helytelen tervezése következtében egy egységes légideszant-magasabbegység helyett több mint 35 kisebb-nagyobb csoport kezdte meg tevékenységét az ellenség hadtápterületén. Csak a későbbiek folyamán sikerült ezen kisebb csoportoknak egyesülniük, majd november 12-én az egyesült

csoport azt a feladatot kapta az 52. hadsereg parancsnokától, hogy a partizáncsapatokkal együttműködve foglaljanak el hídfőt a folyó nyugati partján. E feladatot a légideszant nehéz harcok árán teljesítette és harcával végül is hozzájárult ahhoz, hogy a Front csapatai kevesebb veszteséggel kelhessenek át a folyón.

Az elmondottakból látható, hogy a szovjet hadvezetőség a Nagy Honvédő Háború folyamán több esetben alkalmazott harcászati és hadműveleti légideszantot — váltakozó sikerrel. Sikeresebb volt a szovjet légideszant egységek felhasználása az ázsiai hadszíntéren a japán Kvantung-hadsereg ellen, amire a későbbiek folyamán még visszatérünk. Felvetődik azonban a kérdés: mi a magyarázata annak, hogy bár a két világháború között a világon a legfejlettebb légideszant-egységei, magasabbegységei a Szovjetuniónak voltak, mégis a szovjet hadvezetés a Nagy Honvédő Háborúban viszonylag korlátozott méretekben alkalmazta őket. Ennek több oka volt.

Már utaltunk arra, hogy a német fasiszták támadása a Szovjetunió ellen a Vörös Hadsereg számára igen kedvezőtlen körülmények között kezdődött. Ez a tény a szovjet hadvezetőséget arra kényszerítette, hogy a légideszant-csapatokat ne rendeltetésüknek megfelelően, hanem az arcvonalon a többi fegyvernemmel együtt vesse be. Ez viszont azt eredményezte, hogy az eredetileg légideszant-feladatokra kiképzett állomány nagy veszteségeket szenvedett és az időközben e fegyvernemhez érkezett fiatalabb állomány minőség tekintetében jóval gyengébb volt az eredetileg erre a feladatra kiképzett csapatok állományánál.

A német fasiszták váratlan támadása a támaszpontjaikon levő repülőgépek ellen elsősorban azokat a nehéz gépeket sújtotta, amelyeknek kivonása a légicsapás alól nehezebb volt, mint a könnyebb, mozgékonyabb gépeké. A bombázógépekből ideiglenesen átalakított deszant-szállítógépek nem feleltek meg a követelményeknek és felhasználásuk csak szükségszerű volt. Ide tartozik továbbá az, hogy ezeknek a gépeknek a személyzete nem volt kiképezve légideszant szállítására és kidobására s ez szintén nagyban hátráltatta e fegyvernem rendeltetésszerű felhasználását.

Nem volt megnyugtatóan megoldva a légideszant-csapatok harcának megfelelő szervezése sem. A légideszant-egységek harcát például nem az a törzs szervezte, amelynek érdekében a légideszant-csapatok bevetésre kerültek. A légideszantok harcát a légideszant-csapatok csoportfőnöksége tervezte, amely nem tudta megfelelően követni az arcvonalon lejátszódó, szinte

napról napra változó helyzetet, így több esetben a kidolgozott terv a végrehajtás kezdetére már nem volt megfelelő. Bonyolította a helyzetet továbbá az a tény, hogy a légideszant-csapatok csoportfőnöksége nem rendelkezett azzal a légierővel, amellyel a feladatot végre kellett hajtani.

A Nagy Honvédő Háború kezdetéig nem voltak kidolgozva a légideszant-egységek felhasználásának olyan formái, mint amilyenek a háború első időszakában az események során felvetődtek: a légideszant-csapatok felhasználása védelmi hadműveletben, bekerített egységek megerősítésére stb.

Mindezek a tényezők és okok idézték elő tehát azt a helyzetet, hogy a szovjet hadvezetés viszonylag csak korlátozott mértékben és váltakozó sikerrel alkalmazta a légideszant-csapatokat a Nagy Honvédő Háború folyamán. A szovjet hadvezetés azonban igen gyorsan levonta a megfelelő következtetéseket és a Nagy Honvédő Háború befejező időszakában már jelentős eredményeket értek el a japán hadsereg ellen vívott harcokban.

A szovjet légideszant-egységek felhasználásáról szólva ugyanakkor nem mehetünk el szó nélkül amellett, hogy a Nagy Honvédő Háború folyamán kisebb-nagyobb csoportokban bevetésre kerültek szovjet légideszantok mint partizáncsoportok a Szovjetunió különböző területein. Ezenkívül nagy segítséget nyújtott a szovjet hadvezetőség más nemzetiségű hazafiaknak is a partizánmozgalom kifejlesztéséhez és megerősítéséhez, akik harcolni akartak a német fasizmus ellen. Csak akkor kapunk teljes képet a szovjet légideszant-egységek felhasználásáról, ha azon egységek, magasabbegységek tevékenységéhez, amelyek közvetlenül az arcvonalon folyó harcot segítették elő, hozzávesszük azokat a nagyszerű tetteket is, amelyeket e fegyvernem állománya az ellenállási mozgalom, a partizánmozgalom támogatása érdekében hajtott végre.

A légideszant-egységek alkalmazása a nyugati hatalmak északafrikai, szicíliai és normandiai partraszálló hadműveletében és a hadműveletek további menetében

A légideszant-csapatok, amelyeknek felhasználása a különböző hadműveletekben mind a német, mind a szovjet hadvezetőség részéről eredményesnek bizonyult, további fejlődést értek el a nyugati hatalmak nyugat-európai hadműveletei során. A nyugati hatalmak, értékelve e fegyvernem eredményeit, a negyvenes évek elején nagy méretekben hozzáláttak saját légideszant-csapataik megszervezéséhez és fejlesztéséhez. E fegyver-

nem megszervezésében és kiképzésében azokra a tapasztalatokra támaszkodtak, amelyeket a szovjet és a német légideszant csapatok adtak a két világháború között és a háború folyamán.

A nyugati hatalmak — mindenekelőtt Anglia és az Észak-Amerikai Egyesült Államok — haderejének ezt az új fegyvernemét első ízben az észak-afrikai hadszíntéren vetették be. Miután az angol csapatok 1942 novemberében megkezdték támadásukat Egyiptomban a német—olasz csapatok ellen, ezzel egy időben megkezdődött az angol—amerikai csapatok partraszállása is Francia Észak-Afrikában. E hadművelet célja az volt, hogy a német—olasz csapatokat véglegesen kiszorítsák Észak-Afrikából. A partraszállás tervezésekor az angol—amerikai parancsnokság a tengeri deszantok mellett jelentős légideszant-egységek bevetését is számításba vette. A légideszant-egységek feladatául azt jelölték meg, hogy amíg a tengeri deszant-egységek Algír, Oran és Casablanca kikötőiben partra szállnak, a légideszant-csapatok mélyen az ellenség mögöttes területén elfoglalják a fontosabb repülőtereket és más objektumokat, amellyel megbénítják a német—olasz csapatok tervszerű tevékenységét. A hadművelet megindulása után az a néhány ejtőernyős zászlóalj, amely bevetésre került, két igen fontos repülőteret foglalt el Marokkó területén.[46] Ez a hadművelet, amely végeredményben a német—olasz csapatok Észak-Afrikából való kiűzésével végződött, még csak kísérletül szolgált a nyugati hatalmak légideszant-csapatainak felhasználására.

Az észak-afrikai hadművelet befejezése után az amerikai—angol parancsnokság, az Olaszország elleni hadműveletet tervezve, következő lépésként Szicília elfoglalását tűzte ki célul. A sziget elfoglalását a 15. szövetséges hadseregcsoport (a 8. angol és a 7. amerikai hadsereg) kapta feladatul. A partra szálló hadművelet kezdetén az amerikai—angol parancsnokság két légideszant-hadosztály bevetését tervezte az angol, illetve az amerikai hadseregek partraszállási sávjában. E hadosztályok feladata az volt, hogy fontos terepszakaszokat, objektumokat elfoglalva akadályozzák meg, hogy a németek és az olaszok a partraszállás körzetébe erősítéseket vonjanak előre.

A partra szálló hadművelet 1943. július 10-én kezdődött. A légideszant-csapatok azonban ebben a hadműveletben nem tudták feladataikat terv szerint megoldani. Az amerikai légideszant-hadosztály például, amelynek Gela körzetében kellett volna földet érnie, lényegében a sziget egész déli részén szóródott szét, az angol légideszant-hadosztály pedig a bevetése

[46] Platonov i. m. 517. old.

idején nagy veszteségeket szenvedett. Az angol hadosztályt szállító 113 vitorlázó gépből Siracuza körzetében — amely a hadosztály bevetési körzete volt — csak 12 gép landolt sikeresen, mintegy 50 gép a tengerbe zuhant, a többi pedig sérülten ért földet a sziget különböző helyein.[47] Mindenesetre amellett, hogy a légideszant-csapatok ilyen körülmények között is hozzájárultak a hadművelet sikeréhez, az amerikai—angol hadvezetőség nagy tapasztalatokra tett szert a légideszant-csapatok további felkészítésére és alkalmazására.

A szicíliai hadműveletteI kapcsolatban érdekes megjegyezni, hogy az ott bevetett angol légideszant-csapatokkal szemben a német hadvezetőség Catania körzetében szintén az 1. ejtőernyős hadosztályát alkalmazta.[48] A második világháború idején ezúttal először kerültek szembe ejtőernyősök ejtőernyősökkel. Hove ezt a műveletet ejtőernyős ellencsapásnak nevezi. Ez a tény mindenesetre az ejtőernyősök harcászati alkalmazására igen érdekes példa.

Az amerikai—angol csapatok 1944. évi nyugat-európai hadjárata, amely az 1944. június 6-i normandiai partraszállással kezdődött, tovább gazdagította a légideszant-csapatok harcászati és hadműveleti alkalmazásának elveit. E hadjárat szinte minden egyes hadműveletében széles körben alkalmazásra kerültek légideszant-csapatok.

A normandiai partra szálló hadművelet előkészítése, amely az eddigi háborúk legnagyobb partra szálló hadművelete volt, 1943 decemberében kezdődött meg. Az 1944 februárjában jóváhagyott hadműveleti terv (Overlord) szerint a partra szálló hadművelet során tengeri és légideszantokat kellett partra tenni a Szajna-öböl partján a Vay-öböltől az Orne folyó torkolatáig húzódó szakaszon. A partra tett erőknek 80 km szélességben és 15 km mélységben hídfőket kellett létesíteniük és el kellett foglalniuk Cotentin-félszigetet Cherbourg kikötőjével együtt, majd a hadművelet 20. napján ki kellett jutniok Avranches, Domfron és Falaise vonaláig.

A partraszállás területét két zónára osztották. A nyugati zónában az amerikai, a keletiben az angol csapatoknak kellett partra szállniuk. A tengeri deszant csapatok partraszállásával egy időben az amerikai—angol főparancsnokság három légideszant-hadosztály bevetését tervezte. A légideszant-hadosztályok bevetését a létesítendő hídfők szárnyain 10—20 km mélységben tervezték, 4—5 órával a partraszállás megkezdése előtt. Az

47 Uo. 252. old.

48 Gavin i. m. 27. old. Hove csak egy ejtőernyős ezredről tesz említést, ami valószínűbb, mint Gavin adata.

amerikai légideszant-hadosztályok bevetési helyét Carentan Észak térségében, az angol légideszant-hadosztály bevetési helyét pedig Caen Északkelet területén jelölték ki.[49] A légideszant-csapatok feladata az volt, hogy fontos csomópontokat, átkelőhelyeket és más objektumokat foglaljanak el és így akadályozzák meg a német erők előrevonását a partraszállás helyére. Ezenkívül a légideszant-csapatok feladatul kapták, hogy a lehetőségekhez képest rombolják a németek partvédelmi berendezéseit is.[50]

A légideszant-csapatok parancsnokai a személyi állományt alaposan előkészítették feladataik végrehajtására. A szicíliai és az olaszországi tapasztalatok alapján mindenekelőtt arra fordították a figyelmet, hogy a deszant-harcosok még az élelmiszer-javadalmazásuk terhére is a lehető legnagyobb mennyiségű fegyvert és lőszert vigyenek magukkal. Szükségesnek látszott ugyanakkor, hogy a deszant-harcosokat megfelelő mértékben ellássák páncélelhárító eszközökkel is, mivel közvetlenül a földreérés után a páncélosok jelentették a legnagyobb veszélyt. Ugyancsak a fenti tapasztalatok alapján minden alegységet, szinte minden embert terepasztalon ismertettek meg a bevetési körzet földrajzi viszonyaival, az ott levő objektumok elhelyezésével és jellegével. A bevetés utáni álcázás érdekében az egymás közötti jelzést csak hangok használatára korlátozták. Nagy figyelmet szenteltek továbbá az ejtőernyősöknek ismeretlen terepen, sötétben történő gyülekezésére.[51] Az előkészületek biztosították, hogy a légideszant-csapatok többé-kevésbé eredményesen oldhatták meg feladatukat.

1944. július 6-ra virradó éjjel a tengeri deszant még úton volt a csatornán, amikor a szövetséges légierő az első tömeges csapásokat mérte a németek partvédelmi erődítéseire és állásaira, éjjel egy és két óra között pedig sor került a légideszant-egységek első lépcsőinek bevetésére. Ebben a műveletben amerikai részről 1662 db harci és 512 vitorlázó gép, az angolok részéről pedig 733 harci és 335 vitorlázó gép vett részt.

A 82. amerikai légideszant-hadosztály Ste Mere Église térségében szállt le mintegy 3×12 km-es területen. A német csapatok ellenállása kis létszámukból fakadóan igen gyenge volt. Ennek eredményeképpen a légideszant-csapatok rövid időn belül elfoglalták és meg is tartották a helységet a tengeri deszanttal történő egyesülésig. A Merderet folyón át vezető hidat azonban nem tudták elfoglalni, mivel az e célra kijelölt csoport

49 Platonov i. m. 645. old.
50 Gavin i. m. 47. old.
51 Uo. 51. old.

nem a megadott körzetben ért földet, szétszóródott s nagy veszteségeket szenvedett. A hadosztály feladatának végrehajtása után még egy hónapig harcolt együtt a földi csapatokkal. A bevetésétől eltelt idő alatt a hadosztály jelentős veszteséget szenvedett, elvesztette állományának mintegy 57%-át.[52]

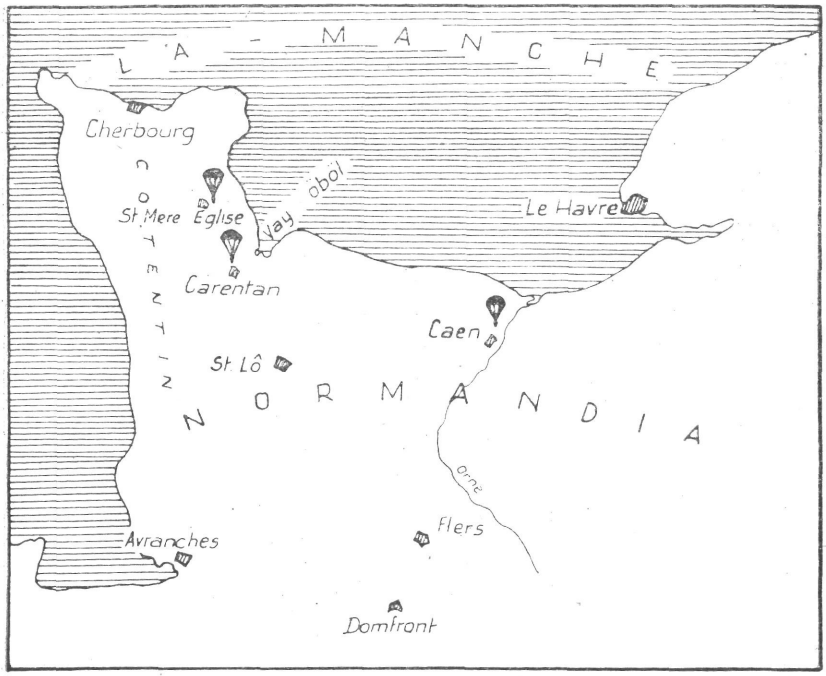

7. sz. vázlat

Amerikai—angol légideszantok a normandiai partraszálláskor

A 101. amerikai légideszant-hadosztály Carentan Észak területén került bevetésre mintegy 25×40 km-es területen. Annak ellenére, hogy a hadosztály a leszállás idején fegyvereinek több mint felét elvesztette, teljesíteni tudta az eléje tűzött feladatokat. Sikerült megkapaszkodniuk egy sor terepszakaszon és elfoglalták a Douve folyó átjáróját, amelyet szintén megtartottak a tengeri deszanttal történt egyesülésig. Érdekes megje-

[52] Uo. 64. old.

gyezni, hogy ez az amerikai légideszant-hadosztály a bevetés után a 6. német ejtőernyős ezreddel került szembe, amelyet a németek kénytelenek voltak az arcvonalon és nem rendeltetésüknek megfelelően felhasználni. A hadosztály közvetlen feladatának végrehajtása után még három hétig maradt az arcvonalon és elfoglalta Carentan városát, amivel megteremtette az 5. és 7. amerikai hadtest egyesülésének lehetőségét.

A 6. angol légideszant-hadosztály az eredeti terv szerint Caen Északkelet térségében került bevetésre. A hadosztály, bár az eredetileg kijelölt körzetben ért földet, a bevetésben mutatkozó szervezetlenség következtében csak nehezen tudta megszervezni a harcot. Egy sor esetben a gyülekezési körzetekben csak 12—15 ember jött össze, ami a hadosztály erőinek szétforgácsolódásához vezetett. Nehezítette a hadosztály helyzetét továbbá, hogy több esetben saját bombázó gépeik csapásai alá került, ami igen jelentősen megnövelte veszteségét. Ennek ellenére, mivel a németek ellenállása ebben a körzetben is meglehetősen gyenge volt, a hadosztály csapatai alapvető feladataikat végre tudták hajtani: elfoglalták az Orne folyón át vezető hidat, megsemmisítették a német partvédő ütegeket Merville közelében és felrobbantották a Dives folyón átvezető hidat s ezzel akadályozták a német tartalékok előrevonását. Ez a hadosztály is a közvetlen feladat végrehajtása után mint földi egység harcolt tovább és az angol csapatok előőrse volt egészen augusztus 26-ig. E feladatok végrehajtásával a nyugati hadszíntéren befejeződött a szövetséges légideszant-csapatok alkalmazásának első szakasza.

A légideszant csapatok következő nagyméretű alkalmazására a szövetségesek hollandiai támadó hadműveletében (1944. szeptember 17. és 26.) került sor. A szövetséges csapatok 1944 nyarán kiszorítva a német csapatokat Franciaország középső és déli részéről, valamint Belgiumból, elérték a fasiszta Németország határát. A szövetséges csapatok előtt az a feladat állt, hogy áttörve a Siegfried-vonalat, Németország területére vigyék át a harccselekményeket. E nagyarányú erőfeszítést követelő feladatra azonban a szövetséges csapatok vezérkarának nem volt egyöntetűen elfogadott terve. Ennek hiányában az erők koncentrálása helyett — amit egy ilyen feladat végrehajtása megkövetelt volna — szétforgácsolt erőkkel indítottak támadást a Siegfried-vonal ellen, ami eredménytelenségre volt kárhoztatva. A szövetséges főparancsnokság ezért elhatározta egy támadó hadművelet végrehajtását Hollandia területén, aminek fő célkitűzése az volt, hogy a Siegfried-vonalat északról megkerülve

jussanak Németország területére. E hadművelet végrehajtását ugyanakkor szükségessé tette az is, hogy a szövetséges csapatok ellátása igen rossz volt, és ezen csak a hadművelet sikere segíthetett. Ugyanis a fasiszta német csapatok ebben az időben még mindig jelentős kikötőket tartottak kezükben s ezért a szövetséges csapatok utánpótlása komoly mértékben akadozott. Az 1. amerikai hadsereg hadianyag- és élelemkészlete például 1944. szeptember 1-én mindössze 4,4 napra volt elegendő, de ez a mennyiség is a rossz utánpótlás következtében szeptember 8-ra már 0,7 napi ellátmányra zsugorodott. Szeptember 11-én és 12-én pedig az amerikai parancsnokság már kénytelen volt hozzáfogni a zsákmányolt német élelem és hadianyag felhasználásához. A 3. amerikai hadsereg ellátása még rosszabb volt, és nem volt semmiben jobb az angol hadseregek ellátási helyzete sem.[53] Ez a helyzet azért állhatott elő, mert a szövetségesek által ez ideig elfoglalt és létesített kikötők kis befogadóképessége lehetetlenné tette az utánpótlás zökkenőmentes ellátását. Ahhoz tehát, hogy a szövetséges csapatok tovább tudják folytatni támadó hadműveleteiket, szükségessé vált, hogy megszerezzék azokat a kikötőket, amelyeket a németek még mindig a kezükben tartottak. A Hollandiában tervezett hadművelet sikeres kimenetele ezt a feladatot megoldotta volna. E hadművelet ugyanakkor biztosította volna azt is, hogy az Észak-Franciaország, valamint a Hollandia nyugati részén levő német erőket elvágják utánpótlásuktól, hogy könnyebbé tegyék felszámolásukat.

A hadművelet megvívására a 2. angol hadsereg (állománya nyolc hadosztály, ezen belül három páncélos) kapott parancsot. A hadművelet támogatása érdekében a szövetséges parancsnokság elhatározta az 1. szövetséges légideszant-hadsereg a (82. és a 101. amerikai, az 1. angol légideszant-hadosztály, valamint a lengyel ejtőernyős dandár) bevetését.

A hollandiai támadó hadművelet iránya Turnhout körzetéből kiindulva: Eindhoven, Nijmegen, Arnhem volt, majd ki kellett jutnia az Ijsel-tóhoz. A támadási iránynak megfelelően a szövetséges főparancsnokság a 101. amerikai légideszant-hadosztály bevetési körzetét Eindhoven, a 82. amerikai légideszant-hadosztály bevetési körzetét Nijmegen, az angol hadosztály, valamint a lengyel dandár bevetési körzetét Arnhem területén jelölte ki. A légideszant-csapatok feladatát a szövetséges főparancsnokság abban jelölte meg, hogy foglalja el és tartsa meg

53 Uo. 71—72. old.

az átjárókat azokon a folyókon és csatornákon, amelyek a 2. angol hadsereg támadási sávjában Eindhoventől Arnhemig terjedő területen vannak.

A légideszant-csapatok feladatainak meghatározása után megkezdődött a csapatok felkészítése. A csapatok összpontosítási körzetében, Anglia területén megkezdődött a csapatok szállításának tervezése. Egy egész légideszant-hadsereg átdobásának megtervezése, a szükséges szállítóeszközök összpontosítása komoly erőfeszítést igényelt. Meg kellett határozni az egyes lépcsők indulási rendjét, valamint összehangolni a repülés útvonalát a légierő többi egységének tevékenységével, hogy azok ne zavarják a deszantot szállító légierő útvonalát. Ezt a szállító légierő nagy mennyisége tette szükségessé. A szállító eszközök nagy számáról képet kapunk, ha tudjuk például, hogy a légideszant-hadsereg első lépcsőjének szállításához 1049 repülőgépre és 478 különböző típusú vitorlázó gépre volt szükség.[54] A légideszant hadművelet előkészítéséhez tartozott továbbá, hogy fel kellett mérni a csapatok alkalmazási körzetében elhelyezett német légvédelmi ütegek elhelyezését és tűzhatásuk körzeteit. Meg kellett továbbá határozni olyan objektumok elfoglalásának sorrendjét, melyek befolyással lehettek a hadművelet sikeres kimenetelére. E kérdés eldöntésénél a szövetséges főparancsnokság meghallgatta a helyi ismeretekkel rendelkező holland tisztek véleményét. Ezenfelül minden egyes hadosztályhoz beosztották a holland hadsereg egy-egy tisztjét. Ki kellett jelölni továbbá azokat a körzeteket, amelyekre az utánpótlást szállító légierő a terhét kirakhatta. A légideszant-hadsereg légi úton történő ellátásának megoldása alapos, tervszerű munkát követelt. E feladat nagyságáról képet ad, ha számításba vesszük, hogy az amerikai hadosztályok napi ellátása (hadianyagban és élelemben) 264 tonna volt. Ez a feladat a legtökéletesebb együttműködést követelte meg a légierő és harcoló hadosztályok törzse között. Az ellátás nehézségét csak fokozta az a tény, hogy mindezt az ellenséges légierő és légvédelmi tüzérség aktív behatása közben kellett megoldani.

Külön feladatot jelentett a légideszant-hadművelet légi támogatása. E feladat végrehajtása során a szövetséges légierőnek meg kellett semmisítenie azokat a repülőtereket, amelyekről a felszálló német légierő közvetlenül veszélyeztette volna a légideszant-hadművelet sikerét. A légierőnek állandóan biztosítani kellett továbbá a csapatokat szállító gépeket. Mindezek

54 Uo. 75. old.

után a légierőnek közvetlen támogatást kellett nyújtania a földön vívott harc során, valamint biztosítania kellett az ellátást végző repülőgépek zavartalan repülését. E feladat megoldása azt jelentette, hogy pl. a hadművelet első napján a légideszant harci területei fölött a levegőben tartózkodott 1113 bombázó,

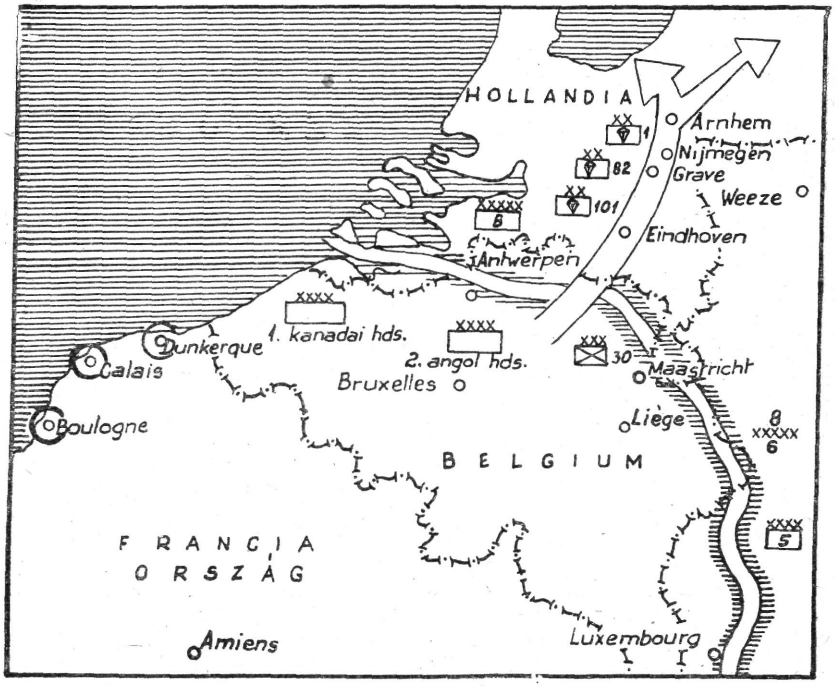

8. sz. vázlat

Légideszantok alkalmazása a szövetségesek részéről a hollandiai hadjárat során

1240 vadász, ezenkívül 1600 szállító repülőgép és több száz vitorlázó gép.[55]

A hadművelet előkészítése után a 2. angol hadsereg 1944. szeptember 17-én kezdte meg a támadást. A támadás megindulásának napján került sor a légideszant hadosztályok bevetésére is.

[55] Uo. 84. old.

A 101. amerikai légideszant hadosztály, amely Eidhoven körzetében került bevetésre, tervszerűen kezdte meg tevékenységét. A német erők viszonylag gyenge ellenállása következtében feladatát kisebb hiányosságokkal teljesíteni tudta. A feladat sikeres teljesítéséhez hozzájárult továbbá, az, hogy a csapatok kidobása egy-két esettől eltekintve — pontosan a megadott körzetben történt, így az egyes zászlóaljak alig egy órával a földreérés után már megkezdhették előnyomulásukat a kijelölt objektum elfoglalására. Másnap reggel az Eidhoven elfoglalására kijelölt ezred a város előterében váratlanul erős ellenállásra talált. Súlyos harcokban csak a nap második felére sikerült a várost elfoglalnia. Még ugyanezen a napon a légideszant-hadosztály egyes egységei egyesültek az arcból támadó angol erőkkel és velük együtt folytatták a harcot. E hadosztály harcát az arcból támadó csapatokkal történő egyesülésig eredményesen támogatták a szövetséges repülőgépek, amelyek a közvetlen támogatáson túl biztosították a hadosztály ellátását is.

A 82. amerikai légideszant hadosztály, amelynek az volt a feladata, hogy foglalja el a Grave és a Nijmegen-i hidakat és vegye birtokába a Nijmegentől délkeletre levő Groesbeek magaslatot, szintén az eredeti tervnek megfelelően került bevetésre. Talán érdekes lesz megnézni, hogy milyen eszközökkel és milyen csoportosításban került bevetésre ez a hadosztály.

A hadosztály állománya és szállítóeszközei a bevetés napján[56]

Csapatok és alegységek	Rep. gép	Vit. gép	Szem. áll.
Ho. törzs és tö. szd.	7	12	15
Ho. tü. törzs	3	2	72
Ho. hir. szd.	2	8	51
Ho. feld. szakasz	—	6	29
80. pc. elh. üteg	—	22	79
377. lé. desz. eü. z.	22	—	388
376. eje. táb. tü. ü.	48	—	564
504. eje. löv. e.	137	—	2016
505. eje. löv. e.	126	—	2151
508. eje. löv. e.	140	—	1922
325. vit. löv. e.	2	—	40
Összesen:	482	50	7477

[56] Uo. 95. old.

A hadosztály tehát ezekkel az erőkkel és eszközökkel kezdte meg feladatának végrehajtását. Hasonlóan a 101. légideszant-hadosztály bevetéséhez, a 82. hadosztály bevetése is sikeres volt. A németek a bevetési körzetekben mindenütt gyenge ellenállást tanúsítottak. A légideszant-csapatok a harctevékenységük első huszonnégy órájában lényegében csak a kisebb helyőrségekkel és a rendőrségi erőkkel kerültek szembe. A németek gyenge erejét és a terület felett gyakorolt laza ellenőrzését érzékelteti Gavin, aki a 82. légideszant-hadosztály tevékenységéről írva elmondja, hogy a hadosztály bevetése után mintegy négy napig szabadon telefonálgathattak a környező városokba és kikérdezhették a polgári lakosságot afelől, hogy a németek körében milyen benyomást váltott ki az ő földreérésük. Sőt, a polgári telefonhálózaton érdeklődték meg azt is, hogy milyen sikerrel ment végbe a 101. és az 1. légideszant-hadosztály bevetése. A helyzet annyira komikus volt ebben a vonatkozásában, hogy a katonák tréfálkozva beszéltek arról, hogy telefonálni kellene Hitlernek Berlinbe. Az adott helyzetből következett, hogy a hadosztály csak néhány helyen talált erősebb ellenállásra a németek részéről és így feladatát szintén kevés kivétellel teljesíteni tudta. A hadosztály a bevetése után negyedik napon szintén egyesült az arcból támadó angol erőkkel, és harcával hozzájárult ahhoz, hogy az angol csapatok előtt szabaddá váljon az út Arnhem felé, ahol az 1. angol légideszant-hadosztály vívott súlyos harcot a német erőkkel.

A 82. légideszant-hadosztály harcával kapcsolatban ki kell térni egy érdekes eseményre a hadosztály-tüzérség alkalmazását illetően. Az eddigi légideszant-hadműveletekben ugyanis a tüzérséget minden esetben vitorlázó gépeken juttatták el a bevetés területére. Ebben a hadműveletben viszont, mivel a szállítóeszköz csak korlátozott méretekben áll rendelkezésre, a tüzérséget is ejtőernyő segítségével juttatták le a földre. Így a tüzérséget már a hadművelet első napján földre lehetett tenni s ezzel nagyon megkönnyítették a földi erők harcát, mivel az első nap a németek részéről nagyobb ellenállás nem volt, a kisebb erőkkel szemben pedig a tüzérség hatásosan tudott operálni.

Az 1. angol légideszant-hadosztály, amelynek az volt a feladata, hogy Arnhem városában elfoglalja az Alsó-Rajnán levő hidakat, szintén az eredeti tervnek megfelelően került bevetésre. A hadosztály azonban már a bevetés idején a német csapatok erős ellenállásába ütközött. A hadosztály zászlóaljai közül csak egynek sikerült behatolni a városba és elfoglalni a fő híd egyik feljáróját. A többi zászlóaljaknak a város felé történő előre-

mozgását a németek megállították és így a városban levő angol zászlóaljat is sikerült elszigetelniük. A bevetés utáni harmadik-negyedik napon a német csapatok ellenállása annyira megerősödött, hogy a lengyel ejtőernyős dandár bevetését az eredeti helyen nem tudták végrehajtani. Nehezítette a hadosztály helyzetét továbbá, hogy a németek intenzív légvédelmi tüze következtében megnehezült a hadosztály ellátása. A bevetés utáni második napon pl. a ledobott 144 tonnányi utánpótlásból a csapatok mindössze 30%-ot tudtak összeszedni, míg a következő napon ledobott mintegy 439 tonnányi utánpótlásból semmi nem jutott a hadosztály csapatainak kezére. Ilyen körülmények között a hadosztály egységei nem is tudták teljesíteni az eléjük tűzött feladatokat. A hadosztály tevékenységének sikertelenségéhez több tényező is hozzájárult. Elsősorban az, hogy a bevetés helyét igen messze határozták meg a feladat végrehajtásának helyétől, ami azt eredményezte, hogy a kirakás helyének biztosítására jelentős erőket kellett visszahagyni s ez az erők szétforgácsolódásához vezetett. Nem volt eléggé határozott törekvés a földretett csapatokban sem arra, hogy a megszabott feladatot mindenáron teljesítsék. Igen nagymértékben akadályozta a sikeres tevékenységet az ellátás szervezetlensége, illetve az, hogy a hadosztály-törzs és a szállító légierő között nem volt meg a megfelelő kapcsolat. Végül, de nem utolsósorban a hadosztály eredménytelen tevékenységéhez hozzájárult az is, hogy jóformán semmi segítséget nem kapott az arcból támadó csapatok részéről.

Az 1. angol légideszant-hadosztály sorsát lényegében azonban az döntötte el, hogy az angol felderítés nem szerzett tudomást arról a német páncélos hadtestről, melyet nemrég szerveztek meg és irányítottak erre a területre. Így a légideszant-hadosztályt szinte e páncélos hadtest kellős közepébe dobták le.[57] Ez a tény megmagyarázza a heves német ellenállás erejét, s az 1. angol légideszant-hadosztály súlyos veszteségeit. A hadosztály e harcokban 7605 halottat, sebesültet vagy hadifoglyot vesztett, valamint a teljes felszerelését, s mindössze 1741 ember menekült meg a haláltól vagy a fogságtól. E számokhoz még hozzá kell tenni 422 vitorlázó gép vezetőt is. A németek veszteségét 5000—7000 fő halottra és sebesültre, s hatvan páncélosra becsülik.[58]

A szövetségesek Hollandiában végrehajtott támadó hadműveletében a légideszant hadsereg harcát értékelve, végered-

[57] Ingersoll, Ralph: Szigorúan titkos. Bp. Zrínyi K. 1957. 260—261. old.
[58] Rocolle i. m. 2. köt. 158—159. old.

ményben rá kell mutatni, hogy az angol légideszant-hadosztály harcától eltekintve, sikeres volt. A 101. és 82. amerikai légideszant-hadosztályok teljesítették az eléjük tűzött feladatokat és konkrét segítséget nyújtottak a földi csapatoknak feladataik teljesítéséhez. A sikert olyan tényezők biztosították, mint a hadművelet minden irányú, a legapróbb részletekig menő kidolgozása, a részt vevő alegységek és egységek alapos felkészítése és nem utolsósorban az, hogy minden eszköz felett, amely a hadművelet előkészítéséhez és végrehajtásához szükséges volt, az 1. szövetséges légideszant-hadsereg parancsnoksága rendelkezett.

Bár a hollandiai támadó hadművelet elősegítése érdekében alkalmazott légideszant-csapatok harca többségében sikeres volt, a hadművelet a maga egészében mégsem érte el célját. A szeptember 17-én megindított hadművelet már 20-án Nijmegen körzetében elakadt. Ennek következtében szeptember 27-én az angol csapatok a Rajna alsó folyásánál védelembe mentek át. Az angol csapatok támadása Hollandiában ezzel befejeződött. A hadművelet nem érte el a kitűzött célt. Nem tudták a németeket kiűzni Hollandiából és nem sikerült a Siegfried-vonal megkerülése sem. Ezzel 1944 végéig a nyugat-európai hadszíntér északi szárnyán a hadműveletek lényegében megszűntek.

A nyugat-európai arcvonal viszonylagos csendességét a német csapatok 1944 decemberében az Ardennekben indított támadása szakította félbe. A német parancsnokság ettől a támadástól azt remélte, hogy visszaveti és súlyos veszteségeket okoz a szövetséges csapatoknak, s ezzel egy időre semlegesíti őket és minden rendelkezésre álló erőt a győztesen előnyomuló szovjet hadsereg ellen tud bevetni. Az Ardennekben indított támadás az első időben sikeresen haladt előre és súlyos helyzetbe sodorta az amerikai—angol csapatokat. A németek e hadműveletben nagy szerepet szántak egy diverziós ejtőernyős egységnek, melyet Otto Skorzeny, a Mussolinit kiszabadító osztag volt parancsnoka vezetett. Ezt a diverziós csoportot gondosan előkészítették, zsákmányolt amerikai felszereléssel látták el, s tagjait angolul tudó emberekből válogatták. Figyelmük még arra is kiterjedt, hogy bevetésük előtt hadifogolytáborokba irányították őket, hogy felfrissítsék nyelvtudásukat és elsajátíthassák az amerikai katonák szokásait. A ravaszul kiagyalt terv azonban lényegében nem sikerült, mert hamar felfedezték és felszámolták az amerikai egységek közé keveredő diverzánsokat. Az egy zászlóalj erejű „specialista" egység sovány mérleget mutatott, mindössze 40 járművet tett használhatatlanná és 29 foglyot ejtett.[59]

[59] Uo. 1. köt. 122. old.

A szövetségesek elhárító harcaiban találkozunk újra a 101. és a 82. amerikai légideszant-hadosztályok tevékenységével, amelyeket az amerikai parancsnokság mint utolsó tartalékot használt fel a német csapatok támadásának megállítására. A 101. légideszant-hadosztály bevetésére Bastogne, a 82. légideszant-hadosztály bevetésére St. Vith térségében került sor. De ezekben a harcokban a légideszant-hadosztályokat nem a rendeltetésüknek megfelelően, hanem mint földi csapatokat használta fel az amerikai parancsnokság.[60]

Ismeretes, hogy az amerikai—angol csapatokat szorongatott helyzetükből az a nagyarányú offenzíva emelte ki, amelyet a szovjet hadsereg a Visztula—Odera vonaláról Churchill személyes kérésére indított meg 1945 január második felében. A szovjet hadseregnek ez a nagyarányú hadművelete ugyanakkor lehetővé tette, hogy a szövetséges csapatok 1945 februárjában újabb támadó hadműveletet hajtsanak végre, amelynek eredményeképpen március hónapra az amerikai—angol csapatok elérték a Rajna folyót. A szovjet hadsereg ugyanezen idő alatt befejezte a Visztula—Odera-i hadműveletet és felkészült a berlini hadművelet megvívására.

A szovjet hadsereg győzedelmes előrenyomulása, amelynek következtében a fasiszta Németország napjai meg voltak számlálva, arra kényszerítette a német hadvezetőséget, hogy újabb erőket vonjon el a nyugati arcvonalról, tovább könnyítette a szövetséges csapatok hadászati, hadműveleti helyzetét. Ez viszont lehetővé tette, hogy a szövetséges főparancsnokság március hónapban újabb nagyarányú hadműveletet készítsen elő és valósítson meg.

A hadműveletet, amelynek az volt a célja, hogy a német „B" hadseregcsoportot bekerítsék a Ruhr-vidéken, a 21. és 12. szövetséges hadseregcsoportok vívták meg. A főcsapást a 21. hadseregcsoport mérte (a 9. amerikai és a 2. angol hadsereg). E hadseregcsoport tevékenységének támogatására a szövetséges főparancsnokság elhatározta, hogy a 18. légideszant hadtest erőit felhasználva, légideszantot alkalmaz. Ez a légideszant hadművelet szervezését tekintve a legbonyolultabb és egyben a második világháború utolsó nagy tömegű légideszant hadművelete volt. E légideszant-hadművelet megvalósítása során több ezer vadászgépet alkalmaztak támogatóként, ugyancsak ezrekben határozható meg a szállítógépek száma is. A deszant-hadművelet idején Anglia, Belgium és Észak-Franciaország majdnem valamennyi repülőterét igénybe vették. A hadművelet kulminációs

[60] Ingersoll i. m. 303. old.

időszakában több mint 5000 vadász és 3000 bombázó gép támogatta az 1595 szállító és 1347 vitorlázógép tevékenységét[61]

A 18. szövetséges légideszant-hadtest állományába a 6. angol és a 17. amerikai légideszant-hadosztály tartozott. A hadtest a hadművelet végrehajtása során azt a feladatot kapta, hogy a földi csapatokkal együttműködve foglaljanak hídfőt a Rajna keleti partján és működjenek együtt az átkelő csapatokkal annak kiszélesítésében. A hadtest egyes egységei feladatul kapták továbbá, hogy a német csapatok védelmi vonala mögött mintegy 8—16 km-re foglaljanak el fontos hidakat és tartsák meg azokat a földi csapatok beérkezéséig.

E légideszant-hadművelet tervezése és végrehajtása alapvetően eltért az eddig végrehajtott légideszant-hadműveletektől. Ezek a következőkben jutottak kifejezésre. A légideszant bevetése nem előzte meg a földi csapatok támadását, hanem annak megindulása után következett be. A földi csapatok támadása március 24-én éjjel kezdődött, a deszantok bevetésére pedig a reggeli órákban került sor. A deszantok bevetését az arcból támadó csapatok tüzérsége támogatta. Az eddigi légideszant-hadműveletektől eltérően a légideszant-egységek egy időben és nem több napra megosztva kerültek bevetésre. A légideszant-csapatok utánpótlását már az első lépcső földreérése utáni hat órában biztosítani kellett. És végül, a légideszantokat vagy közvetlenül a kijelölt objektumra, vagy annak közvetlen közelében vetették be.

A hadművelet kezdete, valamint a légideszant-egységek bevetése az eredeti terv szerint történt meg. A német légelhárítás intenzív tevékenysége ellenére (Gavin leírása szerint volt olyan pillanat, amikor egyszerre 23 szövetséges gép is égett a levegőben) a légideszant-hadtest bevetése sikeresen valósult meg. A bevetés kezdetétől számított két órán belül a bevetés körzetében földet ért 17 122 ember, 614 jeep, 286 tüzérségi löveg és aknavető, valamint több száz tonna hadianyag és élelmiszer.[62]

A Rajna vonaláról kiinduló hadművelet a szövetséges légierő igen aktív támogatásával sikeresen haladt előre. Erre a támogatásra jellemző, hogy a hadművelet első napján a földi csapatok harcát a szövetséges légierő mintegy 8000 repülőgép bevetéssel támogatta, míg a német légierő részéről csak 100 bevetés történt.[63] Ezzel a támogatással, valamint a légideszant-

[61] Gavin i. m. 119. old.
[62] Uo. 122. old.
[63] Platonov i. m. 714—715. old.

csapatok aktív közreműködésével a földi csapatoknak március 28-ra a rajnai hídfőt 60 km szélességűre és 22 km mélységűre sikerült kiterjeszteni. Ebből a hídfőből folyt tovább a szövetséges csapatok támadása Németország belseje felé. A hadművelet eredeti tervének végrehajtása — a német csapatok bekerítése a Ruhr-vidéken — április elsején fejeződött be. Ebben a hadműveletben a szövetséges csapatok a németek 21 hadosztályát, mintegy 325 ezer főt kerítettek be, akik április 17-én megadták magukat. Ezzel a hadművelettel április elején a németek nyugati arcvonala lényegében felbomlott. Ebben a helyzetben az amerikai—angol parancsnokság arra törekedett, hogy csapatai minél keletebbre jussanak előre.

Addig, amíg a szovjet—német arcvonalon a német fasiszták a legkeményebb ellenállást tanúsították, az amerikai—angol csapatokkal szemben lényegében beszüntették az ellenállást. Ezzel azt remélték elérni — nyilván nem alaptalanul —, hogy erőiket az amerikai—angol csapatok oldalára történő átvitellel bizonyos mértékig át tudják menteni a háború utáni időkre.

A Rajna menti nagy légideszant-hadművelettel az európai hadszíntéren befejeződött a légideszant-csapatok alkalmazása. Minden elfogultság nélkül megállapíthatjuk, hogy ezen utolsó légideszant-hadművelet az európai hadszíntéren a szervezés és megvalósítás magas fokát mutatta annak ellenére, hogy ez a fegyvernem még viszonylag új fegyvernem volt a második világháború idején.

Amikor elismerjük a szövetséges csapatok parancsnokságának tevékenységét a légideszant-fegyvernem fejlesztésében és alkalmazásában, ugyanakkor feltétlenül meg kell említeni, hogy ezekhez a sikerekhez nem utolsósorban az is hozzájárult, hogy a szövetséges légideszant-csapatoknak az ellenség olyan erői ellen kellett tevékenykedniük, amelyek feltöltöttség tekintetében sem voltak teljesek, morális állapotuk pedig egészen alacsony színvonalon állt. Zimmermann tábornok, a nyugati arcvonalon működő német főparancsnokság hadműveleti osztály vezetője ezzel kapcsolatban azt írta, hogy: „Túlzás nélkül mondhatjuk, hogy a keleti arcvonal vaskövetkezetességgel kiszivatyúzta a nyugaton levő német hadseregekből az egész harcképes erőt és haditechnikát. Ennek következtében nyugaton a harcászati és szervezési intézkedések abban merültek ki, hogy igyekeztünk minduntalan betömni a réseket. 1943-tól kezdve a nyugati arcvonalon zömmel elavult fegyverekkel felszerelt öregek harcoltak." Mellentin tábornok ehhez még hozzáteszi, hogy: „... a német csapatok öregekből, serdülőkből, rendőrök-

ből, gyomorbajosokból és fülbetegekből állottak". A fasiszta német hadvezetés tehát legjobb hadosztályait a szovjet—német arcvonalon használta fel. Ezt a tényt a sikerek értékelésénél egyáltalán nem lehet figyelmen kívül hagyni. Mindezek ellenére az a tény, hogy a hollandiai támadó hadműveletben egy egész hadsereg, a rajnai erőszakos átkelésnél pedig egy teljes légideszant-hadtest került alkalmazásra, mutatja, hogy a technika fejlődése már a háború folyamán hatalmas lépésekkel haladt előre a két háború közötti évekhez viszonyítva. Ugyanakkor egyes értékelések szerint, a magasabb légideszant-egységek szervezése és bevetése ellenére, a légideszant-hadműveletek nem érték el azt a színvonalat (például nagy távolságra légi úton való hídfő létesítése), melyet a légi szállítás fejlettsége a háború befejező időszakában már lehetővé tett.[64] Nem kétséges, hogy napjainkban, amikor a repülés és a légi szállítás messze felülmúlja a második világháború alatti színvonalat, a légideszánt-csapatok szerepe az egyes hadműveletek sikerének biztosításában még nagyobb jelentőségre tesz szert. A második világháború tapasztalatai azt mutatják, hogy a légideszantok tömeges alkalmazásával korszerű viszonyok között feltétlen számolni kell.

A diverziós jellegű légideszant-vállalkozásokról

A különböző arcvonalakon a harcoló felek részéről alkalmazott harcászati és hadműveleti méretű légideszantok mellett a második világháború folyamán sok esetben került sor kisebb méretű, de eredményeiben sokszor a vállalkozás méretét jelentősen túllépő diverziós jellegű légideszántok alkalmazására is. Ezeket a vállalkozásokat főleg az angolok hajtották végre, zömmel abban az időszakban, amikor az európai hadszíntéren nem folytattak aktív harctevékenységet a németek ellen.

Az első ilyen vállalkozásra 1941 elején került sor Dél-Olaszországban. A feladat az volt, hogy késleltessék azoknak a német egységeknek a behajózását Bari, Taranto és Brindisi kikötőibe, amelyek az ún. Afrikai hadtest megerősítését voltak hivatva szolgálni. Az angol hadvezetőség a késleltetés módszerét abban látta, hogy megsemmisítik a Monte-Vulterino hegységben levő vízvezeték rendszert, amely a dél-olaszországi területek jelentős részének vízellátást biztosította. Az angol főparancsnokság e feladat végrehajtását egy 39 fős csoportra bízta,

64 Schneider, Fernand: Histoire des doctrines militaires. Paris, 1957. 114. old.

melyet 1941. február 10-én vetettek be. Annak érdekében, hogy a vállalkozásról a németek, valamint az olasz katonai és polgári hatóságok figyelmét elterelják, a vállalkozással egy időben az angol légierő két csoportjának különböző harci feladatokat kellett végrehajtaniuk a vállalkozásra kijelölt körzet szomszédságában. A diverziós csoportnak feladata végrehajtása után Salerno kikötőjébe kellett visszatérni (80 km-re nyugatra a cselekmény színhelyétől), ahol egy angol tengeralattjárónak kellett volna őket a fedélzetére venni. A diverziós csoport a kijelölt feladatot sikeresen végre is hajtotta, de az a kísérletük, hogy Salerno kikötőjét elérjék, nem járt sikerrel. A vízvezeték lerombolása ugyan nem vezetett a kívánt eredményre, mert előbb helyreállították, még mielőtt a tartalékkészletek elfogytak volna, azonban a vállalkozás mégis kifizetődött, mivel a fasiszta olasz hatóságokon „ejtőernyős pánik" vett erőt, s biztonsági intézkedésekre jelentős erőket mozgósítottak és kötöttek le.

Az angolok következő nagyobb jelentőségű vállalkozására 1942. február 28-án került sor Észak-Franciaország területén. 1941 novemberében az angol felderítés a francia ellenállási mozgalom segítségével felfedte, hogy a németek Le Havre-tól északra igen jelentős rádiólokációs állomást helyeztek üzembe. Ez a rádiólokációs állomás azt a célt szolgálta, hogy előre jelezze az angol légierő támadási szándékát Németország ellen. A rádiólokáció segítségével a német elhárító légierőt idejében készenlétbe lehetett helyezni és bevetni, aminek következtében az angol légierőt jelentős veszteségek érték. Ezért az angol hadvezetőség elhatározta, hogy diverziós vállalkozással megsemmisítik a németek rádiólokációs központját. A vállalkozás során azonban nemcsak egyszerűen arról volt szó, hogy meg kell semmisíteni a központot, hanem arról is, hogy annak egyes fontosabb alkatrészeit megszerezzék annak érdekében, hogy fel tudják használni az angol rádiólokáció további tökéletesítésére. A német rádiólokációs központ elhelyezését értékelve az angolok arra a következtetésre jutottak, hogy a tervet csak légideszant alkalmazásával lehet megvalósítani. A feladat végrehajtása után a diverziós csoportot tengeri úton kívánták evakuálni.

A feladat végrehajtására egy 119 fős csoportot válogattak ki, köztük olyan szakembereket, akik a szükséges műszert az apparátusból ki tudják szerelni. A csoport vállalkozását a tenger felől két torpedóromboló, néhány torpedóvető csónak és egy csapatszállító hajó biztosította, amelynek fedélzetén erős rohamcsoport volt készenlétben arra az esetre, ha a légideszant-cso-

portnak közvetlen támogatást kell nyújtani. A légideszant-csoportnak feladata elvégzése után Bruneval körzetében kellett hajóra szállnia.

A vállalkozás a német rádiólokációs központ őrségét teljesen váratlanul érte, s ezért teljes sikerrel járt. A vállalkozást, amelynek az angolok részére rendkívül nagy jelentősége volt, igen kevés veszteséggel, mindössze egy halott, egy sebesült és nyolc eltűnt árán sikerült végrehajtani. A vállalkozás annyira meglepte a német őrséget, hogy a tengeri biztosító erőknek az akcióba nem is kellett beavatkozniuk. A légideszant-csoportnak az előbb említett veszteség kivételével sikerült visszatérni kiindulópontjára. A vállalkozás jelentőségéről szólva Hove kijelenti, hogy az hasonló volt a németek Eben-Emael-i vállalkozásához.

1943 február végén az angolok újabb jelentős légideszant diverziós vállalkozást hajtottak végre Norvégiában. A támadás célja az volt, hogy megsemmisítsék a németek nehézvíz üzemét Rjukan helység közelében. Ismeretes, hogy a nehézvíz az atomenergia előállításának egyik igen fontos anyaga. Az objektum jelentőségéből adódóan szükséges volt a vállalkozás megfontolt és alapos előkészítése. Ezért az angol főparancsnokság a vállalkozást megelőzően négy norvég tisztet juttatott el az objektum körzetébe, akik az objektummal kapcsolatban felderítést végeztek és értesüléseiket rádión juttatták el felettes parancsnokaiknak. A szükséges adatok megszerzése után az angolok vitorlázó gépeken mintegy harminc fős csoportot juttattak el a feladat végrehajtására, azonban a vállalkozás különböző okok miatt nem járt sikerrel. (Az egyik vitorlázó vontató kötele elszakadt, s így a megadott helynél jóval előbb kellett leszállnia, míg a másik egy hegynek ütközve összetörött.) A kísérlet után a német parancsnokság az objektum védelmét jelentősen megerősítette. Ez azt jelentette, hogy nagyobb létszámú erőkkel a vállalkozást megismételni nem lehetett, mivel annak felderítése könnyebb lett volna. Ezért az angol főparancsnokság elhatározta, hogy csupán néhány fős csoportra bízza a nehézvíz-üzem felrobbantását. Február 24-én indult el a csoport Angliából, de a kedvezőtlen meteorológiai viszonyok következtében a csoport bevetésére nem került sor. Az újabb vállalkozás időpontját február 28-ra tűzték ki. Ekkor a néhány főből álló csoportnak sikerült az objektumhoz közel észrevétlenül földet érnie és még aznap folyamán a vállalkozást sikeresen végrehajtani. Az üzem megmaradt részeit később a norvég partizánoknak sikerült teljesen megsemmisíteni és a németek nehézvízkészletét a tengerbe

süllyeszteni. A vállalkozást végrehajtó angol ejtőernyősöknek hosszabb idő után sikerült visszatérniük Angliába. Amint látjuk, e néhány főből álló ejtőernyős diverzáns csoportnak igen komoly, eredményében pedig szinte felmérhetetlen jelentőségű feladatot sikerült megvalósítania. A siker záloga a résztvevők személyes bátorságán túl abban volt, hogy a vállalkozást rendkívül alaposan készítették elő.

Az angol diverziós vállalkozások mellett a német parancsnokság is több esetben alkalmazott kisebb diverziós jellegű légideszant-vállalkozásokat. Így 1943 szeptemberében sikertelen kísérletet tettek az olasz király és Badoglio tábornagy elfogására. Ugyancsak sikertelenül végződött a Jugoszláv Népi Felszabadító Hadsereg vezérkara és Tito marsall elfogására tett kísérletük is 1944 júniusában. Sikerült azonban Mussolinit kiszabadítaniuk 1943 szeptemberében.

A fentiekben vázolt diverzáns jellegű légideszant-vállalkozások csak egy részét képezik a második világháború folyamán végrehajtott hasonló jellegű vállalkozásoknak. Ezek közül csak a legérdekesebbeket és jelentőségükben a legfontosabbakat emeltük ki. Ezzel az volt a célunk, hogy bemutassuk: a légideszant-csapatokat az arcvonalon történő harcászati és hadműveleti alkalmazásokon kívül eredményesen lehet alkalmazni más igen fontos feladatok végrehajtására, rendkívül bonyolult körülmények között is.

A légideszant-csapatok szerepe a partizánmozgalomban

A partizánharc körülményei a légideszant-csapatokat rendkívül sokrétű, változatos és bonyolult feladatok elé állította. E feladatokat nagyjából a partizánharc szakaszai szerint csoportosíthatjuk:

— a partizánharc előkészítése során végrehajtott feladatok;

— a partizánháború kibontakozása során végrehajtott feladatok.

Az első szakasz többnyire hosszantartó időszak, mivel a fegyveres ellenállási mozgalom a leigázott népnek a hódítók iránti gyűlölete ellenére sem tekinthető egyértelműen spontán mozgalomnak. A tapasztalatok azt bizonyítják, hogy hosszú, szívós, földalatti szervező és agitációs tevékenység szükséges a partizánharc általános kibontakoztatásához. Az ellenállási mozgalomnak kezdettől fogva szüksége van támogatásra, fegyverekre, lőszerekre, rádióra és más eszközökre. Ugyanakkor szük-

sége van katonai és politikai káderekre is. A harcoló hadsereg a második világháborús tapasztalatok szerint légi úton tudta a legcélszerűbben támogatni a fegyveres ellenállási mozgalmat, kezdetben, a szervezés időszakában, az összeköttetés megteremtése és a mozgalom kiterjesztése érdekében, majd a harcoló partizánegységeknek nyújtott közvetlen katonai segítség formájában.

A fasiszta német hódítók elleni harcban lelkesítő példát mutattak a leigázott európai népeknek a szovjet partizánok. A szovjet partizánmozgalom, amelyet az SZKP Központi Bizottsága, valamint a helyi illegális területi bizottságok irányítottak és szerveztek, félelmetes erőt képviselt. 1942 őszéig megalakultak a partizánosztagok, s kialakították a harc leghatékonyabb módszereit és formáit és a legmegfelelőbb szervezeti felépítést. Az Állami Védelmi Bizottság 1942. május 30-i rendeletével a Legfelső Főparancsnokság megalakította a partizánmozgalom központi törzsét. A megszállt területeken szintén megszervezték a partizántörzseket: 1942 nyarán a brjanszki erdő, 1942 őszén a minszki terület partizánosztagainak törzsét stb. „A partizánmozgalom törzsei óriási szerepet játszottak a partizánmozgalom fejlődésében és a szovjet hadsereggel való együttműködésben. A partizánmozgalom törzsein keresztül realizálódott az egyre növekvő segítség, amelyet a szovjet nép a partizánmozgalomnak nyújtott."[65]

A horthysta hadsereg vezérkara által kiadott tájékoztató már 1942-ben keserű szájízzel volt kénytelen megállapítani: „... újdonság volt számunkra ez a mozgalom a békés és passzív természetűnek, jóindulatúnak és mélyen vallásosnak ismert orosz néptömegek részéről; — meglepő volt a fanatizmus, a halálmegvetés és szívósság, amellyel eme harcmód keretén belül az orosz népnél találkoztunk; — és megdöbbentett bennünket az az óriási méret, melyben az oroszok ezt az eljárást alkalmazzák.

A mind nagyobb keretekben kibontakozó partizánmozgalom immár a *népmozgalom* méreteit öltötte fel."[66]

A szovjet partizánok harcának rendkívül jelentős segítséget nyújtottak a kisebb-nagyobb légideszant-egységek. Nyugati becslések szerint a Nagy Honvédő Háború éveiben a szovjet hadvezetés több mint 37 ezer katonai specialistát és rengeteg

[65] Gyeborin i. m. 302—303. old.
[66] A folyó háború tapasztalatainak ismertetése. (Zárult: 1942. IV.) Partizánharcok. [Kiad. a.] M. kir. Honvéd Vezérkar Főnöke 4. osztály. Bp. 1942. 5. old.

hadianyagot szállított a németek mögöttes területére, a partizánmozgalom támogatására.[67]

A szovjet hadsereg és a hős szovjet partizánok harcai élénk visszhangot keltettek a hitlerista Németország által leigázott országok népeiben. A háború menetében döntő fordulatot jelentő sztálingrádi győzelem után Európa-szerte fellángolt a fegyveres ellenállási mozgalom.

Az ejtőernyősöktől való félelem, mely a fasiszta országok hadvezetőségét a sikeres ejtőernyős diverzáns vállalkozások miatt elfogta, megnyilvánult a horthysta hadsereg szabályzataiban és utasításaiban is. Az európai ellenállási mozgalom kibontakozásával aggodalmuk csak erősödött. A horthysta hadsereg szigorúan bizalmas M—3-as jelzetű utasítása, mely az ejtőernyős és partizánelhárítás megszervezéséről intézkedik, visszatükrözi az uralkodó osztály félelmét a magyarországi partizánmozgalom kibontakozásától. Ez az utasítás lerögzíti, hogy a különböző honvédségi és hatósági szerveken kívül igénybevehetnek: „szükség esetén más, megbízható keresztény magyar állampolgárt", azonban „az üzemek polgári munkássága a fegyveres ejtőernyőselhárító karhatalomba *nem* osztható be".[68]

Azonban semmiféle elővigyázatosság vagy terror nem tudta visszavetni a népek szabadságharcát. A megszállt országokban a kommunisták vezetésével megalakultak a néptömegek egységes nemzeti frontjai. A kommunista pártok harcba vitték a tömegeket a megszállók ellen.

A szovjet hadvezetőség antifasiszta és internacionalista elvéhez híven minden segítséget megadott nemcsak a szovjet, hanem a különböző népek partizánmozgalmának is.

A Bolgár Kommunista Párt Központi Bizottsága 1941 júniusától fegyveres felkelést készített elő a német megszállók és bolgár kiszolgálóik ellen. A szovjet nép segített a bolgár hazafiaknak. Szovjet repülőgépek fegyvert és lőszert dobtak le a bolgár partizánok számára. 1944 elején Bulgáriában 63 nagy partizánosztag működött. Hasonlóképpen jelentős segítséget nyújtottak a jugoszláv, az albán s a többi nép ellenállási harcához is.

Szlovákiában 1944 augusztus végén már több mint negyven partizánalakulat működött. A szlovákiai partizánmozgalom új szakasza, amely az egész nemzet fegyveres felkelésében érte el

[67] Guilleaume, A.: Warum siegte die Rote Armee? Baden-Baden, 1949. 249. old.

[68] Honi légvédelmi szolgálat. Ellenséges ejtőernyős és partizán elhárítás. M. 3. 1943. 29. old.

fejlődésének tetőfokát, 1944 júliusában kezdődött. Ekkor érkeztek Szlovákiába az első szovjet és csehszlovák ejtőernyősök, akiket feladataikra a 4. Ukrán Front Partizán Vezérkara készített elő Kijevben.[69]

A Kijevi Partizánvezérkar minden anyagi támogatást megadott a partizánmozgalom számára. Tapasztalt szovjet parancsnokokat, oktatókat és katonákat is küldött.

1944. augusztus 29-én kirobbant a szlovák hazafiak népfelkelése. A Szovjetunió nagy segítséget nyújtott a szlovák felkelőknek. A szovjet légierő ellátta őket fegyverrel, lőszerrel és gyógyszerekkel, s elszállította sebesültjeiket, betegeiket, asszonyaikat és gyermekeiket. A szovjet repülőgépek szállították a felkelés körzetébe a Szovjetunió területén megalakult 2. csehszlovák ejtőernyős dandárt.

Ez a dandár nem siethetett azonnal a felkelés segítségére, mert első zászlóalja a felkelés kitörésekor még az arcvonalon harcolt. Ezért csak szeptember 19-én kapott parancsot a távozásra. Október 6-ra virradó éjjel 160 nehéz szállító repülőgép szállott le Tri Dubyn, a felkelők repülőterén, a 2. csehszlovák ejtőernyős dandár egységeivel. A dandár azonnal bekapcsolódott a harcokba, s megállította a német megszálló egységek Zvolen irányába kibontakozó támadását.[70]

A Szlovák Nemzeti Felkelés súlyos csapást mért a német fasiszta csapatokra, dezorganizálta mögöttes területük egy fontos szakaszát, s elősegítette a szovjet hadsereg duklai hadműveletének sikerét. A szlovákiai felkelők 8 fasiszta elsővonalbeli hadosztályt kötöttek le, több mint 55 800 fasiszta katonát és tisztet tettek ártalmatlanná és sok fegyvert, valamint hadianyagot semmisítettek meg.[71]

Ehelyütt meg kell említenünk, hogy a szovjet partizániskolákon részt vevő magyarokból is alakítottak ejtőernyős csoportokat, melyeket olyan kiváló partizánok vezettek, mint Nógrádi Sándor, Uszta Gyula és mások. Ezek a magyar ejtőernyős partizáncsoportok elévülhetetlen érdemeket szereztek a hazánk felszabadításáért folyó harcokban.

Amint látjuk, a Szovjetunió minden eszközzel támogatta a népek antifasiszta felszabadító harcát. Nem így a nyugati hatalmak. A francia és az angolszász nagyipari és pénzügyi érdekeltségek szívós tevékenységet fejtettek ki nemcsak a második front megnyitása, hanem látva az ellenállási mozgalom népi jellegét, a partizánmozgalom kibontakozása ellen is.

69 Hysko, Miroslav: A Szlovák Nemzeti Felkelés. Bratislava, 1954. 25. old.
70 Uo. 47. old.
71 Gyeborin i. m. 421. old.

„Ezt a népek szabadsága ellen irányuló összeesküvést 1943. szeptember 11-én Wallace, az Egyesült Államok alelnöke heves szavakkal leplezte le chicagói beszédében: napfényre hozta, hogy létezik és aknamunkát folytat »egy kormányfeletti titkos szerv, mely a nép szuverénitását bitorolja a nemzetközi kapcsolatokban«. Ez a titkos kormány sugallta az Egyesült Államok számára az elzárkózás politikáját, cselszövényeket szőtt, hogy késleltesse a nyugati második front megnyitását, s a különböző megszállt európai országok belső ellenállási mozgalmát megfosztotta a fegyverektől."[72]

Ezért a nyugati ellenállási mozgalmak hosszú ideig, fegyverek hiányában, tétlenségre voltak kárhoztatva. A partizánok azonban felismerték a szövetségesek halogató taktikáját, s a saját erejükre támaszkodva kezdték meg a harcot.

A jelentős olasz, jugoszláv, francia partizánmozgalom hosszú ideig zömmel csak az ellenségtől zsákmányolt fegyverekkel rendelkezett.

„Osztagaink fegyvereinek legalább kilencven százalékát természetesen közvetlenül a nácikkal és a fasisztákkal vívott harcokban, az ellenség lefegyverzése érdekében végrehajtott merész műveltek során szereztük."[73]

Az olasz partizánoknak például csak akkor dobtak le jelentősebb mennyiségű fegyvert ejtőernyővel, mikor 1945 elején a szövetséges csapatok megakadtak a „Gót-vonalnál", melyet a németek szívósan védtek.[74] Az olasz partizánok létszáma meghaladta a 350 000 főt, s ezt a szövetségesek jól tudták, de azt is tudták, hogy közülük több mint 200 000 a kommunista párt tagja volt.

A normandiai partraszállás is azt bizonyítja, hogy az angolszász hatalmak stratégái semmilyen fontosabb szerepet nem szántak az ellenállási mozgalomnak, kevés fegyvert, felszerelést és ejtőernyős csoportot dobtak le, holott a francia partizánmozgalom felbecsülhetetlen veszteségeket okozott a Wehrmachtnak, s a közlekedés megbénításával rendkívül megnehezítette a német csapatmozdulatokat.[75]

A nyugati hatalmak politikája ellenére, a második világháború tapasztalatai azt mutatják, hogy a légideszant-csapatok a partizánokkal együttműködve, jelentős veszteségeket okozhatnak az ellenségnek.

[72] Hugonnot, Jean: Le caractère national et international de la Résistance française. Varsovie, FIR—Acad. Polonaise des Sciences, 1962.
[73] Longo, Luigi: Az olasz nép harca a felszabadulásért. Bp. 1953. 320. old.
[74] La seconde guerre mondiale. Paris, Larousse, 1951. 362. old.
[75] Hugonnot i. m.

Légideszant-csapatok alkalmazása a távol-keleti hadszíntéren

A távol-keleti hadszíntéren a második világháború első felében a várakozás ellenére nem került sor légideszant-csapatok alkalmazására a szemben álló felek egyike részéről sem. 1941-ig a japán hadvezetőség nem fordított kellő figyelmet a légideszant-csapatok kialakítására és a háború kezdetéig mindössze csak két ejtőernyős zászlóaljjal rendelkezett.[76] A japánoknál ezek a csapatok a háború folyamán sem mentek át olyan nagy fejlődésen, mint a többi főbb hadviselő országban.

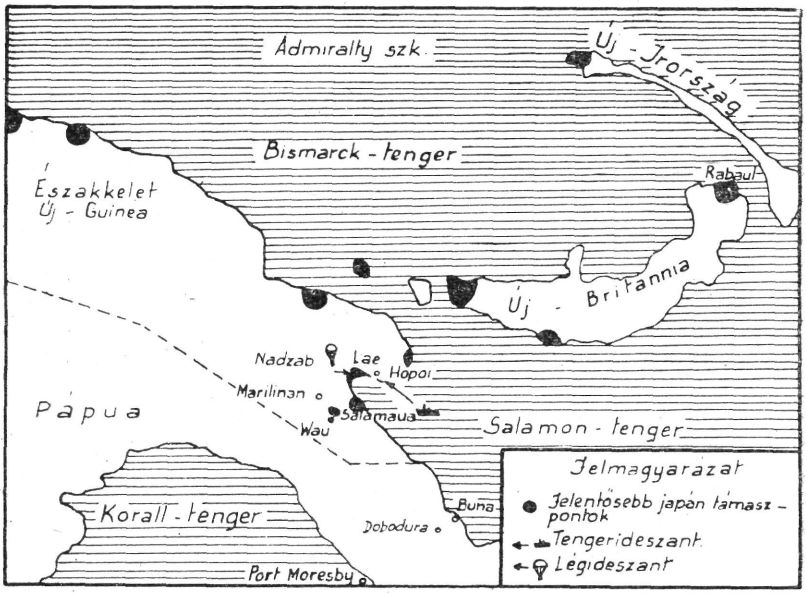

9. sz. vázlat

Szövetséges légideszant az Új-Guinea-i hadműveletben

A világháború második felében azonban a távol-keleti hadszíntéren jelentős mértékben megnőtt a légideszant-csapatok alkalmazása az Amerikai Egyesült Államok, Nagy-Britannia és a Szovjetunió részéről egyaránt. A japánok ellen alkalmazott légideszant-hadműveletek jelentős mértékben eltértek az európai hadszíntéren alkalmazott légideszant-hadműveletektől. Ez

76 Hove i. m. 244. old.

mindenekelőtt abban mutatkozott meg, hogy egy-egy hadműveletben viszonylag kis erők kerültek bevetésre, ami abból fakadt, hogy a harccselekmények területén az ellenséges erők viszonylag kis létszámúak voltak, nem rendelkeztek minden esetben összefüggő arcvonallal, védelmük támpontszerűen volt kiépítve. Más sajátosságokról majd az egyes hadműveletek tárgyalásakor teszünk említést.

Az amerikai—angol szövetséges erők 1943 nyarán kezdték meg aktív tevékenységüket a Csendes-óceán térségében. A Mac Arthur parancsnoksága alatt tevékenykedő szövetséges csapatok azt a feladatot kapták, hogy foglalják el Új-Guinea és Új-Britannia szigetek déli részeit, hogy ott támaszpontokat hozhassanak létre a további hadműveletekhez. E feladat végrehajtása érdekében a szövetséges csapatok partraszálltak Új-Guinea délkeleti részén Salamaua körzetében. A szigeten tartózkodó 18. japán hadsereg részei azonban igen heves ellenállást fejtettek ki, ezért a szövetségesek előnyomulása lelassult és lényegében két hónapon keresztül nem tudtak előrehaladni. Ezért a szövetséges parancsnokság elhatározta, hogy Salamaua és Lae városokat — amelyek a japán védelem kulcspontjai voltak — nem frontális támadással, hanem légideszant alkalmazásával veszi birtokába.

A hadműveleti terv lényege az volt, hogy a 9. ausztrál hadosztály partraszállást hajt végre Lae városától mintegy 15 km-re keletre, ugyanakkor egy ejtőernyős ezred bevetésével a várostól mintegy 30 km-re nyugatra elfoglalják a japánok repülőterét, amelyre aztán légi szállítással bevetik a 7. ausztráliai hadosztályt. A két hadosztály aztán koncentrált támadást indít a városok ellen és így kényszerítik ki azok elfoglalását.

A terv végrehajtásához mindenekelőtt meg kellett oldani a tengeri és légideszant tevékenységének légi biztosítását. Mivel az amerikaiaknak csak nagy távolságra volt repülőterük, és onnan nem tudták ellátni a hadművelet légi biztosítását. Szükséges volt egy közeli területen tábori repülőtér létesítése. A szövetséges parancsnokság e kérdés eldöntésénél figyelembe vette azt a tényt, hogy Új-Guinea területén a japánok erői csak meghatározott pontokon voltak elhelyezve, valamint a sziget közlekedési útvonalainak igen rossz állapotát, s elhatározta, hogy magán Új-Guinea szigetén hozza létre ezt a tábori repülőteret. Ehhez azonban még az is szükséges volt, hogy ebben a körzetben a szövetséges légierő biztosítsa a hadműveleti légi fölényt. Az erre irányuló tevékenységet a szövetséges légierő egész nyáron át folytatta.

Az ideiglenes repülőtér megépítése érdekében júniusban egy földi felderítő egység mintegy hatvan kilométer mélyen behatolt az ellenség mögöttes területére, ahol előkészített egy terepszakaszt a repülőgépek leszállására. Ezután légi úton odaszállítottak egy ausztráliai gyalogos és egy amerikai műszaki zászlóaljat azzal a feladattal, hogy létesítsenek egy 2300 méter hosszú kettős leszállópályát és biztosítsák annak védelmét. A vállalkozás sikerrel járt és július 26-án az amerikai vadászgépek már erről a területről indulhattak el bevetésükre. Így, miután a tengeri és légideszant hadművelet légi biztosítását megoldották, sor kerülhetett a hadművelet végrehajtására.

Maga a hadművelet 1944. szeptember 4-én kezdődött a tengeri deszant partraszállásával. Másnap, szeptember 5-én sor került az ejtőernyős ezred bevetésére, amely elfoglalta a Nadzab-i repülőteret, és megkezdődhetett a 7. ausztráliai hadosztály bevetése. A hadművelet sikerének biztosítása érdekében — amelyet a szövetségeseknek egyébként sikerült rejtve előkészíteniük — a Salamaua előtt tevékenykedő 3. ausztráliai hadosztály is támadásba ment át, azt a látszatot keltve, mintha a szövetségesek ismét csak ebből az irányból akarnák kikényszeríteni a döntést. A szövetségeseknek ez a több oldalról indított támadása végül is azt eredményezte, hogy a japánok erői szétforgácsolódtak és kénytelenek voltak megkezdeni visszavonulásukat a sziget belseje felé. A Salamaut szeptember 11-én, Lae-t szeptember 16-án foglalták el a szövetséges csapatok.

A légideszant-csapatok tevékenysége szempontjából igen érdekes e hadművelet folytatása. Ugyanis miután a japánok megkezdték visszavonulásukat a Markham folyó völgyében, a szövetséges parancsnokság az ellenség közbeeső állásainak elfoglalására és az ellenség üldözésére folyamatosan légideszant-csapatokat alkalmazott. Már szeptember 16-án Nadzab légi támaszponttól 70 km-re északra átdobtak egy századot légi úton, amely a japánok közbeeső állását vadászgépek támogatásával elfoglalta. Szeptember 22-én egy nagyobb csoport, mintegy kétezer fő továbbszállítására került sor tüzérséggel együtt, 25 km-rel még tovább Kaipatiba. Az ellenség üldözésének és közbeeső állásai ily módon történő átkarolásának módszerét a szövetséges parancsnokság a hadművelet egész ideje alatt alkalmazta.[77] Ezekkel a manőverekkel a szövetséges parancsnokság a Markham folyó völgyét két hét alatt megtisztította a japánoktól. Megteremtődött az egész sziget elfoglalásának feltétele, amely azt

[77] Merglen: Une remarquable action combinée. L'attaque sur Lae. — Revue Historique de l'Armée, 1959. No. 2. 36. old.

jelentette, hogy lehetővé vált a Fülöp-szigetek elleni támadás előkészítése és végrehajtása.

Légideszant alkalmazására került sor a szövetségesek részéről Burmában is. A szövetségesek támadása, amelyet 1944 januárjában indítottak azzal a céllal, hogy a japánokat kiszorítsák Burma területéről, igen lassan haladt előre. Ennek oka a japánok kemény ellenállása mellett az is volt, hogy a terep meglehetősen akadályozta a csapatok előremozgását, a csapatok utánpótlását pedig szinte lehetetlenné tette. Így a szövetséges csapatok utánpótlását a hadművelet egész tartama alatt légi úton biztosították. A szövetségesek támadásának közvetlen célja az volt, hogy elfoglalják Miytkyna körzetét, ahol a japánok három repülőtérrel rendelkeztek. A szövetségesek támadásának ellensúlyozására a japánok más arcvonalszakaszon kezdtek támadó harctevékenységet, amelynek folyamán betörtek India területére. A szövetségesek, hogy meggyorsítsák a japán csapatok utánpótlása szempontjából igen fontos repülőterek elfoglalását, a japánok mögöttes területére légi úton bevetették a 3. indiai hadosztályt, amely a burmai partizánokkal szoros együttműködésben megkezdte előnyomulását Miytkyna felé. A szövetségesek ezen manővere igen nehéz helyzetbe hozta a burmai japán csapatokat és a japán parancsnokság megkezdte erői kivonását Burma területéről.[78]

A japán hadvezetőség a rendelkezésünkre álló adatok alapján mindössze két esetben alkalmazott harcászati méretű légideszantot. Először 1944 februárjában Szumatra déli részén, amikor is az amerikai csapatok utánpótlási vonalát kívánták megbolygatni, a második esetben pedig ugyanez év decemberében, amikor Leyte szigetéért folyt a harc és az ott létesített amerikai légitámaszpontot támadták meg a japán ejtőernyősök.[79]

Az Új-Guineában alkalmazott légideszant-hadművelethez hasonló méretű légideszant alkalmazására került sor a szövetségesek részéről Korregidor szigetén 1945 elején. Ez a sziget a Manilai tengeröböl bejáratát biztosította. Miután az amerikai csapatok pratraszálltak Luzon szigetén és közeledtek a Fülöp-szigetek központjához, Manilához, szükségesnek látszott, hogy a város elleni támadással egy időben elfoglalják a tengeröböl bejáratát lezáró szigetet is. A sziget elfoglalását az amerikai parancsnokság tengeri- és légideszant egyidejű alkalmazásával kívánta megoldani. A légideszant feladatát közvetlenül abban

[78] Platonov i. m. 759. old.
[79] Hove i. m. 244. old. Az utóbbiról Gavin is említést tesz i. m. 118. old.

határozták meg, hogy nyújtson segítséget a tengeri deszant egységnek a partraszállás idején.

A sziget sajátosságát figyelembe véve, azt, hogy a deszantok kidobására igen kevés megfelelő hely állt rendelkezésre, és kihasználva azt, hogy a sziget japán helyőrsége a légideszant-elhárítás érdekében semmilyen intézkedést nem tett, a légideszantok bevetését lépcsőzetesen tervezték. Az első lépcsőnek február 16-án reggel 8 óra 30 perckor kellett a feladatot megoldani, míg a második lépcső bevetését a nap második felére tervezték. A harmadik lépcső bevetését a hadművelet második napján kellett végrehajtani. A deszantbevetés kis területe ugyanakkor még azt is szükségessé tette, hogy egy-egy repülőgép csak a célra történő kétszeri ráfordulás után dobhatta ki a szállított személyeket. Ennek következtében az azelőtti hadműveletekben egy-egy lépcső néhány percig tartó kidobása ebben a hadműveletben közel másfél órát vett igénybe. A sziget japán helyőrségének gyenge ellenállása azonban szükségtelenné tette, hogy a légideszant-ezred harccsoport harmadik lépcsőjét légi úton vessék be. Erre másnap tengeri szállítással került sor az eredeti tervben meghatározott időben. A tengeri deszant partraszállása 10 óra 30 perckor kezdődött meg és egy fél óra múltán a légideszant már nehézfegyvereinek tüzével támogatni tudta a partraszállást. A tengeri- és a légideszant együttműködése következtében a sziget japán helyőrsége beszüntette a céltalannak látszó ellenállást. Ezzel a légideszant a tengeri deszanttal szorosan együttműködve teljesítette feladatát.

A szövetségesek 1945 augusztus végén alkalmaztak utoljára légideszantot. Ekkor történt meg a 11. légideszant hadosztály átszállítása Japán területére. Ez a hadművelet azonban már nem adott újat az előbbiekhez képest. A japánok ugyanis nem fejtettek ki semmiféle ellenállást, s ezért „ténylegesen az egész hadművelet lényegében abból állt, hogy a csapatokat és a fegyverzetet majdnem békeidőhöz hasonlóan csoportosították át egyik helyről a másikra".[80]

A japán hadsereg ellen a szövetségesek mellett jelentős méretekben alkalmazott a szovjet hadvezetés is légideszant-csapatokat a távol-keleti hadszíntéren.

Miután a Bajkálontúli Front csapatai 1945. augusztus 15-én kifejlesztették támadásukat Mukden és Csangcsung városok irányában, a támadás meggyorsítása érdekében a frontparancsnokság augusztus 19-én légideszantokat alkalmazott a fent említett városok körzetében. A légideszant csapatok az arcból támadó

[80] Gavin i. m. 126. old.

csapatok harcának segítése mellett azt is feladatul kapták, hogy fontos katonai, ipari objektumokat elfoglalva, óvják meg azokat a japánok rombolásától. Különösen a Mukden körzetében ledobott ejtőernyős csapatok tevékenysége volt sikeres, mert váratlan rajtaütéssel sikerült fogságba ejteniük a japán Kvantung-hadsereg vezérkarát és a Mandzsu bábállam császárát. A szovjet hadvezetőség, miután megtörte a Kvantung-hadsereg ellenállását, széles körben kezdte alkalmazni a légideszant csapatokat. 1945. augusztus 18. és 27. között 18 esetben került sor szovjet légideszantok alkalmazására. Bevetésre kerültek többek között Harbin, Port-Artur, Mukden, Kirin városoknál, valamint a Kurili szigeteken. Ezen légideszant csapatok feladata az volt, hogy a földön előnyomuló gyorscsapatokkal való szoros együttműködésben lefegyverezzék a kapituláló japán csapatokat és visszaállítsák a rendet az elfoglalt városokban.[81]

Japán kapitulációjával véget ért a második világháború. Ebben a háborúban a haditechnika az előbbi korokhoz viszonyítva hatalmas arányokban fejlődött. Új fegyvernemek jelentek meg és tökéletesedtek a háború folyamán. A légideszant-csapatok, amelyek új fegyvernemként kerültek alkalmazásra a háború hadműveleteiben, szintén nagyarányú fejlődésen mentek keresztül. A második világháború tapasztalatait figyelembe véve nem kétséges, hogy egy esetleges újabb háborúban ez a fegyvernem döntő szerepet fog játszani a hadműveletek egész sorában.

A légideszant-csapatok alkalmazásának fontosabb tanulságai az elmúlt háború tapasztalatai alapján

Sokan kérdezhetik, hogy a haditechnika olyan hatalmas arányú fejlődése után, amelyen a második világháborút követő években végbement, és olyan elvek mellett, amelyek a rakéta-nukleáris fegyverek tömeges alkalmazásával számolnak, van-e egyáltalán értelme foglalkozni egy olyan háború tapasztalataival, amelyben egy új háború elemei — méghozzá előreláthatólag döntő elemei — egyáltalán nem, vagy csak egészen kezdetleges formában voltak meg. Úgy hisszük, hogy az ilyen kérdésfeltevés merőben helytelen, mert az elmúlt háború tapasztalatainak figyelmen kívül hagyása egyáltalán nem vinné előre a haditudomány fejlődését. Mert bár igaz, hogy a rakéta-nukleáris fegyverek tömeges alkalmazásának elve alapvetően megvál-

[81] Platonov i. m. 815. old.

toztatta a csapatok szervezését, kiképzését és vezetési módjait, mégis azoknak a jelenségeknek az általánosítása, amelyek a második világháború folyamán az egyes fegyvernemek szervezése, kiképzése és felhasználása terén mutatkoztak, alapul szolgálhatnak és szolgálnak is új elvek és módszerek kialakítására a legkorszerűbb viszonyok között is. Tehát nem helytelen, de egyenesen szükségszerű az elmúlt háború harcászati, hadműveleti és hadászati elveinek alapos tanulmányozása és figyelembevétele az új elvek kialakításában. Tanulmányunkból következik, hogy mi csak a légideszant-csapatok felhasználásával kapcsolatos tapasztalatok összegezésére vállalkozhatunk, méghozzá anélkül, hogy e tapasztalatokból kiindulva új elveket is rögzítenénk. Ez nem a történész feladata. A történész feladata az, hogy a tények feltárásával, s a tapasztalatok általánosításával hozzájáruljon az új elvek és módszerek kialakításához.

Mindenekelőtt talán arra kell rámutatni, hogy a *légideszant-csapatok* mozgékonyságuknál fogva, igen rövid idő alatt a legkülönbözőbb helyeken és viszonyok között alkalmazhatók, mint *a meglepés eszközei.* A második világháború folyamán világosan kirajzolódott a légideszant-csapatoknak e jellege, s megmaradt azután is, amikor a légideszant-csapatokat nagy tömegben és egyre gyakrabban kezdték alkalmazni. Például a belga hadvezetőség számolt ugyan a dániai és a norvégiai német támadások alapján a légideszantokkal és ennek elhárítására hozott is megfelelő intézkedéseket, az Eben-Emaeli erőd elleni légideszant-támadás mégis teljesen váratlanul érte őket. Az angol hadvezetőség, jóllehet határozottan tudta, hogy a németek légideszant alkalmazására készülnek Kréta szigetén, mégis a deszant alkalmazásának mérete, és hogy az nem lett összekapcsolva tengeri deszant-tevékenységgel, szintén meglepte az angolokat. A németek is számoltak a szövetséges légideszant-csapatokkal a hollandiai támadó hadműveletekben, de egy egész légideszant hadsereg bevetésére nem számítottak. A japánok előtt is ismeretes volt az európai hadszíntéren alkalmazott légideszant csapatok szerepe, mégis az Új-Guinea-i hadműveletben a légideszant csapatok újszerű alkalmazása teljesen meglepte őket. Hasonlóan meglepte a japánokat a Korregidor szigetén alkalmazott amerikai légideszant is, mivel a japánok a sziget terepviszonyait figyelembe véve egyáltalán nem számoltak légideszant alkalmazásával. A korszerű viszonyok között a légideszant-csapatoknak ez a jellege véleményünk szerint továbbra is megmarad, annak ellenére, hogy valamennyi állam katonai vezetői számolnak légideszantok alkalmazásával. A légideszant-csapatok, mint a meglepés egyik eszközének szerepét napjaink-

ban csak növeli a szállító repülőgépek gyorsasága, nagy teherbíró képessége, valamint a helikopterek tömeges alkalmazása, amelyeknek nem szükséges előre elkészített leszállóhely és pontosabban tudnak a cél fölé, illetve a célra repülni, mint a második világháború folyamán alkalmazott teherszállító vitorlázó gépek.

A légideszant-csapatok gyors bevetésének lehetősége azonban a meglepés biztosításának csak egyik tényezője. A teljes siker elérése érdekében még egy sor más tényező is döntő szerepet játszik. Ide tartozik például *a légideszant-csapatok bevetésének megtervezése és előkészítése.* Az alapos, minden részletre kiterjedő előkészítés és tervezés eredményeképpen elkerülhető a bevetett egységek, alegységek felesleges vesztesége, amely veszélyeztetheti a vállalkozás sikerét. A második világháborúban alkalmazott légideszantok története azt mutatja, hogy a tervezésnél mindenekelőtt arra kell ügyelni, hogy a légideszant bevetését az a törzs szervezze meg, amelynek érdekében sor kerül a légideszant alkalmazására. Csak így lehet biztosítani, hogy a harchelyzet változásai, a légideszant alkalmazásának elhatározásától a tényleges bevetésig, a tervben módosítást nyerjenek. Ezért szükséges, hogy a légideszantot alkalmazó törzs- és a légideszant-egység, alegység parancsnoksága között a kapcsolat állandó legyen. A szovjet légideszantok története arra is felhívja a figyelmet, hogy a deszant-bevetéshez szükséges minden eszközt alá kell rendelni a deszantot alkalmazó törzsnek. De ezt támasztja alá az amerikai légideszant-hadsereg alkalmazásának példája is a hollandiai támadó hadműveletben.

Az előkészítéshez tartozik továbbá, hogy a végrehajtó és támogató erők között az együttműködést az előkészítés és a végrehajtás időtartamára a legszorosabban meg kell szervezni. A második világháborúban alkalmazott légideszantok története sok negatív példát szolgáltat arról, hogy az együttműködés jó megszervezésének elmaradása igen komoly nehézségek közé sodorta a bevetett légideszant-egységeket. Így például a Normandiában folyó harcok idején az angol légideszant-hadosztály súlyos veszteségeket szenvedett annak következtében, hogy saját légierőik támadásának volt kitéve. Hasonló eset fordult elő a szövetségesek hollandiai támadó hadművelete során is, amikor az arcból támadó angol csapatok határozatlansága következtében nem tudtak megfelelő támogatást nyújtani az 1. angol légideszant-hadosztálynak.

Különös gonddal kell felkészíteni a légideszant személyi állományát is a bevetésre, mivel a földreérés után egy bizonyos ideig az egyes alegységeknek, sőt az egyes embereknek is ön-

állóan kell tevékenykedniük. Ez megköveteli, hogy a személyi állomány a lehető legrészletesebben ismerkedjen meg a bevetés területének terepviszonyaival, az ott elhelyezett objektumokkal, azok jellegével és ismerje meg az objektumok vagy terepszakaszok elfoglalásának sorrendjét. A második világháború azt mutatja, hogy a felkészítésben nem lehet sablont alkalmazni. Minden légideszant bevetése előtt külön-külön kell a helyzetet értékelni és következtetést levonni a bevetés formájára és sorrendjére vagy az egyes harcosok felszerelésére vonatkozóan. Ismeretes, hogy úgy a német, mint az amerikai—angol hadvezetőség a deszantok bevetése előtt terepasztalon vagy a várható bevetési terep teljes elkészítésével, az azokon való gyakorlással ismertették meg a személyi állománnyal az előttük álló feladatokat. Sőt az amerikaiak a korregidori légideszant alkalmazása előtt az alegységparancsnokokat szemrevételezésre vitték a cél fölé. Ez természetesen csak olyan körülmények között lehetséges, amikor az ellenség ellenállása igen alacsony fokú és az adott szakaszon az abszolút légi fölény biztosítva van. Különösen nagy fontosságra tesz szert a csapatok felkészítése a deszantként való alkalmazására, amikor atomcsapások után kerülnek bevetésre. Az atomcsapás körzetének, a veszélyességi zónáknak az ismerete elengedhetetlen feltétele a légideszant sikeres tevékenységének.

A légideszant-csapatok sikeres alkalmazásának további feltétele a bevetés napjától számítva néhány napra előre megadott lehető legpontosabb *időjárás prognózis*. Bár a korszerű viszonyok között a légierő bonyolult időjárási viszonyok között is viszonylag biztonságosan tud repülni, a csapatok pontos bevetése és légi úton történő ellátása szempontjából az időjárást egyáltalán nem lehet figyelmen kívül hagyni. A szovjet és az angol légideszantok alkalmazása a második világháborúban példákat szolgáltat arra, hogy a helytelenül megadott időjárás prognózis miatt csak a légideszant első lépcsői kerülhettek bevetésre, aminek következtében a légideszant elvesztette meglepésszerűségét és az erők szétforgácsolódása következtében nem is tudták teljesíteni feladataikat.

Végül, de nem utolsósorban foglalkozni kívánunk azzal a kérdéssel, hogy minden hadműveletnek, ezen belül a *légideszant sikeres tevékenységének különösen fontos előfeltétele az ellenség erőinek és eszközeinek felderítése*. A deszant bevetési helyén, illetve annak közelében elhelyezett ellenséges erők és eszközök alapos ismerete nélkül nem számolhatunk a deszant sikeres tevékenységével. A második világháború története ugyancsak számos példát szolgáltat arról is, hogy a felderítés

felületes és a deszant bevetéséig nem folyamatos végrehajtása oda vezetett, hogy a vállalkozást a szükségesnél nagyobb veszteségekkel és csak igen kevés eredménnyel sikerült végrehajtani. Ismeretes, hogy a németek a Kréta szigete ellen indított támadás első napján — annak következtében, hogy nem derítették fel az angol csapatok állásait és tűzrendszerét — olyan nagy veszteségeket szenvedtek, hogy a hadművelet sikere forgott kockán. A felderítés folyamatosságának elmulasztása Hollandiában oda vezetett, hogy az angol légideszant-hadosztály bevetési körzetében összpontosított német páncélos hadtest létezéséről az angol parancsnokság nem tudott és ez a hadosztály csaknem teljes megsemmisítéséhez vezetett. Hasonló eset történt a szovjet hadvezetés által a Dnyeper folyón történő erőszakos átkelés elősegítése érdekében alkalmazott légideszanttal is. A szovjet felderítés is elmulasztotta a folyamatos felderítést, így a szovjet parancsnokság nem szerzett tudomást arról, hogy a deszant tervezett kidobásának körzetébe a németek nagyobb erőket vontak össze, s ezért a bevetett légideszantdandár csak kisebb csoportokban tudta folytatni a harcát, s a nagy ütőerő szétforgácsolódott. Korszerű viszonyok között a felderítés még nagyobb szerepet fog kapni a hadműveletek előkészítésében. Egy-egy tömegpusztító fegyver létezésének fel nem derítése és meg nem semmisítése a vállalkozás kezdete előtt, komolyan veszélyeztetheti az egész vállalkozás sikerét. Ezért a felderítést ma már a deszant alkalmazásának területétől igen nagy távolságokra is végre kell hajtani.

A folyamatos felderítés mellett a légideszant alkalmazásának következő feltétele *a deszant-bevetés elhatározásának, az egész vállalkozással kapcsolatos intézkedéseknek a legszigorúbb titokban tartása.* A német és a szovjet légideszantok alkalmazásának története is szolgáltat negatív példákat arra, hogy a kötelező éberség elmulasztása komoly mértékben veszélyeztette a légideszant sikeres alkalmazását.

Sok egyéb tanulság mellett ezeket kívántuk kiemelni, amelyek véleményünk szerint alapvetően figyelembe veendők korszerű viszonyok között is a légideszant-hadműveletek megtervezésében és végrehajtásában.

ANTIMILITARISTA MOZGALMAK HAZÁNKBAN A MONARCHIA KATONAI ELŐKÉSZÜLETEI ELLEN 1912. ŐSZÉN

Merényi László

I.

A Balkán-háború jellege

AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ előtti évek nemzetközi politikájának egyik legfontosabb eseménye az 1912. őszén kitört első balkáni háború volt. Négy szövetkezett kis balkáni ország: Szerbia, Bulgária, Görögország és Montenegro állt szemben a feudális török szultánsággal. Kétségtelen, hogy ez utóbbinak területén a szociális és nemzetiségi elnyomás tűrhetetlen méreteket öltött. Több millió szláv és görög paraszt sínylődött török földesurak rabságában. Nem vitás, hogy ezeknek az állapotoknak véget kellett vetni. Ennek jelszavával szálltak harcba a szövetkezett balkáni országok a török birodalom ellen. A háború körülményeit, előzményeit és célját illetően azonban figyelembe kell venni egyéb szempontokat is, s ezért ennek értékelése — éppen bonyolultsága miatt — nem lehet teljesen egyértelmű.

A balkáni országok lakossága őszinte lelkesedéssel szállt harcba elnyomott testvérei felszabadításáért. A *népek* törekvései igazságos, haladó jellegűek voltak. Nem lehet azonban ugyanezt mondani ezen országok *uralkodó köreinek* célkitűzéseiről. A balkáni monarchiák burzsoáziája és kormányai hatalmuk kiterjesztésére törekedtek területi hódítások útján. Emellett figyelembe kell venni, hogy ez a háború nem kizárólag a balkáni államok és Törökország egymásközötti belső ügye volt. Európa imperialista nagyhatalmai erősen érdekeltek voltak a Balkánon, s természetesen nem nézték közömbösen az itteni fej-

leményeket. Míg a hármasszövetség hatalmai Törökországot pártfogolták, addig a másik imperialista csoport: az ántánt a szövetkezett balkáni országok törekvéseit támogatta. Vonatkozik ez különösen Oroszországra, melynek nagy szerepe volt a szerb—bolgár—görög szövetség létrehozásában (mivel a maga terjeszkedő politikája érdekében kívánta ezeket az országokat felhasználni).

Figyelembe véve a balkáni monarchiák uralkodó köreinek hódító törekvéseit és a nagyhatalmak beavatkozási kísérleteit a Balkán ügyeibe, a nemzetközi munkásmozgalom (amellett, hogy Törökország reakciós elnyomó politikáját elítélte), nem helyeselte a balkáni országok részéről sem a háborút. A szociáldemokrácia balszárnya (köztük a szerb és a bolgár baloldali szocialisták) nem háború, hanem forradalom útján kívánták megoldani a félsziget szociális és nemzeti problémáit. Föderatív balkáni köztársaság megteremtését kívánták, vagyis azt, hogy szerb, bolgár, török, görög és macedón dolgozók egymással szövetkezve döntsék meg a szultáni hatalmat, a kis államok monarchiáit és a feudális kizsákmányolást egyaránt. Azt követelték, hogy a balkáni problémát maguk az érdekelt népek, a nagyhatalmak beavatkozása nélkül oldják meg. Ezt a tervet *Lenin* is helyeselte.[1]

A Balkán elmaradott viszonyai (s különösen a munkásmozgalom fejletlensége) következtében azonban kevés reális lehetősége volt az adott időpontban ilyen balkáni föderatív köztársaság létrehozásának. A feudális török elnyomás felszámolása viszont halaszthatatlan feladat volt. Ezért a balkáni országok harca még adott formájában (királyi-burzsoá vezetés alatt) is eredményezett pozitív változásokat a Balkánon. A baloldali szocialisták (így Lenin is) elismerték a háborúnak ezeket a haladást jelentő eredményeit. A balkáni népek sikerei nyomán — *Lenin* szavai szerint — „Kelet-Európában nagy lépéssel közeledtünk a középkori maradványok lerombolásához."[2] Az 1912. október—december közötti háború — erre való tekintettel — a balkáni népek részéről igazságos, felszabadító jellegű, ugyanakkor azonban uralkodó köreik hódító céljai és a nagyhatalmak beavatkozási tervei joggal elítélendők.

[1] Lenin V. I. Művei. 18. kötet. 1912 április—1913 március. Bp. 1935. Szikra 348—349., 369—370. l.

[2] Lenin i. m. 370. l.

II.

A Balkán-háború és a Monarchia

Az első balkáni háború folyamán az európai imperialista hatalmak magatartása állandóan felidézte annak veszélyét, hogy ez a helyi konfliktus világháborúvá szélesedik ki. A nemzetközi helyzet igen feszültté vált. Egyik nagyhatalom sem akarta megengedni saját imperialista érdekeinek csorbítását. (Vonatkozik ez a hármasszövetségre és az ántántra egyaránt.) Mindenütt katonai előkészületek történtek, háborús uszítás folyt a sajtóban, fenyegető hangú nyilatkozatokat tettek felelős személyek. Európa világháború szélén állt.

A Balkánon hódításra törekvő nagyhatalmak közül különösen fenyegető volt az Osztrák—Magyar Monarchia magatartása. Bécsi politikai körökben tekintélyes szerepe volt a Ferenc Ferdinánd trónörökös vezette „katonai-párt"-nak: ez azonnali agressziót kívánt a független Szerbia és Montenegro ellen.[3] Ezzel a nyilvánvalóan kalandorpolitikát folytató csoporttal állt szemben az osztrák politikusok mérsékelt tábora; ez ellenezte az adott pillanatban a nyílt támadást a balkáni államok ellen, mert tudta, hogy ez világháborút idézne fel, melyre pedig még a Monarchia nem volt felkészülve.[4] A nyilvánosság felé azonban ez utóbbi csoport is (a katonai párt nyomására) olyan magatartást tanúsított, mely nem nevezhető békeszeretőnek. Felelős személyek (a mérsékelt párt tagjai!) nyugtalanító kijelentéseket tettek: „békét kívánunk — mondta *Berchtold* külügyminiszter —, de érdekeinket minden eszközzel megvédjük a Balkánon."[5] A katonai párt nyomására a k. u. k. hadsereg mozgósítási előkészületeket tett Szerbia ellen.[6] A Monarchia vezető köreinek hivatalos politikája objektíve hozzájárult a nemzetközi feszültség növekedéséhez. Oroszország kormányát nyugtalanították a Monarchia szerbellenes katonai készülődései és erre válaszul maga is megerősítette hadseregét a galíciai határ mentén.[7] Október közepén nyíltan is kirobbantak az ellenségeskedések a Balkánon. Október 9-én Montenegro, 17-én Szerbia és Balkán, 18-án Görögország lépett hadba a török szultánság ellen. Már

3 Österreich—Ungarns Aussenpolitik (Forrásgyűjtemény, a továbbiakban Aussenpol.) Wien, 1923. 3869. sz. okmány.

4 Aussenpol. 3928. sz.

5 A közös ügyek tárgyalására a magyar országgyűlés által kiküldött . . . 1912. szeptember hó 23-ra Bécsbe összehívott bizottság naplója (a továbbiakban Delegációs napló) Október 13-i ülés 13. l.

6 Erről a következő fejezetben lesz bővebben szó.

7 Der erste Balkankrieg (Forrásgyűjtemény, a továbbiakban Balkankrieg) Berlin, 1927. 12.292. sz. okmány.

az első hetekben nyilvánvalóvá vált, hogy a kis balkáni országok győzni fognak a látszólag hatalmas, belülről azonban korhadt török birodalommal szemben. Ez utóbbinak volt hatalmas hadserege, mely modern fegyverekkel elegendően el volt látva és melyet jelentős részben német tanácsadók segítségével jól képeztek ki; hiábavaló volt azonban mindez, mikor a besorozottak nyomorgó szegényparasztok voltak többségükben, kiket az éhség gyengített el, s kiknek sorait járvány tizedelte. Ezenkívül e paraszti katonák nem is harcoltak nagy lelkesedéssel földesuraik hatalmáért. Így a török vereség elsősorban szociális okokkal magyarázható. Ezzel szemben a Szerbia, Bulgária, Görögország és Montenegro lakossága annál lelkesebben támogatta a harcot hazája szabadságáért és török rabigában sínylődő testvérei felszabadulásáért. Részükről ez valódi népi háború jellegét öltötte; a harcoló seregeket támogatták az ellenség hátában partizántevékenységet folytató „komitácsi" alakulatok. (E felkelő parasztok harca antifeudális és egyúttal nemzeti mozgalom volt.) Ezenkívül az igazságos harc keltette lelkesedés a balkáni népeknél jó katonai felkészültséggel is párosult. Hadseregeik modern tűzfegyverekkel eléggé el voltak látva: ezenkívül tapasztalt külföldi (főként orosz) tanácsadók is segítették vezérkarukat. E tényeket figyelembe véve, nem meglepőek a balkáni népek komoly sikerei. A bolgár hadsereg a Pirin és Rodope hegységekben és a Marica völgyében előre nyomulva, elérte az Égei-tengert. A szerbek Macedóniát szabadították fel a török rabiga alól. A görögök pedig Tesszáliát felszabadítva nyomultak északra Szaloniki felé.

A balkáni népek sikereinek híre kellemetlenül érte a bécsi „katonai pártot". (Ez utóbbi jobban szerette volna a török győzelmet, hiszen ez esetben a Monarchia hadseregére nem sok feladat várt volna Szerbia leigázásában.) Az osztrák politikusok mérsékelt tábora viszont a balkáni eseményekből azt a következtetést vonta le, hogy egy Törökország megmentésére történő beavatkozással nem érdemes egy nagy háború kockázatát felidézni. Berchtold külügyminiszter október végén már kijelentette, hogy a Monarchia nem ragaszkodik a balkáni „status quo"-hoz.[8] Úgy látszott, hogy Ausztria—Magyarország vezető körei hajlandók elismerni a reális tényeket. Ezért 1912 október végén csökkent a nemzetközi feszültség.

November elején folytatódtak a balkáni népek sikerei. A megvert török birodalom már november 12-én fegyverszü-

[8] Balkankrieg 12.304. sz.

netet kért.[9] Ennek ellenére azonban a nemzetközi helyzet a hónap elején — a Monarchia hibájából — ismét kiéleződött. A szerb csapatok ugyanis — a megvert török hadak üldözése közben — Albánia földjére értek s a belgrádi kormány bejelentette igényét egy adriai kikötőre.[10] Nyilvánvaló, hogy Szerbia kívánsága a tengerhez való kijutásra jogos volt. Bécs azonnal tagadó álláspontot foglalt el ebben a kérdésben, és előállt egy „önálló" (azaz Ausztriától függő) Albánia követelésével.[11] Az „albán probléma" felvetése a bécsi „katonai párt" kezdeményezésére történt,[12] de a trónörökös klikkjének sikerült ebben a kérdésben álláspontját a mérsékelt csoporttal is elfogadtatnia. Erős háborús propaganda kezdődött Ausztriában, miközben az osztrák kormánykörök barátságtalan kijelentéseket tettek Szerbiával szemben és a „Monarchia belsejéből vonatszerelvény számra ment a katonaság" a déli határra.[13]

Az „albán probléma" nemzetközi bonyodalmakat okozott. A habsburgi birodalom álláspontját támogatta Németország[14] és Olaszország;[15] ez utóbbi bár versenytársa volt Ausztriának Albániában, viszont szintén nem akarta, hogy Szerbia az Adriához kijusson. Románia kormánya — mivel Bulgáriával szembeni területi követeléseiben Bécs támogatását élvezte — a Monarchia csatlósaként lépett fel.[16] Ezzel szemben Oroszország Szerbia mellé állt[17] és a balkáni szövetségesek is szolidaritásukat nyilvánították Belgrád iránt.[18] Franciaország és Anglia magatartása ingadozó volt: bár elismerték Szerbia kívánságának igazságos voltát, ugyanakkor azonban az orosz diplomáciának értésére adták, hogy nem akarnak a „hármasszövetséggel" konfliktusba kerülni a szerb kikötő miatt.[19] Ezek a diplomáciai téren megnyilvánuló ellentétek komolyan veszélyeztették az európai békét.

November végén a bécsi katonai párt már már úgy vélte, hogy elérkezett az idő a háború kirobbantására. PROCHASKA

9 Balkankrieg 12.365. sz.
10 Uo. 12.320. sz.
11 Aussenpol. 4181. és 4317.
12 Conrad: Aus meiner Dienstzeit. 2. Bd. 1910—1912. Wien—Berlin 1922. 324—325.
13 Balkankrieg 12.370. sz.
14 Balkankrieg 12.320. sz.
15 Aussenpol. 4343.
16 Balkankrieg 12.313. sz.
17 Im Dunkel der Europäischen Geheimdiplometie. Iswolskis Kriegspolitik in Paris. 1911—1917. (Okmánygyűjtemény, a továbbiakban Iswolski. Ez a könyv Szazonov orosz külügyminiszter és Izvólszki párizsi orosz követ levelezését tartalmazza.) Sasonov november 2-i 2423. sz. távirata és november 9-i 2513. sz. távirata.
18 Iswolski. Szazonov 2556. sz. távirata november 12. Izvolszkihoz.
19 Iswolski. Szazonov november 11-i irata a londoni követhez.

konzul ügyét[20] kívánták háborús ürügyként felhasználni. A trónörökös pártjának erős nyomása a bécsi mérsékelt csoport magatartását is befolyásolta. BERCHTOLD külügyminiszter fenyegető hangú jegyzéket intézett Szerbiához.[21] A Monarchia hadseregét megerősítették mind a déli határon, mind az Oroszországgal szomszédos vidékeken.[22] Természetesen orosz részről sem maradt el a válasz; a cári birodalom is emelte csapatainak létszámát.[23] A világkonfliktus kitörésének veszélyéhez ezekben a napokban volt a legközelebb Európa 1912-ben.

A világháborúra azonban ekkor még nem került sor. Bécs agresszív „katonai pártja" arra építette fel egész tervét, hogy vakon bízott Berlin támogatásában. A német imperializmus azonban kettős játékot folytatott. Egyrészt diplomáciai úton támogatta az osztrák követeléseket[24] (hiszen azok a német terjeszkedés irányvonalába estek). Másrészt viszont az volt Berlin véleménye, hogy a Monarchia magatartása a balkáni kérdésben „provokatív" és„ bonyodalmakhoz vezethet",[25] márpedig a germán imperializmus még nem látta elérkezettnek az időt világháború indítására. (Németország még csak hozzákezdett katonai programjának végrehajtásához, a befejezéshez még legalább másfél-két évre volt szüksége.) A várt német támogatás hiánya keresztülhúzta a bécsi agresszív párt számításait.

December 3-án pedig a Balkánon létrejött a harcoló felek között a fegyverszünet.[26] Ezzel a Monarchia fegyveres beavatkozásának veszélye — ha csak átmenetileg is — elmúlt. Igaz, hogy még néhány hétig elintézetlen maradt a szerb kikötő ügye. A december közepén kezdődő londoni konferencián azonban Szerbia adriai kijáratának ügyét — a Monarchia nyomására — likvidálták.[27] Utána ismét átmeneti szélcsend állt be a nemzetközi politikában.

20 Prochaska volt a prizreni osztrák konzul. Szerbellenes kémtevékenysége miatt a szerb hatóságok mozgási szabadságában korlátozták.
21 Balkankrieg 12.403. és 12.419. sz. okmányok.
22 Uo. 19.434. és 12.435. sz.
23 Uo. 12.412. sz.
24 Uo. 12.397. sz.
25 Uo. 12.349. sz.
26 Uo. 12.476. és 12.479. sz.
27 Potemkin: A diplomáciai története 1872—1919. Bp. 1949. 226. l.

III.

A Monarchia katonai előkészületei és Magyarország

Amint az első hírek a balkáni zavarokról október elején megérkeztek, a bécsi „katonai párt" a leglázasabb aktivitásba kezdett. Politikájukat alapjában véve kalandorság, felelőtlen hazárdjáték jellemezte, hiszen azzal nekik is tisztában kellett lenniük, hogy egy esetleges Szerbia elleni támadás általános európai háborút idézne fel. Ferenc Ferdinándék tudták is ezt, sőt a Monarchia katonai készületlensége sem volt ismeretlen előttük; viszont feltétlenül bíztak a német szövetséges támogatásában. Jellemző, hogy a „katonai párt" agresszív tervei ügyében Kageneck bécsi német katonai attaséval szoros kapcsolatot tartott fenn.[28] A német szövetségben való bizakodáson is a féktelen háborús uszításon kívül[29] azonban a katonai párt konkrét lépéseket is tett a Monarchia minél gyorsabb harckészültségbe hozatala érdekében. Ennek egyik eszköze az általuk sugalmazott részleges mozgósítás, a másik a hadsereg pénzügyi kiadásainak emelésére vonatkozó javaslatuk volt.

A k. u. k. hadsereg *részleges mozgósítására* már október első napjaiban megtörténtek a megfelelő lépések. (A katonai párt dolgát megkönnyítette, hogy befolyása itt igen nagy volt, hiszen Auffenberg hadügyminiszter és Schemua marsall vezérkari főnök is az ő embereik közé tartoztak!) Nagyarányú katonai behívások kezdődtek, melyek természetesen Magyarországot is érintették, A temesvári VII. és zágrábi XIII. hadtesthez hívtak be sok tartalékost és póttartalékost (jellemző módon a Szerbiával közvetlenül szomszédos egységekhez!)[30] Ez voltaképpen egy olyan mozgósítás volt, „melynél politikai okokból a »mozgósítás« elnevezés nem használtatik".[31] A trónörökös pártja azonban ezzel nem elégedett meg. Auffenberg a magyar hadügyminiszterhez azzal a kívánsággal fordult: valamennyi Dalmáciában és Bosznia-Hercegovinában állomásozó egységet hadilétszámra egészítsenek ki, s ennek érdekében sok honvédet és népfelkelőt adjanak át a közös hadseregnek.[32]

A Magyarországon hatalmon levő „munkapárti" kormány-

[28] Jellemző erre Schemua marsall vezérkari főnök szeptember 27-i (!) beszélgetése Kageneckkel, melyben már a Szerbia elleni támadásról volt szó = Balkankrieg 12.179. sz.

[29] Az Armee-Zeitung október 2-án pl. Belgrád bombázását sürgette.

[30] Országos Levéltár Minisztertanácsi Jegyzőkönyvek (a továbbiakban OLMT) 1912/22.

[31] Uo.

[32] Uo.

zat nem volt elragadtatva a trónörökös pártjának „akitivitásától". Ez nem azért volt, mintha Tiszáék ellenezték volna a katonai előkészületeket (hiszen ők erőszakolták ki puccs-szerűen 1912 nyarán a véderőtörvényt). Viszont éles ellentéteik voltak Ferenc Ferdinánd csoportjával, mivel ez utóbbinak dualizmusellenes, „összmonarchia" tervei a magyar uralkodó osztályoknak kiegyezésben biztosított hatalmát és jogait veszélyeztették. A munkapárt október elején a bécsi „mérsékelteket" támogatta, s a katonai párt egyik vezetője: Auffenberg ellen személy szerint is éles támadásokat intéztek.[33] De — az osztrák kormány Berchtold vezette többségéhez hasonlóan — a magyar munkapárti minisztérium is erélytelen volt a trónörökös pártjának erőszakos és céltudatos fellépésével szemben. Így az október 7-i minisztertanácsi ülésen végül is hozzájárultak a részleges mozgósításhoz s határozatot hoztak — „tekintettel a Balkán-félszigeten folyamatban levő eseményekre" — a tartalékosok 1. és a póttartalékosok utolsó 3 év folyamának behívására.[34] Miután a budapesti kormány ebben a kérdésben kapitulált, hamarosan megindult a magyar katonák tömeges szállítása Dalmáciába, Bosznia-Hercegovinába és az Aldunához.[35]

A katonai párt másik fontos akciója október elején a *hadügyi költségvetés* növelése volt. Ekkor terjesztette be Auffenberg majdnem félmilliárdos „hadügyi póthitel" követelését. Ez a hadsereg részére történő kiadásokat a következő évek távlatában kívánta emelni. Az auffenbergi követelések részletei: a szárazföldi hadseregnek 250 millió, ebből:

170	millió	ágyúkra,
55	millió	erődítésekre,
25	millió	gépjárművekre,

a haditengerészetnek 170 millió, ebből

140	millió	Dreadnaughtokra,
6,5	millió	tengeralattjárókra,
8,5	millió	dokk,
4	millió	monitor
7	millió	egyéb.[36]

Az auffenbergi terv abból a tényből indult ki, hogy a Monarchia hadserege és haditengerészete még nincs felkészülve

[33] Budapesti Hírlap 1912. október 5—6—7.
[34] OLMT 1912/22.
[35] Ezekről gyakori tájékoztatásokat közölt az ekkori fővárosi sajtó, így a Pesti Napló 1912. október 11—13—15. Világ 1912. október 13. stb.
[36] OLMT 1912/22

nagyobb méretű háborúra. Célja az volt, hogy a hiányosságokat felszámolja, a fegyverzetet és a felszerelést korszerűsítse. Eltérően a mozgósítási intézkedésektől, az auffenbergi javaslatok nem közvetlenül szolgálták a „katonai párt" agresszív terveit; a „hadügyi póthitel" inkább nagyobb távlatban segítette a habsburgi birodalom háborús előkészületeit. Mégis az adott pillanatban, az október elejei izgatott nemzetközi légkörben az auffenbergi javaslatok objektíve a feszültség növelését szolgálták. Már október 3-án nyilvánosságra kerültek a sajtó útján a tervezet körvonalai[37] és országszerte nagy volt a felháborodás. Maga a munkapárti kormány is ellenezte a katonai kiadások emelését (ebben közrejátszott a trónörökös pártjával és annak exponensével: Auffenberggel való ellentétük. Tiszáék féltek a quóta felemelésétől, valamint a területi annexió következtében a szláv elem megnövekedésétől a Monarchián belül, mely a magyar uralkodó osztályok háttérbe szorulását eredményezte volna). Október 2-án a Lukács-kormány — mikor hírül vette a „hadügyi póthitel" tervét — tiltakozásul benyújtotta lemondását. Ezt azonban Ferenc József „nem fogadta el" s pár napi huzavona után a munkapárti minisztérium mégis úgy döntött, hogy marad a helyén.[38]

Október 7-én a Lukács-kormány rendkívüli minisztertanácsot tartott ennek ügyében. Itt aztán a vita eredménye az lett, hogy (hasonlóan a mozgósításhoz való hozzájáruláshoz) ebben a kérdésben is engedményeket tettek a munkapárt miniszterek. Bár elismerték, hogy „újabb katonai terhek vállalása úgy állampénzügyi, mint nemzetgazdasági és politikai szempontból nagyon aggályos", ugyanakkor mégis arra a következtetésre jutottak, hogy „ez indokolt s haderőnk harcképessége érdekében feltétlenül szükséges felszerelések beszerzésének megtagadásáért a felelősséget alig lehetne vállalni"[39] A kormány azonban teljesen nem hódolt be Auffenbergék követelésének. Egyrészt a pénzösszeget jelentősen csökkenteni kívánták. (A tervezett 420 millió helyett csak 267,5 milliót voltak hajlandók megadni; a hadsereg 250 millióját meghagyták volna, de a haditengerészet kiadásait 17,5 millióra szállították le. Másrészt e csökkentett összeg megadását is olyan feltételekhez kötötték, hogy hogy a hadsereg a felszerelés egy részére a magyar iparnak juttason megrendeléseket.[40] (Ez utóbbi jól tükrözi azt a tőkés

[37] Ld. Pesti Napló október 3—4, Világ október 3—4—5 stb. Az újságok híradásai azonban pontos részleteket nem tartalmaztak.
[38] Nadányi Emil: Parlamenti küzdelmeink 1904—1914. Budapest, 1914. 158. l.
[39] OLMT 1912/22.
[40] Uo.

konkurrencia-harcot, mely a hadiszállítások ügyében az osztrák és a magyar finánctőke között fennállott. Ez a versengés a hadimegrendelések esetében összefüggésben volt a quótával. Jellemző egyébként erre a konkurrenciára, hogy a magyar Weiss Manfréd cég októberben az antant befolyása alatt álló balkáni országoknak is szállított hadianyagot, míg az osztrákok szinte kizárólag a töröknek adtak el hadfelszerelést.)

Október 8-ról 9-re virradó éjszaka Bécsben közös minisztertanácson vitatták meg a „hadügyi póthitel" kérdését. Itt végül is Auffenbergék álláspontja győzött, és október 11-én a megyei delegációk ülésén is az eredeti összeget fogadták el.[41] Az auffenbergi terhek megszavazása kétségtelenül a „katonai párt" sikere volt a velük szemben erélytelenül fellépő „mérsékeltekkel" (köztük a magyar kormánnyal) szemben. Bizonyos engedményeket azonban a magyar uralkodó osztályok is kaptak. A csepeli lőszergyár, valamint a diósgyőri, temesvári és egyes más városbeli üzemek katonai megrendelésekben részesültek.[42] A munkapárti kormány ígéretet kapott egy magyar ágyúgyár felállítására is (ami már régóta dédelgetett terve volt).[43]

Az október második felében a nemzetközi helyzetben beálló bizonyos fokú enyhülés a Monarchia katonai készülődéseire annyiban hatott, hogy az intézkedések az addigi méreteket nem lépték túl. A Boszniában, Dalmáciában és a Vajdaságban állomásozó egységeken kívül a k. u. k. (közös) hadsereg más haditesteit nem egészítették ki hadilétszámra. Október második felében a déli határra történő csapatszállítások is (a közvélemény nyugtalanításának elkerülése végett) a hónap elejéhez képest kevésbé feltűnő formában történtek.[44] A helyzet enyhülésének kétségtelen bizonyítéka volt az is, hogy az október 24-i minisztertanács katonai jellegű ügyekkel egyáltalán nem foglalkozott (az előző október 7-i üléstől eltérően).[45]

Ami a hosszabb távlati katonai felkészülést illeti, ezen a téren az auffenbergi hitelek elfogadása természetesen még azonnal nem éreztette hatását. A hadvezetőség részéről azonban már októberben megindultak a lázas előkészületek. A ter-

[41] A delegáció naplója. Október 11-i ülés 18—20. l.
[42] Pesti Napló és Világ 1912. október 8—10.
[43] Erre azonban csak 1913 tavaszán került sor. OLMT 1913/4. március 10-i ülés.
[44] Érdekes példája ennek, hogy Debrecenben október elején pánikot idézett elő az egyenruhás katonákkal megrakott szerelvények egymásutáni átvonulása (Debreceni Nagy Újság 1912. október 5.), a hónap végén viszont sok esetben civilruhába öltöztetve kisebb csoportokban utaztak dél felé az itteni pályaudvaron át a bakák. (Debreceni Nagy Újság október 30.)
[45] OLMT 1912/23. október 24-i ülés.

vek egyrészt a tüzérség fejlesztését írták elő; ennek érdekében 450 gyorstüzelő tarackot, 256 hegyi ágyút, 120 hegyi tarackot s számos — pontosan nem körvonalazott mennyiségű — egyéb ágyút kívántak beszerezni. A hadvezetőség gondolt a közlekedési és a híradástechnikai eszközök tökéletesítésére is; nagy mennyiségű gépkocsit és telefonfelszerelést igényeltek a hadseregnek. Felismerték azt a tényt is, hogy a jövő háborújában fontos szerepe lesz a levegőben folyó harcnak. Ezért két új repülőteret kívántak létrehozni (egyet Galíciának, egyet Magyarországnak előre meg nem határozott pontján); ezenkívül a hadseregnek 100 új repülőgéppel és 6 léghajóval való megerősítését is szükségesnek tartották.[46] Az természetesen nyilvánvaló volt, hogy e felszerelési szükségletek fedezése hosszabb időt igénybe vevő feladat lesz, melyből 1912 őszén még kevés valósulhat meg.

November elején a külpolitikai feszültség növekedése a hadvezetőséget az előkészületek és ezzel együtt a kiadások fokozására késztette. A „katonai párt' legszélsőségesebb exponense: Conrad von Hötzendorf, volt vezérkari főnök november elejétől kezdve titkos javaslatokkal árasztotta el a bécsi felelős vezető köröket részben Szerbiával szembeni „erélyesebb fellépésre", részben a katonai előkészületek sürgetésére. (Különösen azt hangoztatva, hogy a tüzérség „még nincs a kívánt fokon.")[47] Kormányban levő segítőtársa: Auffenberg pedig november elején még további pénzügyi követelésekkel lépett fel a delegációkkal szemben. Pedig már az októberi „hadügyi póthitel" is súlyosan terhelte a császári és királyi közös pénzügyeket. Az 1913. évi költségvetés tervezete szemléltetően igazolja ezt:

rendes hadügyi kiadások:	404 754 769 K
rendkívüli hadügyi kiadás:	74 757 210 K
összesen:	479 511 979 K

A rendkívüli hadügyi kiadás (az auffenbergi „hadügyi póthitel" 1913-ra eső hányada!) majdnem 20%-kal növelte a k. u. k. hadsereg amúgy is nagy kiadásait.[48] Ezek súlyos terheket róttak hazánkra (hiszen a Monarchia összkiadásainak 36,4%-a a quóta szerint Magyarországra esett), — a munkapárti kormányzat azonban kész volt ezek megadására. Bár a november 12-i magyar minisztertanácson katonai kérdésekre

[46] Ezeket az adatokat az Est hozta nyilvánosságra 1912. október 12-én és átvették más lapok is október 13-án.
[47] Conrad: Aus meiner Dienstzeit 324—336. l.
[48] Ezeket az adatokat nyilvánosságra hozták hivatalosan és november 3-án minden lap közölte.

nem tértek ki,[49] — a közös minisztertanács ülésén viszont hozzájárultak a bécsi követelésekhez.[50] A munkapárti magyar delegáció pedig — a kormány állásfoglalásához igazodva — november 21-i ülésén elfogadta a hadügyi költségvetést, bár elismerte, hogy a hadsereg szükségletei „súlyos, alig elviselhető terhet rónak a nemzet vállaira".[51]

November első felében ismét nagyobb ütemet vettek fel a mozgósítási előkészületek. A Monarchia belsejéből (köztük elsősorban éppen Magyarországról) „vonatszerelvényszámra ment a katonaság állandóan" a déli határra.[52] A behívások egyre szélesebb rétegekre terjedtek ki. (Így november 12-én a haditengerészet magyar tartalékosai felszólítást kaptak, hogy 48 órán belül foglalják el szolgálati helyüket.) Menetkész állapotba helyezték mind a Polában állomásozó flottaegységet, mind a dunai monitorokat.[53] A hadvezetőség lépéseket tett abban az irányban is, hogy iskolákat katonai célokra igénybevehessen (Szegeden, Temesváron, Nagyváradon, stb.).[54] Ezek a kétségtelenül mozgósítással összefüggő lépések olyan nyugtalanságot keltettek országszerte, hogy a kormány időnként (így november 12-én is)[55] hivatalos cáfolatokat volt kénytelen kiadni, miszerint „nincs szó általános mozgósításról és közvetlenül küszöbön álló katonai akcióról".

November második felében — mikor a Prochaska-ügy miatt a háború veszélye igen közelinek látszott — a hadvezetőség már részben befejezte mozgósítási előkészületeit. Új vonása volt az intézkedéseknek, hogy — számítva Oroszország támadására — Galíciában megerősítették az ott állomásozó 1. X. és XI. hadtesteket.[56] E három hadtesthez is behívták a tartalékos tiszteket.[57] Itt állomásoztak a 4, 6, 7 és 8. lovashadosztályok, mások meg készelnétben álltak, hogy adott esetben az orosz határra vigyék őket.[58] Ugyancsak „légmagasabb békelétszámra" (azaz majdnem hadilétszámra) emelték a Szerbiával szomszédos VII., XIII., XV. és XVI. hadtesteket; ezeken belül a századok létszámát 170—200 főre egészítették ki.[59] Míg Galíciában arányilag kevés magyar csapategység állomásozott, — annál nagyobb

[49] OLMT 1912/24. november 12-i ülés.
[50] Pesti Napló, 1912. november 14.
[51] Delegációs napló, 34—52. l. November 21-i ülés.
[52] Balkankrieg, 12.370. sz.
[53] Pesti Napló, november 13.
[54] Magyarország, 1912. november 13
[55] Világ, november 13.
[56] Balkankrieg, 12.393.
[57] Balkankrieg, 12.422.
[58] Balkankrieg, 12.435.
[59] Balkankrieg, 12.434.

volt a magyar katonák száma a déli határon; a hadvezetőség elsősorban őket kívánta Szerbia ellen harcbavetni, mivel délszláv nemzetiségű ezredekben nem bíztak volna ez esetben.[60] A Boszniában állomásozó magyar legénység eléggé kiszolgáltatott helyzetben volt, tekintve, hogy hiányzott a rendes felszerelés; így téli ruházatról sem gondoskodtak idejében számára.[61]

Ezeket a (már a háború közeli kirobbantásával fenyegető) intézkedéseket a Magyarországon hatalmon levő munkapárt támogatta; külpolitikai kérdésekben véleménye ekkor már alig különbözött a trónörökös „katonai pártjáétól". A november 25-i minisztertanácson elhatározták, hogy — míg korábban csak a Boszniában és Dalmáciában állomásozó hadtestek létszámának emeléséről volt, szó, — most a „külpolitikai helyzet... még más hadtestek területén elhelyezett csapatok és intézetek magasabb létszámra emelését is szükségessé teszi," s ezért a tartalékosok 1. és a póttartalékosok 3 legifjabb évfolyamát ezekhez is behívják.[62] Megszavazták a honvédtüzérség gyorsított fejlesztését is; az előirányzott 8 üteg helyett 18-nak a felállítását vették tervbe, bár elismerték, hogy ez a több mint kétszeresére növelt előirányzat, „előre nem látott pénzáldozatokkal fog járni". Ugyancsak határozatot hoztak a katonák téli óvóruhával való felszereléséről és a behívott népfelkelők részére történő legsürgősebb beszerzésekről.[63] Jellemző, hogy — október 7-től eltérően — ekkor már semmilyen feltételhez sem kötötték ezeknek az intézkedéseknek a meghozatalát...

Mikor december elején megérkezett a balkáni fegyverszünet híre, az országban a közvélemény arra várt, hogy a behívott tartalékos és póttartalékos katonákat haza fogják bocsátani. Erre azonban nem került sor. Ellenkezőleg (tekintve, hogy a szerb adriai kikötő problémája még nem rendeződött) a Monarchia hadi készülődései még tovább folytatódtak. A galíciai lovashadosztályok létszámát emelték, a legénységet sürgősen ellátták téli felszereléssel és egyéb — ehhez hasonló — intézkedéseket hoztak.[64] December 7-én Ferenc József császár megadta a felhatalmazást a Boszniában állomásozó XV. és XVI. hadtestek teljes hadilétszámra való felemelésére (a zászlóaljakat 1200 főre töltve fel).[65] Ugyancsak létszámemelés következ-

60 Balkankrieg, 12.454.
61 Ezt elismerték a november 25-i magyar minisztertanácson is: OLMT 1912 25.
62 OLMT, 1912/25.
63 Uo.
64 Balkankrieg, 12.485.
65 Balkankrieg, 12.488.

zett be a budapesti IV. hadtestnél, december 13. előtt.[66] A k. u. k. vezérkar 6 hadtest Szerbia ellen való harcba vetését tartotta ekkor szükségesnek.[67] Később — a londoni konferencia kezdete után — enyhülés következett be a nemzetközi helyzetben, és a Monarchia mozgósítási intézkedései abbamaradtak. A már behívott tartalékosok és póttartalékosok azonban még várhattak hosszú hónapokig, míg hazaengedték őket . . .[68]

IV.

Háborúellenes mozgalmak hazánkban

1912 őszén a bécsi szélsőséges körök kardcsörtetése aggodalommal töltötte el a magyar közvéleményt. „Háború vagy béke?" — ez vált ekkor a magyar politikai élet központi kérdésévé. Más alapvető (a demokratikus átalakulást érintő) problémák is vártak ekkor megoldásra, — a legfontosabb, közvetlen feladatot mégis az jelentette, hogy a válságos külpolitikai helyzetben hazánk békéje megmaradjon. Történelmi szükségszerűség volt 1912 őszén, hogy egy — a lakosság széles tömegeit átfogó — háborúellenes mozgalom alakuljon ki a bécsi „katonai párt" agresszív tervei ellen. Ennek vezető erejét a munkásosztály alkotta, de természetesen csatlakoztak hozzá más társadalmi rétegek (polgárság, parasztság, értelmiség, földbirtokosok egyes csoportjai) is.[69]

Az 1912 októberében kezdődő magyarországi háborúellenes mozgalomban a következő politikai erők vettek részt:

1. A *munkásosztály* szállt szembe legkövetkezetesebben a bécsi agressziós tervekkel. A háborúellenes gyűlések kezdeményezői legtöbbször a szocialisták voltak, a megmozdulásokon a tömeg nagy részét ők adták. Az SZDP soraiban a baloldali szocialisták voltak a legkövetkezetesebb ellenzői az imperialista háborúnak. Elvi álláspontjuk az imperialista háborúval szemben elutasító volt; ez megfelelt a nemzetközi munkásmozgalom állásfoglalásának. A magyar proletariátus erejét és önbizalmát növelte, hogy harcát Európa más országaiban élő testvéreivel közösen vívta a háború veszélye ellen. (Hiba volt

[66] Balkankrieg, 12.495.
[67] Uo. 12.495.
[68] Erre csak a balkáni békekötés után, 1913 májusában került sor.
[69] Az 1912 október—decemberi háborúellenes politikai mozgalmakról — melyek nem tartoznak közvetlenül a hadtörténelem körébe — ez úton csak vázlatos áttekintést adunk. A háborúellenes akcióknak a hadsereget közvetlenebbül érintő részével a következő, V. és VI. fejezet foglalkozik.

viszont, hogy a Szociáldemokrata Párt vezetősége a háborúellenes harcban is polgári pártok vezetését fogadta el a gyakorlatban.)

2. *A polgári ellenzék* (Justh- és Károlyi-féle függetlenségiek, radikálisok és köztársaságiak) is őszintén és becsületesen állt ki a békéért. A háború elítélésében és különböző belpolitikai követelésekben együtt haladt a szocialistákkal. (Saját sorain belül sem voltak véleménykülönbségek a béke kérdésében.) A nemzetiségek felé azonban nacionalista magatartást tanúsított, s ez is akadályozta ez utóbbiak bekapcsolását a békeakciókba.

3. A munkapárttal szembenálló *nagybirtokos ellenzék* (Apponyi- és Zichy-féle pártok) a magyar uralkodó osztályok általuk képviselt rétegeinek érdekében ítélte el Bécs balkáni agressziós terveit. A háborús veszély és a munkapárti kormány ellen ideiglenes taktikai szövetségben álltak a szocialistákkal és a polgári ellenzékkel. A nemzetiségek iránt szélső soviniszta álláspontot foglaltak el. A háborúellenes akciókban ők képviselték az ingadozó elemet. (Később, november végén cserben is hagyták a mozgalmat.)

4. Az akkori Magyarországon élő *nemzetiségek* is szembenálltak a háborús tervekkel; erre a szerb, horvát és szlovák tömegeket — többek között — az is késztette, hogy rokonszenveztek a monarchia által fenyegetett szláv testvérnépekkel. (A nemzetiségek uralkodó rétegei azonban nem egyértelműen foglaltak állást. Egyes köreik Ferenc Ferdinándékkal voltak kapcsolatban, s ezért az adott pillanatban a „katonai pártot" támogatták. A nemzetiségi burzsoázia más rétegei viszont — jelentős részben szláv nacionalista okokból — szembenálltak Bécs háborús terveivel.) A nemzetiségi lakosság háborúellenes mozgalma azonban a magyar lakosságtól elkülönült formában nyilvánult meg; ennek döntő oka volt az a nagybirtokos ellenzékre (és részben a polgári ellenzékre) jellemző magyar sovinizmus, mely ekkor lehetetlenné tette a magyarok és a nemzetiségek közvetlen összefogását.

Az október 6-i szociáldemokrata gyűlésekkel kezdődött a háborúellenes mozgalom hazánkban. Ezen a napon 19 város munkássága szólította fel összefogásra a magyar társadalom minden békeszerető rétegét.[70] A munkásság akcióihoz csatlakozott hamarosan a polgári ellenzék is. Az október 13-i pécsi nagygyűlés volt a szocialisták és a demokratikus baloldal első

70 Az Országos Levéltár Belügyminisztérium Rezervált Anyaga (a továbbiakban OLBMR) 1912/825.

együttes megmozdulása a békéért.[71] Ezután megindult a — különböző társadalmi rétegek összefogásán alapuló — közös népgyűlések sorozata. Ezek közül kiemelkedett az október 20-i pápai[72] és 27-i debreceni[73] megmozdulás. Igen figyelemre méltóak voltak a szocialisták október 30-i országos akciói; ezeken a munkások a Balkán ügyeibe való be nem avatkozást követelték,[74] sőt egyes helyeken forradalommal is fenyegették a hatalmon levőket.[75] Ez utóbbi igen szép példája volt annak, hogy a magyar baloldali szocialisták a nemzetközi munkásmozgalom forradalmi szárnyához hasonló álláspontra helyezkedtek.

A háborúellenes mozgalom hazánkban november első felében érte el a tetőpontját. November 4-én Ferenc József budapesti látogatása alkalmával a tüntető tömeg már a köztársaságot éltette.[76] A köztársaság gondolata elég nagymértékben terjedt ekkor az Alföldön; az eszme nagy népszerűsége a tömegek radikalizálódásának kétségtelen jele volt. November 10-én háborúellenes nagygyűlések zajlottak le Szombathelyen és Kecskeméten.[77] Ezek jelentőségét fokozza az a tény, hogy ugyanazon a napon a monarchia más vidékein is a háború ellen tüntettek a cseh, osztrák, délszláv, lengyel és ukrán tömegek. Az Ausztria—Magyarországon lezajlott sikeres akciók iránti szolidarításképpen határozta el a nemzetközi munkásmozgalom, hogy november 17-én Európa-szerte háborúellenes demonstrációkat rendez.[78] Ezen a „békenapon" hazánkban Budapesten és 23 vidéki városban zajlottak le tüntetések.[79] A budapesti megmozduláson (hol Karl Liebknecht is beszédet mondott) határozatilag kimondották: „Az egybegyűlt munkásság óva inti Ausztria—Magyarország kormányát és diplomáciáját annak a bűnnek elkövetésétől, hogy az országot a háborúskodás szerencsétlenségébe döntsék."[80] A nemzetiségi vidékek munkásai is együtt tüntettek a magyar dolgozókkal ezen a napon.[81]

November második felében azonban nehéz napok köszöntöttek a magyarországi háborúellenes mozgalomra. Ebben az időben (mikor a monarchia hadüzenete oly közelinek látszott) a magyar kormány elnyomó intézkedéseket hozott a békeakciók

71 Pesti Napló, 1912. október 15.
72 Pesti Napló, 1912. október 22.
73 Világ, 1912. október 29.
74 Népszava, 1912. október 31.
75 Hajdu Gyula: Harcban elnyomók és megszállók ellen. Pécs, 1957. 137. l.
76 Népszava, 1912. november 5.
77 Világ, 1912. november 12.
78 A magyarországi szocialisztikus munkásmozgalmak az 1912. évben (a továbbiakban: Munkásmozgalmak). Államrendőrségi jelentés. Bp. 1913. 100. old.
79 OLBMR 1912/1115.
80 Uo.
81 Népszava, 1912. november 19.

ellen. A hatóságokat felhívták minden háborúellenes gyűlés, tüntetés vagy szervezkedés betiltására.[82] November 24-én véres terrort alkalmaztak a budapesti munkások egyik összejövetelével szemben.[83] A gyűléseket egyre-másra tiltották be. A hatósági erőszak és nyomás érzékenyen érintette a békemegmozdulásokban résztvevő pártokat. A nagybirtokos ellenzék gyáván sietett is elhatárolni magát a háborúellenes akcióktól.[84] A polgári ellenzék és a szociáldemokrácia vezetőit is zavarba hozta az új helyzet; nem voltak felkészülve olyan körülményekre, amikor nyilvános gyűlések és tüntetések rendezése akadályokba ütközik. November végén és december elején a békeakciók nagyarányú hanyatlása következett be ...

Az 1912 október—december közötti háborúellenes mozgalom jelentős haladó tényezője volt politikai életünknek. A béke ügyét a függetlenség és a demokratikus reformok követeléseivel kapcsolták össze. Tevékenysége a monarchia más népei körében jelentkező hasonló mozgalmakkal összefonódott, s 1912 őszén bizonyos befolyást tudott gyakorolni a hatalmon levők elhatározására. Ezek az Ausztria—Magyarországban fellépő békeakciók nemcsak a bécsi „katonai párt" számára voltak kellemetlenek, hanem az imperialista német diplomácia is aggodalommal figyelte ezeket. („Az a céljuk ... hogy egy a háborút a monarchia számára lehetetlenné tegyenek" — jelentette ki bizalmasan a bécsi német követ.)[85] November végén az Internacionálé bázeli rendkívüli kongresszusa is elismerésben részesítette a magyar munkásosztály „hatásos akcióit" a háborús veszély ellen.[86] A nemzetközi proletariátus dicséretére pedig büszke lehetett nemcsak a magyar szociáldemokrácia, hanem az egész békeszerető és a békéért bátran kiálló magyar lakosság is. A bázeli kongresszus határozatai — melyeket Lenin is mindig elismeréssel emlegetett — meghatározták a munkásosztály feladatait a háború veszélye ellen. Antimilitarista agitációra, sztrájkokra, tüntetésekre hívták fel a szocialistákat. A magyar munkások és ellenzéki tömegek már az előző hetekben is gyakorlatilag ezt cselekedték. Az Internacionálé dicséretére méltók voltak.

82 OLBMR 1912/342.
83 Népszava, 1912. november 26.
84 Egyetértés, 1912. december 5.
85 Balkankrieg, 12.402. sz.
86 Munkásmozgalmak, 105—106. l. (A könyv közli a bázeli határozat teljes szövegét.)

V.

A hadkötelesek spontán ellenállása

A nagyarányú háborúellenes tiltakozó mozgalom, mely a „civil" lakosság nagy részére (munkásokra, parasztokra, polgárokra stb.) kiterjedt, természetesen nem maradhatott hatás nélkül azokra a dolgozó fiatalokra sem, kiket a militarizmus jármába bekényszerítettek. Ellenállásuk a háborúval szemben azonban természetesen más jellegű volt, mint a polgári lakosságé. Míg ez utóbbi (egészen november végéig) bizonyos gyülekezési, szólás- és egyéb szabadságjogok birtokában viszonylag akadálytalanul kifejezésre juttathatta békevágyát, — ugyanez természetesen lehetetlen volt a hadseregben, hol kezdettől fogva szigorúan büntették a bevonultak mindennemű antimilitarista megnyilvánulását. Így a hadkötelesek fiatalok háborúellenes tiltakozásának létrejöttek a maga sajátos formái.

Amikor október első felében megindultak a behívások, mindjárt kezdettől fogva megmutatkozott a katonák lelkesedésének hiánya. Ez a bevonulók megnyilatkozásaiban általános jelenség volt, s az ellenzéki sajtó háborúellenes agitációjában fontos érvet szolgáltatott. „Nem szívesen öltik magukra a legények a császár és király egyenruháját, mert nem akarnak háborúba menni"[87] — ez volt a vélemény Miskolcon. „Ki tudja, milyen sors vár a most bevonulókra? Ők maguk is átérzik ezt a kérdést, s ezért elkeseredettek"[88] — ez volt a hangulat Kolozsváron. Debreceni vélemény szerint a behívottak érzik, hogy egyes lelkiismeretlen egyének Bécsben az ő ifjú életüket kívánják feláldozni a balkáni sziklák között.[89] „A magyar bakák joggal félnek, hogy a balkáni csatatereken kell majd cél és értelem nélkül elhullaniuk"[90] — így vélekedtek Váradon. Ilyen és számtalan ehhez hasonló kommentár jól fejezi ki a militarizmus jármába hajtott fiatalok hangulatát.

Még elkeseredettebbek voltak azok a katonák, akiket szülőföldjüktől távol, a boszniai határra vittek. „Éhezünk és fázunk", „A halál vár majd itt ránk", „Mit keresünk mi itt?" — írták hazajuttatott üzeneteik.[91] Érezték ezek a katonák, hogy a monarchia háborús készülődéseihez semmiféle érdekük nem

87 Miskolczi Napló, 1912. október 11.
88 Ellenzék, 1912. október 13.
89 Debreczeni Nagy Ujság, 1912. október 13.
90 Nagyváradi Napló, 1912. október 12.
91 Ilyenekről többször adott hírt a fővárosi és vidéki ellenzéki sajtó november folyamán.

fűződik. A veres háborútól való félelem, a végső kétségbeesés egyébként sokakat késztetett arra, hogy önkezükkel vessenek véget életüknek. Bár tettük helytelen volt, — öngyilkosságaik ténye a békeagitációnak újabb érveket adott az illetők szülőföldjén. Így Tápén Török Péter, a 46-os gyalogezred honvéde akasztotta fel magát, s ez nagymértékben hozzájárult a háborúellenes hangulathoz a községben.[92] Aradon pedig Mócz Péter román nemzetiségű közkatona a háborútól való félelmében kísérelt meg öngyilkosságot, mire az utcán „izgatott csődület támadt".[93]

A hadkötelesek spontán ellenállásának a legnyilvánvalóbb (s egyúttal széles tömegekre kiterjedő) formája a behívások elől való szökések sorozata volt. A hadköteles fiatalok nem kívánták a császár érdekeiért ontani vérüket, s — kihasználva az ellenőrzés hiányosságait és a hegyvidéki terep adta lehetőségeket — az ország elhagyására törekedtek. Különösen nagy méreteket öltött a sorkötelesek szökési mozgalma Abaúj,[94] Pozsony, Trencsén, Nógrád[95] Beszterce-Naszód, Hunyad és Temes[96] megyékben. „Sok a szökés a határon"[97] jelentette bizalmasan a csendőrség. A nyugati határ mentén főként Csáktornyán keresztül folyt illegális embercsempészés Ausztriába, s onnan hajóval külföldre.[98] A szlovákiakta vidékekről főként az akkori Magyarország északnyugati határain át menekültek, mert a szomszédos cseh—morva vidékek lakossága segítette a szökevények továbbjutását.[99] Az erdélyi román fiatalok a Kárpátok nehezen járható hegyi ösvényein át szöktek az anyaországba. (Érdekes külön megemlíteni, hogy a legnagyobb részben tengeren túlra menekülni kívánó hadköteleseket támogatták a különböző kivándorlási ügynökségek, hiszen forgalmukat nagymértékben ezek lendítették fel. Így a hamburgi Meyer-féle utazási iroda brosúrát is adott ki — elárasztva vele hazánkat —, melyben megmagyarázta: hogyan lehet útlevél nélkül kiszökni Magyarországról.[100]

A hatóságok természetesen üldözték ezt a spontán mozgalmat. A határrendőrség létszámát felemelték,[101] sőt segítségére

92 Világ, október 18.
93 Pesti Napló, november 29.
94 Miskolczi Napló, 1912. október 18.
95 Népszava, 1912. november 23.
96 Temesvári Újság, 1912. november 24.
97 OLBMR 1912/311.
98 Zalai Hírlap, 1912. november 23.
99 OLBMR 1912/311.
100 Pesti Napló, 1913. január 4.
101 OLBMR 1912/311.

jelentős számú honvéd karhatalmat is vezényeltek.[102] Ezek az intézkedések azonban hiábavalónak bizonyultak s a szökések áradatát feltartóztatni nem tudták. (Ehhez járult még az a körülmény is, hogy a monarchiának volt ugyan Svájccal, Olaszországgal és más államokkal egyezménye a katonaszökevények kiadatásáról, ennek gyakorlati végrehajtására azonban 1912 őszén az érdekelt országok részéről nem került sor.) Még a karhatalommal telerakott szerblakta dél-magyarországi (vajdasági) vidékeken sem voltak képesek megakadályozni azt, hogy hadköteles szerb nemzetiségű fiatalok átszökjenek Szerbiába és ott hazájuk hadseregébe álljanak be.[103] A katonai és polgári hatóságok tehetetlenségének fő oka abban rejlett, hogy a menekülőket a nép támogatta. („Sokan segítik őket — ismerte be maga a kormány —, különösen a határszélhez közelfekvő községek lakosai.")[104] Különösen széles körű szervezett mozgalom indult a fiataloknak a k. u. k. militarizmustól való megmentésére a vajdasági szerbek körében.[105]

A hadkötelesek spontán szökési mozgalmának hatalmas méreteit mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy a magyar állam vezetésének legfelső fóruma volt kénytelen vele foglalkozni. Ezt az ügyet december 7-én minisztertanácsi ülésen tárgyalták meg. „A hadköteles korban levő jogosulatlan kivándorlók oly feltűnő nagy számban szöknek, hogy honvédelmi érdekek lényeges veszélyeztetése nélkül különleges intézkedések megtétele nem mellőzhető" — állapították meg.[106] Miután beismerték a miniszterek, hogy az eddigi intézkedések nem bizonyultak elegendőeknek, megszavazták a karhatalmi költségek és a határrendőri létszám felemelését, a feljelentőknek pénzjutalmat ígértek[107] Hiába volt azonban a minisztertanács határozata, hiába fokozták az elnyomó rendszabályokat, — a sorkötelesek tömeges menekülése a monarchia hadserege elől tovább folytatódott és 1913-ra is átterjedt.[108]

102 OLBMR 1912/1226. sz.
103 OLBMR 1912/692.
104 OLMT 1912/6.
105 OLBMR 1913/6.
106 OLMT 1912/26.
107 Uo.
108 OLBMR 1913/1975.

VI.

Lázító tevékenység a hadsereg ellen

A k. u. k. militarizmussal való spontán szembeállás nem merült azonban ki a menekülésekben és panaszokban. Az ellenállásnak aktívabb formái is kezdtek kialakulni 1912 őszén. Ez utóbbi azt a felismerést tükrözte, hogy a militarizmus elleni tevékenységben nemcsak a civil lakosságra (munkásság, polgárság stb.) és a katonaszökevényekre, lehet számítani, hanem azokra az egyszerű emberekre is, kik katonai egyenruhában sem feledkeztek meg a néphez való tartozásukról. 1912 októberétől lázító agitáció indult meg a monarchia hadserege ellen hazánkban, bár nem országosan szervezett, hanem helyileg elszigetelt és ráadásul nemzetiségek szerint is elkülönült formában.

A szociáldemokrata párt részéről kezdettől fogva megvolt az a törekvés, hogy a békeagitációt a besorozott katonák közé is bevigye. A kaszárnyákba igyekeztek eljuttatni a Népszavát, amelyben nap mint nap jelentek meg háborúellenes írások. Ugyancsak terjesztették a katonák között novemberben azt a szocialista röpiratot, amelyben „jó hazafi" és „hazátlan bitang" vitatkoztak a háború kérdéséről, és az utóbbi jó érvekkel bizonyítja be: a királyok, tőkések és földesurak érdeke a véröntás.[109] Mivel azonban a Szociáldemokrata Párt nem készült forradalomra, a besorozottak körében folyó agitációja fel sem vetette annak a gondolatát, hogy az egyszerű katonák fegyverrel szálljanak szembe háborúra parancsot adó tisztjeikkel. A pártvezetőség ezért nem épített ki illegális szervezeteket a hadsereg soraiban (ellentétben az orosz bolsevikokkal és a bolgár „tyesznyákok"-kal).

A baloldali szocialisták viszont a fejlett ipari vidékeken kapcsolatba léptek a besorozott katonákkal. Október 6-án a győri munkásság — erősen forradalmi hangulatú — gyűlésén a bevonult proletárok öntudatára hivatkoztak: ha nekik „osztják ki a manlichereket, akkor gondolkodni fognak, hogy hova lőjjenek".[110] November 17-én Kassán a munkások sok ezres menete a kaszárnyákhoz vonult, és (félreérthetetlen célzással a néphez tartozásukra) „hangosan megéljenezte a militarizmus jármát viselő testvéreket".[111] A november végi hatósági elnyo-

[109] OLBMR 1912/1083.
[110] OLBMR 1912/692.
[111] Népszava, 1912. november 19.

más légkörében pedig igen harcos, radikális szellemű mozgalom bontakozott ki Pécs környékén. Ezt a bányavidéket szocialista agitátorok járták be, „kik a népet forradalomra izgatják".[112] Tevékenységük a bányászokon kívül a Pécsett állomásozó katonaságra is kiterjedt. Agitációjuk során kijelentették: „ha a katonaság háborúba behívatik, ők rögtön belháborút kezdenek".[113] Ebben a helyileg elszigetelt „izgatásban" már csírájában benne volt az a helyes gondolat, hogy az imperialista háborút polgárháborúvá kell átalakítani. (A pécsi szocialisták ebben a kérdésben túlhaladtak felső pártvezetőségükön.) Ez a pécsi „belháború" agitáció megfelelt a bázeli határozatoknak és a lenini álláspontnak.

Az akkori Magyarország nemzetiségei közül a szerbek voltak azok, akiknek körében a monarchia (és benne a burzsoá-földesúri magyar állam) hadserege elleni izgató tevékenység a legradikálisabb formát öltötte. Ez érthető, hiszen a monarchia agressziós előkészületei éppen azon ország ellen irányultak, melyet anyaországuknak, hazájuknak tekintettek: a független Szerbia ellen. A szerb állammal szoros kapcsolatokat tartott fenn a monarchia délszláv polgársága, de különösen éppen a vajdasági szerbek. Ennek egyik bizonysága az a már említett jelenség, miszerint a balkáni háború kitörése után sok szerb nemzetiségű magyar állampolgár szökött át Szerbiába és állt be annak hadseregébe, hogy harcoljon Törökország ellen (de adott esetben Ausztria ellen is!). A kapcsolatok illegális felvételére azonban Belgrád oldaláról is történtek lépések. A burzsoá-nacionalista Narodna Obrana-szervezetek élénk diverziós tevékenységet fejtettek ki, s ennek szálai nemcsak Boszniába, hanem a Vajdaságba is eljutottak. A szervezet tagjainak az volt a feladatuk — új önkéntesek toborzása mellett —, hogy osztrák—magyar katonákat szökésre biztassanak és robbantásokat hajtsanak végre.[114]

A vajdasági szerbek körében azonban a Narodna Obranától függetlenül is indult spontán titkos mozgalom a monarchia katonai előkészületei ellen. A hatósági jelentések szerint Zomborban, Újvidéken, Versecen, Nagybecskereken és sok kisebb községben a szerbajkú lakosság gyakori összejöveteleket tart titokban.[115] Gyakoriak voltak az olyan jelenségek, hogy nyilvános helyeken (kocsmában, pályaudvaron stb.) éltették a harcoló

112 OLBMR 1913/563.
113 Uo.
114 Osztrák—magyar Vöröskönyv. Diplomáciai akták a háború előzményeinek történetéhez. Budapest, 1915. 69—71. l.
115 OLBMR 1912/311. és 1913/6.

Szerbiát[116] és elhangzottak olyan kijelentések is (többek között Zomborban), hogy le fogják rázni a magyarok és németek uralmát, s „a Bácska nemsokára Szerbiáé lesz".[117] A lakosság hangulatát a rendőri információk általában ellenségesnek tartották, s a nyílt megnyilvánulások és titkos szervezkedések nyomán a hatóság arra gyanakodott: „ha háború lesz, szerbjeink fellázadnak".[118] (Megjegyzendő, hogy e burzsoá-nacionalista jellegű mozgalom mellett megvolt a szerb munkásság internacionalista alapon álló mozgalma, mely nemcsak a monarchiával, hanem a belgrádi kormánnyal is szembenállt. A szerb szocialisták nem helyeselték e nacionalista titkos szervezkedéseket.)

A szerb nacionalisták titkos szervezkedése, szembenállása a monarchia és a magyar urak állama ellen, több helyen felkeltette a fegyveres felkelési előkészület gyanúját. Pancsováról és más helyekről érkeztek jelentések, hogy a falvak szerb parasztsága „feltűnő nagy számban vásárol fegyvereket és lőszereket".[119] Ugyanilyen felfegyverkezés volt Újvidéken is.[120] A fehértemplomi járásban a titkos mozgalom célja az volt, miszerint „a bevonuló szerb tartalékosokat eskü alatt rábírják, hogy háborúban szerb nemzetiségű katona szerbekre ne lőjön". Zomborban is hangoztatták a délszláv nemzetiségű hadkötelesek: „behívás esetén bevonulnak ugyan, de nem azért, hogy Szerbia ellen harcoljanak, hanem, hogy lelövöldözzék saját tisztjeiket".[121] A tényleges katonai szolgálatot teljesítő délszlávok hangulatát jól jellemzi a Temesben szolgáló Kovacsev Deszpot főhadnagy kijelentése, miszerint „tudja ő, hogyan vezesse honvédjeit a szerbek elleni háborúban, hogy a szerbekben kár ne essék".[122] Zombor városában — a csendőrség december 2-i jelentése szerint — a Szerbiából betörni készülő bandákat az itteni szerbek rejtegetni, élelmezéssel, pénzzel segíteni, sőt fegyverrel támogatni fogják . . . A zombori szerbek háború esetén a legelső szerb győzelem hírül vétele után azonnal fellázadnak."[123] A magyar hatóságok persze igyekeztek mesterségesen felfújni ennek a jelentőségét, azért, hogy „államellenes összeesküvés" címén pereket indíthassanak a számukra kétségtelenül kellemetlen szerb nacionalista elemek ellen. A valóság az, hogy 1912

116 OLBMR 1912/311.
117 Uo.
118 OLBMR 1912/702.
119 OLBMR 1913/6.
120 OLBMR 1912 702.
121 OLBMR 1912/311.
122 Uo.
123 Uo.

őszén a fegyveres felkelés már meglevő tervét a délszláv lakosság zöme még nem tette magáévá.

A vajdasági szerbek monarchia-ellenes mozgalma kétségtelenül sok jogos törekvést tartalmazott, de burzsoá-nacionalista korlátait is figyelembe kell venni, melyek joggal váltották ki a szerb szocialisták részéről az elítélő bírálatot. 1912 őszén viszont objektíve ez a délszláv nacionalista mozgalom is gyengítette az osztrák—magyar militarizmust. Elég sok gondot okozott a hadvezetőségnek; az ugyanis nem lehetett kétséges — mint azt a hatósági jelentések is hangsúlyozták —, hogy a rendőri-csendőri karhatalm (bármennyire emelték is létszámát) önmagában nem elegendő egy esetleges szerb fegyveres felkelés elfojtására.[124] Ezért jelentős számú katonai egységgel erősítették meg a rendőrséget és csendőrséget, s a hadügyi szempontból fontos objektumokat (hidakat, raktárakat, vasútvonalakat stb.) fokozottabban kellett őrizni.[125] Ez természetesen nagy erőket vont el a határokról. A Vajdaságban állomásozó katonai egységek olyan helyzetben voltak, mintha megszállt ellenséges területen lennének. Sokszor nem volt elegendő a legénység létszáma valamely váratlan feladatra. Így hiába kért Torontál főispánja december 9-én katonai erősítést a VII. hadtest parancsnokságától Zsombolya környékben a vasútvonal védelmére; segítséget nem kapott, mert nélkülözhetetlen egység nem volt.[126] A lázító tevékenység még december végén (a nemzetközi feszültség enyhülése után is) nagymértékben folyt; így karácsony táján gyakran előfordult, „hogy vasútőrzési szolgálatban álló katonai őrségekhez osztrák—magyar tiszti egyenruhába öltözött szerb alattvalók közeledtek és a legénységet Szerbiába való szökésre akarták rábeszélni".[127]

Az akkori Magyarországon élő szlovák lakosság tömegei (és burzsoáziája egy része) is szembeszállt a monarchia agressziós előkészületeivel, elítélve azokat nemcsak általános háborúellenességből, hanem Szerbia iránti szláv szolidaritásból is. (Ezt nem tudták ellensúlyozni a szlovák polgárság reakciós csoportjai, melyek Ferenc Ferdinándot támogatták.) Antimilitarista és szerbbarát agitáció indult meg a szlovák nemzetiségű katonák körében, mely bizonyos eredményeket ért el. Jurcsovics Vilmos teológus írta decemberben, hogy a szlovák közlegények „egy az oroszok vagy a szerbek elleni háborúban bizonyára a levegőbe vagy a földbe fognak lőni, ha szláv testvéreik ellen

124 OLBMR 1912/1453, 1912/311, 1912/1226.
125 OLBMR 1912/311, 1912/702, 1912/1226.
126 OLBMR 1912/702.
127 Uo.

kell hadakozniok".[128] Társa, Hlaváti János viszont azt jelentette neki, hogy Esztergomtól északra az egyik „ezredbeli tót katonákat ... sikerült felébresztenie".[129] Ez a lázító agitáció az osztrák—magyar hadsereg ellen már csírájában megmutatott egy olyan jelenséget, mely a világháború éveiben bontakozott aztán ki tömeges méretekben ...

Az antimilitarista tevékenység komoly eredményeket ért el az edélyi román lakosság körében is. Bár Bécs vezető körei 1912 őszén megkísérelték, hogy a balkáni háború kérdésében a románokat szembefordítsák a szlávokkal, — ez a próbálkozásuk kevés sikerrel járt. Az erdélyi románok körében már ekkor erős törekvés nyilvánult meg e területnek az anyaországgal, a független Romániával való egyesülésre. Ez természetszerűen szembefordította a román tömegeket a monarchiával, s a szlávokhoz hasonlóan (bár nem mindig velük együtt) küzdelmet indítottak az osztrák—magyar állam ellen. Mozgalmukra a hatóságnak fel kellett figyelnie. A románlakta Krassó-Szörény megye főispánja november 21-én panaszkodott a lakosság „megbízhatatlansága" miatt.[130] November 29-én feljelentés érkezett, hogy a déliblati kincstári birtok „a felizgatott román ... lakosság részéről a legnagyobb mértékben veszélyeztetve van" és katonai erősítést kértek ide.[131] December 4-én a hatóság arról panaszkodott, hogy „Orsován veszélyes a helyzet".[132] Ugyancsak aggodalmat keltett a katonai parancsnokság körében az a november 28-i jelentés, mely szerint „Gyergyószentmiklóson ismeretlen román egyének fegyvereket vásárolnak".[133] (Ezekből a — sokszor tendenciózusan túlzó — jelentésekből azonban nem következik az, hogy az erdélyi román lakosság fegyveres felkelésre készült.)

A magyar munkásosztály, valamint az ország délszláv, szlovák és román nemzetiségei körében kibontakozott antimilitarista (illetve monarchia-ellenes) lázító agitációt a hatóságok erőszakkal kívánták elfojtani. November 28-án a belügyminisztérium bizalmas felhívást küldött valamennyi főispánnak és rendőrkapitánynak a „katonaellenes propaganda avagy szervekedés ... megakadályozására".[134] Az elnyomó intézkedések mellett a hatóságok a kémhisztéria felkeltésével kísérelték meg a lakosság és a besorozott katonák befolyásolását. „Orosz pánszláv ügynökök" széles körű tevékenységéről szóló hírekkel árasz-

128 OLBMR 1912/702.
129 Uo.
130 OLBMR 1912/702.
131 OLBMR 1912/311.
132 Uo.
133 Uo.
134 OLBMR 1912/210.

tották el az országot. Ugyanakkor a hatóságok az országban tartózkodó orosz nemzetiségű egyének ellen letartóztatási vagy kiutasítási intézkedéseket hoztak.[135] (Egyik jellemző példája volt ennek Jefimov Timofej orosz aviatikus ügye, ki — miután a bolgárok oldalán vitézül küzdött — a fegyverszünet után magyar földön át utazott haza; Miskolcon a rendőrség kémkedés alaptalan vádjával letartóztatta, és csak egy idő múlva bocsátották szabadon.)[136] Az említett kémhisztéria azonban a lakosságnak csak egy részét tudta befolyásolni; a közvélemény széles rétegei érezték, hogy az országon belüli nyugtalanság, a munkások és a nemzetiségek mozgalmai nem kívülről átplántált jelenségek, hanem a nép szívéből fakadnak. Az állam vezető körei is a propagandát másodlagosnak tartották a rendőri intézkedésekhez képest A december 7-i minisztertanácson újabb elnyomó intézkedésekről hoztak határozatot a nemzetiségek „nagyarányú államellenes mozgalmai" és „a szocialistáknak az állam belbékéjének a megzavarására irányuló törekvései" ellen.[137] December végén — részben az elnyomó intézkedések, részben a nemzetközi feszültség enyhülése következtében — az antimilitarista tevékenység a hadsereggel szemben jelentősen alább is hagyott.

Bár a hatóságok gyakran összekeverték a szocialisták és a nemzetiségek mozgalmait, a kettő között jelentős eltérés volt a háború kérdésében is. Bármennyire együtt is haladt ez a két áramlat a k. u. k. militarizmussal szemben, már ekkor megmutatkoznak társadalmi és elvi alapjuk közötti különbségek A nemzetiségek nacionalista mozgalmai (melynek tömegbázisát a parasztság és a kispolgárság szolgáltatta) nem álltak szemben mindenfajta imperialista háborúval, csupán az adott esetben ellenezték a monarchia szlávellenes katonai előkészületeit. (Bécs agressziós tervei elleni küzdelmük azonban kétségtelenül pozitív jelentőségű 1912 őszén.) Ezzel szemben a munkásosztály tömegei (különösen a baloldali szocialisták) elvileg és következetesen elleneztek minden imperialista háborút, eltérően a burzsoá vezetés alatt álló békebarát csoportoktól. („A béke egyetlen biztosítéka a munkásosztály szervezett, öntudatos mozgalma"[138] — ez volt Lenin véleménye is.) A magyar szociáldemokrata pártvezetőség azonban nem fogta össze a magyar proletariátus, a dolgozó osztályok és az elnyomott nemzetiségek harcát a burzsoá-földesúri elnyomás és az ebből táplálkozó militariz-

135 OLBMR 1913/6.
136 Miskolczi Napló, 1912. december 11.
137 OLMT 1912/26.
138 Lenin V. I.: Művei. 19. köt. 1913. március—december. Bp. 1955. Szikra, 66. l.

mus elleni küzdelemre. Ez, valamint az egyes békebarát társadalmi rétegek közötti elvi és politikai különbségek képezték döntő okát annak, hogy 1912 őszén a k. u. k. militarizmus elleni lázító tevékenység nem öltött olyan méreteket, mint az kívánatos lett volna.

VII.

Befejezés

Az 1912 őszi időszak fontos fázisát jelentette a monarchia első világháború előtti történetének. Egyik jelentős stádiumát képezte ez az uralkodó körök 1914 előtti külpolitikájának és katonai készülődéseinek éppúgy, mint a magyar néptömegek és a nemzetiségek mozgalmának. Ahogy az első balkáni háború a világháború egyik főpróbájának tekinthető, ugyanúgy az 1912 őszi magyarországi események sok tekintetben előrevetítik hazánk uralkodó rétegeinek és népi tömegeinek 1914—1918 közötti magatartását. Az 1912 október—december között történtek vizsgálata különösen akkor válik érdekessé, ha az imperialista első világháború perspektíváját is figyelembe vesszük.

Külpolitikai téren ekkor már döntően jelentkezik hazánk lekötöttsége ahhoz az imperialista táborhoz, melynek Németország a vezetője. Ez utóbbira építette számításait a monarchia agresszív katonai pártja, s nem ok nélkül tette ezt. Az osztrák—magyar uralkodó körök „mérsékelt" csoportja a helyzetet józanul mérlegelte, és nem kívánta az adott pillanatban a háborút, de csupán azért, mert nem érezte az országot erre eléggé felkészültnek. Hasonló okokból ellenezte ekkor a háborút a német birodalom is. Viszont az osztrák és a német vezető körök 1912 őszi magatartása elég világosan megmutatta azt is, hogy — amint felkészültségük foka ezt megengedi — nem fognak visszariadni a világégés kirobbantásától. Az 1912-ben a háború kérdésében még elég komoly véleménykülönbségek által megosztott (s többségükben még a békét kívánó) magyar uralkodó osztályok is 1914-ben szinte egyöntetűen az agresszió támogatóivá lettek.

Katonai téren a monarchia számára különösen fontos időszak volt 1912 ősze. Nem is részleges mozgósítás jelentette a döntő eredményt a k. u. k. hadvezetőség számára, bár ez kétségtelenül hozzájárult a nemzetközi feszültség fokozásához, és sok tekintetben főpróbája volt az 1914-es háborús általános mozgósításnak. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni, hogy a tartalékosok és póttartalékosok 1912 őszi behívása csak ideiglenesnek bizonyult (1913 nyarán hazaengedték őket), és

hogy ehhez a részleges mozgósításhoz hasonló (bár kisebb méretű) jelenségre sor került már előbb is: az 1908/1909. évi boszniai annexiós válság alkalmával. A hadsereg fejlesztésének távlatait tekintve hozott igazán komoly fordulatot 1912 ősze az auffenbergi hitelek elfogadásával. Ezzel bekövetkezett az, amit a k. u. k. hadvezetőség már régóta sürgetett: hozzá lehetett kezdeni komoly méretekben a hadsereg megerősítéséhez. A „katonai póthitel" elfogadása lehetővé tett hosszú évekre szóló (és anyagilag jól alátámasztott) távlati fejlesztési tervezést a császári és királyi haderő számára. A hadvezetőség 1912 őszétől kezdve (1913-ban és 1914-ben még inkább) élt is az auffenbergi hitelek nyújtotta kitűnő alkalommal. A k. u. k. hadsereg fegyverzetét és egyéb felszerelését korszerűsítették (bár ez még 1914-ben sem érte el a szükséges mértéket). Az 1912 őszén elfogadott „katonai póthitel" egy új szakaszt: a háborúra való fokozottabb felkészülés szakaszát nyitotta meg a habsburgi birodalom fegyveres erői részére. Az auffenbergi javaslatok valóra váltásának döntő szerepe volt abban, hogy a monarchia 1914-ben már a két év előttihez képest viszonylag jobban felkészülve léphetett háborúba.

A néptömegek háborúellenes megmozdulásai 1912 őszén az első világháború előtti magyar belpolitika egyik legfontosabb eseményét képezik (az 1912. május 23-i nagyszerű munkásmegmozdulás mellett). Az agresszió elleni tiltakozások széles körökre terjedtek ki. A békeakciókat szervező pártok (szociáldemokraták és polgári ellenzék) vezetői homlokegyenest ellenkező magatartást tanúsítottak ekkor, mint 1914-ben. Az 1912 október—december közötti megnyilvánulások nem is 1914 nyarának előfutárai, inkább a világháború fejező szakaszában: 1917/18. folyamán hazánkban lezajlott háborúellenes mozgalmaké. 1912 őszének eseményei azonban már kicsiben megmutattak több olyan jelenséget, melyek a világháborúban bontakoztak ki nagy méretekben. Egyrészt a békeakciók visszaesése 1912 november végén és december elején bebizonyította, hogy hatósági erőszakkal el lehet ezeket viszonylag könnyen nyomni (ez aztán 1914/15 folyamán be is következett). Másrészt az 1912 őszi háborúellenes mozgalomban az is megmutatkozott, hogy az azt vezető pártok a cselekvésben egy bizonyos ponton (a tiltakozó tömegtüntetéseken) tovább menni nem képesek, s a fennálló kormányzat forradalmi úton való eltávolítását nem kívánják. Ez a jelenség különösen 1917/18 folyamán vált aztán nyilvánvalóvá. Ezen hibák és korlátok ellenére azonban hangsúlyoznunk kell, hogy az 1912 őszi háborúellenes megmozdulások a széles néptömegek érdekeinek megfeleltek. 1912 fontos kiin-

dulópontja az internacionalista alapon, proletár vezetés alatt álló békemozgalomnak, még akkor is, ha a szociáldemokrata jobboldal átadja a vezetést a polgári ellenzéknek. A mozgató erőt a munkásosztály adta, míg a polgári ellenzék a munkásmegmozdulások nyomában haladt, ez utóbbiakat a törvényes keretek között igyekezett tartani. Ez nem von le az ellenzék érdemeiből semmit, ugyanakkor azonban nem szabad megfeledkezni komoly korlátairól. Háborúellenessége alapvetően különbözik a baloldali munkásmozgalométól (mint ez éppen a világháború éveiben bebizonyosodott).

A hadseregen belüli *antimilitarista és monarchia-ellenes lázító mozgalmak* terén 1912 ősze érdekesen vetíti előre a jövő eseményeinek árnyékát. Az ekkor megindult tömeges szökési mozgalomnak komoly folytatása lett a világháború második felében; méretei persze 1917/18-ban jóval felülmúlták az 1912. évieket. A munkások antimilitarista agitációja a katonák körében, 1912 őszén igen helyes kezdeményezés volt, de ekkor még szűk körre terjedt ki. A világháború vége felé viszont annál nagyobb arányokban bontakozott ki ennek folytatása. (Érdekes, hogy Pécsett — hol 1912-ben „belháborúra" folyt agitáció — volt 1918 egyik legnagyobb szabású katonai felkelése hazánkban!) A szerb nemzetiség körében 1912 őszén monarchia-ellenes lázító tevékenység folyt. Hasonló mozgalmak voltak közöttük a világháború éveiben is, s a szerb hadseregekhez való átállások már 1912-ben meglevő tervei 1914/15, majd 1918 során gyakran realizálódtak. A szlovák katonák már 1912 őszén megindult, a „szláv testvéreinkre nem lövünk" mozgalma szintén a világháború éveiben vált tömeges méretűvé. Az erdélyi románok is 1912-ben még kisebb, de 1912-től kezdve annál nagyobb arányokban adtak kifejezést monarchia-ellenességüknek. Nem szabad elfeledkeznünk az összehasonlításkor azonban arról sem, hogy a világháború vége felé a Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatása döntően segítette Magyarországon is az antimilitarista mozgalmak terjedését.

Összefoglalásul megállapíthatjuk, hogy 1912 ősze (önmagában véve is, de a világháború perspektívájában szemlélve még inkább) hadtörténelmi szempontból igen fontos időszak hazánkban. Mind a hadsereg háborúra való felkészítésében, mind a néptömegek antimilitarista mozgalmai terén jelentős tanulságokkal szolgált ez az időszak. Az 1912 október—december között az imperialista háború elleni magyarországi megnyilvánulások értékes részét képezik haladó hagyományainknak, s ezekre most — ötven év távlatából is — megbecsüléssel gondolhatunk vissza.

LE MAIRE FRANCIA KURUC HADMÉRNÖK BRIGADÉROS EMLÉKIRATA XIV. LAJOSHOZ RÁKÓCZI SZABADSÁG-HARCÁNAK UTOLSÓ IDEJÉBŐL

1710. AUGUSZTUS 1.

Markó Árpád, a történelemtudomány kandidátusa

II. RÁKÓCZI FERENC szabadságharcában, a fejedelem hadseregében szolgált francia tisztek és csapatok szereplését eléggé pontosan ismerjük.[1] Voltak a francia tisztek közt egészen kiváló derék és bátor harcos katonák, lovasok, gyalogosok, de a legnagyobb nyereség volt Rákóczi számára az, hogy kérésére XIV. Lajos francia király magasabb képzettségű műszaki és tüzér tiszteket is küldött hozzá, akik valóban nagy szolgálatot tettek a magyar szabadságharc ügyének. A műszaki szolgálatot a kuruc tisztek nem kedvelték és hiányzott is ahhoz való képzettségük. Pedig annak a korszaknak hadműveleteiben a várak, megerősített helyek körüli harcok a hadműveletek folytatására sokszor döntő jelentőségűek voltak. Hídfők kiépítése, folyami zárak létesítése, táborok megerődítése, mind olyan feladatok, amiknek elvégzéséhez hadmérnöki szaktudás kellett. És igen fontos szerephez jutottak a francia hadmérnökök a Magyarországon már meglevő és a kurucok kezére került állandó várak további kiépítése és az ostromok alatt keletkezett rombolások helyrehozatala körül.

A legfontosabb szerepet Rákóczi seregében kétségen kívül Le Maire francia hadmérnök játszotta, akit Rákóczi jelentkezése után azonnal brigadérossá nevezett ki. Le Maire, XIV. Lajos

1 Markó Árpád: Les soldats francais dans la guerre d'independence du Prince Francois II. Rákóczi. 1703—1711. Revue des Études Hongroises Paris 1943. VII. kötet. Magyarul ugyanez: Francia katonák Rákóczi Ferenc seregében. Magyar Katonai Szemle, 1934 márciusi szám.

megbízottjával, Des Alleurs francia altábornaggyal érkezett már a szabadságharc első időszakában, 1704. március 12-én Rákóczi akkori főhadiszállására, Egerbe[2] s ettől a naptól kezdve egészen addig, amíg őt a fejedelem 1710 tavaszán Párizsba nem küldte különleges politikai megbízatással, becsülettel szolgálta a magyar ügyet. Széles körű katonai tudásával, hadmérnöki képzettségével és — amint erről többször olvashatunk adatokat Rákóczi Emlékirataiban — körültekintő, helyes harcászati érzékével, nemkülönben a várak, erődítmények kiépítésével kiérdemelte Rákóczi bizalmát.

Hadtörténeti kutatásaim során róla eddig két érdekes írást hoztam napvilágra, Le Maire brigadéros két részletes, maga kezével írt jelentését Rákóczihoz, amelyekből szintén megállapíthatjuk hadmérnöki tudását. Most egy harmadik — eddig még ismeretlen emlékiratát közlöm, amelynek tartalma főleg azért érdekes és későbbi kutatóknak értékes adatokat szolgáltathat, mert ezt az írást Le Maire 1710. augusztus 1-én szerkesztette, tehát jóval a szerencsétlen romhányi csata, Rákóczi utolsó nagy csatája és veresége után, vagyis a magyar szabadságharc utolsó előtti évében, amikor az már a hanyatlás korszakát élte. Ezt az értékes emlékiratot Pillias Emil, a Rákóczi-kor neves francia kutatója[3] másolta le számomra a párizsi külügyminisztérium levéltárának Hongrie jelzésű gyűjteményéből. Ennek az eddig ismeretlen emlékiratnak teljes szövegét, magyar fordításomban hozom itt nyilvánosságra. A francia eredeti másolatot megőrzésre átadtam a Hadtörténeti Intézet levéltári osztályának.

Le Maire életéről sajnos alig tudunk valamit. Megpróbáltam adatokat szerezni a francia hadseregben való életéről és családi vonatkozásairól, de minden fáradozásom meddő maradt. Neve sem a legnagyobb Larousse-Lexikonban, sem más ilyen természetű francia gyűjteményben sem fordul elő. Valószínűleg nem volt előkelőbb származású, mert neve a francia nemesi évkönyvekben sem szerepel. Magyarországi tevékenységéről is csak szórványosan értesülünk azokból az utasításokból, levelekből, amelyeket a Rákóczi-szabadságharc levéltári anyagában

[2] Márki Sándor: Des Alleurs altábornagy Rákóczinál. Hadtörténelmi Közlemények, 1917. évf.

[3] Pillias Emil, francia történetkutató és író, a Rákóczi-kor alapos ismerője. Elesett mint francia tiszt Ypern mellett 1940. május 27-én. Róla írt nekrológomban a Magyar Szemle 1941. 3. számában „A magyar történetírás halottai" rovatban részletesen ismertettem a magyar történet szempontjából rendkívül értékes munkásságát. Ugyane folyóirat 1939. évi novemberi számában ismertettem: Etudes sur Francois Rákóczi, Prince de Transsylvanie című, Párizsban kiadott könyvét.

találhatunk, továbbá az Archivum Rákóczianum több kötetében a francia műszaki tisztek legértékesebbikének. Állandóan főhadiszállásán, vele együtt élt s gyakran küldte a hadszíntér különböző helyeire, mert műszaki, vagy más, harcászati kérdések tisztázására őt tartotta a fejedelem legalkalmasabbnak. Az előbb említett két jelentése is ezt bizonyítja. Az első jelentés 1705 februárjában készült,[4] szép színes vázlattal, amikor a fejdelem őt küldte Szatmár és Ecsed várainak megszemlélésére és javaslatot kért tőle ezeknek az erődítményeknek további sorsára vonatkozóan. A másik jelentése[5] pedig különösen azért érdekes, mert Le Maire-t akkor Rákóczi, 1706 elején, a Dunántúl nyugati vidékére küldte, hogy tájékozódjék az ottani tisztázatlan hadihelyzetről és a várak állapotáról. Le Maire érdeme, hogy egy másik kitűnő francia műszaki tiszt, De La Riviére János ezredes segítségével, Érsekújvár várát olyan kitűnően, az akkori fogalmak szerint legkorszerűbben építette ki, hogy ez a vár a szabadságharc utolsó évéig a kurucok birtokában maradt s ezt a császári ostromló sereg csak 1710. szeptember 20-án tudta megadásra bírni. Ugyancsak érdemes munkát végzett Esztergom várának kiépítése körül. De megállapíthatjuk az említett adatokból, hogy Le Maire Nyitra, Vörösvár, Lipótvár, Óvár körül is sokat dolgozott s a fejdelem sokra becsülte hadmérnöki tudását s mindenben el-elfogadta javaslatait. A romhányi csata után — írja Rákóczi Emlékirataiban —: „Bercsényi azt ajánlotta nekem, hogy küldjem Franciaországba Le Maire mérnök-brigadérost azzal az ajánlattal, amit a cár tett nekem a poltavai ütközet után, ti., hogy ha a francia király követet küld hozzá, szövetségre lép ezzel az uralkodóval, egész győztes hadseregével segít nekem és kényszeríti a császárt arra, hogy békét kössön Franciaországgal . . .” Azt is írja Emlékirataiban, hogy Le Maire február végén el is utazott Párizsba. A fejedelem Emlékiratait jóval a szabadságharc befejezése utáni években írta, tehát már nem emlékezhetett mindenre pontosan. Le Maire március 28-án még Rákóczi főhadiszállásán tartózkodott. Hogy mikor indult el, azt pontosan megállapítani nem tudjuk. A legközelebbi hír róla az, hogy 1710 július havában Danzigból tovább utazott. Ez az időpont valószínű, mert a most ismertetendő memorandumát a francia királyhoz Le Maire Párizsban 1710. augusztus 1-éről keltezte. És hogy nem is Bercsényi ajánlotta erre a fontos diplomáciai és hadipolitikai kiküldetésre Le Maire-t, az kitűnik Rákóczinak éppen Bercsényihez

[4] Közzétettem és ismertettem a Hadtörténelmi Közlemények 1955. évi 3—4. számában.

[5] Ua. a Hadtörténelmi Közlemények 1955. évi 2. számában.

intézett leveléből, amelyben február 10-én ezt írja: „... Lemér küldé nekem Desalörs és az király levelit,[6] mellyből láthatja Kegyelmed, hogy ... a francia secretárius javallja, hogy Lemér által küldjük (ti. a Bercsényitől szerkesztett javaslatokat), talán nem is vallunk kárt elmeneteliben ... mivel építeni már nem fogunk ..." Azaz hadmérnöki tevékenységére a hadműveletek szerencsétlen állapotában, amikor a szabadságharc visszaszorult kiindulási területére, Kelet-Magyarország sarkába, várak, erődítmények elfoglalására, vagy újjáépítésére már nem kerülhetett sor. Ugyanezen a napon még egy levelet írt Rákóczi Bercsényinek s ebben is hangsúlyozza, hogy Des Alleurs kívánságára küldi Le Maire-t Párizsba.[7]

1710. március 14-én jászberényi táborából bejelenti XIV. Lajosnak Le Maire Párizsba küldését: „... Ámbár Le Maire Úr Felséged hadmérnöke ebben az országban nekem igen értékes szolgálatokat végez és ez a tiszt méltán kiérdemelte kitűnő magaviseletével az én tábornokaim elismerését, — éppen ezért őt választottam ki arra, hogy Felséges színe elé küldjem, hogy beszámoljon a Szövetkezeti Rendek ügyeinek állásáról, mert arra gondoltam, hogy Felséged bizonyára több hitelt ad egy alattvalója szavainak, mintha én küldenék innen, az országból valakit."[8] Később 1710. július 4-én Rákóczi párizsi követe, Kökényesdy László — Párizsban rendszerint báró Vettés néven szerepelt — útján küldött XIV. Lajosnak egy jelentést és javaslatot. Ez főleg a svéd—orosz ügyet tárgyalja s kéri a király segítségét. A király válaszában, amelyet Marly-ban 1710. július 25-én írt alá, biztosítja Rákóczit, hogy Vettés előadását meghallgatta, s szívesen fog Rákóczi kéréseivel foglalkozni. Megállapítja, hogy azok „... olyan hasznos következményekkel járnának az én és az Ön érdekei szempontjából, hogy nem tehetek jobbat, minthogy azokat elfogadom, követem és minden javaslatát és kívánságát elintézem ... Báró Vettés elmondhatja, hogy jó és őszinte szándékkal viseltetem Ön iránt, hogy a lehetőség szerint mindent így intézzek el ..."[9]

Ilyen szívélyes hangú ígéret után Rákóczi bizalommal nézhetett Le Maire küldetésének eredményei elé. De — mint hányatott életében annyiszor —, most is csalódnia kellett. Bár Le Maire már augusztus havában beszélhetett XIV. Lajossal,

6 Arch. Rákóczianum I. oszt. III. k. 51. Le Maire nevét még Rákóczi is magyarosan Lemérnek írta. Riviera francia kuruc ezredest magyarosan Revir Uramnak szokta írni.

7 Arch. Rákóczianum III. 51.

8 Párizsi külügyminisztérium: Correspondence politique Hongrie Tome XV. Fol. 212—220.

9 Joseph Fiedler: Actenstücke zur Geschichte Franz Rákóczis und seiner Verbindungen mit dem Auslande. Wien, 1855. I. k. 173. old.

illetve ez a részletes emlékirata Rákóczi ügyéről augusztus 1-én kelt Párizsban, tehát az valószínűleg személyes audienciája előtt már a király kezében lehetett, — csak jóval később, szeptember 10-én jelentette Rákóczinak, hogy Párizsba érkezett. Többet nem tért vissza Magyarországra, pedig Rákóczinak elébb idézett, a királyhoz küldött március 14-i levelében írja, örülne, ha a királynak tetszene Le Maire-t kihallgatása után hozzá visszaküldeni. Le Maire további életéről nincs adatunk. Bármilyen művelt és kitűnő hadmérnök lehetett, ami a magyar szabadságharc kérdéseinek, lényegének megítélését illeti, ennek a francia főtisztnek nagyon felületes és téves nézetei voltak mind a magyar helyzet politikai részleteiről, mind pedig — ami különösen feltűnő, Rákóczi magatartásáról. Legalábbis ebben, az itt ismertetendő memorandumában ezekről a kérdésekről teljesen hamis képet festett a király elé. Magyarázatát ennek azt hiszem abban kereshetjük, hogy csak franciául tudott, tehát Rákóczin s még néhány franciául tudó udvari emberen kívül, másokkal csak tolmács útján érintkezhetett. Őt mint idegent valószínűleg nem is érdekelte a magyar szabadságharc ügye. Mint hadmérnök tiszt itt, l'art pour l'art, végezte szolgálatát s ezt kitűnően teljesítette is, de aligha vette magának a fáradságot, hogy tisztekkel, katonákkal, vagy a lakossággal komolyan beszélgessen a szabadságharc jogos voltáról és a fejedelem helyzetéről, politikai elgondolásairól. Rákóczi pedig, mint tudjuk, zárkózott, nem közlékeny természetű ember volt, magáról nem szeretett beszélni. Állításaimat Le Maire memorandumának első felében kifejezett gondolataira alapozom. Így aztán érthető, hogy a király a magyar háború befejezéséhez szükséges támogatást nem adta meg. Rákóczi tárgyalásai Péter orosz cárral akkor már folyamatban voltak, de segítség még onnan sem érkezhetett. Nyugatról pedig csak egy, Rákóczi régi kívánsága teljesülésének híre érkezett, amikor megtudta, hogy XIV. Lajos közbenjárására a spanyol királytól megkapta az Aranygyapjas Rendet,[10] amely számára bizonyos fokú rangemelést jelentett. Helyesen állapítja meg Rákóczi életéről egy 1955-ben megjelent kitűnő munka: „... Annyit ért ez most neki, mint az éhező embernek a gyémánt. Radikális intézkedésekre, hathatós anyagi segítségre lett volna szüksége, nem pedig díszes kitüntetésre, hogy a katasztrófát fel lehessen tartóztatni."[11]

[10] Arch. Rákóczianum I. oszt. V. k. 641. A rendjeleket viselőjének halála után vissza kell küldeni a rendkáptalannak. Így került vissza az a példány, amit Rákóczi kapott, halála után Párizsba s ugyan ezt a példányt kapta a XIX. század közepén Mac Mahon, a híres francia marsall. (Pillias Emil közlése.)

[11] Köpeczi Béla—V. Várkonyi Ágnes: II. Rákóczi Ferenc. Budapest, 1955. 302. old.

Le Maire emlékiratát két szempont szerint kell elbírálnunk. Annak első része, körülbelül a szöveg fele, Rákóczi és a magyar ügy állapotával foglalkozik, mint említém, több részben teljesen hamis megvilágításban. Második fele 10 pontban s egypár soros befejező záradékkal előterjeszti Rákóczi kívánságait. Míg az első részben téves véleményeket és bizonyos fokú tájékozatlanságot és elfogultságot állapíthatunk meg, — a második rész, sine ira et studio, higgadtan s a valóságnak megfelelően tárja a király színe elé Rákóczi kívánságait és javaslatait.

Le Maire emlékiratának franciául írt teljes szövege magyar fordításomban így hangzik:[12]

Emlékirat a magyarországi hadjárat állapotáról 1710. augusztus 1.[13]

(Mémoire concernant la guerre d'Hongrie.)

1705-ben több mint 60 000 fegyverest láttunk hadra kelni a császár ellen, elnyomott szabadságukért kitűzött zászlóik alatt, dandárokba, ezredekbe, századokba tagolva, altábornagyok, tábornokok, brigadérosok, ezredesek, alezredesek, őrnagyok, kapitányok vették őket s valamennyien Rákóczi fejedelmet ismerték el uruknak.

Az elégedetlenek felkelése ugyanez évben felvette a confoederatio nevet egy olyan gyűlés alkalmából,[14] amelyen az egész magyar nemzet megjelent és azt elfogadtatta küldötteivel, akik megfelelő politikai vezetőséget állítottak fel, összeesküdtek az ausztriai ház uralma ellen, követelték a császártól, hogy ezt a szövetséget elismerje s tárgyaljon a magyarokkal, mint szövetkezett állammal a foglyok kicseréléséről és a kibékülésről. Később egy más országgyűlésen[15] a magyarok megfosztották trónjától a császárt, szenátust alakítottak, Rákóczit megválasztották a szövetkezett Rendek vezérévé és Bercsényi grófot a nemzet főtábornokává. Ugyanebben az időben ment végbe Rákóczinak az erdélyi fejedelemségbe való ünnepélyes beiktatása is, mely alkalommal Rákóczi letette a szokásos esküt és fejedelemmé kiáltatott ki.[16]

[12] A párizsi külügyminisztérium levéltárának gyűjteménye. Corespondence politique Hongrie. Tome XV. Fol. 259—267.

[13] Bár talán érdekesebb lenne, ha Le Maire téves állításait e memorandum első felében, minden mondat után azonnal helyesbíteném — de nem akarom jelentésének egységes fogalmazását megzavarni. Megállapításaimat a szöveg végén fogom ismertetni.

[14] A szécsényi gyűlés 1705. szeptember 22—október 3.

[15] Az ónódi országgyűlés 1707. május 31—június 22.

[16] Rákóczit az erdélyi Rendek már 1704-ben fejedelemmé választották, de a hadihelyzet miatt beiktatása csak 1707. április 5-én történt. Márki Sándor: II. Rákóczi Ferenc. Budapest, 1909. I. k. 600. és köv. old.

Az eddig elért eredmények továbbra is sikerrel kecsegtettek volna, ha Rákóczi fejedelem hatalmától elvakítva nem hagyta volna magát rábeszélni Bercsényi tábornoktól arra, hogy bízza őreá a politikai és katonai vezetést, — ő maga pedig a megnövekedett hatalmával és az őt támogató erőkkel arányban álló tervekkel és kalandos elgondolásokkal foglalkozzék. Elfogadta ezt a fondorlatos tanácsot s nem kevesebbre vágyott, mint a királyi koronára. Udvara, minden lépéséről, amit annak érdekében tett — tudott, anélkül, hogy meg akarta volna látni, hogy helyettesének s főtábornokának célja az, hogy magához ragadja az egész hatalmat azért, hogy kapzsiságát kielégíthesse s hazájának feláldozásával kincseket gyűjtsön, amelynek érdekeit oly rosszul képviselte; hogy kétségkívül ő az egyedüli oka a nép mai nyomorúságának, a háború folytatásától való idegenkedésnek és a csapatok elszéledésének.

Figyelembe kell azonban venni, hogy a magyarok, amikor megkezdték a harcot szabadságuk visszanyerésének jelszavával, — nem szabadultak volna ki abból a nyomorúságból, amely őket a felkelés megindítására tüzelte, ha azok az adóztatások, amelyek miatt panaszkodtak, tovább is folytatódtak volna. Hogy buzgóságukat továbbra is megőrizzék, mentesíteni kellett azoktól őket és meg kellett elégedni a koronauradalmak jövedelmével. Ez azonban korántsem volt elég a csapatok fizetésére.[17] Rákócziék kénytelenek voltak tehát rézpénzt kibocsátani, mégpedig olyan hihetetlenül magas névértékkel a valódi értékén felül, hogy rövid idő múlva a nép elégedetlensége miatt kénytelenek voltak azt bevonni.[18] Előállott tehát annak szükségessége, hogy vagy leteszik a fegyvert, vagy egymás közt felosztva viselik a háború költségeit. De, miként a természeti törvények is az erősebb jogát védik, — az adózások is, amelyeket a Rendek szabályoztak, csakhamar kiléptek az egyenlőség és arányosság kereteiből, hogy agyonnyomják a gyengébb teherbírással rendelkezőket. Ebből következett azoknak a falvaknak és városoknak elpártolása, amelyeket a végrehajtások és a fosztogatások oly rettenetesen kizsaroltak. Ez volt az oka az országgyűlés előtt elhangzott olyan kifakadásoknak, amelyek szerint, távol attól, hogy az elnyomatást szabadság követte volna, — mindenki még kegyetlenebb zsarnokság alá került.

Az elkeseredésbe hajszolt nép hadakozásra való képtelen-

[17] Nemcsak a koronauradalmak jövedelmét fordították erre. Rákóczi hatalmas kiterjedésű uradalmainak összes jövedelmét is a hadsereg céljaira áldozta. Köpeczi—Várkonyi i. m. 271. old.

[18] Rákóczi pénzügyi politikájával Márki i. munkájának II. kötete külön fejezetben foglalkozik, a 240. és köv. oldalakon.

sége, Bercsényi bátortalansága, a többi tábornokok irigykedése annak láttára, hogy ilyen nagy méltóságra rosszul kiválasztott ember került, végül maga a fejedelem, aki tűrte, hogy ő (Bercsényi) mindent elrontson, általános elkeseredést és elkedvetlenedést keltett. Azok az idegenek, akiket ez a tábornok gyűlölt, elhagyták ezredeiket, vagy századaikat, amelyeket azután magyaroknak adtak, akik alatt viszont a katonák és tisztek nem tudtak megszokni s jogos panaszaikban elegendő okot találtak arra, hogy megbüntessék és elbocsássák őket. Ez oda vezetett, hogy az a nagy tömeg, amelytől valamikor az ausztriai ház reszketett, annyira lecsökkent, hogy ma egy maroknyi kis ellenséges csapat előtt, amelynek van bátorsága ahhoz, hogy sík vidéken széjjeltagolva ott rémületet keltsen és nyílt helyekbe magát befészkelje, — a magyarok megfutamodnak.

Rákóczi fejedelem kiábrándulva túlságos nagy reményeiből és nem remélve már semmit, egyrészt a Cár elhidegülése miatt, akinek támogatására számított, és Ágost királynak Lengyelországba való visszatérése miatt, másrészt a magyar ügynek hanyatlása miatt, amelyek teljesen elvonták figyelmét erdélyi fejedelemségétől, — még egy erőfeszítést tett annak érdekében, hogy hírnevét megmentse és kemény téli időben az ellenség elé vonult. Vele volt Szaniszló király seregének néhány osztaga, amely az oroszok üldözése elől Magyarországba menekült a kievi palatinus vezetése alatt. Ezek a csapatok 14 lengyel, kozák és tatár lovasszázadból, 6 gyenge testőrszázadból, Szaniszló király testőreiből, végül svéd, német és francia dragonyosokból állottak. Együttvéve 8—9000 ember csatlakozott a magyarokhoz. Rákóczi fejedelem nem akarta Bercsényi támogatását igénybe venni, azt remélte, hogy nélküle szerencsésebb lesz, s helyébe Károlyi grófot választotta, nem azért, mintha ez a tábornok jobb katona lett volna, mint amaz, de azért, mert ez kevésbé ingadozó és inkább hajlandó a fejedelem felfogásához igazodni.

A január 22-én lefolyt csata részleteit az udvarral már közöltem. Ebből a jelentésemből kitűnik, hogy kizárólag a 6 idegen lovasszázad érdeme, hogy a harc kezdetben sikerrel járt. Ezek ugyanis lendületes támadással az ellenség jobbszárnyát a középétől kezdve egy mocsárba szorították. A csata azonban végül mégis elveszett a magyarok jobbszárnya miatt, amely nem várta be az ellenséges támadást, hanem ez elől visszavonult. Ez a váratlan szerencsétlenség, mert a hadsereg legalább kétszer akkora volt, mint a császáriaké, — végre megértette Rákóczi fejedelemmel azt, hogy milyen nagy hiba volt az, hogy Bercsényi rábeszélésére az idegen csapatokat elbocsá-

totta[19] és hogy azok nélkül nem fog eredményt elérni, csak akkor, ha azokat az ezredeket, amelyek kezdettől fogva fennállottak, továbbra is megtartja és a kievi palatinus csapataival egyesíti. A császáriak teljes vereséget szenvedtek volna és kénytelenek lettek volna kiüríteni a Buda és Késmárk közti sík földet és hegyvidéket a benne levő városokkal. Ezért s mivel ügyének jobbrafordulását másképpen nem remélheti, mint hogy újból talpra állít egy idegen hadtestet, — engemet küldött sürgősen Franciaországba, hogy nevében a következő előterjesztéseket tegyem.

1. Bár seregének nagy része széjjeloszlott, az egész nemzetnek olyan nagy érdeke az, hogy összeszedje minden erejét, hogy mégis reméli egy rendes hadsereg összegyűjtését, ha be tudja bizonyítani azt, hogy a király újból tanújelét adja pártfogásának. Mert a nemzet, amióta Des Alleurs eltávozott,[20] azt hiszi, hogy a király elejtette a magyar ügyet. Csupán arról lehet szó, hogy azokat az ezredeket újból összegyűjtsük, amelyeknek vezérkara ma is még megmaradt.

2. A protestánsok és reformátusok hatalmas pártja még mindig erősen tartja magát és kész lesz támogatni a felkelés ügyét, sőt áldozatot hozni azért, hogy templomaikat visszakapják, mivel más módon, mint háborúval sem ezt, sem vallásuk szabad gyakorlatát megvalósítani nem lehet. És a nem nemesek sorsára jutottnak látják, csak a legvégső szükségben fogja fegyverét letenni.

3. A németek sikerét nem szabad helyrehozhatatlan veszteségnek tekinteni, mert a megerősített helyek még mind a magyarok kezében vannak és a császáriak nincsenek abban a helyzetben, hogy azokat megostromolják. De mégis megtörténhetik, hogy ha ők maradnak sokáig a hadszíntér urai, — a megerősített helyek is kénytelenek lesznek megadni magukat.

4. Ha a király kegyes lesz kiutalni a hátrálékos pénzsegélyeket, egy tábornokot és tiszteket küldjön Magyarországba. Ez a tábornok kizárólag maga fog rendelkezni a küldött segélyösszegekkel, hogy pénzzel ellássa azt a 3—4000 zsoldosból álló csapattestet, mely az ő parancsnoksága alatt fog állani és sem Bercsényivel, sem a többi magyar tábornokkal semmi dolga nem lesz.

[19] A romhányi csata előzményeit és lefolyását részletesen megírtam a Hadtörténelmi Közlemények 1930. évf. I—II. számában és a II. Rákóczi Ferenc a hadvezér című könyvem ezzel foglalkozó fejezetében. Akadémiai kiadás, 1934. 351. és köv. old. Nincs igaza Le Mairenek, amikor azt állítja, hogy az idegen csapatokat Rákóczi Bercsényi tanácsára bocsátotta el. Lásd a 27. és 28. sz. jegyzeteket.

[20] Des Alleurst királya 1710 márciusában konstatinápolyi követté nevezte ki. Márki i. m. 250. old.

5. Ennek az idegen hadtestnek gyors felállítása nem fog nehézségbe ütközni, mert, — mihelyt nyilvánvalóvá lesz, hogy Ofelsége a magyaroktól függetlenül fizeti őket és külön parancsnokuk lesz, mindenünnen jönni fognak az idegen katonák és nem kétséges az sem, hogy a császári seregből is sokan fognak átjönni a magyarok pártjára, mert azok, akik eddig onnan ide pártoltak, ruhátlanok és panaszkodnak, hogy nem fizetik és rosszul táplálják őket.[21]

6. Ha meg lehetne mutatni a magyaroknak, hogy Franciaországból újabb segítség jön és hogy ismét egy tábornok jön onnan ide, akkor seregeik újból összegyűlnének a zászlók alá és a szabadságára féltékeny forradalmi lelkületű, most dologtalan nép, — lelkesebben küzdene, mint valaha.

7. Bármennyire ellanyhult is a magyarországi hadjárat, mégis leköt Magyarországon a császár csapataiból 20, — egyenként 100 főből álló lovasezredet és több gyalogosezredet, amelyek a Duna két partján, a Vág mellett, Erdélyben és a Morva határon vannak szétszórva. Ezzel megfosztja a császárt a magyar királyságból származó jövedelmétől. Egyébként ezek az ezredek és a császár ellen hadakozó magyaroknak egy része, a császár rajnai hadseregének létszámát növelnék.

8. Ahhoz, hogy a császáriakat a Dunán keresztül visszaűzzék és hogy őket onnan is tovább üldözzék, — nem kellene más, mint egy csatát megnyerni és nem riadni vissza veszteségtől sem, mivel a magyarok, akik kerülik a heves küzdelmeket,[22] nagyon kevés csatát vesztenek és utána hamar összegyülekeznek. Ha azonban egy idegen hadtest segítségével lehetséges volna a németek sűrű hadsorait áttörni, azok közül senki sem menekülhetne meg, mivel a magyarok nagyon félelmesek akkor, ha az ellenség soraiban olyan rendetlenséget vesznek észre, amely lehetővé teszi nekik, hogy minden oldalról saját módjuk szerint támadjanak. A németek a legutóbbi alkalomnál is tapasztalhatták volna ezt, ha nem állottak volna hátukkal egy járhatatlan mocsár előtt, vagy ha egy idegen csapat balszárnyukat éppen úgy tönkreverte volna, mint a jobbat.

9. Rákóczi fejedelem meg van győződve arról, hogy a cár kész a svéd királlyal békét kötni és azt kívánja, hogy a békekötés Ofelsége közvetítésével jöjjön létre, mert azt szeretné, hogy az európai békébe őt is bevonják és biztosra vehető az is,

[21] Ez igaz. A császári sereg nyomorúságos állapotáról Löffelhortz császári tábornok ír részletesebben a lőcsei kapitulációról Bécsbe küldött jelentésében. Közöltem erről szóló értekezésemben a Századok 1962. évi számában.

[22] Le Maire itt a rendezett, módszeres hadviselés szerinti csatákat, amiket „bataille rangée"-nek neveztek, érti. Rákóczi háborújában 6 ilyen nagy csata volt, s a kurucok mind a hatban vereséget szenvedtek.

hogy a svéd király csak azért akadékoskodik, mert nem bízik a cár őszinteségében és nem is lesz bizalommal addig, amíg meg nem bizonyosodik arról, hogy a cár kinevezte teljhatalmú megbízottait. Rákóczi fejedelem és Bercsényi tábornok azt mondják, — ők biztosan tudják azt, hogy őfelsége hajlandó lenne a közvetítésre úgy, hogy arról a cár is tudomást szerezhessen. Akkor ez az uralkodó sokat tenne a magyarok érdekében, sőt hajlandó lenne még más kötelezettségeket is vállalni.

10. Rákóczi fejedelem eltökélt szándéka, hogy hazáját gyáván el nem hagyja, annak földjét az utolsó percig védeni fogja és azt reméli, hogy azok a kötelezettségek, amelyeket saját kijelentése szerint országával együtt a franciák érdekében vállalt és az, hogy visszautasította a császár békeajánlatait, elegendő okot szolgálhatnak majd arra, hogy a király őt cserben nem hagyja, különösen akkor, amikor ők még egy vállalkozásba bocsátkozhatnak az ő ügyének támogatására.

Rákóczi fejedelem, ama bizalma alapján, amellyel mindig kitüntetett, elhatározta, hogy engem küld Franciaországba, hogy dolgainak állásáról beszámoljak. Bátor voltam neki távozásomkor megmondani a következőket: annak érdekében, hogy őfelségét erőfeszítésre lehessen bírni, kövessen el mindent, hogy harctéri helyzete a hadjárat végéig ne rosszabbodjék annál, amilyen kezdetben volt, mert tekintettel arra, hogy utazásom sokáig tart és hogy azok az intézkedések, amiket az udvar esetleg tehet, hosszabb időt vehetnek igénybe, — ő azokról egyhamar nem értesülhet. Azt is hangsúlyoztam, hogy legfontosabb dolog a megerősített helyeket az ostromzárak alól felmenteni, azokat megerősíteni és megtartani, mert ha ezeket egyszer elveszítené, akkor a külső segítség többé már nem használ. A nép koldusbotra jut, s többé már nem lesz lehetséges beléje lelket önteni, sőt inkább attól lehet tartani, hogy a császáriakhoz csatlakozik, hogy ennek a háborúnak véget vessen.

Párizs, 1710. augusztus 1.

Le Maire s. k.

* * *

Lehangoló, szomorú kép ez, amit Le Maire Rákóczi háborújának utolsó előtti évéből fest. Alapjában véve nem hamis kép, de megállapításaiból azt következtetjük, hogy ez a francia brigadéros nem ismerte a szabadságharc alapvető kérdéseit, annak eléggé bonyolult belpolitikai ügyét. Ennek ellenére találunk jelentésében helyes helyzetmegítélésről tanúskodó meg-

figyeléseket. Elismeri, hogy a magyarok „elnyomott szabadságuk" visszaszerzéséért fogtak kardot és a két nevezetes gyűlésen, Szécsényben és Ónodon „megfelelő politikai vezetőséget" állítottak fel. Az adóztatások ügyét és a pénzügyi helyzetet is helyesen látta. Azt is jól látta, hogy a fejedelem most már kiábrándult a külföldi segítségbe vetett reményeiből és hogy a szabadságharc közeledik szomorú vége felé, és hogy most már kizárólag XIV. Lajos segítségében bízhatik, ezért küldi őt — Le Maire-t — Párizsba. És hogy a nemzetnek nagy érdeke, hogy lássa a francia segítség erősebb érvényesülését. A németek sikerét a romhányi szerencsétlen csata után sem lehet „helyrehozhatatlan veszteségnek tekinteni, mert a megerősített helyek még mindig a magyarok kezében vannak". Ezalatt minden bizonnyal Érsekújvárt, Munkácsot, Kassát érti. Helyesen ítéli meg Rákóczi elvhűségét, amikor megállapítja, hogy „. . . a fejedelem eltökélt szándéka, hogy hazáját gyáván el nem hagyja, annak földjét utolsó percig védeni fogja". A főszereplők egyéniségének elbírálásánál azonban nem volt igazságos. A szabadságharc jelentős határköveit, a szécsényi, ónodi gyűléseket, azok jelentőségét helyesen írja le. De teljesen téves az a megfigyelése, amellyel Rákóczi és Bercsényi egymáshoz való viszonyát jellemzi.[23] Rákóczit hatalma sohasem „vakította el" — mint ő állítja —, s az sem igaz, hogy hagyta magát Bercsényitől rábeszélni, hogy csupán a magasabbszintű külpolitikai kérdésekkel és „kalandos" tervekkel foglalkozzék s bízza Bercsényire a felkelés központi politikai és katonai vezetését. Ennek a véleménynek nincs semmi alapja. Rákóczi, mint jól tudjuk, s az eseményeknek eddig már sokszor, hitelt érdemlő módon megírt történetéből is kitűnik, hogy a szabadságharc legfelső vezetését nemcsak politikai, de katonai vonalon sohasem adta ki kezéből. Kezdetben — ami érthető, hiszen mint külföldön nevelkedett, tapasztalatlan fiatal ember, nem ismerte a hazai viszonyokat és összefüggéseket —, Bercsényi tanácsaira szorult, de főleg katonai kérdésekben hamar önállósította magát, mert tapasztalta, hogy Bercsényi, minden egyéb jó tulajdonsága, önzetlen hazafisága, éles esze, gyors ítélőképessége ellenére sem volt született hadvezér, sőt a csaták forgatagában fejét veszti és többször előfordult, pl. a Vág Dudvági kelepce harcainál, a nagyszombati csatában s Trencsénnél is, hogy Bercsényi balkezes, tétovázó magatartása előidézte vagy fokozta

[23] Rákóczi és Bercsényi viszonyát egymáshoz, minden, e korszakkal foglalkozó kutató és író ugyan esetenként megemlíti, de teljes, világos képet eddig nem adtak. Megpróbáltam ezt a kérdést tisztázni „A Fejedelem és Főtábornoka" című értekezésemben, melyet a Magyar Szemle 1935. évi októberi számában közölt.

a kudarcot. Emlékirataiban erről őszintén ír Rákóczi, de mindennek ellenére becsülte Bercsényit és csak a szabadságharc utolsó idejében távolította el őt közvetlen környezetéből, mert betegeskedése, nyűgös természete, s főleg az a körülmény, hogy gyakran sértő, gúnyos, csípős megjegyzéseivel tábornoktársait vérig sértette, megnehezítette a vele való érintkezést s ezzel az ügynek ártott.

Abban sincs igaza Le Maire-nek, hogy a fejedelem elfogadta Bercsényi „fondorlatos" tanácsát és a királyi koronára vágyott. Tudjuk, hogy a lengyel koronát is felajánlották Rákóczinak, de ezt a megtiszteltetést elhárította magától azzal a becsületes indokolással, hogy felkelését hazája szabadságáért kezdte, annak ügyét saját javáért és egy idegen ország koronájáért nem áldozhatja fel. De a magyar korona fénye sem kábította el.[24] Bethlen Gábor példáját követte, amikor ezt is elutasította, bár a szabadságharc alatt ez a kérdés többször szóba került. Helyes diplomáciai érzéssel jól ítélte meg helyzetét s tudta, hogy a Habsburg-ház detronizálása után a magyar koronát csakis olyan erős kezű külföldi tekintélyes személyiség viselhetné, aki képes lenne azt fegyverrel megszerezni s azután — ami talán még nehezebb — megtartani, természetesen külföldi támogatással.

Nagyon súlyos és igaztalan Le Maire-nek az a véleménye, hogy Bercsényi azért ragadta magához a hatalmat, hogy kapzsi módon kincseket gyűjtsön s hogy ő az egyedüli oka a nép nyomorúságának és a csapatok eloszlásának. Azt kell gyanítanunk, hogy Bercsényi, aki kezdettől fogva bizalmatlanul nézte a francia segély ügyét, hirtelen fellobbanó természetével valami módon súlyosan megsérthette ezt a francia főtisztet, s ez a valószínű személyes sértés befolyásolta Le Maire tiszta látását. Bercsényi nem gyűjtött magának kincseket. A nép nyomorúságának és a hadsereg szétoszlásának nem volt az oka. Az az ország kimerültsége, a rémesen dúló pestis és a sok vesztett csata, ütközet elkerülhetetlen következménye volt.

A szabadságharc pénzügyi válságait Le Maire helyesen látta meg, bizonyára a fejedelem közvetlen környezetéből kapott tájékoztatás alapján. A rézpénz valóban annyira elvesztette értékét, hogy Bottyán egy 1709-ben kelt levelében olvassuk:[25] „. . . a köznép az piacon szétszórja mint az pelyvát". De nem ebből következett a „fosztogatások és rettenetes zsarolásoktól kimerült falvak és városok elpártolása". Hogy a francia

[24] Markó Árpád: Rákóczi. Magyar Szemle Kincsestára sorozatában. Budapest, 1935. 28. old.
[25] Uo. 47. old.

brigadéros a kuruc hadsereg tábornokait általában gyenge katonai képességű vezetőknek mondja, — abban igaza van. Ezt Rákóczi Emlékirataiban és a harcok alatt írt leveleiben ismételten maga is megírta. De abban nincs igaza Le Maire-nek, hogy a tábornokok irigykedtek Bercsényire, hogy éppen ő kapta meg a legmagasabb katonai méltóságot, a főtábornoki állást, és hogy Bercsényi azokat az idegen tiszteket, akiket gyűlölt, eltávolította a hadak éléről. Itt megint talán csak egyké személyes sértődöttségből fakadó esetről lehet szó.

Azt helyesen állapítja meg Le Maire, hogy Rákóczi nagy reményeiből akkor — 1710-ben — már kiábrándult. Péter cárral ugyan kedvező mederben folytak bizalmas tárgyalásai, de tőle katonai támogatást ezután sem kapott. Rákóczi egyébként is inkább a XIV. Lajossal való szövetségére kívánt tovább is támaszkodni s ezért küldte Le Maire-t Párizsba, hogy igyekezzék a francia udvart újabb, határozottabb és erősebb pénzbeli és katonai támogatásra bírni.

Az 1710. január 22-én vívott utolsó nagy csata Romhány mellett vereséggel végződött. Le Maire akkor, mint Rákóczi mellett álló szemtanú látta ennek a súlyos kudarcnak lefolyását. A visszavonulás után Rákóczi parancsára a Felvidéken tartózkodó Bercsényihez utazott, hogy a főgenerálist az események hiteles történetéről tájékoztassa.[26]

A csata lefolyását Le Maire általában helyesen írja le, hiszen azt a fejedelem környezetében élte végig. A felvonulást és a harc első jeleneteit a bodonyi templom mellől, tehát e magasban fekvő, az egész harctérre jó rálátást nyújtó helyről szemlélhette. A kavarodás és visszavonulás szomorú részleteit pedig Rákóczival együtt már a Lókus partján, a híd mellett élte át. Csak számszerű adatai nem hitelesek. A Rákóczi zsoldjába szegődött idegen hadak — kuruc írások auxiliáris hadaknak mondják — létszáma nem 8—9000 ember volt, mint ő állítja. Két gyenge létszámú svéd ezred 200 és 120 fő, 4 dragonyos század mindössze 160 emberrel, tehát összesen 500 svéd, kb. 3000 lengyel, litván és tatár lovasból állott ez az idegen sereg, amely Potocki kijevi palatinus és Grudzinski lengyel tábornok parancsnoksága alatt vett részt a harcban. Sickingen lovascsapata mindössze 1000 vértes és dragonyos és 500 labanc huszárból, tehát 1500 főből állott. Rákóczinak a harcban részt vett seregét pontos adatok szerint 12 000 főben állapíthatjuk meg, tehát a kuruc haderő nem — mint Le Maire írja — kétszer akkora volt, mint a császári csapat, hanem lényegesen több, nyolcszor erősebb.[27]

[26] Arch. Rákóczianum I. oszt. III. k. 12.

Az idegen hadak elbocsátásának körülményeit sem írja le Le Maire a valóságnak megfelelően. Azt írja, hogy a csatavesztés értette meg Rákóczival, hogy milyen nagy hiba volt, hogy Bercsényi rábeszélésére az idegen hadakat elbocsátotta. Nem világos, hogy milyen idegen hadakat ért ezek alatt, mert a már évek óta a kurucok hadrendjében szereplő francia csapatok és néhány idegen, német lovas alakulaton kívül ezek a Romhánynál jól szereplő auxiliáris hadak voltak csak idegen eredetűek. Ezeket pedig Rákóczi a csata után is még teljes bizalmával ajándékozta meg éppen a lengyel lovasság derekas viselkedése miatt, s ezután is azon fáradozott, hogy ez a reguláris idegen csapatrész képezze az újonnan megszervezendő kuruc haderő keretét. De ebben is csalódott. Az idegen csapatból a következő harcban, a tavarnoki vár elfoglalását követő lovasküzdelemben, Egerszeg mellett éppen a lengyelek viselkedtek gyáván,[28] azután már nem akartak Magyarországon szolgálni. Mint Rákóczi Emlékirataiban írja,[29] a lengyelek „lázadásszerűen csapatostul, szemtelen modorban követeltek téli szállást, jutalmat, kártalanítást", s a vége ennek a fegyelmezetlen magatartásuknak az lett, hogy bár Grudzinski tábornok igyekezett őket jobb belátásra bírni, de hasztalan. A lengyelek, svédek kezdtek elszéledni s egy éjjel maga a kijevi palatinus is, anélkül, hogy Rákóczitól elköszönt volna, „minden csapatával a legnagyobb sietséggel Mármaros felé vonult", s végleg elhagyta a magyar hadszínteret.

Le Maire jelentésében említést tesz a Buda és Késmárk közti sík vidékről és hegyi városokról. Ez földrajzilag erősen elnagyolt, pontatlan meghatározás. Valószínűleg a Dunának Vác felé délre kanyarodó vonalától északra fekvő sík területet, azaz a nagyalföld északi végét, a Csallóköznek Komárom körüli területét érti ezalatt, s onnan észak felé haladva, az akkori Felvidék hegyes tájait a Szepességig, a kurucok számára nagyon fontos bányavárosokkal.

Le Maire emlékiratának második felében 10 pontban szabatosan megfogalmazva adja elő Rákóczi kívánságait és javaslatait, amiket neki a francia király elé kellett terjeszteni. Helyesen hangsúlyozza, hogy XIV. Lajosnak nyomatékosan ki kell mutatni a magyar szabadságharcot támogató készségét, mert Des Alleurs altábornagynak más beosztásba való kiren-

[27] A romhányi csatában részt vett csapatok pontos létszámát és hadrendjét az itthoni és a bécsi Kriegsarchivben felkutatott adatokból lehetett összeállítani. Utóbbi helyen megvan Sickingennek a csata után írt részletes harcjelentése is.

[28] Markó Árpád: A tavarnoki kuruc zsákmányolás és az egerszegi lovasharc, 1710. február 10—13. Hadtörténelmi Közlemények 1929. évf.

[29] II. Rákóczi Ferenc Emlékiratai. Budapest, 1951. Vas István fordításában. 201. old.

delését itt úgy magyarázzák, hogy a francia király többé nem fog a magyarokkal törődni. A 2. pontban ír Le Maire a „protestánsok és reformátusok" panaszairól. Valószínűleg az evangélikusok és reformátusok összességét érti, mert hiszen a reformátusok is protestánsok. A többi pontból kitűnik, hogy Rákóczi milyen nagy súlyt vetett egy erős külföldi katonai támogatás beérkezésére. Beleegyezik, sőt helyesnek tartja, ha ezt a hadtestet egy idegen tábornok vezetné, sőt annak fenntartására küldendő segélyösszeg felett is kizárólag ez a tábornok rendelkezzék. Ez a megoldás Rákóczinak mindenesetre kellemes lett volna, mert így egy harcászatilag kitűnően használható csapatot kap kezébe, anélkül, hogy annak eltartásáról az ország mindig rosszabbá váló anyagi helyzetében neki kellett volna gondoskodni. De abban téved Le Maire, hogy a fejedelem a szabadságharc megnyugtató befejezését kizárólag ettől a csapattól várta, mert az ő fáradozása főleg Romhány után is az volt, hogy magyar seregét reguláris alapra helyezze, amint azt a csata után írt hadparancsában és Esterházy tábornagyhoz két nappal a csata után, tehát január 24-én írt levelében határozottan kimondja: „Úgy látom, csak ezen harc persuadeálta nemzetünknek, hogy reguláris had nélkül nem boldogulhatunk, melyre nézve teljes igyekezetem az, hogy aztat újonnan szaporítsuk s fennhagyjunk inkább annak haszontalan fizetésén, az ki se harcolni nem tud, se tanulni nem akar."[30]

A memorandum 10. pontja kifejezi Rákóczi önérzetes álláspontját. Ő utolsó percig nem fogja az országot elhagyni, de viszont jogosan remélheti, hogy a franciák méltányolni fogják eddigi szolgálatait, hiszen minden, amit tett, a franciáknak is használt, főleg az, hogy nem kötött békét a bécsi udvarral. Tehát jogos az a kívánsága, hogy a király most ebben az utolsó, válságos vállalkozásában nem hagyja cserben.

A jóhiszemű fejedelemnek újból csalódnia kellett. A spanyol örökösödési háború akkor már vége felé közeledett. XIV. Lajosnak most már inkább az volt az érdeke, hogy a Habsburgházzal kibéküljön. Ha ő most a magyar szabadságharc folytatására megadja a szükséges katonai és anyagi támogatást, ezzel nehezíti helyzetét. Le Maire itt ismertetett emlékiratát a királynál történt kihallgatása előtt benyújtotta és szóban is — talán még sötétebb színekben — vázolta Rákóczi sivár belpolitikai és katonai helyzetét. A király és diplomatái ebből valóban azt olvashatták ki, hogy nem érdemes már a magyar szabadságharcot támogatni. De Le Maire-nek ez az elgondolása már

[30] Arch. Rákóczianum I. oszt. III. k. 11. old.

idejét múlta, mert a spanyol örökösödési háború akkor már az általános európai helyzetből kifolyólag megérett a befejezésre, s XIV. Lajosnak a közeli béketárgyalások érdekében már nem volt szüksége arra, hogy Ausztriát az ő szövetségese, Rákóczi, a keleti hadszíntéren továbbra is lekösse. Vagyis a nemzetközi helyzet hozta meg a döntést, tehát XIV. Lajos és tanácsadóira Le Maire javaslata nem volt fontos és döntő jelentőségű. A magyar ügy a francia diplomácia további terveiben szerepet nem játszott, a „quantité negligeable" — az elhanyagolható, azaz jelentéktelen ügyek sorsára jutott.

Rákóczinak az a reménye, hogy a választ Le Maire fogja neki Párizsból meghozni, — nem teljesült. A francia hadmérnök főtiszt jól látta Magyarországból való elutazásakor, hogy — mint azt Rákóczi is kifejezte — hadmérnöki, várépítő s ehhez hasonló szolgálataira a magyar hadszíntéren már nem lesz szükség. Feleslegesnek tartotta tehát oda visszatérni. A francia király válaszát Rákóczi párizsi követe hozta Magyarországba szeptemberben Szerencsre, a fejedelem akkori főhadiszállására. Ismét csak jóindulatú ígéretekről van benne szó, de legalább annak örült Rákóczi, mint Emlékirataiban írja:[31] „Vetésy a Le Maire-rel küldött ajánlataimra azt a választ hozta, hogy a legkeresztényibb király elhatározta, hogy haladéktalanul követet küld a cárhoz és szerződésre lép vele." Így mégis remélhette azt, hogy talán a cár a francia királlyal együtt fogja a magyarok ügyét felkarolni. Dehát mindez nem történhetett meg, mert a nemzeti nagy megmozdulás már a következő évben, 1711-ben végleg elcsendesedett.

Le Maire-nek itt közölt emlékirata minden történetkutató számára nagyon tanulságos. Megmutatja, hogy milyen óvatosan és igen szigorú kritikával lehet csak egy szabadságharcban részt vevő külföldi szereplő írásait felhasználni és adatait elfogadni. Le Maire, ez a kitűnő hadmérnök a fejedelem utasításait a hadsereg műszaki teendőiben kifogástalanul ellátta. Ilyen, ezzel vonatkozó beszámolóit, jelentéseit nyugodtan hiteleseknek fogadhatjuk el. Ilyen szemszögből olvasva ezt az érdekes memorandumot, sajnálni lehet, hogy Rákóczi éppen őt küldte Párizsba, abban bízva, hogy Le Maire már 1704 óta szolgálatában állt s állandóan vele élt, tehát feltételezhette, hogy a magyar viszonyokat is gyökerestől ismeri. Ebben csalódott, de viszont azt is megállapíthatjuk, hogy bárkit is küldött volna a fejedelem a hadihelyzet akkori állapotában Párizsba, az erősebb francia támogatás ügyében senki sem tudott volna már döntően kedvező választ elérni.

[31] Rákóczi Emlékeiratai 206. old.

A XI—XIV. SZÁZADI MAGYAR LOVASSÁGRÓL

Borosy András

I.

MIÓTA AZ EMBER megszelídítette, munka- és harcostársává tette a lovat — egészen a gyorstüzelő fegyverek és a robbanómotor elterjedéséig — a fegyveres erők egyik legfőbb fegyverneme a lovasság volt.

A hadtudományok különbséget szoktak tenni könnyű- és nehézlovasság közt, aszerint, hogy a harcos milyen védő- és támadófegyverekkel rendelkezik. A könnyűlovasságra jellemző a könnyű, vagy egészen hiányzó védőfegyverzet (páncél, pajzs stb.), s a támadófegyverek csekélyebb súlya. A legtöbb könnyűlovasságra még az is jellemző, hogy támadófegyverei elsősorban a távolsági (íj, nyíl, hajítódárda stb.), és csak másodsorban a közelharci (ütő, vágó, szúró) fegyverek közül kerülnek ki.

A könnyűlovas fegyvernem az euráziai steppe lovas-nomád népeinek jellemző fegyverneme az ókortól a XIX. századig. (Szkíták, párthusok, hunok, türkök, avarok, kazárok, magyarok, mongolok, tatárok stb.) E népek taktikája annyira hasonlít egymáshoz, hogy joggal nevezi F. Lot, a kiváló francia középkorkutató ezt a taktikát közös néven „párthus"-taktikának,[1] az egyik legismertebb ilyen taktikával harcoló népről, az iráni párthusokról. Ezek a népek mind kiváló lovasok, életük nagy részét lóháton töltik, amit lovaspásztor foglalkozásuk, egész életformájuk is elkerülhetetlenné tesz. Lovuk és védőfegyverzetük könnyű, fő támadófegyverük az íj és nyíl. Legtöbbször vannak közelharci fegyvereik is, de ezeket csak másodsorban használják.

[1] *F. Lot:* L'art militaire et les armées au moyen âge en Europe et dans le Proche Orient. I—II. Paris. 1946. Több helyen, pl. I. k. 422 l., II. k. 440. l. stb.

Taktikájukra jellemző, hogy a nyílt arctámadásnál jobban kedvelik a cselvetést, a színlelt megfutamodásból való visszafordulást — általában az ellenség megtévesztését.

Nehézfegyverzetű lovassággal igen sok népnél találkozunk, azok fejlettségének különböző fokán, a legjellegzetesebb és legszélsőségesebben nehézfegyverzetű lovasság azonban kétségtelenül a nyugat-európai feudális lovagság — főképpen a XIV—XV. században. A nyugat-európai feudális lovagságra jellemző a nehéz védőfegyverzet (pajzs, sisak és pikkelyes, láncszemes vagy lemezpáncél), nehéz ló (esetleg lóvértezet), és a súlyos, közelharcra alkalmas támadófegyverzet (döfőlándzsa, kard és más vágó-, ütő- vagy szúrófegyverek). Taktikája eléggé kezdetleges. Legkedveltebb harcmódja a nyílt arctámadás, s a harcosok közelharcban való kiválósága az egyetlen, bár olykor eléggé hatékony eszköze, amellyel sikert tud elérni.

Természetes, hogy a könnyű- és nehézlovasság szélső típusai közt sok átmeneti típust ismerünk, amelyek az egyik, vagy a másik szélsőséghez állnak közelebb. Így pl. van olyan, még talán inkább könnyűlovasságnak mondható lovastípus, amelynek könnyű páncélzata és közelharcra alkalmas támadófegyverzete is van (pl. a honfoglaló magyarok lovasságának egy része), s van olyan nehézfegyverzetű lovasság is, mely a közelharci fegyverek mellett íjjal és nyíllal is fel van szerelve (pl. az ókori iráni, a későrómai és a bizánci nehézfegyverzetű lovasság). Egyetlen más nép feudális nemesi lovassága („lovagsága") sem volt olyan mértékben nehézfegyverzetű, mint a nyugat-európai feudális lovagság, s hozzá képest az arab, japán, iráni stb. „lovagok" szinte könnyűfegyverzetűeknek tűnnek, s tulajdonképpen mind egy átmeneti típust képviselnek.[2]

A két szélsőség: az egészen védőfegyverzet nélküli, kizárólag távolsági fegyverekkel felszerelt lovasság és az egészen nehéz, lemezpáncélba öltözött XV—XVI. századi lovagok fegyverneme között számos átmeneti típusú lovasság ismeretes a különböző népeknél, azok fejlődésének különböző fokán, de nem

[2] Az arab, japán, iráni stb. nehézlovasságra: *R. C. Smail:* Crusading Warfare (1097—1193). Cambridge. 1956. 77. old. *C. W. C. Oman:* The Art of War in the middle Ages. New-York. 1953. 37. old. *M. Bloch:* La société féodale. Les classes et le gouvernement des hommes. Paris 1949. III. könyv, I. fejezet, 3. Une coupe à travers l' histoire comparée. *P. Schmitthenner:* Krieg und Kriegführung im Wandel der Weltgeschichte. Potsdam 1930. 79. és köv. old. *Lefebure des Noëttes:* L'attelage, Le cheval de selle à travers les âges. I—II. Paris 1931. I. k. 191—250. old. *M. Rostovtzeff:* Iranians and Greeks in South Russia. Oxford 1922. 121. old. *Vernadsky:* Der sarmatische Hintergrund der germanischen Völkerwanderung. Saeculum. 1951. 340—392. old. *Rázin:* A hadművészet története I. Budapest. 1959. 144—188. és 440—451. old.

lehet célravezető az olyan túlságosan merev kategorizálás, mint amilyen az *Erdélyi Gyuláé*, aki könnyű, középnehéz, nehéz és igen nehéz lovasságot különböztet meg (az utolsó kategóriába pl. csak a lemezpáncélba öltözött késői lovagság tartozik).[3]

A magyar hadtörténelmi irodalom kevés olyan tanulmányt mutathat fel, amely a XI—XIV. századi magyar hadtörténet problémáival s ezen belül a lovasság taktikájának kérdésével foglalkozik. Több kutatónkat foglalkoztatta ez a probléma már a múlt század közepe óta, de sajnos nem mondhatjuk, hogy azt megnyugtató módon megoldották volna.

A probléma megoldását természetesen ez a dolgozat sem képes nyújtani, mindössze azt a célt tűzi ki maga elé, hogy annak néhány szempontját felvesse, egyetemes történeti összefüggéseit felvázolja, és néhány adattal valamennyivel közelebb hozza a kérdést a megoldáshoz.

Dolgozatunk csak a XIV. század végéig vizsgálja a magyar lovastaktika kérdését, mert ez idő tájt a magyar hadtörténet fordulóponthoz ér: a kunok feudalizációja már annyira előrehaladt, hogy a magyar hadszervezetben addig igen fontos szerepet vivő pásztorkatonákról ezután keveset hallunk. Az 1397-es temesvári országgyűlésen pedig már egy új, a feudális hadszervezetet kiegészítő katonai alakulat megteremtésére tesz kísérletet Zsigmond király: a telekkatonaság intézményét próbálja meg életre hívni. Nagyobb arányban kerülnek alkalmazásra a tűzfegyverek és a zsoldoscsapatok. A XV. század pedig új, az eddigieknél nagyobb feladatokat ró a magyar hadseregre, mert új, az eddigieknél erősebb ellenséges seregekkel (törökök, husziták) kell erejét összemérnie.

A XV. század mindenesetre új korszakot jelent a magyar hadtörténetben, s ennek problémái közül viszonylag sokkal többet tudott a történettudomány tisztázni, ami többek között Tóth Zoltán és Elekes Lajos tanulmányainak köszönhető.[4]

Hogy a magyar fejlődést jobban megérthessük, s a róla alkotott képünk teljesebb és perspektivikusabb legyen, rövid pillantást kell vetnünk az egyetemes történeti fejlődésre, közelebbről: a lovasság és ezen belül a könnyű- és nehézlovasság kialakulására és további fejlődésére az ókorban és a középkorban.

[3] *Erdélyi Gyula:* A magyar katona. Budapest, 1929. 91—100. old.

[4] A két szerzőnek csak legalapvetőbb és legnagyobb terjedelmű munkáját említjük meg ezen a helyen: *Tóth Zoltán:* Mátyás király idegen zsoldosserege. Budapest. 1924. és *Elekes Lajos:* Hunyadi. Budapest. 1952.

Az ókori keleti és földközi-tengeri népek nagyobb része ismerte a lovasságot, de egyiküknél sem vált csatadöntő fő fegyvernemmé.[5]

Az ókori lovasok nem ismerték sem a kengyelt, sem a patkót, s e két eszköz, különösen a kengyel hiánya, nagymértékben csökkentette az antik lovasság harci értékét. A távolsági és közelharci fegyverek használata sokkal bizonytalanabb, ha a lovas lába nem támaszkodhatik kengyelvasra. Nem kezelheti kellő biztonsággal az íjat, nem mérhet ellenfelére eléggé súlyos kardcsapást és főképpen: nem foghatja a lándzsát a hóna alá, nem viheti bele a döfésbe sem saját egész testsúlyát, sem ügető, esetleg vágtató lovának súlyát. Érthető, hogy az egész ókor folyamán nem tudott a lovasság döntő fegyvernemmé válni a legtöbb nép hadseregében.

A lovasság fejlődésének egyik legalapvetőbb kérdése: kik, hol és mikor használtak először kengyelt (és patkót), és hogyan alakította át az új találmány a könnyű- és nehézlovasság harcmodorát?

Hogy pontosan kik, hol és mikor „találták fel" a kengyelt — nem tudjuk. Az első kengyelek *Rosztovcev* szerint a kubáni szarmata sírokból maradtak ránk.[6] Az iráni szarmaták az i. e. IV. században foglalták el az orosz steppék egy részét. Ők voltak az ún. kubáni kultúra hordozói (elsősorban a szarmata *alánok*). Politikai fejlődésük csúcspontját az i. u. I—II. században érték el.[7] A szarmaták fegyverzete és taktikája lényegesen eltér a szintén iráni szkítákétól. A szkíták a távolsági harcot kedvelő íjászok voltak s csak végső esetben bocsátkoztak kézitusába rövid tőreikkel. *Kengyelük nem volt.* Ők tekinthetők a lovasnomád taktika első képviselőinek. A szarmaták, elsősorban az alánok, viszont a talán legősibb nehézlovasságot teremtették meg. Páncéljuk, kúp alakú sisakjuk volt, fő fegyverük a hosszú, nehéz döfőlándzsa. Az ütközetben előreszegzett lándzsával támadtak, majd hosszú kardjukkal folytatták a kézitusát. Lándzsájukat és kard-

[5] A keleti népek hadművészetére l. Lefebure des Noëttes, Schmitthenner, F. Lot és Rázin munkáinak megfelelő részeit. Az antik görög, makedón és római fejlődésre: *Rázin* i. m. I. k. 189. old.-tól. *H. Delbrück:* Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der poiltischen Geschichte. I. k. Berlin. 1920. *J. Kromayer—G. Veith:* Heerwesen und Kriegführung der Griechen und Römer. München. 1928. *Daniels:* Das antike Kriegswesen, Leipzig. 1910. *J. F. C. Fuller:* A Military History of the Western World I. k. New-York. 1954. *R. Grosse:* Römische Militärgeschichte von Gallienus bis zum Beginn der Bizantinischen Themenverfassung. Berlin. 1920. *Várady László:* Későrómai hadügyek és társadalmi alapjaik. Budapest. 1961.

[6] *Rostovtzeff:* Iranians and Greeks in South Russia. Oxford. 1922. 128—130. old.

[7] *Rostovtzeff* i. m. 143. old.

jukat igen hatékonyan tudták használni, *mert lábuk kengyelvason nyugodott.*[8]

A továbbiakban azt igyekszünk röviden vázolni, hogyan hatott a lovasfelszerelésnek ez az átalakulása először a nomád könnyűlovasság további fejlődésére, azután a későrómai lovasság átalakulására s a bizánci, a nyugat-európai és kelet-európai nehézlovasság fejlődésére.

Az Európát elárasztó lovasnomád *hunok* már ismerik a kengyelt s így természetesen eredményesebben tudják alkalmazni a lovasnomád taktikát, mint a szkíták, vagy a párthusok. Ruházatuk és fegyverzetük egyébként szegényesebb és egyszerűbb volt, mint a szkítáké és párthusoké, amit azzal magyarázhatunk, hogy a hunok jóval kevesebb ideig érintkeztek fejlettebb kultúrájú népekkel, mint az iráni, görög és római világgal hosszú évszázadokig kapcsolatban álló szkíták és párthusok.

A későbbi lovasnomád népek közül a *türkök* és az *avarok* fegyverzet, ruházat és fegyelmezettség tekintetében egyaránt felülmúlták a hunokat. Taktikájuk ugyanaz a lovasnomád taktika, mint a hunoké, de pontosabban és hatásosabban tudták alkalmazni. Aránylag fejlett volt a vas- és fémiparuk. A hunok-

[8] *Rostovtzeff* i. m. 121. old. — A kutatók nagy többsége megegyezik abban, hogy a lovasság nagy „technikai forradalma" a kengyel és a patkó elterjedése révén az i. u. II—III. századra tehető. — A szarmata nehézlovasság kialakulását Vernadsky az i. e. III—II. századra teszi. Szerinte Belső-Ázsiában a keleti alánok és a yüe-csi nép alakították ki, s egyes jegyeit a kínaiak is átvették. Ennek a szarmata-típusú nehézlovasságnak a képviselője V. szerint a párthus nehézlovasság is. (Vernadsky i. m. 340—392. old.) — M. Bloch is valószínűnek tartja, hogy a szarmaták találták fel a kengyelt. (Bloch: La société féodale. La formation des liens de dépendence, Paris. 1949. F. Lot szerint a változás az i. u. II—III. század körül történhetett. (I. m. 49. old.) Kétségtelen, hogy a IV. században már kengyellel felszerelt nehéz- és könnyűfegyverzetű lovasokkal találkozunk a Kelet-Európa és a Közel-Kelet földjén lezajlott ütközetekben. — Egészen más a véleménye Lefebure des Noëttes-nek. Szerinte (i. m. 234—237. old.) a kínaiak találták fel a kengyelt, mégpedig csak az i. u. VII. (!) században. Első ismert ábrázolása ugyanis Tai-Csong kínai császár síremlékén látható, aki 643-ban halt meg. Kínából terjedt át L. szerint a kengyel Koreába, majd valószínűleg még a VIII. században Japánba. Kínából terjed át Turkesztánba és Iránba is. Európában csak Nagy Károly korszaka után terjed el. L. véleménye tévesnek látszik. Tévedése valószínűleg abból az egyoldalúságból származik, hogy csak a források egyetlen csoportját, a figurális ábrázolásokat vette figyelembe. — Érdekes, hogy F. Lot (i. m. I. k. 49. old. és II. k. 412. old.) idézi L.-t annak igazolására, hogy a lovasság átalakulása Ázsiában a II—III. század körül történt (!!). — S. P. Tolsztov, a kiváló szovjet régész chorezm-i ásatásainak eredményei bizonyos mértékig megváltoztatták, illetve kiegészítették azt a képet, amit korábban a nehézlovasság kialakulásáról alkothattunk. A Tolsztov által közölt adatok alapján B. Rubin azt állítja (Die Entstehung der Kataphraktenreiterei im Lichte der choresmischen Ausgrabungen. Historia 4. 1955. 254—283. old.), hogy már az i. e. VI. században létezett Chorezm-ben, az Aral tó környékén egy páncélinges és páncélozott lovakon harcoló nehézlovasság, és innen terjed el Irán, Kína és Kelet-Európa irányába, tehát a szarmatákhoz is. A chorezmiek először külön lándzsás és külön íjászlovasságot alakítottak ki (az i. e. V—VI. században). Nagy Sándor lovassága elleni küzdelem során egyesítették aztán kétféle lovasságukat, íjjal is felszerelve a lándzsás nehézlovast. Rubin szerint az iráni és turáni (a szó Darkó-féle értelmezésében) taktika egyaránt Chorezm-ből származik. Lásd még: Tolsztov: Az ősi Chorezm. Budapest é. n. 145. old.

kal ellentétben némi páncélzatuk is volt, ami valószínűleg a szomszédos perzsák hatásának tulajdonítható. Valószínű, hogy a VII. századig a türk és avar taktika volt a lovasnomád harcmodor legtökéletesebb formája. A honfoglaló magyarok taktikája a források szerint rendkívül hasonlított a türkökéhez és avarokéhoz, s a többi X—XII. századi lovasnomád nép taktikája sem különbözött tőle lényegesen.

Az eurázsiai lovasnomád taktika és államszervezés csúcspontját kétségkívül a *mongolok birodalmában érte el.* E birodalom a XIII. század derekán és a XIV—XV. század fordulóján volt a leghatalmasabb. Rendkívüli szervezőerővel és hadvezéri tehetséggel rendelkező uralkodói a végsőkig ki tudták aknázni a lovasnomád gazdasági és társadalmi rendben, életformában és harcmodorban rejlő lehetőségeket; a mongol uralkodók az emberiség történetében páratlanul nagy területű, bár nem nagyon tartós államalakulatokat tudtak összekovácsolni.

A lovasnomád népek taktikájából igen sokat vettek át az *ozmán törökök* is, de náluk már más fegyvernemek a legdöntőbbek: a nehezebb fegyverzetű lovas szpáhik és a gyalogos janicsárok.

A középkor vége felé a lovasnomád népek — nem utolsósorban Oroszország megerősödése és megszilárdulása következtében — keletebbre, beljebb szorulnak a steppére — szerepük az általános hadtörténeti fejlődés szempontjából lényegtelenné válik.[9]

A kengyellel is felszerelt lovasnépek támadásai rákényszerítették a római birodalmat, hogy főképpen a keleti provinciák területén — növelje hadseregében a lovasság létszámát. A III. század óta találkozunk a római hadseregben a nagyobb egységekben harcoló csatalovassággal.[10] A IV. és V. században a római lovasság hun, alán és gót mintára fejlődik tovább. Különösen megmutatkozik a lovasság fontossága a döntő jelentőségű adrianopolisi csatában (378), melyet a gót nehézlovasság rohama döntött el. A rómaiak azonban csak barbár lovasságot tudtak ellenfeleikkel szembeállítani. Megfelelő *római* lovassá-

[9] A hun, türk és avar harcmodorra: *Darkó Jenő:* Az ősmagyar hadművészet fejlődése és hatása Nyugat-Európára. Budapest—Pécs. 1934. 18—23. old. (Romantikus szemlélete miatt sokhelyütt erős kritikával kezelendő.) — A mongolokról: *G. Köhler:* Die Entwickelung des Kriesgwesens und der Kriegführung in der Ritterzeit. III. Band. II. Abtheilung. Breslau. 1889. 401—513. old. és *F. Lot* i. m. II. k. 323.—370. old. — A hun, avar, magyar, mongol, tatár és ozmántörök harcmodorról: *M. Jähns:* Handbuch einer Geschichte des Kriegswesens von der Urzeit bis zur Renaissance. Leipzig. 1880. 684—723. old. A nomád hadviselés legnagyobb alakjának Timurt tartja — az ő idejében érte el a lovasnomád taktika a csúcspontot J. szerint. — L. még *Rázin:* A hadművészet története II. k. Budapest. 1961. 192—240. old.

[10] *R. Grosse:* i. m. 15—198. old.

got nem tudtak szervezni s így egyre inkább függő helyzetbe kerültek a barbároktól.[11]

Bizánc a haditechnika fejlődése szempontjából rugékonyabbnak és alkalmazkodóbbnak bizonyult mint Róma. Már Justinianus hadvezérei sikeresen kombinálják az íjász- és nehézlovasságot. A perzsa lovasíjászok ellen pl. nemcsak lovasíjászokat küldenek, hanem nehezebb germán lándzsás lovasságot is. A nehézlovas gótok ellen pedig nemcsak nehézlovasságot, hanem lovasíjászokat is állítottak csatasorba.[12]

A bizánci hadseregre igen erős hatást gyakoroltak a lovasnomádok. Különösen az avarok hatása volt jelentős. Az avarok hatása a VII. század első felében volt a legerősebb, amikor Heraklios császár (610—641) a könnyű íjászlovasságot tette a bizánci hadsereg legfőbb fegyvernemévé.[13] A VII. század után azután újra növekszik a közelharc jelentősége a bizánci lovasseregekben. Bölcs Leó a IX. században már megint a nehézlovasság szerepét hangsúlyozza. Szerinte a bizánci nehézlovassal — egyenlő létszám esetén — csak a frank, vagy lombard nehézlovas tud szembeszállni, a könnyebb fegyverzetű szláv, török vagy szaracén nem.[14] A bizánci nehézlovas láncinget, vassapkát, vascipőt és kesztyűt hord s a láncing fölött könnyű felsőruhát. Fegyverei: lándzsa, kard, tőr és íj (!). E nehézlovasság mellett a könnyűlovasság is mindig megtalálható a bizánci hadseregben. — A bizánci nehézlovasság fegyverzete hasonló a vele egykorú nyugat-európai nehézlovaséhoz, de vezetése, taktikája más. A tisztek a IX—X. században még igen harcias bizánci arisztokráciából származnak. Erős katonai hivatástudat él bennük, de a lovagi felfogásnak nyomát sem láthatjuk náluk. A bátorságot fontos, de csak az *egyik* fontos erénynek tartják, nem az *egyetlennek*, mint a lovagok.

A bizánci haderő legjobb harcosainak az örményeket, izauriakat, trákokat, makedónokat és a félig romanizált szlávokat tartották. — Bizánc katonai ereje az 1071. évi manzikerti vesz-

11 *Vernadsky:* i. m. 391—392. old. Szerinte Róma bukásának az volt az egyik főoka, hogy nem tudta elsajátítani az akkor korszerű haditechnikát, nem tudott könnyű- és nehézlovasságot szervezni.

12 *C. W. C. Oman:* i. m. 13—14. old.

13 *Darkó:* i. m. 26—27. old. *E. Darkó:* Influences Touraniennes sur l'évolution de l'art militaire des Grecs, des Roumains et des Byzantins. (Byzantion X. 1935. 443—469. old. és XII. 1937. 119—147. old.) *E. Darkó:* Le rôle des peuples nomades cavaliers dans la transformation de l'Empire Romain aux premiers siècles du moyen age. (Byzantion XVIII. 1946—1948. 85—97. old.) *L. Bréhier:* Les Institutions de l'empire Byzantin. Paris. 1949. 344. old.

14 *Oman:* i. m. 32. old.

tett csata után törik meg. Elvesznek a birodalom legjobb katonáit kiállító területek, az örmény és izauri tartományok.[15]

A kengyeles nehézlovasságot a szarmatáktól közvetlenül a *gótok* veszik át. Tőlük kiindulva terjed el fokozatosan a többi germán népek, elsősorban a keleti germánok körében, akik azután egész Európában elterjesztik. A IV. századi gót nehézfegyveres lovas már a nyugat-európai lovag „egyenesági ősének" tekinthető.[16]

A Nyugat-Európa történetében legdöntőbb szerephez jutott germán nép, a *frankok* körében csak később terjedt el a nehézfegyveres lovasság. Martell Károly korától (714—741) kezdve fokozatosan jut túlsúlyra a nehézlovasság a gyalogsággal szemben. Hosszú fejlődés előzi meg a 755. évet, mikor Pippin a hadiszemlét márciusról májusra helyezte át, mert akkor már *takarmányhoz* lehet jutni.[17]

Nagy Károly (768—814) hadseregében már teljesen a nehézfegyveres lovasé a döntő szerep. Nagy hadjáratait nehezen harcolhatná végig gyalogsággal, mert gyorsan kell nagy kiterjedésű birodalma egyik végétől a másikba jutnia — rossz utakon, viszonylag kis létszámú hadseregekkel. A gazdasági és társadalmi viszonyok nem alkalmasak arra, hogy a gyalogságból taktikai egységeket formáljanak. Ehhez ugyanis közösen kellett volna gyakorlatozniuk. Együttes elhelyezésük és főképpen élelmezésük pedig aligha lett volna megvalósítható. A taktikai egységek nélkül harcoló gyalogsággal szemben pedig az egyénenkénti küzdelemben kétségkívül hatékonyabb lovasság okvetlenül fölényben volt.

Nagy Károly nehézfegyveres lovasa azonban még nem *lovag*. Találóan nevezi *P. Schmitthenner* Nagy Károly lovasát „általános nehézfegyveres lovasnak", mert mindenféle harci feladatot el tudott még látni — a későbbi nehezebb fegyverzetű lovaggal ellentétben. Nagy Károly lovasának fegyverzete a bizánci nehézlovaséhoz volt hasonló.[18]

A nyugat-európai feudális lovag egyik fő támadófegyvere a nehéz döfőlándzsa volt, melyet hóna alá szorítva fogott, úgyhogy a döfésbe nemcsak karja erejét vihette bele, mint a ko-

15 *Oman:* i. m. 32—35. old. és 43—56 o.ld. — O. szerint a bizánci hadművészet olyan magas fokon állott, hogy a XVI. századig sehol sem múlták felül. — A belső gyengülés tette csak lehetővé, hogy a nyugat-európai lovag durva ereje elérje azt, amit a perzsák, bolgárok, szaracénok és szlávok nem tudtak megtenni. — A bizánci haditechnikáról l. még *F. Lot:* i. m. I. k. 19—73. old. és *A. P. Kazsdan—G. G. Litavrin:* Bizánc rövid története. Budapest. 1961. 111—114. old.

16 *Schmitthenner:* i. m. 239. old.

17 *M. Bloch:* La société féodale, La formation des liens de dépendence. Paris, 1949. 235. old. A népgyűlés hadiszemlévé alakult át.

18 *Schmitthenner:* i. m. 239. és köv. old.

rábbi lovasok, hanem egész testsúlyát, sőt az ügető, esetleg vágtató ló testének lendületét is, és ezzel a döfés erejét rendkívüli mértékben felfokozta. Ezt a nagyon fontos változást a kengyel tette lehetővé. Kérdés: mióta fogja a lovag a lándzsát a hóna alá? Mikor történt ez a fontos átalakulás?

Lefebure des Noëttes, aki, mint láttuk, csak a figurális ábrázolások tanúságát vette figyelembe — úgy véli, hogy csak a XII. század első felében, 1120 körül találkozunk legkorábban a lándzsának ilyen tartásával és 1130 körül válik általánossá. Szerinte a bizánci nehézlovasság a XIV. századig nem fogja hóna alá a lándzsát — az orosz, arab, perzsa nehézlovas pedig sohasem.[19]

M. Bloch szerint viszont már a X. század táján elterjedt a nehéz lándzsa, melyet a lovag harc közben a hóna alá fogott.[20]

A Karolingok korában a frank lovas fegyverzete feltűnő hasonlóságot mutat a vele egykorú bizánci nehézlovaséval. Egyes szerzők véleménye szerint a nyugat-európai lovagi haditechnika a bizánciból született. Ez a vélemény nem általánosan elfogadott, a kérdés még tisztázásra vár.[21]

A nyugat-európai feudális lovagság körülbelül 1000-től 1500-ig volt uralkodó fegyvernem. Ezen az 500 éven belül az egyes kutatók különböző korszakokat állapítottak meg. *Köhler* szerint pl. a XI. század közepétől a huszita háborúkig tart a lovagkor és két félre osztható. A XIII. század közepéig emelkedő a lovagi taktika fejlődésvonala, a század közepén éri el csúcspontját. Utána fokozatosan hanyatlik és Köhler szerint a huszita háborúkkal véget is ér.[22]

Schmitthenner szerint a lovagi taktika fejlődésében a XII. század jelent fordulatot. A XII. század előtti viszonyokra jellemző a késő antik lovasság továbbfejlődéséből származó, nagyjából egységes fegyverzetű lovasság. Védőfegyverei még elég könnyűek. Általában lovon harcol, de néha gyalog is. Segédfegyvernemekre még nincs szüksége, egy személyben közelhar-

19 *Lefebure des Noëttes:* i. m. 240. és köv. old.

20 *M. Bloch:* Le monde féodal. Les classes et le gouvernement des hommes. Paris. 1949. 11—15. old. (A döntő e kérdésben a pajzs formája lehet. A bevágott háromszögletű, vagy tárcsapajzs közel egyidős, vagy kissé fiatalabb, mint a beszorított lándzsa használata.)

21 *G. Köhler:* i. m. III. k. I. rész Vorbemerkungen c. fejezetében azt állítja, hogy a középkori nyugat-európai haditechnika a bizánciból született, ugyanúgy, mint a bizánci a rómaiból. *H. Delbrück* határozottan ellenemond ennek az állításnak (i. m. III. k. 680. old.). — Erben szerint — bár Delbrück szemlélete a középkori lovagi haditechnika kérdésében egészében véve helyesebb, mint Köhleré, de a bizánci—nyugat-európai kapcsolatok kérdését Delbrück nem dönthette el véglegesen, ezt még ezután kell eldöntenie a hadtörténeti kutatásnak. (Erben: Kriegsgeschichte des Mittelalters. Berlin—München. 1929. Beiheft. 16. der Historischen Zeitschrift. 83. old.)

22 *G. Köhler:* i. m. III. k. III. Abtheilung 487. old.

cos és távolsági harcos. Ebből a lovasságból alakult ki a XII. század folyamán a szűkebb értelemben vett lovagság, melynek fegyverzete egyre súlyosabbá válik s már nem alkalmas bármilyen harci feladat megoldására — segédfegyvernemekre van szüksége. A védő és támadófegyverek fejlődése majdnem sérthetetlenné teszik a lovagot, de a fegyverzet túlságosan nehézzé válása a lovagi taktika dekadenciájához is hozzájárult.[23]

A legtalálóbb korszakbeosztás véleményünk szerint az *Omané*. Oman a középkori európai hadviselés történetét 378—1515-ig számítja. 378-ban aratta első győzelmét a középkori nehézlovas az adrianopolisi csatában a gyalogság fölött és 1515-ben a marignanói ütközetben éri el utolsó sikereit. A 378-tól 1515-ig terjedő szakaszon belül 1066-ig számítja Oman az első periódust, melynek folyamán a középkori nehézlovasság egyre nagyobb mértékben elterjedt. A periódus végét a hastingsi csata (1066) jelzi. A X—XI. században a középkori nehézlovas megszilárdítja fölényét a magyar lovasíjásszal, a lovasíjászok akkori képviselőjével és az akkori legjobb gyalogsággal, az angol—dán csatabárdosokkal szemben. A hastingsi csata volt az utolsó, amelyben a gyalogságot egymagában alkalmazták feudális lovasság ellen, s ott a kiváló angol nehéz gyalogságra döntő csapást mért Hódító Vilmos kombinációja: a lándzsás és íjász normann lovasság. Sok tekintetben hasonló volt az 1081. évi dyrchachiumi ütközet, melyben Guiscard Róbert lovas normannjai aratnak döntő győzelmet Alexios Komnenos gyalogos bárdos varáng testőrseregével szemben.

1066-tól 1346-ig számítja Oman a középkori nehézlovasság fölényének periódusát, mely az 1346. évi crécy ütközettel ért véget.

1346-tól 1515-ig fokozatosan csökkent a nehéz lovasság fölénye, új, hatásosabb fegyvernemek lépnek színre, s ezek közül Oman az angol gyalogos íjászt és a svájci gyalogos lándzsást és alabárdost emeli ki.[24]

A lovagi taktika az ez ideig elterjedt általános felfogás szerint igen kezdetleges volt, és kizárólag az egyes harcosok személyes bátorsága, harci kiválósága volt döntő. Legtömörebben talán Schmitthenner foglalta össze a lovagi háborúk lényegét: „In der örtlich und zeitlich zusammenwirkenden Leistung der ritterlichen Einzelkämpfer lag die Entscheidung des Krieges."[25]

[23] *Schmitthenner:* i. m. 243—246. old.

[24] *C. W. C. Oman:* i. m. 4., 16., 28. ,73. stb. old. Az angol gyalogos íjász szerepét a későbbi hadtörténészek közül Delbrück nem tekinti olyan döntőnek, mint a svájci gyalogos szálfegyveres harcosokét.)

[25] *Schmitthenner:* i. m. 243—244. old.

A legutóbbi időkig megjelenő nagy összefoglaló művek véleménye szerint — a szerzők nézete nagyjából azonos — a lovagok kiválóak voltak, mint egyesharcosok, a haditechnika is kétségkívül fejlődött a lovagkorban, mert fejlődött a fegyvergyártás, a várépítés és a várak ostromlásának technikája, de az ütközetek taktikája igen primitív volt, és általában a lovagkor a taktika mélypontját jelentette.[26]

A legkiválóbb középkori hadtörténészek, mint Oman, Delbrück, F. Lot nézete ebben a kérdésben nem különbözött egymástól. Akadtak más szerzők, akik a lovagi taktikát és haditechnikát még kevesebbre értékelték.[27]

Néhány újabb kutató azonban másképpen vélekedik a lovagi harcászatról. A belga *Verbruggen* új, a XII—XIV. századi nyugat-európai taktikáról írt művében,[28] élesen bírálja Delbrück és követői felfogását. Szerinte a középkori páncélos lovasság haditechnikájára és taktikájára nem lehet olyan mereven alkalmazni a clausewitzi hadtudomány kategóriáit, mint Delbrück teszi. A középkori nyugat-európai páncélos lovas fegyvernem Verbrüggen szerint a közép-keletről származik, de fegyverzet és kiképzés dolgában messze fölötte áll a közép-keleti páncélos lovasnak. A XI. században már világosan mutatkozik az új fegyvernem fölénye. Rendkívül kislétszámú lovagseregek alapítják meg a dél-itáliai francia-normann államot, s innét kiindulva támadásokat intéznek a Balkán-félsziget irányában s veszélyeztetik magát Bizáncot is. A kereszteshábórúk kudarca Verbrüggen szerint nem a muzulmánok katonai fölényével magyarázható, hanem azzal, hogy a nyugati erők hiányosan voltak megszervezve és szétaprózva vetették őket a küzdelembe. A kereszteshábórúk során elért részletsikerek viszont a lovagi fegyvernem fölényével magyarázhatók. (S az itáliai városok tengeri fölényével.) A legjobban felszerelt és kiképzett lovagseregeket Franciaország tudta kiállítani. A páncélos lovasok fölénye nem-

[26] Legismertebb összefoglaló művek a középkori hadviselésről. *M. Jähns:* i. m. — *G. Köhler:* i. m. *Délpech:* Ha tactique au XIII. siècle I. II. k. Párizs. 1886. — *H. Delbrück:* i. m. II. és III. k. Berlin. 1921. és 1923. — *P. Schmitthenner:* i. m. *Frauenholz—Elze—Schmitthenner:* Entwicklungsgeschichte des deutschen Heerwesens. I. k. München. 1935. — *Daniels:* Das mittelalterliche Kriegswesen. Berlin—Leipzig. 1927. Delbrück művének rövid összefoglalása. *F. Lot:* i. m. II—II. k. — *Rázin:* i. m. II. k.

[27] Pl. *Bárczay Oszkár* így ír: „Csak a keleti népek, kiknek esze nem fajult el, akik természetesen gondolkoztak, egy szóval, akiknél a lovagiságnak nevezett betegség nem fészkelte be magát, ismerték és alkalmazták, úgyszólván mindig azon alapelveket, melyek a stratégiát és taktikát teszik, csak ők vették a térszín tuladonságait igazán tekintetbe, s mindig megverték az igazi katona karikatúráját, a lovagot, ha különös viszonyok nem akadályozták hadviselési módjuk kifejtését és alkalmazását."

[28] *J. F. Verbruggen:* Krijgskunt in West-Europa in de Middeleuwen. I. Brüsszel. 1954.

csak egyéni vitézségükben rejlett, aránylag fejlett taktikájuk volt: egy vonalban, egyszerre lovagoltak. Ennek begyakorlása a lovagi tornákon történt. Verbruggen szerint a forrásokból az is kimutatható, hogy taktikai egységeik is voltak.[29]

Verbruggen álláspontját nem minden kutató teszi magáévá, és a középkori lovagi taktika kérdésében még nem mondták ki az utolsó szót. Annyit azonban máris mondhatunk, hogy a középkori nyugat-európai páncélos lovas fegyvernem egyoldalú negatív értékelése nem állja meg a helyét. Már *Engels* megállapította, hogy „az egyetlen haladás, melyet a középkortól örököltünk, annak a lovasságnak a megteremtése, amelynek egyenes leszármazottja a modern lovasságunk."[30] Kétségtelen, hogy a középkori nyugat-európai gazdasági és társadalmi viszonyok mellett a páncélos lovasság volt a legmegfelelőbb fegyvernem, nem lehet vitás az sem, hogy a középkori páncélos lovasságnak sikerült megvédenie Európát a külső támadások ellen.

A középkori nyugat-európai páncélos lovasság a XIV—XV. században lehanyatlik. Fegyverzete egyre súlyosabb lesz ugyan, de az egymásután feltűnő új fegyvernemekkel szemben egyre kevésbé tudja hegemóniáját megvédeni s fokozatosan átadja a vezető szerepet a svájci, délnémet, majd spanyol mintára szerveződő gyalogságnak. Nem lehet véletlen az sem, hogy hanyatlása már nem sokkal a lovagság zárt renddé alakulása, vagyis a társadalom többi rétegétől való elzárkózása után megkezdődik.[31]

Kelet-Európa országainak katonai fejlődése a feudalizmus korában nem ugyanolyan, mint az eddig vázolt nyugat-európai fejlődés.

Oroszországban is alakul ki nehézlovasság, de fegyverzete, szerepe, taktikája különbözik a nyugat-európai lovagságétól, melyhez hasonló társadalmi helyzetű és kultúrájú réteg nem is jött létre Oroszországban. A X—XV. századi orosz nehézfegyverzetű lovas sohasem volt annyira kizárólagos fegyvernem az

[29] *Verbruggen* művéhez sajnos nem tudtam hozzájutni — eléggé részletesen ismerteti a vele egy véleményen levő: *Sproemberg:* Die feudale Kriegskunst c. tanulmányában. (Beiträge zur belgisch—niederländischen Geschichte. Berlin. 1959. 30—55. old.)

[30] *Engels Frigyes:* Válogatott katonai írásai. I. Budapest. 1960. 290—291. old.

[31] A lovagság „lezárásáról" l. *E. Otto:* Von der Abschliessung des Ritterstandes. Historische Zeitschrift. 1940. 162. k. 19—39. old. (*Schmitthenner:* i. m. 246. old., *M. Bloch:* La société féodale. Les classes et le gouvernement des hommes. Paris. 1949. 11—13. old.), *H. Conrad:* Geschichte der deutschen Wehrverfassung. I. München. 1939. 93. old., *E. R. Huber:* Heer und Staat in der deutschen Geschichte. Hamburg. 1938., Huber szerint (52—54. old.) a lovagságnak a társadalom többi rétegeitől való lezárása a lovagság virágzása idején történt. De ezzel elkezdődött a hanyatlása is. A nép többi részétől elzárkózva kaszttá vált. Megszűnt a teljesítmény kiválasztó szerepe s az alsóbb néprétegek legjobb erői most már nem juthattak fel a vezetőrétegbe.

orosz hadseregben, mint a lovagi nehézlovas a nyugat-európaiban. Mellette mindvégig lényeges marad a könnyűfegyverzetű lovas, amit a lovasnomád népekkel való szomszédság, s a velük vívott állandó harc magyaráz. Lényeges marad, Nyugat-Európával ellentétben, a gyalogos szerepe is, mint az 1242. évi jégmezei csata példája mutatja. Az orosz nehézlovas is mindig könnyebb fegyverzetű, és mozgékonyabb marad, mint a nyugat-európai; sohasem visel olyan súlyos páncélt, nem hord arcát is eltakaró sisakot, ami a terepen való tájékozódást nehezítené. A hadsereg fegyelme is szilárdabbnak tűnik valamivel, mert bár a központi hatalom Oroszországban is gyenge volt, de a lovagi individualizmus túlzásai ismeretlenek, mivel nem is volt nyugat-európai értelemben vett lovagság.

Lengyelországban hasonló a fejlődés, de a XIV. századra kialakul egy kifejezetten lovagi jellegű nehézlovasság, melynek döntő szerepe volt az 1410. évi grünwaldi ütközetben és később a XV., XVI., sőt XVII. században is.

Többé-kevésbé hasonló volt a többi kelet-európai ország fejlődése is: Csehországé, Szerbiáé stb. A nehézlovasság szerepe nem olyan kizárólagos, mint Nyugat-Európában — megmarad mellette a könnyűlovasság és néhol a gyalogság jelentősége is.[32]

A nehézfegyverzetű lovasság aránya, és jelentősége a feudális kelet-európai államok hadseregeiben több tényezőtől függ: a lovasnomád népekkel való érintkezés mértékétől, a társadalom feudalizáltságának fokától, s ami ezzel szorosan összefügg — a lovagi harci ideológia elterjedésétől; lényeges körülmény természetesen, a termelőerők fejlettsége is, annál is inkább, mert a nehézlovasság a középkor legköltségesebb fegyvernemé volt.

II.

Az I. világháború előtti magyar történettudósok véleménye a XI—XIV. századi magyar lovastaktika kérdéséről nagyjából egységesnek mondható. A magyar hadsereg haditechnikájára és taktikájára hatott ugyan szerintük a nyugat-európai lovagságé, ez a hatás azonban csak felszínes maradt, és csupán az udvari és főúri alakulatokra szorítkozott. A köznemesség, melyet e korszak történetírása a nemzet gerincének tartott,

[32] A kelet-európai fejlődésre l. *Galitzin:* Allgemeine Kriegsgeshichte aller Völker und Zeiten. II. Abt. Das Mittelalter. I. Band. Cassel. 1880. 150—180., 211—215. és 291—320. old., *Rázin:* i. m. II. k. 33—104., 133—191. és 211—378. old.

vagyis az ún. „nemzeti hadsereg",[33] az eredeti magyar harcmodort, a könnyűlovas, íjász taktikát alkalmazta ezekben a századokban. Általában ezek a historikusok említett álláspontjukhoz értékelő véleményt is fűztek. Helyeslik, hogy a magyar haderő nem vette át az akkori nyugat-európai haditechnikát és taktikát, mert szerintük az euráziai steppe lovasnomádjainak taktikája fejlettebb, eredményesebb, mint a nyugat-európai, lovagi, amely különben a „magyar természetnek sem felelt meg". Ha a magyar haderőt súlyos vereség érte — e kutatók nézete szerint a kártékony lovagi harcmodor volt az oka (pl. Zimony 1167. Muhi 1241).

Nem vállalkozhatunk arra, hogy a kérdés teljes irodalmát ismertessük — csak néhány idevágó vélemény közlésével óhajtjuk megvilágítani e korszak történészeinek álláspontját.

Hermann *Meynert* német nyelvű munkájában[34] megállapítja, hogy a magyarok nem vették át a lovagi hadviselés túlzásait. Elterjed a magyar hadseregben a kard és a döfőlándzsa, de a fő fegyver a nyíl marad. Elismeri, hogy a nyugat-európai lovagságtól átvett fegyverek biztosítják a magyarok fölényét a rokon nomád népekkel szemben — pl. az 1282. évi hódtavi csatában. Másrészről azonban a lovagi taktikát teszi felelőssé a magyar hadsereg zimonyi (1167) és muhi (1241) csatavesztése miatt. Megemlíti Hornecki Ottokár osztrák krónikás dicséretét is, aki az 1278. évi dürnkruti ütközetben részt vevő magyar csapatok egy részének a lovagi közelharcban való kiválóságát magasztalja. — Meynert szerint a lovagság a XIV. században sem vert igazán gyökeret Magyarországon. Károly Róbert behozott bizonyos külsőségeket, mint a lovaggá ütés, vagy a harcijátékok, de ezek hamarosan eltűntek. Bertrandon de la Brocquière leírásából, mely szerint a magyarok „helyi szokás szerint" kis lovakon, alacsony nyeregben, csinos öltözetben, erős és rövid lándzsákkal küzdöttek a tornaviadalon[35] — Meynert arra következtet, hogy a magyarországi tornajátékok nem voltak komolyak.

Ipolyi Arnold véleményét a következőkben foglalhatjuk össze: a magyar köznemesség könnyűlovas maradt. Az 1167. és 1241. évi vereségek oka az alkalmatlan lovagi harcmodor átvétele és az eredeti magyar harcmodor lehanyatlása volt. E harcmodor a kunok betelepülése után, azok hatására születik újjá.

[33] Ez az egyoldalúan közjogi felosztás természetesen elavult.

[34] *Meynert:* Das Kriegswesen der Ungarn. Wien. 1876. I. f. Ausbildung der Wehrverfassung. 1000—1301. l. old. és II. f. Die Portal- und Banderialmilizen. 1301—1439. 4—73. old.

[35] *Meynert:* i. m. 67. old.

I. Lajos csapatai Ipolyi szerint magyar és kun könnyűlovasokból álltak. Az 1363-ban és 1396-ban a törököktől elszenvedett veréségekért Ipolyi szerint a lovagi taktika a felelős — Hunyadi János viszont a régi magyar taktika felújításának köszönhette sikereit.[36]

A magyar pozitivista történetírás legkiválóbb képviselője, *Pauler Gyula*, szerint voltak a magyar urak közt, akik a nyugati, lovagi harcmodort utánozták, mint ezt a Szent László harcairól, az 1167. évi zimonyi csatáról szóló elbeszélő forrásaink, valamint lovaspecséteink bizonyítják. De ez az átalakulás nem lehetett mélyreható, mert XIV. századi forrásaink határozottan könnyűlovasoknak mondják a magyarokat.[37]

Hasonló volt a két kiváló régész: *Szendrei János* és *Nagy Géza* véleménye is.[38]Nagy Géza szerint fennmaradtak a magyar fegyverzet legrégibb formái, s ezt többek között azzal magyarázza, hogy a magyarság állandóan megújuló keleti hatás alatt állt (besenyők, uzok, kunok, mongolok stb.). Különösen a kisebb nemesség őrizte meg az ősi formákat. A kisebb nemesség konzervatívabb volt, mint a nyugati hatásoknak jobban kitett királyi udvar és a főurak. Az udvar és a főurak után több emlék maradt fenn, mint a köznemesség után s ezek a nyugati fegyverek elterjedését bizonyítják, de ez Nagy szerint nem döntő.[39]

Az eddig felsorolt véleményekkel merőben ellentétes egyik legkiválóbb hadtörténészünk, *Tóth Zoltán* álláspontja. Szerinte a magyar lovasság a nyugati, lovagi haditechnika és taktika hatására gyorsan és gyökeresen átalakult. A magyar hadsereg javarésze már a XII. századra nehézfegyverzetűvé vált. A magyar hadsereg könnyűlovassága *kizárólag* kunokból, besenyőkből és más lovasnomád csatlakozott népekből állt. Az átalakulás Tóth Zoltán szerint már a XI. században megtörtént. A XI. század közepén még nem volt tanácsos a magyar hadseregnek nyílt harcban összemérnie erejét nyugati lovagsereggel, mint a ménfői csata kimenetele mutatja (1044). Salamon és Szent László azonban már lovagi harcmodorban verik meg a besenyőket és kunokat. Az 1146. évi Lajta menti ütközetet, amelyet elbeszélő forrásaink aránylag részletesen leírnak — a lovagi módon har-

[36] *Ipolyi Arnold:* A magyar hadtörténelem tanulmánya. (Magyar történelmi és egyháztörténeti tanulmányok.) Budapest. 1887. 131—225. old.

[37] *Pauler Gyula:* Néhány szó hadi viszonyainkról a XI—XIII. században. Hadtörténelmi Közlemények. 1888. 501—526. old.

[38] *Szendrei János:* Ungarische kriegsgeschichtliche Denkmäler. Budapest. 1896. 27., 38., 81—85. old. *Nagy Géza.* A magyar viseletek története. Budapest. 1900. IV. f. A középkori magyar viselet. 54—149. old.

[39] *Nagy Géza:* A magyar középkori fegyverzetről. Archeológiai Értesítő 1890. 289—301., 403. és köv. old.

coló királyi derékhad dönti el. Az 1167. évi, a magyar haderő számára kedvezőtlen eredményt hozó zimonyi csatában nem is szerepel már könnyűlovasság. A királyi serviensek fegyverzete azért volt a XIII. század elején könnyebb, mert a görög és orosz ellenfelek ellen vívott háborúkban könnyebb fegyverzetre volt szükség. — A tatárjárás idején, Tóth Zoltán szerint, már nincsenek könnyűfegyverzetű magyar harcosok. A XIII. században a magyar hadsereg egészen nyugati lovagi jellegűvé válik — főképpen a királyi, főúri és városi csapatok kifejezetten nyugatias fegyverzetűek. A kunok viszont erős lovasíjász csapatokat állítanak a király hadseregébe. — A XIV. században minden különbség megszűnt a nyugati és a magyar haditechnika között. Ezt Tóth Zoltán az itáliai hadjáratok hatásának tulajdonítja, melyek után sok magyar harcos állt itáliai fejedelmek és városok zsoldjába. Több magyar lovag állt zsoldba — szerinte, mint kun lovasíjász. A XIV. század végére a kun könnyűlovasság felmorzsolódik. Az 1396. évi nikápolyi csatában pedig, ahol nagy szükség lenne rá, nincs jelen.[40]

Erdélyi László a magyar hadsereg fejlődését Tóth Zoltánhoz hasonlóan látja a XI—XIV. században. Szerinte a lovagság Magyarországon XI. századi gyökerű intézmény. 1146-ban már lovagi harcmodorban veri meg a németeket II. Géza hadserege. III. Béla korában már magyar jellegű a magyarországi lovagság. A XIII. században, Erdélyi szerint, a magyar főurak már lovagi módon élnek.[41]

Darkó Jenő, Tóth Zoltánnal szemben, a hagyományos felfogást védelmezi. Magáévá teszi Pauler Gyula véleményét: a magyar hadsereg zöme könnyű fegyverzetű volt és az is maradt.[42]

Markó Árpád, Breit József és *Erdélyi Gyula* nem teszik egészen magukévá sem Tóth Zoltán nézetét, sem a hagyományos felfogást a XI—XIV. századi magyar lovastaktika kérdésében, hanem közvetítő álláspontot foglalnak el.[43]

Mályusz Elemér a magyar köznemesség kialakulását kap-

40 *Tóth Zoltán* idevágó munkái közül a legfontosabbak: Mátyás király idegen zsoldosserege. Budapest. 1924. — A kígyóspusztai csat jelentősége. Turul. 1933. 11—16. old. A huszárok eredetéről. Hadtört. Közl. 1934. 129—196. old. Fegyvertörténetünk Szent Istvánja. Magyar Szemle. XXXI. k. 1937. 97—104. old. A huszárok eredethagyománya 1937-ben. Hadtört. Közl. 1938. 59—76. old. — A Hartvik-legenda kritikájához. Budapest. 1942. A hadakozó nép. Magyar Művelődéstörténet. I. 249—284. old. — A hadviselés átalakulása. Magyar Művelődéstörténet. II. 203—239. old.

41 *Erdélyi László:* Bajtársi egyesületek a magyar lovagkorban. (Emlékkönyv dr. gróf Klebelsberg Kunó negyedszázados kultúrpolitikai működésének emlékére. 1925. 252. és köv. old.)

42 *Darkó Jenő:* A magyar huszárság eredete. Hadtört. Közl. 1937. 148—183. old.

43 *Markó Árpád:* Magyarország hadtörténete. Budapest. 1943. *Breit József:* A magyar nemzet hadtörténelme. Budapest. é. n. *Erdélyi Gyula:* A magyarok hadművészete és hadszervezete. Budapest. 1942.

csolatban hozza a lovagi fegyverzet és harcmodor elterjedésével.[44] Szerinte a XI—XII. században még csak a comesek harcolnak lovagok módjára. A harcos szabadok, a milesek, a régi harcmodort követik. A korszerű haditechnika és taktika ebben az időben a lovagoké, s mivel a magyar királyok is korszerű hadsereg élén akarnak állni, minél több nehézfegyverest igyekeznek kiállítani. Ezért már a XII. században fogadnak nehézfegyveres zsoldosokat. II. István 1127-ben, II. Géza 1156-ban fogad zsoldosokat. Zsoldosok szerepelnek az 1167. évi zimonyi csatában is. A szerzetes lovagrendek (templomosok, johanniták) már hazai erőket képeznek ki a lovagi hadviselésre és viszonylag nagy csapatokat állítanak a király hadseregébe. A comesek maguk lovagi fegyverzetűek, de kísérőik közül csak kevesen. 1211-ben a serviensek még nem nehézfegyveresek. A magyar hadsereg éppen akkor volt átalakulóban, ezért nem bízott IV. Béla a győzelemben. A XIII. században lesz aztán a serviens (a miles utóda) nehézfegyverzetűvé. A nehézfegyverzetűvé válást jelzi, Mályusz szerint, a miles—serviens névcsere. A várjobbágyok szintén nehézfegyverzetben harcolnak. A serviensek és várjobbágyok katonai szolgálata és harcmodora egyforma volt, ezért alakult ki belőlük egységes nemesi réteg. Mályusz véleménye szerint a lovagi fegyverzet csak IV. Béla és V. István korában volt feltétlenül szükséges a nemesség elnyeréséhez, később már nem. A nehézfegyverzetű lovasság jut túlsúlyra, de a könnyű íjászlovasság sem tűnik el, sőt a külföldi megfigyelőknek elsősorban a könnyűlovasság ötlik a szemükbe, ha magyar hadsereggel találkoznak, mint az elbeszélő források nagy része mutatja. Nem rekesztenek ki minden nem nehézfegyverzetűt a nemesi rendből és ez a könnyűfegyverzetű nemesség is igen jól felhasználható katonaanyagnak bizonyul I. Lajos nápolyi hadjárataiban.

A marxista szerzők közül elsősorban *Molnár Erik* véleményét emeljük ki.[45] Szerinte a feudális társadalom termelőviszonyai között a lovagi haditechnika volt a legkorszerűbb. Magyarország kisebb számú páncélos lovasságot tudott fegyverben tartani, mint a nyugat-európai államok, mert termelőerői fejletlenebbek voltak. Ezért a magyar hadsereg zöme az Árpádok korában lovasíjászokból áll. A külföld bennük látja a jellegzetes magyar fegyveres erőt. Csak a nagyurak és közvetlen környezetük lovagi fegyverzetűek, mint a frankoknál a Merovin-

44 *Mályusz Elemér:* A magyar köznemesség kialakulása. Századok. 1942. I. Közlemény 272—305. old.

45 *Molnár Erik:* A magyar társadalom története az őskortól az Árpádkorig. Budapest. 1945. 264. l.

gok korában. A magyar királyok páncélos lovassága az Árpádok korában jórészt idegenekből áll. A lovagi haditechnika, Molnár szerint, kétségkívül magasabbrendű, mint a nomád lovasíjászoké, mert fejlettebb termelőviszonyok következménye. Az Árpád-korban csak a királyi udvar katonasága, a nagybirtokosok és katonáik egy része lovagi fegyverzetűek. A milesek (a későbbi serviensek) nagy része, vagyona csekélysége miatt, csak lovasíjász lehet. A civisek (később várjobbágyok) szintén lovasíjászok. Ezeknél értékesebb katonai egységek voltak a „pásztorkatonák" (besenyők, székelyek, kunok, oláhok) íjászcsapatai.

Elekes Lajos, Lederer Emma és *Székely György* egyetemi tankönyve a középkori magyar haditechnikáról a következő megállapításokat teszi. A 955. évi augsburgi vereség oka egyrészt a német állam megerősödése volt, másrészt pedig az a körülmény, hogy a magyarok taktikája már nem volt meglepő, s valószínűleg a magyarok lovastechnikája is visszafejlődött, mert hiányoztak a hasonló technikájú nomád ellenfelek.[46] 1030-ban a magyar sereg még nem kiépült feudális hadsereg, de elég ügyesen keverte a feudális és a régi haditechnikát ahhoz, hogy győzelmet arasson.[47] Kálmán törvényhozása idején még fennállott a királyi megye várkatonai szervezete, mely még a könnyűlovas hadszervezet maradványa volt. Valószínűleg könnyűfegyverzetű lehetett a király alsóbb kísérete, a királyi milesekből, serviensekből kiállított királyi sereg is. Emellett azonban bizonyára egyre nagyobb volt a nehézfegyveres lovasság szerepe, mely a világi nagybirtokosok magánhadseregét alkotta. Hogy ezek állítottak ki nehézfegyveres lovasokat, s hogy a király is igénybe óhajtotta őket venni, mutatja Kálmán I. 40. tc.-e, mely kötelezi a nagybirtokosokat, hogy bizonyos jövedelem alapján páncélosokat állítsanak a király seregébe. II. Géza idejében hallunk a király kiválasztott vitézeiről, akik az osztrákokat megverik. Ezek nyilvánvalóan nehézfegyveresek, hiszen a krónikás szembeállítja őket a besenyők és székelyek „rossz és csúf", tehát már elavultnak tekintett seregével. Természetesen a XII. században és később is, a királyi hadsereg jelentős része áll könnyűlovasságból, részben a várkatonaság maradványai, részben pedig a besenyők, székelyek és később a kunok lovascsapatai. — Már Freisingi Ottó leírásából kiderül, hogy a király és az urak csapatainak egy része már a feudális haditech-

46 *Elekes Lajos—Lederer Emma—Székely György:* Magyarország története a korai és virágzó feudalizmus korszakában (a honfoglalástól 1526-ig). Budapest. 1957. 21. old.

47 *Elekes—Lederer—Székely:* i. m. 31. old.

nikát tette magáévá. Azáltal a megemlített colonusok fegyverbeállítása valószínűleg a várkatonai szervezetre vonatkozhatott, tehát nem a telekkatonaságra vonatkozó korai adat.[48] A könnyűlovas kunoknak 1330-ig igen fontos szerep jutott a király hadseregében, de később sem jelentéktelen a szerepük. Részt vettek I. Lajos külföldi háborúiban is.[49] Károly Róbert és I. Lajos idején szélesebb körben terjednek el a lovagi kultúrának a hadművészettel kapcsolatos elemei — pl. a lovagi tornák, melyek célja a lovagi harc begyakorlása volt. Páncélos lovag azonban csak a nemesség felső és középső rétegéből kerülhetett ki, mert csak ezeknek volt módjuk fedezni a lovagi felszerelés költségeit. Ez nem jelenti azt, hogy az udvarban élő urak mind páncélos lovagok. A kun, székely és besenyő előkelők semmi esetre sem azok. A lovagi hadművészet mindenesetre erősen elterjedt az Anjou-kori magyar hadseregben.[50] — A nikápolyi csatában a lovagi hadviselés mondott csődöt a törökök viszonylagos fegyelmével, kissé tagoltabb csatarendjével, jobb irányításával szemben.[51]

III.

Az eddigiekben vázlatosan összefoglaltuk a könnyű- és nehézlovasság fejlődését az ó- és középkorban, s megismerkedtünk néhány magyar historikus véleményével a XI—XIV. századi magyar lovastaktika kérdésében. A továbbiakban fel szeretnénk vázolni a magyar könnyű- és nehézlovasság fejlődését a XI—XIV. században. E fejlődés ismertetése során úgy látjuk legcélszerűbbnek, ha az 1241. évnél húzunk választóvonalat, s így osztjuk két részre az itt tárgyalt korszakot.

Mindkét részben úgy fogjuk csoportosítani a rendelkezésünkre álló adatokat, hogy először a könnyűlovasságra vonatkozókat vesszük sorra, azután a nehézlovasságról szólókat; harmadsorban pedig az általánosabb jellegű leírásokat, melyekben egyaránt találhatunk a könnyű- és nehézlovasságra vonatkozó adatokat.

Kétségtelen, hogy a honfoglaló magyarság harcmodora a közismert lovasnomád taktika volt. A források adataiból ez egészen világosan kiderül. Legrészletesebben Bölcs Leó bizánci császár taktikájának idevágó részeiből ismerhetjük meg a katonai demokráciában élő honfoglaló magyarság nomád könnyűlovas

48 *Elekes—Lederer—Székely:* i. m. 57—58. old.
49 *Elekes—Lederer—Székely:* i. m. 111. és 155. old.
50 *Elekes—Lederer—Székely:* i. m. 163—166. old.
51 *Elekes—Lederer—Székely:* i. m. 179. old.

harcmodorát, de a honfoglalásról és a kalandozásokról szóló összes más források is hasonlóképpen írják le a IX—X. századi magyar harcmodort.[52]

A IX—X. században a magyar könnyűlovas seregek számos esetben mérték össze erejüket Nyugat-Európa és Bizánc seregeivel, melyek döntő eleme ekkor már a nehézlovasság volt. A letelepülő és államot szervező magyar nép elsősorban Nyugat-Európa és Bizánc hatásának volt kitéve, s így a magyar haditechnika is elsősorban nyugat-európai és bizánci befolyás alatt fejlődött tovább. A nyugat-európai és bizánci nehézlovasság volt az az új elem, mely Magyarországon megjelenve, fokozatosan beleilleszkedett a magyar hadszervezetbe, illetve átalakította azt. Dolgozatunknak éppen az a tárgya, hogy a régi, keleti eredetű könnyűlovasság és az új nyugati—bizánci eredetű nehézlovasság egymáshoz való viszonyát — amennyire lehetséges — tisztázza.

A magyar hadsereg keleties könnyűlovas eleme a XI. században természetesen tovább él.

Aba Sámuel király serege, mely az 1044. évi ménfői ütközetben vereséget szenved III. Henrik németrómai császár és Péter király seregétől, minden valószínűség szerint könnyebb fegyverzetű volt a német seregnél, ezért is maradt alul a kézitusában.[53] András herceg íjászairól is írnak a források.[54]

Az 1051. és 1052. évben vívott német háborúkban a magyarok keleties módon harcolnak, — nyílt ütközetbe nem bocsátkoznak, hanem csak zavarják az ellenséget és lehetetlenné teszik számára az élelemszerzést.[55]

Freisingi Ottó szerint Barbarossa Frigyes seregében Milá-

[52] *Bölcs Leó* Haditaktikájának XVIII. fejezete. Közli dr. Vári Rezső. (Pauler Gyula—Szilágyi Sándor: A magyar honfoglalás kútfői. Budapest. 1900. 3—89. old.) Az 1301-ig tartó korszak magyarvonatkozású elbeszélő forrásait Gombos Albin Catalogus Fontium . . . c. hézagpótló művében gyűjtötte össze. Salamon Ferenc és őt követve Erdélyi Gyula középnehéz lovasoknak nevezi a honfoglaló magyarokat, mert némi védőfegyverzetük volt és mert kézitusát is vívtak. (Salamon Ferenc: A magyar haditörténethez a vezérek korában. Századok 1876. III. közlemény 765—851. old. — Erdélyi Gyula: A magyar katona. Budapest. 1929. 91—100. old.) Véleményünk szerint ha volt is védőfegyverzetük a honfoglaló magyar lovasoknak, s ha néha bocsátkoztak is kézitusába — nem lehet vitás, hogy a lovasnomád harcmodort követték, amelyet mindenképpen könnyűlovas taktikának kell neveznünk. Méginkább kétségtelen, hogy sokkal könnyebb volt a fegyverzetük, mint a velük egykorú nyugat-európai nehézlovasságé.

[53] *Bécsi Képes Krónika* 76. c. (Szentpétery Imre: Scriptores Rerum Hungaricarum. Budapest. 1938. I. k. 336—337. old.)

[54] B. K. K. 85. Szentpétery: Scriptores. I. 343.

[55] Herimannus. Monumenta Germaniae Historica. Scriptores V. k. 130. old. Vita Benonis Episcopi Osnabrugiensis. Gombos: Catalogus fontium. III. k. 2320. old. — Tóth Zoltán nézete szerint a magyar hadsereg keleties harcmodora nagyrészt Béla hercegnek tulajdonítható. Ő ugyanis Lengyelországból tért haza, ahol — Tóth Z. szerint — kevésbé volt még elterjedve a lovagi harcmodor, mint Magyarországon.

nónál 600 válogatott magyar íjász harcolt.[56] Freisingi Ottó szerint a magyarok többsége könnyű, vagy legalábbis nem lovagi fegyverzetű volt a XII. század derekán, amikor Ottó püspök átutazott Magyarországon. Szerinte a magyarok rútak, rút a fegyverzetük, kivéve azokat, akik a hospeseket utánozzák és azok fegyverzetét átveszik.[57]

A XII. századi bizánci szerzők keveset írnak a magyar könnyűlovasságról. A nomád lovastaktikára jellemző színlelt futást és az ezt követő visszafordulást, *Gyóni Géza* szerint, csak két bizánci szerző említi egy-egy alkalommal.[58] A bizánci szerzők e szűkszavúságát talán magyarázhatjuk olyanformán, mint ahogyan Tóth Zoltán azt a jelenséget magyarázza, hogy a XIV. századi itáliai források legtöbbször a magyarok íjászait emlegetik. Tóth Zoltán szerint ezt azért teszik, mert nekik az íjászlovasság a szokatlan, s ezért figyelmüket jobban magára vonja, mint a nehézfegyverzetű.[59] A bizánci szemlélő számára viszont egyáltalán nem volt szokatlan a keleties taktika, s az is valószínű, hogy a XII. századi magyar könnyűlovasság már egyáltalán nem volt „klasszikus" képviselője a lovasnomád harcmodornak.

Az új, nehézlovas harcmodor elterjesztői elsősorban a Magyarországra betelepülő német lovagok. Már I. István királyt két német lovag, Hunt és Pázmán lovag övezi fel karddal „német szokás szerint".[60] A Koppány ellen vívott csatában, 998-ban, István seregét német lovag: Wasserburgi Vecelin vezeti, s Koppányt is maga Vecelin lovag öli meg.[61] Hogy I. István idején erősen elterjedt a nyugati, lovagi harcmodor, a fegyvertörténeti leletekből láthatjuk a legvilágosabban. A nyugatias

56 *Otto Frisingensis Episcopus:* Gesta Friderici Imperatoris. III. 25. Gombos. III. 1772. old.

57 Otto Frisingensis Episcopus: i. m. I. 32. Scriptores Rerum Germanicarum in usum scholarum. Hannover. 1884. 41. old. Több, a XIII. század első felében írt nyugati krónika írja le könnyűlovasoknak a magyar seregeket. Így pl. Paltramus seu Vatzo consul Viennensis: Chronicon Austriacum. Gombos i. m. III. 1957. old. Anno 1228. „Ungari vero trahentes eos longius a finibus suis, insidias ponentes post eos convertebantur et ipsos accedebant ante et retro" — Vitus Arnpeckius: Chronicon Austriacum. Gombos III. 2633. old. A. 1233. „Hungari autem fugam simulantes eos ante et retro circumdederunt." Tabulae Claustro—Neoburgenses. Pez: Scriptores Rerum Austriacum. Leipzig—Regensburg. 1721—1745. I. 1025. A három krónika ugyanarról a csatáról ír.

58 *Gyóni Mátyás:* Magyarország és a magyarság a bizánci források tükrében. Budapest. 1938. 66. old. A két szerző Niketas Koniates és Theodoros Stutariotes. Mindketten az 1154. évről írva említik. A magyarok Basileios Tzintzilukes császári hadvezér ellen használják ezt a fogást. Ugyanez a két szerző említi a magyarok felderítőit, hogy egyszer egy lovas felderítő egészen Mánuel szófiai táboráig hatolt.

59 *Tóth Z.* Magyar Művelődéstört. I. 278. old.

60 „more theutonico" B. K. K. 41. old. Szentpétery: Scriptores. I. 297. old.

61 *Thuróczy:* Chronica Hungarorum II. 28. old. Svhwandtner: Scriptores Rerum Hungaricum I. k. 94. old.

lovagi fegyverek ez időben rohamosan szorítják ki a keleties típusú fegyvereket.[62]

A Bécsi Képes Krónika és Thuróczy Chronica Hungarorum-a Salamon, I. Géza és I. László korával foglalkozva számos lovagi harci jelenetet ír le. Az 1068-as kerlési ütközetben a magyar hadsereg kézitusát vív a nála könnyebb fegyverzetű besenyő lovassereggel. László herceg saját kezével öl meg két pogányt. A magyarok a krónikás leírása szerint úgy vagdalják ellenfeleik fejét, „mint a nyers tököt".[63] — Salamon vitéze, a koppányölő Vecelin leszármazottja, Opus páros küzdelemben győzi le a hercegek legjobb vitézét, Pétert. Péter fénylő páncélingben, aranyozott sisakkal a fején harcol, Opus pedig csuklyás páncélingben. Opus lándzsájával keresztüldöfi Péter páncélját és átszúrja a szívét. Opus annyit vagdalkozott ebben az ütközetben, hogy keze hozzáragadt kardja markolatához. Salamon és különösen a németek, csodálták Opus vitézségét.[64] Thuróczy leírása szerint Nyitra várából juvenisek jöttek ki. Összecsaptak Salamon vitézeivel, aztán megfutamodtak. Opusnak végre sikerült egyet megölnie közülük. A nyitraiak erre hajítódárdákat dobálnak Opusra, de csak a lovát sikerül megölniük, ő maga sértetlen marad.[65] Más alkalommal Opus egy óriási cseh vitézt győz le párosviadalban.[66] A Bécsi Képes Krónika leírása szerint Salamon és László „rangrejtve", közönséges lovagok módjára is harcoltak. Salamon egy ízben Lászlót is megtámadja, de, mikor felismeri — megfutamodik. Vitézei csodálkoznak, hogy miért futott meg, mert máskor két-három emberrel is szembe szokott szállni.[67] Salamon kunjai megfutamodnak László serege elől, mikor a sok páncélost meglátják. Mivel nem volt páncéljuk, könnyen át tudtak kelni a Dunán. Salamon és övéi és mások, akiknek páncéljuk volt — csak később tudják követni szövetségeseiket.

A Bécsi Képes Krónika és Thuróczy leírásából úgy tűnik, hogy Salamon, Géza és László korában a király, a hercegek és környezetük lovagi módon harcolnak, páncélosan, lándzsával és karddal. Párviadalokat vívnak és fegyverzetük nehézzé teszi számukra a folyón való átkelést. — Nem szabad azonban figyelmen kívül hagynunk, hogy a Bécsi Képes Krónika és még inkább Thuróczy műve több száz évvel a XI. század után íródott.

62 *Tóth Z.* Fegyvertörténetünk Szent Istvánja, id. helyen 4. old.
63 *B. K. K.* 102. c. Szentpétery: Scriptores. I. 366. és köv. old.
64 *B. K. K.* 118. c. Szentpétery: Scriptores I. 386. old.
65 *Thuróczy.* II. 54. Schwandtner I. 124. old.
66 *Thuróczy.* II. 48. Schwandtner. I. 115. old.
67 *B. K. K.* 129. c. Szentpétery: Scriptores I. 401. old.

és így, bár visszavezethetők egy I. László kori „ősgestára" — adataikat csak fenntartással szabad elfogadnunk.[68]

Az 1099. évi peremysli ütközetben úgy tűnik, mintha a magyarok nem is ismernék a keleti harcmodort. A Poveszti Vremennüh Let szerint a magyarok „teljes fegyverzettel" voltak. Zászlók szerint álltak fel. Az egyik kun vezér, Altonapa, egy nyilat lő ki a magyarokra. A magyar sereg Altonapa után veti magát. Az orosz—kun sereg zöme erre hátbatámadja és lemészárolja a magyarokat.[69] *Hodinka Antal* véleménye szerint a magyarokat itt saját régebbi taktikájukkal verték meg. Szerinte a magyar sereg 955 óta egyetlen „lávarendszerű", vagyis lovasnomád taktikájú ütközetet sem vívott. Hogy a magyar harcosok nyíllal harcolnak — pl. Ménfőnél (1044), vagy Hainburgnál (1050), még nem jelent „lávarendszert". Hodinka szerint a magyar sereg gyökeresen átalakult. Az idegenek nem ismerték a magyar taktikát, a magyarok pedig nem gyakorolhatták be olyan tökéletesen.[70]

Kálmán király törvényéből úgy láthatjuk, hogy többre becsülte a nehézfegyveres lovast, mint a könnyűt. Ha a comes 100 pensát tud beszedni liberjeitől, egy páncélos katonát (loricatum) köteles állítani. Ha csak 40 pensát, akkor páncél nélküli katonát, ha ennél is kevesebbet — megtarthatja saját céljaira.[71]

Hogy a XI. század végén mekkora a magyar hadseregben a nehézlovasok száma, mutatja a Historia Hierosolymitana közlése, mely szerint Kálmán seregéből 700 lovas ütközött meg a francia keresztesekkel „lovagi lovakon és fegyverekben".[72] Ezek a lovasok nagyrészt idegenek. II. István király ugyancsak 700 frank zsoldossal indul a bolgárok ellen.[73] Egy firenzei krónika az 1118. évről írva három „hospes legio"-t említ a magyar seregben.[74] Ottó freisingi püspök krónikája

[68] Semmiesetre sem fogadható el pl. Anonymus leírása, aki Árpád honfoglaló vitézeit feudális lovagoknak írja le.

[69] Poveszti Vremennüh Let. B. szöveg. Hodinka Antal: Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai. Budapest. 1916. 59—61. old. Ugyanígy ír Matthias Miechovius is a Chronica Polonorum szerzője. Gombos II. 1596. old. E krónika forrása valószínűleg a föntebbi orosz évkönyv. A B. K. K. is mint nagy vereséget említi ezt az ütközetet. 145. c. Szentpétery: Scriptores I. 424—425. old.

[70] *Hodinka:* Kálmán királyunk 1099-i peremysli csatája. H. K. 1913. 325—346. és 524—544. old. — Meg kell jegyeznünk, hogy a forrásokból nem tűnik ki határozottan, hogy a magyarok lovagi haremódot használtak.

[71] Kálmán I. 40. Závodszky: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. 1904. 188. old.

[72] Albertus Aquensis canoncus: Historia Hierosolymitana. 1095. — 112. Gombos I. 107. sz. 40. old. Teljesen elfogadható adat. Gondoljunk F. Lot i. m. hadsereglétszámaira.

[73] B. K. K. 156. c. Szentpétery: Scriptores. I. 438—439. old.

[74] *Johannes de Marignola Florentinus* O. F. M.: Chronica. 1362-ig halad. Gombos II. 1303. old.

szerint a trónkövetelő Borisz azért ijedt meg 1131-ben a magyar seregtől, mert a sereg zajából kivette, hogy németek vannak benne.[75] Ottó jellemző adata, hogy a király acies-ében harcoló hospes-eket princens-eknek nevezik.[76]

A bizánci elbeszélő források is több helyütt említik a magyar seregben szereplő idegeneket. Theodoros Prodromos szerint II. Géza király 1153-ban szövetségesekkel erősítette meg hadseregét.[77] Kinnamos azt írja II. Gézáról, hogy csehekből és szászokból álló hadsereggel indult Branitzoba városa ellen.[78] Michael rhetor szerint II. Géza 1156-ban a magyar főseregen és a magyarországi segédnépek mellé a szomszéd népekből zsoldosokat gyűjtött, s így a magyar sereg Bábelhez hasonlóan soknyelvű lett.[79] Ugyanezt írják Dénes ispánnak az 1167. évi zimonyi csatában szereplő seregéről is. Különösen egy német csapat részvételét emelik ki.[80] Kinnamos és Niketas Koniates egyaránt megemlékeznek a magyar Bacchinus ispán egészen lovagi jellegű párviadaláról, amelyet magával Komnenos Mánuel császárral vívott. Hosszas küzdelem után a magyar ispán hatalmas csapást mér a császár sisakjára, de a nagyerejű Mánuel végül is kicsavarja kezéből a kardot és foglyul ejti. Egy másik hatalmas testű és bátor lelkű magyar is megtámadja a császárt, aki kardjával teríti le újabb támadóját.[81]

Kinnamos és Niketas Koniates részletesen írnak az 1167. évi zimonyi ütközetről.[82] Kinnamos szerint a magyarok serege részben lovagokból áll, részben íjászokból és „peltastákból". Niketas viszont egyetlen lándzsás tömegnek mondja Dénes hadinépét. Kinnamos leírása részletesebb, mint Niketasé. Kinnamos a kémek jelentései alapján írja le a magyar hadsereget, Niketas pedig — úgy látszik —, ahogy a csata előtt a magyar sereget közeledni látta.[83] A közeledő sereget pedig könnyen láthatta egyetlen lándzsás tömegnek. — A magyar sereg vezére, Dénes ispán jókedvűen indul az ütközetbe. Hadseregével együtt a görögök egészségére iszik. Az íjászok nem is szerepelnek az ütközetben. Dénes, mint igazi lovag, a legjobbakat, a legtelje-

75 *Otto Frisingensis Episcopus:* Chronica — 1146. Gombos III. 1765. és köv. old.

76 L. az 57. jegyzetet.

77 *Gyóni* i. m. 66. old.

78 Kinnamos: Epitomae Rerum ab Joanne et Manuele Comnenis Gestarum. III. 19. Gombos II. 1279. old.

79 *Gyóni* i. m. 66. old.

80 *Gyóni* i. m. 66. old.

81 Kinnamos. VI. 5. Gombos i. h. Niketas Koniates: De rebus gestis Manuelis Comneni. V. 3. Gombos II. 1687. és köv. old.

82 Kinnamos és Niketas Koniates i. m. i. h.

83 „Erat ea acies omnino horrenda visu, tota eqestris et hastata. Nec viri tantum armis egregie ad pedes usqe muniti, sed eqorum pectora et frontes ferro contra ictus armabantur." Niketas V. 3. Gombos i. h.

sebb fegyverzetűeket állítja a sereg élére — ezért láthatta úgy Niketas, hogy az egész sereg lándzsás és páncélos, sőt a lovak melle és homloka is vértezve van. Maga Dénes, mint erős torony, a sereg élén rázza lándzsáját az ellenség felé. A fejlettebb taktikájú bizánciaknak az a céljuk, hogy megbontsák a magyarok tömör sorait. Ez sikerül is nekik. A megbontott hadrendbe betörő bizánciak aztán a kézitusában végül is felülmaradnak. A magyarok lándzsái eltörnek, erre kirántják hosszú kardjaikat. De kardjaik is eltörnek a küzdelemben s a görögök buzogánnyal ütik fejüket, arcukat.[84] A győztes bizánciak a harctéren 2000 páncélt szedtek össze és megszámlálhatatlan sisakot, pajzsot és kardot.[85]

A zimonyi vereségért hadtörténészeink közül Meynert, Pauler, Szendrei és Erdélyi Gyula a lovagi harcmodort hibáztatják. Tóth Zoltán a bizánci szerzők leírásával azt igyekszik bizonyítani, hogy a magyar sereg ekkor már teljesen lovagi módon harcolt.[86] Annyit mindenesetre láthatunk, hogy a páncélos lovasok számaránya elég nagy volt, bár a csatatéren összeszedett 2000 páncélról szóló adatot valószínűleg túlzásnak tarthatjuk. Kétségtelen, hogy a magyar sereget lovagi módon vezették. Bár volt íjászlovassága — az ütközetben nem jutott szóhoz. A legjobbak, s maga a vezér a sereg élén álltak s a sereg tagozódás nélkül egy tömegbe tömörülve rohant az ellenségre. A küzdelem módja is tipikusan lovagi: lándzsaroham, majd karddal való vagdalkozás. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagynunk az említett források adatait: a magyar hadseregben sok idegen lehetett.[87]

A bizánci kútfőkhöz hasonlóan írja le a magyarok harcmodorát az 1152. évi peremysl-i csatában a kievi és moszkvai évkönyv. A magyarok mindannyian egyszerre rontottak rá az

84 A buzogányok sikeres alkalmazását Eustathios Thessalonika metropolitája is említi Mánuelhez intézett dicsőítő beszédében. Eszerint annyira él a magyarok emlékezetében, hogy buzogánnyal verték meg őket, hogy rémület és indulat fogja el őket, ha buzogányos embert látnak." Noha páncélosak és mintegy bele vannak építve nehéz fegyverzetükbe, azt lehetne mondani, hogy vasemberek." Regel: Fontes Rerum Byzantinarum. Petropolis 1892. I. 35/22—36/14.

85 V. ö. Breit: i. m. IV. rész 154. old. és Erdélyi Gyula: A magyarok hadművészete. 86. old.

86 *Tóth* Z. Magyar Művelődéstört. I. 278. old.

87 A bizánci szerzők a magyarok nehéz fegyverzetének túlhangsúlyozásával kétségkívül harci kiválóságukat akarják aláhúzni. Konstantinos Manasses pl. így ír: „Jó lovú, jó fegyverű nép, vasat viselő, páncélos ... Kezük harcra termett, csillámló sisakjukról égig hatol a fény." Gyóni i. m. 45. old. Moravcsik Gyula mindnyájan lándzsát hordoznak, nehéz fegyverzetűek, ércpáncéllal bírtottak, s szerint Konstantinos homerosi szavakat szőtt bele a magyarok fegyverzetének leírásába. (Moravcsik: A görög és latin filológia magyar feladatai. Egyetemes 1071. és 1078. évről szólva, hogy a magyaroknak nagy, nehézfegyveres seregük Philologiai Közlöny. 1933.) — Egyébként már Mishael Attaleiates is azt írja az van. Leírása azonban egészen általános jellegű, nem látszik szavahihetőnek. Gombos. II. 1625. old.

ellenség táborára és sokat letapodtak, sokat lekaszaboltak ott belőlük.[88]

Anonymus krónikájában a honfoglaló magyarok harcairól szóló leírásokat természetesen nem tekinthetjük a honfoglaláskori magyar haditaktika hiteles ábrázolásának. Híven tükrözi azonban Anonymus korának lovagi felfogását. „Megszólaltak a harci kürtök, és összekeveredtek az ellenség sorai, és hevesen elkezdték harcolni . . . Álmos vezér vitézei úgy vágták a kunok tar fejét, mint a nyers tököt."[89] (Vö. a B. K. K. a kerlési csatáról.) Megvetőleg írja a vlachokról és szlávokról, hogy nincs más fegyverük, csak íjuk és nyiluk.[90] A magyarok vezérei a krónika szerint zászlót emelve seregük élén harcolnak, mint a lovagseregek vezetői.[91] A magyar vitézek Árpád előtt majdnem mindennap lovagi tornaviadalon vesznek részt — pajzzsal, lándzsával. Az ifjak pedig (iuvenes) pogány szokás szerint íjjal és nyíllal *játszottak*.[92] Másrészt azonban Öcsöb és Őse, Usubu és Eusee nemcsak karddal küzdenek a „rómaiak" ellen, hanem nyíllal is.[93]

A magyar nehézfegyveres réteg kialakulására vonatkozó igen értékes forrásaink a királyi adományozó oklevelek. Ebből a szempontból is igen sajnálatos, hogy tatárjárás előtti okleveleink nagy része elpusztult, ellenkező esetben a magyar nehézfegyveres réteg kialakulásáról is sokkal többet tudnánk. A rendelkezésünkre álló néhány oklevél is nagyon érdekes adatokat tár elénk.

II. Géza Godfrid és Albert lovagoknak jutalmul földet ad, mert hívására atyai örökségüket elhagyva Magyarországra jöttek.[94] III. István már nem német lovagnak, hanem a magyar Gáb fia Botusnak ad 5 ekényi földet, mert a IV. István elleni harcokban lovagi fegyverzetben vett részt és sebet is kapott.[95] Bertalan vegliai comes, a Frangepán-család őse Modrus megyéért tíz páncélost küld a király seregébe a horvát haderő mozgósítása esetén, ha a háború az ország határain belül folyik. Külső háború esetén csak 4 páncélost kell küldenie. Ha kevesebb páncélost küldene, a következő mozgósításkor minden

88 Hodinka: Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai. 104. old.
89 P. Magistri Gesta Hungarorum. VIII. c. Szentpétery: Scriptores. I. 41. old.
90 P. Magistri Gesta Hungarorum. 25. c. Szentpétery: Scriptores. I. 66. old.
91 P. Magistri Gesta Hungarorum. 39. és 41. c. Szentpétery: Scriptores. I. 82. és 86. old.
92 P. Magistri Gesta Hungarorum. 46. c. Szentpétery: Scriptores. I. 95. old.
93 P. Magistri Gesta Hungarorum. 48. c. Szentpétery: Scriptores. I. 97. old.
94 *Fejér:* Codex Diplomaticus. VII. 5. 119. old. Kritikájára l. Szentpétery: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Budapest. 1923—1943. 85. sz.
95 Hazai Okmánytár VI. 3. old. Szentpétery 104. old.

hiányzó páncélos helyett kettőt kell kiállítania.[96] Láthatjuk, milyen kevés páncélos lovas harcolt egy gazdag főúr által kiállított csapatban. Még I. Imre királyról is azt írja a Chronica Regia Colonensis, hogy német hospesekkel győzte le öccsét, András herceget.[97] Imre 1204-ben az erdélyi szászok közt élő Johannes Latinust királyi servienssé teszi és kiköti, hogy lovagi fegyverzetben kell katonáskodnia, mint a többieknek, akiknek hasonló kiváltságaik vannak.[98] II. András 1217-ben Wruz zalai várjobbágyot a királyi serviensek közé emeli, mert lovagi fegyverzetben harcol.[99] Ebből azonban, mint Mályusz Elemér is megjegyezte, nem szabad arra következtetnünk, hogy ebben az időben a várjobbágyok általában páncélos lovasokként harcoltak. Wruz kivétel lehetett, ezért is emelkedett a királyi serviensek közé.[100]

Az erdélyi szászok II. András által kiadott privilégiuma, az „Andreanum" (1224) 500 fegyveres kiállítására kötelezi a szászokat, ha a háború az ország területén folyik. 100-at követel tőlük, ha külföldön folyik, de maga a király vezeti a sereget. Ha külföldi hadjáratban nem a király, hanem csak valamelyik főembere a sereg vezére — az erdélyi szászok csak 50 embert tartoznak kiállítani. Az „Andreanum" szövegéből nem derül ki, hogy milyen fegyverzetű katonákról van szó, de bizonyos, hogy nem csupa nehézfegyveres lovasokról.[101] A szatmári német hospesek villicusának II. András 1230-as privilégiuma értelmében a szászok szokása szerint *fegyveresen* (armatus) és 4 íjász kíséretében kell hadba vonulnia. Valószínűnek látszik, hogy maga a villicus nehézfegyverzetű volt.[102]

Mályusz Elemér véleménye szerint IV. Béla király gyökeres hadseregreformot akart végrehajtani. A nehézfegyveres elemet igyekezett hadseregében szaporítani. Páncélosokat követel a városoktól is. Mint láttuk, II. András a villicus és 4 íjász kiállítását követelte Szatmárnémeti városától 1230-ban. IV. Béla által kiadott 1264-es privilégiuma szerint viszont már 6 páncélost köteles a város a király seregébe küldeni.[103] Nagyszombat és Bars hospes-einek 1238-as, illetve 1240-es privilégiumuk

[96] *Wenzel:* Árpád-kori új okmánytár XI 52. old. Mályusz: A magyar köznemesség kialakulása. I. 292. old.
[97] Cronica Regia Colonensis A. 1199. Gombos. I. 486. old.
[98] *Wenzel.* I. 50. sz. 91. old. Szentpétery 210. old.
[99] *Wenzel.* XI. 111. old. Szentpétery 336. old.
[100] *Mályusz:* A magyar köznemesség kialakulása. I. 294—295. old. — A páncél nagyon drága. Behich ispán végrendelete szerint páncélinge (lorica) tíz márkát ér. Fejér III. 1. 303. old.
[101] *Endlicher:* Monumenta Arpadiana. Sangalli. 1849. 422. old. V. ö. Mályusz: A középkori magyar nemzetiségi politika. Századok. 1939. 404. old.
[102] *Endlicher:* i. m. 427. old.
[103] *Mályusz:* A magyar köznemesség kialakulása I. 293. old.

szerint „jól felszerelt katonákat" kellett a király seregébe küldeniük, valószínűleg páncélosokat, mert csak 100 mansionkint állítanak ki egyet.[104] Karako és Chrapundorf 1238-ban 4 páncélost köteles kiállítani.[105]

A XIII. századból ránk maradt királyi adományozó oklevelek nagy része dicsőíti a megadományozott harcos hősiességét, s le is írják néhány bátor harci tettét. Leírják, hogyan verekedett a hős: lándzsával, karddal, gyakran párosviadalban, milyen sebeket kapott, hány foglyot ejtett, hány rokona és familiárisa esett el. A király vagy saját szemével látta a megadományozott hősies magatartását, vagy mások jelentették neki. Ezekből az oklevelekből láthatjuk legvilágosabban, hogy a király a lovagi harcmodort becsülte legtöbbre. Egyéni hőstetteket írnak le ezek az oklevelek, legtöbbször lándzsával vívott küzdelmet.

A lovagi hűségnek és hősiességnek szép példáját írja le IV. Béla 1235. évi oklevele, melyben Tomaj nembeli Dénesfia Dénes lovászmester hőstetteit sorolja fel. Dénes gyermekkorától kezdve a király mellett volt és igen sok háborúban tüntette ki magát. Többek között egy „Gallicia várából" kijövő vitézt vetett le lándzsájával a lováról. Többször ejtett foglyokat. Egy várostrom alkalmából „szokás szerint" (sicut moris erat) a többieknél előbb keveredett az ütközetbe. Egy másik várostromnál kőzáport zúdítottak rá, és majdnem életét vesztette.[106] Mennél több ilyen lovagot akart Béla seregében látni. 1240-ben kiadott oklevele szerint is adománya fejében jól felszerelt katonát követel Zeres fiaitól, Miklóstól és Tumptól.[107]

Az 1241 előtti korszak taktikájának fejlődésére vonatkozó források közül — részletességük és érdekes mondanivalójuk miatt — külön hely illeti meg az 1146. évi Lajta menti ütközettel és a korszakot lezáró muhi katasztrófával foglalkozó forrásokat és irodalmat.

Az 1146-os Lajta menti ütközetre vonatkozó két fő forrásunk a B. K. K. és Freisingi Ottó műve I. (Barbarossa) Frigyes császár életéről.[108] Ebben a csatában világosan megkülönböztethető *a magyar hadsereg három eleme, és ez a három elem lényegében megmarad a XIV. század végéig.*

A B. K. K. szerint a németek, mint óriások álltak a magyarokkal szemben, gőgösen ülve nagy lovaikon. Ottó püspök szerint a vigyázatlan, a lovagi ügető lépést meg nem tartó

104 *Mályusz:* ugyanott, mint a 103. jegyzetben.
105 *Endlicher:* i. m. 447—448. old.
106 *Fejér.* IV. 1. 23. old. Szentpétery 608. old.
107 *Wenzel.* VII. 104. old. Szentpétery 690. old.
108 B. K. K. 165. c. Szentpétery: Scriptores, I. 454. és köv. l. — Otto Frisingensis Episcopus: Gesta Friderici I. Imperatoris. 1074. — 1156. Gombos. III. 1768.

osztrák herceg (Babenbergi Henrik) először az „igen rossz" (pessimi) és „igen silány" (vilissimi) székelyek soraiba ütközött, akik *szokásuk szerint* a magyar seregek előtt jártak.[109] Ezek szétfutottak, mert nem tudtak ellenállni a német lovagok rohamának. Ezután a németek a sereg másik két részét támadták meg, Belus bánét és a fiatal II. Géza királyét. Egy ideig a győzelem a németek felé hajlik, de Belus bán és a király válogatott vitézei ellentámadásba mennek át és végül kivívják a győzelmet. Ottó püspök kiemeli, hogy a király acies-éből senki sem lépett ki, hanem erdő módjára mozdulatlanul várták az ellenség támadását.

A magyar sereg egyik alkotórésze, mely a Lajta menti csata leírásából világosan felismerhető, a pásztorkatonák, ez alkalommal székelyek és besenyők, akik még nem feudalizálódtak, ezért többé-kevésbé romlatlanul őrzik a lovasnomád harcmodort. A király és Belus bán válogatott vitézei és a nagyurak lovagi módon fegyverkeznek és harcolnak. Mivel a lovagi módon fegyverkező és harcoló feudális urak száma csekély, a király nehézfegyveresei közt zsoldosok is vannak. A nehézfegyverzetű lovasságot tartják a sereg elitjének. A sereg többi részét — és valószínűleg ez a harmadik rész a legnagyobb létszámú — a megyei csapatok teszik. Ezekben harcolnak a várjobbágyokon kívül a serviensek elődei is. Ezek feltételezhetően valamilyen átmeneti harcmodorban harcolhattak. Lovagi fegyverzetük nem volt, de a fegyelmezett lovasnomád harcmodort sem ismerték már. Kétségkívül ez volt a magyar sereg katonailag legkevésbé értékes része.[110]

[109] Fegyverzetük és harcmodoruk miatt becsüli le őket a krónika lovagi szemléletű szerzője. A lovasnomád népeknél, így a honfoglaló magyaroknál is hagyomány volt, hogy az újonnan csatlakozott népek határőri szolgálatot teljesítettek, s az ütközetben az első vonalba kerültek. L. *Németh Gyula:* A honfoglaló magyarság kialakulása. Budapest. 1930. 19—20. old.

[110] *Marczali Henrik:* Magyarország története az Árpádok korában. Budapest. 1896. 470. old., Bánlaky Breit József: A magyar nemzet hadtörténelme. IV. 96—99. old., Markó Árpád: Magyarország hadtörténete. Budapest, 1943. 27. old., Molnár Erik: i. m. 14. old. — Hangsúlyoznunk kell, hogy ezen a téren nem értünk egyet Molnár József egyébként kiváló tanulmányával. (A királyi megye katonai szervezete a tatárjárás korában. Hadtörténelmi Közlemények. 1959. 222—252. old.) Molnár József szerint az 1241-ben felbomlóban levő megyei csapatok elsősorban lovasíjászokból álltak, mivel lovagi fegyverzet beszerzésére nem voltak képesek. Mivel pedig a könnyűlovasság eredményes működése az egységek legnagyobb mértékű összeszokottságát tételezi fel (a 234—235. oldalon leírja a lovasnomád íjásztaktikát) — valószínű, hogy megyei gyakorlatok is voltak. — Kétségtelenül igaza van Molnár Józsefnek abban, hogy a megyei csapatok harcosai nem voltak lovagi fegyverzetűek. De ez még nem jelent annyit, hogy nomád lovasíjászok voltak. Valószínűleg volt íjuk és nyiluk is, és előfordulhatott, mint M. feltételezi, hogy megyei gyakorlatokat is tartottak, de ez semmiképpen nem lehetett elég ahhoz, hogy feudális társadalomban élő embereket képessé tegyen egy olyan harcmodor elsajátítására, melyhez egy egész élet gyakorlata szükséges, s amely nem képzelhető el a nomád pásztorkodó életmód és társadalmi rend nélkül. — Valószínűbb, hogy a megyei csapatok harcosai, mint többek között Marczali, Breit, Markó, Tóth Z. és Molnár Erik is feltételezik — valamilyen átmeneti harcmodorban harcoltak, amely nem volt lovagi, de nem volt lovasnomád sem.

A katasztrofális muhi csatavesztés miatt (1241) régebbi történetíróink nagy része a lovagi harcmodort hibáztatja — így Meynert, Ipolyi, Pauler, Szendrei, Nagy Géza.[111] A könnyűlovasság hiányát említi Erdélyi Gyula is.[112] Mályusz Elemér szerint viszont éppen az volt a baj, hogy kevés volt még a magyar hadseregben a lovagi fegyverzetű harcos — Béla király nem fejezte még be hadseregreformját, a serviensek nem voltak még nehézfegyverzetűek. A serviensek „elkorcsosult" könnyűlovassága nem állhatta meg a helyét egy vérbeli, és hozzátehetjük — talán minden eddiginél nagyobb harciértékű — nomád hadsereggel szemben.[113] Az egységes felfogás és harcmód hiányát okolja *Breit József*[114] és *Markó Árpád* is. Markó szerint a királyi hadsereg megfogyatkozott, a „nemzeti" (a megyei csapatok) pedig elszokott a katonáskodástól, és nem tudta begyakorolni a királyi sereg nyugati harcmodorát.[115] Hasonlóképpen látja a IV. Béla kori magyar hadsereg állapotát *Marczali Henrik* is.[116] Szerinte háromféle hadsereg élt egymás mellett: a nemrég az országba jött kunok keleti íjászserege, a magyarság zömének „átmeneti" s az előkelők és idegenek nyugatias lovagi serege. A tatárok ellen vagy velük egyenlő erejű könnyűlovasseregre lett volna szükség, Marczali szerint, vagy zárt lovagseregre és várakra. Azonban, mint az eddigiekből kiderül, 1241-ben nagy létszámú nomád könnyűlovasságunk nem volt, lovagi fegyvernemünk (és várrendszerünk) még csak kialakulóban volt — „számban és készültségben fogyatékos".

A muhi ütközetről két elbeszélő forrás tájékoztat bennünket a legbővebben: Rogerius Carmen Miserabile-je és Spalatói Tamás Historia Salonitana-ja. Ezek előadásából nem vonhatjuk le azt a következtetést, hogy a magyar sereg Muhinál lovagi harcmodora miatt szenvedett döntő vereséget.[117] E forrásokból csupán az derül ki, hogy a magyar hadsereg fegyelmezetlen volt és nem volt egységes vezetése. Ez jellemző a lovagi seregekre, de nemcsak azokra. Ebből még nem következtethetünk arra, hogy a magyar hadsereg zöme lovagi fegyverzetű lett

111 Idézett műveinek a tatárjárással foglalkozó részében. Náluk élesebben foglal állást *Bárczay Oszkár*. H. K. 1893. 487—489. old.

112 *Erdélyi Gyula:* A magyarok hadművészete. Budapest. 1942. 77. old.

113 *Mályusz:* A magyar köznemesség kialakulása. I. 295. old.

114 *Breit:* i. m. V. 34. old.

115 *Markó:* i. m. 29. old.

116 *Marczali:* i. m. 470. old.

117 Annak ellenére, hogy két kisebb összecsapásban Rogerius leírása szerint kifejezetten nehézfegyvereseket vernek meg a tatárok. A Carmen Miserabile 21. c. szerint (Endlicher i. m. 268—269. old.) Ugron kalocsai érsek egy tatár-csapatot üldözve, páncélos vitézeivel a mocsárba ragad és alig tud megmenekülni. A 27. c. szerint pedig (Endlicher i. m. 272—273. old.) a tatárok báblovasokkal rémítenek és futamítanak meg egy lovagi módon küzdő magyar csapatot.

volna. Rogerius dominus-okról és miles-eikről szól, de ebből sem következtethetünk feltétlenül lovagi harcmodorra.[118] A tatárok támadása különben is álmában érte a magyar hadsereget, s így semmilyen taktika, vagy fegyverzet nem hibáztatható a vereségért. A magyar hadseregnek csak az a része volt bebizonyíthatóan lovagi fegyverzetű, amely nagyon is kitüntette magát a harcban: Kálmán herceg, Ugron érsek és a templomosok csapata. Meghiúsították a tatárok első támadását, nem feküdtek le aludni, mint a többiek, hanem lovagi fegyvereiket felöltve és egyetlen ékbe tömörülve a támadó tatároknak rohantak. Ugron érsek olyan erővel küzdött, hogy a tatárok rémületükben kiabálva kikerülték, mint az istennyilát. A templomosok mestere egész csapatával (cum tota acie latinorum) hősi halált halt.[119]

Összefoglalva az 1241-ig tartó korszakra vonatkozó adatokat megállapíthatjuk, hogy e kor magyar hadseregiben háromféle lovasságot különböztethetünk meg. A nomád íjásztaktikával harcoló honfoglaló könnyűlovasság a letelepült életmód és a feudalizáció hatására fokozatosan elkorcsosul, és kialakul egy *átmeneti* típusú, nyíllal és közelharci fegyverekkel egyaránt felszerelt lovasság, amely azonban nem dicsekedhetik magas harciértékkel. A még nem feudalizálódott, többnyire határőrző besenyők és székelyek s a korszak legvégén a kunok — a „pásztorkatonák" képviselik az eredeti „romlatlan" nomád harcmodort. Az I. István óta Magyarországra jövő idegen lovagok s az őket utánozó magyar feudális urak és közvetlen kíséretük, a király és udvari vitézei a kor lovagi taktikájával és felszerelésében harcolnak. Ők voltak a magyar lovasseregek harmadik eleme.

A háromféle lovasság számszerű erőviszonya a tárgyalt korszak folyamán nem volt állandó. A legnagyobb számúnak látszó átmeneti típusú lovasság aránya a korszak elején természetesen kisebb, mert a magyar harcostömegek nagy része még közelebb áll az eredeti lovasnomád harcmodorhoz, s a feudalizáció elterjedésével vesztik csak el képességüket, hogy igazi nomád lovasíjászokként harcoljanak. A korszak folyamán tehát az átmeneti típusú lovasság számaránya növekedőben van.

Az eredeti nomád íjászlovasság viszont a kunok betelepedése előtti időben fokozatosan kevesbedett. A korszak elején a magyar lovasság egy része is ide számítható még, később

118 *Rogerius* i. m. 28. c. Endlicher 274. old.
119 Thomae Archidiaconi Historia Salonitana. XXXVII. c. Schwandtner III. 601—608. old.

kizárólag a különböző nemzetiségű „pásztorkatonák" — elsősorban a besenyők és székelyek, és ezek száma is egyre kisebb. A kunok betelepülése azután egészen más helyzetet teremt ezen a téren, de ennek hatása csak az 1241 utáni korszakban bontakozik ki.

Az I. István korában eléggé jelentősnek tűnő nehézfegyveres réteg a XI. század folyamán jelentős mértékben megfogyatkozik. E jelenség okára találóan világított rá Tóth Zoltán.[120] Szerinte Magyarországon ugyanúgy, mint Lengyelországban, azért fogyatkozott meg a páncélosok száma, mert hiányzott a megfelelő gazdasági alap az ilyen nehézfegyveres lovasság fenntartására. Hiányzott a nyugat-európai színvonalon álló termelőréteg. A meglevő termelőréteg csak ilyen kisszámú páncélos lovas eltartására volt elegendő. Ezen a fogyatkozáson csak a lassú, telepítésekkel is támogatott átalakulás segíthetett.

A termelőerők növekedésével párhuzamosan a XII. században a nehézfegyveres lovasság száma is emelkedett. Az 1146-os és 1167-es Lajta menti, illetve zimonyi csatáról szóló leírások alapján ebben nem kételkedhetünk. Ez a növekedés a XIII. század első felében is tovább tart és a királyok, főképpen IV. Béla tudatosan támogatják az ilyen irányú fejlődést. Ennek ellenére bizonyos, hogy a nehézfegyveres lovasság a korszak végéig a legkisebb volt a magyar lovasseregek három eleme közül.

Egészen más képet kapunk, ha a háromféle típusú lovasságot harci értékük szerint mérlegeljük. Legkevésbé ütőképes kétségkívül az „átmeneti" típusú lovasság volt, amely legfeljebb nagy tömegével ellensúlyozhatta bizonyos mértékig fogyatékosságait. Lényegesen értékesebbnek kell mondanunk a „pásztorkatonák" nomád íjászlovasságát. Főleg a felderítésben, előőrs-szolgálatban s az ütközetek bevezetése terén igen jól használhatók. A csatadöntő fegyvernem azonban a nehézlovasság. A legkisebb létszámú, de felszerelés és ütőképesség dolgában feltétlenül a legjobb eleme a korszak magyar hadseregeinek. Adataink szerint ez a részben idegen nehézfegyveres réteg nagyjából a kor német nehézfegyvereseinek színvonalán mozgott. Helytelennek kell mondanunk azoknak a történészeknek a nézetét, akik a nyugat-európai típusú lovagi fegyvernemet kevésbé ütőképesnek tartották, mint a nomád íjászlovasságot; Pusztán taktikai téren talán primitívebb volt a nehézfegyveres lovasság, de jobb védő- és támadófegyverzeté-

120 *Tóth Zoltán:* A Hartvik-legenda kritikájához. (A Szentkorona eredetkérdése.) Budapest. 1942. 28—29. old. 54. jegyzet. — Az I. István kori magyarországi nehéfegyveres réteg számáról konkrét adataink nincsenek.

vel, nagyobb ütőerejével nyílt ütközetekben kétségkívül fölényben volt a nomád íjászlovassággal szemben, különösen, ha annak fortélyait kiismerte. — Kétségtelennek kell tartanunk, hogy a korszak seregeinek legértékesebb és legcsatadöntőbb fegyverneme a nehézfegyveres lovasság volt, s ezért igyekeztek a királyok elsősorban ennek létszámát növelni.

IV

Az 1241 utáni korszakban a nomád pásztorkodó kunok betelepülése következtében a magyar királyok hadseregében jelentős mértékben megnő az eredeti nomád taktikával harcoló lovasíjászok száma.[121] A források egész sora emlékezik meg róluk a XIII. és XIV. század folyamán.

Palailogos Mihály bizánci császár seregében 1259-ben 1500 magyar (vagy kun) lovasíjász harcolt.[122]

Az 1260-as kroisenbrunni csatáról szóló nyugati kútfők a magyar sereget egészen keleti módon harcoló nomád haderőnek mutatják be. Leírásukban valószínűleg van némi túlzás is.[123] A magyar hadseregben nehézfegyveresekről egyáltalán nem írnak. A cseh seregben 7000 páncélos lovas harcolt szerintük. (VII milia equorum ferro coopertorum.) A magyar sereget jóval nagyobb létszámúnak mondják, mint a csehet. Külön is megemlítik az íjjal és nyíllal harcoló kunokat. Ezek nem bírják elviselni a cseh és német lovagok rohamát és megfutnak.[124] A két sereg a Morva folyó két oldalán állott. A németek lovagi módon akartak harcolni, békét kötöttek addig, míg a magyarok átkelnek a folyón. A magyar király, mikor észrevette, hogy a németek valóban bíznak a békében — átkelt a

121 A kunokról l. Kring Miklós: Kun és jász társadalomelemek a középkorban. Századok. 1932. és Győrffy György: A kunok feudalizálódása. Tanulmányok a jobbágyság történetéhez Magyarországon a 14. században. Budapest. 1952. 248—275. old.

122 *Gyóni:* i. m. 66. old.

123 A kroisenbrunni csatáról (1260.) szóló kútfők: Annales S. Justinae Patavini, Gombos I. 143—144. old., Annales Ottakariani, Gombos. I. 162—167. old., Annales Reinhardsbrunnenses, Gombos I. 193. old., Annales S. Udalrici et Afrae Augustenses, Gombos I. 207. old., Albertus Milioli: Liber de temporibus . . . Gombos I. 49. old., Andreas Presbyter Ratisponensis: Chronicon Generale, Gombos I. 75. old., Anonymi Leobensis Chronicon, Gombos I. 276. old., Chronicon Patavinum, Gombos I. 594. old., Chronicon Rhytmicum Austriacum, Gombos I. 675. old., Cronaca Anonima, Gombos I. 808. old., Oesterreichsche Chronik von Anfang der Welt, Gombos III. 1729. old., Thomas Ebendorferus de Haselbach: Chronicon Austriacum, Gombos III. Petrus de Dusburg: Cronica Terre Prussie, Scriptores Rerum Prussicarum pars IV. 201. old., 44. Pribico: Cronica Boemorum, Gombos III. 4298. sz. Codex Diplomaticus Moraviae, III. 245. old., Ottokar von Steier: Oesterreicher Reimchronik, 6779., 6779—6796. sor. Gombos III. 4146. sz.

124 Annales S. Justinae Patavini.

folyón, és meglepetésszerűen támadta meg őket.[125] Csupán egyetlen lovagi motívumot említ az egyik kútfő, az Annales S. Justinae Patavini: bátor és türelmetlen harcosok *mindkét részről* parancs nélkül kezdenek el harcolni. A krónikák nem különböztetik meg egymástól világosan a magyarokat és kunokat. Az egyik német krónikás szembeállítja a magyarok igénytelenségét a németek lovagi fényűzésével.[126]

A könnyűlovas fegyvernem megbecsülésére mutat az a körülmény, hogy az 1270—72-es években a király íjászokat nemesít. V. István hat wagh-i (valószínűleg székely) íjászt: Demetert, Abraamot, Matheust, Demét, Gallust és Mikust érdemeik fejében kiemeli az íjászok közül és nemesekké teszi őket.[127]

1282-ben nyílt összecsapásra kerül sor a magyar király és a kunok közt. A hódtavi ütközetben a magyar sereg teljesen széjjelveri a kunokat. A győzelemben része volt az esős időjárásnak is, mert a kunok íjainak húrját eláztatta az eső. Több lovag tüntette ki magát magyar részről, pl. Tamás fia Loránd. A kunok egy részét ezután kiűzik az országból, jelentős részük azonban Magyarország területén marad, s a királyi hatalom egyik legmegbízhatóbb és leghasználhatóbb támaszává válik a következő évtizedek során.[128]

Igen érdekes, hogy 1285-ben Henrik fia (Kőszegi) Iván serege keleti harcmodorban győz le egy német sereget annak ellenére, hogy a magyar seregben előkelő urak is harcoltak.[129] A német sereg sváb, osztrák és stájer lovagokból állt. A magyar viszonyokkal ismerős osztrákok és stájerek figyelmeztetik sváb társaikat, hogy vigyázzanak, mert a magyarok nem tartják be a lovagi taktika szabályait. A svábok azonban bíznak vitézségükben és fegyvereikben. Kőszegi Iván megtiltotta harcosainak, hogy kézitusába bocsátkozzanak a németekkel. Félkörbe állnak és távolról nyilazzák őket. Ezek követet küldenek a magyarokhoz és felszólítják őket, hogy harcoljanak férfiak módjára — karddal. A magyarok azonban lenyilazzák a hozzájuk küldött követet. Az egyik német lovag figyelmezteti társait, hogy a magyarok is szeretnének kardra menni, de nincs

[125] Több kútfő szerint. V. ö. Erben i. m. 92. old. A lovassereg a csatát jogügyletnek tekinti.

[126] *Ottokar von Steier:* i. m. 6917—6943. sor.

[127] Fejér V. l. 185. old. Szentpétery 2179. old. Nem tudjuk, mivel tüntette ki magát az említett hat íjász. Az oklevélből az is kiderül, hogy nem az összes vágmenti íjászok lettek nemesekké.

[128] Cronicon Budense. Kiadta Podhradszky. Buda. 1838. 207. old. Czimer Károly részletes színes leírást közöl erről a ütközetről, de leírását igen kevés forrásadattal támasztja alá. (H. K. 1929. 385—416. old.)

[129] *Pauler Gyula:* A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. Budapest. 1893. II. 502. old.

páncéljuk, s így az esélyek nem egyenlők. Azt javasolja, hogy vessék le ők, német lovagok is a páncéljukat és csapjanak össze páncél nélkül. Ebbe a német lovagok nem mennek bele. A csata vége az lett, hogy a németek kimerülten megadták magukat.[130] Nem tudjuk, voltak-e Iván seregében kunok, vagy határőrök. Valószínűleg voltak. Azt azonban megállapíthatjuk, hogy a német határ mellett élő, német származású és kultúrájú Kőszegi Iván[131] a keleti lovasnomád taktikát utánozva vezette seregét és a legkisebb mértékben sem tett lovagi gondolkodásról tanúságot. Úgy látszik, hogy a magyar feudális urak, ha a legtöbb esetben lovagok módjára fegyverkeztek és harcoltak is — nem feledkeztek meg a keleti taktika előnyeiről sem, különösen a XIII. század utolsó évtizedeiben nem, amikor viszonylag nagy tömegű és eredeti lovasnomád taktikával harcoló nép élt az országban: a kunok.

Könnyűfegyverzetű volt az a kb. 600 főnyi magyar csapat is, amely a göllheimi (1298) csatában Habsburgi Albert seregében harcolt. Íjászok voltak, gyorsan tudtak lőni hátrafelé is, páncéljuk nem volt. Hajukat, mint az asszonyok, befonva viselték, és hosszú szakálluk volt, mint a német lovagrend tagjainak.[132] A kunokat és magyarokat ebben az időben mindig együtt említik.[133]

A XIV. század első évtizedeiben is számos forrás említi a magyarok keleties harcmodorát. Horneck-i Ottokár szerint a cseh Vencel azért nem akarta a magyar koronát elfogadni, mert mint mondta, — nem tud az íjjal bánni, és hatmérföldes utakat nyargalva bejárni.[134]

Csák Máté emberei nyílzáport zúdítanak a cseh király seregére egy összecsapás alkalmával. A cseh urak lovagi módon harcolva győzelmet aratnak a magyarok ellen.[135] Egy másik alkalommal Csák Máté serege a krónikás szerint nyilakkal, íjakkal, kardokkal, lándzsákkal és pajzsokkal felszerelve nagy

130 *Ottokar von Steier:* i. m. a 26,230. sor után. Thomas Ebendorferus de Haselbach. Gombos III. 2215. old.

131 *Hóman Bálint—Szekfű Gyula:* Magyar Történet. II. 18—19. old.

132 Fritsche Closeners Chronik, Hegel: Deutsche Städtechroniken, 8. 63. old. Ellenhard Krónikáját l. Pertz: Monumenta Germaniae Historica Scriptores. XVII. 140. old. Wertner Mór: Magyar segítőcsapat a göllheimi csatában. H. K. 1915. 59—84. old. Wertner közli, hogy az egyik forrás szerint (Ottokár) a magyar csapat csak 200 lovas gyorsíjászból állt és 50 más harcosból, akiket Domonkos vezetett, Kőszegi Iván veje. Valószínűnek tarthatjuk, hogy Domonkos 50 embere lovagi fegyverzetű volt.

133 Pl. az *Annales Mechovienses* . . . Pertz: i. m. XIX. 4. 668. old. „Cumani dicti vulgariter Cimove simul cum Ungaris venientes spoliaverunt ecclesiam Mechoviensem."

134 *Erdélyi Gyula:* A magyarok hadművészete. 66. old.

135 Chronicon Francisci (Chronicon Pragense) lib. I. cap. XXVII. Pelzel—Dobrowsky: Scriptores Rerum Bohemicarum, II. 96. old.

zajjal közeledett. (Eszerint könnyű- és nehézfegyverzetű harcosok egyaránt voltak Csák Máté seregében.) A cseh királynak 1500 „sváb módra" felszerelt lovagja volt *és több ezer más — páncélinggel, vassisakkal, lándzsával és nyíllal felszerelt katonája.*[136] — A magyarok nem szoktak lovagi fegyverzetben harcolni, írja egy krónikás. Szoros bőrruhát hordanak és nagy köpönyeget. Főképpen nyíllal harcolnak. Nem állnak meg egyhelyben — vagy üldöznek, vagy menekülnek —, így kikerülik a küzdelmet (azaz kézitusát).[137] — Az 1322. évi mühldorfi csatában a krónikások szerint Szép Frigyesnek 2200 lovagja és 4000 magyar meg kun íjásza volt. A magyarokat és kunokat a krónikások nem különböztetik meg.[138] — Egy 1308-ból származó külföldi leírás szerint a magyarok kicsi, fekete, száraz és harcias emberek. Minden fegyvert jól forgatnak, de különösen a nyilazásban válnak ki. Lovaik kicsinyek, erősek, gyorsak. *Az előkelők és nemesek (principes et nobiles) lovai nagyok és szépek.*[139]

A XIV. században Itáliában harcoló magyar seregekben az eredeti lovasnomád harcmodort a kunok képviselik. Nomád életformájuk ugyan már a XIII. század végén válságba jutott, de feudalizációjuk csak a XIV. század dereka után következett be. A hódtavi csata (1282) után nomád zsákmányolásra nincs már lehetőségük, és ezért nagyon elszegényedtek. Ezzel lehetett összefüggésben IV. László megölése is. III. András és az Anjouk idején a kunok rendszeres zsoldot kaptak. A XIV. század közepén a kunok zöme még nem települt meg állandóan.[140] A kereszténységet is csak I. Lajos korában veszik fel tömegesen. A XV. századra azután befejeződik a kunok feudalizációja

136 Ezek talán megfelelnek a magyar sereg „átmeneti harcmodorban" harcoló részének: a közel- és távolsági harc fegyvereit egyaránt használó, de egyikben sem „specialista" tömeges harcos-elemnek. Egyébként valószínű, hogy a magyar seregeknek ez az eleme a kunok hatására ezidőben újra keletiesebb jellegűvé vált.

137 Chronicon Aulae Regiae. A. 1315. I. 124. Gombos I. 502—504. old.

138 A mühldorfi ütközetre vonatkozó főbb források: Chronik des Jakob von Königshofen ed. Hegel. i. m. VIII. 467. old., Matthias Neuwenburgensis Chronicon: ed. Böhmer. IV. 196. Johannes Victoriensis Abbas: Chronicon Carinthiae. Gombos. II. 1354. old., Vita Arenpeckii, Pez: Scriptores Rerum Austriacarum. Leipzig—Regensburg. 1721—1745. I. 1238. old., Anonymi Leobensis Chronicon, Pez. i. m. 921—933. Chronicon Claustro—Neoburgense, Pez. I. 485. Annales Matseenses, Pertz, Scriptores. IX. 828. Volcmari Abbatis Chronica de gestis principum, Oefele: Rerum Boicarum Scriptores II. 543. Anonymi Chronicon Bavaricum, Oefele i. m. I. 389. old., Joannis Staindelii Chronicon, Oefele: i. m. I. 515—516. Udalrici Onsorgii Chronicon Bavariae, Oefele I. 363. Chronicon Aulae Regiae, Fontes Rerum Austriacarum I. Scriptores VIII. 419. old., Chronicon de ducibus Bavariae, Oefele I. 41. Thomas Ebendorferus de Haselbach. Pez. II. 787. Joannis Ebran de Wildenberg: Chronicon Bavariae. Oefele. I. 305. — Wildenberg szerint a 2200 lovagot is Károly Róbert magyar király küldte.

139 Anonymi Descriptio Europae Orientalis. A. 1308. exarata. Ed. Gorka, Cracoviae. 1916. 49. old.

140 Győrffy i. m. Kring i. m.

és eltűnik a kun könnyűlovasság is. I. Lajos itáliai hadjáratai idején azonban a még nem feudalizálódott, egészen keletiesen harcoló kunoknak jelentős szerep jutott a király hadseregében és erősen megragadták az itáliai krónikások fantáziáját, akik bizonyosan sohasem láttak ilyen lovasokat.[141]

A kunok szerepelnek Károly Róbert Bazarába elleni hadjáratában is. A B. K. K. e hadjárat áldozatairól szólva megjegyzi, hogy a kunok „nagy sokasága" esett el.[142]

Villani János leírása szerint a magyar király 30 000-nél több magyarral és némettel indult Szlavóniába. Nagyobb részük lovas volt. 20 000 íjász volt köztük.[143] A számok valószínűleg túlzottak, de lehetséges, hogy az íjászok *aránya* ilyen magas volt. Az ostromlott Collignano lakói az egész magyar hadsereget, a krónika nyilvánvalóan túlzott adata szerint 40 000 embert — íjászokból állónak látják.[144] Nem valószínű, hogy a magyar seregben kizárólag íjászok lettek volna, de számuk nagy lehetett, és mivel ők jártak a seregek élén — elsősorban ők tűntek fel a magyar seregekkel szemben állóknak. (Vö. föntebb Niketas Koniates tévedésével.) Gravinai Domokos ezt határozottan ki is mondja. Egy magyar csapatról azt írja, hogy 30 íjász volt benne, akik fogukat csikorgatva fenyegették az ellenséget. *Ezek a seregek előtt jártak.*[145]

Villani Máté szinte mindig könnyűfegyverzetűeknek írja le a magyarokat. Részletes leírása szerint íj, nyíl és hosszú kard a felszerelésük. Ruhájuk több, egymásra húzott bőrzeke. Sisakjuk általában nincs. Lovaik nem nagyok. Portyázni, megfutamodni, üldözni szeretnek. Ügyesek a zsákmányolásban és a hosszas lovaglásban. Az ütközetben tízes-tizenötös csapatokban harcolnak. Jelvényeik, zászlóik, ostromszereik nincsenek. Tegzeik összeverése a gyűlekezési jelük.[146] Villani Máté le is ír néhány ütközetet, ahol a magyarok keleties taktikával harcoltak. — Egyik ütközetben a nápolyiak a magyarok első soraira vetik magukat. A sorok széjjelnyílnak, s engedik, hogy a nápolyi lovasság benyomuljon. Ezzel a nápolyiak kelepcébe jutottak, mert a magyarok bekerítik és megsemmisítik őket.[147]

141 Pl. Villani leírása a bőrruhás, zászlót nem használó, tegzüket zörgető „magyarokról" valószínűleg a Lajos seregében harcoló kunokra vonatkozik. Villani János, Máté és Fülöp krónikája a Bibliotheca Classica Italiana sec. XIV. 21. kötetében (Trieste. 1857.) Villani Máté VI. 54. a magyarokról. A Villani-krónikáit magyarra fordította Rácz Miklós, Budapest. 1909. Gombos: Középkori Krónikások. VIII—IX.

142 B. K. K. 209. Szentpétery: Scriptores. I. 499. old.

143 Villani J. XII. 59.

144 Villani M. VI. 52.

145 Dominicus de Gravina: Chronicon A. 1349. Muratori: Rerum Italicarum Scriptores. XII. 3. 119. old.

146 Villani M. VI. 54.

147 Villani M. I. 48.

Érdekes, hogy ebben a seregben németek is voltak a magyarok mellett és ők is részt vettek a leírt hadicselben. — A trevisóiak több, mint 1500 lovas és sok gyalogos — kitörnek a várból, és összecsapnak a Treviso falai alá küldött 400 magyarral.[148] A magyarok visszavonulnak és közben arrafelé csalták a trevisóiakat, ahol még 800 magyar állt lesben, akik hátbatámadták, bekerítették és megsemmisítették a trevisóiakat. Villani Máté a zsoldostársaságokban szereplő magyarokat is könnyűfegyverzetűeknek írja le. Szerinte a zsoldosok közt „sisakosokat" és „magyarokat" lehet megkülönböztetni.[149] A „magyar" elnevezés itt szinte fegyvernemnek tűnik. A Chronicon Estense és a Corpus Chronicorum Bononiensium B. krónikája szerint I. Lajos 1350-ben 4000 lovaggal és 2000 válogatott íjásszal indult el Magyarországról.[150] A Chronicon Mutinense szerint Lajos 50 000 lovassal indult el, ezek közül 20 000 *rövidlándzsájú pogány* volt. 5000 íjász esett itt el a krónika szerint.[151] A számok természetesen túlzottak, az arány azonban helyes lehet.

I. Lajos király nápolyi hadjáratai alkalmából német és olasz zsoldosokat is fogadott. (Urslingeni Werner, Wolf testvérek.) A nápolyi hadjáratok után pedig több évtizedig magyar zsoldosokat találunk a pápa és több olasz város zsoldjában.[152] Tóth Zoltán nézete szerint inkább a magyar lovagok álltak az itáliai városok zsoldjába, mint a kun könnyűlovasok. A magyar lovagokról Itáliában kopott le „minden maradék idegenszerűség, ami a magyar nehézfegyverest az egyetemes európai lovaghadtól talán még megkülönböztette."[153]

Gárdonyi Albertnek és *Lukcsics Pálnak* más a véleménye. Gárdonyi szerint az olaszokat az a körülmény késztette idegen zsoldosok fogadására, hogy ezek szokatlan harcmodora kitűnően érvényesült a hazai csapatokkal szemben. (Míg meg nem szokták — azután csökkent a jelentőségük.) Ilyen szokatlan volt a magyar íjászok harcmodora is.[154] Lukcsics szerint is a könnyűlovasokat szerették az olaszok zsoldjukba fogadni.[155]

148 Villani M. VI. 73.

149 Villani M. X. 7. 800 sisakos és 300 magyar, 1200 sisakos és 4000 magyar, 2000 sisakos és 500 magyar.

150 Muratori XV. 1. A. 1350. és XVIII. 1. A. 1346. 602. old.

151 Basanus: Chronicon Mutinense. Muratori. XV. 4.

152 *Gárdonyi Albert:* A középkori zsoldos-intézmény és a magyarság. Hadtört. Közl. 1942. 129. és köv. old. Lukcsics Pál: Magyar zsoldosok a pápaság szolgálatában a XIV. században. Hadtört. Közl. 1932. 125. és köv. old. Lukcsics Pál: Olaszországban vitézkedő magyar lovagok jelvényei a XIV. században. Turul. 1931. 84. és köv. old.

153 *Tóth Zoltán:* Magyar Művelődéstörténet I. 282—283. old.

154 Gárdonyi: i. m. 130. old.

155 Lukcsics szerint I. Lajos seregében a magyar csapatok a familiaritás elve alapján formálódtak, s csak a familiák felbomlása után kerültek más nemzetiségű harcosokkal közös csapatokba. H. K. 1932. 134. old.

Szerinte a magyar zsoldosok közt kevés volt a lovag. A legtöbben ún. „harcos jobbágyok". — Valószínűnek mondhatjuk, hogy a XIV. századi itáliai magyar zsoldosság két elemből állt: a lovagi fegyverzetű magyar feudális urak legkalandvágyóbb és kevésbé tehetős részéből és Lukcsics „harcos jobbágy"-aiból. Hogy ez utóbbiak közt mennyi volt a magyar és mennyi a kun — nem tudhatjuk biztosan.

Rázsó Gyula véleménye szerint az itáliai magyar zsoldosok azért nem alkottak külön kompániákat, mert viszonylag kevés volt köztük a nehézfegyveres lovas, s így hátrányos helyzetbe kerültek volna más kompániákkal szemben.[156]

Nagyon valószínű, hogy ebben a kérdésben nem Tóth Zoltán, hanem Gárdonyi, Lukcsics és Rázsó álláspontja a helyes.[157]

Petrus Azarius,[158] Bazanus,[159] Raphaynus de Caresinis[160] és a Cronica Senese[161] általában könnyűlovasokként írják le a magyarokat.

156 *Rázsó Gyula:* A zsoldosintézmény kezdetei Magyarországon a XIV. században. H. K. 1960. 130. old.

157 Néhány idevágó adat: *Temple—Leader* és *G. Marcotti:* Giovanni Acuto (Sir John Hawkwood) Firenze. 1889. c. műve szerint az Alba Societasban harcoló magyarok könnyűlovasok. Szerinte az angolok fegyverzete is könnyebb volt, mint a németeké és az olaszoké. (32—33. old.) — *K. A. Schäfer:* Deutsche Ritter und Edelknechte in Italien Während des XIV. Jahrhunderts. Quellen und Forschungen aus dem Gebiet der Geschichte. XV. 1—2. Paderborn. 1911. c. művében kevés a magyarvonatkozású adat. A III. kötet 278. oldalán cseh és magyar gyalogosokat (!) említ, akik 1369-ben Pisa város zsoldjában voltak. A III. kötet 273. oldalán 12 pisai zsoldban levő magyar lovas zászlóról ír. A magyar lovasoknak csak egy lovuk van fejenként. Ez valószínűvé teszi, hogy könnyűlovasok. A II. kötet 36. oldalon említ 1355-ben egy zászlót, ahol csupa német közt szerepel egy Ulim Andreassi nevű magyar? Ez valószínűleg nehézfegyverzetű volt. — Lukcsics: Magyar zsoldosok a pápaság szolgálatában. 146. old. 1359. decemberében Bologna ellen vonul Estei — i Ferenc vezetésével 3000 lovag, 1500 magyar, 4000 gyalogos és 1000 íjász. Ezek a magyarok tehát nem lovagi fegyverzetűek. — 155. old. A pápa szolgálatában áll Gömöri Nagy János hadnagy 42 íjásszal. — 155. old. XI. Gergely pápa kötelezi Robert de Altavilla capuai zsoldosvezért, hogy 200 lándzsa mellett 100 magyar lovasíjászt is tartson.

158 Petri Azarii Liber Gestorum in Lombardia. Muratori XVI. 4. 141. old. A. 1361.

159 Basanus: Chronicon Mutinense. Muratori XV. 4. 174. old.

160 Raphayni de Caresinis Chronica. Muratori XII. 2. 24. old. A. 1371—1372.

161 Cronaca Senese di Donato di Neri e di suo figlio Neri. Muratori XV. 6. 683. old. A. 1381. — A Cronaca Senese e kiadásában egy képet is láthatunk egy ütközetről, amelyben — úgylátszik — magyarok is részt vettek. (602. old.) — A krónika szerint a sienaiak két német nemest vettek zsoldba 400 német lovassal. Nevük Ugo dell Ala és Ormanno volt. Később azt írja Ormanno-ról, hogy a *magyarok* kapitánya. A kiadványban szereplő kép a csatát ábrázoló freskó fényképe, amely csatában a zsoldosok is szerepeltek. A freskó Sienában van és 6x14 méteres méretű. A képen láthajuk a zsoldoscsapatot, amint megütközik a vele körülbelül egyenlő erejű ellenséggel. A sienai harcosok messze hátul vannak. A zsoldosok közt íjászokat nem látunk. Valamennyien páncélban vannak, de a hátul levőknek nincs lándzsájuk. Az összeütközés lándzsát előreszegezve történik. Az ellenség egy része már fut. A vezetők címeres csöbörsisakban vannak, a többiek láncingük csuklyája fölött lapos vassapkát viselnek. A balszárny már egészen az ellenség sorai közt van. A balszárnyon harcoló lovasok ruhája (vagy páncélja) más, mint a többieké, a jobbszárnyon harcolóké — függőleges csíkozású, fejfedőjük viszont ugyanolyan, mint azoké. Oldalról támadják meg az ellenséget. Egyikük kétkézre fogott nagy karddal vág ellenfele felé. Talán ezek a balszárnyon levő lovasok Ormanno magyar harcosai.

Könnyűfegyverzetűeknek írja le az itáliai magyar zsoldosokat G. *Köhler* is. Szerinte a magyar zsoldosok közül az íjászoknak — a vaskesztyűt leszámítva — védőfegyvereik nincsenek. Az íj mellett kard és tőr a fegyverük. A magyar tisztek *páncélosak, de íjuk is van.*[162]

A XIV. század második felében, elsősorban a kunok feudalizációja következtében a lovasíjász fegyvernem hanyatlásnak indult. A nikápolyi ütközetben (1396) már lényegesen gyengébb minőségű volt a magyar király seregében harcoló könnyűlovasság. — Jellemző adatot szolgáltat erre Zsigmond egy 1395-ös oklevele, melynek szövege szerint a király megkívánta zsoldosaitól, hogy minden lándzsás két íjászt hozzon magával. Voltak olyanok, akik apródjaikat vitték el, vagy más olyanokat, akik *nem tudtak az íjjal bánni.* Ezért felszólítja udvari miles-ét, Bethlen Miklóst, hogy ellenőrizze a zsoldosokat és aki nem tud nyilazni, azt ne számítsa íjásznak.[163] — Szécsi Miklós nádor fiai arra kötelezik magukat, hogy a „németekkel való viszály" idejére Muraszombat melletti kúriájukban 20, a többi birtokukon összesen 60 lovasíjászt tartanak.[164]

Zsigmond királynak a XIV. század végén íjászlovasokra lett volna szüksége, ez azonban olyan fegyvernem, amely a maga eredeti, teljes értékű formájában csakis a nomád pásztortársadalmakban tud kifejlődni és fennmaradni.

A könnyűlovasságra vonatkozó adatoknál nem kevésbé számosak a magyar nehézfegyveres lovasságra vonatkozóak sem.

IV. Béla a tatárjárás tanulságai alapján folytatta katonai újításait. Várakat építtetett és nehézfegyveresek kiállítását szorgalmazta.[165] Jellegzetes ebből a szempontból a szepesi tízlándzsások és a túróci jobbágyfiúk katonai kötelezettségeinek megváltozása.[166] A szepesi lándzsások ősei a gömöri és tornai várispánság területéről húzódtak északra és legtöbben a Hernád völgyében telepedtek meg. Fejenként katonáskodtak, könnyű fegyverzetben. (Természetesen nem gondolhatjuk, hogy nomád lovasíjászok voltak. Könnyű fegyverzetük valószínűleg csak azt jelentette, hogy nem volt lovagi felszerelésük.) 1243-ban Béla azt követeli tőlük, hogy négyenként állítsanak ki egy jól felszerelt katonát. Ez valószínűleg páncélos volt, mint a

162 *G. Köhler:* Die Entwicklung des Kriegswesens und der Kriegführung in der Ritterzeit. III. Band. I. Abtheilung. 95. old. Breslau. 1887.
163 *Zimmermann—Werner:* Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. Hermannstadt. 1902. III. 149. old.
164 A. 1398. Zala vármegye története. Oklevéltár. II. 105.
165 *Mályusz:* A magyar köznemesség kialakulása. I. 302—305. old.
166 *Mályusz:* i. m. I. 278—281. old.

későbbi tízlándzsás név valószínűvé teszi. — A túróci jobbágyfiúk még 1248-ban is fejenként katonáskodtak könnyű fegyverzetben. 1255-ben már azt kívánja tőlük a király, hogy hatonként állítsanak ki egy páncélost (unum pancerratum). — 1258-ban ugyanez volt a kötelességük. — Hasonlóképpen alakult az egyház harcos jobbágyainak helyzete is.[167] A tihanyi apátnak 1267-ben 130 lovas jobbágya volt. Nagy számuk miatt nyilvánvaló, hogy nem lehettek nehézfegyverzetűek. Béla király ugyanebben az évben utasítja a nádort, hogy a jobbágyok „nagy és haszontalan sokaságából" csak 12-t hagyjon meg harcosnak, a többi legyen úrbéressé. — A városoktól is nehézfegyvereseket követelnek a tatárjárás utáni privilégiumok. Zágrábnak tíz fegyverest kell kiállítania, ha a király a tenger, Karintia, vagy Ausztria felé indít háborút (1242). Pestnek is tízet, ha a király személyesen vezeti a hadsereget (1244), Nyitrának 12-t; a körmendiek 15 mansiónként egy páncélost állítanak, páncélinggel (cabatus), lándzsával, íjjal és két lóval felszerelve.[168]

A XIII. és XIV. századból ránk maradt lovaspecséteink a lovagi fegyverzet divatjáról tanúskodnak, pl. László somogyi ispán pecsétje 1236-ból,[169] Opoj báné 1239-ből,[170] István ifjabb királyé 1257-ből,[171] — László ispán testét páncéling fedi, a páncéling felett hosszú fegyverkabátot visel, fején lapostetejű fazéksisakot, bal kezében háromszögletű pajzsot, jobb kezében kis lobogóval ellátott lándzsát tart. Opoj bán kezében gömbfejű buzogányt láthatunk. István ifjabb királyon gyűrűs vaspáncél van, fölötte bő fegyverkabát, fején fazéksisak, jobbjában zászlós lándzsa. A háromszögletű pajzson és a zászlón ágaskodó oroszlán látható. Hasonló fegyverzetet láthatunk István ifjabb király, majd V. István 1264-es, és 1270-es pecsétjén, valamint Tamás erdélyi vajda 1321 és 1342 közt kiadott pecsétjén.[172] — Ezek a pecsétek egyértelműen a nyugati lovagi fegyverzet divatjáról tanúskodnak, nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy kizárólag a feudális uralkodó osztály legfelsőbb rétegéből származnak. E nagyurak pedig nagyobb mértékben ki voltak téve a nyugati hatásoknak, mint a kevésbé vagyono-

167 *Mályusz:* i. m. I. 281—282. old.
168 *Mályusz:* i. m. I. 293. old. — A cabatus szót l. Bartal: A magyarországi latinság szótára. Budapest. 1901. 88. old.
169 *Szendrei János:* A magyar viselet történeti fejlődése. Budapest. 1905. 31. old.
170 *Szendrei:* i. m. 31. old.
171 *Szendrei:* Ungarische kriegsgeschichtliche Denkmäler. Budapest. 1896. 52. old.
172 *Nagy Géza:* A magyar középkori fegyverzetről. Archeológiai Értesítő. 1890. 416. old.

sak, és ők voltak leginkább képesek arra, hogy a költséges lovagi fegyverzetet megszerezzék. A feudális főúri réteg jobb minőségű fegyvereiből több is maradt meg, mint a kevésbé vagyonosak nyilvánvalóan silányabb anyagból készült, kevésbé gondosan kidolgozott harci eszközeiből. Ezért a fegyverleletek tanúságát kissé egyoldalúnak kell tartanunk. Tóth Zoltánnal szemben inkább Nagy Gézának kell igazat adnunk ebben a kérdésben.[173]

Tóth Zoltán egyik legnyomósabbnak vélt bizonyítéka a kígyóspusztai csat volt. E csat díszítései szerinte azt bizonyítják, hogy a XIII. századi magyar lovagok felszerelése teljesen olyan volt, mint az egykorú nyugati lovagoké. Véleménye szerint a kígyóspusztai csat a XIII. század közepe táján készült, az 1260-as években. Ezt bizonyítják Tóth Z. szerint a csaton látható harcoló lovagok fegyverei és felszerelése, amely a XIII. századi nyugati divatnak felel meg: Vizir nélküli, kiscímerű, egész súlyával a fejre nehezedő sisak. A sisak fazékformájú. Lemezpáncélnak még semmi nyoma sincs. A lovagok a páncéling felett bő fegyveringet (bambusiumot) viselnek. Pajzsuk és kardjuk közepes méretű, sarkantyújuk tüskés.[174] Tóth Zoltán ebből nemcsak azt a következtetést vonja le, hogy a XIII. századi magyar lovagok ugyanúgy voltak felszerelve, mint a velük egykorú nyugati lovagtársaik, hanem azt is, hogy ebben az időben a magyar haderő egészen lovagi fegyverzetű és harcmodorú volt, és kizárólag a kunok, besenyők és székelyek voltak könnyűlovasok. Ez még abban az esetben is igen merész következtetés lenne, ha a csat valóban az 1260-as években készült volna. Újabb kutatások alapján azonban *Éri István* más megállapításra jutott a kígyóspusztai csat kérdésében. Szerinte a csat kun főemberé lehetett és királyi adományozás útján kerülhetett a birtokába. Keletkezésének idejét Éri a XIII—XIV. század fordulójára teszi.[175]

IV. Béla, V. István, IV. László — kisebb mértékben III. András és Károly Róbert adományozó oklevelei mindenesetre azt mutatják, hogy a királyok ebben a korban lovagi harcmodorban küzdő nehézfegyvereseket akartak elsősorban látni seregükben. A királyi adományozó oklevelek legnagyobb része ugyanis a lovagi harcmodort dicsőíti. Egy 1243-as oklevél szerint Ákos nembeli Mátéfia Detrik comes lándzsáját rázva, mindenki mást megelőzve tört az ellenség sorai közé. Harc közben

173 *Nagy Géza:* i. m. 290—291. old.
174 *Tóth Z.:* A kigyóspusztai csat jelentősége. Turul. 1933. 11—16. old.
175 *Éri István:* Adatok a kigyóspusztai csat értékeléséhez. Folia Archeologica. 1955. 138—152. old.

ledöfték a lovát és ő maga is megsebesült.[176] — Ugyancsak „vibrata lancea" ront az ellenségre Jubislaus fia Bogomér comes, sok sebet oszt, többeket a földre terít. Végül súlyosan megsebesül.[177] — Más oklevelek csak annyit mondanak, hogy az adományt elnyerő lovagi fegyverzetben (armis militaribus) és fegyveres kísérettel (armatis viris) szolgálta a királyt. Ezt írja pl. egy 1249-es oklevél Miklósról, István ifjabb király tárnokmesteréről.[178] Ákosfia Ernye egy kiváló német lovagot győzött le lándzsájával és levágott fejét elküldte a királynak. Egy másik németet letaszított lándzsájával a lováról, a lovat pedig agyonszúrta.[179] — 1252-ben Béla király két pohárnokot, Budult és Damjánt saját seregébe (azaz famíliájába) vesz fel, azzal a feltétellel, hogy lovagi fegyverzetet öltenek: páncélt, vassapkát, pajzsot, lándzsát és amellett *íjat és nyilat* (loricis, capellis de ferro, clipeis, lanceis, arcubus et sagittis). Lovat is kellett hozniuk.[180] — Illuynus mester testvére, András — Béla király 1255-ös oklevele szerint — a többieknél előbb támadt az ellenségre, egy német lovagot letaszított a lováról s a küzdelemben a német lándzsája által a mellén és a vállán sebeket kapott.[181] — Andronicus, Mátyás szepesi prépost testvére két páncélossal tartozik a királynak szolgálni Glup földje fejében.[182] — Egy 1264-es oklevél szerint Lőrinc udvarbíró és mosoni ispán egy orosz urat vetett le lándzsájával a lováról és egy másik ütközetben is legyőzött egy vitézt párosviadalban. Egy ízben megölték a lovát, de gyalogszerrel is keményen verekedett és végül sikerült megmenekülnie.[183]

V. István, illetőleg István ifjabb király okleveleiben is

176 *Fejér:* Codex Diplomaticus. IV. 1. 287. old. Szentpétery. 744. old.
177 A. 1244. — Fejér. IV. 1. 343. old. Szentpétery. 792. old.
178 *Fejér.* IV. 2. 49. Szentpétery. 904. old.
179 *Wenzel.* Árpád-kori új okmánytár. VII. 321—322. old. Szentpétery. 928. old.
180 *Wenzel.* VII. 342. old. Szentpétery. 973. old. Mályusz: A magyar köznemesség . . . 294. old. — Mint Mályusz többször idézett tanulmányából kiderült, a király várjobbágyokat is emelt a királyi serviensek soraiba. Várjobbágyokat nemesítő okleveleink azonban nem mutatják, hogy ezek is nehézfegyverzetűek voltak-e, vagy sem. Egy 1269-es oklevél a soproni vár páncélosairól (Mályusz: i. m. I. 301. old. 3. jegyzet) emellett szól, egy 1233-as trencséni várjobbágyokról szóló oklevél szintén. (Wenzel. VII. 135. old.) Ezek cabatus-ban, valószínűleg láncingben teljesítettek szolgálatot. A sok várjobbágy, sőt castrensis nemesítéséről szóló oklevél azonban általában hallgat a nemesítettek fegyverzetéről, harcmodoráról, hőstetteiről. 1267-ben pl. IV. Béla Sebestyén szolgagyőri castrensist a királyi serviensek közé emeli a *kémkedés* terén kifejtett működése elismeréseképpen. (Wenzel. III. 158. old.) — A Vág menti székelyeknek azt a kiváltságot adja meg IV. Béla, hogy ne 100 fegyverest állítsanak, mint eddig, hanem a királyi serviensek módjára fejenként jöjjenek a király seregébe. Úgy tudjuk, hogy ezek a székelyek határőrök és íjászok voltak. Nem valószínű, hogy most, mikor többnek kellett közülük hadba szállnia, mint előbb, nehézfegyverzetben teljesítettek volna szolgálatot. Fejér. IV. 3. 547. old.
181 *Fejér.* IV. 2. 313. old. Szentpétery. 1055. old.
182 *Wenzel.* VII. 480. old. Szentpétery. 1177. old.
183 *Fejér.* IV. 3. 196. old. Szentpétery. 1403. old.

gyakran olvashatjuk a lovagi vitézség magasztalását. Ivánfia András lándzsájával leterítette az ellenséges sereg zászlótartóját és elfogta a sereg vezérét, Kemynfia Lőrincet. Egy másik ütközetben pedig a sereg legelején állt és három ellenséges lovagot terített le lándzsájával a király szeme láttára.[184] Sándor comes a király életét mentette meg: egy lovag zászlós lándzsával rohant a királynak; lándzsája eltört a király lovának nyergén, mire ez leterítette támadóját. Erre mások is megtámadták a királyt, s most már Sándor comes védte meg. Kemény küzdelem árán terített le egy ellenséges lovagot királyi ura szeme láttára.[185] — Ponith comes „ordító oroszlán módjára" rontott, mindenkit megelőzve, az ellenségre és majd lándzsával, majd karddal harcolt velük ezer halált osztva.[186] — Hasonlóképpen vitézkedett Sándor szörényi bán is. Egyeseket lándzsával ölt meg, másokat karddal. Sok foglyot is ejtett.[187] — Reynold mester lándzsájával a földre vetette, majd elfogta Henrik bánt, az ellenséges sereg vezérét. Bal szemén megsebesült. Megemlíti az oklevél, hogy Reynold „honesta et armata familia" jött a király seregébe.[188] — Roland bánról azt írja egy 1270-es oklevél, hogy — jellemzően lovagi módon — egy személyben volt körültekintő vezér és harcos (dimicator).[189] — V. István a városi hospesektől is páncélosokat követelt. A kolozsváriaktól 60 mansiónként követelt egy jól felszerelt fegyverest.[190] Az egy harcost kiállító mansiók nagy számából arra következtethetünk, hogy páncélost kellett kiállítaniuk. A szepesi szászoknak 50 lándzsást kellett a király zászlaja alá küldeniük.[191]

IV. László okleveleiben is számos esetben olvashatunk a magyar főurak haditetteiről. Csák nembeli Péter, bár előbb lándzsától szúrt és kard által vágott sebet kapott, a többiek előtt rohant az ellenségre.[192] — Benedekfia Péter is azzal tün-

184 A. 1267. Fejér. IV. 3. 408. old.
185 A. 1268. Hazai Okmánytár. VI. 153. old. Szentpétery. 1873. old.
186 A. 1268. Hazai Okmánytár. VIII. 111. old. Szentpétery. 1884. old.
187 A. 1268. Wenzel. VIII. 196. old. Szentpétery. 1885. old.
188 A. 1270. Wenzel. XII. 12. old. Szentpétery. 2041. old.
189 *T. Smičiklas:* Codex Diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Zágráb. 1904—1916. V. 5. 546. old. Szentpétery. 1928.
190 1260 és 1270 közt. Wenzel. VIII. 266. old. Szentpétery. 1922.
191 *Endlicher:* i. m. 523. old. — Nem valószínű, hogy a városok által kiállított páncélosok teljes értékű lovagi harcosok lettek volna. Városi hospes vitézségét sehol sem emelik ki az oklevelek. A hospesek közt is alakult ki feudális vezetőréteg, de ezek gazdasági súlya és katonai rátermettsége elmarad a feudális nemességé mellett. Semmiképpen sem gondolhatjuk a magyar városok által kiállított csapatokat olyanoknak, mint pl. a lombardiai városok csapatai voltak a XII—XIII. században, amikor a Hohenstaufok lovagseregeivel is sikeresen szembe tudtak szállni. (Delbrück: i. m. III. 341—377. old.) A magyar lovagi életformáról l. Mályusz: A Toldi monda. A Bécsi Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve. 1934.
192 A. 1273. Wenzel. IX. 13. old. Borsa Iván: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. II. kötet, 2—3. füzet. 1272—1290. Budapest. 1961. 2364. sz.

tette ki magát, hogy lándzsájával ledobott egy lovagot a lováról.[193] — Pécz nembeli Benedek az ellenségre rohanva először egy nagy zászlójú lovagot sebesített meg lándzsájával, azután előretartott lándzsával az ellenség sorai közé rohanva egy lovagot megölt és egy másik lovagot, az olmützi püspök hadnagyát (maiorem exercitus episcopi de Olmach) is legyőzte.[194] — Jakab comes egy német lovagot vetett le lándzsájával a lováról.[195] — Csák nembeli Péter egy másik oklevél szerint többeket lándzsával sújtott le, másokat karddal döfött át.[196] — Ivánka mester is a többieket megelőzve rontott az ellenségre és a bárók szeme láttára vetett a földre és ölt meg több ellenséges harcost.[197] — Mihályfia Adrianus a cseh király Chygur nevű kiváló lovagját dobta le lándzsájával és ejtette fogságba.[198] — Jakab mester, mint rettenthetetlen oroszlán támadta meg a cseh király válogatott lovagjait és futamította meg őket.[199] — Simonfia György egyszer a király megérkezése előtt verte szét az ellenség egyik cuneus-át, más alkalommal három cseh lovagot ejtett foglyul lovastul. Felderítő szolgálatra is vállalkozott és a tatárok ellen is harcolt. Megemlíti az oklevél azt is, hogy sok rokonával, barátjával és társával ment a király seregébe.[200]

Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy a király vitézei a lovagi fegyverek mellett az íjjal és nyíllal is tudtak bánni. Miklós comes fia Miklós bátran rohant a német lovagok közé és hármat leterített közülük lándzsájával. De ugyanez a Miklós a hajón közeledő németeket nyilazással zavarja (telorum valocitatibus) és testvére László segítségével több németet öl meg nyíllal és lándzsával.[201] — Ják nembeli Csépán egy alkalommal egy vitéz német lovagot vet le lováról és ejt fogságba. Máskor felváltva harcol lándzsával és nyíllal.[202]

A magyar feudális vezető réteg lovagi harcmodorára vonatkozó adatokat találunk III. András és Károly Róbert okleveleiben is. Pál comes egy ütközetbn leterít egy német lovagot, miközben saját lova is elpusztul.[203] — Baasfia János négy sebet

193 A. 1274. Wenzel. IV. 39. old. Borsa. 2558. old.
194 A. 1274. Hazai Okmánytár. I. 60. old. Borsa. 2462.
195 A. 1274. Fejér. V. 2. 154. old. Borsa. 2488.
196 A. 1274. Wenzel. IX. 71. old. Barankát visszaszerezte királyának harcolva. (in lancearum examine) Borsa. 2477. old.
197 A. 1275. Fejér. V. 2. 273. old. Borsa. 2662. old.
198 A. 1276. Hazai Okmánytár. VII. 161. old. Borsa. 2749.
199 A. 1276. Wenzel. IX. 147. old. Borsa. 2729.
200 *Wagner:* Diplomatarium Comitatus Sarosiensis. 84. Borsa szerint a (3350., 3351.) XIV. század első felében készült hamisítvány. A vitézi tettek felsorolása így is jellemző a XIV. század első felének lovagi szemléletére.
204 A. 1303. Anjou-kori Okmánytár. I. 51. old.
202 A. 1273. Wenzel. XII. 73. old. Borsa. 2389.
203 A. 1293. Fejér. VI. 1. 242. old.

kapott királyáért, lándzsa, kard, nyíl érte. — István comes lovagi lovon és fegyverzetben vett részt a harcban és 50 márka kárt szenvedett.[204] — Apuliai Fülöp az ellenség sorai közé rohanva többeket közülük karddal vágott le.[205] — Gutkeled nembeli Omodéfia Miklós több németet terített a földre és hat német bárót lovastul, fegyverestül elfogott.[206] — Miklós vitéz lándzsájával ledobott egy ellenséges vitézt a lováról s azután elfogta.[207] — Huntpázmán nembeli Mihály kárpótlásul kap földet, mert a király lándzsaviadalban kiütötte három fogát.[208] — Radoszlófia Miklós még akkor is harcolt Bazarába oláh vitézei ellen, mikor már páncélját leverték róla. (Cunctis tamen ferramentis de suo ad terram ruptis.) Lándzsáját rázva rohant soraik közé és a király szeme láttára ölt meg közülük ötöt. Hat sebet kapott és öt nemes familiárisa esett el.[209]

Az Anjouk korának magyar lovagjait a Bécsi Képes Krónika illusztrációiból ismerhetjük meg. Fegyverzetük némileg különbözik a kígyóspusztai csaton ábrázolt lovagokétól. Nem fazéksisakot hordanak, hanem ún. „nagy bacinet"-t, „pikonhog"-ot, a normann sisak nagyobb, súlyosabb változatát. E sisaktípusnak általában nincs vizirje. Csak a legelőkelőbbeken láthatunk vizires pikonhongot, vagy csöbörsisakot; csuklyás láncingben vannak, de efölött nem bő bambusiumot viselnek, mint a kígyóspusztai csaton látható lovagok, hanem testhezálló fegyverkabátot. (Boeheim „Lentner"-nek, Nagy Géza „korszovány"-nak nevezi.) A fegyvereket ehhez a fegyverkabáthoz erősítik, az övet lenn viselik a csípőjükön. Pajzsuk nem háromszögletű, hanem ún. „tárcsapajzs", felül bevágással. Ebbe a bevágásba helyezték az előreszegzett lándzsa nyelét. A kard hosszabb, szélesebb, hegyesebb, hosszabb a markolatja és nagyobb a gombja. A páncéling vállain kis kerek vaslemezeket látunk (vállfővas), ez a lemezpáncél első nyoma. A magyar lovagok fegyverzete tehát olyan volt, mint az egykorú nyugat-európai lovagoké.[210]

A XIV. század közepe táján készült, lovagokat ábrázoló régészeti leletek közül kiemelhetjük István erdélyi vajda 1351-

204 A. 1303. Anjoukori Okmánytár. I. 51. old.
205 A. 1317. Anjou-kori Okmánytár. I. 447. old.
206 A. 1323. Anjou-kori Okmánytár. II. 69. old.
207 A. 1329. Hazai Okmánytár. II. 157. old.
208 A. 1319. Fejér. VIII. 2. 210. old.
209 A. 1330. Blagay Okelvéltár. 110. old.
210 *Nagy Géza:* A magyar viseletek története. Budapest. 1900. 99. old. — *Demmin:* Die Kriegswaffen. Leipzig. 1869. — *Boeheim:* Handbuch der Waffenkunde. Leipzig. 1890. — *G. Demay:* Le costume au moyen age d'après les sceaux. Paris. 1880. 109—185. old.
211 *Szendrei János:* A magyar viselet történeti fejlődése. Budapest. 1905. 35. old.

ből származó lovaspecsétjét.[211] A vajda öltözete boglárokkal ékesített sodronypáncéling, lábszár- és vállvédő vaslemezekkel. Jobb kezében egyenes kardot tart. A kard markolatának gombjánál fogva vékony lánccal a lovag fegyverkabátjának melléhez van erősítve. Fején címeres csöbörsisakot visel. Egy kis háromszögletű pajzs is a melléhez van erősítve. Ez a lovagi öltözet éppen olyan, mint amilyeneket a XIV. századi francia, németalföldi és német ábrázolásokon láthatunk. — Az 1392-ből származó mártonhelyi freskó Szent Györgye vizires bacinetsisakot (pikonhogot) visel. Csuklyás sodronypáncél van rajta, fölötte fegyverkabát. Öve a csípőjére van leeresztve, kezén páncélkesztyű, bal kezével tárcsapajzsot, jobbjával lándzsát tart.[212] — A XIV. század legvégén Magyarországon készült prágai Szent György szobron már páncéllemezekből összeállított mellvért látható.

I. Lajos nápolyi hadjáratainak ütközeteiben a döntést általában lovagi fegyverzetű harcosok vívták ki, annak ellenére, hogy minden valószínűség szerint Lajos király seregének zöme *nem* lovagi fegyverzetű katonákból állott. Lajos — akárcsak a B. K. K. illusztrációi szerint Károly Róbert — lovagi módon maga vezette hadseregét. Olykor meg is sebesült. Egyszer nyilat lőttek a lábába, máskor sulyokkal ütötték fejbe. Egy alkalommal egyik fuldokló harcosát maga mentette ki, saját élete kockáztatásával egy megáradt folyóból.[213]

A harcosok közt, úgy tűnik, több volt a könnyebb, mint a lovagi fegyverzetű, vezetőik azonban mind lovagok. A király ellen fellázadó német zsoldosok leverésére Lackfi Pál 400 lovaggal és 50 íjásszal indul. Lovagi módon tünteti ki magát közülük Besenyő János allovászmester. Kemény kézitusában három németet vág le. A harmadikkal nehéz harcot kell vívnia: az megölte Besenyő János lovát, és lovasának fején is sebet ejtett, de végül az allovászmester ezt a harmadik ellenfelét is a földre terítette.[214]

Villani János leírása szerint I. Lajos 1347-ben 2000, vagy még több válogatott magyar lovaggal indult meg Itália felé. A kétezres létszám Lajos király seregének lovagi fegyverzetű harcosaira vonatkoztatva, nem járhat túlságosan messze a való-

[212] Szendrei: i. m.: 35—36. old.

[213] *Küküllei* (Tótsolymosi Apród) *János:* Chronicon de Ludovico Rege. Mátyás Flórián: Historiae Hungariae Fontes domestici. Pécs. 1881—1885. IV. kötet. Magyar fordítása Dékáni Kálmántól. (Középkori Krónikások. V. Brassó. 1906.) — János minorita szerzetes töredékes életrajza I. Lajosról. L. Mátyás Flórián i. m. IV. k. Magyar fordítása Dékáni Kálmántól. (Középkori Krónikások. XI. Budapest. 1910.)

[214] János minorita 13. Mátyás Fl. IV. 155—158. old.

ságtól, bár valószínű, hogy Lajos lovagi fegyverzetű harcosainak száma kevesebb lehetett valamivel kétezernél.[215]

Bár a XIV. század második felében Itáliában harcoló magyar zsoldosok nagyobb része könnyűfegyverzetű volt — azért akadtak köztük szép számmal nehézfegyverzetűek is. Pl. 1383-ban III. Károly szicíliai király seregében 158 magyar zsoldos lándzsás szolgált.[216]

Meglepő, hogy bár I. Lajost „lovagkirálynak" ismerjük, adományozó okleveleiben nem sok nyoma van a lovagi vitézség dicsőítésének. Ebből természetesen nem szabad arra következtetnünk, hogy Lajos seregében a nehézlovas fegyvernem jelentősége kisebb lett volna, mint IV. Béla, vagy V. István seregében. Inkább arra kell gondolnunk, hogy már nem volt olyan újszerű és ritka a lovagi harcmodor, s arra is, hogy az ország termelőerőinek akkori fejlődési fokán nem tudott több lovagi fegyverzetű harcost eltartani, mint amennyi Lajos seregében szolgált.[217] Lovagi hőstettek emlegetése azért előfordul Lajos, sőt Zsigmond okleveleiben is. Zsigmond egyik alattvalója, Sárói Péter fia László temesi főispán pl. lándzsával és karddal küzdött a szkizmatikusok ellen.[218] Marczali Miklós temesi főispán kemény közelharcot vívott a törökkel.[219] — Lajos és Zsigmond oklevelei a korábbi hasonló oklevelekkel ellentétben nem sorolják fel a küzdelem részleteit, nem írják le, milyen fegyverekkel harcolt az adományban részesülő. Nyilvánvalóan azért nem, mert a lovagi harcmodor ez időben már megszokottá vált.

Az 1241-től 1396-ig tartó korszak magyar lovasharcmodorának megismerése érdekében még négy, tárgyunk szempontjából igen érdekes forráscsoportot kell megvizsgálnunk:

1. az 1278. évi dürnkruti (morvamezei) ütközetre vonatkozó forrásokat,
2. az 1312-es rozgonyi csatára vonatkozó néhány forrást,
3. az Itáliában harcoló magyarokkal foglalkozó, számunkra legérdekesebbnek bizonyult két krónikát: Dominicus de Gravina Chronicon-ját, valamint Galeazzo és Bartolomeo Catari Cronaca Carrarese-ját,
4. az 1396-os nikápolyi csatával foglalkozó főbb forrásokat.

215 Villani J. XII. 107. old.
216 Anjou-kori Diplomáciai Emlékek. III. 490. old.
217 I. Lajos okleveleinek sjanos csak a nyomtatásban is megjelent kisebb részét vehettem figyelembe. A kancelláriai divat megváltozása is hozzájárulhatott ahhoz, hogy kevesebbet emlegetik a lovagi haditetteket.
218 A. 1390. Magyarország Melléktartományainak Oklevéltára. II. 26. old.
219 Temesi Oklevéltár. I. 188. „Facie ad faciem uti fortis et adleta dei viriliter dimicavit."

1. A morvamezei, a Habsburg-ház szempontjából sorsdöntő ütközetet leíró krónikás szerint[220] a kunok a magyar sereg acies-ein kívül rend nélkül száguldoztak. Őket küldték felderítő szolgálatra. Külön elem voltak a magyar király hadseregében. — Legbőbeszédűbb kútfőnk, Horneck-i Ottokár rímes krónikája világosan megmondja, milyen jelentős volt a nehézfegyveresek jelentősége IV. László seregében. A magyar hadsereg két acies-ét emeli ki — az egyiket a „trencséni (Csák) Mátyás vezette, a másikat „Schiltbergi" István.[221] Ez a két nagyszakállú ember, meg akik a kettejük seregrészében voltak, *úgy harcoltak, ahogyan magyarok még sohasem. Úgy harcoltak, mintha Franciaországban tanulták volna.* Megmutatták, hogy tudnának sváb módon harcolni, ha ők is úgy fegyverkeznének. Soha cséplő úgy nem csépelt, mint a trencséni harcos hosszú kezével, meg akik vele voltak a két acies-ben.

Ebből a leírásból világos, hogy a német szemlélőnek szokatlan volt a magyar sereg egy részének lovagi harcmodora. A krónikásnak azt a megjegyzését, hogy a magyarok is tudnának sváb módon harcolni, ha ők is úgy fegyverkeznének, nem szabad úgy értelmeznünk, mint Darkó Jenő teszi.[222] Szerinte ezeknek a francia módra harcoló magyar lovasoknak nem volt nehéz fegyverzetük, azért beszél a krónikás feltételes módban. Nehéz fegyverzet nélkül azonban francia, vagy sváb, azaz lovagi módon harcolni képtelenség. Ezért inkább úgy érthetjük a krónika szavait, hogy a magyarok megmutatták, hogy tudnának sváb módon harcolni, ha *máskor* is lovagi módon fegyverkeznének. Az elbeszélő forrásokon kívül az adományozó oklevelek adatait is figyelembe véve, kétségtelennek kell mondanunk, hogy ez a seregrész lovagi módon és lovagi fegyverzetben harcolt.

Kizárólag lovagi módon küzdő magyarok és könnyűfegyverzetű kunok harcoltak IV. László hadseregében? Nem valószínű! Kézai a *magyarok és kunok* nyilairól ír — más helyen

[220] A morvamezei csatára vonatkozó főbb források: Ottokar con Steier: Österreicher Reimchronik. 1250—1309., a 15 382. sortól a 16 278. sorig. Gombos. III. 1780. és köv. old., Kézai: Gesta Hungarorum. Szentpétery: Scriptores. I. 186. old., Cronicon Salisburgiense. Gombos. I. 680—681. old., Chronicon Austriacum Anonymi. Gombos. I. 512—514. old., Chronicon Colmariense. Gombos. I. 545. old., Oesterreichische Chronik von Anfang der Welt. Gombos. III. 2086—2091. old., Thomas Ebendorferus de Haselbach. Gombos. III. 2213—2214. old., Thomas Tuscus: Gesta Imperatorum et Pontificum. Gombos. III. 2255—2256. old., Fritsche Closeners Chronik. Hegel: Deutsche Städtechroniken. 8. 45. old.

[221] *Pauler Gyula* szerint Gutkeled nembeli István országbírót nevezi így a német krónikás. L. Pauler: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. Budapest. 1893. II. k. 442. old.

[222] H. K. 1937. 155. old.

pedig a *magyarok* nyilairól olvasunk.[223] Talán a Chronicon Salisburgiense leírása alapján közelíthetjük meg a kérdést a legjobban. Eszerint a magyar sereg a kunokat nem számítva három aciesből állt. Feltehetjük, hogy ezek közül kettő a trencséni és a „schiltbergi" grófé lovagi módon harcolt, a harmadik pedig a többször említett „átmeneti" harcmodorban.

A harcot a kun íjászok kezdték meg, utánuk avatkoztak be a magyarok. Az üldözésben ismét a kunok szerepe volt jelentősebb. Az ifjú IV. László nem vett részt az összecsapásban személyesen, s ezen a nem lovagi magatartásán a német krónikások sokat csodálkoznak. A magyar sereg vezetése nem volt olyan egyoldalúan lovagi, mint pl. a zimonyi csatában, 1167-ben volt. Ez érthető, mert azóta a kunok erősen megnövelték a könnyűlovas fegyvernem jelentőségét, a nehézlovasok pedig most már nagyobbrészt magyarok voltak. Bizonyos összhangot észlelhetünk a magyar hadseregben a nehéz- és a könnyűlovasság közt.[224]

2. Az 1312-es rozgonyi csatában Trencséni (Csák) Péter fia Máté 1700 lándzsással indul harcba Károly Róbert ellen.[225] A király seregében főleg szepesiek harcolnak — lovasok és gyalogosok. Valószínűleg nehézfegyverzetűek voltak, mert a lőcsei krónika szerint a szepesiek „lovagi módon" (ritterlich) győztek Csák Máté és Aba Demeter ellen.[226]

Markó Árpád szerint az ütközetet nem a szepesiek, hanem a johannita lovagok döntötték el a király javára.[227] Ezeket természetesen nehézfegyverzetűeknek kell tartanunk. A rozgonyi csata ezek szerint zömmel nehézfegyveresek által vívott lovagi jellegű ütközet volt.

3. Az Itáliában harcoló magyarok harcmodoráról Gravinai Domokos és a Cronaca Carrarese számos érdekes adatot közöl. Olykor maga Lajos király is harcolt. Egy alkalommal pallost és lándzsát ragadva vett részt egy kisebb összecsapásban.[228] Hasonlóképpen felszerelve száll harcba Miklós comes is.[229] Laczfi

[223] Kézainak ellenszenves a nehézfegyverzet. Habsburgi Rudolf seregét — lovagi felszerelése miatt nehézkesnek mondja. Ez érthető, hiszen Kézai mindenben a keleti viszonyokkal rokonszenvezett.

[224] *Erdélyi Gyula és Markó Árpád* szerint (i. m. több helyen) a magyarok az Árpád-korban megfelelő módon kombinálni tudták a nehéz- és könnyűlovasság taktikáját. — Köhler szerint (i. m. II. k. 107. old.) a magyar hadseregben 2000 páncélos lovas volt. Köhler a legrégibb zürichi évkönyvet, a Klingenberger Chronik-ot idézi. Mitteilungen der antiquarischen Gesellschaft zu Zürich. II. 1844. 41—96. old.) — Sajnos nem tudtam hozzájutni.)

[225] B. K. K. 196. c. Szentpétery: Scriptores. I. 487. és köv. old.

[226] Analecta Scepusii. ed. Wagner. Vienna. 1774. II. 10. old.

[227] *Markó:* i. m. 34. old.

[228] Dominicus de Gravina: Chronicon. A. 1350. — Muratori Rerum Italicarum Scriptores. XII. 3. 172. old.

[229] Gravina. A. 1350. Muratori. XII. 3. 154. old.

Dénes, az erdélyi vajda fia, sisakkal, karddal felszerelve, vaskesztyűvel a kezén indul várostromra.[230] Misbanus lovag és magyarjai, mikor elárulják és tőrbe csalják őket, kardot rántanak és olyan sikeresen védekeznek, hogy ellenfeleik közül többen meghalnak s végül is a magyarok kiszabadulnak a csapdából.[231] A magyarok összevesznek a zsákmányon a német és olasz zsoldosokkal. Kardot rántanak és megverekednek. A karddal vívott csetepatéban a magyarok maradnak felül.[232] Többször említi Gravina a magyarok íjászait és keleties taktikáját is. Egy alkalommal a magyar íjászok hátba támadják az ellenséget, aztán úgy tesznek, mintha megfutamodnának, de aztán visszafordulva még nagyobb erővel támadnak.[233] Egy német csapatot úgy vernek meg a magyarok, hogy bekerítik őket és lenyilazzák lovaikat. A most már gyalogszerrel védekező németeket a magyarok karddal aprítják le.[234] Egy ütközetben a magyarok a hatalmas erejű Péter vezetésével futást színlelnek, majd visszafordulnak és üldözőikre nyílzáport zúdítanak. Most már azok menekülnek és a magyarok íjaikat félretéve, karddal vagdalják őket.[235]

A lovagi és keleties fegyverzetű harcosok együttműködéséről is közöl Gravina néhány esetet. Előfordul, hogy a magyarok lenyilazzák ellenfeleik lovait, német és olasz társaik pedig karddal könnyűszerrel levághatják a gyalogosan menekülőket.[236] Tarantói Lajos serege párviadalra hívja ki Lajos király seregét. A viadalt úgy tervezik, hogy mindegyik seregből két ember álljon ki viadalra. I. Lajos seregéből egy magyar és egy német lovagot jelölnek ki. A viadal színhelyén több fiatal harcost lovaggá ütnek. A nápolyiak cselt szőnek. A magyarok azonban megtudják ezt és megelőzik. Egy rejtekhelyről előrohanó magyar lovasíjász csapat nagy üvöltéssel támadja hátba a nápolyiakat.[237]

A Cronaca Carrarese-ben még érdekesebb adatokat találunk az Itáliában harcoló magyarok harcmodoráról.[238] Egy ma-

230 Gravina. A. 1350. Muratori. XII. 3. 167. old.
231 Gravina. A. 1348. Muratori. XII. 3. 48. old.
232 Gravina. A. 1350. Muratori. XII. 3. 161. old.
233 Gravina. A. 1349. Muratori. XII. 3. 50. old.
234 Gravina. A. 1349. Muratori. XII. 3. 130. old.
235 Gravina. A. 1350. Muratori. XII. 3. 174. old.
236 Gravina. A. 1347. Muratori. XII. 3. 34. old.
237 Gravina. A. 1349. Muratori. XII. 3. 101—106. old. — Maga Tarantoi Lajos is kihívta párviadalra I. Lajost. A bajrahívó levélben megjegyzi, hogy tudja: Lajos király a seregében levő kunok és más pogányok halálával annyit törődik, mint a kutyákéval. (Fejér. XI. 1. 775. old.) I. Lajos válaszában ez ellen a vád ellen egyáltalán nem cédekezik. (Uo. 775. old.)
238 *Galeazzo e Bartolomeo Gatari:* Cronaca Carrarese. A. 1318—1407. Muratori. XVII. old.

gyar csapat íjjal és nyíllal harcol a velenceiek ellen.[239] Vezérüknek, a nemes lovag Zuane-nek a kísérete viszont nehézfegyverzetűekből áll (gigente d'arme). Zuane lándzsát szegezve oldalba kapta csapatával a velenceieket. Kardjával vitézül verekedett. Tadio Zustignan serege azonban nehéz helyzetbe hozta a magyarokat. Ezt látva István, a bátor magyar lovag, *abbahagyta a nyilazást,* nagy haraggal kirántotta kardját hüvelyéből és két kézre kapva kezdett vele vagdalkozni. A német Enrigónak olyat vágott a sisakjára, hogy az két részre vált. Enrigo feje is ketté vált egészen a válláig, kardja kiesett kezéből s ő maga a földre zuhant. A magyar Lajos comes is utánozni akarta Istvánt. Két kézre fogott kardjával Girardo da Chaminra támadt és agyonsújtotta ellenfele lovát. Végül a velenceiek meghátráltak. Más helyen azt írja a magyarokról a Cronaca Carrarese, hogy nyíllal támadnak az ellenségre, a húrt a fülükig húzva.[240] Egy ütközetet szinte teljesen a magyar Zuane (Zuane Ongaro) vitézsége döntött el. Nagy lándzsájával három ellenfelét sikerült a földre döntenie. Miután lándzsája eltört, elereszteti lova zabláját és kardját két kézre fogva kezdett el harcolni. A velenceiek megfutamodtak.[241] Egy másik ütközetben István vajda[242] lovát megsarkantyúzva ledob nagy lándzsájával egy nemes olaszt a lováról. Ugyanezt teszi a másodikkal és a harmadikkal is. Miután eltörik a lándzsája, kardot ránt. Közben a magyar Tamás és csapata is beléveti magát a harcba. István vajda kikeveredik a tusakodók közül, új lándzsát vesz a kezébe és a német Annest támadja meg. Keresztüldöfi a pajzsát, páncélját és a vajda lándzsája végül is Annes hátán jön ki — több, mint félkarnyi hosszúságra. Annes lezuhan a lováról, s a lándzsa valószínűleg benne marad, vagy eltörik, mert a vajdának megint nincs lándzsája — két kézre fogott kardjával verekszik tovább.[243]

1378-ban megint mint íjászokat emlegeti a magyarokat a Cronaca Carrarese.[244]

A magyar csapatok vezetői, mint a krónika adataiból kitűnik, lovagi módon harcolnak. Mikor azonban *magyarokról* szól a krónika, az egész csapatról, akkor íjászoknak mondja őket. A magyar lovagok is értenek az íj kezeléséhez, mint Zuane küz-

239 Gatari. A. 1372. Muratori. XVII. 1. 77—78. old.
240 Gatari. A. 1373. Muratori. XVII. 1. 89. old.
241 Gatari. A. 1373. Muratori. XVII. 1. 96. old.
242 Valószínűleg ifjabb Laczkfi István, 1372—1376. erdélyi vajda.
243 Gatari. A. 1373. Muratori. XVII. 1. 106—107. old.
244 Gatari. A. 1378. Muratori. XVII. 1. 154. old.

delménél láthattuk. Mikor azonban komoly küzdelemre kerül sor, lovagi fegyvereiket: lándzsájukat, kardjukat veszik elő.[245]

4. A súlyos vereséggel végződő 1396-os nikápolyi csata főbb forrásainak tanúsága szerint, Zsigmond hadseregében jelentős volt a lovasíjászok száma.[246] Zsigmond a magyar csapatokat akarta az első hadirendbe állítani, arra hivatkozva, hogy a magyarok jobban ismerik a törökök harcmodorát.[247] A csatában részt vevő francia lovagok azonban nem engedték át másnak az első támadás dicsőségét. Ők intézték az első támadást a török sereg ellen, mégpedig gyalogosan, ahogyan Nyugat-Európában divattá vált a lóról szállt angol lovagok győzelmei következtében.[248] A franciák vereséget szenvedtek és ezzel az ütközet sorsa el is dőlt. A magyarok egy része megfutamodik, egyes források

245 Cronaca Carrarese adataiból kiderül, hogy a magyar lovagok olykor íjjal és nyíllal is harcoltak. Ezért *Ajtay Endre* szerint „Egyes jelek ... arra a feltevésre csábítanak, hogy a magyar lovag fegyverzete nem mindig egyezett tökéletesen a nyugati lovagokéval. A magyar nemes *néha* nem öltött teljes vértezetet, hogy könnyebben mozogjon." (Ajtay Endre: A magyar huszár. Budapest. é. n. 35. old.) — Véleményével csak részben érthetünk egyet. Kétségtelen, hogy a magyar lovag nem nézte le annyira az íjat és nyilat, mint a nyugati lovagok, már csak azért sem, mert kiváló harci értékű, megbecsült lovasíjászokkal harcolt egy hadseregben, akik semmiesetre sem voltak olyan alárendelt helyzetben, mint a francia, vagy német lovagi seregek „segédfegyveresei". Magyarországon az íjnak és nyílnak olyan erős hagyományai voltak, hogy az íj- és nyílellenes lovagi szemlélet, amely az európai kontinens nyugati felében kialakult — nálunk nem terjedhetett el. (Anglia fejlődése más volt. Ott szintén erős íjász, de gyalogosíjász fegyvernem alakult ki. — egészen más alapokon.) — Az azonban nem valószínű, hogy lovagi fegyverzettel rendelkező nemes, könnyebb, nem lovagi fegyverzetben indulna csatába. Nem minden nemesnek volt lovagi fegyverzete, tehát voltak, éspedig nem csekély számban nem lovagi fegyverzetben harcoló nemesek. Az ilyen nemeseknek azonban máskor sincs, egyáltalán nincs lovagi felszerelésük. A lovagi fegyverzet birtokában levő harcos aligha mondott le arról a nagyobb védettségről, amit számára a lovagi páncélzat jelentett. Fegyverzete annyiban különbözhetett a nyugati lovagokétól, hogy íjat és nyilat használt. Ezt megtehette a XIV. század páncélzatában is, amelyben megvoltak ugyan már a lemezpáncél egyes nyomai, de nem volt még olyan nehéz és merev, hogy az íj és nyíl használatát lehetetlenné tette volna.

246 Froissart: Chroniques. XV. 245. old. Ed. Br. Kervyn de Lettenhove, Brüszszel. 1874. „entre ces Hongres avoit grant foison d'arbalestriers aux cheveaux."

247 Schiltpergers Reisebuch. Eine wunderbarliche und kurzweilige Historie. 1394—1424. 5. l. „Besser dann die andern der Türken Art wüssten."

248 A nikápolyi csata leírását l. *Köhler:* Die Schlachten Nicopoli und Varna. Breslau. 1882., *Delbrück:* i. m. III. 491—496. old., *F. Lot:* i. m. II. 217—223. old., *Rázin:* i. m. II. 217—219. old. — *Bárczay Oszkár:* Nikápoly. H. K. 1894., *Wertner Mór:* A nikápolyi hadjárat 1396-ban. H. K. 1925., *Kiss Károly:* A nikápolyi ütközet. Magyar Akadémiai Értesítő. 1855., *Kropf L.:* Nikápoly. Századok. 1837., *Delaville le Roulx:* La France en Orient au XIV,-e siècle. Paris. 1886., *Kling:* Die Schlacht bei Nikopolis. Berlin. 1906., *Brauner:* Schacht bei Nikopolis Berlin. 1906., *Atiya:* The Crusade in the later Middle Ages. London. 1938. 435—463. old. Érdekes adatot közöl Atiya egy Coucy nevű francia lovag által végzett felderítésről. Kb. 1000 harcos áll rendelkezésére. Ebből 500 számszeríjász és néhány az utat mutató magyar vezető. Egy hegyszorost őrző erős török csapattal találkoznak. Coucy színlelt megfutamodást hajt végre, s ez sikerrel jár: a törökök üldözni kezdik őket és ellentámadással sikerül az üldöző török csapatot megsemmisíteni. Atiya: Nicopolis c. műve sajnos nem volt számomra hozzáférhető.

szerint gyávaságból.[249] Thuróczy szerint azért menekült el a magyar sereg egy része, mert a lóról szállt francia lovagok lovai közéjük keveredtek, és ők, minthogy nem ismerték ezt az újfajta lovagi harci módot, azt hitték, hogy az elhagyott lovak lovasai már mind elestek.[250] A „nagy gróf", azaz a nádor (Garai Miklós) csapatai keményen kitartottak. A nádor, a francia krónikás szavai szerint, szégyenkezett a többi magyarok gyávasága miatt.[251] Hogy milyen nagy volt a nehéz- és könnyűfegyverzetű harcosok aránya Nikápolynál a keresztény seregben — a forrásokból nem derül ki. Annyit láthatunk, hogy jelentős volt a lovasíjászok száma. Ezek harciértéke azonban valószínűleg lényegesen kisebb lehetett már, mint korábban, mert a XIV. század vége felé a kunok feudalizációja már eléggé előrehaladt.[252]

Az 1241 előtti korszakban felismert három elem: az eredeti nomád íjászlovasság, az „átmeneti" fegyverzetű és harcmodorú lovasság és a nehéz, lovagi fegyverzetű, nyugatias típusú lovasság felismerhető a magyar hadseregben az 1241-től 1396-ig terjedő korszakban is. A három elem közül a legvilágosabban követhető a nomád lovasíjász fegyvernem fejlődése. A lovasíjászok száma a kunok betelepülésével jelentős mértékben megnövekedett. Az 1282. évi hódtavi ütközet után a kunok jelentős része elhagyta ugyan az ország területét, de még mindig elég sokan maradtak ahhoz, hogy a korszak magyar hadseregeinek képét lényeges mértékben átalakítsák. A XIII. század végén és a XIV. század első felében a nomád kun könnyűlovasság a magyar haderő egyik legfontosabb, legnagyobb harci értékű, de mindenesetre legjellegzetesebb, s különösen a külföldi szemlélő számára legfeltűnőbb eleme. 1282 után a kunok nomád életmódja válságba jutott ugyan, de feudalizációjuk csak később, a XIV. század második felében következett be, mert a királyok kedvezményekkel igyekeztek megvédeni a számukra oly sok jó harcost kiállító kunokat. Az I. Lajos nápolyi hadjárataiban szereplő, s e hadjáratok befejeződése után Itáliában zsoldoskodó lovasíjászok jelentős része is kun lehetett. A XIV. század végére azután a „romlatlan" lovasnomád harcmodort kép-

249 Pl. Mémoires ou le livre de faits du maréchal Boucicaut c. XXV. Nouvelle Collection des mémiores pour servir a l'histoire de France. Tome II. 239—242. old. A magyarokról könnyű fegyverzetüket említve lenézően ír. Az ütközet más főbb forrásai: Chronique du Religieux de St. Denys. 1380. 1422. Kiadta Bellaguet: Collection de Documents inédits. 6. kötet, Paris. 1839—1952. Justinger: Chronique de Berne. Az id. Froissart-kiadás jegyzeétben, XV. 409. old. Monstrelet krónikája. Scriptores Rerum Prussicarum. III. 455. Lipcse. 1861—76., Johann Posilge: Chronik des Landes Preussen. 1360—1405., folyt. 1410., kiadta Strehlke, Scriptores Rerum Prussicarum. III. 208—209. old.

250 *Thuróczy:* Cronica Hungarorum. Schwandtner. I. 222. old.

251 Boucicaut. i. m. c. XXV.

252 *Kring:* i. m. *Győrffy György:* i. m.

viselő íjászok száma jóval kisebb lett a magyar királyok seregeiben s a század végének háborúiban a korábban sikeresen szereplő kunokhoz hasonló harci értékű lovasíjászokat már hiába keresünk.

A nyugat-európai lovagság fegyverzetét és harcmodorát utánzó nehézfegyveres lovasság jelentőségét az mutatja legjobban, hogy a XIII. század második feléből ránk maradt királyi adományozó oklevelek nagy része — felsorolva az adományban részesülő érdemeit — annak lovagi vitézségét, a lovagi közelharcban tanúsított kiválóságát emeli ki. A királyok igyekeztek minél több nehézfegyverzetű harcost látni seregükben. Valószínűnek látszik, hogy a lovagi fegyverzetű harcosok száma lényegesen nagyobb lett. Jelentőségüket legjobban az 1278-as morvamezei csatáról szóló leírásokból láthatjuk. Az Anjouk, különösen a kifejezetten lovagi kultúrájú I. Lajos idejében, a lovagi elem jelentősége még inkább megnő. De azt kétségtelennek kell tartanunk, hogy a korszak végéig a lovagi elem nem kerül számszerű többségbe a magyar királyok seregeiben, és nem éri el azt az arányt sem, amely a kor nyugat-európai seregeire jellemző. A magyar lovagság fegyverzet és harcmodor dolgában nagyjából ugyanolyan lehetett, mint a vele egykorú nyugat-európai, de létszám tekintetében feltétlenül mögötte marad, ami könnyen megérthető, hiszen Magyarország termelőerői is elmaradtak bizonyos mértékben a nyugat-európai országok termelőerőitől. Ami a fegyverzetüket és harcmodorukat illeti — hozzá kell tennünk az eddig mondottakhoz, hogy a magyar lovag — nyugati lovagtársaival ellentétben, nem nézte le az íjat, sőt használta is, értett a kezeléséhez, akárcsak a bizánci nehézlovas. S vannak jelek, amelyek arra vallanak, hogy a korszak hadvezérei olykor össze tudták hangolni, kombinálni tudták a könnyű- és nehézfegyverzetű lovasság harcát, s ez a kombinált taktika igen eredményesnek bizonyult.

A haderő harmadik lovas eleme, az „átmeneti" harcmodorban küzdő lovasság, ebben a korszakban is kétségkívül megvolt, bár a kun könnyűlovasság és a nyugatias típusú nehézlovasság mellett háttérbe szorult. Száma azonban elég nagy lehetett, mert a haderő magyar (tehát nem kun) harcosai nyilvánvalóan nem lehettek mind lovagi fegyverzetűek; s hogy I. Lajos a nemességnek a lovagi fegyverzetet beszerezni képtelen, szegényebb rétegét is igyekezett katonáskodásra bírni, arra vonatkozólag elég bizonyíték a köznemesség érdekeit védő törvényhozása. A nikápolyi (1396) csatában szereplő magyar lovasíjászok nagyobb része valószínűleg nem igazi nomád lovasíjász

volt már, hanem „átmeneti" harcmodorban küzdő, nagyobbrészt köznemesi származású harcos.

A három elem harci értékéről e korszakban is ugyanazt mondhatjuk, mint az 1241 előttiben. Az „átmeneti" harcmodort képviselő lovasok harci értéke csekély volt, legfeljebb nagy tömegükkel tudtak hatni. A hadseregek értékesebb elemei a kun lovasíjászok és különösen a nehézfegyverzetű lovagok voltak, annak ellenére, hogy a lovagokat a XIV. században már több vereség érte Európa harcmezőin és a lovagi fegyvernem hegemóniája nem volt már olyan teljes, mint a XIII. században.

KÜLFÖLD HADTÖRTÉNELMI IRODALMÁBÓL

1948 FEBRUÁRJA ÉS A CSEHSZLOVÁK HADSEREG*

Jaromir Navrátil

AZ 1945 MÁJUSÁTÓL az 1948-as februári eseményekig terjedő időszak nagyon bonyolult és ellentétekkel teli szakasza új hadseregünk fejlődésének, a hadsereg népi jellegéért és ezzel a hadsereg új, történelmi küldetéséért vívott harcnak. Ez, a hadseregért vívott harc — a hadseregen belül és kívül egyaránt — osztatlan része volt az országban folyó általános politikai-hatalmi harcnak és ez utóbbi határozta meg.

Közvetlenül a Kassai Kormányprogram — beleértve annak katonai részét is — ünnepélyes aláírása után a nemzeti szocialisták, a népiesek és a szlovák demokraták képviselői csak néhány hónapig „tartottak ki" a programhoz való „hűség" álláspontján. 1945 végén és 1946 első felében már megjelennek az első, honvédelmi politikánk alapvető kérdéseire vonatkozó „kölcsönös meg nem értések" és „világnézeti különbségek". Mind világosabbá vált, hogy ezeknek a pártoknak a vezetése a legkevésbé sem gondolt arra, hogy hadseregünket 1945 után más alapokon kell megszervezni, mint a régi, München előtti hadsereget. Ők a régi hadsereget akarták felújítani, néhány lényegtelen reform esetleges megvalósításával. A jobbszárny jelszava tehát az volt: a hadsereg régi építménye és minél kevesebb új tégla. Ugyanakkor a kommunisták jelszava — mindkét kormányprogram szellemének megfelelően — a következő volt: felépíteni a hadsereg új épületét, de a régi építőanyagból csak azt felhasználni, ami az új feltételek között felhasználható. Az 1947-es évet már teljesen az határozza meg, hogy a kommunis-

* Megjelent a csehszlovák Hadtörténelmi Intézet „Historie a vojenství" c. folyóiratának 1960. évi 4. számában (483—525. old.).

ták és a polgári pártok között a honvédelmi politika és a csehszlovák hadsereg felépítésének kérdéseiben megmutatkozó kezdeti egyenetlenségek és világnézeti különbségek végérvényesen két, lényegében különböző, sok tekintetben pedig ellentétes politikai irányvonalba nőttek át.

Csehszlovákia Kommunista Pártja (CSKP), amely következetesen érvényre juttatta a két kormányprogram szellemének megfelelő honvédelmi politika irányvonalát, harcával sok tekintetben lerakta az új típusú hadsereg alapjait: sikerült felszámolnia a hadsereg ún. politikamentességét és — a parancsnoki kar haladó tagjaira, a többségükben kommunista nevelőtisztekre, főként pedig a területi pártszervek által irányított pártbizalmiak hálózatára, valamint a legénység soraiban levő párttagokra támaszkodva — biztosítania a párt befolyását az új csehszlovák hadsereg fejlődésére. A párt tehát ezen a szakaszon is támadásban volt, s a reakciónak nem volt más választása, mint hogy visszavonuló harcot folytasson és fékezze a néphadsereg megszervezésére irányuló pozitív ténykedést.

A reakció, amely legális cselekvési lehetőséget talált a nem kommunista pártokban, nyíltan a München előtti hadsereg kompromittált tisztjei mögé állt és kézzel-lábbal igyekezett őket megtartani a döntő parancsnoki helyeken és rajtuk keresztül osztályuk eszközeként megőrizni a hadsereg parancsnoki karát. Támadást indított a katonák politikai jogai ellen és tüzet nyitott a hadsereg azon új intézményeire, amelyek döntő szerepet játszottak abban a folyamatban, hogy a hadsereget népivé változtassák, tagjait az új állami ideológia szellemében neveljék és sorait megtisztítsák: a politikai nevelő és kulturális apparátusra és az elhárító szolgálat szerveire. Megkísérelték ezeknek az intézményeknek a közvetlen felszámolását is.

A hadseregért vívott harc tehát a február előtti időszakban távolról sem volt befejezve vagy eldöntve. Annak megértéséhez, hogy milyen bonyolult volt a hadsereg fejlődése ebben az átmeneti időszakban, számításba kell vennünk a hadsereg szervezetének sajátosságait és azokat az elveket, amelyekre épült, és amelyek szükségszerűen vezettek néphadseregünk 1945 utáni viszonylagosan autonóm fejlődéséhez. Ezek a sajátosságok — mindenekelőtt a hadsereg bizonyos fokú elszigeteltsége a közélet egyéb területeitől — valójában kedvezőtlen feltételei voltak az 1945—1948-as években a néphadseregért vívott harcnak. Lehetetlenné tették, hogy a hadsereg haladó erői kívülről nagyobb segítséget kapjanak, jelentős mértékben akadályozták, hogy a munkásosztály és szövetségeseinek egyre döntőbb túl-

súlya még kifejezőbben tükröződjön a hadseregben is. Itt meg kell keresnünk a választ arra a kérdésre, hogy a hadsereg fejlődése ebben az időszakban miért nem puszta analógiája annak az irányvonalnak, amely nemzeti és demokratikus forradalmunk szocialista forradalomba való átnövésében érvényesült, hanem viszonylagos önállóságról tanúskodik, ami konkrétan azt jelenti, hogy a hadsereg fejlődése bizonyos mértékben elmaradt a forradalom egész fejlődéséhez képest.

Azokat az eredményeket, amelyeket a párt ebben az időszakban az új hadseregért vívott harcban elért, csak akkor tudjuk történelmileg helyesen értékelni, ha mindenekelőtt Lenin szavait idézzük, amelyeket még 1905-ben mondott a forradalmi hadsereg megszervezése feladatainak bonyolultságáról és nehézségeiről: „Mind a forradalmi hadsereg, mind a forradalmi kormány annyira magasrendű »organizmus«, olyan bonyolult intézményeket, olyan fejlett állampolgári öntudatot követelnek, hogy hiba volna azt várni, hogy ezek a feladatok csak úgy egyszerűen, azonnal és jól megoldódnak. Nem, mi ilyesmit nem várunk, mi értékelni tudjuk a politikai nevelés szívós, lassú, gyakran láthatatlan munkáját, amelyet mindig végzett és végezni fog a szociáldemokrácia."[1] Ezt a lenini tételt figyelmen kívül hagyták mind azok, akik lekicsinylően semmibe vették ennek az időszaknak a pozitív eredményeit — ez a szemlélet abban az időszakban uralkodott a történeti irodalomban, amikor a hadseregben elterjedt a „személyi kultusz" —, mind azok, akik később e felfuvalkodott nihilizmus elleni becsületes harcban egy kissé leegyszerűsítették az új hadsereg felépítését szolgáló feladatok bonyolultságát és úgy vélekedtek, hogy annak felépítése kész ténnyé vált már a felszabadulás utáni első években.

Ezért sokkal közelebb áll a történelmi igazsághoz az a következtetés, hogy 1945 után már nem volt meg a régi burzsoá hadsereg, és a reakciónak sem sikerült azt helyreállítania és feltámasztania. Másrészt azonban népünknek — élén Csehszlovákia Kommunista Pártjával — sem sikerült még ebben az időszakban teljesen felépíteni az új, valóban népi hadsereget, hogy arra népünk minden körülmények között támaszkodhasson. A hadseregben, amely nálunk 1945 után alakult, konzerválódtak a burzsoá hadsereg bizonyos maradványai, jóllehet ezzel egyidejűleg a Csehszlovákia Kommunista Pártja által vezetett nép erőfeszítéseinek eredményeként létrejött az új, demokratikus hadsereg — a néphadsereg — számos eleme és csí-

1 Lenin Művei. Bp. Szikra, 1954. 8. köt. 574. old.

rája. A hadsereg 1945 utáni fejlődését az új elemeknek és csíráknak a régi maradványok elleni harca vitte előre. Ez a harc az országunkban folyó osztályharc fejlődésének megfelelően az 1948. év elején érte el tetőpontját.

*

1948 első heteiben tetőpontjára hágott a hadseregben a reakció aljas ideológiai hadjárata, mely azt célozta, hogy felélessze a kicsinység és a kapitulálás eszméjét, amit a München előtti burzsoá köztársaság teljes húsz éven keresztül oltott népeinkbe. Az új münchenisták, akik a polgári pártokba telepedtek be, a végletekig fokozták erőfeszítéseiket hadseregünk harci szellemének és lakosságunk honvédelmi erkölcsének megtörésére. Sajtójuk élen járt az olyan szenzációs hírek terjesztésében, hogy az USA-ban vagy Angliában új és új csodálatos fegyvereket találtak fel, és hangsúlyozták az „angolszász blokk" anyagi-technikai fölényét a „szláv" blokkal szemben, és végül — pontosan az 1938-as őszi recept szerint — a nemzeti szocialista sajtóban kijelentették, hogy hadseregünk felesleges és bármilyen ellenállás ártalmas: „Ebben az atomkorszakban és a rakéta repülőgépek árnyékában csak az elvakult vagy képmutató emberek... állíthatják, hogy a mi hadseregünk fontos harci tényező lehetne egy fegyveres konfliktusban..."[2] A nemzeti szocialista párt, amely arra törekedett, hogy monopolizálja a hazafiság szabadalmát, ekkor olyan javaslattal lépett fel, hogy a nép mondjon le hadseregéről. E fémjelzett „hazafiaknak" és „hurrá-hazafiaknak" ez az álláspontja természetesen nem volt véletlen, ellenkezőleg, megfelelt a burzsoázia objektív osztály- és politikai fejlődésének az imperializmus korszakában, az imperializmus általános válsága elmélyülésének időszakában. Ismét beigazolódott annak a marxista—leninista tanításnak az igazsága, hogy a burzsoázia elveszítette azt a képességét, hogy a nép érdekeit képviselje és csak addig ismeri a hazát, amíg kizsákmányolhatja saját népét.

És ezek a lehetőségek fokozatosan és feltartóztathatatlanul bezárultak a cseh és szlovák burzsoázia előtt. A visszaszerzésükért vívott harcot a burzsoázia egyre inkább összekapcsolta a külső katonai segítséggel. A burzsoázia „katonai politikája", éppen 1948 februárja előtt, azt bizonyította, hogy a reakció nem bízik a saját erejében és lehetőségeiben és hogy ellenfor-

[2] Mladé Proudy, 1948. 1. szám.

radalmi terveik egyik döntő tétele a Nyugat intervenciós beavatkozása volt.

A csehszlovák burzsoázia idegen szolgálatban álló ügynökséggé vált, a nyugati imperialisták ötödik hadoszlopává, az ő segítségükkel akart visszatérni bankjaiba, gyáraiba, bányáiba és nagybirtokaira. A nyugati imperialisták érdekei azt követelték, hogy Csehszlovákia, a legnyugatibb népi demokratikus állam, amely közvetlenül szomszédos Németország nyugati megszállási övezeteivel, politikailag a népi demokratikus tábor leggyengébb tagjává váljon, így tehát katonailag is a legsebezhetőbb pontja legyen a Szovjetunió vezette népi demokráciák védelmi rendszerének; hogy korridorrá váljon, amelyen keresztül a nyugati kém- és diverziós központok ügynökeinek százai és ezrei hatolhatnának be a többi népi demokráciákba, hogy Csehszlovákia visszatérjen a kapitalizmus táborába és a demokratikus és szocialista tábor elleni támadás felvonulási területévé váljon.

Ilyen meggondolások diktálták a burzsoázia magasztos érdekeit Csehszlovákia és a hadseregünk iránt. Ezért a jobboldali sajtó, engedelmeskedve dollárokkal dobálódzó ura hangjának, olyan erőfeszítéseket tett, hogy meggyőzze népünket: a Csehszlovák Köztársaságnak tulajdonképpen nincs szüksége semmilyen hadseregre, a hadsereg úgysem ér nekünk semmit. A reakció azonban nem maradt meg csak az „ideológia" területén. Amikor végleg le kellett mondania arról a gondolatról, hogy a hadsereget teljes egészében megnyerje a saját céljaira, elhatározta, hogy legalább a lehető legérzékenyebben meggyengíti, belülről felbomlasztja, megfosztja eszmei egységétől, haladó jellegétől, a minimálisra csökkenti harcképességét és általános ellenszenvet vált ki a katonai szolgálattal szemben. A hadseregen belüli politikai zűrzavar létrehozásával azt akarták elősegíteni, hogy legalább a hadsereg bizonyos részeit a reakció oldalára vonják és megnyerjék puccsista terveiknek.

Ezt a tervet kellett szolgálnia annak a hírhedt kampánynak is, melyet a katonák munkára való felhasználása ellen és a tényleges katonai szolgálat csökkentése érdekében folytatott a reakció.

1948 január elején a nemzetgyűlés honvédelmi bizottsága ismét tárgyalni kezdte „A tényleges szolgálatukat teljesítő személyek munkakötelezettségéről" szóló törvényjavaslatot. Meg kell jegyezni, hogy ezzel a kérdéssel egyáltalán nem függött össze a tényleges szolgálat időtartamának a kérdése. A kétéves tényleges szolgálatot érvényben levő honvédelmi tör-

vény állapította meg, és a katonák munkakötelezettségéről szóló törvénytervezet ebből indult ki. A jobboldali képviselők azonban így állították fel a kérdést: vagy rövidítsék meg a katonák tényleges szolgálatát, vagy pedig a nemzeti szocialista párt és a néppárt szembehelyezkedik az egész törvényjavaslattal.[3] Dr. Loubal nemzeti szocialista képviselő ugyanakkor azt követelte, hogy a paraszt vagy iparos családokból származó katonák a saját gazdaságukban vagy a saját kisiparukban teljesíthessék munkakötelezettségüket.[4] Hasonló álláspontot foglalt el a néppárt központi lapja is: „A földművesek és az iparosok arra vágyódnak, hogy visszatérhessenek a saját hivatásukhoz."[5] Ez gyakorlatilag azt jelentette, hogy a katonák a katonai szolgálat idő előtti befejezése után szétszéledtek volna otthonaikba és nem lehetett volna megvalósítani felhasználásukat a nemzetgazdaságnak azokban az ágazataiban, amelyek munkaerő-hiányban szenvedtek. A reakció egész manővere a kibontakozó választás előtti kampánynak volt a része, s a „népszerű" követelések kitűzésével helyre kellett volna állítania a katonák között a burzsoá pártok megtépázott hírnevét. Főleg pedig demoralizálni kellett volna a hadsereget és fel kellett volna azt bomlasztania. A burzsoázia kudarcot vallott javaslataival, a tárgyalások a honvédelmi bizottságban sikertelenül végződtek.

A reakció romboló tevékenységének súlypontja természetesen nem korlátozódott a parlament területére. Január 15-én a „Svobodné slovo"-ban és a „Lidová demokracie"-ben cikkeket tettek közzé, amelyek a katonák fizikai munkára való felhasználása ellen nyilatkoztak és követelték a tényleges katonai szolgálat lerövidítését. A cikkek megjelenése előtti napon a nemzeti szocialista párt titkárságaira tiszteket és tisztjelölteket — ennek a pártnak a tagjait — hívtak meg, ahol azok utasítást kaptak, hogyan fertőzzék meg a legénységet, hogy közvetlenül az ő soraikból hangozzék fel a tényleges katonai szolgálat lerövidítésének követelése. Ebbe a kampányba bevonták azokat a burzsoá képviselőket is, akik bejártak a laktanyákba és ott reakciós nézeteket terjesztettek.[6]

A hadseregben egy bizonyos időre háttérbe szorultak a

[3] Lásd ANS—ÚNS 1948 — honvédelmi bizottság 1948. január 20. (ANS = a Nemzetgyűlés Levéltára; ÚNS = Alkotmányozó Nemzetgyűlés.)

[4] ANS—ÚNS 1948 — a honvédelmi bizottsg albizottsága ülésének jegyzőkönyve, 1948. január 16.

[5] Lidová demokrácie 1948. január 15. Matyska képviselő cikke: „A katonák munkakötelezettsége."

[6] Lásd a Rudé právo 1948. január 16-i számában, „A népiesek és a nemzeti szocialisták a hadsereg érdekei ellen" c. cikkben.

fő feladatok, s a laktanya a katonai szolgálat időtartamáról és az arról folytatott heves viták jegyében élt, hogy kell-e a katonáknak munkájukkal továbbra is segíteni azokon a területeken, ahol arra a legnagyobb szükség van. Az „érvelésekről" leginkább a „Svobodné slovo" 1948. január 21-i írása tanúskodik, amely a tényleges szolgálatukat teljesítő katonák munkára való felhasználása ellen irányuló cikkében nem átallott a köztársaság katonáinak ezt a hazafias szolgálatát cinikusan ahhoz a „kényszermunkához" hasonlítani, amely a fiatal cseh népet a náci megszállás alatt sújtotta. Már ez a helyzet is, amelyet a reakció aljas ígérgetése idézett elő, érezhetően ártott a hadsereg érdekeinek, megzavarta a politikai és harckiképzés menetét, nyugtalanságot és idegességet idézett elő a katonák között. De a reakciónak ez nem volt elég. A hadsereg felforgatói úgy vélték, hogy elérkezett az idő, amikor hozzákezdhetnek a nyílt provokációkhoz, a katonai lázadások szervezéséhez. Azt gondolták, hogy ehhez demagóg tevékenységükkel termékeny talajt hoztak létre a katonák között.

A nemzeti szocialista agitátorok már január 16-án összegyűjtöttek néhány tucat tényleges szolgálatot teljesítő katonát a „Slobodné slovo" épülete előtt a Vencel téren, hogy „tiltakozzanak" a kétéves tényleges szolgálat és a rájuk kirótt nyolchónapos fizikai munka ellen. Január 20-án ugyanazon a helyen mintegy 150 katona gyűlt össze tüntetés céljából. Ennek az akciónak a szervezésénél a repülő egységek néhány tagja volt a fő kezdeményező, akik más prágai alakulatok laktanyáiban agitáltak.[7] Sikerült megnyerniük a nemzeti szocialista párt többségét, ezekhez csatlakozott néhány tucat félrevezetett katona is, akik azt gondolták, hogy olyan legális akciókról van szó, amelyekről valamelyik képviselő beszélt.

Két nappal ezután, január 22-én, Plzeň-ben a helyőrség mintegy 100 katonája csődült össze a téren, hogy tüntessen a kétéves tényleges szolgálat és a munkakötelezettség ellen. A katonák soraiban levő reakciós egyének ezt az akciót a néppárt titkárságával, és a Sramllal történt megegyezés alapján már előre megtervezték. Sraml a néppárt képviselője volt Nagy-Plzeň Központi Nemzeti Bizottságában; ő ajánlotta, hogy uszító cikket tegyenek közzé a néppárt kerületi lapjában a kétéves szolgálat ellen és hogy 500 ingyen-példányt nyomjanak ebből az újságból a katonák közötti terjesztés céljából.[8] A plzeňi

7 VHA—HSVO 1948 70—7/1—2. sz. (VHA = Hadtörténelmi Levéltár; HSVO = = Kulturális és Nevelési Főcsoportfőnökség.)

8 Lásd a Rudé právo 1948. február 6-i számában, a „Schraml, a plzeni tüntetések szervezője, maga is beismeri" c. cikkben.

katonák tüntetését eszmeileg a „Svobodné slovo" és a nemzeti szocialista párt plzeňi lapja, a „Svobodný směr" írásai készítették elő. Az utóbbi lap szerkesztője az összegyűlt katonák előtt is uszító beszédet tartott. Az egész akció mögött azonban az amerikai hírszerző szolgálat ügynökei álltak.

A prágai és plzeňi eset nem volt elszigetelt, szélesen megalapozott akcióról volt szó: „Más helyekről is érkeznek hírek, hogy kétes elemek, az úgynevezett »helyes nyugati ideológiát« valló emberek, arra törekednek, hogy betolakodjanak a katonák közé és rábírják őket a parancsmegtagadásra és az esküszegésre" — írta a „Rudé právo".[9]

Az a tény, hogy a reakció nagy erőfeszítések árán is csak silány eredményeket ért el, a hadsereg tagjainak magas erkölcsi-politikai állapotáról tanúskodott. Ez közvetlen visszatükröződése volt a CSKP hazai politikai offenzívájának, a forradalom továbbfejlesztésében elért sikereknek, annak, hogy végleg a forradalom táborába tömörült a nemzet többsége, beleértve azok többségét is, akik felöltötték az egyenruhát és tényleges katonai szolgálatot teljesítettek. A nevelőtisztek sikeres munkája is közrejátszott abban, hogy a hadseregen belül visszaverték a reakció felforgató kísérleteit. Világosan megmutatkozott, hogy a kommunisták a hadseregben a helyükön vannak és képesek ártalmatlanná tenni bármilyen szabotázst vagy felforgató tevékenységet.

1948. január 27-én a köztársaság kormánya, a kommunisták kezdeményezésére, határozatilag azt a feladatot adta a nemzetvédelmi miniszternek, hogy a Nemzetvédelmi Minisztérium továbbra is a kétéves terv szükségleteinek megfelelően ossza be munkára a katonákat. A kommunisták ugyanakkor keresztülvitték, hogy a katonák sokoldalú biztosítékot kapjanak a bérezést és társadalombiztosítást illetően. A kormány felhívta a politikai pártokat, hogy a lehető leggyorsabban tárgyalják meg az említett törvénytervezetet az Alkotmányozó Nemzetgyűlésben, és hogy ezen a téren szüntessenek be minden agitációt a hadsereg soraiban.

A nemzetvédelmi miniszter a kormány január 27-i határozata alapján kiadott parancsában többek között kijelentette: „Az így megszabott kötelességek (értsd a katonák munkakötelezettségét — J. N.) teljesítését ugyanúgy kell tekinteni, mint az egyéb törvényekből fakadó kötelességek teljesítését, amelyek a parancsokban és a szolgálati szabályzatokban vannak lefektetve a katonák számára. Erre főként azért hívom fel a

[9] Uo.

hadsereg valamennyi tagjának a figyelmét, mert az utóbbi időben néhány helyőrségben felelőtlen elemek kívülről, és általuk félrevezetett egyének a tényleges szolgálatot teljesítő személyek soraiból esküszegésre és rendbontásra bujtogatták a katonákat.... A csehszlovák katona legyen büszke arra, hogy népét szolgálja, hogy szívesen vállal minden feladatot, és azok teljesítésével hozzájárul az építési erőfeszítésekhez. Nyomatékosan visszautasít minden arra irányuló kísérletet, hogy elvonják őt a parancsokban megadott kötelességek becsületes teljesítésétől. Visszautasítja ezeket a kísérleteket, mivel ellentétben állnak katonai esküjével, a nép érdekével és végeredményben a köztársaság gyengüléséhez vezetnek."

A vezetés határozottan lépett fel a katonák között Plzeňben kirobbantott katonai lázadás szervezői ellen, ezeket katonai bíróság elé állították és néhány hónapos szabadságvesztésre ítélték. Ennek a lázadásnak az értelmi szerzői, akik a nemzeti szocialista „Svobodný směr" szerkesztőségében és a néppárt titkárságán dolgoztak, „mosták kezüket" és elkerülték a büntetést. Természetesen nem hosszú időre. A nép februári győzelme után ők is megkapták igazságos büntetésüket.

Így végződött az a kampány, amely tulajdonképpen a reakció utolsó kísérlete volt a katonatömegek megtévesztésére és arra, hogy „népszerű" jelszavaikkal és követeléseikkel lépre csalják őket. De nemcsak erről volt szó. Az akció később bumerángként saját előkészítői ellen fordult, s még erősebben ütött, amikor kiderült, hogy azok az elemek, akik a tényleges katonákat tüntetésre bujtogatták, ugyanakkor fiatalemberek külföldre szökését szervezték és a cseh és szlovák ifjúság nem öntudatos tagjait az idegenlégióba toborozták.[10]

Abban a győztes harcban, amelyet a CSKP a reakciónak a hadsereg felbomlasztására irányuló kísérletei ellen folytatott, nagy jelentősége volt a burzsoázia képviselői államellenes tevékenysége leleplezésének. Január 22-én és 25-én a napilapokban közzétették a Belügyminisztérium hivatalos jelentését egy kiterjedt csehországi kémhálózat leleplezéséről és ártalmatlanná tételéről. A hálózatba tartozott egy tiszti földalatti szervezkedés is. A 42 őrizetbe vett személy közül 7 hivatásos katona volt. A logikai kör bezárult. A hadsereg tagjai számára mind világosabbá vált, hogy a katonai lázadásra való bujtogatás, a fiatalemberek külföldre szökésének szervezése és ezeknek az idegenlégióba kergetése, a nyugati hatalmak és a nyugatnémetországi kémszervezet számára végrehajtott kémkedés,

[10] Lásd a Rudé právo 1948. február 5-i számát.

ugyanannak a láncnak a láncszemei és a lánc végét olyan emberek tartják a kezükben, akik a katonák „barátainak" és az ő érdekük „harcosainak" adták ki magukat, és akik a valóságban saját nemzeteik legaljasabb árulói és idegen szolgálatban álló bérencek voltak.

A felforgatók szelet vetettek és az ellenszenv és felháborodás viharát aratták az egyszerű katonák körében. A „Rudé právo" szerkesztősége abban az időszakban levelek tucatjait kapta a helyőrségekből, amelyekben a katonák biztosították a pártot a nép és a köztársaság iránti hűségükről.[11] A katonák között nőtt a munka iránti lelkesedés és az elszántság, hogy a lehető legnagyobb mértékben járuljanak hozzá hazánk új életének építéséhez, a kétéves terv feladatainak teljesítéséhez és túlteljesítéséhez. Így pl. a benešovi helyőrségből 200 katona jelentkezett a kladnói bányába vasárnapi műszakra.[12] Az egész köztársaságban a katonák nemcsak a munkakötelezettség keretében rájuk háruló feladatok példás teljesítésével válaszoltak a felforgatóknak, hanem az önkéntes műszakokra való tömeges jelentkezéssel is.

A reakciósok utolsó, február előtti, támadása a hadsereg ellen főként azért omlott össze, mert olyan pillanatban támadtak, amikor a hazai szocialista forradalom feltartóztathatatlanul haladt előre és amikor a kommunista párt politikai és ideológiai tömegmunkája a hadseregben is a támadó fellépés jegyében folyt, amely sikerrel akadályozta meg, hogy a hadseregbeli pártmunka lemaradjon a többi területen folytatott pártmunka színvonala mögött. Gottwald újévi üzenete, az „Előre, egy tapodtat sem hátra!", a hadseregbeli kommunistákat is elszántsággal töltötte el, hogy leküzdjék a hadsereg szervezetének némely szektorában tapasztalható bizonyos stagnálást és — a kormányprogramok szellemében — meggyorsítsák az egész hadsereg progresszív fejlődését.

Az 1948-as év kezdete a párt kiterjedt szervező munkájának a jegyében folyt, ami elengedhetetlen feltétele volt annak, hogy a hadseregben áttérjenek a támadó politikára. Mindenekelőtt sikerült kibontakoztatni a párt honvédelmi szerveinek a tevékenységét az addig elmaradott kerületekben és járásokban is.

A párt szervező munkája ebben az időszakban a továbbiakban arra irányult, hogy mindenütt meggyorsítsa a párt-

11 Néhányat ezek közül lásd pl. a Rudé právo 1948. február 11-i számában.
12 A Rudé právo 1948. február 10-i számában „A katonák munkával válaszoltak a felforgatóknak" c. cikkben.

bizalmiak rendszerének kiépítését a laktanyákban, ahol az addig nem történt meg.

Az 1948-as év kezdetét a politikai tömegmunka területén is a kommunisták fellépése jellemezte. A párt nagy sikerei ösztönzőleg hatottak az új tagok megnyerésére, s a kommunisták a hadseregben is fokozták a felvilágosító munkát a katonák között. Főleg a legénység soraiból özönlöttek az új tagok a pártba. Ez mindenekelőtt azt fejezte ki, hogy az országban megnőtt a kommunista párt tekintélye és mind szélesebb tömegekben bontakozott ki a párt iránti bizalom. Mindez a párt 1947 végén folytatott politikájának volt a gyümölcse, amikor a CSKP a nemzet fennmaradásának biztosítása mellett a kiéleződött osztályharc feltételei közepette további, a dolgozó nép számára jelentős intézkedéseket valósított meg, mint a milliomosok adójának bevezetése és az első földreform felülvizsgálásának fokozatos megvalósítása. Ez a párt mellé állította a katonák — munkások, parasztok és haladó értelmiségiek — mind szélesebb tömegeit is. Ehhez a hadsereg feltételei között létrejött további balratolódáshoz jelentősen hozzájárult az is, hogy a katonák szeme előtt lepleződtek le azok a tényleges politikai célok, amelyeket a burzsoá pártok a tényleges szolgálat lerövidítéséért és a katonák munkakötelezettsége ellen indított felforgató akcióval akartak elérni. A katonák a jobboldali pártok e hazaáruló magatartására nemcsak építőmunkával válaszoltak, hanem a kommunista pártba való jelentkezésekkel is. Ebben az időszakban újabb demokratikus érzelmű tisztek léptek be a pártba, akik addig — a hadsereg vezetésének némi hozzájárulásával — a „pártfelettiség" elvét olyan utasításnak tekintették, hogy tartózkodjanak bármely politikai párt tagságától és tevékenységétől. Számukra is hasznos politikai lecke volt a hazaáruló burzsoázia tevékenysége, s ez a kommunista párt soraiba vezette és a hadseregen belüli reakció elleni aktív harcra buzdította őket.

Az objektív helyzet 1948 elején nemcsak lehetővé tette, hanem egyenesen megkövetelte, hogy a hadseregben fokozatosan megvalósítsák azokat a változtatásokat, amelyek tükrözik a nemzeti és demokratikus forradalom szocialista forradalomba való átnövésének adott szakaszát. Ez azt jelentette, hogy át kell térni az új jelszavakra, amelyek még kifejezőbben mutatják meg a hadsereg szocialista irányú fejlődését. Ez a gyakorlatban annyit jelentett, hogy harcolni kell a hadsereg parancsnoki karában levő burzsoá pozíciók ellen, és folytatni kell az államapparátus e jelentős részének fokozatos szétzúzását és forradalmi újjáépítését.

Az a lejtő, amelyre a csehszlovák hadsereg számos tisztje a banderisták ellen Szlovákiában kirobbant harc és a kémkedési ügyek folyamán jutott, megmutatta, hogy az addigi feltételek nem elégségesek ahhoz, hogy valaki a csehszlovák hadsereg tisztje legyen. Addig az a törekvés érvényesült, hogy megtisztítsák a hadsereg parancsnoki karát azoktól, akik a megszállás alatt árulók lettek és együtt dolgoztak az ellenséggel, vagy az ellenük vívott harcban teljes közömbösséget és passzivitást tanúsítottak. Most új — a forradalom adott szakaszának megfelelő — feltételeket és mércét kellett megállapítani: hűség a népi demokratikus rendszer iránt, vagyis hűség a munkásosztály vezette nép iránt, hűség a Szovjetunióval való szövetségünk iránt. A kommunista párt 1948 elején éppen ilyen jelszavakat tűzött ki. „A hadsereget meg kell tisztítani a köztársaság iránt ellenséges elemektől!" — írta a „Rudé právo" cikke,[13] amely a CSKP hivatásos katonai szolgálatban levő tagjainak Prágában, 1948. január 7-én megtartott nagy aktívaértekezletéről számolt be. Ez az aktívaértekezlet az első helyen foglalkozott a parancsnoki karban megnyilvánuló nyugtalanító jelenségekkel, és megállapította, hogy „jelentős helyeken még reakciós tisztek maradtak, akik ellenségei a Szovjetuniónak és idegen szolgálatban álló ügynökök". Az a harc, amelyet a kommunisták a hadseregnek a rendszerünk ellenségeitől és a szovjetellenes bujtogatóktól történő megtisztításáért folytattak, jelentős, ha ugyan nem fő része lett annak a politikai offenzívának, amelyet a párt a 48-as év elején kezdett a hadseregben a reakció ellen. Ebben a harcban a kommunisták a széles tömegek és össznemzeti szervezeteik, mindenekelőtt az ellenállók szervezeteinek a támogatását élvezték. Ezekért a követelésekért lépett fel a Partizánok Szövetsége és a Cseh Nemzeti Tanács, az utóbbi újévi nyilatkozatában tiltakozott a hadseregben nem kielégítően végrehajtott tisztogatás ellen.[14]

A pártnak, értékelve a tisztogatás addigi tapasztalatait, nem voltak olyan illúziói, hogy a hazai erőviszonyok mellett könnyen sikerül majd kidobálni a reakciós elemeket a hadseregből. A kitűzött jelszó azonban lehetővé tette, hogy eredményesen harcoljanak a hadseregen belül a reakciós elemek politikai elszigeteléséért és annak eléréséért, hogy az ingadozókat, a parancsnoki kar igen nagy létszámú „centrumát", kivonják

[13] Rudé právo, 1948. január 9.

[14] „... a rosszul végrehajtott tisztogatás ártalmas penészként hat, amely ... veszélyezteti egész kulturális, gazdasági, politikai és pártéletünket ... ezt a betegséget elkapta a mi közigazgatási apparátusunk is és burjánzik a hadseregben is." — Rudé právo, 1948. január 4.

a hazaáruló és puccsista tisztek befolyása alól. Ez a célkitűzés reális volt és a kommunisták teljes erővel hozzákezdtek a megvalósításához.

A kommunista párt azt is elhatározta ebben az időszakban, hogy új, népi vérrel frissíti fel a parancsnoki kart. A párt kerületi honvédelmi bizottságai úgy hajtották végre 1948 januárjában és februárjában a katonai akadémiára való felvételükért pályázó fiatal kommunisták toborzását, mint a fő feladatok egyikét. A toborzást egyrészt a hadseregen belül — a párttag tisztjelöltek, a rátermett párttag tiszthelyettesek és továbbszolgálók sorai között — valósították meg, másrészt figyelembe vették, hogy a Nemzetvédelmi Minisztérium fenntartott bizonyos számú helyet az 1928-as és 1929-es évfolyambeli önkéntesek — kommunisták, cseh és szlovák ifjúsági szövetségi tagok, köztük középiskolások — számára is.[15] A tanuló ifjúság soraiból való toborzást a párt honvédelmi bizottságai a CSKP kerületi ifjúsági bizottságaival együttműködve hajtották végre.

Azon politikai célkitűzések szempontjából, amelyeket a kommunista párt a parancsnoki karért vívott harcban állandóan figyelemmel kísért, még egy visszapillantást kell vetnünk a már említett — a tényleges szolgálat lerövidítéséért és a katonák munkakötelezettsége ellen folytatott — felforgató politikai hadjáratra. A reakció ugyanis ezzel a kampánnyal nemcsak a legénység egységének megbontását akarta elérni, hanem mindazon demokratikus vezetők tekintélyének aláásását is, akikről bebizonyosodott, hogy szembefordultak ezzel a politikai hadjárattal. Ugyanakkor azon mesterkedett, hogy növelje a reakciós tisztek népszerűségét, akik a nemzeti szocialista párt és a néppárt titkárságain kapták az utasításokat, hogyan fokozzák ezt a kampányt és hogyan férkőzzenek be azoknak a katonáknak a bizalmába, akik nem voltak képesek felismerni e reakciós kampány politikai horderejét. A kommunisták megalkuvás nélküli harcát ez ellen a felforgató tevékenység ellen nemcsak az az általános érdek diktálta, hogy fenntartsák a hadsereg egységét — különben itt is érvényben volt, hogy „Az új »münchenisták« ellen a legjobb, eddig még mindig bevált fegyver — népünk egysége . . .”[16] A pártnak az az erőfeszítése is diktálta, hogy megszilárdítsa a demokratikus tisztek tekintélyét, akiket a népakarat végrehajtóinak, az új, öntudatos fegyelem hordozóinak tartottak. Ez az erőfeszítés jelentős mértékben elősegítette a tisztikaron belül azon személyek

[15] Lásd az Obrana lidu 1948. január 8-i számában megjelent hirdetményt.
[16] Klement Gottwald, Művei. Bratislava, Szlovákiai Politikai Könyvkiadó, 1959. 14. köt. 196. old.

széles frontjának az összekovácsolását, akik úgy gondolták, hogy jót tesznek a hadsereggel, ha megnyerik azokat a tiszteket is, akiknek a fejében ugyan politikai zűrzavar uralkodott, de őszinte hazafiak voltak, súlyt helyeztek a katonai erényekre és szembehelyezkedtek a hadseregbeli fegyelem és rend önkényes megsértésével. Ilyen volt a kommunisták stratégiája a reakció hadseregbeli elszigeteléséért vívott harcban, s ennek a stratégiának a helyessége hamarosan beigazolódott. Ebben az összefüggésben azt is ki kell emelni, hogy a hadsereg vezetésének kemény fellépése a hadsereg fegyelmének és egységének megsértőivel szemben jól beleillett a párt e stratégiai tervébe.

Azok a viharos események, amelyek 1947/48 téli hónapjaiban az ország és a hadsereg politikai és ideológiai életét kísérték, valójában mély nyomokat hagytak a hadsereg tagjainak tudatában és szükségszerűen néhány jelentős változást idéztek elő a politikai erőviszonyokban a hadseregen belül, mindenekelőtt a parancsnoki karban. A legjelentősebb változás — az 1947-es őszi helyzethez viszonyítva — az volt, hogy a februári történelmi események előestéjén a helyőrségek többségében *már nem lehet beszélni a tisztikarban levő haladó erők politikai elszigeteléséről.* Így a 2. katonai terület Kulturális és Nevelési Csoportfőnöksége azt jelentette 1948 januárjában, hogy „a tisztek többsége azonosítja magát a kormány politikájával".[17] Ilyen jellemzés a kulturális nevelő szervek jelentésében addig nem jelent meg. Az 1. és 3. katonai terület Kulturális és Nevelési Csoportfőnökségei által ebben az időszakban felterjesztett jelentések[18] a tisztek többségének magas munkaerkölcsét emelik ki, politikai szempontból pedig a tisztek nagy százalékának „várakozó álláspontjáról" beszélnek. Csak a Szlovákiát magában foglaló katonai területből jelentették, hogy „a belpolitikai eseményeket illetően a hivatásos katonák többsége a passzív ellenállás álláspontjára helyezkedett".[19] Ebben a magatartásban azonban inkább a tisztek soraiban levő idegesség tükröződött, amit a Szlovákiában leleplezett összeesküvés utáni tisztogató felülvizsgálat váltott ki, mint a népi demokratikus rendszer iránti ellenséges állásfoglalás.

Továbbra is kedvezőtlen maradt a helyzet a katonai iskolák többségében, főleg a tartalékos tiszti iskolákban. A tüzérségi tanintézetben levő helyzetről azt jelentették, hogy „a tanári kar teljesen a reakciós sajtó befolyása alatt áll... politikai beállítottsága 90%-ban jobboldali". Teljesen hasonlóan ér-

17 VHA—HSVO, 1948/86—4/1—5. sz.
18 Uo.
19 Uo.

tékelték az iskola idősebb korosztályhoz tartozó növendékeinek a politikai arculatát, míg a fiatalabb korosztályokban 50%-ra becsülték a jobboldal híveinek számát.[20] Teljesen hasonló volt a helyzet a Repülő Katonai Akadémián.[21] A gépkocsi-tanintézetről úgy vélekedtek ebben az időben, hogy „a tisztek többségének viszonya a szocializálódó demokrácia politikai koncepciójához tisztázatlan".[22]

Sötét árny maradt továbbra is a tisztikar politikai arculatán a néhány nagy helyőrségben, mint pl. a prágai és olomouci, uralkodó helyzet. Mindkét helyőrség tisztjeiről egyformán azt állapították meg a kulturális nevelő szervek jelentéseikben, hogy „politikai beállítottságuk nagyobb részben jobboldali".[23]

A hazai belpolitikai válság tetőpontjának időszakában, a februári napok előestéjén, a politikai erőviszonyok a következőképpen oszlottak meg a hadseregben:

A legénység és a tiszthelyettes-iskola túlnyomó többsége, a parancsnoki kar nagy része — megközelítőleg a tisztek egyharmada —, vagyis a hadsereg többsége szilárdan a népi demokrácia, a Szovjetunióval való szövetség álláspontján állt, és kész volt arra, hogy megvédje a munkásosztály és kommunista pártja által vezetett nép forradalmi vívmányait.

A parancsnoki kar egy része — hozzávetőleg a tisztek és a tartalékos tiszti iskolai növendékek 10%-a —, s a legénységi állományú katonák jelentéktelen százaléka alkotta a nép és a Szovjetunió ádáz ellenségeinek a táborát. Közülük toborzódtak a puccsista és hazaáruló elemek, akik a nemzeti szocialista honvédelmi bizottságok körül csoportosultak.

A tisztikarnak több mint a fele s a „tisztjelöltek" nagyon nagy része alkotta a „centrumot". Ennek jellegét és tendenciáját azonban ebben az időszakban néhány új vonás jellemzi. Ezek az ingadozó elemek a csetepaték és a vitatkozások időszakában ugyanis a jobboldal táborába sodródtak, azt támogatták, és ezzel hozzájárultak a tisztikaron belüli haladó erők elszigeteléséhez, ebben az új helyzetben viszont, amikor komolyra fordult a dolog és közeledett a végső döntés, a „centrumhoz" tartozók elkülönültek a szélsőséges jobboldali erőktől és a kivárás álláspontjára helyezkedtek — „vajon hogyan végződik". Többségükben apolitikus elemek voltak, akik parancsra cselekedtek, ezért magatartásukat a döntő pillanatban az fogja

20 Uo. 86—4/1—37. sz.
21 VHA—HSVO, 1948/86—4/1—5. sz.
22 VHA—HSVO, 1948/86—4/1—5. sz.
23 Uo. 86—4/1—40. sz.

meghatározni, hogy „mit mond a hadsereg vezetése", és mindenekelőtt az, hogy „mit mond Beneš elnök." Ennek a kategóriának a kis részénél a februári események előestéjén a „balra" tolódás bizonyos elemeit lehetett tapasztalni. Ezek voltak az első eredményei annak az öntudatra ébresztő politikai folyamatnak, amelyben nagy szerepe volt a széles néptömegek érdekeit következetesen érvényre juttató kommunista párt offenzív politikájának.

A politikai erőknek ez a rétegeződése megmutatja az elkeseredett politikai harc mérlegét is, amely hadseregünkért, annak új politikai jellegéért és új történelmi küldetéséért folyt az 1945—1948-as években. Az új csehszlovák hadsereg politikai minőségének főpróbája 1948 februárjának öt történelmi napja volt.

*

Az okok, amelyek a hazai burzsoá reakciót politikai kalandorsághoz vezették — ez a kalandorság az ellenforradalmi puccs közvetlen megkísérlésével érte el tetőpontját —, ismeretesek: a burzsoázia számára csak 1948 elején vált világossá, hogy a kommunisták megnyerték a nemzet többségét politikájuk aktív támogatására és hogy ezt a tényt a küszöbön álló választások végérvényesen megerősítik. Ezért a burzsoázia elhatározta, hogy „a tettek mezejére lép" még a választások előtt. Puccsista fellépésének második döntő indítékát a további államosítási követelések és az új földreformra irányuló követelések adták, amelyeket a népünk döntő többsége által támogatott CSKP az 1948-as év elején tett közzé. A burzsoázia szembeszállt ezzel a kérlelhetetlen fejlődési perspektívával és megkísérelte a megdöntését.

A burzsoázia taktikája a kommunista vezetés alatt álló kormány diszkreditálásán, kormányválság előidézésén alapult, amit „hivatalnok-kormány" beiktatásával kellett volna megoldani. Ennek a manővernek, szükség esetén, a nemzeti szocialista honvédelmi bizottságok által szervezett katonai puccsista akciók adtak volna nyomatékot és ezek biztosították volna az ütőerőt is, amelynek meg kellett volna törni a kommunisták ellenállását. Nagyon sürgős esetben a reakció a nyugati imperialista országok fegyveres intervenciójával is számolt, akik ebből a célból Nyugat-Németországban megtették a szükséges katonai intézkedéseket.

A reakció a falu és az értelmiség, főleg a főiskolai diákság és a városi középiskolás rétegek támogatására számított. Azt

várta, hogy az erőknek ez a csoportosulása szervezetileg megszilárdítja a politikai pártok ún. kommunistaellenes blokkját, s annak végleges alkotórésze lesz a szociáldemokrata párt és csatlakozik hozzá néhány olyan tömegszervezet is, amelyben a reakciónak jelentős pozíciói voltak. Ezek közé tartozott mindenekelőtt a Szokol, feltámadt halottaiból a „Selská jízda", számítottak a Légionáriusok Szövetségére, spekuláltak a Honvédelmi Szövetség néhány alosztályára, főleg pedig a fegyverekre, amelyeket kiképzés céljából bízott a Nemzetvédelmi Minisztérium erre a szervezetre. Az egyházi körök teljes támogatásával számoltak. Jelentős tételt képviseltek ebben az ellenforradalmi számvetésben a csehszlovák hadsereg tisztikarán belül létesített reakciós körök is. Ezeknek kellett biztosítaniok a puccsista harccsoportokhoz a parancsnoki káderekat. Tömegesebb támogatást mindenekelőtt a tartalékos tiszti iskoláknak kellett nyújtaniok, amelyekben 95%-ban diákok voltak összpontosítva.

Ezzel az irányvonallal összhangban a reakció már hosszabb ideje bénította a kormány munkájának menetét, akadályozta a parlamentnek, de főként azoknak a bizottságoknak a tevékenységét, amelyeknek az volt a feladata, hogy kidolgozzák az új alkotmány tervezetét. Ez a rejtett politikai válság 1948. február 17-én tört világosabban a felszínre. Ezen a napon a jobboldali pártok képviselői szétverték a kormány ülését és nyíltan kijelentették, hogy nem érdekük a tárgyalás és a megegyezés, hanem más célokért küzdenek.

Ugyanazon a február 17-én jelentős események történtek hadseregünk életében is, ami pozitívan éreztette hatását az elkövetkező történelmi napokban: Prágában összeült a tartalékos tisztek és tisztjelöltek nagygyűlése, amelyen a hadsereg vezetői is részt vettek, élükön L. Svoboda tábornok nemzetvédelmi miniszterrel.

Svoboda tábornok a februári események előestéjén világosan kijelentette, hogy a világ két táborra szakadt, hogy a mi helyünk a Szovjetunió oldalán van és a mi feladatunk a Szovjetunió külpolitikájának a támogatása. Elítélte a jobboldali sajtó rágalomhadjáratait, amelyek kisebbítették annak jelentőségét, hogy a Szovjetuniónak döntő része van a fasizmus második világháborús vereségében. Teljesen egyértelműen nyilatkozott a nemzetvédelmi miniszter a belpolitikai kérdésekről is: „Ha még szilárdabban akarjuk biztosítani szabadságunkat és függetlenségünket, ha meg akarjuk akadályozni, hogy München bármilyen formában megismétlődjön, meg kell védenünk, meg kell valósítanunk és tovább kell fejlesztenünk

nemzeti és demokratikus forradalmunk hagyatékát, rendre kell utasítanunk és le kell lepleznünk azokat, akik tévútra akarnak bennünket vezetni... szabadságunk és függetlenségünk védelmezése egyben nemzeti és demokratikus forradalmunk vívmányainak a védelmezését is jelenti.[24]

Svoboda tábornok fellépése egyrészt azért volt jelentős, mert a nemzetvédelmi miniszter nyomatékos szavai a főváros tartalékos parancsnoki kara előtt hangzottak el, amely az elkövetkező eseményekben döntő szerepet játszott. De nemcsak a prágai tisztek, hanem az egész hadsereg előtt világossá vált már a februári események előestéjén, hogy a hadsereg vezetése nem engedi meg, hogy a hadsereget reakciós összeesküvés sötét hálójába vonják, hogy a nemzetvédelmi miniszter, akinek a tisztikar többsége előtt nagy tekintélye volt, szilárdan a nép oldalán áll.

Február 18. és 19. megmutatta, hogy az események gyorsan haladnak tetőpontjuk felé. A reakció végrehajtotta az utolsó lázas előkészületeket az ellenforradalmi fellépésre. A nemzeti szocialisták honvédelmi bizottságait, a nemzeti szocialista főtitkár. dr. Krajina utasítására, készültségi állapotba helyezték és az államellenes puccs katonai szervezetének sejtjeivé változtatták. Ezeknek a bizottságoknak a keretében egy sor helységben titokban fegyveres harci csoportokat szerveztek, amelyeket a Honvédelmi Szövetség alosztályainak raktáraiból fegyverezték fel. A honvédelmi bizottságok tagjai helyzetjelentéseket készítettek a nemzeti szocialista párt titkársága számára a katonai helyőrségek és a Nemzetbiztonsági Testület állapotáról, és intézkedéseket tettek, hogy bevonják a Szokolt és a Honvédelmi Szövetség egyes alosztályait az előkészített puccsista akciókba. Az összeesküvés apparátusának politikai és katonai tényezői tehát koordinálták ténykedésüket, hogy a politikai akciót a megfelelő pillanatban fegyveres fellépéssel egészíthessék ki. A legmagasabb lendületig fokozta tevékenységét a jobboldal propaganda-apparátusa, a prímet a nemzeti szocialista sajtó vitte.

A kommunista párt készültségben és készenlétben állt a központi bizottságtól egészen a legkisebb helyi vagy üzemi szervezetig. A párt éberségre hívta fel a hadseregben levő tagjait is, hogy csírájában akadályozzák meg a reakció bármilyen kísérletét, amely arra irányul, hogy a hadsereg egyes alakulatait ellenforradalmi célok érdekében használják fel.

[24] Obrana lidu, 1948. február 19.; „A hadsereg a szabadság és a haladás védelmezője" c. cikkben.

Február 17-től kezdve a hadseregbeli kommunisták mindennapos érintkezésben voltak a helyőrségek területi párttitkárságaival és kéz a kézben dolgoztak a nem katonai pártszervekkel. A hadseregbeli CSKP-tagok fő feladata az volt, hogy szakadatlan agitációs munkát folytassanak a tisztek között és a legénység soraiban, hogy a hadsereg tagjai megismerjék a növekvő hazai politikai válság lényegét, a jobboldali pártok vezetésének ellenforradalmi céljait és a módszereket, hogy hogyan kell a reakciónak ezeket a terveit a megfelelő pillanatban keresztülhúzni.

Február 20-án a délutáni órákban következett be az az esemény, amire a reakciós sajtó már korábban célozgatott: 12 miniszter, a nemzeti szocialista párt, a néppárt és a szlovák demokrata párt tagjai, bejelentette lemondását az akkori elnöknek, Benešnek. Az addig rejtett hazai válság nyílt válsággá vált. A köztársaságot a belső felfordulás veszélye fenyegette. Ezzel a hazai reakció megtette az első lépést a hazai viszonyok megváltoztatása felé, a kapitalizmus visszaállításához vezető úton. A kipattant kémügyek jelezték, hogy a külföldi reakció ügynökei is komoly veszélyt jelentenek a köztársaság számára. A helyzet fejlődése az egész csehszlovák népet komoly állampolgári próbatétel elé állította. Ez elé a próbatétel elé volt állítva a csehszlovák hadsereg is.

A februári napok egész történetét már leírták és értékelték az irodalomban. Most arról van szó, hogy kiegészítsük ezt a képet annak ábrázolásával, hogyan foglalt állást a csehszlovák hadsereg azokban a viharos eseményekben, amelyek végérvényesen meghatározták köztársaságunk szocialista fejlődésének távlatait, és rámutassunk, hogy a nép februári győzelme döntő befolyást gyakorolt a csehszlovák néphadsereg további építésére.

A kommunista katonák munkájára vonatkozó direktívát azok a nyilatkozatok tartalmazták, amelyekkel a CSKP fordult mindkét nemzetünk széles néptömegeihez: a CSKP Központi Bizottsága elnökségének február 20-i nyilatkozata és Gottwald elvtárs beszéde azon a nagy népi tüntetésen, amelyet a CSKP hívott össze február 21-én a prágai Óváros térre. A párt felhívást adott ki, hogy a dolgozó nép mozgósítsa összes erőit a Klement Gottwald kormány támogatására, amely a helyén maradt és elhatározta, hogy megvédi a népi demokráciát és fenntartja az államban a biztonságot, nyugalmat és rendet. A párt felhívta a népet, hogy védje meg a forradalom vívmányait, a köztársaságot és a Szovjetunióval való szövetségünket a hazai és a külföldi reakció összeesküvésével szemben. A párt felfedte

az egész nép előtt a kormányválság igazi okait, és megmutatta az utat, hogyan kell a bekövetkezett kormányválságot megoldani, a reakció támadását visszaverni és a visszahúzó erőkkel egyszer s mindenkorra leszámolni.

A kommunista párt tehát, a köztársaság és a nép forradalmi vívmányainak megvédését tekintve, előnyös stratégiai helyzetből ment át megsemmisítő ellentámadásba.

Milyen helyet foglalt el a hadsereg az osztály-erőknek ebben az összecsapásában és milyen feladatok hárultak rá, mint az államhatalom fegyveres szervére az események fejlődése folyamán? Mivel a bekövetkezett hazai politikai válság a belső és külső reakció egyesített erői összeesküvésének volt az eredménye, távolról sem volt kizárva az a lehetőség, hogy a külföldi ismperialista erők kísérletet tesznek a köztársaságunk belügyeibe való fegyveres beavatkozásra. Az objektív helyzet tehát olyan feladatot rótt a hadseregre, hogy legyen kész *külső* funkciójának a teljesítésére és védelmezze a köztársaságot a külső beavatkozás esetleges kísérletével szemben. A hadsereg vezetése megtette ehhez a szükséges intézkedéseket. Csehország nyugati és déli területeire megbízható egységeket vezényeltek a határvédelem megerősítése céljából, s ezt a feladatot ezek az egységek a Nemzetbiztonsági Testület határőralegységeivel együtt látták el. Azok a fegyveres alakulatok, amelyeknek meg kellett hiúsítani a nyugati imperialisták esetleges intervenciós beavatkozását, erkölcsi-politikai tekintetben elő voltak készítve ennek a feladatnak a teljesítésére.

Természetesen más volt a helyzet a hadsereg magatartását és szerepét illetően a belpolitikai eseményekkel, az osztálykonfliktus tetőfokra emelkedésével kapcsolatban — ennek eredményétől függött az ország további fejlődése —, a hadseregnek, mint a népi demokratikus államapparátus alkotóelemének *belső* funkciójával kapcsolatban, amelynek az volt a feladata, hogy megakadályozza, esetleg csírájában elfojtsa a belső reakció minden ellenforradalmi fordulatra irányuló kísérletét.

A burzsoázia elleni döntő támadás végrehajtásánál a párt a felfegyverzett munkásokra támaszkodott. A februári napokban került sor a munkásmilíciák tömeges megalakítására, amit a már meglevő üzemi őrségek alapján hoztak létre. A népi milíciák nemcsak az üzemeket és gyárakat őrizték, hanem arra is készen álltak, hogy fegyveres erővel akadályozzák meg a reakció bármilyen provokációját. A Nemzetbiztonsági Testület alakulatai a munkásmilíciák oldalán álltak. A rend biztosítása

céljából Prágában vonták össze a Nemzetbiztonsági Testület néhány határőr alegységét.

A CSKP meg volt győződve arról, hogy a felfegyverzett munkások ereje, mint a széles néptömegek spontán elszántságának kifejezője, szétzúzza a reakció ellenforradalmi fellépését és a Nemzetbiztonsági Testület alakulatainak felkészültsége elegendő a reakciós harccsoportok felszámolására, a rendfenntartásra és a kirobbant kormányválság sima, nyugodt és alkotmányos megoldására. Ez a megoldás egyben azt is jelentette, hogy a reakciós összeesküvőket „száraz úton" fosztják meg a hatalomban való minden részesedéstől, s ezzel felforgató tevékenységük legális alapjától is. A hadsereg közbelépésére akkor nem volt szükség, ezenkívül ez a közvetlen beavatkozás politikailag sem látszott megfelelőnek és célravezetőnek.

A kommunista párt ezért a februári napokban a hadsereg *aktív, baráti* semlegességéért harcolt. A párt arra törekedett, hogy a reakciónak ne sikerüljön visszaélni a hadsereg egyes egységeivel, s így nehezíteni a helyzetet, zűrzavart előidézni az országban és esetleg kaput is nyitni a nyugati imperialistáknak az intervenciós tevékenységhez. Ezért követte a hadsereg semlegesítésének irányvonalát. Ezt a taktikát nemcsak a nemzetközi politikai szempontok és a pártnak a nép erején és egységén alapuló egész taktikai koncepciója szabták meg, hanem logikus következménye volt a hadseregben uralkodó viszonyok és a hadseregért a felszabadulás óta vívott harc eredményei reális értékelésének. A kommunista párt arra a helyes politikai következtetésre jutott, hogy a csehszlovák hadsereg új politikai jellegéért vívott harc még nem ért véget. A pártnak sikerült ugyan megakadályoznia a München előtti hadsereg újjászervezését, de nem sikerült teljesen felépíteni az új típusú hadsereget, új osztálypolitikai összetétellel — főleg a tisztikaron belül —, s még nem szüntették meg teljesen az osztálypolitikai antagonizmust a parancsnoki kar és a legénység között.

A pártnak természetesen nem volt mindegy, hogy a hadsereg milyen semlegességet tanúsít. A CSKP arra törekedett, hogy a hadsereg, ha mint fegyveres alakulat nem avatkozik is be közvetlenül az eseményekbe, mégiscsak nyíltan jelentse ki a kritikus napokban, hogy a nép és forradalmi vívmányainak oldalán áll, és így erősítse az ország haladó erőinek politikai pozícióit.

A februári események folyamán a kommunisták ezeknek az irányelveknek a szellemében dolgoztak a hadseregben — a központi bizottság és az alsóbb pártszervek vezetésével. A párt-

vezetést a CSKP honvédelmi bizottságain keresztül valósították meg. A CSKP központi honvédelmi bizottsága közvetlenül irányította azokat a kommunistákat, akik Nagy-Prága körzetében teljesítettek katonai szolgálatot. Különösen figyelemmel kísérte a helyzet alakulását a nemzetvédelmi minisztériumban és a vezérkarnál. Az 1. kerület (prágai kerület) honvédelmi bizottságán keresztül kapcsolatban volt a nevelőtisztekkel, a Prágában elhelyezett magasabbegységek törzseiben levő kommunistákkal és az egyes alakulatoknál levő párttagokkal. A prágai alakulatok kommunistái a februári napokban harckészültségben voltak és szoros kapcsolatban álltak a helyi pártszervekkel, készen arra, hogy teljesítsék a párt által megszabott feladatokat. Köréjük tömörült a hadsereg tagjainak többsége, mindazok, akik szembehelyezkedtek a reakció felforgató törekvéseivel.

Jellemző volt ezért a helyzet az egyik prágai magasabbegységnél, amelynek soraiból került ki Němeček törzskapitány és Teichmann törzskapitány, mindketten leleplezett puccsisták. Ezek az áruló tisztek nemcsak a legénység körében nem találtak támogatást terveikhez, hanem egységük tisztikaránál sem és teljesen elszigetelődtek. A hadosztály kulturális és nevelési osztályának vezetője helyzetjelentésében megállapította, hogy a hadosztály tisztikara, az egyik zászlóaljparancsnok kivételével, a döntő pillanatban szembefordult a puccsistákkal.[25]

A fővárosi kommunista katonák szívós meggyőző munkájának és harckészültségének volt az eredménye, hogy a prágai alakulatoknál, ahol február előtt a tisztek többsége jobboldali beállítottságú volt, sikeresen megbirkóztak a helyzettel. Természetesen döntő módon befolyásolta a prágai tisztek jobboldali részének magatartását a CSKP által vezetett nép elszánt fellépése a reakciósok ellen, amit a döntő pillanatokban Prága utcáin menetelő munkásmilíciák tömör sorai jelképeztek.

A köztársaság második fontos központjában, Bratislavában, a katonák szintén teljes készültségben és a feladatok magaslatán voltak. Szlovákia Kommunista Pártja (SZLKP) Központi Bizottsága utasítást adott a hadsereg területén dolgozó pártmunkásoknak, hogy irányítsák minden erőfeszítésüket a reakciós magasabb tisztek működésének megbénítására mindenekelőtt a bratislavai katonai terület és a szlovákiai légiterület törzseiben, ahol a szlovák demokrata párt vezetése főként Ambruž volt repülő-tábornokra támaszkodott.[26]

[25] VHA—HSVO, 1948/86—4/1—40. sz.

[26] A SZLKP KB mellett működő honvédelmi bizottság akkori tagjaival, Šalgovivič, D. Šmidek és Marcely elvtárssal 1959. március 13-án folytatott beszélgetés alapján.

Annak ellenére, hogy a kommunista tisztek Szlovákiában kisebbségben voltak, sőt egyes helyőrségekben a tisztikar elenyésző kisebbségét alkották, 1948 februárjában a tisztikaron belül az egyetlen szervezett tényező voltak, s a nevelőtisztek vezetésével, az SZLKP KB mellett működő honvédelmi bizottság utasításai szerint, biztosították a helyzetet saját helyőrségeikben.

Az SZLKP KB mellett működő honvédelmi bizottság később, amikor értékelte, hogy hogyan folytak le a februári események Szlovákiában a hadseregen belül, megállapította, hogy a kommunista katonák a februári napokban teljesítették azokat a feladatokat, amelyeket a párt eléjük tűzött: „Az 1948-as év legnagyobb sikerének lehet tekinteni, hogy sikerült a reakciós katonai vezetőket elszigetelni és megakadályozni, hogy februárban az ellenállás vonalára helyezkedjenek."[27] Ez a meghatározás többek között további bizonyítéka annak is, hogy mire törekedett a párt a hadseregben a februári napokban és milyen közvetlen célokat tűzött ki, vagyis hogy elérje a hadsereg semlegességét, tekintettel arra, hogy a hadsereg Szlovákiában állomásozó alakulataiban a parancsnoki kar többsége politikai szempontból nem volt megbízható.

Egyes kommunista tisztek jelentős szerepet játszottak Szlovákiában a munkásmilíciák megalakításában és harckészültségbe helyezésében is. Így pl. a bratislavai munkásmilíciák egységeinek parancsnoka a februári események alatt Viliam Šalgovič kommunista tiszt volt.[28]

Az a tény, hogy a kommunista katonák érdemeként Szlovákiában sikerült uralni a helyzetet a hadseregben, jelentős mértékben hozzájárult a februári események sima és nyugodt lefolyásához a köztársaságnak ebben a részében.

A kommunisták által egyes helyőrségekben végrehajtott intézkedések szintén azt bizonyítják, hogy a kommunista párt februárban a hadsereget tekintve mindenekelőtt arra törekedett, hogy megakadályozza a reakciós elemek hadseregen belüli provokációs fellépését, ami kétségtelenül bonyolította volna az egész helyzetet. Ez a szempont vezette pl. a CSKP olomouci kerületi bizottságát is — Olomouc a köztársaság egyik jelentős helyőrsége volt —, amely rögtön február 21-én összehívta a kommunista tiszteket a kerületi titkárságra és intézkedéseket foganatosított a helyőrség biztosítására. Főként azt biztosították, hogy a kritikus napokban kommunista vagy a párttal ro-

[27] AÚV KSS (SZLKP KB Levéltára) — az SZLKP KB mellett működő Honvédelmi Bizottság 1949. március 3-i üléséről készített feljegyzés.
[28] AÚV KSS — „Népi milíciák" állag.

konszenvező katonákat osszanak be helyőrségi és őrszolgálatba. Egyes fontos katonai objektumok védelmére az üzemi milíciák néhány alegységét különítették ki.[29]

A februári napok erőpróbája meghozta a gyümölcsét annak a fokozott szervezési munkának, amit a CSKP az 1947. év második felétől kezdve fejtett ki, amikor teljes szélességben felfrissítették a hadseregben a bizalmiak testületét. A helyi pártszervek most a pártbizalmiakon keresztül mozgósíthatták éberségre és készenlétre a kommunista katonákat. Ez jelentős segítséget adott ahhoz, hogy uralják a helyzetet a hadseregben. Ezt illusztrálja a párt pardubicei honvédelmi szerveinek a gyakorlati ténykedése és a pardubicei februári eseményeknek a lefolyása is: „A kerületi honvédelmi bizottság a párttagokhoz fordult, hogy teljes aktivitással lépjenek közbe mindenütt, ahol reakciós törekvések jelentkeznének. A hadseregnek ezekhez az eseményekhez való teljes hozzáállása pozitív volt. Ezzel a hozzáállással kapcsolatban nem volt szükség arra, hogy a kerületi honvédelmi bizottság abban az időszakban valamilyen módon közbelépjen... A hadsereg teljes egészében megbízhatónak bizonyult."[30] A CSKP kerületi és járási bizottságainak többsége hasonlóan lépett fel a történelmi események folyamán.

Csak néhány esetben kellett kívülről intézkedéseket foganatosítani arra az esetre, ha a kommunistáknak és a többi haladó erőknek — tekintettel a kedvezőtlen erőviszonyokra — nem sikerülne a hadseregen belül a helyzet magaslatára emelkedni. Így történt az például Šumperkban, ahol nemcsak a parancsnoki karon belül volt kedvezőtlen a helyzet, hanem a legénység körében is aggasztó politikai megingás lépett fel a tényleges katonai szolgálat lerövidítéséért folytatott reakciós kampánnyal összefüggésben. Ezért a párt járási bizottsága már február 20-án elhatározta, hogy a laktanyák külső őrségét a nemzetbiztonsági testület és az üzemi milíciák tagjai látják el.[31]

A hadsereg semlegességéért folytatott harcnak ez a formája — a hadsereg némely részeinek közvetlen elszigetelése — azonban nem volt jellemző a februári napokra és valóban csak szórványosan alkalmazták.

A kommunista párt, amely honvédelmi szervein és bizalmi hálózatán keresztül a hadseregben levő párttagok tömegeire, valamint a kulturális nevelő apparátusra, az elhárító szervekre, a haladó parancsnokokra és a legénység tömegeire támaszko-

[29] AÚD KSČ (a CSKP Párttörténeti Intézetének Levéltára) — fond: 1948 február.

[30] AÚV KSČ (CSKP KB Levéltára) — a CSKP KB mellett működő pardubicei kerületi honvédelmi bizottság 1948. december 16-i ülésének jegyzőkönyve.

[31] AÚD KSČ — fond: 1948 február.

dott, mindjárt a kormányválság első napjaiban ura lett a helyzetnek a hadseregben, döntő módon befolyásolta az események alakulását ezen a területen is és csírájában meghiúsította a hadseregen belül a reakció minden provokatív kísérletét.

A hadsereg kommunistáinak és egyéb haladó erőinek éberségre és készenlétre való mozgósításával egyidejűleg a párt honvédelmi szervei egyes helyeken széles körű agitációs munkába is kezdtek. Arra törekedtek, hogy a katonák a legaprólékosabban tudomást szerezzenek a reakció becstelen szándékairól, hogy haladéktalanul megismerjék a nemzeti szocialista honvédelmi bizottságok által tervezett államellenes puccs tényeit. Arról volt szó, hogy a laktanyák falain belül is elterjedjen a reakciósok végleges felszámolására irányuló harci elszántságnak az az atmoszférája, ami az üzemekben uralkodott és mind nagyobb visszhangra talált falun is. Ebben a munkában a kommunista párt honvédelmi bizottságai elsősorban a hadsereg kulturális nevelő apparátusára támaszkodtak.

Itt kedvezően nyilvánult meg a nevelőtisztek többségének szilárd kapcsolata a pártszervekkel. E kapcsolat folytán a nevelőtisztek rendszeresen tájékozódtak a párt eljárásáról, követelményeiről és arról a taktikáról, amit a párt a követelmények végrehajtásáért és megvalósításáért vívott harcban alkalmazott.

Ezért a nevelőtisztek már február 20-án húszperces készültségi mozgalommal reagáltak a „Svobodné slovo" hazaáruló cikkére, amely leleplezett kémeket vett védelmébe és durván támadta biztonsági szerveinket. A február 21-i húszperces készültség alatt a katonák megtudták a laktanyában azt, amit a munkások és az egész köztársaság többi dolgozói Klement Gottwald szájából hallottak az Óváros téren elmondott történelmi nyilatkozatában. Szintén közvetlenül tájékoztatták a katonákat az üzemi tanácsok és a szakszervezetek történelmi jelentőségű kongresszusának eredményeiről és a kongresszus követeléseinek támogatására meghirdetett egyórás tüntető általános sztrájkról.[32] A februári napokban a párt honvédelmi bizottságai és a nevelőtisztek továbbra is gondoskodtak a pártsajtó fokozott terjesztéséről.

A kormányválság első napjai lefolyásának és hadseregbeli tükröződésének eddigi elemzése szükségszerűen a hadsereg vezetése magatartásának kérdéséhez vezet. Magának Svoboda tábornoknak a személyében népünk és a hadsereg haladó többsége egy pillanatra sem kételkedett. Svoboda tábornok nem is csatlakozott a jobboldali pártok lemondott minisztereihez és

[32] VHA—HSVO, 1948/86—4/1—36. sz.

kitartott a Gottwald-kormányban. Történelmi tény marad azonban, hogy a kormányválság első napjaiban hadseregünk és népünk nem látta teljesen világosan, milyen a hadsereg vezetésének, mint egésznek az állásfoglalása a kialakult helyzettel kapcsolatban. A hadsereg vezetése csak február 23-án, az esti órákban adott világos nyilatkozatot a helyzetről, amikor a prágai Obecní Dům-ban jelentős politikai és kulturális személyiségek, kommunisták és a nem kommunista pártok haladó képviselői, össznemzeti szervezetek képviselői gyűltek össze, hogy kinyilvánítsák akaratukat az együttműködés felújítására egy új, tökéletesebb politikai alapon álló Nemzeti Front újjáélesztésében és hogy megalakítsák annak legfelsőbb szervét: a Nemzeti Front Központi Akcióbizottságát. Ez a gyűlés a Szakszervezetek Központi Tanácsának kezdeményezésére ült össze és meghívták rá a hadsereg képviselőit is. A hadsereg küldöttségének erre az értekezletre való megérkezéséről a dokumentumokban a következőket találjuk: „Svoboda hadseregtábornok nemzetvédelmi minisztert, aki néhány tábornok kíséretében érkezik, viharos tapssal fogadják. A csehszlovák hadsereg a néppel tart."[33]

Svoboda tábornok nyilatkozatának lényeges részében ezeket mondta:

„Alapos megfontolás után eleget tettem az Önök mai értekezletre szóló meghívásának, sőt nem is egyedül jöttem, hanem magammal hoztam régi barátaimat és harcostársaimat...

Úgy jöttünk, mint a csehszlovák hadseregnek, új népi demokratikus hadseregünknek a képviselői, amely nincs elválasztva és amelyet semmivel sem szabad elválasztani a néptől, mert védelmezi és oltalmazza annak legfőbb érdekeit és elválaszthatatlan tényezője a nép törekvéseinek. A hadsereg a mai helyzetben mint fontos pártokfeletti, össznemzeti és összállami szervezet akarja hallatni a szavát.

Úgy véljük, hogy a nép boldogsága és jóléte, nemzetünk boldogsága és jóléte mindenek felett áll. És a mi legfőbb vagyonunk nemzeteink szabadsága és függetlensége. Ebből a nézőpontból akarunk mi, katonák, mindent elbírálni. Az államról, a nemzetről, 12 millió cseh és szlovák emberről van itt szó. Itt az ő szabadságuknak és azoknak a vívmányoknak a biztosításáról van szó, amelyeket népünk kiharcolt. Emlékezzünk arra, hogy ha ketten veszekednek, a harmadik nevet. És ez a harmadik a német. Felhívással fordulunk Önökhöz, felhívással fordulunk minden csehszlovák állampolgárhoz, hogy ezekben a

[33] A CSKP jelentése a párt tevékenységéről a VIII. kongresszustól a IX. kongresszusig; ÚV KSČ 1949. 27. old.

pillanatokban ne gondoljanak magukra, ne vezessék Önöket semmiféle önös érdekek, hanem úgy cselekedjenek, ahogy az állam és népünk boldogsága parancsolja, anélkül, hogy bárkire is tekintettel lennének.

Harcosainknak, akik életüket áldozták a szabadságért és a haladásért vívott harcokban, fő hagyatéka soraink egysége, a szabadság, a haladás és a demokrácia nagy eszméinek megvalósításáért küzdő csehszlovák nép egysége. Ebben az egységben volt és van a mi erőnk. Gyakran beszéltek arról a mi nagy elnökeink, T. G. Masaryk és dr. Edvard Beneš. Ebben az egységben győztünk és ebben az egységben értük el nagy fejlődésünket és vívmányainkat. Ebben az egységben van az elkövetkező siker biztosítéka is. Bárki sérti is meg ezt az egységet, bárki szít is egyenetlenséget ebben az egységben és nem akar együttműködni, bárki okoz is zavart a munkánkban, az rosszat akar a köztársaságnak, az a nemzet kártevője és félre kell állítani. Nem szabad tekintettel lenni senkire, hiszen nem szabad a személyi érdekeket az állam és népünk érdekei fölé helyezni.

Most arról van szó, hogy helyre kell állítani népünk egységét, meg kell teremteni a termékeny és egyetértésen alapuló együttműködés új feltételeit.

Minél előbb könyörtelenül el kell távolítani életünkből az összes felforgató elemeket, be kell fejeznünk mindent, aminek befejezése ránk vár és azután lássunk hozzá örömmel, egyetértően és egységesen a további munkához.

Szükséges lesz még a választásokig törvénybe iktatni az új alkotmányt és rögzíteni benne vívmányainkat, és így szilárd alapra helyezni továbbfejlődésünket. Ezen az alapon és híven a Szovjetunió oldalán rendíthetetlenül haladunk majd előre a népi demokrácia útján, a Felszabadító elnök hagyatékának szellemében és Edvard Beneš elnök vezetése alatt a jobb élet felépítése felé, s ezzel szabadságunk, a parlamenti demokrácia, és minden vívmányunk biztosítása felé.

Ezen elvek szellemében kívánok az Önök munkájához sok sikert."[34]

Egy újsághír még arról is tudósít, hogy „Svoboda tábornok a nyilatkozat után kimentette magát és kísérőivel együtt elhagyta a termet".[35]

[34] AÜD KSČ, fond. „1948 február", E—27. sz., 6/2, 6/3. old. (A politikai pártok, érdekvédelmi szervezetek és szakszervezetek képviselőinek, valamint a közélet jelentős személyiségeinek 1948. február 23-án, a prágai Obecní Dům-ban megtartott értekezletéről készült jegyzőkönyv.)

[35] *Obrana lidu*, 1948. február 25., „A Nemzeti Front Központi Akcióbizottságának előzetes tanácskozásai" c. cikkben.

A nemzetvédelmi miniszter fellépésére vetett első pillantás megmutatja annak pozitív jellegét. Nyíltan elhangzott itt, hogy a csehszlovák hadsereg minden körülmények között a nép és forradalmi vívmányainak támasza marad. A hadsereg vezetése élesen elhatárolta itt magát a reakciós felforgatóktól, a nemzet kártevőinek nevezte őket és követelte a kíméletlen félreállításukat. A reakció reményeinek bármilyen maradványa a hadsereggel való visszaélést illetően végérvényesen el lett temetve. Svoboda nyilatkozatának ezeket a vonásait emelte ki a kommunista sajtó,[36] s ezek a gondolatok visszhangra találtak a munkásoknál és országunk többi dolgozóinál.

A hadsereg képviselői tehát részvételükkel és jelenlétükkel pozitív szerepet játszottak, de a Nemzeti Front Központi Akcióbizottságának közvetlen megalakításában nem vettek részt és nem is lettek annak tagjai. Ez az álláspont, amint később látni fogjuk, követendő példaként szolgált az egész hadsereg számára az országszerte megalakuló Nemzeti Front akcióbizottságokkal kapcsolatos hivatalos állásfoglalásukat illetően.

A nemzetvédelmi miniszter nyilatkozatának figyelmesebb elemzése azonban azt is megmutatja, hogy Svoboda messzemenően pozitív fellépésének politikai tekintetben néhány gyengébb pontja is van.

A következő napon, 1948. február 24-én, a hadsereg vezetése a hazai politikai helyzetre vonatkozó álláspontját külön parancsban ismertette a csehszlovák hadsereg valamennyi tagjával.

A külön parancsban a hadsereg vezetése kijelentette:

„A jelenlegi kormány- és belpolitikai válság, amely az első komoly belpolitikai válságunk a felszabadulás óta, azt eredményezte, hogy közéletünkben nyugtalanság és idegesség kapott lábra. A csehszlovák hadseregnek ezzel a válsággal és bármilyen későbbi belpolitikai vitával szemben teljesen érintetlennek kell maradnia. Arra vannak hivatva és rendeltetve a politikai pártok, amelyek a nép politikai akaratának a hordozói, és az illetékes alkotmányos tényezők. Felelős alkotmányos és politikai tényezők a jelenlegi kormányválságot is megoldják és megszüntetik, mégpedig alkotmányosan és demokratikusan, a nemzet és az állam érdekeinek tiszteletben tartásával.

A leghatározottabban utasítsatok vissza minden kísérletet, mely a szovjetellenes bujtogatásra és a pártpolitikai vitáknak

[36] Lásd a *Rudé právo* 1948. február 24-i számát, amely tudósításban számolt be a nemzetvédelmi miniszter fellépéséről: „Aki megbontja a nemzet egységét, az kártevő és félre kell állítani."

a hadseregbe való bevitelére irányul. Legyetek éberek és elővigyázatosak! Álljatok őrt az idegen kémek és hazai kiszolgálóik, a nemzet és hadsereg felforgatói ellen, hiúsítsatok meg minden ilyen kísérletet és azonnal jelentsétek elöljáró parancsnokotoknak! Hadseregünk és annak minden tagja számára a köztársaság és népének boldogsága és jóléte marad mindig a legfőbb cél és feladat. Tömörüljetek még szilárdabban és szorosabban egymás mellé fegyelemben, barátságban és kölcsönös bizalomban főparancsnokotok, dr. E. Beneš köztársasági elnök körül. Egységével, fegyelmezettségével, demokratikus, nemzeti és állami öntudatával legyen a hadsereg követendő példakép a többi állampolgár számára. Hadseregünk mindig hű marad a néphez, amelyből származik, és védelmezője marad a nagy nemzeti eszméknek és forradalmi vívmányoknak. Híven halad ma is és a jövőben is a Szovjetunió és többi szövetségese oldalán a mi drága, egységes és független Csehszlovák Köztársaságunk tartós biztosítása felé.[37]

A nemzetvédelmi miniszternek ebben a parancsában is a hazafiság, a nép iránti hűség és a Szovjetunióval való szövetségünk legerősebb húrjai zengenek. De ebben a dokumentumban is világosan látható valami kettősség, amit dolgozóink nagyon jól megértettek. Veselý „1948 februári napjainak krónikája" című munkájában helyesen fejezi ki, milyen visszhangja volt a dokumentumnak: „A nemzetvédelmi miniszter parancsa is bizonyos nyugtalanságot idézett elő a hadseregben. A munkások hittek Ludvik Svoboda hadseregtábornoknak, de nem hittek az ő tisztjeinek. Sokan nem tudták, hogy mit gondoljanak, amikor a sajtóban közzétett Hadseregparancsot olvasták... A munkások nagyobbik része azt állította, a parancs világosan tanúskodik arról, hogy a hadsereg és a nemzetvédelmi miniszter a nép pártján áll a reakcióval szemben. A kisebb résznek kétségei voltak, félt a főparancsnoki tisztet betöltő köztársasági elnök iránti bizalom túlságos hangsúlyozásától."[38]

Miben rejlettek tehát a hadseregvezetés mindkét nyilatkozatának politikai gyengeségei? Elsősorban abban, hogy ezekben a dokumentumokban csak a lejátszódó válság *jellege*, annak okai és gyökerei láthatók. A nyilatkozatból nem világos, hogy Csehszlovákiában antagonisztikus társadalmi erők döntő, osztályjellegű összecsapása lobbant lángra, s ennek eredmé-

37 AMNO Věcni věstnik MNO (a Nemzetvédelmi Minisztérium közlönye); 15. szám, 143. cikk, 1948. február 24. (AMNO = a Nemzetvédelmi Minisztérium Levéltára.

38 J. Veselý: 1948 februári napjainak krónikája, Praha, 1958. 163. old.

nyétől függ az ország egész további sorsa. A hadsereg vezetése „belpolitikai vitákról" beszélt, amelyekkel szemben „a csehszlovák hadseregnek érintetlennek kell maradnia". A mély osztályellentéteket „önös érdekekként" ábrázolták, amelyektől meg kell szabadulni és alá kell rendelni a két nemzet és az állam boldogságát szolgáló érdekeknek. A politikai gyengeségek jól láthatók mindkét dokumentumnak azokban a részeiben is, ahol a kirobbant válság megoldásához vezető utat javasolják. Arról van szó, hogy múlhatatlanul el kell távolítani azokat, akik „megbontják az egységet, nem akarnak együttműködni", akik „a személyi érdekeket az állam és népünk érdekei fölé helyezik". A valóságban persze nemcsak egyénekről volt szó, akiknek az eltávolításával megnyílt volna az út a politikai pártok együttműködéséhez. Arról volt szó, hogy a politikai viszonyokat úgy rendezzék az országban, hogy a reakció politikailag szét legyen zúzva, és már soha többé ne találjon a Nemzeti Fronton belül legális politikai bázist ellenforradalmi céljai számára.

A hadsereg vezetésének a nyilatkozatából az következik továbbá, hogy a kirobbant kormányválságot csak a politikai pártok megegyezésével lehet megoldani, akik egyedül „vannak arra hivatva és rendeltetve", s akik „a nép politikai akaratának a hordozói".

Ez a koncepció nem számolt a nép tömegmozgalmával, amely a kormány nem akármilyen átalakulásáért szállt síkra, hanem a burzsoázia félreállításáért és az államban még meglevő hatalmi pozícióinak a megszüntetéséért harcolt. Ebből a koncepcióból szükségszerűen kiestek a katonák tömegei, a hadsereg demokratikus többsége, amely egyértelmű állásfoglalásával tevékenyen támogatta volna a nép ügyét.

Amint az mindkét dokumentumból kitűnik, a hadsereg vezetése februárban a hadsereg semlegesítésének irányvonalát valósította meg. Ennek az irányvonalnak kétségtelenül megvolt a maga pozitív oldala, mert elősegítette a reakciós tisztek elszigetelését és azoknak a reakciós terveknek a meghiúsítását, amelyek a hadsereg egyes részeivel való visszaélésre irányultak. Ennyiben megfelelt a kommunista párt taktikai követelményeinek. A hadsereg vezetése azonban úgy értelmezte a hadsereg semlegesítésének az irányvonalát, mint a hadsereg teljes politikai passzivitásra való kárhoztatását. A külön parancs például az idegen kémekkel és hazai segítőikkel szembeni éberségre való felhíváson kívül nem tartalmazott semmi mozgósítást, semmit, ami figyelmeztette volna a katonákat annak a veszélynek a nagyságára, ami az adott pillanatban a nép és a

forradalom ügyét veszélyeztette. Ebben az irányban a hadsereg vezetése bizonyos mértékig megfutamodott a valóság elől.

Összefoglalva elmondhatjuk a hadsereg vezetésének álláspontjáról, hogy egyrészt kétségtelenül jelentős szerepet játszott és végérvényesen keresztülhúzta a reakció számítását a hadsereg egyes részeivel való visszaélést illetően, másrészt azonban néhány momentum meggyengítette ennek az álláspontnak a politikai erejét. Ezek a momentumok fékezték a hadsereg haladó erői politikai aktivitásának fellendülését és megakadályozták, hogy a hadsereg, mint a nép érdekeit és vívmányait védelmező politikai tényező, februárban még pozitívabb szerepet játsszon.

Annak a kérdésnek a teljes szélességben való megértése, hogy milyen volt a hadsereg vezetésének magatartása a februári kormányválság idején kialakult helyzettel kapcsolatban, természetesen mindenekelőtt a nemzetvédelmi miniszter bonyolult helyzetének az alapos mérlegelését feltételezi. A nemzetvédelmi miniszter ugyanis Benešnek, a csehszlovák hadsereg főparancsnokának politikai nyomása alatt állt és a legfelsőbb katonai szervekben a burzsoázia szép számú megbízottaival volt körülvéve.

Ezzel összefüggésben különösen előtérbe kerül az a jelentős szerep, amelyet — Jaroslav Procházka elvtárssal az élen — a kommunista vezetés alatt álló Kulturális és Nevelési Főcsoportfőnökség játszott az egész február előtti időszakban és a februári események folyamán. Ezen a szerven és az egész kulturális nevelő apparátuson keresztül befolyásolta a kommunista párt a helyzetet a hadseregben, politikai támogatást és segítséget nyújtott a nemzetvédelmi miniszternek, és jelentős mértékben gyengítette a reakciónak a hadsereg vezetésére és a miniszterre gyakorolt nyomását.

A Kulturális és Nevelési Főcsoportfőnökség a válság első napjaiban főként arra mozgósította a kulturális nevelő apparátust, hogy tegyék ártalmatlanná a reakciós tisztek bármilyen provokációs kísérleteit. A kulturális nevelő apparátus munkájára vonatkozó teljesebb irányelveket a Kulturális és Nevelési Főcsoportfőnökség február 25-én adta ki azokban az utasításokban, amelyeket táviratilag küldtek meg a kulturális nevelő apparátus alárendelt szerveinek.

Ezek az utasítások elvetik a hadsereg semlegesítésének irányvonalát, mégpedig lényegében abban a felfogásban, ahogy azt a hadsereg legfelsőbb képviselői, a nemzetvédelmi miniszterrel az élen, kifejtették. Figyelmet érdemel azonban a Kulturális és Nevelési Főcsoportfőnökség utasításainak utolsó pontja, amelyikben irányt mutat a nevelőtiszteknek, hogy ak-

tívan működjenek közre „a nép haladó egységének helyreállításában".[39] Így utasította a Kulturális és Nevelési Főcsoportfőnökség alárendelt szerveit a Nemzeti Front akcióbizottságainak megalakításában való együttműködésre.

Hogy milyen bonyolult volt akkor a helyzet a hadsereg vezetésén belül, azt legjobban a Nemzetvédelmi Minisztérium egyik parancsa dokumentálja a legjobban, amelyet távmondatban küldtek meg február 25-én az egyes katonai területek parancsnokságainak, s amely valójában a Kulturális és Nevelési Főcsoportfőnökség említett törekvései ellen irányult. A parancsban ez állt: „A hadsereg képviselőinek a Nemzeti Front akcióbizottságaiban való részvételére vonatkozó kérdésekkel kapcsolatban megparancsolom:

1. A hadsereg hivatalos megbízottakkal nem képviselteti magát a Nemzeti Front megalakuló akcióbizottságaiban.

2. Katonaszemélyek csak mint össznemzeti szervezetek képviselői vehetnek részt az akcióbizottságok megalakításában, és kötelesek pontosan betartani a szolgálati szabályzat A—I—1 alatti rendelkezéseit (alapvető szabályzat a katonák politikai jogairól).

3. A csehszlovák véderő álláspontja kifejezést nyert a nemzetvédelmi miniszter február 24-i külön parancsában és abban a nyilatkozatban, amelyet a Nemzeti Front Központi Akcióbizottságának 1948. február 23-án Prágában megtartott előzetes tanácskozásán tett a nemzetvédelmi miniszter."[40]

A hadsereg vezetése tehát a hadsereg semlegesítésére vonatkozó irányvonalát a Nemzeti Front akcióbizottságaival kapcsolatban is érvényre juttatta. Az élet azonban kérlelhetetlenül megváltoztatta ezt az irányvonalat. A kommunista katonák és velük együtt a hadsereg demokratikusan gondolkodó tagjainak egész sora aktív megtestesítői lettek az akcióbizottságok gondolatának, részt vettek azok megalakításában és ezzel fejezték ki dolgozó népünk iránti harcos szolidaritásukat. Már a Nemzeti Front Központi Akcióbizottságának említett február 23-i előzetes tanácskozásán megállapították a felszólalók, köztük pl. a Hradec Králové-i kerület képviselője is, hogy az akcióbizottságok megalakításának gondolata „visszhangra talált a munkások, parasztok és katonák között".[41] Ez megfelelt egy sor helyőrségben a dolgok tényleges állásának, ahol a haladó elemek nemcsak ahhoz rendelkeztek elegendő erővel, hogy a hadseregen belül uralják a helyzetet, hanem ahhoz is, hogy az

[39] VHA—HSVO, 1948/86—4/4—6. sz.
[40] VHA—HSVO, 1948/28—4/3—2. sz.
[41] AÚD KSČ, fond. „1948 február", E—27. sz., 8/2. old.

illető kerületekben aktívan támogassák a nép reakció elleni harcát.

A katonák Prága egyes kerületeiben aktívan dolgoztak számos akcióbizottságban, Bratislavában egy kommunista tiszt volt az akcióbizottság elnöke. A hadsereg tagjai a Nemzeti Front sok kerületi akcióbizottságában alapító tagok voltak. Pardubicében a Nemzeti Front 23 tagú Kerületi Akcióbizottságában a kommunista helyőrségparancsnokkal az élen 3 tiszt foglalt helyet. A Nemzeti Front ostravai Kerületi Akcióbizottságában kezdettől fogva szintén több tiszt dolgozott, beleértve a CSKP-tag helyőrségparancsnokot is. Brnóban, Olomoucban és a Nemzeti Front kerületi akcióbizottságainak többi székhelyén is az első naptól kezdve segítettek a katonák megszilárdítani a munkásosztály hatalmi pozícióit. Hasonló volt a helyzet a járási székhelyeken és a többi — helyőrséggel rendelkező — helységben. Így pl. a Nemzeti Front jeseniki Járási Akcióbizottságának elnöke katona volt, a Nemzeti Front hranicei Járási Akcióbizottságának 26 tagja között hét katona foglalt helyet, köztük a katonai akadémia parancsnoka és a kulturális és nevelési osztály vezetője is.[42]

És ha a hadsereg tagjai nem a csehszlovák hadsereg hivatalos képviselőiként léptek is fel, hanem a legtöbb esetben mint az össznemzeti, elsősorban az ellenállási szervezetek képviselői, semmit nem változtatott azon a tényen, hogy a katonák jelenléte jelentősen növelte a nyilvánosság szemében az akcióbizottságok tekintélyét és politikai súlyát. A hadsereg haladó tagjainak ez a politikai aktivitása, amely azt eredményezte, hogy elszigetelték a reakciósokat a hadseregen belül és ugyanakkor kivették a részüket a reakció elleni harcból a hadseregen kívül is, különösen az akcióbizottságok területén, feljogosít arra a következtetésre, hogy a hadsereg nem állt teljesen félre az események útjából, hanem jelentősen és pozitívan kivette a részét a néptömegek burzsoá reakció elleni harcából. Ilyen tekintetben lehet beszélni arról, hogy a hadsereg aktív szerepet játszott az 1948. év februári napjaiban.

Ahhoz, hogy teljes képet rajzoljunk a februári események hadseregbeli lefolyásáról, még arról is említést kell tennünk, hogy a kormányválság milyen politikai felkészültségben találta a tisztikar egészét, a tiszthelyettesek és a katonák tömegeit, hogyan reagáltak a hadsereg tagjai a februári eseményekre, hogyan élte át a hadsereg ezeket a mozgalmas napokat.

Mindjárt az elején meg kell említeni, hogy a februári

[42] A hadsereg tagjainak a Nemzeti Front akcióbizottságaiban való részvételére vonatkozó tényeket lásd: AÚD KSČ, fond. „1948 február".

napokban sikerült teljesen uralni a helyzetet a hadseregben. A csapatoknál és a magasabb parancsnokságok törzseiben, a katonai akadémiákon és tanintézetekben nyugalom és rend uralkodott, és amint azt majdnem egyöntetűen megállapították az összes katonai területekből származó jelentések, „... az utóbbi jelentős napok folyamán egyáltalán nem következtek be olyan események, amelyek veszélyeztették volna a szolgálat normális menetét".[43] Csak teljesen elszigetelt esetekben kellett a rend biztosítása céljából a nemzetvédelmi minisztériumnak közbelépnie. Ez történt Csehországban két harckocsiegységnél, az egyik tartalékos tiszti iskolán és egy szállító repülő ezrednél. Természetesen inkább megelőző jellegű beavatkozásokról volt szó, végső esetben elegendő volt például a légierő parancsnokság törzsfőnökének személyes közbelépése, hogy a rend helyreálljon és megelőzzék, hogy a repülőtisztek, akiknek többsége a második világháború idején Angliában volt,[44] valamilyen meggondolatlanságot kövessenek el. Az összes többi helyőrségben a februári események élénk viták, érthető politikai feszültség és bizonyos idegesség légkörében folytak le, ami azonban sehol sem lépte túl a rend kereteit és nem nőtt át valamiféle nyílt provokációs fellépésbe.

Alá kell húzni, hogy a tisztek soraiban levő puccsista elemek nem kaptak semmilyen támogatást a hadseregen belül és harccsoportjaikat a hadseregen kívüli fanatizált reakciós elemek soraiból alakították meg. A CSKP által vezetett népünk erőteljes ellencsapása, és a hadseregben levő kommunisták készenléte azonban lehetővé tette, hogy az államellenes puccs előkészítésébe bevont tisztek szűk csoportocskáit olyannyira meglepjék és szétzüllesszék, hogy azok nem voltak képesek átmenni bármiféle nyílt akcióba és így csak a reakciós propaganda egységüknél való terjesztésére szorítkoztak. Erről tanúskodik pl. az a Brnóból származó jelentés, amely azt mondja ezekről a tisztekről, hogy „a történelmi napokban a reakció szószólói voltak a hadseregben",[45] a kroměříži jelentés, ahol „a tisztek egy része a kormányválság idején bizonyos ellenállást és ellenszenvet tanúsított kormánypolitikánk irányvonalát illetően... egyesek súlyos kijelentéseket tettek a Szovjetunió, a kormány elnöke és a baloldali miniszterek ellen és nyíltan nem értettek egyet az események fejlődésével".[46]

Ez a „szónoki bátorság" sem volt azonban tipikus a feb-

43 VHA—HSVO, 1948/28—2/2—3. és 86—4/1—40. sz.
44 Lásd erről: VHA—HSVO, 1948/86—4/4—40. sz.
45 VHA—HSVO, 1948/86—4/1—40. sz.
46 Uo.

ruári napokban a reakció hadseregen belüli korteseinek a viselkedését illetően. A reakciós tisztek túlnyomó többsége „viszszahúzódott" és „hallgatott". Így jellemezte a viselkedésüket a jelentések többsége, de különösen az olyan jelentős helyőrségekből küldött jelentések, mint Prága, Olomouc, Bratislava stb.[47] A „reakció zászlaját" a hadseregen belül a februári napokban csak a tartalékos tiszti iskolák tisztjelöltjeinek néhány csoportja ragadta meg; ezek a tisztjelöltek a burzsoázia különböző rétegeiből verbuválódtak. A legtöbb esetben az ő tevékenységük sem lépte át a szónoki gyakorlat kereteit, csak egyes helyeken sikerült magukkal ragadni az iskola többségét és feszült légkört teremteni, ami azonban néhány nap elteltével megenyhült. Így volt ez pl. Trenčínben.[48] A slanéi tartalékos tiszti iskolán — a nevelőtiszt jelentése szerint — a tisztjelöltek 90 százaléka szintén a reakció táborába tartozott, amit a februári napokban hangosan kinyilvánítottak, természetesen csak a laktanya falai mögött.[49] Az effajta fellépés megmutatta az ilyen elemek politikai képességének és politikai „hősiességének" végső határát.

A tartalékos tiszti iskolákon uralkodó, teljesen kedvezőtlen osztálypolitikai helyzet ellenére, a februári napok ezeknek az iskoláknak a többségében is teljes nyugalomban és rendben teltek el.

Igy a klatovi tartalékos tiszti iskoláról azt jelentették, hogy az iskola tagjainak a többsége — beleértve az egész parancsnoki kart — szilárd magatartást tanúsított és a Nemzetvédelmi Minisztérium, valamint a magasabb parancsnokságok parancsaihoz és utasításaihoz tartották magukat.[50] Egy Jindřichův Hradec-i jelentés szerint az ottani tartalékos tiszti iskolán a februári eseményeket nyugodtan fogadták.[51] A chrudimi tartalékos tiszti iskoláról azt jelentette a nevelőtiszt, hogy a tisztjelöltek közül öten, akik már a februári események előtt provokatív magatartást tanúsítottak rendszerünkkel szemben, ismét felléptek, különösen a kormányválság napjaiban. Hamarosan elszigetelődtek azonban, mert „az iskola többi tagjának politikai állapota nagyon jó volt".[52]

A többi tartalékos tiszti iskola jelentései azt igazolták, hogy az iskolák túlnyomó többségében a helyzet hasonló volt, mint az utóbb említett esetben: csaknem mindenütt meg lehetett ta-

47 Uo.
48 VHA—HSVO, 1948/86—4/1—11. sz.
49 VHA—HSVO, 1948/86—4/1—40. sz.
50 AMNO—HSVO, 1948/86—4/1—37. sz.
51 Uo.
52 AMNO—HSVO, 1948/86—4/1—36. sz.

lálni a reakciósok nem nagy létszámú csoportját, amelyek népellenes uszító kirohanásokkal léptek fel, de amelyek mindenütt magukra maradtak, és nem kaptak támogatást a tisztjelöltek nagyobb kollektívájától.

Így festett nagy vonalakban a februári napokban a tisztek kb. 10 százalékát kitevő csoportjának és a tartalékos tiszti iskolai növendékek egy részének a „tevékenysége", akik már a február előtti időszakban a nép ellenségeinek és a szovjetellenes bujtogatóknak a táborát képezték a hadseregen belül s akikben a reakció oly nagyon reménykedett.

Már vázoltuk, milyen volt a hadsereg haladó erőinek a tevékenysége a kormányválság mozgalmas napjai folyamán. Csak annyit kell hozzáfűzni, hogy a nevelőtisztek által irányított haladó tisztek nehéz feladatát lényegesen megkönnyítette az a pozitív, sok helyen szinte spontán állásfoglalás, amit a legénység tömegei a válság első napjaitól kezdve tanúsítottak. A területi és magasabb parancsnokságoktól, valamint az egyes alakulatoktól küldött összes jelentések és helyzetjelentések egy dologban megegyeznek: a legénység álláspontja a válság első napjaitól kezdve világos volt; az egész legénység a kezdet kezdetén, gyorsabban, mint a hadsereg többi részei, megértette, miről van szó, és egyértelműen foglalt állást a nép oldalán, Klement Gottwald kormánya mellett.

A katonatömegek ereje és támogatása nélkül a tisztikaron belüli haladó erők nem lettek volna képesek olyan biztosan és végérvényesen megbirkózni a hadseregben levő helyzettel, amint az éppen a februári napokban történt.

A legénység politikailag legfejlettebb tagjai a válság döntő napjaiban őrségben álltak és járőrszolgálatot teljesítettek. A legénység tömegei alakították meg sok helységben az ügyeletes alegységeket, amelyek készek voltak teljesíteni a Gottwald-kormány által a belső vagy külső ellenség esetleges támadásának a visszaverésére megszabott feladatokat. A legénység szilárd állásfoglalása és egybeforrottsága hűtötte le a reakciós tisztek fejét és tartotta sakkban a reakciós tisztjelöltek csoportjait. A tisztikar haladó része és a legénységi állomány többsége — ez volt az a társadalmi erő, amely irányt szabott a hadseregen belül a februári események folyásának és így megvédte a hadsereg becsületét és azt a bizalmat, amit felszabadult életünk első napjaitól kezdve helyezett belé a csehszlovák nép.

A hadseregben azonban a haladó erőkön és a reakció megbízottjain kívül ott volt a semlegesek, a kiforratlan, ingadozó és kiváró „centrum" igen nagy számú csoportja, az a csoport, amely magában foglalta a hadsereg parancsnoki karának több

mint a felét. Érthető, hogy ennek a csoportnak az állásfoglalása kihatott arra az álláspontra, amelyet a hadsereg 1948 februári napjaiban elfoglalt. Már a parancsnoki kar e részének február előtti fejlődése megmutatta, hogy a „centrumhoz" tartozó tiszteket az alacsony politikai fejlettség és a hazai osztályharc bonyolult kérdéseiben való helyes tájékozódás minimális képessége jellemezte.

Ez volt a szomorú öröksége a hadsereg korábbi „politikamentességének", a tisztek ilyen szellemben való nevelésének. Érthető, hogy a februári napok, bármennyire meggyorsították is a széles tömegek politikai öntudatának növekedését, semmi lényeges változást nem tudtak előidézni ezen tisztek politikai gondolkodásának színvonalában, sőt ellenkezőleg. A nyílt kormányválság kirobbanása és az események ezt követő viharos alakulása zűrzavart és tájékozatlanságot idézett elő közöttük. Ennek megfelelő volt a „centrum" tagjainak első reagálása a kormányválság kirobbanására, valamint a válság végleges megoldásával kapcsolatos állásfoglalásuk is.

A cseh területen levő egyes katonai területek jelentései a következőképpen számolnak be erről: 1. Katonai Terület — „Nemcsak egyének, hanem csoportok, sőt egész tisztikarok is voltak, akiknek a februári események nem csupán meglepetést, hanem egyenesen megrázkódtatást jelentettek." 2. Katonai Terület — „A februári események sokakat (értsd a tiszteket — J. N.) készületlenül és tájékozatlanul értek." 3. Katonai Terület — „A tisztek és a tiszthelyettesek többségét... meglepték a belpolitikai fejlemények."[53] Már az első pillantásra szembetűnő mind a három idézett jelentés közös nevezője, amit még tovább lehetne bizonyítani az alárendelt kötelékek, alakulatok és katonai iskolák konkrét jelentéseivel: a tisztikar többsége a februári napokban politikai tekintetben nem állt az események magaslatán.

Míg népünk februárban állami-politikai érettségből kitűnően vizsgázott, míg értelmiségünk többsége ezekben a napokban sikeresen helytállt, az ún. katonai értelmiség többségét inkább az események sodorták magukkal, s azok jelentőségét és horderejét nem is értették meg rendesen.

Helytelen lenne azonban, ha csak az egyik oldalról — alacsony politikai öntudatosságának szempontjából — szemlélnénk hadseregünk tisztjeinek ezt a nagy létszámú kategóriáját. Ezeknek a tiszteknek a döntő többségétől a másik oldalon nem lehet elvitatni a fejlett nemzeti érzést és a katonai becsület, va-

[53] VHA—HSVO, 1948/86—4/1—40. sz.

lamint a katonai kötelesség iránti érzéket. Bármennyire idealizált — „osztályfeletti" jellegű — volt is az elképzelésük a nemzetről és a becsületről, mégiscsak elegendők voltak az erkölcsi tulajdonságaik ahhoz, hogy rábírják őket a tizenkettedik órában annak felismerésére, honnan fenyegeti veszély nemzetünket és köztársaságunkat. Politikai letargiából való ébredésükre befolyást gyakorolt annak az államellenes puccsnak a leleplezése, amit külföldi segítséggel készítettek elő. Ez bizonyos fordulatot eredményezett a tisztikar többségének nézeteiben és magatartásában a lejátszódó belpolitikai eseményeket illetően.

Ezeket a változásokat azonban, amelyek a „centrum" magatartásában a februári események folyamán következtek be, semmi esetre sem lehet a haladó erők álláspontjára való valamiféle spontán átmenetnek értelmezni. Az ingadozás távolról sem szűnt meg, csupán a nép mozgalmához való közeledés tendenciái erősödtek, mivel a tiszteknek ez a része mind világosabban felismerte azt az erőt, amely végleges hatállyal eldönti a politikai harcok eredményét; a legfejlettebbek megközelítették annak felismerését is, hogy ebben a mozgalomban van nemzeti és állami érdekeink legszilárdabb biztosítéka is. Törvényszerű jelenség volt, hogy ez a hadseregen belüli, lényegében kispolgári elem fokozatosan átment annak az osztálynak — a munkásosztálynak — az álláspontjára, amely februárban végleg megmutatta, hogy a legnagyobb erővel, elszántsággal és képességgel rendelkezik. A februári napokban a hadseregen belül is beigazolódott, hogy a kispolgári elemek — beleértve az értelmiséget is — magatartása összefügg és közvetlenül függ a modern társadalom fő osztályainak, a munkásságnak és a burzsoáziának az erőviszonyaitól.

A februári napokban a hadseregen belüli erők osztálypolitikai eltolódása és átcsoportosulása nem ment olyan viharosan és élesen végbe, mint egész társadalmi életünkben. Az események objektív fejlődése és mindenekelőtt a hadsereg teljes politikai felkészületlensége a „ki a legény a gáton" kérdés végleges megoldásában való aktív részvételre, azt eredményezte, hogy a hadsereg nem volt ott azoknak az erőknek a soraiban, amelyek a történelmet formálták, hanem kívül maradt az eseményeken és azok után kullogott.

A történelemformálók szerepéből a párt vezetése alatt és a munkások oldalán csak a hadsereg parancsnoki karának leghaladóbb tagjai vették ki aktívan részüket, akiket a legénység többsége támogatott és segített. Ezért a hadsereg haladó részének aktív szerepe inkább volt jellemző „lent", mint „fent". A hadsereg egésze tehát február történetét nem alakította, de hoz-

zájárult sima és nyugodt lefolyásához azzal, hogy a felfegyverzett munkások erkölcsi támogatására támaszkodva, a saját soraiban ura lett a helyzetnek, elszigetelte és ártalmatlanná tette a hadseregen belüli reakciót, és ezzel meghiúsította a burzsoázia terveit, amely ellenforradalmi cselekményekre, a nép ellen akarta a hadsereget felhasználni.

Nem utolsósorban ennek a körülménynek volt köszönhető, hogy a burzsoázia hazánkban döntő vereséget szenvedett, és hogy szigorúan alkotmányos, demokratikus és parlamenti úton minden hatalmat a munkásosztály kezében összpontosítottak. Ha nem kerekedtünk volna felül a helyzeten a hadseregben — legalábbis a parancsnoki kar sikeres semlegesítése útján —, a hatalmi apparátus egyéb tényezői döntő pozícióinak meghódításával együtt sem tudtuk volna biztosítani a békés átmenetet társadalmunk szocialista alapokon történő átépítésénél.

A hadsereg 1948 februári magatartásának és szerepének ilyen jellege semmiképpen sem csökkenti azoknak az eredményeknek az értékét, amelyeket a kommunista párt a hadseregért vívott nehéz harc időszakában, az 1945—1948-as években ért el. Érthető, hogy a kommunista párt kezdettől fogva arra törekedett, hogy a hadsereg ugyanazokon a mély forradalmi átalakulásokon menjen keresztül, mint egész társadalmunk, hogy így szilárd része legyen népi demokratikus államunk új rendszerének, hogy a nép felfegyverzett őrévé és a nép forradalmi vívmányainak, szabadságának és függetlenségének teljesen megbízható védelmezőjévé váljon. A CSKP honvédelmi politikájának ezeket az elveit juttatta érvényre mindkét kormányprogramban, s ezzel az állam hivatalos honvédelmi politikájává léptette elő. És ha ezeknek a programbeli követelményeknek egy része teljesítetlen maradt is, a párt az átmeneti időszakban elérte fő politikai céljait a hadseregben: megakadályozta a München előtti típusú hadsereg helyreállítását, és sok tekintetben lerakta az új típusú hadsereg alapjait. És ha számításba vesszük, hogy a kommunista pártnak az osztályharc más szakaszán — mindenekelőtt a gazdasági élet területén — kellett összpontosítania kádereit és döntő erőit, mialatt a reakció jelentős erőket fordított a hadseregre és azzal kapcsolta össze puccsista terveit, akkor az új csehszlovák hadseregért vívott harcban, az 1945 májusától 1948 februárjáig terjedő időszakban elért eredmények még értékesebbek. Ezek az eredmények azt bizonyítják, hogy a reakció szabotázsai által okozott nehézségek és akadályok ellenére ezen a területen is érvényesült a CSKP vezető szerepe, hogy a kommunista párt döntő befolyást

gyakorolt a csehszlovák hadsereg építésére és a hadsereg új politikai jellegének fokozatos kialakítására.

Ezek az eredmények azt is bizonyítják, hogy a kommunista párt, amely — azáltal, hogy a nép felé orientálódott és arra törekedett, hogy megszilárdítsa a nép egységét, megszilárdítsa a népi demokrácia gazdasági alapjait és meggyengítse a burzsoázia politikai és gazdasági pozícióit — kezdettől fogva a forradalom békés továbbfejlesztésének és átnövesztésének irányvonalát követte, a helyes láncszemet ragadta meg és ily módon döntően befolyásolta a hadsereg fejlődését és a történelmi februári napokban tanúsított magatartását.

*

A munkásosztálynak a burzsoá reakció felett aratott februári győzelmével a népi demokratikus Csehszlovákiában befejeződött a nemzeti demokratikus forradalom szocialista forradalomba való átnövésének folyamata. Csehszlovákia a proletárdiktatúra államává, a világproletariátus új, erős rohambrigádjává, a kialakulóban levő szocialista világrendszer szilárd alkotóelemévé vált.

A februári győzelem és a vele összefüggő osztálypolitikai és hatalmi változások *új feltételeket* teremtettek a csehszlovák hadsereg további építéséhez. Megnyílt az út afelé, hogy a kommunista párt teljesen érvényesítse befolyását a hadsereg további fejlődésére, hogy a hadsereget a proletárdiktatúra fegyveres ökleként, szocialista típusú hadseregként építsék. Február után arról volt szó, hogy teljesen és sokoldalúan használják ki ezeket az új lehetőségeket, hogy minél előbb valósággá váljanak. Azt a követelményt, hogy meggyorsítsuk hadseregünknek, mint szocialista hadseregnek a felépítését, a nemzetközi helyzet alakulása és a Csehszlovákia nemzetközi helyzetében bekövetkezett változások tették szükségessé. Csehszlovákia, mint a proletárdiktatúra állama, számára a legsürgősebb feladatként merült fel „a szocializmus vívmányainak védelme a külső és belső ellenség támadásaival szemben",[54] mint azoknak a fő törvényszerűségeknek az egyike, amelyek érvényesek a szocializmus útjára lépő valamennyi országra. Előtérbe lépett az állam külső funkciója, s ezzel a hadsereg jelentősége is, mert a burzsoázia hatalmának visszaállítására csak egyetlen út maradt, a háború. A csehszlovák hadseregre tehát a Győzedelmes Február után *minőségileg új feladatok* hárultak.

[54] A kommunista és munkáspártok képviselőinek 1957 novemberi moszkvai értekezlete. Praha, 1957. 14. old. (Népszabadság, 1957. november 22.)

A kommunista párt természetesen nem tűzte napirendre a hadsereg kérdését és a hadsereg szocialista alapokon történő felépítésének meggyorsítását mindjárt a februári győzelem utáni első napokban. Ugyanis tudatában volt annak, hogy ehhez a feladathoz csak néhány fontos belpolitikai előfeltétel megteremtése után lehet hozzákezdeni. A CSKP elsőrendű feladata volt, hogy a marxista—leninista stratégiai elvek szellemében megszilárdítsa és biztosítsa az elfoglalt pozíciókat, hogy azokból kiindulva törhessen előre a további feladatok és stratégiai célok megvalósítása felé. 1948 tavaszi hónapjai ezért olyan időszakot jelentettek a kommunista párt számára, amelyet a februári győzelem biztosításáért és megszilárdításáért folytatott küzdelem jellemzett, és amelyben megteremtették annak előfeltételeit, hogy az egész ország és egész népünk egyetemesen felsorakozzon a szocializmus felépítése mellé. Ezt az előkészületi fejlődési szakaszt már azért sem lehetett elkerülni, mert — amint az új Gottwald-kormány által az Alkotmányozó Nemzetgyűlésben 1948. március 10-én beterjesztett akcióprogram megállapította — „ezen alkotmányozó nemzetgyűlés által 1946 júliusában jóváhagyott kormányprogram jelentős része még megvalósításra vár".[55] Ez a megállapítás érvényes a hadseregre, amely fejlődésében kétszeresen elmaradt a forradalom egészének fejlődése mögött.

A februári győzelem megszilárdítása lényegében négy fő vonalon folyt: először a politikai szervezetek és a tömegszervezetek reakciós, népellenes elemektől való megtisztításának vonalán. Ezzel egyidejűleg folyt le az államapparátus megtisztítása, ami lényegében a régi államapparátus szétzúzásának befejezését jelentette, ami 1945 májusában kezdődött meg. Ez volt a legfontosabb vonal, amely politikai szempontból és káderek tekintetében biztosította a nálunk februárban bekövetkezett hatalmi változásokat. Alapos tisztogatási feladat hárult a hadseregre is.

A második vonal a nemzetgyűlési képviselőválasztások előkészítése volt, amit 1948 májusára írtak ki. Az volt a cél, hogy a választások az egész világ előtt demonstrálják népünk politikai egységét, a munkásosztállyal és a kommunista párttal való egybeforrottságát és azt az elszántságát, hogy a szocializmus útján akar haladni. A választást megelőző kampánynak alkalmat kellett adnia a hadsereg számára, hogy emelje tagjainak politikai öntudatát és megszilárdítsa polgári és népellenes elemektől megszabadított sorainak erkölcsi-politikai egységét.

[55] Klement Gottwald, *Művei*, 14. köt. 390. old.

A harc harmadik vonalát azoknak a gazdasági területre vonatkozó követeléseknek a gyorsütemű megvalósítása képezte, amelyeket a párt már az 1948. év elején közzétett. Ide tartoztak: a további államosítások, az első földreform felülvizsgálása és az új földreform. Ez az intézkedés halálos csapást mért a burzsoázia megmaradt gazdasági pozícióira, és döntő jelentőségű volt az ország gazdasági erőinek megerősödésében, tehát a honvédelem még szilárdabb alapjainak a lerakásában is.

És végül a negyedik, nem kevésbé jelentős vonal az volt, hogy új alkotmányban rögzítsék a februári győzelmet, az államban fennálló új helyzetet és népünk valamennyi forradalmi vívmányát. Az új alkotmánynak egyidejűleg alapul kellett szolgálni egész jogrendünk átalakításához, amely mindaddig egész társadalmi felépítményünk legelmaradottabb területe volt. Az új alkotmányban kifejezésre kellett juttatni a Csehszlovák Néphadsereg új — az 1948 február utáni helyzetnek megfelelő — felépítését is.

A kommunista pártnak az az erőfeszítése, hogy megszilárdítsa és biztosítsa a februári győzelmet, mint a szocializmus általános felépítésére való áttérés alapvető politikai előfeltételét, döntő jelentőséggel bírt néphadseregünk további megszilárdításában és a szocialista típusú hadsereg felépítését szolgáló „általános fellépésben".

A kommunista párt február utáni politikai irányvonala a legsürgősebb feladatként szabta meg a hadsereg számára a parancsnoki kar megtisztítását. Ez a feladat a hadsereg egész február előtti fejlődéséből adódott, az 1945 utáni első tisztogatási akció elszabotálásából és főként abból a magatartásból, amit a parancsnoki kar ebben az időszakban és 1948 februárjában tanúsított, a nyílt árulás és némely tiszteknek az előkészített puccsban való aktív részvétele tényeiből. A tisztikar február utáni megtisztításának ama fő intézkedések egyikének kellett lennie, amelyeknek olyan döntő osztályeltolódáshoz kellett vezetniök a hadsereg parancsnoki karán belül, hogy annak osztályösszetétele is legyen összhangban az új hatalmi helyzettel, az államhatalomnak a munkásosztály kezében való összpontosulásával.

A tisztogatási akció azonban nem válhatott csak a hadsereg szerveinek az ügyévé. A kezdeményezésnek az akcióbizottságokból kellett kiindulni. A CSKP Központi Bizottsága már február 26-án utasítást adott valamennyi kerületi pártbizottságnak,[56] hogy a kerületi és járási akcióbizottságok bevoná-

[56] AÚD KSČ, fond: „1948 február".

sával gondoskodjanak a hadseregben uralkodó helyzet megvitatásáról. Ennek az utasításnak az alapján az akcióbizottságok kötelesek voltak a működési területükön felülvizsgálni a káderhelyzetet, különösen a jelentősebb parancsnoki helyeken, és határozatot hozni a reakciós tiszteknek a hadseregből való visszahívására. Az akcióbizottságokat azonban nem jogosították fel arra, hogy közvetlenül foganatosítsák a káder-intézkedéseket a hadseregben. Határozatban rögzített követeléseikkel csupán a nemzetvédelmi miniszterhez és a nemzetgyűlés honvédelmi bizottsága elnökéhez kellett fordulniok azzal a kéréssel, hogy valósítsák meg azokat. Egyidejűleg utasítás került kiadásra, hogy a hadseregben folyó tisztogatás figyelemmel kísérésére a kerületi és járási bizottságok mellett alakítsanak honvédelmi bizottságokat. Ezenkívül a Nemzeti Front Központi Akcióbizottsága képviselőt delegált a Katonai Tanácskozó Testületbe, hogy „felülről" is biztosítva legyen a tisztogatás végrehajtásának ellenőrzése.

A kommunista katonák a február utáni időszakban nagy energiával láttak hozzá a tisztogatás megvalósításához és a parancsnoki kar osztályösszetételének megszilárdításához. Ebben az erőfeszítésben a hadsereg többi haladó erői is támogatták őket. A kommunisták arra törekedtek, hogy a tisztogatást következetesen vigyék keresztül és így sikeresen nyissák meg a parancsnoki kar, sőt az egész hadsereg építésének új korszakát. A tisztogatási akció a hadseregben levő kommunisták politikai aktivitásának fellendüléséhez vezetett, akik nyilvánosan kezdtek tényked ni. Ez az akció volt a proletárdiktatúra hadseregének a felépítésében való részvételük és döntő szerepük első nagy megnyilvánulása.

A hadseregben, de főként a vezetésben kialakuló viszonyok nem voltak teljes összhangban ezzel a szocialista típusú hadsereg felépítésére irányuló elszántsággal. A hadsereg vezetése nem az egész tisztikar politikai színvonalának és politikai megbízhatóságának helyes értékeléséből indult ki, szemet hunyt azok felett a súlyos hibák felett, amelyek főként a februári napokban mutatkoztak meg, és mindenáron igazolni igyekezett azokat.

Ez az álláspont a helytelen „rendfokozati szolidaritásnak", és a parancsnoki kar további építéséhez való apolitikus, idealista hozzáállásnak volt a megnyilvánulása.

A hadseregen belül az 1948 február utáni helyzet tehát nem volt éppen a legkedvezőbb arra, hogy meggyorsítsák a hadsereg szocialista alapokon történő felépítését és átépítését. 1948 tavaszán mintha a fejlődés magasabb fokán ismétlődött

volna a negyvenötös év történelme. A hadsereg, amely egészében véve nem volt 1945 májusának terméke, február után is szélcsendes helyre húzódott félre, s csak jelentéktelen mértékben érintette a februári események tisztító vihara. Ezért február jelentős politikai következményei a hadsereg területén kisebb erővel nyilvánultak meg és nem idéztek elő a hadseregen belül olyan azonnali és mély változásokat, mint államapparátusunk és közéletünk más részeinél általában. Tehát 1948 februárja után — új feltételek közepette — ismét annak vagyunk szemtanúi, hogy a hadseregszervezet komolyan elmaradt társadalmunk egész fejlődése mögött. Ennek az állapotnak az objektív okait a hadseregnek a februári események folyamán tanúsított magatartásában és szerepében kell keresnünk, továbbá magának a hadseregszervezetnek a jellegében, amelyet felülről állítottak fel és sok tekintetben el volt zárva a nyilvánosságtól és annak ellenőrző befolyásától.

A szubjektív okok pedig mindenekelőtt a hadsereg vezetésén belül uralkodó helyzettel függtek össze, főként a magasabb parancsnoki beosztásban levő káderek alacsony politikai felkészültségével és színvonalával, de elsősorban azzal, hogy a parancsnoki kar többsége nem a munkásosztályból származott és nem volt azzal osztály- és ideológiai érdekek alapján összeforrva; nem utolsósorban még azzal a ténnyel is, hogy dr. Beneš maradt a hadsereg főparancsnoka. Túlzás nélkül mondhatjuk, hogy a hadsereg volt közéletünk egyetlen jelentős területe, ahol február után érezhetően nyilvánult meg az a tény, hogy az elnöki funkció a burzsoázia kezében maradt. Ez különben nem dr. Beneš közvetlen beavatkozásán keresztül nyilvánult meg, aki ebben az időszakban visszahúzódott a közélettől és csak a funkciójával összefüggő formális feladatokat teljesítette; ilyen volt a törvények aláírása, a diplomáciai megbízottak fogadása, és ehhez hasonlók. Itt volt azonban a hagyomány ereje, Beneš személyi kultuszának az ereje, aki még mindig elnök maradt. Ez állandóan erős hatást gyakorolt a hadsereg egyes kimagasló személyeire és a parancsnoki kar számos káderére, mondhatjuk, hogy azok többségére. Főleg ezért értették meg nehezen hadseregünk új osztályküldetését.

Ez a helyzet szükségszerűen kihatott azoknak a fő feladatoknak a teljesítésére, amelyek előtt a hadsereg ebben az időszakban állott, elsősorban a tisztikar megtisztításának menetére. A tisztogatási akció a Nemzetvédelmi Minisztérium 1948. március 20-i különparancsa szerint folyt le,[57] és gyakorlatilag

[57] AMNO, Věcní věstnik, 1948. március 20; 24. sz. 205. cikkely.

csak a parancsnoki kar azon tagjai ellen irányult, akik nyíltan kompromittálták magukat a reakcióval való politikai kapcsolatukkal. A hadseregből kizárták azokat az elemeket, akik közvetlenül részt vettek a puccs előkészítésében vagy más módon exponálták magukat a reakció érdekében és a kormányválság napjaiban nyíltan a reakciós felforgatók politikai álláspontjára helyezkedtek.

Mivel a hadsereg némely szervei leszűkítették a tisztogatás körét és lebecsülték osztálypolitikai hatását, megbocsátottak számos álcázott reakciósnak és nyugatbarát tisztnek, akiket, ahelyett, hogy kizárták volna őket a hadseregből, csak felbíztatták arra, hogy „vizsgálják meg lelkiismeretüket" és „javuljanak meg". A tisztek egy sora, akiket később mint államellenes csoportok tagjait lepleztek le, és sokan azok közül, akik a későbbi hónapokban nyugatra szöktek át a határon, 1948 tavaszán az elbocsátó rendelet helyett a következő határozatot kapták: „A katonai tanácskozó testület határozata. 1948. 4. 8.": „Parancsnoki figyelmeztetésben részesítem Önt, mert nem viszonyult elég pozitívan a népi demokratikus rendszerhez, népünk és képviselői építési erőfeszítéseihez, a csehszlovák bel- és külpolitika elveihez, szövetségesi kötelezettségeinkhez, amint az a csehszlovák hadsereg tisztjéhez illik. Figyelmeztetem Önt erre és felhívom Önt, hogy vizsgálja meg az említett kérdésekben tanúsított állásfoglalását és tevőlegesen kapcsolódjon be a nemzet általános építési erőfeszítéseibe, szolgálatban és szolgálaton kívül egyaránt."[58]

A február utáni tisztogatási folyamat azonban nemcsak a hivatásos tisztekre terjedt ki, hanem a katonai iskolák — beleértve a tartalékos tiszti iskolákat — hallgatóira is. Az akadémiákon és a tanintézetekben a kizártak száma nagyon alacsony volt. A legtöbb kizárt akadémiai hallgató, mégpedig tizenegy, a Repülő Katonai Akadémián volt, ahol az összes katonai akadémiák és tanintézetek közül a legkevésbé volt örvendetes a politikai helyzet.[59] Ez is a parancsnoki karon belüli tisztogatási folyamat fogyatékosságait tükrözte. Ezzel szemben a tartalékos tiszti iskolákon jelentős következményei voltak annak, hogy ezekben az iskolákban a növendékek egy része ellenséges magatartást tanúsított február előtt és a februári napokban. Átlagosan minden tartalékos tiszti iskolán kizárták a tisztjelöltek 10—15 százalékát.[60] Ezeken az iskolákon a tisztogatási akció lényegében teljesítette feladatát, mivel közvetlenül a helyszí-

58 AMNO—HSVO, 1948 4/1—39 2/2—6.
59 AMNO—HSVO, 1948 86—4/1—36.
60 Uo., továbbá 86 4/1—37 és 86 4/1—40.

nen, „lent" valósították meg, a bizottságok és albizottságok egész sorában lefolytatott bonyolult eljárások nélkül. A kommunisták itt döntő szerepet játszottak annak biztosításában, hogy eltávolították a tisztjelöltek soraiból azokat az elemeket, akiknél az ellenséges állásfoglalás a burzsoá reakcióval való kapcsolatukból fakadt, és hogy ugyanakkor lehetőséget adtak azoknak a tisztjelölteknek a hibák kijavítására és az átnevelésükre, akik engedték, hogy bevonják őket a reakciós nyilatkozatok meghozatalába vagy a reakciós fellépésbe, jóllehet osztályszármazásukat tekintve nem tartoztak a burzsoázia táborába.

Legkövetkezetesebben a kulturális nevelo apparátuson belül ment végbe a tisztogatás. Ennek eredményeként a nevelőtiszti kar, pártösszetételét tekintve, kommunistává vált.[61]

A kulturális nevelő apparátus pártpolitikai megszilárdításával létrejöttek azok a fontos feltételek, amelyek biztosították a kommunista párt vezető szerepét a hadsereg ideológiai életének a területén és a hadsereg tagjainak a politikai nevelésében. A kommunista párt most már közvetlenül irányíthatta a nevelőtisztek munkáját és hatékonyabban harcolhatott a hadseregben folyó politikai nevelőmunka eszmei tisztaságáért. A helyzet azonban ezen a területen, közvetlenül a február utáni időszakban, nem volt annyira teljesen egyértelmű, mint az első tekintetre látszott. Figyelembe kell vennünk, hogy a kulturális nevelő apparátus csak ideológiailag volt fejlett és ezenfelül olyan feltételek mellett dolgozott, amikor a hadsereg vezetése továbbra is a „pártfelettiség" irányvonalán haladt és amikor a kommunisták szervezett pártélete még nem bontakozhatott ki a hadseregen belül. És ha a politikai nevelés területén a hadseregben mélyreható javulás állt is be február után, az említett tények nem maradtak hatástalanok a hadseregbeli ideológiai munka színvonalára, eszmei tisztaságára és elvhűségére.

A nép februárban aratott győzelme és e győzelem politikai következményei a köztársaság belpolitikai életében és nemzetközi helyzetében, a parancsnoki kar megtisztítása, nem utolsósorban az ideológiai munka fellendülése a hadseregben — mindez szükségszerűen visszatükröződött a hadsereg tagjainak erkölcsi-politikai állapotában. Legkifejezőbben és legpozitívabban a legénység soraiban nyilvánult meg. Megjavult mindenekelőtt a katonai szolgálathoz való viszony, amit február előtt rendszeresen aláástak a reakció demagóg akciói. A legénység döntő többségének pozitív állásfoglalása a belpolitikai vál-

61 AMNO—HSVO, 1948 — 961/Taj. (Titkos.) čj. (ügyiratszám).

tozásokkal és azokkal a feladatokkal kapcsolatban, amelyeket a megújhodott Nemzeti Front új kormánya tűzött ki, kifejezésre jutott a katonák építési erőfeszítéseiben is. Ez minden alkalommal megnyilvánult, de a legspontánabb módon a katonáknak a Győzelmi Nemzeti Műszakban való részvételében, amely az egész országban 1948. március 28-án folyt le.[62]

Bizonyos kedvező politikai eltolódás következett be a tisztek soraiban is. Főként a „centrumnak" az az ingadozó része, amely csak politikai bátorság hiánya vagy egzisztenciális félelem miatt nem támogatta a február előtti időszakban a haladó erőket, foglalt el most pozitív álláspontot a Gottwald-kormánnyal és annak programjával kapcsolatban és fokozta erőfeszítéseit a munkában és érdeklődését a politikai problémák iránt. A volt „centrum" többi tagjairól is elmondhatjuk, hogy lojális álláspontra helyezkedtek. Persze sokuknál a félelem diktálta ezt az állásfoglalást, hogy ne essenek bele a tisztogatásba, ne helyezzék át őket, vagy ne kerüljenek kevésbé fontos beosztásba. Megjelentek a politikai alibiszerzés tünetei is — a tisztek egy része február után újból ismét magába zárkózott, számolva azzal az esettel, „hogyha az talán megfordulna".[63] Mindez, egyes tisztek külföldre szökésével együtt, jelezte, hogy a hadseregben még távolról sincs minden rendben, hogy a hadsereg életében, de különösen a parancsnoki kar építésében addig nem értek el döntő fordulatot. Ez a helyzet éles ellentétben állt azokkal a minőségileg új feladatokkal, amelyek a hadseregre hárultak a nép februári győzelme után.

A kommunista párt csakhamar felismerte, hogy a hadseregben messzemenően kisebb mértékben érvényesültek február politikai következményei, mint országunk életének egyéb területein. Ezért 1948. április 24-én a CSKP központi titkárságának értekezletén alapos elemzésnek vetették alá a hadsereg február utáni helyzetét.[64] Procházka elvtárs, a Kulturális és Nevelési Főcsoportfőnökség vezetője, a hadseregen belüli helyzetről tartott referátumában különösen a tisztogatás következetlen végrehajtására és a hadseregben folyó személyügyi politika általános hibáira hívta fel a figyelmet. Ezért úgy döntöttek, hogy megerősítik a tisztogatás feletti pártellenőrzést és a hadseregbeli káderpolitikát teljesen a párt vezetésének rendelik alá. Az értekezleten megvizsgálták a hadsereg erkölcsi-politikai állapotát is, különös tekintettel a küszöbön álló vá-

62 AMNO—HSVO 1948/86 4/1—36 és 86 4/1—40.
63 Uo.
64 AÚD KSČ — a CSKP KB titkársága 1948. április 24-i értekezletének jegyzőkönyve.

lasztásokra, és megvitatták a párt feladatait a hadseregben folytatott választás előtti kampány továbbfejlesztését illetően. Ezeknek a feladatoknak a teljesítése egyrészt a kulturális nevelő apparátus további kiszélesítésével, másrészt a párt politikai-szervező és ideológiai munkájának a hadseregen belüli fokozásával függött össze.

A pártmunka közvetlenül a február utáni időszakban három alapvető feladat teljesítésének a jegyében folyt, mégpedig a tisztogatási akció, új tagok toborzása és a májusi nemzetgyűlési választások előkészítése jegyében. A kommunistáknak a tisztogatási akcióban betöltött szerepéről már beszéltünk. Politikai szempontból nem kevésbé fontos feladat volt az új tagtoborzás sikeres lebonyolítása, ami a februári események után játszódott le az egész országban és természetesen a hadseregben is. Hiszen arról volt szó, hogy a kommunisták ennél a toborzásnál képesek legyenek gondosan elkülöníteni a becsületes tiszteket — a demokratákat, akik meggyőződtek a kommunista párt politikájának helyességéről és tagságukkal elő akarták segíteni annak még következetesebb megvalósítását — a karrieristáktól és rossz lelkiismeretű emberektől, akik a személyes előnyök elnyerését vagy a korábbi politikai bűnök eltussolását párosították a párttagsággal.

Az új tagtoborzás helyes lefolyását kezdettől fogva veszélyeztette Slánskynak az a kártékony utasítása, hogy „a tisztek minél nagyobb számát nyerjék meg a pártba". Ezt az utasítást a CSKP kerületi bizottságainak 1948. február 27-én megküldött utasítások tartalmazzák.[65] Ez a direktíva sok helyen a tisztek pártba való tömeges felvételéhez, az egyéni tagfelvétel elveinek a megsértéséhez és mindenekelőtt a párt osztályösszetételének a felhígításához vezetett, mert a tisztek tömeges felvétele akkor a polgári és kispolgári elemeknek a pártba való tömeges beözönlését jelentette.

A nemzetgyűlési választások időpontjának közeledésével a kommunista katonák munkájában előtérbe kerültek a hadseregen belül a választás előtti kampány feladatai. A hadseregben levő pártbizalmi hálózatot az egyes századokban működő választási hármas csoportok mintájára szervezték át.[66] Rájuk hárult az a feladat, hogy a nevelő szervekkel együttműködve mozgósítsanak minden kommunistát az egységes jelölő lista érdekében folytatandó egyéni agitációra.

A tisztogatási akció, az új tagtoborzás és a választást meg-

[65] AUD KSČ, fond. „1948 február".
[66] AUD KSČ — Jelentés a párt honvédelmi politikai tevékenységéről. (Anyagok a CSKP IX. kongresszusa számára.)

előző kampány tapasztalatai megmutatták, hogy a hadseregben levő kommunisták addigi szervezeti formái nem felelnek meg az új helyzetnek és a rájuk háruló fokozott követelményeknek. A kommunista katonák ugyanis szervezetileg február után is a helyi pártszervezetekhez tartoztak, amelyek természetesen nem tudtak a hadsereg problémáira olyan figyelmet fordítani, amilyent az adott helyzet megkövetelt. A hadsereg egységeiben a bizalmi hálózat maradt az egyetlen összekötő kapocs a kommunisták számára. Ez az állapot nem tette lehetővé, hogy következetesen érvényre juttassák a párt vezető szerepét és a hadsereg életére gyakorolt közvetlen befolyását, holott ez abban az időszakban rendkívül szükséges lett volna. Ezért a CSKP Központi Honvédelmi Bizottsága 1948 áprilisában olyan határozatot hozott, hogy „alakítsák meg a helyi pártalapszervezetek mellett a katonák alakulatok szerinti szervezeteit".[67]

Ennek a határozatnak az alapján került sor a „katonai csoportoknak", mint a helyi pártszervezetek önálló részeinek a megalakítására. Ezek a „katonai csoportok" a járási pártbizottságokon keresztül a kerületi pártbizottságoknak voltak alárendelve. A „katonai csoportok" saját taggyűléseket és aktívaértekezleteket rendeztek, de tagjai kötelesek voltak részt venni a helyi szervezetek pártéletében, mivel azok maradtak szervezetük alapjai. A „katonai csoportok" valamilyen átmeneti fokozatot jelentettek a katonák addigi helyi pártszervezetekhez való tartozása és az alakulatok szerinti pártszervezetek között, amelyek létrehozására később került sor. A katonai csoportok megalakítása helyes és célszerű intézkedés volt, mert ezzel a kommunista katonák szervezésében a területi elvtől áttértek a „termelési", az „alakulatok szerinti" szervezetekre. Ezzel egyidejűleg létrejöttek azok a fontos előfeltételek is, amelyek lehetővé tették, hogy felépítsék a párt hadseregen belüli szervezetét és megalakítsák az alakulatok pártszervezeteit.

Hadseregünk életének ezt a „közvetlen február utáni", 1948 márciusától májusig terjedő időszakát, a politikai erjedés és az új utak keresésének időszakát, ezt a szó szoros értelmében átmeneti időszakot, amelyben február szelleme csak nehezen tört utat a február előtti tradíciókon keresztül, három jelentős esemény zárta le. Ezek az események egyszersmind egy új fejlődési szakasz kezdetét jelentették a hadsereg számára: a szocialista típusú hadsereg felépítésére való közvetlen áttérést.

Az első esemény az alkotmány május 9-i elfogadása volt,

[67] AÜV KSČ — a központi Honvédelmi Bizottság 1948. április 24-i ülésének jegyzőkönyve.

amely kiindulópontja lett az új jogrendnek és ezzel a hadsereg további építését biztosító új törvényes alapoknak is.

A második a győztes május 30-i nemzetgyűlési választások voltak, amelyek teljesen megerősítették a munkásosztály februári győzelmét.

És végül a harmadik 1948. június 14. volt, amikor dr. Beneš lemondása után sor került Klement Gottwaldnak a Csehszlovák Köztársaság elnökévé történt megválasztására. Ezzel az államhatalom utolsó jelentős pozíciója is a munkásosztály kezébe került. Ennek a ténynek különös jelentősége volt a hadsereg számára — Klement Gottwald lett a csehszlovák véderő főparancsnoka. A kommunista párt így sokkal hatékonyabban befolyásolhatta a hadsereg fejlődését „felülről", az arra leghivatottabb funkcióból.

Ha a hadsereg „közvetlen február utáni" fejlődésére az is volt a legjellemzőbb, hogy elmaradt az ország egész progreszszív fejlődésétől — a hadseregben akkor fejeződik be „a nemzeti és demokratikus forradalom katonai programja" megvalósítása, mégis, ezen a területen a kommunisták érdeme, hogy előrehaladtunk: jelentős lépést tettünk előre a hadseregen belüli antagonisztikus ellentétek megszüntetése útján, létrejött a hadsereg igazi erkölcsi-politikai egysége. Ez a májusi választásoknál mutatkozott meg a legkifejezőbben, amikor a hadsereg tagjainak 96 százaléka a Nemzeti Front jelöltjeire adta szavazatát.[68] Ha figyelembe vesszük, hogy országos méretben a szavazók 89,3 százaléka szavazott a Nemzeti Front jelöltjeire, akkor ez csak aláhúzza, milyen jelentős politikai sikert értünk el a hadseregben a választásoknál.

Valamivel gyengébbek voltak az eredmények Szlovákiában, ahol a hadsereg tagjainak 87,5 százaléka szavazott a Nemzeti Frontra.[69] De a hadseregben elért eredmények még itt is meghaladták az egységes jelölő listára adott szavazatok összszázalékát.

1948 nyarától kezdődik tehát a hadsereg számára az új időszak, amikor a kommunista párt konkrét gyakorlati intézkedései már azt a törekvést fejezik ki, hogy szocialista típusú hadsereget építenek. Ennek az új korszaknak a programja, amelyben teljesebben kezdenek megmutatkozni a munkásosztály februári győzelmének következményei, két alapvető dokumentumban nyilvánult meg: az „1948. június 16-án kelt hadsereg-

[68] AÚV KSČ — Jelentés a párt honvédelmi politikai tevékenységéről. (Anyagok a CSKP IX. kongresszusa számára.)

[69] AÚV KSS — Feljegyzés az SZLKP KB Honvédelmi Bizottságának 1948. június 2-i üléséről.

parancsban" — Klement Gottwaldnak, mint a csehszlovák hadsereg főparancsnokának első hadseregparancsában — és az 1948. június 17-i kormánynyilatkozatban, amelyet a kormány elnöke, Antonin Zápotocky terjesztett elő a nemzetgyűlésben.

A hadseregparancs a csehszlovák néphadsereg építése február utáni „döntő időszakának" általános elveit és programcélkitűzéseit szabta meg:

„Arra kell törekednünk, hogy teljesen megbízható hadsereget építsünk fel, amely hű a néphez, egészen odaadó híve a népi demokratikus rendszernek, politikailag fejlett, öntudatos fegyelem hatja át, magas katonai művészettel rendelkezik és el van látva korszerű fegyverekkel és technikai eszközökkel. Állandóan tökéletesednünk kell és tanulnunk, különösen legnagyobb szövetségesünktől, a szovjet hadseregtől... Feladatunk elérni azt, hogy a hadsereg a szabadság, a függetlenség és a népi demokratikus rendszer szilárd és megbízható védelmezőjévé váljon."[70]

A kormánynyilatkozat azután így konkretizálta a hadseregparancs általános elveit:

„A kormány állandó gondot fordít a néphadsereg építésének befejezésére. Be fogjuk fejezni a hivatásos és tartalékos tisztikar reakciós elemektől való megtisztítását. Aki nem viszonyul pozitívan a néphez, nem tölthet be parancsnoki helyet. A nevelőtisztek erkölcsi és politikai nevelésével el fogjuk mélyíteni a hadseregben az öntudatos fegyelmet és a szilárd erkölcsöt. Biztosítani fogjuk a hadseregben a politikai tényezők kellő befolyását. A népi demokrácia elvei alapján végrehajtjuk a parancsnoki kar feltöltését is. Lehetővé fogjuk tenni, hogy a katonai akadémiákra, iskolákra és tanintézetekbe mindenekelőtt a cseh és szlovák nemzet legnagyobb alkotórészeinek, a munkásosztálynak és a paraszti rétegeknek a rátermett tagjai kerüljenek be, tekintet nélkül a képzettségükre... Anyagi oldalról a hadsereg mindent megkap, ami szükséges feladatának teljesítéséhez; főként a hadsereg motorizálását és gépesítését folytatjuk tovább."[71]

A kormánynyilatkozatból tehát ezek a fő feladatok hárultak a hadseregre:

1. kialakítani a munkásosztályból és a dolgozó népből származó parancsnoki kart,

2. „elmélyíteni az erkölcsi és politikai nevelést", ami gyakorlatilag azt jelentette, hogy a marxi—lenini eszmék alapján

[70] Klement Gottwald, 1946—1948. II., 199. old.
[71] AÜV KSČ 0—28—2. sz.

kell megszervezni a hadsereg politikai nevelésének egész rendszerét,

3. a hadsereget a legrövidebb időn belül harcképessé kell tenni az anyagi-technikai biztosítás szempontjából is.

A politikai erjedés, a tisztázatlan perspektívák és az elavult február előtti hagyományok és módszerek időszaka után a kommunista párt megkezdte a szocialista típusú hadsereg felépítését. A kormányprogram feladatainak a teljesítésével le kellett rakni a szocialista hadsereg megszervezésének szilárd alapjait.

A legfontosabb lépés volt ezen az úton a hadseregen belüli pártszervezetek — beleértve a pártapparátust is — létrehozásának megkezdése. 1948 októberében kezdődött meg a hadseregben a szilárd szervezeti alapon nyugvó normális, élettel teli pártélet.

1948 őszét a parancsnoki kar szervezése területén végrehajtott döntő fordulat jellemezte, továbbá hogy a munkásosztály elfoglalja a döntő pozíciókat a hadseregben.

Ugyanebben az időszakban a CSKP döntő sikereket ért el a katonaság politikai kiképzése területén is: a marxizmus—leninizmus lett a hadsereg minden munkájának és életének egyetlen eszmei alapja.

A kommunista párt arról is gondoskodott, hogy a lehető legnagyobb mértékben megszilárduljanak a hadsereg és a nép kapcsolatai. 1948 nyarától kezdve széleskörű akciót szervezett, hogy az ipari üzemek vállaljanak védnökséget a katonai alakulatok felett.

1949 elején több törvényt adtak ki, amelyek főleg a február utáni időszakban elért eredményeket tükrözték, és új, igazi alapra helyezték a hadsereg további építését. Ez a jelentős törvényhozó tevékenység az új honvédelmi törvénynek a nemzetgyűlés által 1949. március 23-án történt elfogadásával érte el tetőpontját.

Így létrejöttek az alapvető előfeltételei annak, hogy a kommunista párt által vezetett hadseregünk a szovjet hadsereg példája nyomán sikeresen haladhasson előre az új célok felé.

A csehszlovák hadsereg fejlődésének szocialista korszakába lépett. Ezt az utat 1945 májusa, de végérvényesen a munkásosztály és hazánk valamennyi dolgozója dicsőséges februári győzelme nyitotta meg.

SZEMLE

V. M. KULIS: A MÁSODIK FRONT

Zrínyi Katonai Kiadó

A Katonai Kiadó megjelentette Kulis ezredesnek A második front[1] című könyvét, amelyben a szerző bemutatja a nyugati arcvonal eseményeit és elemzi az amerikai—angol csapatok európai hadműveleteit. A könyv 17 fejezetből áll. Tizenöt fejezet ismerteti és taglalja az amerikai, angol és a fasiszta német csapatok harctevékenységét Európában és Olaszországban. A szerző minden fejezethez rövid értékelő összefoglalást írt. A két utolsó fejezetben kerül sor a hadászati kérdések fejtegetésére és a szövetséges csapatok hadműveleti művészetének áttekintésére.

Mint a könyv szerkesztője, minden sorának alapos ismerője, Kulis ezredes munkáját kézikönyvként ajánlom hadseregünk tisztjeinek, de bizonyára nagy érdeklődéssel fogadják majd azok az olvasók is, akiket érdekel a második világháború története.

A könyvnek az a célja: „... *hogy feltárja az európai második front problémájának katonai* (főként hadászati és hadműveleti) *tartalmát.*"[2] Az események bemutatása során a szerző nemcsak a politikai és hadászati-hadműveleti helyzetet elemzi, hanem ismerteti a tengeri és légideszantok partra-, illetve földreszállításának, harcuk megszervezésének és vezetésének harcászati példáit, hogy ezzel lehetővé tegye az amerikai—angol hadseregek hadművészetének elmélyült tanulmányozását.

Mint ismeretes, a második világháború történetével foglalkozó írók között egyik sokat vitatott kérdés a második front szerepének értékelése. A nyugati katonai írók tollából megje-

[1] Az orosz nyelvű kiadás teljes címe: A második front. Hadműveletek Európában 1944—1945-ben. (Megjelent Moszkvában 1960-ban a Vojenizdat gondozásában, két kötetben.) A második kötet a vázlatokat tartalmazza.

[2] V. M. Kulis: A második front. Zrínyi Katonai Kiadó. 1962. 23. old.

lent terjedelmes munkák — mint például O. N. Bradley: Egy katona feljegyzései; K. Tippelskirch: A második világháború története; J. F. C. Fuller: A második világháború 1939—1945. és mások — elfogultan ítélik meg a második front szerepét, megnyitásáról úgy vélekednek, hogy döntő fordulatot eredményezett a második világháború menetében. A második front jelentőségének és igazi szerepének tisztázása és a burzsoá történészek ezzel kapcsolatos hamisításainak leleplezése a marxista történelemtudomány egyik fő feladata.

Hadtörténeti és politikai irodalmunkban — akár az önálló, akár a fordított művek között — alig akadnak olyan munkák, amelyek részletesen elemzik az 1944—1945-ben lezajlott nyugateurópai katonai eseményeket és az amerikai—angol hadseregek hadművészetét. Ám ezeknek a katonai eseményeknek a tüzetes ismerete és elemzése nélkül lehetetlen tárgyilagosan feltárni a második front valódi szerepét a hitleri Németország szétzúzásában és helytálló képet kapni a szövetséges hadseregek hadművészetéről az adott időszakban.

Kulis ezredes munkájának jelentősége mindenekelőtt abban áll, hogy széles történelmi tények alapján helyesen oldja meg ezeket a feladatokat.

A második front szerepének tudományos megértéséhez kapcsolódó problémák közül kiemelkedik az, hogy milyen volt a szovjet—német és a nyugati arcvonalon folyó harctevékenység egymásra hatása. Ahogyan távolodunk a második világháború utolsó évétől, annál erősebben nyilvánul meg az amerikai és angol politikusoknak, katonáknak és történészeknek az a törekvése, hogy elhomályosítsák a Szovjetunió és fegyveres erőinek döntő szerepét a fasiszta Németország elleni harcban, és eltitkolják azt, hogy a szovjet hadsereg sikerei milyen szerepet játszottak azoknak a kedvező feltételeknek a kialakításában, amelyek elősegítették az amerikai—angol csapatok nyugat-európai hadműveleteinek előkészítését és végrehajtását.

A könyvben a szerző a Nyugat-Európában lezajlott katonai eseményeket a szovjet fegyveres erők harctevékenységével szoros kapcsolatban ismerteti. Az elemzésnek ez a módszere lehetővé tette a szovjet hadsereg döntő szerepének bemutatását a fasiszta Németország szétzúzásában és a második front jelentőségét eltúlzó burzsoá történészek hamisításainak leleplezését. A tények alapján mindenki meggyőződhet róla, hogy csak a szovjet hadsereg hősi harcának eredményeként gyengült meg a hitleri Németország annyira, hogy fegyveres ereje nem tudott valamennyire is komolyan ellentállni Nyugat-Európában az amerikai—angol csapatoknak. Sőt mi több, a szovjet csapa-

tok 1945 januári támadásakor a német főparancsnokság kénytelen volt átdobni a 6. SS páncélos hadsereg főerőit a keleti arcvonalra. Csak ez tette lehetővé az amerikai—angol csapatoknak, hogy elkerüljék a még súlyosabb vereséget az Ardennekben és Elzászban.

A burzsoá történetírás elemzései nem érintik azokat az Egyesült Államok és Anglia közötti éles imperialista ellentéteket, amelyek számottevően hatottak a szövetségesek hadászatára és fegyveres harcának egész menetére. Ezeknek az ellentéteknek az alapos elemzése nélkül lehetetlen tudományos módon hozzányúlni a második front bármely problémájához. A szerző igen figyelemre méltó kísérletet tett arra, hogy ezt az alapvető kérdést a marxista történelemszemlélet alapján oldja

A könyvből világosan kitűnik, hogy az amerikai és angol imperialisták ellentétei hogyan merültek fel az expedíciós erők vezetésével kapcsolatos elvi nézeteltérésekben és a legfontosabb hadászati kérdésekben, sőt az egyes hadműveletek vezetésének kérdéseiben is. Amikor a szerző az 1944-es évben készített hadműveleti terveket ismerteti, meggyőzően dokumentálja az angol kormánynak azt a törekvését, hogy mindenekelőtt saját vezető szerepét biztosítsa Kelet-Európában és Közel-Keleten. Az angolok ugyanis azt követelték, hogy az angol csapatokat a Balkánon összpontosítsák, bár az össz-szövetségesi cél szempontjából ez teljesen felesleges lett volna. Az amerikai imperialisták vezető szerepre akartak szert tenni, elsősorban Nyugat- és Kelet-Európa előnyös pozícióinak elfoglalása útján, kihasználva Franciaország és a fasiszta Németország meggyengülését.

Csak a szovjet hadseregnek a lendületes előnyomulása a keleti arcvonalon és az amerikai—angol imperialisták félelme attól, hogy a szovjet csapatok nagyon is mélyen behatolnak Európába, siettették a szövetségesek északnyugat-franciaországi inváziós hadműveletét. Az amerikaiak nyomására az angol kormány kénytelen-kelletlen elismerte a normandiai deszant-hadműveletet fő hadműveletnek. A valóságban azonban az amerikai és angol fegyveres erőket megosztották a harctevékenység két hadszínterén — a nyugat-európai és a földközitengeri hadszíntéren.

Az amerikaiak és az angolok külön-külön arra törekedtek, hogy megőrizzék politikai presztizsüket és lehetőleg minél jobban kihasználják partnerük erőit és eszközeit a maguk érdekében. Ez természetesen jelentősen hátráltatta a hadműveletek előkészítését és végrehajtását. A könyv bemutatja, hogy az amerikai—angol csapatok egyes irányokban kifejtett erőfeszí-

téseit sok esetben nem a hadászati helyzet követelte meg, hanem ezzel akarták demonstrálni az amerikai vagy az angol csapatok fő szerepét, megteremteni a lehetőséget önző céljaik eléréséhez.

Az amerikai és angol parancsnokság harca az amerikaiak által javasolt *„széles arcvonal hadászata"* és az angolok vallotta *„koncentrikus csapás"* koncepciója[3] körül bontakozott ki. Amint a szerző megállapítja, e harc lényege a következőkben foglalható össze: küzdelem a presztizsért, a szövetséges fegyveres erők vezetésében betöltött szerepért. Nyilvánvaló, hogy a rajnai erőszakos átkelés és a Ruhr-vidék bekerítésére irányuló hadművelet mellett az amerikaiak csak formális engedményt tettek az angoloknak, amikor a főcsapás irányát északon, a nyugati arcvonal balszárnyán jelölték ki. A valóságban két főcsapást mértek: az egyiket az angol és a kanadai csapatokkal a balszárnyon, a másikat az amerikai csapatokkal a nyugati arcvonal közepén. Ezt bizonyítja, hogy a kisegítő irányban olyan erők és eszközök összpontosultak (25—26 hadosztály), mint a főirányban.

Az ellentétek szemléltetően megmutatkoztak a Nyugat-Európában harcoló fegyveres erők vezetési rendszerének példáján is. Mint a szerző rámutat, a főparancsnokság jogainak elhatárolása ezen a hadszíntéren lehetővé tette elhatározásainak meghiúsítását, ha valamelyik szövetséges politikai elképzelései ezt kívánták. Természetesen a vezetés adott rendszere megnehezítette a hadműveletek előkészítését és végrehajtását; sok időt raboltak el a különböző egyeztetések, és emiatt jó néhányszor veszendőbe mentek a hadműveletek végrehajtásának kedvező feltételei.

Az olvasó a vitathatatlan tények egész sorát találja a könyvben, amelyek leleplezik a második világháború történetének burzsoá meghamisítóit. Amikor a szerző a második front megnyitása előtti helyzet általános kérdéseit vizsgálja, bemutatja, hogy a fasiszta Németország gazdasági életét nem elsősorban az amerikai—angol légierő bombatámadásai rendítették meg — amint ezt a burzsoá történészek állítják —, hanem azok az embervesztességek, amelyeket a németek a keleti arcvonalon elszenvedtek. A többszöri totális mozgósítás ásta alá Németország gazdasági teljesítőképességét. Az amerikai és angol légierő bombatámadásai a hitleri Németország és csatlósai-

[3] Az említett hadászati elképzelések azutánra vetődtek fel, hogy a szövetséges csapatok elérték a Szajnát. Az angolok (Montgomery) amellett kardoskodtak, hogy az arcvonal balszárnyán (északon) összpontosított erőkkel mérjék a főcsapást: az amerikaiak (Eisenhower) az arcvonal középső szakaszán, széles arcvonalon kibontakoztatott támadással szándékoztak szétzúzni Németországot.

nak ipari központjai ellen, bár károkat okoztak a hadiipari üzemekben, de nem tudták annyira megrendíteni az ellenség gazdasági és erkölcsi erejét, hogy a háború befejezésére kényszerítsék.

A szerző megcáfolja a burzsoá történészeknek azt az állítását, hogy az amerikai—angol csapatoknak sikerült majdnem teljesen megsemmisíteniük a fasiszta német csapatok főerőit a normandiai harcok idején. Feltárja annak okait, miért nem zárták körül és semmisítették meg a németek 5. páncélos és 7. tábori hadseregének főerőit Falaise körzetében. Ismert, hogy az amerikai történészek hajlamosak Montgomery angol tábornokot okolni a balsikerért. A történelmi hűség kedvéért meg kell mondani: nem kevésbé hibásak ebben az amerikai tábornokok — Eisenhower, Bradley, Patton és a többiek — sem. Nevezetesen, abban az időszakban, amikor a 15. amerikai hadtest, nem találva jelentős ellenállásra, sikeresen fejlesztette ki a támadást és minden lehetősége megvolt arra, hogy elfoglalja Falaise-t, előnyomulását szándékosan megállította az amerikai parancsnokság Argentan körzetében. Ily módon a német csapatoknak lehetősége nyílott arra, hogy megszervezzék a tervszerű kitörést a „falaise-i zsákból". A 15. hadtest további északi irányú előnyomulásának megállítását az amerikai parancsnokság a későbbiek során azzal magyarázta, hogy az angolokkal szomszédos sávhatár átlépése Argentantól északra, zűrzavarhoz vezetett volna.

Úgy érezni, a szerző itt adós marad a válasszal: nem tárta fel a német csapatok teljes körülzárása elmaradásának valódi okát. A tény az volt, hogy az amerikai parancsnokságnak nem fűlött a foga átdobni csapatait a döntő arcvonalszakaszra, ahol is elkeseredett harcot kellett volna vívniuk a bekerítésből kitörő ellenséges csoportosítással. Félt, hogy csapatai nem tudják tartani az arcvonalat Falaise körzetében, s kényelmesebb volt minden felelősséget az angol parancsnokságra hárítani. Bradley tábornok elismeri Egy katona feljegyzései című munkájában, hogy „bár Patton (a 3. amerikai hadsereg parancsnoka) be akarta kötni a falaise-i zsák száját, én kételkedtem abban, hogy erre képes... De — visszatartva Pattont Argentanban — nem tájékoztattam erről Montgomeryt."

A szerzőnek az a törekvése, hogy elemezze az eseményeket, feltárja az amerikai—angol csapatok tevékenységében elkövetett hibákat és leleplezze a történelemhamisítókat — munkájának legnagyobb érdeme. Felhasználva a nyugati forrásokat, sok olyan anyagot tár az olvasók elé, amelyek sem a korábbi hadtörténeti, sem az egyéb irodalomból nem ismertek. Gon-

dolok itt mindenekelőtt az eseményekben közvetlenül részt vett személyek — Eisenhower, Bradley, Montgomery és a volt hitlerista tábornokok — felhasznált munkáira. Mindez lehetővé tette Kulis ezredesnek, hogy a legteljesebben ismertesse a harctevékenység előkészítését és lefolyását Nyugat-Európában, és tényekkel leplezze le a háború történetének meghamisítóit.

Az Európában folyó háború befejező szakaszának egyik legfontosabb problémája annak a felszabadító harcnak a szerepe, amelyet Nyugat-Európa népei vívtak a hitleri megszállók ellen. A szerző a felszabadító mozgalomról, mint a második világháború egyik legfontosabb politikai és hadászati tényezőjéről adott értékelése során bemutatja annak különböző formáit: a megszállók elleni fegyveres harcot, a német csapatok hátában végrehajtott diverziókat, a megszálló hatóságok rendeleteinek szabotálását, a politikai megmozdulásokat.

Az amerikai—angol parancsnokság igyekezett felhasználni az ellenállók mozgalmát saját céljai érdekében, ugyanakkor annyira korlátozni méreteit, hogy ne váljon a dolgozók hatalmáért folyó harccá. Annak ürügyén, hogy a partizánok aktív fegyveres harca a fasiszta megszállók kegyetlen megtorlását váltja ki a lakossággal szemben, az amerikai és angol parancsnokság csak passzív szabotázsakciókra, kisebb diverziókra és felderítő tevékenységre ösztönözte az ellenállókat. Amikor az ellenállási mozgalom nem kívánt lendületet vett az amerikai és angol uralkodó körök számára, korlátozták méreteit. Nagyon világosan kitűnik ez a „Párizs felszabadítása" című fejezetből. Akkor, amikor a francia kommunisták mindent elkövettek, hogy a népet a német megszállók és francia lakájaik elleni fegyveres harcra mozgósítsák, a reakciós burzsoázia képviselői kapcsolatba léptek a szövetséges parancsnoksággal és megegyeztek abban, hogy a szövetséges csapatok azonnal megszállják Párizst. Ugyanakkor a párizsi svéd követen keresztül tárgyaltak a német csapatok parancsnokságával a város békés kiürítéséről és az amerikai—angol csapatoknak való átadásáról, nehogy a munkások kerüljenek hatalomra.

Az amerikai—angol parancsnokság az 1944/45-ös tél támasztotta nehézségekre hivatkozva vonakodott fegyverrel, lőszerrel és élelemmel ellátni az olasz ellenállókat, s ezzel kényszerítette a Nemzeti Felszabadítási Bizottságot, hogy aláírja a „Római jegyzőkönyv"-et,[4] amelynek értelmében a bizottság az

[4] 1944—1945 telén az olasz ellenállási mozgalom válságos helyzetbe került. A fegyver, lőszer és élelmiszer hiánya, a hideg beállta és az infláció nehezítette a partizánharc megszervezését, az ellenállás erőinek megőrzését és ellátását. Észak-Olaszország Nemzeti Felszabadítási Bizottsága a szövetséges parancsnokságtól kért támogatást. 1944. december 7-én Rómában került sor a két szerv képviselőinek tárgyalására, amely a „Római jegyzőkönyv" aláírásával ért véget.

alábbiakra kötelezte magát: „Végrehajtja az angolok és amerikaiak minden utasítását a háború folyamán, a szabadságharcos önkéntes hadtest katonai vezetőjéül olyan tisztet nevez ki, aki az angol—amerikai főparancsnokság számára megfelelő, továbbá Olaszország felszabadítása után minden parancsot teljesít."[5]

Az amerikai—angol parancsnokság arra törekedett, hogy csökkentse az olasz hazafiak felszabadító harcának lendületét. Erről tanúskodik az angol titkos szolgálatnak a kötetben megtalálható egyik okmánya, amely az ellenállási mozgalom vezetésével kapcsolatban hangsúlyozza: „1. meg kellett akadályozni a fegyveres osztagok számának korlátlan növekedését."[6] Ezenkívül a szerző más tényekkel is leleplezi az amerikai és angol imperialisták népellenes tevékenységét és azt a céljukat, hogy meggátoljanak minden demokratikus átalakulást az európai országokban. A francia és olasz ellenállók jelentős szerepe ellenére a szövetséges parancsnokság nyomban a megszállók kiűzése után igyekezett lefegyverezni az ellenállókat és feloszlatni osztagaikat.

Kulis ezredes szigorú időrendben tárgyalja és elemzi az amerikai—angol csapatok 1944/45-ben végrehajtott hadműveleteit, valamint azok előkészítését és vezetését. Behatóan vizsgálja a tervezést és az egyes haderőnemek alkalmazásának módszereit is. Sokat foglalkozik a hadászati légierő hadműveleteivel, hiszen ezek jelentős szerepet játszottak az amerikai—angol csapatok nyugat-európai harctevékenysége során.

A könyv utolsó fejezetében a szerző a legfontosabb hadászati kérdéseket fejtegeti, ismerteti a tengeri deszant-hadműveletek előkészítését és vezetését, továbbá feltárja az amerikai—angol hadseregcsoportok és tábori hadseregek támadó hadműveleteinek legfőbb sajátosságait.

A „Néhány következtetés" című részben kívánatos lett volna szólni róla, hogy az Egyesült Államok uralkodó körei napjainkban felhasználják a második világháború tapasztalatait. Számításba véve e tapasztalatokat, az amerikaiak arra törekednek, hogy egységes hadászati vezetést valósítsanak meg a kapitalista országok háborús tömbjeiben. Az Egyesült Államok uralkodó körei már lemondtak egy bizonyos haderőnem fejlesztéséről és a fegyveres erők arányos fejlesztésére tértek át. Sajnos, erről nem sok szó esik a könyvben.

Ismeretes, hogy az Egyesült Államok mindig kedvelte, ha mások kaparják ki számára a tűzből a gesztenyét. Ennek mai

[5] V. M. Kulis: A második front. Zrínyi Katonai Kiadó, 1962. 437. old.
[6] V. M. Kulis: A második front. Zrínyi Katonai Kiadó, 1962. 440. old.

formáit fontos bemutatni. Szemléltető példáit szolgáltatják a különböző háborús tömbök, amelyekben a csapatok feltöltésének és fenntartásának fő terheit az Egyesült Államoktól függő országok viselik.

Az utolsó fejezetnek van még néhány más hiányossága is. Alapjaiban helyesen vázolja a szerző az amerikai—angol fegyveres erők hadművészetének jellemző sajátosságait az 1944/45-ös hadműveletekben. Ám nagyobb figyelmet szentelhetett volna a normandiai deszant-hadműveletnek. Sajnos nem tárt fel egy egész sor, ezzel a hatalmas kombinált tengeri és légideszant-hadművelettel kapcsolatos aktuális jelentőségű problémát.

Meglehetősen szűk keretek között ismerteti a szerző a tengeri deszant összpontosításának, behajózásának, átszállításának és partratételének folyamatát. Kevésnek érezzük azt is, amit a V—1 és V—2 rakéták elleni védelemről és a Nyugat-Európa partjain létesített ellenséges rádiólokációs rendszer kikapcsolásának módszereiről mond. Megemlíti ugyan, hogy ez utóbbi a légierő, a tüzérség és a diverziós csapatok feladata volt, de ez a nagyvonalúság ellentmond a kérdés időszerűségének. A német csapatok védelmének jellemzésekor helyénvaló lett volna részletesen ismertetni rádiólokációs rendszerüket.

Többet lehetett volna írni a légideszant-hadműveletek megszervezéséről és vezetéséről, úgyszintén az expedíciós csapatok harcának anyagi biztosításáról is, különösen a hadművelet kezdeti időszakában, amikor is még nem álltak rendelkezésre megfelelő kikötők.

Dicséretes, hogy a szerző jól megvilágítja a szövetséges hadseregek hadművészetének gyenge oldalait. Ám az amerikai és angol hadseregek és haditengerészeti erők hadművészetének alaposabb tanulmányozása érdekében célszerű lett volna erősségeit is feltárni.

Fel kell hívni a figyelmet a könyvben található néhány pontatlanságra is. Így „A tengeri deszant partraszállása és hídfő birtokba vétele" című alfejezetben, ahol a szerző jellemzi a szovjet hadsereg 1944 nyarán végrehajtott karéliai és beloruszszijai hadműveleteit, ilyen következtetésre jut: „Nyilvánvalóvá vált, hogy a szovjet fegyveres erők a szövetségesek segítsége nélkül is véglegesen szét tudják zúzni és meg tudják szállni a fasiszta Németországot, s képesek felszabadítani Európát a fasizmus igája alól. Ez arra kényszerítette az Egyesült Államok és Anglia vezető köreit, hogy véget vessenek az észak-franciaországi invázió halogatásának."[7] Ezzel két ok miatt nem érthetünk egyet. Először: a szovjet csapatok karéliai és belorusz-

szijai támadása az amerikai—angol csapatok franciaországi partraszállása után kezdődött, s ezért aligha lehet kapcsolatba hozni a deszant partraszállását a szovjet csapatok e hadműveleteivel. Másodszor: a fasiszta Németország szétzúzásának lehetősége egyedül a szovjet fegyveres erőkkel nem 1944 nyarán vált nyilvánvalóvá, hanem már korábban.

Néhány helyütt a szerző nem a legérthetőbb az adatok felhasználásában. Például, amikor ismerteti a tengeri deszant 1944. január 22-i partraszállását Olaszországban (Anziónál), azt írja, hogy a nap végére partra tettek 3000 harckocsit és gépkocsit.[8] Másutt: „Február 6-ra a hídfő területén... 380 harckocsi és 21 500 gépkocsi összpontosult",[9] és három oldallal később pedig azt olvashatjuk, hogy „február végén... az anzióri hídfőben.. 25 ezer különféle gépjármű"[10] volt.

Úgy gondolom, nem a leghelyesebb egy kalap alá venni a harckocsikat és a szállító járműveket.

A könyv szövegrészét 47 gondosan elkészített, szép kivitelezésű vázlat szemlélteti. A vázlatokat a kiadó az eddigi szokásnak megfelelően, de egy könnyebben kezelhető tasakban helyezte el, amelyet a kötet hátsó fedeléhez erősítettek. Egyes vázlatokon sok olyan megnevezés szerepel, amely nem található meg a szövegben, egyesek pedig oly annyira túlzsúfoltak, hogy szinte lehetetlen áttekinteni.

A szerzőnek az a törekvése, hogy alaposabban megismertesse az olvasókkal a Nyugat-Európában 1944—45-ben végbement hadieseményeket és az amerikai—angol fegyveres erők hadművészetét — sikerrel járt. De, mint már említettem; néhány nagyon is időszerű problémát — így a ballisztikus rakéták elleni védekezést, a rádiólokációs eszközök felhasználását, illetve az ellenük alkalmazott eszközöket stb. — nem elég részletesen ismerteti. Jó lett volna, ha többet tudunk meg a légideszantok harcának megszervezéséről és vezetéséről is, hiszen ez meglehetősen érdekli tisztjeinket.

Hasznos lenne, ha a Zrínyi Katonai Kiadó a jövőben több hasonló jellegű munkát adna ki, hozzájárulva ezzel a második világháború történetét meghamisítók leleplezéséhez.

Sörös Lajos százados

7 V. M. Kulis: A második front. Zrínyi Katonai Kiadó, 1962. 143. old.
8 Uo. 84. old.
9 Uo. 87. old.
10 Uo. 90. old.

ISMERETLEN FELJEGYZÉSEK ZRÍNYI MIKLÓS 1664-ES TÉLI ÉS TAVASZI HADJÁRATAIRÓL EGY KORABELI MAGYAR KALENDÁRIUMBAN

Dr. Rapcsányi László—Dr. Tóth Endréné

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár különgyűjteményében őriz egy 1664-es esztendőre szóló „Uj éz O Kalendariom"-ot. A naptár a bécsi magyar nyelvű kalendáriumok[1] ismert könyvnyomtató mesterének, Kürner Jakab Jánosnak műhelyében készült a „Német Magyar és ezek szomszédságában levő országok szolgálattjára". A Schreibkalender-ek ismert típusa szerint az egyes hónapok közé feljegyzések[2] céljaira üres lapokat kötöttek. Az ilyen jellegű régi kalendáriumokban található kéziratos bejegyzések legtöbbször a naptár tulajdonosának személyes, ügyes-bajos dolgait tartalmazzák, de gondos böngészéssel, szövegtanulmányozással rábukkanhatunk olyan sorokra is, amelyek értékes forrásanyagul szolgálhatnak a különféle tudományágak számára.

A mi — B 059/176 jelzetű — naptárunk Ballagi Aladár hagyatékából került a könyvtár gyűjteményébe. Nyolcvanhét sor, nagyrészt jól olvasható, kéziratos bejegyzést tartalmaz. A kalendárium egykori, ez ideig ismeretlen tulajdonosa személyesen részt vett Zrínyi Miklós 1664-es téli és tavaszi hadjárataiban, az adatokból kiolvashatóan a horvátországi segédcsapatok kötelékében portyázott és Varasd megyében lakott. Rövid feljegyzései szinte napról napra hitelesítik és kiegészítik a nevezetes hadivállalkozásokról ez ideig már feltárt történeti

[1] Uj ez O Kalendariom ... 1664 esztendőre Mely Bissextilis (az az közbetett avagy ugro) esztendő ... Nagy Szorgalmatossaggal a Béchi Meridinianomra rendeltetett Kuerner Leopold és Máté által. Német Magyar és ezek szomszédságában levoe országok szolgalattjára. A Magyar Historia és sokadalmakkal együt. Nyomtatta-ki Béchben Kuerner Jakab János also Austriának könyvnyomtatója. [é. n.] [74] l. 17 cm.

[2] A 16. században váltak népszerűvé a „Krakauer Schreibkalender" mintáját követő kalendáriumok.

anyagot. Az eddig ismeretlen szöveg közlésére most kerül először sor.

A naptár tulajdonosa adatait oly módon regisztrálta, hogy

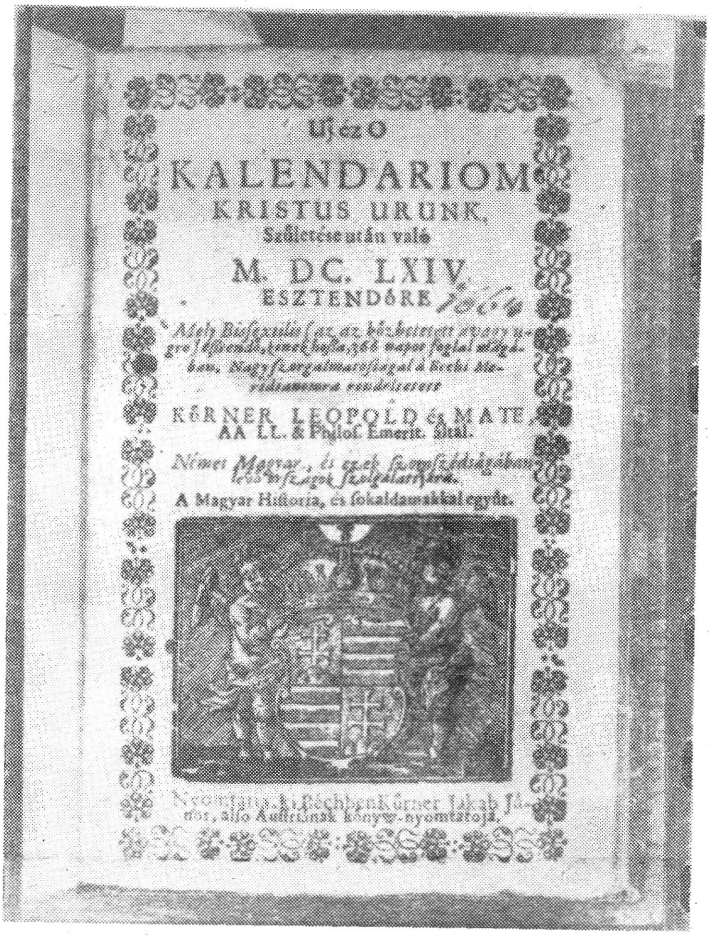
Uj ez O
KALENDARIOM
KRISTUS URUNK,
Születése után való
M. DC. LXIV.
ESZTENDŐRE
KŐRNER LEOPOLD és MATE,
AA LL. & Philos. Emerit. által.
A Magyar Historia, és sokaldamakkal együt.

a megfelelő napok mellé keresztet (+) rajzolt és az üres oldalon azzal egy sorban — ugyancsak kereszttel jelölve — írta be a számára emlékezetes eseményeket. Az áttekinthetőség kedvéért a hadieseményeknek megfelelően szakaszonként közöl-

jük a kézírásos szöveget, egybevetve kronológiáját a legfontosabb egykorú forrásokkal. A hadjáratok közismert és sokszor feldolgozott vonatkozásait az egyes szakaszok előtt csak annyira érintjük, amennyire azok az általános összefüggésekhez szükségesek.[3]

I.

Az 1664-es téli hadjáratra azért került sor, mert az elmúlt esztendő sikertelen hadieseményei, Érsekújvár és a többi vár eleste szerte Európában nagy megdöbbenést váltott ki, Bécsben és Németországban pedig rémületet keltett. Attól tartottak, hogy a török most már Bécs és a német tartományok elfoglalására indul. A szorongatott helyzetben örömmel fogadták Zrínyi azon tervét, hogy Eszék és Pécs környékén vállalkozást hajtson végre. 1663 novemberében Zrínyi már kért engedélyt erre. Akkor elutasították, de most, mint Montecuccoli írja: „... olyan valószínű okokkal tudta ajánlani a vállalkozást a császárnak, aki ebben az időben Regensburgban tartózkodott, hogy az egész birodalom nagy tetszéssel elfogadta és buzgón sürgette végrehajtását".[4] Míg Lipót császár 1663. december 23-án Regensburgba utazott a birodalmi gyűlésre, hogy a megújítandó hadjárathoz pénzt és katonai segélyt szerezzen, Zrínyi Varasdra hívatta a karokat és rendeket. Kihirdették, hogy a Száva melléke haladéktalanul keljen fel és az összes járások népe csatlakozzék a hadjárathoz. Zrínyi 1663. december 30-án Csáktornyáról Esterházy Pálhoz írt levelében beszámol arról, hogy „... az imperialis hadakkal egy nagy expeditiot akarok török orszagban csinalny az kik mellet az horvat orszagi hadakat is elviszem...".[5] Zrínyi terve az volt, hogy gyors lerohanással elszakítja egymástól a magyarországi török helyőrségeket és elvágja a török birodalomhoz vezető legfőbb összeköttetési vonalakat. Meglepetésszerű támadást kell indítani a Dráva

[3] A hadjáratokra vonatkozóan igen bő egykorú és későbbi feldolgozású hazai és külföldi irodalom áll rendelkezésre. Ezek közül csak a legfontosabbakat, a további részletes bibliográfiát tartalmazó összefoglaló műveket említjük:
Széchy Károly: Gr. Zrínyi Mik.ós 1620—1662. M. Tört. Életrajzok sorozat 1—5. köt. Bp. 1896.
Bánlaky József: A magyar nemzet hadtörténelme XVI. Bp. 1940.
Markó Árpád: Gr. Zrínyi Miklós prózai munkái Bp. 1939.
Klaniczai Tibor: Zrínyi Miklós Bp. 1954.
Perjés Géza: A „metodizmus" és a Zrínyi—Montecuccoli vita. Századok 1961. 4—5. sz., 1962. 1—2. sz.

[4] Idézi Perjés i. m.: 1961. 4—5. szám. 514. old. 14. sz. jegyzetben.

[5] Markó Árpád: Zrínyi Miklós levelei. Bp. 1950. 129. old. 60. lev.

mentén, felgyújtani az eszéki hidat, elfoglalni Pécset és ezáltal alapot biztosítani Kanizsa ostromához. Kanizsa elestével a török egyik legfontosabb dunántúli erősségét veszítené el és Muraköz is mentesülne a török rablások alól. Örömmel írja Csáktornyáról január 6-án Csáky Istvánhoz: „... az imperiumbeli fejedelmek oly szívesen fogták az mi dolgainkat, hogy csak az mi magyarink egy szívvel-lélekkel fogjanak a magok dolgához és restituálják az militaris disciplinát; nem veszünk el, hanem megfordul jobbra és még egyszer állapotunk!"[6] Zrínyi a legnagyobb katonai erőt igyekezett összevonni, melyhez Hohenlohe tábornok parancsnoksága alatt német segédcsapatok is csatlakoztak. A sereg teljes létszáma kb. 26 000 harcosból állott, aminek egyharmada közvetlenül Hohenlohe parancsnoksága alá tartozott. Hohenlohét nem rendelték Zrínyi alá, a seregnek ily módon két egyenlő hatáskörrel felruházott parancsnoka volt, ami a hadjárat során sok viszályt keltett. Zrínyi hadjárata nagy sikerrel járt. Elesett Berzence, Babocsa, Segesd, Barcs, Türbék, Dárda, Baranyavár stb., elfoglalták Pécs városát és felégették a törökök legfontosabb közlekedési útvonalát, a nagyhírű eszéki hadihidat. A fényes vállalkozás a hazatérési

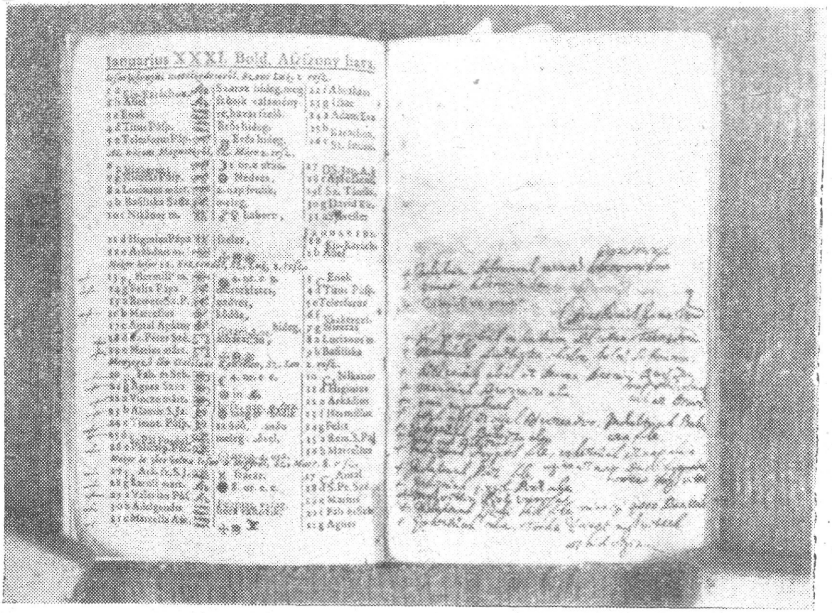

6 Markó: i. m. 130. old., 61. lev.

időt is beszámítva alig négy hétig tartott. Zrínyi február 17-én már Csáktornyáról írja Wesselényi Ferenc nádornak: „Hála legyen a kegyelmes Istennek, ezt az új esztendőt szegény hazánk vigasztalására láttuk . . .”[7]

1.

Januarius XXXI. Bold. Aszszony hava.[8]

13. F 1. vasárnap	Indultam Dobravarul, mentem *(Klenounik áthúzva, felette olvashatatlan helységnév)* . . .
14. g. hétfő	Onnet Klenounikra.
16. b. szerda	Viniczre onnat.
18. d. péntek	Isten segítségibül indultam del utan Ternoveczre Draskovich Janos urammal

7 Markó: i. m. 134. old., 63. lev.

8 A kalendáriumban szereplő helységnevek az egykorú és későbbi térképeken nagyrészt fellelhetők. Az útvonal megállapítására, a helységek azonosítására legpontosabb leírást az alábbi művek adnak: Fényes Elek: Magyar országnak s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben. Pesten, Trattner ny. 1836. 1—6. köt.; Hübner János: Mostani és régi nemzeteket, országokat, tartományokat . . . esmértető lexikon. Pesten, Trattner ny. 1836. 1—6. köt.; Térkép: Magyar Átlás az az Magyar, Horvát és Tót országok Vármegyéji s Szabad Kerületei és a határ-őrző Katonaság Vidékinek közönséges és különös tábláji: közre botsátotta Görög. Viennae 1802.

Dubrava — sok község és falu neve a Felvidéken és Délvidéken. A naptárunkban szereplő Dubrava a felső-zagorjai járásban vagy felső-mezőségi járásban levő hasonló nevű falvak egyike, Vinicza, ill. Klenovnik közelében. Varasd vármegyében (Fényes: i. m. 5. köt. 235. old.).

Klenovnik, felső-zagorjai járás gr. Draskovich kastélyával, feje egy uradalomnak, 456 kath. lak. paroch. templommal. Varasd vm. (Fényes: i. m. 5. köt. 230., 237. old.)

Vinicza, mezőváros a felső-mezőségi járásban, régi várkastéllyal, paroch. templommal, 624 kath. lakossággal, híres bortermesztéssel. F. U. Draskovich, de vannak több nemes udvarok is. (Fényes: i. m. 5. köt. Varasd vm. 232. old.)

Vinicza, mvs Horváth orsz. ban Warasd Várm.-ben Warasdtól 2 óra. Több nemes telkekkel, tul. pléb.-val, Normál iskolával, s régi várral. (Hübner: i. m. 5. köt. 338. old.)

Ternovecz falu a varasdi végvidéken a szentgyörgyi ezred területén a Varasdtól Ludbreghre vezető út mellett. (Fényes: i. m. 6. köt. 189. old.) L. térk. M. Átlás 47. térk. Varasd vm.

Ludbregh, horvát mezőváros, a varasdi postautban, Kapronczához 2 és fél mfdnyire. Számlál 798 kath. 25 zsidó lakost. Van romai kath. paroch. temploma, kastélya, postahivatala, nagy vendégfogadója, vámhídja a Bednya vizén. F. U. hg. Batthyáni, s a város feje egy uradalomnak. (Fényes: i. m. 5. köt. 252. old.) L. térk. M. Átlás 48. térk. Kőrös vm.

S. Iván- Ivanecz- Monostor-Ivanich [Kloster Iwanich] falu, 332 kath. 95 óhitü lak. Van egy sz. Ferencz szerzetbeli monostora, és szinte hetivásárt tart. A varasdi végvidéken a kőrösi ezred területén. [Fényes: i. m. 6. köt. 184. old.] L. térkép M. Átlás 48. térk. Kőrös vm. Kapronczá közelében. A dernyei révhez vezető uton.

Dernye falu és révátkelőhely a varasdi végvidéken, a szentgyörgyi (Szentgyörgy, Gyurgyevesz mezőváros) ezred területén, a Dráva mellett. (Fényes: i. m. 6. köt. 187. old.) L. Magyar Átlás 23. térk. Somogy vm.

19. e. szombat — Mentünk Ludbregra ebidre, halni, S. Ivanra.

20. F 2. vasárnap — Kőtöztünk altal az Dravan Dernyei Réven akkor nap ottan voltunk tul az Dravan

Krónikásunk bizonyára a horvátországi felkelés kihirdetésére indult a hadjáratba. A kis Dubraváról betért Klenovnikra[9] földesurához, Draskovich Jánoshoz, kinek csapatához, talán személyes környezetéhez tartozhatott. A dalmáciai, illetve boszniai eredetű Draskovich család Horvátország egyik legnagyobb birtokosa volt. Az említett Klenounik (Klenovnik) és a közelében fekvő — a szövegben nem szereplő — Trakostyan, a Draskovich nemzetség ősi fészkei. A család rokonságban volt a Zrínyiekkel. Draskovich III. Gáspár — ki 1624-ben klenovniki szabad báró és tiszteletére verseket is írnak — Eusebia nevű leányát Zrínyi Miklóshoz adta feleségül. Később, amikor magtalanul elhalt leányával, Eusébiával adott vagyont visszakövetelte vejétől, bonyolult birtokper támadt a két család között. A naptárban szereplő Draskovich János a családfa szerint IV. János — kinek atyját, III. Jánost a régi oklevelek „defensor Croatiae" megtisztelő jelzővel említik — Zrínyi egyik leghűségesebb embere, a nevezetes hadjáratok résztvevője volt. A kalendáriumban felsorolt útvonal során érintett helységek az egykori térképeken nagyrészt fellelhetők. Vinicz (Vinica) két órai járásra van Varasdtól. A varasdi lapályt dombsorok választják el a pettaui mezőtől, ahonnan Hohenlohe csapatai érkeztek. A Podravina (Dráva-mellék) a plitvicai mocsaras völgy torkáig kis falvakkal, úrilakokkal, várromokkal szegélyezett terület. Draskovich és krónikásunk lovascsapatokkal Ludbrégen ebédeltek, Szt. Ivan kolostora mellett aludtak és másnap a Dráván átkelve siettek Berzencére, a seregek gyülekező helyére. Az itt közölt részlet az eddig ismet forrásokban sehol nem szerepel.

2.

Januarius.

21. g. hétfő — Mentünk Berzence ala.[10]

[9] Nagy Iván: Magyarország családai címerekkel és nemzékrendi táblákkal. Pest. Beimel—Kozma 1858. Draskovich család. 389—395. old.

[10] Berzence (Beszencze, Beczencz), magyar—horvát mezőváros Somogy vm.-ben. Régi várának, melyet hajdan Zrínyi Miklós vett el a töröktől, maradványa is alig van. F. u. Festetics László. (Fényes: M. O. geográfiai szótára 1. köt. 124. old.) Ma: Berzence ötk. Somogy vm. csurgói járás.

A továbbiakban csak a kevésbé ismert falvak és községek azonosítására térünk ki.

22. a. kedd	Otan napoltunk
23. b. szerda	Attak megh az eijel Berzenczet. Indultunk Babocza fele.
24. c. csütörtök	Erkeztünk Babocza[11] ala
25. d. péntek	Attak megh Baboczat
26. e. szombat	Indultunk Szygeth fele, erkeztünk eznap alaja ugian aznap Durbok (*„-ot föl" áthúzva)* varat megh vittük
27. F 3. vasárnap	Indultunk Pecz fele
28. g. hétfő	Erkeztünk reggel Pecz ala
29. a. kedd	Meghvittuk Pecz varosat.
30. b. szerda	Indultunk Eszeki Hid fele mintegi 4000 Ban Urammal

A hadjáratra készülő csapatok találkozásáról az első hírt Vitnyédi István január 10-i levelében olvassuk: „Holnap indulok el, bán uram a Hohenlohe hadaival és más hadakkal, az mi uraink is innend ez jövő vasárnap (január 13) az Kiskomáromi mezőn akarunk megegyezni . . ."[12] A kiskomáromi találkozást említi január 11-én Tökölynek írt levelében is: „Magam személyében is uram után megyek, az ki ez jövő vasárnap (január 13) az kiskomáromi mezőnél leszen, maga az horvátországi és Hohenlohe német hadaival, innend is az urak, vármegyék . . . mind alámennek . . ."[13]

A kiskomáromi találkozás hírét Vitnyédi feltehetőleg Batthyánytól kapta. El is ment Kiskomáromba, ahol azonban — mint Zrínyinek írja január 14-én Szentgyörgyvárról — nem talált senkit. „Én Batthyány uram ő Ngának intimátiójára eljöttem, mivel azt irta, Ngddal a komáromi mezőn ma conjugálja magát Ngddal, de úgy látom haladott az dolog . . ."[14] A német hadijelentések alapján összeállított Denkmal Serinischer Hoel-

[11] Babócsa (Babolcsa) magyar—horvát mezőváros Somogy vm.-ben a Rinya mellett, közel a Drávához. [Fényes Elek: Magyarország geográphiai szótára . . . Pest, Kozma ny. 1851. 1. köt. 61. old. „Régi vára hajdan nem megvetendő erősség volt, s több ízben ostromoltatott mind a magyaroktól, mind a törököktől s ezektől végképpen elvette Zrínyi Miklós 1664-ben." Ma: Babócsa ökt. Somogy m. barcsi járás. [M. O. helységnévtára 1956.]

Turbék (Durbok) „népes puszta" Szigetvár mellett. (Fényes: i. m. 1. köt. 235. old.) Ma: Szigetvárhoz tartozik. „Türbék, a nagy Szulejmán belső részeinek temetője, a moszlim zarándokok szent helye . . . fényes márványemlékét szétvetették, várát elhamvasztották." (Széchy: i. m. 5. k. 70. old.)

[12] Fabó András: Vitnyédi István levelei 1652—1664. 2. köt. Pest. 1871. Magyar Történelmi Tár. XVI. köt. 357. lev.

[13] Fabó: Vitnyédi i. m. 358. lev.

[14] Fabó: Vitnyédi i. m. 359. lev.

denthaten[15] a találkozás időpontjáról ezt közli: „Hohenlohe gróf úr seregei 1664. január 19-én Pettauból elindultak . . . e hó 20-án a megjelölt gyülekezőhelyre: Új-Zrínyivárba, ahol is gróf Zrínyi Miklós úr már ott tartózkodott . . . a vár mögött egy erdőben török területen letáboroztak. Innen a csapatok napkelte előtt egy órával — annak ellenére, hogy Hohenlohe gr. úr meglehetősen rosszul érezte magát — megindultak Pressnitz (Berzence) felé, ahol még ugyanazon az este mindkét vezér, valamint Budiani Kristóf gr. úr Kiskomárom felől magyar lovasokkal és gyalogosokkal szerencsésen megérkeztek."

A január 21-i berzencei találkozó szerepel Draskovich János levelében is: „Bán uram és general Hohenlohe hada Bottáni uram hadával die 21 Beczencze alatt egyezett meg . . ."[16]

Ugyancsak ezt említi Berkeszi is: „Minket in 21. januarii Beszencze alá vévén . . ."[17]

A különféle irányból érkező csapatok fő gyülekező helye kétségtelenül Berzence volt. Ezt hitelesíti krónikásunk is.[18]

A következőkben a hadiesemények január 21-től január 30-ig terjedő szakaszára összevetjük az alapforrásokat a hadjáratban részt vevő kalendáriumi bejegyző dátumaival, kiemelve az eltéréseket.

Draskovich:[19]

Berzencén „. . . . erősen lőttek másnap is (22) délig. Megadták az várat . . . aznap (22) ott maradtunk . . . szerdán reggel (23) Babolcsa alá indultunk . . . másnap (24) megadták a várat. (Draskovich a többi forrással ellentétben január 24-re jelzi Babolcsa elfoglalását.) Onnét . . . Sziget fele (26) . . . közel a várhoz akadtunk Turbek (a naptárban: Durbok) nevű kastélyra . . . die 27. Januarii Pécshez közel, Pellérd nevű mezei városban megszállottunk . . . Onnét másnap (28) Pécs alá mentünk . . . Megvették a várost (naptár: 29.) . . . Ott késtünk négy egész nap . . . Azonközben Bán uram General Hohenlojeval úgy végezett, hogy őkegyelme magyar és horvát lovasokkal elmegyen az eszéki hídhoz (naptár szerint 30-án indultak) . . ."

Berkeszi:[20]

15 Denkmal Serinischer Hoeldenthaten, wasz nämlich Graf Niclas von Serin seit seinem. im Herbstmonat 1663 angetreten gewalts in Hungaren, mit etlicher ihm zugeordneter hülfe, durch Götliche verleihung, wider den Türken, bis auf den Mai monat jetzigen 1664 jars verrichtet. (h. e. n.) 28 l. 14. t. (Szövege azonos Ortelius Redivivus leírásával.) 8. l.

16 Draskovich János levele Wesselényi Ferenc nádorhoz. Klenounck 18. Februarii. Hadtört. Közl. 1892. 692—694. old.

17 Berkeszi Névtelen. Gróf Zrínyi Miklós horvát bán téli hadjárata 1663—64-ben. Közli: Berkeszi István. Századok. 1886. 253. s. köv. old.

18 Rohonyi Gábor: Zrínyi téli hadjárata 1664-ben. H. K. 1954. 4—5. 107. old. 39. sz. jegyzet.

19 Draskovich: i. m.

20 Berkeszi: i. m.

Berzencén „... a várban levő törökség aznap (21) és utánna levő nap is (22) erős lövésekkel oltalmazta magát... Azon éjjel (22)... 3 fő török kibocsáttatott, és az vár megadásárul accordáltak... Regvel (23) az egész hadak Babocsa alá indultak... kit két nap defendáltak az törökök... die 25 kikölteznek az várbul innend eodem die (25) Tzigeth felé, másnap délre úgymond 26. Jan. szállottunk táborban Sziget alá... az honnand az úr (Zrínyi) kommendiroza két ezer kennyő lovast Kiss Farkassal az tatárokat űzni... Megtérvén estve (26) az tatárűzésből, Sziget alatt levő gyenyerű kastélt Türbeket... megvette... 27-én regvel megindula az egész tábor Pécs felé... Ezt a várost megszállván, kevés munkával 30 ejusdem mensis (naptár szerint 29-én) ostrommal megvevék..."

Vitnyédi:[21]

„Elsőben Börzencze alá menvén (21)... harmadnapra (23) feladták... onnend Babocza alá... azt is feladták (24—25)... onnénd Sziget mellett elmenvén egy Türbék nevű kastélyt elégettek (26)... és úgy mentünk Pécs alá (27—28), az városát másnap (29) megvévén... az én urammal az lovas magyar horvát és német milíciával elmentünk az eszéki híd elégetésére (naptár: 30).

Esterházy Pál és a Batthyányak Szentgrótnál találkoztak, onnan Kiskomáromon keresztül január 21-én érkeztek Berzencére. „Ekkora sereg látása mindnyájunk lelkét felvidította" — írja Esterházy. A törökök is látták a nagy sereget és az éjjeli alkudozás eredményeként *(a naptár szerint is éjjel adták meg)* másnap átadták a várat. Január 24-én érkeztek Esterházy Mars Hungaricusa[22] szerint Babocsára, melyet másnap (25) a törökök feladtak. A Mars Hungaricus további dátumai megegyeznek a kalendáriumi időpontokkal. Január 30-án „hajnalhasadtával" indultak Eszék felé.

Denkmal Serinischer Hoeldenthaten:[23]

Adatai mindenben megegyeznek a kalendáriumi időpontokkal. Berzencéről „... 23-án reggel 9—10 között a törökök elvonulnak... Aznap a két vezér tovább indul Babocsa felé... 24-én reggel Babocsára vonulnak... 25-én Babocsát elfoglalták... 26-án reggel Zrínyi a magyar lovassággal előrevonul a szigeti hágóig... a törökök Eszék felé menekülnek, a magyar

[21] Fabó: Vitnyédi i. m. 360. lev.

[22] Eszterházy Pál: Mars Hungaricus sive Tractatus de bello Turcico. Kézirat. Orsz. Levéltár. Az Eszterházy család hercegi ágának levéltára. Pál nádor iratai 118. köteg 11.895 sz. Cap. XIX. p. 161—165.
Bubics Zsigmond: Eszterházy Pál Mars Hungaricusa Bp. 1895. (Kivonatos magyar ismertetés.)

[23] Denkmal i. m. 7. old.

lovasság egy mérföldnyire űzőbe veszi őket... 27-én Zrínyi Pécs felé előremegy..." Pécs városának elfoglalása után „...január 30-án délben Zrínyi Siklós érintésével Eszék felé indul... Sok falut felégettek..."

A kalendáriumi bejegyzések naponkénti pontossággal egyeznek az alapforrások dátumaival.

3.

Januarius

31. c. csütörtök — Erkeztünk oda. (Eszékre) Torda[24] Varat megh vittuk az hid vigin.

Februarius XXVIIII. Boyt elo hava.

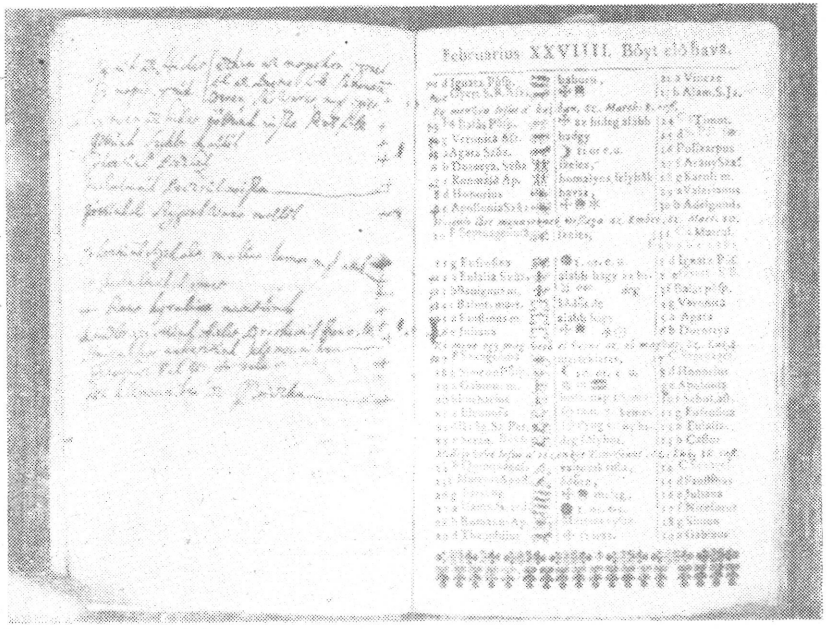

[24] Dárda (naptárunkban Tordának írva) vegyes német—rác—magyar m. v. Eszékhez 1½ órányira. „Solymán Eszéktől fogva Dárdáig 8565 lépés hosszúságú s ollyan széles töltést építtetett, hogy 3 kocsi egymás mellett elmehetett; de a melyet Zrínyi Miklós 1664-ben felégetett. IV. Mohamed ismét helyreállította; hanem a keresztény vezérektől ujra annyira elrontatott, hogy a mai nap a mocsárokba csak némely karókat lehet észrevenni."

Kis Dárda német falu a Dráva mellett Eszékhez fél óra járásra, Dárda közelében, Baranya vm.-ben. [Fényes: i. m. 1. köt. 46. old.]

1. d. péntek	Égetük az Hidat[25] ezeken az napokon igtek fel a Duna fele Barania[26]
2. e. szombat (Gyert. S. B. Asz)	Ez napis egetük . . . Sás Várat megh[27] . . .
3. F 4. vasárnap.	Fel egetven az hidat jöttünk vissza Pech fele

Draskovich:

„A hidak előtt Torda nevű kastély volt, ahol a török császár vámosa lakott . . .” (Naptár szerint 31-én vívták meg.) „Ott a hidaknál harmadfélnap (február 1—2—3) mulattunk . . . onnét 4. Februarii (naptár szerint febr. 3.) vissza Pécs felé tértünk . . .”[28]

Berkeszi:

„Azon nap (jan. 31.) az híd előtt levő Dárdát megvevénk . . . másnap (febr. 1.) egy szívvel-lélekkel az híd égetéséhez kezdénk . . .” Mint írja, „két nap két éjjel” (febr. 1—2.) égették a hidat. „Hatodnapra isten bennünket Pécsre visszahozott . . .” A kalendárium és a többi forrás egyező adatai szerint február 5-én érkeztek Pécs alá. Megérkezésük előtti hatodnap: január 31. Berkeszi adatai tehát egyeznek a naptári dátumokkal.[29]

Vitnyédi:

Az eszéki hidat „. . . két nap alatt mind megégettük . . . az ott levő kastélyt, Dárdavár nevűt elégettük, Baranya és Sásvárat akképpen elégettük . . . visszatértünk Siklós vára mellett . . .”[30]

Esterházy:

A Mars Hungaricus szerint „január 31-én pillantották meg azon váracskát (Dárda-naptárban: Torda), melyet a híres eszéki híd védelmére építettek”. Gyors rohammal el is foglalták. Február 1-én kezdték a híd égetését és két nap alatt végeztek vele. „A kegyes istenség . . . nagy mennyiségű nádat adott rendelkezésünkre . . . Két teljes napon és két teljes éjen át folyton szítottuk a tüzet, és végre sikerült a hidat elhamvasztanunk. Irtózatos látvány volt főképp éjjel ezen sok ezer láb hosszú alkotmány égése” — írja Mars Hungaricusában.[31] A híd

[25] L.: 24. jegyzet.
[26] Baranyavár, vegyes rác és német falu. „Közel ide láthatók azon régi várnak omladékai, mellytől a vm. nevezetét vette.” (Fényes: i. m. 1. köt. 45.old.]
[27] Rohonyi: i. m. 110. old. 48. sz. jegyzet.
[28] Draskovich: i. m.
[29] Berkeszi: i. m.
[30] Fabó: Vitnyédi i. m. 360. lev.
[31] Esterházy: Mars Hung. Cap. XXIII. 190. old.

elpusztulása utáni napon Baranya, Sás és más várak felégetésével, Siklós mellett indultak vissza Pécsre.

Denkmal:

Az eddigi adatoknak megfelelően számol be a hídégetésről. A csapatok oda- és visszavonulása során felégetett falvak és helységek számát — erős túlzással — 500-ra teszi, és megállapítja, hogy az elpusztított terület „hosszú ideig nem szolgál majd semmivel az ellenségnek".[32]

Kalendáriumi krónikásunk személyesen vett részt az eszéki portyán. Szűkszavú, regisztráló adatai mindenben egyeznek a nevezetes vállalkozás többi feljegyzőjével.

4

Februarius.

4. g. hétfő	Jöttünk Szyklos mellől
5. s. kedd	Erkeztünk Peczhez
7. c. csütörtök	Indultunk Peczrül visza
9. e. szombat	Jöttünk el Szygeth Vara mellöl
12. a. kedd	Erkeztünk Segesd ala, mellet hamar megh attak
13. b. szerda	Indultunk el onnat

Draskovich:[33]

„Onnét 4. Februarii vissza Pécs felé tértünk, Siklós felé mentünk (naptár: febr. 4. Szyklos)... Ott semmit se késtünk, hanem mentést mentek a hadak Pécs felé... Odaérkezvén (5) értettük meg, hogy a németek Pécs várát meg nem vették... míg mi a hidaknál fáradtunk, azok csak csintalankodtak a városban... Mivelhogy pedig Bán uram hada már fáradt állapotban volt s a nagy erős téli időben sokan elbágyadtak volt, a vár megvételét elhagyták és másnap mindjárt a hadak haza felé indultak... Visszajövet Bán uram Szegesd alá ment (12) s azt mindjárt aznap megadták a törökök."

Berkeszi:[34]

Szemrehányóan írja, hogy a Pécs városnak ostromához hátrahagyott németek „könnyű munkával megvehették volna" a várost, „ha egyesek (egyek) lettek volna". Zrínyi és Hohen-

[32] Denkmal: i. m. 19. old.

[33] Draskovich: i. m.

Siklós, régi nevezetes mezőváros Eszéktől 6, Pécstől 4 mérföldnyi távolságra. Nevezetessé teszi... a felette emelkedő régi vár, melly egy izolált hegynek csúcsára épült. (Fényes: i. m. 1. köt. 34. old.) Ma: Siklós ötk. Baranya vm. siklósi járás.

[34] Berkeszi: i. m.

lohe között a német csapatok komolytalan harcolgatása miatt már Pécsett erős vita támadt, még Esterházy Pál sem tudta kibékíteni a haragvókat. „Az ördög konkolyt hinte az hadak közé" — írja Berkeszi. — „5. Februarii kelve az egész várost meggyújtánk, mely kimondhatatlan égéssel porrá égett és eljövénk alóla... 8. ejusdem (naptár 9), hogy Szigeth alá érkezénk... Sziget alul az hadak más útra térének Segesd felé. Bán uram 700 lóval Babocsára mene... innen az úr is Segesdre ment... megadta az megijedett török Segesdet."

Vitnyédi:[35]

Pécsről eljőve „Hohenlohe uram az hadakkal Segesd felé tért, mi az úrral, mintegy négyszáz lóval Babocsára... Segesdre érkezvén harmadnap azt is megadták".

Esterházy:[36]

Az eszéki híd elpusztítása után visszamentek Pécsre és látták, hogy Hohenlohe csapatainak ostroma sikertelen. Február 6-án hagyták el Pécset, melyet Zrínyi parancsára felgyújtottak. „Alig hiszem, hogy Szodoma égésénél nagyobb lett volna a tűz" — írja Mars Hungaricusában. Sziget mellett elvonulva Zrínyi Babocsára ment, a sereg többi része Segesd felé ment. „Ím tegnap visszajöttünkben Segesdet is megadták a Törökök" — írja Esterházy február 14-én Segesdről feleségének.[37]

Denkmal:[38]

Febr. 5. „Zrínyi ismét Pécsett..."

Febr. 7. „... az egész város felégetése után de. 10 órakor elvonulnak."

Febr. 9. „Sziget mögé érkeztek... fel akarták égetni, de úgy határozták, hogy nem időznek, hanem későbbre, alkalmasabb időre halasztják."

Febr. 10. „Reggel Zrínyi Babocsa felé, Hohenlohe egyenesen Segesdre indul, azzal, hogy 12-én délben Segesdnél találkoznak."

Febr. 12. Segesd elesik.

Febr. 13. A törökök elhagyják a várat. Zrínyi a fegyverek és a zászlók hátrahagyásával szabad elvonulást biztosít részükre. A főbb embereket túszként visszatartja. Ugyaneznap a csapat egy része elhagyta Segesdet, Berzencze mellett elhaladván Zrínyivár közelében letáborozott.

35 Fabó: Vitnyédi i. m. 360. lev.
36 Eszterházy Mars Hung. i. m. Cap. XXIII. 198—199. old.
37 Eszterházy Pál levelei feleségéhez. Orsz. Levéltár, E. P. nádor iratai 2. köteg 112. sz.
38 Denkmal: i. m. 15—18. old.

Zrínyi február 11-én Babocsáról írt levelet a gráci haditanácshoz. Felsorolja a hadjárat eredményeit, mely során „csupán Segesd nem váltotta be reményünket, pedig, ha ezt is elpusztítjuk, Kanizsát körülzárhattuk volna ... A sereg már Segesd felé van visszavonulóban és én kissé errefelé kitértem ... holnapután visszatérek a sereghez."[39] Segesd elestét február 19-én Csáktornyán kelt, Lipót királyhoz írt levelében említi: „Visszatérőben Segesdet is elfoglaltuk ..."[40]

A kalendáriumi feljegyzések írója február 9-én jelzi Szigetvár melletti eljövetelét, 12-én Segesd megvívását, 13-án Segesdről való elindulását. Krónikásunk tehát nem tartozott ahhoz a kis csapathoz, amelyik elkísérte Zrínyit Szigetvárról Babocsára.[41] Hohenlohével és a többi megyei sereggel — Draskovich-csal és Esterházyval — egyenesen Segesdre vonultak.

5.

Februarius.

14. c. csütörtök	Szent Kyralira[42] mentünk.
15. d. péntek	Ludbregen ettünk ebidet Draskovich János urammal
16. e. szombat	Hainalkor erkeztünk Klenounikra
17. F. vasárnap	Esterház Pál Ur jöt oda
20. b. szerda	Jöt Klenounikra az ...

Krónikásunk Segesd megvívása után földesurával és a megyei csapattal visszatért Horvátországba. Átkeltek a Dráván, Ludbrégen ebédeltek Draskovich Jánossal és másnap megérkeztek Kleounikra. Ide jött február 17-én, vasárnap Esterházy Pál is, ki Segesdről, február 14-én feleségéhez írott levélben már jelezte, hogy „még ma Bán urammal Muraköz felé indulok".[43]

39 Markó: Zrínyi lev. i. m. 131. old. 62. lev.

40 Ua. 135. old. 64. lev.

Segesd (Alsó-felső Segesd) Següsd magyar falu Somogy vm.-ben. (Fényes: i. m. 1. köt. 216. old.) Ma: Segesd ötk. Somogy m. nagyatádi járás.

41 Rohonyi i. m. 111. oldalán azt említi, hogy Zrínyi és Hohenlohe Pécs felgyújtása után különváltak. Így tünteti fel a tanulmányhoz mellékelt térképvázlat is. Berkeszi, Esterházy és a Denkmal idézett helyei, valamint a kalendáriumi feljegyzés alapján megállapítható, hogy Zrínyi és Hohenlohe nem Pécs alatt, hanem Szigetvár után tértek különböző irányba.

42 Sz. Király, magyar falu 225 kath. lak. F. U. H. Eszterházy (I. Zala vm. 516. old.)

Az 1596. évi XCI. tc. Somogy vármegyét — mely Babocsa és Kiskomárom kivételével — török megszállás alá esett, megszüntette és beolvasztotta Zala vármegyébe. Szentkirály község így hol az egyik, hol a másik megye területén szerepel. A török hódítás idején Szentkirály: Szent-Kiral néven a pécsi vilajethez, a mohácsi szandzsákhoz, a berzencei nahijehoz tartozott. A hadjáratok idején sokszor elpusztult, leégett, lakói később — rácokkal keveredve — visszatelepültek. Velics—Kammerer: Magyarországi török kincstári defterek I. 181—189. old. Bp. 1886—1890. (Térkép: Magyar Atlas 23. Somogy vármegye.) Ma: Porrogszentkirály ötk. Somogy m. csurgói járás.

Mars Hungaricusában leírja, hogy csáktornyai tartózkodása után Horvátországon keresztül sietett haza övéihez.[44] Útja során látogatta meg Draskovich János harcostársát. A kalendárium tulajdonosa, mint az emlékezetes hősi események krónikása ezt is feljegyezte naptárában.

II.

A téli hadjárat sikere megteremtette a katonai lehetőséget arra, hogy Zrínyi további terve, Kanizsa elfoglalása megtörténhessék. Lipót császár március 18-án megadta erre az engedélyt, de Zrínyi csak 24 nap múlva kapott értesítést erről. Nagy lelkesedéssel tűzte ki április 8-ra Kanizsa megszállását, de a tüzérségi felszerelést olyan késedelmesen szállították, hogy a határidő kitolódott április 28-ra, az érdemleges tüzérségi támadás pedig csak május 9-én kezdődött meg. Időközben a törökök sietve javították az eszéki hidat, folytak a csapatösszevonások és így minden előny, amit a vidék elpusztítása és a híd felégetése jelentett, Zrínyiék részére lassan kárba veszett. Várható volt, hogy a török felmentő sereg még Kanizsa bevétele előtt megérkezik. A várból egyre szállingóztak ugyan a biztató hírek: Kanizsa ellátása rossz, a védők hangulata elkeseredett. A beküldött kémek és az elfogott pribékek mind azzal biztatták az ostromlókat, hogy a vár néhány napon belül kénytelen megnyitni kapuit. Hasszán pasa, a védők kétségbeesett helyzetét látva többek között ezt írja a nagyvezérhez küldött segélykérő levelében: „A várat ostromló Zrínyi és Batthyany nevű átkozottak a hitetlen magyarokból és németekből vezérletük alatt álló bálványimádó utálatos csapattal... éjjel-nappal folytatják a vívást, azon törekszenek, hogy — ne adja Isten — a várat minél előbb meggyőzzék. Tehát minél előbb hozz segélyt és szabadítsd meg a próféta híveit az ellenségtől történő legyőzetés félelmétől."[45] A nagyvezér segítsége gyorsabban érkezett, mint ahogy az ostrom sikerrel járt. Június 1-én a haditanács elhatározta az ostrom felhagyását. Zrínyi elkeseredetten követi a visszavonulókat. A seregek Új-Zrínyivár környékét, a Muramelléket szállják meg, ezt is nagy nehézségek árán, mert a török előcsapatok szinte velük együtt érkeznek meg a vár alá.

43 L. 37. sz. jegyzet.

44 Eszterházy: Mars. Hung. Cap. XXIII. 202. l. Eundem ego die tertia Czaktornyom comitata fui indequi in Croatiae at per Rabusburgia in Hungaria ad domesticos meos perveni. Similiter et Comes Botyanius, Segesdine cum confiniarijs ad eos redigt.

45 Thury József: Az 1663—64-es évi hadjárat Rasid efendi török historikus művéből. H. K. 1890. 361—499. l.

1.

Martius XXXI. Boyt más hava.

27. b. csütörtök	Isten segitségibül kezdetem az Viniczay epülethez.

Aprilis XXX. Sz. Georgy hav

7. f. hétfő	(áthúzott szöveg) Az mely hadak Kanisa ala mentek ... allottak Zrini Ujvarnal
8. g. kedd	(áthúzott szöveg) Szallotak megh Kanisat, kire Isten segitse ...
10. b. csütörtök (Nagycsütörtök)	Holt megh szegin fiam Istvan

E szakaszban olvasunk először személyes vonatkozású hírt a kalendárium tulajdonosáról. Vinicán építkezik március 27-én, április 10-én, nagycsütörtökön pedig István fia halálát jegyzi fel.

Igen érdekes az, amit Kanizsa megszállásáról ír. Tényként közli, hogy április 7-én Új-Zrínyivár alól Kanizsára indultak a hadak, majd április 8-án megszállják Kanizsát. A valóságban — mint ez ismeretes — nem így történtek az események, amiről krónikásunk is meggyőződött, és később áthúzta a két bejegyzést. Honnan szerzett tudomást arról, hogy a vár ostromát eredetileg április 8-ra tűzte ki Zrínyi? A tervet meglehetősen titokban tartották, csak azokat értesítették erről, akiknek közvetlen támogatására számítottak. A kalendárium tulajdonosa valószínűleg úrától: Draskovich Jánostól hallotta a hírt, aki Zrínyi hűséges embere volt és minden vállalkozásában részt vett.

Kanizsa április 8-ra tervezett megszállásáról Zrínyi és Vitnyédi levelei őriznek adatokat.

Zrínyi:

Esterházy Pálhoz 1664. március 28-án Csáktornyáról írt levelében:[46]

„Az en szándékom penigh úgy vagyon, hogy niolczadik napian Aprilisnak szalanank megh Kanisat ..."

Moro M. kereskedőhöz, velencei ügynökéhez írja 1664. március 30-án:[47]

46 Markó: i. m. 138. l. 66. lev.
47 Uo. 140. l. 67. lev.

„Most éppen azon vagyok, hogy Kanizsa ellen ostromot indítsak és remélem 8 napon belül (április 8 körül — kiemelés tőlünk) megkezdhetem."

Bonzi beziers-i püspökhöz, XIV. Lajos francia király követéhez 1664. április 21-én:[48]

„Kanizsa ostromát, melyet f. hó 8-ra terveztünk, bizonyos nehézségek és akadályok felmerülése folytán el kellett halasztani. Remélem mégis, hogy 27—28-án kétségkívül megkezdhetjük."

Emlékirata I. Lipót királyhoz 1664. július 17-én:

„. . . az ostrom napját április 8-ra tűztem ki . . ."[49]

Vitnyédi:

Kecskésnek Sopronból, 1664. március 28.[50]

„Húsvét után (április 15 — kiemelés tőlünk) megszálljuk Kanizsát, de ne hirdesse kegyelmed . . ."

Zichynek, 1664. április 3.[51]

„. . . az estve vettem ő Nga levelét, kiben írja, hogy isten ő szent fölsége kegyelmes gondviseléséből ezen holnapnak nyolczadik napján Kanizsát ő Nga megszállja . . ."

Ugyanezen a napon Vitnyédi a nádornak[52] is levelet ír, melyben ugyancsak közli Zrínyitől vett friss értesülését Kanizsa április 8-ra tervezett megszállásáról.

Dvornikovicsnak, 1664. április 6.[53]

„. . . íme 8. presentis resolutioja, megszállja Kanizsát . . ." De Vitnyédi már aggódik, mert olyan híreket is kapott, hogy nehézségek vannak az ostrom megindítása körül.

Kalendáriumunk áthúzott szövegrésze újabb bizonyítéka annak, hogy szerte az országban mennyire lelkes aggodalommal kísérték a hazafiak Zrínyi kanizsai tervét.

2.

Aprilis

28. f. hétfő Szallotak megh Canisat.

Majus XXXI. Pünkösd hava.

1. b. csütörtök Keztek luni Canisat.

Zrínyi:

„Összegyűlt csapataimmal tehát április 19-én Kanizsa alá

48 Uo. 144. l. 70. lev.
49 Uo. 152. l. 74. lev.
50 Vitnyédi lev. 177. l. 377. lev.
51 Uo. 182. l. 383. lev.
52 Uo. 184. l. 384. lev.
53 Uo. 186. l. 387. lev.

vonultunk. Az ostrom első napjául egyhangú határozattal április 28-át tűztük ki."[54]

Esterházy Pálhoz: „Pro 27 presentis menel töb s öregeb Algyut magaval hozvan maga Népével jöjön el Kegyelmed Kanisa alá . . ."[55]

VII. Sándor pápához: „Már huszadik napja, hogy Kanizsát körülzártam, mely valóban nem oly megvívhatatlan, hogy el ne foglalhatnám . . ." A levél dátuma május 21. Zrínyi a vár ostromát április 30, illetve május 1-től számítja.[56]

Denkmal:[57]

Április 28. „Az Új-Zrínyivárnál lezajlott összeütközés után fényes nappal elindultunk és megérkeztünk Kanizsa alá . . . a törökök a várba húzódtak vissza."

Május 1. „Az éjjel 5 helyen megkezdték a tüzérségi előkészületeket."

Evlia Cselebi:[58]

„Kanizsa felől megszakítás nélkül hallatszott az ágyúdörgés és annak sem éjjel, sem nappal szünete nem volt . . . Hét király háromszázezer emberrel és hét oldalról hetven darab báljámez ágyúval ostromolja a várat."

3.

Majus.

8. b. csütörtök	Cherelte el az en tiztartom Chikulin Ur tiztartojaval az . . . földben valo reszit, adot 13 holdat . . . földben helébe, olliant es olij jó földet és amit az Ur engedelmebül. Felső reszekben . . . . . masikh ket hold földet.
is.	Erdioedi Tamás Ur jobbagi . . . . . Czaszar Varáchot, . . . Ivannak az en jobbagiomat.

Ismét néhány — nehezen olvasható — személyes vonatkozású bejegyzést olvasunk. Tiszttartója elcserélte egyik földrészét és helyette olyan jó földet kapott, hogy krónikásunk megelégedéssel regisztrálja ezt is. A birtokcsere „az Ur engedelme-

54 Markó: i. m. 152. l. 74. lev.
55 Uo. 138. l. 66. lev.
56 Uo. 148. l. 72. lev.
57 Denkmal: i. m. 27. l.
58 Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai 1660—1664. Ford. és jegyzetekkel: Karácsonyi Imre. Bp. 1904. Török—magyarkori történelmi emlékek. 498. l.

bül" történt, tehát kalendáriumunk tulajdonosa birtokos kisnemes lehetett, bizonyára bérelt is urától, Draskovichtól néhány holdat. Az, hogy tiszttartója is volt, arra utal, hogy jó anyagi körülmények között élhetett.

Erdődy Tamás,[59] kit a feljegyzés említ, a horvátországi nagybirtokos Erdődy családnak volt legifjabb tagja. A jobbágyokra vonatkozó feljegyzés nem világos. Császár Varács neve és egy Iván keresztnév aránylag jól kibetűzhető. Krónikásunk „az en jobbagiomat" említi, ami megerősíti birtokos nemes voltát.

4.

Majus.

21. a. szerda — Indultam Viniczrul Canisa ala, Babolczan keresztul.

22. b. csütörtök — Indultam onnet Canisa ala.

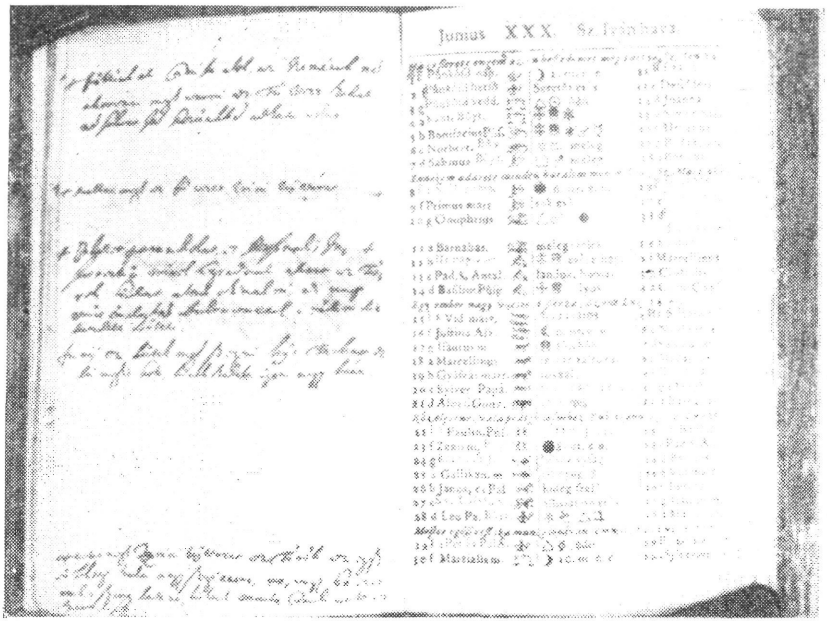

[59] Nagy Iván: i. m. Erdődy család.

Június XXX. Sz. Iván hava

1. E Pünkösd vasárnap. Jöttünk el Canisa alol, az nemetek nem akarvan megh varni az Fü Vezer hadat, nem sokara Isten kezünkbe adhatta volna.

Krónikásunk május 21-én indult el lakóhelyéről, Vinicáról Kanizsa alá. Bizonyára urához, Draskovichhoz csatlakozott, kinek csapatai már a vár alatt voltak. Megérkeztekor még javában folyt a harc, melyben ő is részt vett, majd június 1-én azzal a keserű sóhajjal, hogy „nem sokara Isten kezünkbe adhatta volna", — kalendáriumunk tulajdonosa is elhagyta a vár környékét.

Zrínyi jól tudta és Lipót királyhoz írott emlékiratában részletesen beszámol arról, hogy az ostromhoz „legkedvezőbb alkalom így elmúlt, s már azt hittem, hogy a dolog teljesen elmarad, mert nyilvánvaló volt, hogy ilyen kis sereggel Kanizsát ostromolni és a felmentő sereg ellen, amely (mivelhogy annyira késlekedtünk) a nyakunkba szakad — védekezni nem tudunk... De Kanizsa még így is olyan állapotba jutott — mint azt később a foglyoktól megtudtuk, hogy meg kellett volna magát adnia, ha még 5—6 napig kitartunk."[60]

Vitnyédi, ki betegsége miatt nem vehetett részt a vár ostromában, június első napjaiban Dvornikovicsnak írt levelében ugyancsak Kanizsa mielőbbi elestét reméli.[61]

„... köveskuti Baly híres és nevezetes pribék vala, azt mondotta az uramnak, ne siessen igen és népét is ne vesztegesse, mert úgyis feladják, mivel élések nincsen... oly reménységben is vagyok, hogy rövid napok múlván kezünkbe adja isten... az pribék biztatja az urat, vér nélkül is megveszik..."

Esterházy a kanizsai táborból írja feleségének május 6-án:[62] „Én tegnapelőtt ide érkezém Kanisa alá... már lövetem is az várat..." Nagy lelkesedéssel bízik az ostrom sikerében, és május 24-én úgy véli: „... mostan az Vár Kapuját lőjük, gondolom harmadnap alatt eldől... Talán Isten rövid nap jól aggya az dolgot."[63]

A török felmentő seregek azonban egyre közeledtek, a német katonák zúgolódtak, — a helyzet tarthatatlanná vált. Hohenlohe és Strozzi sürgetésére az ostromlók elvonultak, „... és így kénytelen-kelletlen nekem is velük kellett elfutni. Sőt még azt sem tudtam elérni, hogy málháinkat már jóelőre rendezve

60 Markó: i. m. 152. l. 74. lev.
61 Vitnyédi lev. j. m. 206. l. 407. lev.
62 Eszterházy Pál levelei 2. köteg. 115. sz.
63 Eszterházy Pál levelei 2. köteg. 119. sz.

egyszerre indítsuk el. Így tehát minden összekeveredett és a nagy zűrzavarban elveszett" — írja elkeseredetten Zrínyi.[64]

Vitnyédi szinte nem hisz a híreknek, hogy „Strozy letevén az fegyvert elindult, utána Hohenlohe, azután kegyelmes urunk is könnyes szemmel ment el Kanisa alól..." — és jó néhány levelében egyre csak arról tanakodik: „miért solváltatot az kanisai obsidio?"[65]

A török források lelkendezve emlegetik a felmentő sereg megérkezését, a szorongatott ostrom után kissé meglepetésszerű volt a könnyű győzelem. Cselebi közli, hogy a török felmentő sereg közeledtére az ostromlók „Sátorukat, poggyászukat, hadifelszerelésüket, ágyúikat, megszámlálhatatlan kincseiket hátrahagyva félelemmel és rettegéssel elfutottak."[66] Rasid Efendi elbeszélése szerint a vár alá érkező nagyvezér elé „Kasszán kanizsai pasa és a vár előkelői díszmenetben mentek"[67] és a nagyvezér a védőket megjutalmazta.

Esterházy június 6-án Vatról írja feleségének: „Az német had nagy gyalázatosan el menne Canisa alól..."[68]

Ez a közhangulat tükröződik krónikásunk soraiban is.

III.

Új-Zrínyivár a menekülő magyar és német csapatok utolsó menedéke. Bécsben különösen azért keltett aggodalmat Kanizsa eleste és a töröknek Új-Zrínyivárhoz érkezése, mert nyitva állt az út Stájerország felé. Montecuccolit bízzák meg a főparancsnoksággal, aki azért ítéli jelentéktelennek a végvár védelmét, mert elgondolása szerint a török amint erőit összevonta, Bécs ellen fordul majd, tehát a Rábánál kell útját állani. Zrínyi mindenáron tartani akarja, hiszen ami a birodalmi hadvezetés szempontjából jelentéktelen, az a magyarságra nézve létkérdés. Napról napra kénytelen tapasztalni, hogy ennek érdekében nem tehet semmit. Elhagyja a tábort, Új-Zrínyivárt pedig kiürítik. A törökök heves harc után elfoglalják, majd felrobbantják Jenikala-t (Új-Zrínyivár török neve), melynek ostrománál, mint Cselebi írja, „ezerenként lett vértanú a mohamedán harcosokból".

64 Markó: i. m. 152. l. 74. lev.
65 Vitnyédi lev. i. m. 205. l. 406. lev., 207. l. 408. lev., 210. l. 412. lev.
66 Cselebedi: i. m. 501. l.
67 Rasid: i. m.
68 Eszterházy Pál levelei 2. köteg, 212. sz.

1

Június 8. E. 1. Szentháromság vasárnap	Szallota megh az füvezer Zrini Uj Varat
11. a. szerda	... mivel Legradnal akart az Török hidat altal cshinalni, ez nap en is indultam Dubravarrul. eodem die kezdete lüteti Junij .. lütek megh szegeni Kys Farkasst az ki megh holt, kinek halal igen nagy kaár.

A nagyvezér minden előkészületet megtett Új-Zrínyivár ostromára. Ortelius adatai szerint[69] június 8-án kezdte meg a vár lövetését.

Vitnyédi június 10-én már hallotta ezt, mert levelében írja: „Itt minálunk iszonyú az sok rosz hír ... az törökök Zriny Újvárat megszállották, erősen lövik."[70]

Krónikásunk azt írja, hogy június 11-én, aznap, amikor a török Légrádnál hidat akart verni, indult el Dubraváról. Tehát Kanizsa ostromának felhagyása után visszatért Horvátországba, ahonnan a szorongatott Muraköz védelmére sietve visszatért a hadbaszálltakhoz.

Kiss Farkasról szóló feljegyzése értékes megemlékezés. Zrínyi e legkedvesebb vitéze török születésű volt, mohamedánból lett kereszténnyé. Zrínyit minden vállalkozásában elkísérte, a törökök réme volt, az egész ország csodálta vitézségét. A diadalmas téli hadjárat befejezése után ő lett Berzence parancsnoka.[71] Egyes források Kis Forgács néven emlegetik. Krónikásunkkal együtt meggyászolta elestét Zrínyi minden híve. Esterházy is megírja feleségének Farkasfalváról június 15- (17?)-én: „Kis Farkas az minap elveszett."[72]

2.

Június 30 f. hétfő	vette megh Zríni Új Varat az Török az egisz eö Fölsége hada nagy szigienere, 50 vagy 60 ezer ember szeme latara, kiknek Monte Cuculi volt az genralisok.[73]

69 Denkmal: i. m.
70 Vitnyédi: i. m. 213. l. 414. lev.
71 Draskovich: i. m.
72 Eszterházy Pál levelei 2. köteg, 122. sz.
73 Széchy: i. m. 5. k. 101. l. 3. sz. jegyzet.

Július XXXI. Sz. Jakab hava

7. f. hétfő — Zríni Új Varat vetettek fel porral az Törökök ezen nap kezdet az Tabor is elszallani Canisa ala.

Krónikásunk Zrínyivár védelméről nem közöl részleteket, csak a két végső eseményt, a vár elfoglalását és a törökök által való felrobbantását regisztrálja. Mindkét dátum pontos.

Esterházy június 30-án még a zrínyivári táborból ír feleségének,[74] beszámol arról, hogy a vár alá fúrt török aknák felrobbantak, és arról, hogy „az Török Generális ostromot bocsátott az várra, mintegy 10 000 embert, kik az harmadik ostromra, mintegy 10 óra tájban délelőtt meghvevék az várat..."

Montecuccoli így adja elő a történteket:[75] „A törökök 30-án kora reggel egy aknát robbantottak fel... miután meggyőződtünk, hogy a védelemnek a megjelölt helyeken egy csekély árkon és egy palánk cölöpzeten kívül más eszköze nincs, meghagytam Tasso alezredesnek, hogy miután az erődöt többé védelmezni nem képes... robbantsa föl..."

Zrínyi súlyos felháborodással ír június 30-án a grátzi titkos tanácsnak:[76] „Ami szinte hallatlan eset, s mire még a történetírók sem emlékeznek, lelkem nagy fájdalmára megírom Kegyelmes Uraimnak, hogy az én új váramat, amely teljesen sértetlen volt, sem az ágyúk nem rombolták össze, sem földalatti aknákkal nem volt aláaknázva, ma úgyszólván puszta kézzel, egy szál karddal az ellenség elfoglalta és megszállotta a mi nagyobb létszámú hadseregünk szemeláttára..."

Július 7-én a török nagyvezér az erődöt felrobbantotta, azoknak az aknáknak segítségével, melyeket még Montecuccoli fúratott az erőd alá és amelyeket a kivonuló védősereg a nagy zűrzavar miatt elmulasztott meggyújtani.

A török történetírók örömmel emlékeznek meg az eseményről. Cselebi közli,[77] hogy a nagyvezér rendelkezése szerint „a várat pokoli tűzzel kívül-belül felégettük s hamvait a levegőbe szórjuk".

Rasid szerint[78] a nagyvezér „fontolóra vevén, hogy e vár az ellenség ármányától és ravaszságától semmi módon nem oltalmazható: aknák segélyével felgyújtatta és leromboltatta".

Vitnyédi július 12-én Sopronban már tud a vár elestéről

74 Eszterházy Pál levelei 2. köteg, 127. sz.
75 Idézi: Rónai—Horváth: Az 1664-ik évi hadjárat és a szentgotthárdi csata. H. K. 1891. 328. l.
76 Markó: i. m. 131. l. 62. lev.
77 Cselebi: i. m.
78 Rasid: i m.

és megírja, hogy „az török az elmúlt hétfőn meggyújtotta az faépületét az várnak és porral fölvetette".[79]

Új Zrínyivár elestét a magyar közvélemény a német hadak szégyeneként rótta fel, a Zrínyi—Montecuccoli ellentét egyik fő okát ebben is látta a későbbi történetírás.[80] Krónikásunk őszinte felháborodása megható visszhangja az általános és tehetetlen elkeseredésnek.

3.

Július	
14. f. hétfő	Az Nemet, Magiar Tabor indult visszsza Muraközbül. Szallott ..... -hoz. Kys Komaromot (e) heten vítta megh s elrontata az Török.
18. c. péntek	Az Horvath tabor is oszlot el.

Krónikásunk a hadak eloszlásáról tudósít bennünket. Kiskomárom elfoglalásáról írt feljegyzése, mint eddig is, ezúttal is pontos dátumot közöl. Rasid effendi közli,[81] hogy a július 12-i török haditanács rendelte el a Kanizsa közelében levő Kiskomárom elfoglalását.

Esterházy július 16-án a hódasányi mezőről feleségéhez írt levelében említi,[82] hogy „Kiskomáromot megvette az török az elmúlt hétfőn".

Montecuccoli július 17-én értesült Kiskomárom elestéről,[83] ami elég aggodalmat okozott számára, mert nem tudta, hogy a török merre veszi tovább útját.

A kalendárium tulajdonosa a hadjáratra vonatkozó utolsó bejegyzéseként július 18-án említi a horvát tábor eloszlását. Valószínűleg ezekkel együtt tért haza Horvátországba.

IV.

Kalendáriumunk augusztus, szeptember és október hónapokra nem közöl semmiféle feljegyzést.

79 Vitnyédi lev. 222. l. 425. lev.
80 Perjés: i. m. 1962. 1—2. 43. l.
81 Rasid: i. m.
81 Kis-Komárom magyar mv. Keszthelytől délre 3 mérföldnyire Zala vármegyében. [I. 498.] Fényes: i. m. Ma: ötk. Zala m. nagykanizsai járás.
82 Eszterházy Pál levelei 2. köteg, 131. sz.
83 Rónai—Horváth: i. m.

November XXX. Sz. András hava

15. d. szombat	*(piros betűs ünnep: Lipold Hercz.) a név áthúzva!*
18. g. kedd	Groff Zrini Miklost Horvath Orszagi Bant vadászatban egy eördög megh ölte.[84]

A kalendárium tulajdonosa vastag vonallal húzta ki Lipót nevét naptárából. Eddigi feljegyzéseiből áradó hangulat alapján feltehetjük, hogy a hadjáratok tapasztalatai, a megpróbáltatások, a német hadvezetés tehetetlensége feletti elkeseredés töröltette ki vele a meggyűlölt uralkodó nevét.

Zrínyi Miklós haláláról írt feljegyzése ugyancsak pontos naptári dátum. Az „eördög" kifejezés arra utal, hogy krónikásunk is, mint sokan mások, a bécsi udvar ármánykodásának tartották a hős váratlan halálát, nem tudtak napirendre térni afelett, hogy a csaták ezer veszélyét kiállott Zrínyi most ilyen tehetetlenül vérzett el. „A szerencse játéka és a balsors szeszélye — írja Sagredo —, hogy az oly tüneményes hős, mint Zrínyi Miklós, ki annyiszor tusakodott a törökkel, egy vaddisznó ellen, vadászat esélyei közt lelte halálát."[85]

December XXXI. Karáczon hava.

19. c. péntek	Szép tiszta időben 3 és 4 között delután hallatot és látatot az egész országban, egy hatalmas, eghnek valo megh nilasa, nagy rözgesel s abbul mint egy nagy tüzes labda szetszakadvan az Drava mentiben eltünt.[86]
21. E 4. vasárnap	Szegin volt Zrini Miklosnak Temetise Muraközben.

Zrínyi temetéséről szóló bejegyzése pontos dátum. A hős — végrendelete szerint — egy hónapig feküdt ravatalon. Érckoporsóban temették el, fényes szertartás, hadi lobogók között ősei sírboltjába, a Szent Ilona kolostorban. „Szegin volt Zrini Miklos"-sal a nemzet sorsáért aggódó hazafiak igaz reménysége szállott sírba.

[84] Széchy: i. m. 5. k. 164—202-ig teljes részletességgel ismerteti Zrínyi halálával kapcsolatos körülményeket.
[85] Idézi: Széchy: uo. 177. l. 5. sz. jegyzet.
[86] Rapcsányi—Tóth: Nagyfényű tűzgömbről szóló kéziratos feljegyzés egy régi magyar kalendáriumban. Természettudományi Közlöny 1962. július. 329. l.

Kalendáriumunk tulajdonosa, a nagy események névtelen krónikása, bizonyára életének legnagyobb élményei között őrizte a szűkszavú pontossággal lejegyzett emlékeket. Hadi vállalkozások és otthoni munkálkodások között írott sorai hiteles történeti forrásként őrzik az 1664-es téli és tavaszi hadjáratok hol „jó szerencsével", hol anélkül váltakozó eseményeit.

DOKUMENTUMOK A MAGYAR ELLENÁLLÁSI MOZGALOM TÖRTÉNETÉBŐL A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ IDEJÉN

Jellemző vonása a magyar ellenállási mozgalom történetének a második világháború idején az, hogy a rendkívüli nehézségek közepette is egyre inkább kibontakozó hazai antifasiszta ellenállási harc mellett igen jelentős volt azoknak a magyaroknak a száma, akik az ország határain kívül ragadtak fegyvert a fasizmus ellen.

A Horthy-Magyarország a fasiszta Berlin—Róma—Tokió tengelynek volt a tagja. A Horthy-fasizmus vad ellenforradalmi rendszer volt, amely, miután a Magyar Tanácsköztársaságot az imperialista hatalmak segítségével vérbe fojtotta, minden haladó erő, főképpen pedig a kommunisták kegyetlen üldözéséhez kezdett. A halál, a börtön és az internáló táborok elől tízezrek kényszerültek emigrációba. A politikai üldözötteken kívül, akik a Szovjetunió mellett Közép- és Nyugat-Európa polgári demokratikus rendszerű kapitalista államaiban kerestek menedéket, több ezerre rúgott azoknak a száma, akiket a nyomor, a munkanélküliség kényszerített kivándorlásra ezekbe az országokba. Így a magyar politikai és gazdasági emigráció száma a már említett országokban jelentős méreteket öltött.

Az országon kívülre szakadt magyar antifasisztáknak hazafias és internacionalista kötelességüknek tekintették a náciellenes harcot azon a földön, ahová a fasiszta rezsim nyomora, politikai üldözése, vagy a háború sodorta őket.

A különböző népek felszabadítási harcának segítségére siető magyarok megértették, hogy a Szovjetunió, Franciaország, Lengyelország, Csehszlovákia, Jugoszlávia, Belgium és más országok területén a fasiszták ellen vívott harc a magyar nép szabadságáért is folyik.

E népek ellenállási harcaiban részt vett magyarok a politikai és gazdasági emigráció soraiból, az illető ország területén átvonuló, vagy ott tényked magyar katonai alakulatokból, il-

letve frontmunkákra kényszerített munkászászlóaljakból megszökött katonák és munkaszolgálatosok, valamint a hitlerista börtönökből és haláltáborokból megszökött, vagy azokból kiszabadított üldözöttek közül kerültek ki.

A továbbiakban azon magyar ellenállók harcairól szeretnénk egészen vázlatos képet nyújtani, akik a Szovjetunió területén, a szovjet partizánok soraiban küzdöttek a fasiszta hadak ellen.

A második világháború idején a szovjet nép ellen küldött magyar csapatok katonáiból és a kihurcolt munkaszolgálatosokból már 1942 folyamán százszámra mentek át a szovjet partizánokhoz a brjanszki erdő környékén, Fehér-Oroszországban és Ukrajnában.

A német fasisztáknak és csatlósaiknak a keleti fronton bekövetkezett sorozatos vereségei hatására a fegyelmi helyzet a magyar hadseregben erősen romlott. A partizánvadászatra küldött 33. ezred 3. zászlóalja parancsnokának 1942. április 6-án kelt rádiótávirata arról panaszkodik, hogy a fegyelmileg igen leromlott katonákkal — akik nem akarnak harcolni a partizánok ellen — nem tudja feltartóztatni a szovjet partizánok erős nyomását. A rádiótáviratot a következő szavakkal fejezi be: „Attól félek, hogy ha ezeket a katonákat nem váltják le, fegyvereiket ellenünk fordítják."[1]

Gyakorivá váltak a partizánok elleni harcra utasító parancsok nyílt megtagadásai. A megszállt Olevszk helyőrségének 150 magyar katonáját, mert megtagadták a parancsot, lefegyverezték és speciális táborba szállították.[2]

1942. június 17-én a szovjet partizánparancsnokság jelenti Ponomarenkó marsallnak, hogy a szuzemi májusi harcban egy magyar zászlóalj megtagadta a harcot a partizánok ellen, amiért a magyar zászlóaljat a németek repülőgépekről bombázták. Igen sok magyar lett a bombázás áldozata. 10 magyar átszökött közülük a szovjet partizánokhoz, s a „Vorosilov otrjád"-ban kiválóan harcoltak. A partizánok oldalán hősi halált halt magyarnak hősi temetést rendezett a szovjet partizánegység.[3]

1943 februárjában Luck városában egy nagyszámú magyar csoportot a Gestapo agyonlőtt, mert kijelentették, hogy nem harcolnak a partizánok ellen.[4]

Ezekből, s a még felsorolható példák sorából kitűnik, hogy

[1] Архив быв. комиссии по истории Великой Отечесвенной Войны Академии наук УССР (a továbbiakban Архив комиссии). ф. 2, д. 22, л. 316. Idézi: Ф. П. Шевченко, Новая и Новейшая История 1961. № 5. 93. old.
[2] Архив комиссии, ф. 1, д. 56, л. 37. Idézi: Ф. П. Ш. 96. old.
[3] Архив ИМЛ. ф. 69, оп. 1, д. 61, л. 165—168, 171—174, 180. old.
[4] Архив комиссии. ф. 3, д. 11, л. 2. Idézi: Ф. П. Ш. 96. old.

sokan azok közül a magyar katonák közül, akiket partizánvadászatra vetettek be, nem voltak hajlandók végrehajtani a kiadott parancsot, hanem inkább kapcsolatot igyekeztek keresni a szovjet partizánokkal, átszöktek hozzájuk, hogy velük együtt fegyverrel küzdjenek azután az egyre jobban felismert igazi ellenség ellen. A szovjet partizánok a magyar katonákat röplapokon szólították fel arra, hogy ne harcoljanak a partizánok és a szovjet nép ellen, hanem álljanak át az ő oldalukra.

Egyesével és csoportokban álltak át magyarok a szovjet partizánok oldalára, s a szovjet partizánok soraiban aktívan részt vettek a megszállók elleni harcban.

1942 júliusában Kovpak partizántábornok, a Szovjetunió Hőse, magasabb partizánegységének egyik otrádja támadást intézett Észak-Ukrajna Sztaraja Guta falujában a 47. magyar ezred ellen. A partizánok szétverték a megszálló helyőrséget. A harcok után kb. 40 magyar katona és munkaszolgálatos állt át a partizánokhoz és kérték, engedjék meg nekik, hogy mint partizánok harcolhassanak a közös ellenség, a német fasiszta területrablók ellen. Kérésüket a szovjet partizánparancsnokság teljesítette.[5]

Kovpak partizánjai között a magyarok, a Brjanszki erdőben, a Gyeszna, Dnyepr és Pripjet mentén, a belorusz és ukrán földeken, a Kárpátok lábainál, dicsőséges harcoknak voltak hős harcosai. D. Bakredze, a Szovjetunió Hőse, Kovpak magasabbegységének partizánharcosa írja, hogy: „A magyar partizánok számos dicső hőstettet hajtottak végre, remek, bátor harcosok voltak."[6]

1942 végén az oreli körzetben már jelentős számú magyar csoport harcolt a szovjet partizánok soraiban, amit az is igazol, hogy a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 25. évfordulójának ünnepén a magyar partizánok előtt külön magyar nyelvű ünnepi beszédet is tartottak.[7]

1943 végén, 1944 elején, amikor a harcok már Magyarország határaihoz közeledtek, a katonatömegekben és a magyar lakosságban is nőtt az ellenszenv a fasizmus és annak rablóháborúja ellen. A hitlerista csapatok vereségét a magyar hazafiak a fronton és a hátországban egyaránt örömmel fogadták, mert ez közelebb hozta számukra a háború befejezését, a magyar nép szenvedéseinek megszűnését. A partizánokhoz átálló magyarok száma egyre növekedett. Kovpak csapataiban

5 Г. Базима. Слидами великого рейду Киев 1959, см. 157. Idézi: П. Ф. Ш. Uo. 95. old. L. a 2. sz. dokumentumot is.

6 Д. Бакрадзе. Кровью героев. Тбилиси, 1955. стр. 183. Idézi: П. Ф. Ш. 95. old.

7 Архив ИМЛ. ф. 69, оп. 1, д. 61, л. 281, 287, 291. old.

harcoló magyar csoportok létszáma meghaladta a 100 főt. Ezen magyar csoportok egyikének vezetője, s az egész partizán zászlóalj komiszárja, Tóth József, fiatal, Debrecen környéki parasztfiú volt, aki a Bugon való átkelés után Lengyelország területén rohamra vitte csoportját a fasiszták ellen, s e harcban Hvojanovka falu mellett, 1944. március 20-án hősi halált halt.

Jegyzetfüzetében e tiszta szívű magyar hős hitvallásának néhány sora maradt ránk: „Én büszke vagyok arra, hogy a magyar nép fia vagyok. Az a nagy tisztesség és szerencse jutott osztályrészemül, hogy védelmére kelhetek második hazámnak, Oroszországnak. Az ő ellensége — a mi ellenségünk. Oroszországért harcolva közelebb hozom a magyar nép felszabadulásának napját. Milyen kár, hogy nem minden honfitársam érti ezt meg... Eljön az idő, hogy megértik... Oroszország nélkül Magyarország szabaddá válása lehetetlen!"[8]

A *„Cskálov otrjád"* 41 főt kitevő magyar csoportja a szovjet partizánok oldalán több mint 30 vállalkozásban vett részt. A harcokban ennek a csoportnak is igen nagy volt a vesztesége, közülük mindössze tízen maradtak életben.

1943 közepén a Choinicki körzetben működő *„Szuvorov brigádban"* 20 magyar harcolt, akik a szovjet hadsereg oldalán Choinicki bevételénél tűntek ki.

Naumov tábornok, a Szovjetunió Hőse, partizánhadseregének *„Cservoni"* osztagában is harcolt egy 5 fős magyar csoport.

A Pripjet-mocsarak környékén több magyar partizán csoport is működött.

— Egy 13 fős, Fjodorov partizántábornok, a Szovjetunió Hőse, volhiniai partizánhadseregében, akik különösen Kovel ostrománál tüntették ki magukat;

— a másik, Szatanovszki lengyel ezredes partizánegységében.

Harcoltak ezenkívül magyarok az ugyancsak ezen a területen működő Dagya Petya ezredében, valamint a *„Pripjet osztagban"* és a csernyigovi kerületben a *„Hazáért"* egységben.

A Breszt-Litovszk környékén tevékenykedő *„Csernyák"* partizánosztagban 16 főből álló magyar egység volt.

Magyarok harcoltak még Ukrajna területén Oduchi, Begma és Grabcsák partizánegységeiben és más szovjet partizánosztagokban is.

1943 nyarán a Szovjetunió területén élő magyar antifasiszta hadifoglyok legjobbjai — az MKP Külföldi Bizottsága segítségével és vezetésével — attól a hazafias vágytól vezérelve,

[8] „Партизанские Были" м., 1958, стр. 260. Idézi: П. Ф. Ш. 98. old.

hogy a magyarok a fasizmus leverésében nagyobb részt vállaljanak, s ezzel segítsék népük és országuk felszabadítását, Magyar Légió megszervezéséhez fogtak. A mozgalom szervezésére a hadifogolytáborok küldötteiből Krasznogorszkban megalakították a Nemzeti Bizottságot. A legénységi állományú katonák, munkaszolgálatosok és alacsonyabb rendfokozatú, főleg tartalékos tisztek lelkesedése azonban megbukott a hadifogoly tábornokok, törzstisztek és hivatásos tisztek nagy részének ellenállásán, akik elzárkóztak a légióban való részvételtől. A Magyar Légió szervezésének sikertelenségében más okok is közrejátszottak, de a magyar antifasiszta hadifoglyok, katonák, tisztek és munkaszolgálatosok tömegeinek akaratán nem múlott, hogy a csehszlovákok, lengyelek, jugoszlávok és románok antifasiszta katonai alakulatai után nem jött létre a magyar antifasiszta hadifoglyok fegyveres alakulata.

1944 júniusában az antifasiszta ellenállási mozgalom élén álló MKP — a csehszlovák és román Kommunista Párttal együtt — Ukrajna Kommunista Pártja Központi Bizottságához fordult azzal a kéréssel, hogy nyújtson segítséget az ország területén kibontakozó ellenállási mozgalom kiterjesztéséhez.

Az Ukrán Kommunista Párt Központi Bizottsága útmutatásai alapján a Partizán Mozgalom Ukrán Törzse, a magyar, román, csehszlovák kommunista pártok képviselőivel együtt részletesen kidolgozták a tennivalókat. A legnagyobb segítséget a partizánharcokban igen gazdag tapasztalattal és jártassággal rendelkező szovjet partizánok nyújtották.

Mintegy 11 szovjet—magyar vegyes állományú, úgynevezett „szervező" partizánegység (kb. 166 fő) került bevetésre Magyarország akkori területére.[9]

Ezek közül a legjelentősebb volt a Kárpát-Ukrajna területén Munkács környékén működő, zömükben magyarokból álló *Rákóczi*-egység. Az egység működése kezdetén, 1944 augusztusában, 30 főt számlált, s 1944. október 25-én, amikor egyesültek a szovjet hadsereggel, a harcokban közvetlenül részt vevők — nem számolva a nagyszámú segítőt — száma 163 fő volt. Az osztag harctevékenységeinek színhelye a Buzsora-hegy környéke, Munkács és Szojva körzetének községei voltak.

A Rákóczi-csoport harcainak eredményeként megsemmisült: 7 mozdony, 30 katonasággal teli vagon, 27 vagon lőszer, 22 vagon katonai felszerelés. Felrobbant egy vasúti híd, fel-

[9] Архив ИМЛ. ф. 1, оп. 14, ед. жр. 905, л. 265—270. old.

gyúlt 2 teher- és 1 személyautó. Működésük alatt több száz ellenséges katonát tettek ártalmatlanná.[10]

Hadizsákmány: 189 puska, 40 géppisztoly, 15 golyószóró, 3 géppuska, 3 aknavető, 40 ló, 8 szekér, 1 személyautó, 1 motorkerékpár, 2 kerékpár, 5 nyereg, 10 lószerszám, 3 rádióállomás, 1 mozgókonyha.

A partizáncsoport összfegyverzete 1944. október 25-én, a szovjet hadsereggel történt egyesüléskor: 84 géppisztoly, 17 golyószóró, 19 pisztoly, 210 puska, 6 rádió, 3 aknavető volt.[11]

A csoport halottakban 21, sebesültekben 12 főt vesztett.

Ugyancsak Kárpát-Ukrajna területén, Ungvár környékén működött a *Bujanov—Lencsés*-csoport is. Az ejtőernyővel leereszkedő csoporthoz időközben sok helyi lakos csatlakozott, úgyhogy együttes létszámuk elérte a 87 főt.

Több százra tehető azoknak a magyaroknak a száma, akik nem csoportokban, hanem a szovjet hadsereg különböző egységeinél egyenként, mint tolmácsok, frontpropagandisták, vagy éppen partizáncsoport szervezők működtek és szereztek becsülésre méltó érdemeket.

1

1942. V. 7.

A szovjet partizánok levele a magyar honvédekhez. Elmondják, hogy miért kezdték meg az ellenállást s beszámolnak sikereikről is. Soraikba hívják a magyar katonákat.

Olvasd el és add tovább bajtársaidnak!

Orosz parasztpartizánok levele
a katonazubbonyba öltöztetett
magyar parasztokhoz

Mi, orosz parasztok, saját országunkban, saját földünkön dolgozunk. Itt dolgoztak ősapáink, nagyapáink és apáink. Minden talpalatnyi orosz földet verejtékükkel öntöztek meg.

A szovjeturalom alatt nekünk, orosz parasztoknak, szabad,

[10] Beszámoló az Uszta—Priscsepa partizánosztag tevékenységéről. HL., Partizángyűjtemény. Sz/106. sz. Másolat.
[11] Uo.

örömös élet jutott osztályrészül. Bennünket nem szipolyoznak ki vérszopó földbirtokosok, önmagunk számára dolgozunk, bennünket senki sem zsákmányol ki. Nekünk nem kell a mások földje. Mi senkivel sem akartunk háborúskodni. Mi senkit sem támadtunk meg. A Hitler-zsiványok bandája támadt hitszegően ránk. A Hitler-banditák akarják földünket elrabolni, országunkat leigázni, az orosz munkásokat és parasztokat rabigába hajtani. És nem elég, hogy Hitler a német katonákat hajszolta ellenünk, — benneteket, magyar parasztokat is arra kényszerített, hogy kivegyétek részeteket ebből a sötét ügyből: karöltve a német megszállókkal, ti is rátörtetek országunkra és segíttek a gazember Hitlernek, hogy kifossza hazánkat és fojtogassa népünket. Miért teszitek ezt? Mi keresni valótok van nektek a mi országunkban? Mi rosszat tettünk mi nektek?

Nem látjátok, hogy Hitler mit követett el országotok ellen? Ami elszállítható volt, azt a hitleristák mind elszállították Magyarországból Németországba. A magyar nép éhezik, családotok a legnagyobb nélkülözéseket szenvedi. A németek úgy garázdálkodnak Magyarországon, akárcsak saját országukban. Hitler cselédei: Horthy és társai, eladták a magyar népet. Miért vetitek alá magatokat Hitlernek? Miért vagytok Hitler engedelmes eszközei, aki rabszolgasorba akarja taszítani a szabadságszerető orosz népet? Magyar munkások és parasztok, nem égeti ezért arcotokat a szégyen?

Mi, orosz parasztok, fegyvert fogtunk, partizánok lettünk, hogy a Vörös Hadseregnek segítsünk szent és igazságos harcában. Hitler ügye reménytelen, de Hitler a ti veszteteket is okozza, ti is elpusztultok mind egy szálig, ha fel nem eszméltek és továbbra is mészárszékre mentek a német pénzmágnások kedvéért. Az orosz ütés erejét már nem egyszer éreztétek saját bőrötökön. Április 3-án Zsihov faluban szétvertük századotokat és zsákmányt ejtettünk. Április 28-án a szeredina-budai körzetben megsemmisítettük a 41., 56. és 42. zászlóaljakat. Kikergettünk benneteket Szeredina-Budáról, 100 puskát, 200 000 töltényt, sok gépfegyvert, 50 kocsi hadianyag-szállítmányt zsákmányoltunk.

Katonazubbonyba öltöztetett magyar parasztok! Ne üljetek fel a hitlerista csalásnak. Tagadjátok meg a további részvételt a rabló háborúban! Ne hallgassatok zsíros pofájú tábornokotokra, Platzmannra! Fordítsátok meg fegyvereiteket, hadd szolgálja népetek védelmét! Fegyveretekkel védjétek meg feleségeteket és gyermekeiteket, hogy a németek ki ne rabolják őket és csúfot ne űzzenek belőlük! Csoportosan és egyenként hagy-

játok el a német hadsereget! Az oroszok nem ellenségeitek és segíteni fognak nektek, hogy hazakerülhessetek![12]

Orosz parasztpartizánok.

Hadtörténelmi Múzeum. Nyomtatványtár. 6243. sz. — Nyomtatvány.

2

1942. VIII. 15-e után.

A Vörös Hadsereg felhívása a partizánok ellen harcoló honvédekhez. A röplap beszámol a partizánok sikereiről és megmagyarázza, hogy miért harcolnak a megszállók ellen. Említést tesz a németek ellen harcoló magyarokról is.

Olvasd és add tovább bajtársaidnak!

Partizánok ellen harcoló magyar katonák!

Honvédek!

A harc a partizánok ellen — reménytelen. A partizánokat nem lehet legyőzni. A biztos pusztulásba rohantok! A brjanszki erdő — a temetőtök! A magyar nép igazi ellensége: Hitler. Hitler hajszol benneteket a halálba. Oktalan dolog, magyarok, a német gazdagok kedvéért orosz földön elpusztulni.

Válasszatok:

A háború biztos halált jelent.

A hadifogság életet. A hadifogságból a háború után visszatértek hazátokba.

Több mint egy éve egyik csapást a másik után mérik a partizánok a németre. A németek sohasem tudják a partizánokat megsemmisíteni. Titeket, magyarok, Hitler és Horthy a vágóhídra küldtek a brjanszki erdőkbe. A németeket kímélik.

Tíz hónap alatt, 1941. október 15-től 1942. augusztus 15-ig a partizánok csak a brjanszki erdőkben 31 818 német és magyar katonát és tisztet irtottak ki.

A partizánok nemrégen megtámadták a 47. magyar ezred parancsnokságát, megöltek egy ezredest és 3 tisztet, fontos katonai okmányokat zsákmányoltak. Más partizáncsapatok kisik-

[12] A röplapon kézzel írva az 1942. V. 7. dátum olvasható.

lattak harckocsikkal és egyéb hadianyaggal megrakott 4 vasúti vonatot és felgyújtottak egy vasúti vonatot, amelyik 37 tartályban szállított kőolajat.

A partizánokkal sohasem fogtok zöldágra vergődni, mert a partizánokat a Vörös Hadsereg és az egész orosz nép támogatja. A partizánok a népért állnak bosszút. Ezért irtják a hódítókat, akik rombolják városainkat és falvainkat.

Magyar katonák!

Ne várjatok addig, amíg Hitlerért ti is elpusztultok. Arról, aki Oroszországban a fűbe harapott, otthon azt fogják mondani: milyen szamár volt! Hitlerért, a magyar nép ellensége kedvéért, a halálba ment, pedig ha megadta volna magát az oroszoknak, épkézláb hazakerült volna.

Jegyezzétek meg: a Vörös Hadsereg és a partizánok Sztálin egyenes parancsára nem bántják a hadifoglyot. Százával és ezrével jöttek már át hozzánk bajtársaitok. Közülük egyesek, saját kívánságukra, a partizánokkal együtt harcolnak a Hitler-hódítók ellen. A többieket a partizánok repülőgépen a fronton keresztül Oroszországba szállítják, az ország belsejébe.

Ne várjatok addig, amíg a Vörös Hadsereg az arcvonal felől, a partizánok pedig az arcvonal mögül körülzárnak és megsemmisítenek benneteket. Mielőbb adjátok meg magatokat! A háború után minden fogoly épségben és egészségben visszatér hazájába.

A Vörös Hadsereg parancsoksága.

Hadtörténelmi Múzeum. Nyomtatványtár. Szám nélkül. — Nyomtatvány.

3

1942. X. 20.

A hadműveleti területen levő 46/III. zlj. parancsnokság 96. sz. parancsa közli a 10. honv. könnyű ho. parancsnokság tábori bíróságának ítéletét a szökésre szövetkezett munkaszolgálatosok ellen.

Kihirdetés végett közlöm, hogy a m. kir. 10. honv. k. ho. pság. tábori bírósága, mint rögtönítélő bíróság az 1942. évi szept. hó 20-án megtartott főtárgyaláson, a m. kir. 104/5. tábori munkás sz. állományába tartozó Krausz Tibor, Berger László, Beier Sándor, Braun Lajos, Friedleánder Andor, Goldstein Jakab, Grósz Ottó, Krisztler Ármin, Ligeti Miklós, Neiser László, Or-

bán József, Polák Ferenc, Rosenfeld Sándor, Schwarcz György, Schwarcz Imre, Spiegel Miklós, Spitz Rezső, Szerényi László, Weisz György, Visz István, Halvin Károly, Berkovics András és Gren Benjámin kisegítő munkásokat a Ktbtk. 96. § 2. bekezdése szerint büntetendő szökésre szövetkezés bűntette és ezzel a Btk. 96. §-ához képest halmazatban álló Ktbtk. 77. §-ába ütköző és Ktbtk. 80. §-a szerint büntetendő zendülés bűntette miatt agyonlövéssel végrehajtandó halálra ítélte. Nevezetteken a kiszabott büntetést a f. évi szeptember 20-án végrehajtották.

Ezt az ítéletet a Magyar Megszálló Csoportoknak alárendelt valamennyi alakulatánál az összes tisztek és legénység előtt ki kell hirdetni, és a tábori munkás századok honvédségi kisegítő szolgálatosai előtt oktatás tárgyává kell tenni.[13]

H. L., A H. M. reponenda anyag rendezése során előkerült töredékes anyag. Közelebbi jelzet nem adható.

4

1942. X. 22.

Az SZK(b)P Brjanszki Területi Bizottsága katonai osztálya igazolja, hogy Hamburger László a Molotov partizánbrigádban harcolt.

Igazolvány. 4593 sz.

Kiadva Hamburger Lászlónak (atyja neve Ármin) arról, hogy 1942. október 22-től 1943. szeptember 20-ig harcosként valóban tagja volt a brjanszki területen működő „Molotov" partizánbrigád „Cskalov" osztagának.

A partizánosztagból a Vörös Hadsereg egységeivel történt egyesüléskor vált ki...

1945. április 9.

Az SZK(b)P Brjanszki Területi Bizottsága katonai osztályának helyettes vezetője.
Zavalin.

H. L., Partizángyűjtemény. Sz. 24. sz. — Fotókópia.

13 Forrásközlésünkben anyagot igyekszünk szolgáltatni a partizánoknak a honvédek között végzett felvilágosító munkájáról is. Ez a propaganda nem maradt eredmény nélkül. Számos dokumentumot közlünk, amelyek a magyar katonai vezetés ellenintézkedéseit mutatják be. A honvédek megfélemlítésére és félrevezetésére kiadott parancsokat és rendelkezéseket is publikáljuk.

5

1942. XII. 2.

A Keleti Megszálló Csoport parancsnokság távirata a VKF 1. osztályához, melyben közlik, hogy a szovjet emberek a honvédek között kommunista eszméket terjesztenek.

Jelentem, hogy az orvlövészek[14] fogságából megszökött honvédek vallomásából, valamint más irányú hírszerzési adatokból kétségtelenül megállapítható, hogy az oroszok a megszállt területeken az utóbbi időben többek között olyan irányú szervezett működést fejtenek ki, hogy honvéd egyének közelébe férkőzve, őket a kommunista eszméknek megnyerjék. Ezen ellenséges törekvések megelőzése, de főleg a felmerült ilyen bűneseteknek a feltétlen megtorlását parancsolóan megkövetelő katonai érdekből sürgős intézkedést kérek arra nézve, hogy a 372/Ki. Megsz. Csop. IV/B—42 XI—XVI. szám alatt írásban a H. M. és VKF urakhoz felterjesztett azon javaslatom, hogy az 1921. évi III. t. c.-be ütköző bűncselekményeket elkövető egyének ne részesülhessenek közkegyelemben, az említett érdekvédelmi szolgáló elintézést nyerjen.[15]

Bakay altbgy.

H. L., 1942. H. M. eln. 13. oszt., 13. tét., 76488. a. sz., ikt. sz. ua. — Hughes-távirat. [Ered. sz.: 372/K. megsz. csop. IV/B. 42. XII. 2.]

[14] A Horthy-féle katonai vezetés azzal is becsmérelni kívánta a hős szovjet partizánokat, hogy hol banditáknak, hol orvlövészeknek nevezte őket. Az utóbbi meghatározással mintegy igazolni akarta a védtelen polgári lakosság és az elfogott civilruhás partizánok ellen elkövetett terrorcselekményeket is. Azzal érveltek, hogy a partizánok nem tartoznak a reguláris Vörös Hadsereghez, tehát velük szemben nem is érvényesek a háború törvényei. A Horthy-hadsereg a háború alatt megtanulta komolyan venni, ellenfélként is elismerni a partizánokat s ezért a későbbi forrásokban már a „partizán" megjelölés tér vissza mind gyakrabban.

[15] Bakay altábornagy a dokumentumban jelzett jelentésben azt kéri a H. M.-től, hogy azokra ne vonatkozzék a Honvédségi Közlöny 1942. november 3-i számában kihirdetett közkegyelem, akiket az 1921. évi hírhedt kommunistaellenes törvény alapján ítéltek el.

Bakay arra hivatkozik, hogy így pl. Zámbó István honvéd is büntetlenséget nyerne, aki „több honvéd egyén és egy világháborús volt magyar hadifogoly előtt a magyarországi állapotokat a Szovjetben levőknél rosszabbnak jelentette ki, továbbá felhívta azok figyelmét arra is, hogy nem kell beugrani azoknak a híreszteléseknek, melyek szerint Szovjetoroszországban rosszabb élet volt, sőt ellenkezőleg, jobb, mint Magyarországon."

A jelentés szerint Zámbó Istvánt a közkegyelem szerint szabadlábra kellene tenni, de „kommunista szervekkel való esetleges kapcsolatára és az általa megvalósított cselekmények jellegére való tekintettel" ezt a Keleti Megszálló Csoport parancsnoksága nem javasolja.

A H. M. végül Bakay kérésének megfelelően döntött.

6

1942. XII. 24.

A szovjet partizánok karácsonyi üdvözlete a honvédekhez.

Olvasd és add tovább bajtársaidnak!

„Boldog karácsonyi ünnepeket!"

Honvéd!

Itt a karácsony. Idős édesanyád, feleséged, éhezéstől lesoványodott gyermekeid borzalommal gondolnak arra, hogy talán már nem is vagy az élők között.

Sejtelmük be is következik — honvéd —, ha le nem teszed a fegyvert, ha el nem hagyod az orosz földet.

Elpusztulsz vagy megfagysz a brjanszki erdők mély havában, ha meg nem adod magad a partizánoknak!

A fogságban szerencse vár rád.

Életben maradsz! Ezzel megörvendezteted rokonaidat, hozzátartozóidat, akik várva-várnak téged — honvéd.

Bátran add meg magad a partizánoknak!

Ez az igazolvány jogot ad arra, hogy egyenként vagy csoportosan megadjátok magatokat a partizánoknak.[16]

Hadtörténelmi Múzeum. Nyomtatványtár. 6261. sz. — Nyomtatvány.

[16] A röplap külső formátuma egy karácsonyi üdvözlőlaphoz hasonló. A szöveg között fenyőágat és gyertyát ábrázoló díszítést láthatunk.

A hátlapon egy téli viharban hóval betemetett halott honvéd és egy gyermekét féltő anya rajza van.

1942.

A 121. könnyűhadosztály parancsnoka a szökések nagy számára való tekintettel elrendeli a rögtönítélő bíráskodás kihirdetését.

Az állam hadi erejét fenyegető szökés az utóbbi időben oly rendkívüli módon elharapódzott, hogy a fegyelem csorbulásának és a közbiztonság veszélyeztetésének megakadályozása végett a jövőben elrettentő példaadás válik szükségessé.

Ezért a H. M. Úr által reám ruházott illetékes parancsnoki jogomnál fogva a m. kir. 121. honv. k. ho. parancsnokság területére és ennek a hadosztálynak alárendelt katonai kötelékekre szökés bűntette miatt a rögtönbíráskodást kihirdetem.

Utasítom az összes alárendelt pság.-okat, intézeteket stb., hogy a rögtönbíráskodásra vonatkozó fenti rendelkezéseimet alárendeltjeik előtt a Szolg. Szab. I. Rész 283. pont 3—5. bekezdésében foglaltak szerint haladéktalanul, azzal a nyomatékos figyelmeztetéssel tegyék iskoláztatás tárgyává, hogy aki a kihirdetés után szökés bűntettét követi el, rögtönítélő eljárás alá kerül és agyonlövéssel végrehajtandó halállal bűnhődik.

E parancsom kihirdetésének megtörténte az „Aloszt. Névjegyzék, egyéb, még szükségesnek látszó bejegyzések" rovatában minden egyes honvéd egyénnél előjegyzendő. A kihirdetés, valamint az előjegyzés megtörténte ide haladéktalanul bejelentendő.

Felhívom a parancsnokok figyelmét arra is, hogy az alárendelt alakulatoknál felváltás folytán növedékbe kerülő minden honvéddel a rögtönbíráskodás elrendelésére vonatkozó parancsomat közöljék. Ennek megtörténtéről, valamint az „Aloszt. névjegyzékbe" való bejegyzéséről is megfelelően gondoskodjanak.[17]

vitéz Tarnay Béla vőrgy. s. k.,
hop.

H L., Miskolci hadbíróság 1943. H. 71. sz. — Másolat.

[17] A kihirdetett rögtönbíráskodás ellenére a partizánokhoz történő szökések tovább tartottak. Sokan a helyi lakosság segítségével összekötők útján jutottak el az erdőkbe, mások a partizánok támadásai alatt szöktek el alakulataiktól. Gyakran előfordult, hogy a honvédek szálláshelyeiken elrejtőztek és nem vonultak tovább századaikkal.

Minden túlzás nélkül állíthatjuk, hogy a Horthy-hadvezetőség a legnagyobb erőszak árán sem tudta megakadályozni a szökéseket. A háború vége felé közeledve a katonák mindjobban felismerték, hogy becsapják őket és egyre nagyobb számban hagyták el a fasisztákat.

8

1942.

A partizánok röplapja az erdőbe hívja a honvédeket, ahol „már sok magyar katona van".

Zúg az erdő, hívja a honvédet.

Honvédek, legények, idehallgassatok!

Beszélgessünk ma a nyárról, az erdőről. Itt a nyár. A fák zöldellnek, szellő himbálja a lombokat, kiserkent a zöld fű, csobog a hűs patak. Jó most az erdőben, rossz most a fronton. Száraz a szátok, por lep el mindent, nincs nyugtotok sem éjjel, sem nappal. Fütyülnek a golyók, dübörögnek a tankok, robbannak az aknák, pattannak a lövegek. Jobbról, balról sebesültek nyöszörögnek, haldoklók kiáltanak. A te utolsó órád sincsen messze. Talán már repül is feléd a halálthozó golyó.

Miért halsz meg, honvéd? Ki fogja szeretett asszonyod arcáról letörölni a könnyet? Ki lesz fiadnak támasza? Mi lesz a gazdasággal, ha te elesel?

Rossz ügyért kergetnek a halálba, honvéd! Nem a hazáért kell meghalnod, hanem az átkozott németért. A németnek kell a te véred, nem a magyarnak és nem az orosznak. Harcoljanak a németek maguk, ha már háborút akarnak, a te utad másfelé vezet. Menj el, testvér, a frontról, amíg nem késő. Eredj az erdőbe, ott nem talál meg senki. Már sok magyar katona van ott. Orosz paraszt-partizánokkal találkozol az erdőben. A partizánok megetetnek, elrejtenek. Ott nem talál rád senki!

1942-ben a hitleri hadseregnek befellegzik, és ezzel vége lesz a háborúnak. Akkor te is veszed a batyudat és hazamész, ahol a Tisza vár, az édesanyádhoz. Épségben és egészségben térsz honodba vissza. Hogy fognak örülni, ha megérkezel. Neked fognak dalolni a lányok. Hallgass az okos szóra:

Eredj az erdőbe!

Ezzel a röplappal, ha akarod, átmehetsz a Vörös Hadseregbez vagy az orosz partizánokhoz.[18]

Hadtörténelmi Múzeum. Nyomtatványtár. Szám nélkül. — Nyomtatvány.

[18] A röplap első oldalán egy erdőrészletet ábrázoló kép van „Zúg az erdő, hívja a honvédet" aláírással. A röplap hátsó oldalán egy szétlőtt páncéltörőágyú képe látható.

1943. I. 19.

A szovjet partizánok röplapja a 102., 106. és 108. magyar gyaloghadosztályok katonáihoz. Beszámol a voronyezsi áttörésről, a Vörös Hadsereg sikereiről. Közli, hogy a magyar csapatok gyűrűbe vannak zárva. Megadásra szólítja fel a honvédeket.

Olvasd és add tovább bajtársaidnak!

Szétvertek 6 magyar hadosztályt! A németek elárulták a magyarokat!

102., 106. és 108. magyar gyaloghadosztályok katonái!

A Vörös Hadsereg Voronyezstől délre áttörte a hitlerista csapatok vonalát és 50—90 kilométernyire nyomult előre.

6 magyar hadosztályt, a 4-ik olasz hadtestet és 3 német hadosztályt vertek szét.

A németek — mint rendesen — elárulták szövetségeseiket. Kezdetben a legveszélyesebb frontszakaszokra állította a magyarokat a német hadvezetőség. Azután minden támogatás nélkül hagyva a magyarokat és az olaszokat, a német csapatok futamodtak meg elsőkként.

A németek árulása miatt pusztult el
15 000 honvéd!

27 500 honvéd nem akart esztelenül elpusztulni Hitlerért, a magyar nép ellenségéért. Megadták magukat s ezzel megmentették életüket, háború után pedig visszatérnek családjukhoz.

A Vörös Hadsereg győzelmesen támad több fronton egyidejűleg. Észak-Kaukázustól Leningrádig; Voronyezstől délre; a Don alsó folyásánál; Sztálingrádtól délnyugatra és a középső frontszakaszon.

Két hónap alatt — 1942. november 19-től — a Vörös Hadsereg csupán Sztálingrádnál és a Donnál a német hadsereg 57 hadosztályát semmisítette meg. Ezenkívül befejezéshez közeledik a Sztálingrádnál bekerített 22 német hadosztály megsemmisítése.

A Vörös Hadsereg győzelmei gyökeres változást jelentenek a háború menetében.

Megkezdődött a német hadsereg összeomlása!

1943 Hitler pusztulásának éve lesz!

Magyar katonák! Jusson eszetekbe: A partizánok és a Vörös Hadsereg közti fogóba vagytok zárva!

A német csapatok egyelőre még fedezik hátatokat a Vörös Hadsereg ellen. De válságos pillanatban a németek elárulnak benneteket itt is. Éppen úgy, mint ahogy elárulták bajtársaitokat, a magyarokat, Voronyezs alatt.

Pusztulástok elkerülhetetlen, ha meg nem adjátok magatokat a partizánoknak, vagy a Vörös Hadseregnek!

Ez az igazolvány jogot ad arra, hogy egyenként vagy csoportosan megadjátok magatokat a partizánoknak.[19]

Hadtörténelmi Múzeum. Nyomtatványtár. Szám nélkül. — Nyomtatvány.

10

1943. III. 24.

A 108. könnyűhadosztály tábori bíróságának ítélete a tisztjei ellen elégedetlenséget szító és a partizánokhoz átszökni akaró Lieberman Lajos kisegítő munkaszolgálatos ügyében.

A m. kir. 108. honvéd könnyűhadosztály-parancsnokság tábori bírósága, mint ítélőbíróság . . .[19/a]

ítélt:

az 1943. évi február hó 18-tól március hó 21-ig előzetes letartóztatásban volt, azóta pedig vizsgálati fogságban levő

Lieberman Lajos,

aki 1917. évi április hó 8-án Lonkán született, ottani illetőségű és lakos, gyári munkás, a m. kir. 101/11. tábori munkás század állományába tartozó, de a m. kir. 34/II. zászlóaljhoz vezényelt kisegítő munkaszolgálatos, békeállományteste: a nagykátai 1. kiegészítő kirendeltség, az erdélyi emlékérem tulajdonosa, akinek atyja: néhai Lieberman Ábrahám, anyja: néhai Katz Fáni, nőtlen, legutóbb tábori posta 118/01. szám alatti lakos, vádlott

bűnös:

1. a Ktbtk. 85. §-ának 1. bekezdésébe ütköző és minősülő folytatólagosan elkövetett bujtogatás bűntettében, melyet azáltal követett el, hogy

[19] A röplap alján az utolsó mondat orosz nyelvű fordítását olvashatjuk.

[19/a] A bírósági iratok esetében általában csupán a ténymegállapítást, az indokolást és az ítéletet tartalmazó részeket közöljük. A kihagyott részekről ismertetést nem adunk.

1943. évi február hó 18-án, a 34/II. zászlóalj egyik részlegének a banditák elleni vállalkozásban elszenvedett három sebesültjére való utalással — akik közül az egyik kevéssel utóbb elhunyt, — Heinrich József honvéd előtt azon kijelentéseket tette, hogy „mit szól az »öreg« (Bárdossy alezredes) a mai vállalkozáshoz, nem furdalja-e a lelkiismeretét a három sebesült, — kit terhel azokért a felelősség, Domján főhadnagy urat, vagy az alezredes urat, — minek megyünk vállalkozásra, hisz úgy sincs semmi értelme az egésznek, jobb lenne, ha az alezredes úr nem hősködne", — majd ezen kijelentéseit lényegileg még ugyanez nap Bödei Géza póttart. honvéd előtt is megismételte azzal, hogy „ha Bárdossy alezredes és Domján főhadnagy urak tovább is részt vesznek a vállalkozásokon, maguk is úgy járnak, mint a halott és a sebesültek", — továbbá utóbb nevezett honvéd előtt, néhány nappal megelőzően pedig Pulai Gyula tsz. szakaszvezető, Holbok Sándor tizedes c. szakaszvezető, Szücs István póttart. őrvezető c. tizedes és Vokanics Mihály póttart. őrvezető előtt még azzal a kijelentéssel élt, hogy „a partizánok milyen udvariasak és tisztességes emberek", — miáltal katonai egyének közt az elöljárói tekintélyt aláásni és a szolgálati viszonyok iránti elégületlenséget szítani törekedett, — és

2. a Szolg. Szab. I. rész általános határozványaiba ütköző, folytatólagosan elkövetett fegyelmi kihágásban, melyet olyképpen vitt véghez, hogy

1943. évi február hó 17-én tábori posta 118/30. szám alatti beosztási helyéről Ferenczi Lajos póttart. honvéd útján 1—1 tábori lapot akart Orbán Miklós zászlóshoz és Fritz Gyula hadapród őrmesterhez Szeredina-Budára, — illetve egy levelet Dóczy József honvéd útján nevezett zászlóshoz engedély nélkül eljuttatni, amelyekben nevezettektől vezénylésének megszüntetését és századához való visszahelyezésének mielőbbi kieszközlését kérte, —

és ezért őt:

a Ktbtk. 85. §-ának 1. bekezdésében foglalt büntetési tétele alapján, a Ktbtk. 55. §-ára figyelemmel

4 (négy) évi

börtönre

ítéli...

A haditörvényszék vádlott előadása, továbbá a főtárgyaláson tanúként kihallgatott Holbok Sándor tizedes c. szakaszvezető, Vokanics Mihály póttart. őrvezető, Heinrich József honvéd és Bödei Géza póttart. honvéd vallomása és az ismertetett

bűnügyi iratok alapján mindenben a rendelkező rész szerinti tényállásokat vette ítélkezésének alapjául.

Vádlott a terhére minősített bujtogató tartalmú kijelentések megtételét általában tagadta. Heinrich József honvédnek — védekezése szerint — a kérdéses alkalommal csupán annyit mondott, hogy jó lenne, ha már egyszer nem lenne vállalkozás. Érdeklődött továbbá nála az 1943. évi február hó 18-án történt banditaellenes vállalkozás során súlyosan megsérült Bencze tizedes állapota iránt. Olyan kifejezéseket azonban nem használt, amelyek elöljáró zászlóaljparancsnoka: Bárdossy alezredes, vagy az ugyancsak elöljáró géppuskaszázad parancsnoka: Domján főhadnagy személyével kapcsolatban a köteles tiszteletet mellőző tartalommal bírtak, valamint olyanokat sem, amelyek a szolgálati viszonyok iránti elégedetlenség felszítását célozták. Bödei Géza póttart. honvéddel a szóbanforgó alkalommal nem is beszélt. A reá nézve súlyosan terhelő vád szerinti kijelentéseket Heinrich József honvéd ellenszenvből és ártanivágyás szándékával koholta ellene. Beismerte azonban, hogy február hó 18-át néhány nappal megelőzően Pulai Gyula és Holbok Sándor szakaszvezetők, Szücs István tizedes és Vokanics Mihály őrvezető előtt beszélgetés során kijelentette, hogy „a partizánok milyen udvariasak és tisztességes emberek".

A vádlott tagadásba vett kijelentéseit a főtárgyaláson kihallgatott Heinrich József honvéd, Holbok Sándor szakaszvezető és Vokanics Mihály őrvezető esküvel is megerősített vallomásukkal a reájuk vonatkozó rész tekintetében hitelt érdemlően vallották.

Az ítélőbíróság ezen tanúvallomások alapján a vádlott terhére rótt folytatólagosan elkövetett bujtogatás bűntettében való bűnösséget megállapítandónak találta. Igen jelentős mértékben hozzájárult a teljes bizonyítottsághoz az is, hogy vádlott a fegyelmi kihágás címén terhére rótt, tiltott levelezésben a századához való mielőbbi visszajutását igyekezett keresztülvinni, a jelenlegi szolgálati beosztásával való nagyfokú elégedetlensége miatt. Ezt az egyéni érzületét tükrözi vissza Heinrich honvéd előtt tett azon kijelentése, is, hogy „tél idején nagyon veszélyes dolog az aknaszedés, mert a telepített aknát befújja hóval a szél és így nem látható. Tavasszal azonban ki fogja kerülni az aknákat. Inkább a lovak repüljenek a levegőbe, mint ő", továbbá Vokanics őrvezető előtti azon nyilatkozata is, hogy „a járőrözést nem bírja, s át akart szökni a partizánokhoz, azonban egyik honvéd figyelte".

Ezen közvetlen és közvetett bizonyítékok alapján a haditörvényszék úgy találta, hogy a vádlott által használt kijelen-

tések tartalmuknál fogva alkalmasak voltak arra, hogy a vele szemben álló honvéd egyénekben az elöljáró iránti köteles tisztelet érzetét aláássák és bennük a szolgálati viszonyok iránt elégületlenséget szítsanak. Erről vádlottnak tudomással kellett bírnia, mert a nála észlelendő tervszerű keresztülvitel is azt mutatja, hogy megfontoltan, négyszemközti beszédek során igyekezett folyamatosan a honvédek érzületét megfertőzni.

Vádlott Orbán Miklós zászlóshoz és Fritz Gyula hadapród őrmesterhez írt levelekre vonatkozóan azzal védekezett, hogy arra Tibay Géza zászlóstól előzően engedélyt kért és kapott. Ezen állítása azonban puszta kitalálásnak minősítendő, nevezett zászlós ellenkező előadása alapján, amit ide vonatkozó közigazgatási kihallgatása során tett. Vádlott bűnösségét tehát fegyelmi kihágás címén ebben is meg kellett állapítani.

A büntetés kiszabásánál a Ktbtk. 85. §-ának 1. bekezdésében foglalt büntetési tétele szolgált alapul.

Enyhítő körülményként értékelte a haditörvényszék vádlott eddigi feddhetetlen előéletét.

Súlyosító körülményként esett latba a cselekményeknek háború idején történt elkövetése, továbbá a folytatólagos keresztülvitel és a tervszerűség.

A súlyosító körülmények nagyobb száma és nyomatékosabb volta miatt vádlott büntetését a súlyosabb cselekményére meghatározott irányadó büntetési tétel középmértékén jóval felüli kiszabatban kellett meghatározni, mert az így kivetett szabadságvesztésbüntetés állt vádlott alanyi bűnössége fokával és cselekményei tárgyi súlyával a leginkább arányban.

Vádlott 1 (egy) hónapot és 6 (hat) napot kitöltött előzetes letartóztatásban és vizsgálati fogságban. Ezt az időt a Ktbtk. 54. és a Btk. 94. §-ai értelmében a kiszabott szabadságvesztés büntetésbe be kellett számítani.

Végül a bűnjelek kiadása tekintetében a rendelkező rész szerint kellett határozni.

Tábori posta 118/01., 1943. évi március hó 24-én.

dr. Boros Gyula hb. szds. s. k.,
tárgyalásvezető.

Szendrő János karp. őrm. s. k.,
jegyzőkönyvezető.

H. L., 1943., H. M. 13. oszt. III. kútfő, 13. tét., 460069. a. sz., ikt. sz. ua. (Ered. sz. H. 42/43—18.) — Másolat.

11

1943. III.

Vlagyimir Vlagyimirovics Pavlov, a Szovjetunió Hőse, feljegyzése szerint a Fjodorov partizáncsoport szabadon engedte a fogságba jutott magyarokat.

1943. márciusában partizán magasabbegységünk rajtaütést hajtott végre a Kornokovka városban és állomáson elhelyezkedett hitlerista helyőrség ellen.

Utcai harc után a partizán századok elfoglalták a vasútállomást. A partizánok a város központja felé nyomultak.

És hirtelen, amikor az előrevetett alegységek már nem voltak messze a hitlerista parancsnokság épületétől, amely egyidejűleg a németek védelmi csomópontjául is szolgált, az egyik házból magyar egyenruhás katonák csoportja jött ki. Az elöl jövő kezében fehér zászló volt.

A harc befejezése után a Kornokovkától harminc kilométerre, a sűrű erdőben fekvő törzsben A. F. Fjodorov, a Szovjetunió Kétszeres Hőse — magasabbegységünk parancsnoka —, tolmács segítségével hosszasan elbeszélgetett a magyarokkal. Mindannyian szegény családból származó parasztoknak bizonyultak és Alekszej Fjodorovics, aki maga is sokáig szegényparasztként élt, azonnal megtalálta velük a közös nyelvet.

A magyarok elbeszélték, hogy ők nem akartak tovább harcolni a német imperialisták érdekeiért, hogy a németek lenézően bántak velük és mindenféle módon megszégyenítették őket. Mindez okul szolgált arra, hogy elhatározzák, megadják magukat a partizánoknak.

Később a magasabbegység parancsnoka megparancsolta, hogy a magyarokat engedjék szabadon. És mi elbúcsúztunk tőlük az erdő szegélyénél, ahol őrségünk tartózkodott.

V. V. Pavlov

H. L., Partizángyűjtemény. Sz. — Eredeti tisztázat.

12

1943. VII. 10.

A honvéd vezérkar főnöke közli, hogy szökés miatt rögtönítélő eljárás során 3 honvédet halálra ítéltek.

A D—6-hoz jelzésű szolgálati könyv 28. §-a értelmében a Címnek alárendelt összes csapattesteknél, póttesteknél stb., illetve a H. M.-ben beosztott tisztek és legénységi állományú egyének előtt leendő kihirdetés végett közlöm, hogy

1. a m. kir. VII. honvéd hadtestparancsnokság tábori bírósága mint rögtönítélő bíróság, az 1943. évi június hó 27-én megtartott főtárgyaláson a m. kir. 404. különleges munkásszázad állományába tartozó Kocsis László munkaszolgálatost szökés bűntette miatt agyonlövéssel végrehajtandó halálbüntetésre ítélte. Nevezetten az ítélet 1943. évi június hó 27-én végrehajtatott, —

2. a m. kir. VII. honvéd hadtestparancsnokság tábori bírósága mint rögtönítélő bíróság, az 1943. évi július hó 2-án megtartott főtárgyaláson a m. kir. 404. különleges munkásszázad állományába tartozó Pethö Lajos munkaszolgálatost és a m. kir. 14/I. zászlóalj állományába tartozó Didenkó Miklós honvédet szökés bűntette miatt agyonlövéssel végrehajtandó halálbüntetésre ítélte. Nevezetteken az ítélet 1943. évi július hó 2-án végrehajtatott.

Budapest, 1943. évi július hó 10-én.

a m. kir. honvéd vezérkar főnöke h.

Vitéz Bajnóczy vezds. s. k.,
illetékes parancsnok.

H. L., 1943. VKF. I. oszt., 5494. sz. — Sokszorosított másolat.

13

1943. VII. 27.

Az ungvári 8/1. nyomozó alosztály jelentése a Központi Nyomozó Parancsnokságnak, hogy a királymezői őrs által elfogott 8 partizán között 3 magyar volt.

1943. július 20-án kelt azonos számú jelentésem kapcsán: A királymezői őrs jelentése szerint a mai napon a határvadász őrs 8 partizánt elfogott. A partizánok előadása szerint

kb. 3000 főből álló partizán csapat, köztük kb. 900 lovas, Turbacil, Brusztura községek irányába igyekszik előnyomulni. Minden 2-ik embernél géppisztoly van. A partizánoknak több páncéltörő ágyújuk is van. Vonatoszlopuk 300 országos járműből áll. A partizánok állítólag a brianszki erdőben (lengyel terület) gyülekeztek. Az elfogott partizánok között 3 magyar, 1 zsidó, a többi orosz származású egyén van. A partizánokat még a mai nap folyamán Kassára kísérik a Kémelhárító osztályhoz.

Körösmező határában a dazsinai réten, ma este a partizánok a határvadász őrs járőrét megtámadták, azonban azokat megsemmisíteni vagy elfogni nem sikerült, mert azok a sötétség leple alatt elmenekültek. Sérülés nem történt.

Újabb értesüléseimet azonnal jelenteni fogom.

Azonos jelentést tettem a kassai kerületi parancsnokságnak. 2864/B. 1943.[20]

Közp. nyompság

H. L., 1943. H. M. eln. 20. oszt., 114889. ikt. sz. — Másolat. (Ered. sz.: 15468/B. kt—1943.)

14

1943. VIII. 27.

Krisán László honvédről a 40/7. századnál felvett „Tényvázlat", amelyben elmondják, hogy a partizánok soraikba hívták őket.

Tényvázlat.

Felvétetett 1943. aug. hó 27-én az F. 611. táb. postaszámú pság. irodájában, az aug. hó 27-én 5 h 30-kor történt partizántámadás tárgyában.

Jelen vannak alulírottak:

a) Krisán László honv. kecskehátai (Kolozs m.) születési és illetőségű 28 éves, gör. kath. vallású, nős, földműves. Avatási éve 1941. Írni, olvasni tud, a hadicikkekre kötelezve van. Érdeme, hogy 21 havi hadműveleti területi szolgálattal rendelkezik.

b) 1943. aug. hó 27-én 5 h 30-kor Séllei Gyula tőrm. azt a parancsot adta, hogy Krisán László parancsnoksága alatt Szfirla

[20] Az ügyirat nem közölt részeiben számos adat található Kovpak partizántábornok híres kárpáti portyájára.

Demeter honv. menjen járőrbe a kamionkai hídhoz és vissza. Figyeljék a síneket és figyeljenek jobbra és balra. A honvédeket a 156,5 km-nél egy kb. 15—20 főnyi partizáncsoport elfogta és lefegyverezte. Utána a banditák nevezetteket elengedték s azok támpontjukra visszatértek.

Megállapítandó, hogy terheli-e felelősség Krisán László honvédet a lefegyverzés meg nem akadályozása miatt.

c) Mentő körülmény, hogy a bozótos terepből előugorva kb. 15—20 főnyi géppisztolyos bandita vette őt körül. Szfirla Demeter honv. vallomása szerint, mikor kézigránátjukat elő akarták rántani, kezüket lefogták. Megakadályozták az ellenállást.

d) Krisán László honv. vallomásában előadja, hogy f. hó 27-én 5 h 30-kor Séllei Gyula tőrm.-től azt a parancsot kapta, hogy mint parancsnok Szfirla Demeter honvéddel menjen járőrbe a kamionkai hídhoz és vissza. Figyeljék a síneket és figyeljenek jobbra és balra. A 382. sz. árkász támponttól 500 m-re a bokrok közül előugorva kb. 15—20 főnyi partizán lepte meg őket és őt, társával együtt, az erdőbe hurcolták. Először azt akarták, hogy álljanak be partizánnak, majd amikor ők kérték a partizánokat, hogy engedjék el őket, mert 21 hónapja vannak Ukrajnában és most kerülnek leváltásra, a partizánok azzal a feltétellel engedték szabadon őket, hogy többet nem lövöldöznek a vasútvonal mentén s az általuk letett aknákat sem szedik fel. Ugyanakkor fegyverzetük (puska, 90 db töltény, 4 db kgr., derékszíj, tölténytáska, szurony) átadásra kényszerítették őket. Fenti eset után azonnal jelentkeztek támpontjukon reggel 7 h-kor, Séllei Gyula tőrm. támpontpk-nál.

A terhére rótt cselekményt tagadja, mert nem érzi magát felelősnek abban, hogy fedett terepen nem vette észre a partizánokat és hogy 15—20 főnyi bandität nem tudott leküzdeni, hanem erőszaknak engedve, fegyverét kénytelen volt átadni.

c) Krisán László honv. szabadlábon maradt [21]

Szfirla Demeter
tanú
Duranán hdgy.
szd. pk.
Krisán László
vádlott

H. L., Miskolci hadbíróság. 1943. 272. csomó. H. b. 186/43/1. szám. — Eredeti tisztázat.

[21] Séllei Gyulát 3 havi, Krisán Lászlót és Szfirla Demetert 1—1 havi fogházra és heti 1 nap böjt s ugyanazon a napon kemény fekhely büntetésre ítélték.

15

1943. IX. 7.

Részlet a szovjet partizánokhoz átszökött Tóth István munkaszolgálatos bírói ítéletéből.

Indokok:

Vádlott beismerése és a főtárgyaláson ismertetett iratok adatai alapján az alábbi tényállás nyert megállapítást:

Tóth István klgs. musz. vádlott eredetileg a m. kir. 471. klgs. musz. századdal 1943. évi február havában jött ki a hadműveleti területre s később a m. kir. VII. klgs. munkás századhoz áthelyeztetett.

Nevezett 1943. évi június hó 15-én több társával, névszerint: Szoboszlai Lajos, Virág Antal és Tóth Zsigmond munkaszolgálatosokkal közös egyetértéssel elhatározták, hogy beosztásukból meg fognak szökni. Erre — vádlott előadása szerint — az szolgáltatott okot, hogy előzőleg egy vízbefúlt társuk kimentése közben annak pénze eltűnvén, a gyanú ő és említett társaira hárult.

Vádlott a megállapodásuk értelmében 1943. évi június hó 16-án beosztását egyedül, önkényesen elhagyta azzal, hogy előremenve megállapítsa, biztos-e az út a partizánokhoz. Több napi út után Radogoschtschskaja-Buda nevű községbe érkezett, ahol ugyanis a tábori munkás század előzőleg állomásozott, s ahol a többi társaival a megbeszélésükhöz képest találkozniok kellett volna. Itt, miközben egy ukrán lakos házába élelemszerzés céljából betérve, onnan kijött, két bandita (partizán) elfogta s egy erdőbe — ahol nagyobb számban partizánok táboroztak — hurcolták. Itt már több magyar szökevénnyel — akik között a különleges munkás századtól is többen voltak — találkozott. A partizánok ekkor a honvéd egyenruházati tárgyait tőle elszedve, azokat elégették, s helyettük ukrán polgári ruházatot adtak s partizán jelvénnyel — az ingen piros szövetdarab — látták el.

Ezt követőleg már a banditákkal együtt vett részt azok vállalkozásaiban, de — előadása szerint — csak harácsolásokban. Később fegyvert is adtak neki.

Egy alkalommal, augusztus hó elején, a bandában vezető szerepet vivő Vajda nevű, szintén szökevény munkaszolgálatostól azt a megbízást kapta, hogy menjen ki a legközelebbi faluba felderíteni, hogy vannak-e ott magyar, illetve német

katonák és még aznap délben térjen vissza. Vádlott ekkor a kapott parancs értelmében a kijelölt községbe távozott, de nem tért vissza a meghatározott időre, hanem faluról falura csavargott. Pár nap után, augusztus hó 9-én Starasilzy községben német katonák az egyedül csatangoló, ukrán polgári ruhában levő vádlottat elfogták és a m. kir. 42/II. zászlóaljparancsnokságnak átadták. Itt kihallgatták augusztus hó 19-én s az akkor mozgásban levő m. kir. 121. honvéd könnyűhadosztály-parancsnokság tábori bíróságának, — az pedig a 201. (időközben 21.) honvéd könnyűhadosztály-parancsnokság tábori bíróságának — adta át vádlottat. Ez utóbbi bíróság azután az illetéktelensége megállapítása mellett vádlottat a m. kir. VII. honvéd hadtest-parancsnokság tábori bíróságához kísértette át.

Vádlott a fenti tényállással megegyezően adta elő vallomását, s beismerte, hogy végleg ki akarta vonni magát a szolgálati kötelezettsége alól.

A szökési célzat vádlott beismerésén kívül abból a körülményből, hogy közel két hónapig volt távol, beosztásából messze eső helyekre távozott, s bár partizánok közé került, alkalma lett volna onnan már előbb is megszöknie, továbbá, hogy elfogatásakor is hordta a partizán jelvényt, s végül mert tudta, hogy a szökésre rögtönbíráskodás van elrendelve, — bizonyítva van.

Vádlott a védelmére azt adta elő, hogy mivel a családját szerette volna látni, ezért távozott el önként a beosztásából.

A haditörvényszék vádlott ezen védekezését nem fogadta el, mert egyrészt az már önmagában is ellentmondásban van vádlott ama, a tényállással egyező előadásával, hogy azért határozta el magát, a tett elkövetésére, mert lopás gyanúja alatt állván, félt a büntetéstől, másrészt, mert az valóság esetén sem képez büntetőjogi beszámítást kizáró, vagy megszüntető okot.

Minthogy a fent írt tényállás alapulvétele mellett vádlott cselekvősége kimeríti a rendelkező részben írt szökés bűntettének tényálladéki elemeit, őt abban bűnösnek kellett kimondani.

A büntetés kiszabásánál a törvényszék súlyosbító körülményként mérlegelte, hogy vádlott a szökéséből kifolyólag került az ellenség (partizánok) kezébe, s bár kényszerűségből, de azok vállalkozásaiban részt vett s ezáltal a magyar és szövetséges erőknek hátrányt okozott, továbbá, hogy egy korábban kiszabott büntetőítélet —, valamint a szökésre kihirdetett rögtönbíráskodás hatálya alatt követte el a tettét. Ezzel szemben enyhítőként vette figyelembe vádlott töredelmes megbánást

mutató őszinte beismerését, a cigány mivoltából eredő kóbor hajlamát.

A súlyosbító és enyhítő körülmények mérlegelése után a haditörvényszék úgy találta, hogy a számban is túlsúlyban levő súlyosító körülmények belső értékük szempontjából oly nyomatékosak, hogy vádlottal szemben e cselekményére a törvény által meghatározott büntetésnek a felső határához közel eső büntetés volt kiszabandó, mint amely a vádlott alanyi bűnössége fokával és a bűncselekmény tárgyi súlyával arányban állónak mutatkozott.

A szabadságvesztés büntetésből az előzetes letartóztatással és vizsgálati fogsággal a rendelkező részben felhívott törvényszakaszok alapján 29 (huszonkilenc) napot kitöltöttnek kellett venni, mert annak tartama a haditörvényszék megítélése szerint vádlott önhibáján kívül állott elő.

A hivatalvesztés és a politikai jogok gyakorlatának felfüggesztését a törvény imperatív rendelkezése folytán kellett kiszabni.

A haditörvényszék a vádló által indítványozott legsúlyosabb büntetési tételt alkalmazhatónak nem találta, mert vádlott fenti tényállásban írt cselekvőségében az ellenséghez szökés célzatát — tagadásával szemben még ama körülményből, hogy a partizánoktól is megszökött —, megnyugtató módon bizonyítva nem látta.

A haditörvényszék ezzel kapcsolatosan mérlegelés tárgyává tette azt is, hogy vajon vádlottal szemben a Ktbtk. 94. § 2. bekezdésében meghatározott 2. büntetési tétel (agyonlövés általi halál) alkalmazása helyt foghat-e. Minthogy azonban adat arra nézve, hogy vádlott a tényállásban megnevezett musz. társaival együtt szökött volna meg, illetve, hogy azok is utána a szökést elkövették volna, nem nyert beigazolást, azért emebüntetési tétel vádlottal szemben alkalmazható nem volt.

II.

Vádlott tagadta, hogy a szökésekor magával vitt, saját szolgálati használatában levő kincstári felszerelési tárgyait jogtalanul eltulajdonította, vagy veszni hagyta volna, s azok elhagyására nézve a tényállással megegyezően azzal védekezett, hogy azokat a partizánok vették el tőle és semmisítették meg. Minthogy tagadásával szemben adat nem merült fel arra nézve, hogy a vád szerinti kincstári tárgyakat jogtalanul eltulajdonította, vagy szándékosan vagy gondatlanul veszni hagyta volna,

s mert abból a körülményből, hogy partizánok fogságába kerülvén, azok polgári ruházattal, illetve partizán jelvénnyel látták el, a haditörvényszék valószínűsítve látta vádlott védekezését, s ezért őt bizonyíték hiányában eme bűncselekmény vádja alól a rendelkező részben felhívott törvényszakasz alapján fel kellett menteni.[22]

Tábori posta K. 558., 1943. évi szeptember hó 7-én.

Dr. Dobál Zsigmond
hb.-őrnagy s. k.
tárgyalásvezető

Petrás Gyula
ht. i. őrmester s. k.
jegyzőkönyvvezető

Az ítéletet megerősítem: az végrehajtandó!

Tábori posta K. 558., 1943. évi szept. hó 7-én.

vitéz Kiss István vőrgy. s. k.
illetékes parancsnok

H. L., Miskolci hadbíróság. 1943. 272. csomó. H. 192/43. szám. — Másolat.

16.

1943. IX. 22.

A hűtlenség bűntettével vádolt Kovács Mihály vallomása a partizánokkal való barátkozásukról.

Megértem, mivel vagyok gyanúsítva, bűnösnek annyiban érzem magam, hogy nem jelentettem Bródi Mihály honvédnek a banditákkal folytatott tárgyalásait.

1940. évi június havában vonultam be először a honvédséghez és akkor hat hét tényleges szolgálatot teljesítettem. F. évi július hó 9-én 10/III. zlj. Karcagra vonultam be és augusztus 3-án a 40/III. zlj.-vel indultam el orosz területre. Jelenleg a 9. század állományában a dubinai támpontnál teljesítek szolgálatot.

Kb. hat héttel ezelőtt Bródi Mihály honvéd elmondta nekem, hogy összeköttetésben van a banditákkal és azok azt akar-

[22] Tóth Istvánt 4 év 6 hónap börtönre, 5 évi hivatalvesztésre s politikai jogainak ezen időre való felfüggesztésére ítélték.

ják, hogy szökjenek át hozzájuk, gondoskodnak a hazajuttatásukról is, csak ne harcoljanak a németek oldalán.

Ezt követően egy hét múlva 19 h körül, mint járőrparancsnok, parancsnokságom alatt Bródi Mihály, Martinec Ferenc, Huláj György, Dzsuba Mihály honvédekkel, valamennyien ruszin nemzetiségűek, járőrbe indíttattam útba az ivacskói hídhoz és vissza. A kijelölt ivacskói hidat kb. 20 h 30 perckor értük el s onnan 21 h 30 perckor értünk vissza. 22 h körül érkeztünk a visinki-i blokkházhoz. A parancs értelmében ide be kellett térni, megérdeklődni, nincs-e valami különös esemény és itt egyúttal meg is pihenhetünk. Odaérkezésünkkor a blokkházban, annak kezelője egy polgári egyén volt, akivel Bródi Mihály honvéd oroszul beszélgetni kezdett, aziránt érdeklődve, hogy jönnek-e banditák és ha igen, mikor. A blokk-kezelő közölte a nevezettel, hogy 22 órára van megbeszélve az összejövetel, tehát rövidesen itt kell lenniök. Kb. 22 h 15-kor egy 12—15 főből álló banditacsoport érkezett a blokkházhoz, illetve a blokkházba magába ennyien jöttek be, mert az udvaron ezeken kívül még több bandita is tartózkodott, azonban nem tudom, hogy ezek hányan lehettek. A banditák megjelenésekor felálltunk és Bródi Mihály beszélgetésbe elegyedett azokkal. A banditák a nálunk uralkodó viszonyok iránt érdeklődtek és főleg aziránt, hogy nem akarunk-e megszökni, mert ez esetben gondoskodnak a hazajuttatásunkról is, csak ne harcoljunk a németek oldalán. Azt mondták többek között, hogy a magyar katonákat nem akarják bántani, holott ezt megtehetnék, mert ők 200—300-an is vannak, míg a járőrök csak 4—5 főből állanak. Én is beszélgetésbe bocsátkoztam azután a banditákkal, akikkel abban egyeztünk meg, hogy most még nem szökhetünk át hozzájuk, de majd értesíteni fogjuk őket, hogy mikor. Dzsuba Mihály honvéd kivételével mindnyájan beszéltünk a banditákkal. Először abban egyeztünk meg a banditákkal, hogy a blokkkezelő útján majd megüzenjük, hogy mikor tudunk átszökni hozzájuk. Bródi Mihály honvéd azonban azt javasolta, hogy az egész támpontot legjobb lenne ha kiemelnék és mi ebben segítségükre is lehetnénk, sőt Bródi még azt is mondta, hogy a magyar nemzetiségű honvédek közül, akik nem akarnának velük menni, azokat lőjék le, vagy csináljanak velük, amit akarnak. Bródi honvéd még azt is megígérte, hogy ha a támpont parancsnok, Kiss Mihály szakaszvezető ellenállna a támpont átadásában, ő le fogja lőni a szkv.-t, akivel egy szobában is alszik. Miután a banditákkal ily módon a támpont átadását megbeszéltük, 22 h 45 perckori időben, a támpontunkra útnak indultunk. Elindulásunk előtt a banditák még kenyeret és tejet

is adtak. Eltávozásunkkal egyidejűleg a banditák is elhagyták a blokkházat. Még ugyanezen a napon éjfél után ugyanerre a menetvonalra ugyanezen járőrrel járőrbe indultam, amikor is a blokkházban már csak a blokk-kezelő volt.

Az esetet a következő napon Bródi Mihály honv. a támponton levő legénységnek — a támpontvezető szakaszvezető kivételével — elmondotta, hogy miben egyezett meg a banditákkal. A legénység közül Kriga Demeter, Buljina László, Dzsuba Mihály, Losák Péter és Birák Elek honvédek erre azt mondták Bródinak, hogy ők nem akarnak a banditákkal tartani és intézze el Bródi honv. a banditákkal, hogy ne támadják meg a támpontot. Ezt követően kb. egy hét múlva járőrszolgálatom alatt, amikor is Bródi honv. is jelen volt, a wisinki-i blokkháznál tartott pihenőnk alatt 22 h körüli időben a banditák, éspedig a banditavezér és két felfegyverzett bandita engem és Bródi honvédet kihívtak a blokkházból és kérdezték, hogy mikor fogunk átszökni hozzájuk. Mi azonban, miután járőrözésünk közben polgári egyénektől azt a hírt hallottuk, hogy Olaszország már letette a fegyvert és hogy a magyar katonákat már hamarosan haza fogják vinni, azt mondtuk a banditáknak, hogy most nem szökhetünk át, de nem fogjuk őket bántani, úgy fogunk egymás mellett elmenni, mintha nem is ismernénk egymást, ezzel szemben viszont ők se bántsák a magyarokat és ne robbantsanak ők sem ott, ahol magyar csapatok vannak. Miután a banditákkal ilyképpen kölcsönösen megegyeztünk, elváltunk egymástól. Ezt követően kb. kétszer még a blokk-kezelő útján üzenetet küldtünk a banditáknak oly értelemben, hogy ne bántsák a magyarokat, mert azok úgyis nemsokára haza fognak menni. Ezenkívül többet a banditákkal nem érintkeztünk.

Az eddigi vallomásokon említetteken kívül a támpont legénységéhez tartoztak még Nyisztor Teofik és Zsebik Mátyás honvédek.

Feltett kérdésre előadom, hogy a banditákkal való találkozásunkkor, mielőtt járőrbe indultam volna, Bródi honvédtől megtudtam, hogy a banditákkal fogunk találkozni. Jelentést erről Bródi honv. kérésére mulasztottam el.

A banditákkal való kapcsolatunkat azért nem jelentettem, mert féltettem Bródi honvédet, hogy baja lesz és attól is tartottam, hogy a banditák emiatt meg fogják támadni a támpontot. A banditákkal találkozásunkkor azért nem bocsátkoztam harcba, mert azok sokkal többen voltak.

Előadom továbbá, hogy f. hó 17-én 24 h-kor parancsnokságom alatt Birák Elek, Marfinec Ferenc, Losák Péter és Hulaj

György honvédekkel a dubnó-i blokkház felé járőrbe útbaindíttattam. A támponttól kb. 300 méterre, amint a járőrrel a sínek mentén haladtam, a kétoldalt emelkedő töltéstől a baloldalról ukrán nyelven a következő kiáltást hallottam: „Állj! ki vagy". Mire én válaszoltam, hogy magyar járőr. Erre az előbbi hang azt válaszolta, hogy adjuk meg magunkat, dobjuk le fegyvereinket és vetkőzzünk le. Erre a puskát és a derékszíjat mindnyájan letettük és úgy csináltunk, mintha vetkőztünk volna. Eközben jött egy német vonat és erre visszafutottunk a támpontunkra. A puskáinkat magunkkal vittük. Losák Péter a derékszíját tölténytáskával és 40 tölténnyel, Birák Elek derékszíját szuronnyal otthagyta. Otthagyta ezenkívül még a sisakját, kenyérzsákot, sátorlapot és 100 db töltényt és két db kézigránátot. Ezenkívül mást nem hagytunk ott. Kb. 200 méterre megközelítettük a támpontot, amikor lövöldözést hallottunk és egynéhány rakéta kilövést észleltünk. A támpontra érkezve a szakaszvezetőnek azt jelentettem, hogy banditák támadtak meg bennünket. Egyben jelentettük azt is, hogy az említett felszerelési cikkeket otthagytuk. Erre a szakaszvezető parancsba adta, hogy menjünk vissza az elhagyott szerelvényeinkért. Azért nem tüzeltünk, mert ők fent álltak, azt gondoltuk, hogy sokan vannak, megijedtünk.[23]

Vallomásomat akként módosítom, hogy a banditákkal való kapcsolatunkról a szakaszvezetőn kívül Nyisztor Teofil és Zsebik Mátyás honvédnek és még egy név szerint meg nem nevezhető magyar honvédnek nem volt tudomása.

Egyebet előadni nem tudok.

Felolvasott vallomásom jól van felvéve.

Kovács Mihály tiz. s. k.

A jegyzőkönyv lezáratott 12 h 50 perckor.

Dr. Traxler hb. fhdgy. s. k.
nyomozásvezető

Dr. Zádor Antal s. k.
jegyzőkönyvvezető

H. L., Miskolci hadbíróság. 1943. 272. csomó. H. 211/43. szám. — Eredeti tisztázat.

[23] A jegyzőkönyv utolsó részében leírt partizántámadás provokáció volt. Az alakulat parancsnoksága tudomást szerzett a partizánokkal kötött megegyezésről s megbízható embereivel megrendezte a leírt eseményeket. Így akartak meggyőződni arról, hogy a honvédek valóban hajlandók lettek volna-e elmenni a partizánokkal.

17.

1943.

A III. honv. hadtest parancsnokság közli, hogy értesülései szerint a felvidéki legénység átszökés esetén magával viszi csehszlovák katonai és kommunista igazolványait is. Utasítást ad ezek elkobzására.

Bizalmas úton tudomásomra jutott, hogy a harctérre útbaindított alakulatokhoz beosztott felvidéki, illetve volt csehszlovák katonák magukkal viszik cseh katonai és cseh kommunista igazolványukat abból a célból, hogy fogságba jutás vagy átszökés esetén, magukat azokkal igazolva, az oroszoknál testvéri elbánásban részesüljenek.

Utasítom a parancsnokságot, hogy a harctérre útbaindított felvidéki, de különösen volt csehszlovák katonák magával vitt holmiját nv. szerveik bevonásával tapintatosan, de nagy gonddal és körültekintéssel vizsgálják át. A netalán előtalált csehszlovák, vagy kommunista igazolványokat kobozzák el és ide terjesszék fel . . .

A szabadságon levő hdt. pk.
helyett:
Vidos Géza vőrgy. s. k.

H. L., Székesfehérvári II. honv. hdt. pság. 1943. 43. sz. Bizalmas hdt. psági pcs. (Eredeti sz.: 10561/eln. II. szv.)

18.

1944. I. 4.

A pécsi IV. honv. hadtest parancsnokság bizalmas utasítása a 10. gyaloghadosztály tüzérparancsnokának. Közli, hogy a frontra induló kommunista érzelmű katonák igazolványokat kapnak, hogy átszökésük esetén ne történjék bajuk. Elrendeli a legénység fokozottabb ellenőrzését.

Bizalmas jelentések alapján annak a gyanúja merült fel, hogy a szoc. dem. párt titkársága igazolvánnyal látja el azokat a kommunista érzelmű honvédeket, akik a magyar megszálló erőkhöz útbaindulnak.

Az igazolványt abból a célból kapják, hogy a szovjethez való átszökésük, vagy fogságba esésük esetén bántódásuk ne történjék.

Minthogy az ilyen igazolványoknak az érdekeltekhez való juttatása többféle módon történhet (elvonuláskor való ellátás, tábori posta csomagok, szabadságon levők útján stb.), kötelességévé teszem minden parancsnoknak a legénységnek e tekintetben való folytonos szigorú ellenőrzését.

A hdm. területen tartózkodóknál a „Zsoldkönyv"-ön és az „Igazolványi jegy"-en (Igazolványi jegytok) kívül más igazolvány nem lehet. Minthogy a fenti célú igazolásul bármilyen fajta jelvény, vagy jel is szolgálhat, az ellenőrzés erre is terjedjen ki.

E rendeletem végrehajtásáról szemléi alkalmával minden esetben győződjön meg.

Amennyiben ilyen igazolványokat találna, azt ide azonnal terjessze fel s egyúttal jelentse az igazolvány tulajdonosával szemben tett intézkedéseit.[24]

A hdt. pk. rendeletéből:

Rátky ezredes s. k.

H. L., Kaposvári 10. honv. gyal. hadosztályparancsnokság iratai. 1944. év, 65. csomó, 36. sz. — Sokszorosított másolat.

19.

1944. I. 15.

Pálfalvi János hadnagy jelentése a 9001. hadtápszázadot ért partizántámadásról. Közli, hogy a partizánok megbízott útján átállásra szólították fel a honvédeket.

Jelentem, hogy f. hó 14-én kb. $^1/_2$24 h-kor a fenti szd. által megszállt Krilow-i körzeti támpontot bandatámadás érte. A támadás kb. $^3/_4$ óra hosszat tartott. A támadás következtében a támponton és a tőle kb. 200 m-re fekvő Krilow községben elhelyezett 1 fő tiszt, 6 fő keret és 80 fő román nemzetiségű legs.-ből 2 fő kerethonvéd és 54 fő román nemzetiségű honvédet a partizánok magukkal hurcoltak. Haláleset nem volt. Az elhurcolt 54 fő román nemzetiségű honvédből 20 fő 15-én este

[24] L. a 17. sz. dok.-t is.

½6 h-kor a visszavonási menet alatt Mlodawa községben éjjelező szd.-hoz bevonult.

Jelenti továbbá Keskeny Sándor zls. tpt. pk. jelentése alapján, hogy f. hó 14-én este kb. 9—10 között egy 9002. htp. szd. állományába tartozó román nemzetiségű honvéd jelentette a tpt. pk.-nak, hogy őt a partizánok küldték azzal, hogy szólítsa fel a tpt. pk.-t, hogy legénységével együtt menjen át a partizánokhoz. Jelentette még a honvéd, hogy a partizánok a falu északi részében már délután folyamán elhelyezkedtek, valamint, hogy Krilow községből É-ra kb. 2 km-re fekvő község a partizánok fő fészke. Számuk kb. 500-ra tehető, több gsz.-val és gp.-val. Azt is jelentette még a honvéd, hogy ha egy órán belül ő vissza nem tér, a támadást megkezdik.

A kikérdezés folyamán elmondta még, hogy 5 napja van a partizánok fogságában, ahol kb. egy szakasz román nemzetiségű honvéd van még egy magyar őrmester psága alatt.

A honvédet a tpt. pk. nem engedte vissza.

A tpt. pk. azonnal elrendelte a riadókészültséget. A legénység elfoglalta riadókörletét. Két megerősített jőr. a riadókörlet körül teljesített szolgálatot. A tpt. pk. tartózkodási helye a tpt.-n.

½24 h-kor az egyik jőr. két tagja jelentette a tpt. pk.-nak, hogy a jőr. pk.-t a partizánok elfogták. Ugyanakkor a jőr. egy másik tagja riasztotta a riadókörletben levő legénységet.

A tpt. pk. jelentése szerint a riadókörletből kb. 20 percig tartó kiabálás hallatszott. A tpt.-n tartózkodó legs. közül 23 fő román nemzetiségű honvéd a partizánoktól való félelmükben a számukra kijelölt riadóhelyet önkényesen elhagyták, közöttük az is, aki a partizánoktól jött.

Fenti esetet a tpt. pk. ½11 h-kor jelentette a Hruszvicsán levő szd. pság.-on.

Tp. F. 985. 44. I. 15. 19 h

Pálfalvi János hdgy.

H. L., Miskolci hadbíróság. 1944. 272. csomó. H. 40/44/1. szám. — Eredeti tisztázat.

20.

1944. I.

Müller Ferenc jegyzőkönyvi vallomásában magyar partizánokról tesz említést, akikkel Bogdanoffka községben találkozott.

1944. évi január havában a 49/1. zlj. I. századához, mint hadműveleti területen levő alakulathoz, Orosházáról Oroszországba Dubnó városába lettem behíva. 1944. év január havában alakulatunk a visszavonulás alkalmával Lengyelországba lett visszavonva. A visszavonulás alkalmával én és egy mezőberényi bajtársam, miután éhesek és fáradtak voltunk, a sok menetelés után bakancsunk majdnem teljesen tönkrement és lábunkat felsértette, Husiatyin városában nem tudtuk a menetet követni és így lemaradtunk azzal, hogy kipihenjük magunkat és követjük a zlj.-at. Később a zlj. után indulva a visszavonuló alakulatoktól kérdezgettük, hogy merre ment a csapattestünk és a megadott útirányban követtük őket. A nehéz felszerelés, valamint a fáradtság miatt betértünk éjjeli szállásra egy lengyelországi községbe és onnan másnap tovább indultunk a megadott útirányba. Bogdanoffka községbe érkeztünk és ott kb. két hétig voltunk egy ukrán parasztnál, aki bennünket ellátott élelemmel és szállással. Egy este élelem beszerzés alkalmával, amidőn vissza akartunk térni a szállásunkra, a sötétségben egyéneket vettünk észre, majd rájuk kiáltottunk, hogy „állj, ki vagy?", erre a válasz az volt, magyar katona vagyok. A magyar katona és társai hozzánk jöttek és ekkor a magyar katona azt mondotta, hogy merre van az alakulatunk és mit csinálunk a faluban. Ismertettük a fentieket és az illető kijelentette, hogy ő partizán és a vele levő egyének is azok, ne ellenkezzünk, hanem szép szóval adjuk oda a puskánkat és a nálunk levő lőszert. Én erre azt feleltem, hogy jószántamból nem adom oda a puskámat, mert mint katona tudom azt, hogy fegyveremtől csakis erőszakkal lehet megválni. Vegyétek el tőlem és a bajtársamtól, mert mi azt nem adjuk oda, ekkor a partizánok levették a vállunkról a puskát és kikutattak bennünket, elvették tőlünk a lőszert. Három nap múlva leváltásra jött a 49/1. zlj.-hez egy csoport katona, akik bennünket megláttak és előadtuk nekik, hogy nem merünk visszamenni az alakulatunkhoz, mert tudjuk azt, hogy hadműveleti területen halállal büntetik azt, aki a puskáját elhagyja. Az egyik tiszt, aki Békés községben lakik és polg. foglalkozása községi adótiszt, kijelentette, hogy menjünk vele az ezredhez úgy, hogy biztonságban fogunk lenni. Másnap el is mentünk velük és a zlj.-nál jelentkeztünk, ahol gyanúsított[25] ht. törzsőrm. is az I. századnál volt beosztva. Kihallgatásom során a fenti tényeket adtam elő Háromszéki Sándor őrnagynak, aki a 49/1. zlj. parancsnoka volt. Kihallgatásom

[25] A jegyzőkönyv a felszabadulás után Gyimes József rendőrségi kihallgatása alkalmával készült.

során nevezett őrnagy nem hitte el azt, hogy a puskát tőlünk elvették, hanem azt mondotta, hogy mi szökevények vagyunk, eladtuk a puskánkat és át akarunk szökni az oroszokhoz, majd piszkos csirkefogó kommunistának és a leggyalázatosabb szavakkal illetett az ott levő tisztikar előtt, valamint Gyimes József törzsőrm. előtt, aki a kihallgatásra elővezetett, arcul köpött, hazaárulónak és kémnek nevezett. Elrendelte az őrnagy, hogy két héten keresztül mindennap hat óránként kössenek ki és nem kaphatok mást, csak feketekávét napi élelemként. Ezt a parancsot Gyimesi József tőrzsőrm.-nek adta ki, hogy hajtsa végre és ellenőrizze . . .

Müller Ferenc őrv. s. k.

H. L., Partizángyűjtemény. Szám nélkül. — Eredeti tisztázat.

21.

1944. III. 24.

Kovács Mihály százados és 28 magyar honvédtiszt a partizánokhoz való csoportos átállásra szólítja fel volt bajtársait.

Olvasd és add tovább!

HONVÉDEK!

Kovács Mihály százados (49/7. szd.) szól hozzátok.

Bajtársak!

1944. január 31-én még köztetek voltam. 1944. február 1-én kerültem Dubnó környékén századommal s négy tiszt bajtársammal együtt fogságba. Hazugnak bizonyult az a hírverés, hogy az oroszok megkínozzák, sőt megölik a hadifoglyokat. Valamennyien egészségesek vagyunk és jó bánásmódban részesülünk.

Fogságba kerülésem óta olyan események történtek, amelyek tiszti becsületemnek, kötelességtudásomnak és felelősségérzésemnek azt parancsolják, hogy hozzátok forduljak.

1944. március 19-én a legnagyobb nemzeti szerencsétlenség érte édes hazánkat: Hitler martalóc hadai orvul megtámadták és megszállták Magyarországot. Ma piros-fehér-zöld nemzeti lobogónk helyén a német náci haramiák ocsmány horogkeresztes zászlaja lóg a magyar középületeken. Hitler a szemét-

dombra szórta magyar államiságunk, magyar nemzeti függetlenségünk utolsó tartozékait is. Magyarország ma megszállt ország. Édes hazánkban ma Hitler a korlátlan úr.

Hat német hadosztály szállta meg Magyarországot. Hogyan történhetett ez, amikor Magyarországnak harcképes, sokkal nagyobb erőket, mint nyolc hadosztályt legyőzni tudó hadserege van és amikor minden igaz magyar örömmel fogott volna fegyvert a hazánkat galádul hátba támadó német haramiák ellen?

Ez azért történhetett, mert Hitler minden gazságra kész magyar cinkosai magyar történelmünk legnagyobb hazaárulását követték el: megnyitották a német megszállók előtt hazánk kapuit.

A német-bérenc imrédisták, nyilasok, volksbundisták és a kormány-tábor egy része hajtotta végre ezt a hitvány hazaárulást és Horthy Miklós sajátkezűleg ütötte rá a pecsétet. Horthy Miklós politikája előkészítette ezt a hazaárulást és ma a horogkeresztes lobogóval meggyalázott budai várból intézi saját személyében Hitler ügyeit Magyarországon. Horthy Miklós ma nem Magyarország kormányzója, hanem Hitler magyar ispánja, aki, hogy legalább ez maradhasson, eladta hazánkat a német elnyomónak.

A magyar népet eladták, orvul hátba támadták, de a magyar nép nem akar rab lenni. Az ország sok helyén fegyverrel ellenáll a német hódítóknak. Debrecen és Miskolc környékén, valamint a román határ mentén harcok folynak a német megszállók ellen.

És Ti, bajtársak, még ezek után is szolgáljátok a németet!

Bajtársak! Aki magyar és még ma is Hitler oldalán áll, olyan hazaárulást követ el, melyet a magyar nép sohasem fog megbocsátani.

Gondoljatok magyarságotokra! Gondoljatok drága hazánkra, ahol ma német bitangok gyilkolják és fosztják ki családaitokat! Segítsetek szerencsétlen hazánknak és saját magatoknak!

Hogyan segíthettek?

Haza nem mehettek, az utat haza német szuronyok zárják el.

De hazatérhettek és segíthettek magatoknak és hazánknak: forduljatok a német ellen, vegyétek fel azonnal a kapcsolatot a partizánokkal, küldjétek megbízottaitokat a szovjet csapatok parancsnokaihoz és gyertek át szervezetten, csoportosan a partizánokhoz, vagy a Vörös Hadsereghez.

Ma csak így nyílik utatok a hazatérésre.

Hazánk népe számít rátok. Teljesítsétek hazafias kötelességteket! Azonnal cselekedjetek! Az orosz partizánok segítségetekre lesznek.

Várunk benneteket.

Kovács Mihály szds.
49/7. szd.

Magyar tisztek magyar tisztekhez.

Tiszt Bajtársak! Csatlakozunk Kovács Mihály szds. üzeneteihez és elsősorban Benneteket kérünk Tiszt Bajtársak, hogy szervezzétek meg a csoportos átjövetelt a partizánokhoz.

De ne feledjétek, hogy az idő nem vár és gyorsan kell cselekedni.

1944. márc. 24.

Bajtársi üdvözlettel a Kovács szd.-sal egy hadifogolytáborban levő magyar tisztek.[26]

Hadtörténelmi Múzeum. Nyomtatványtár. 6239/1. sz. — Nyomtatvány.

22

1944. VI. 19.

A Vörös Hadsereg igazolja, hogy Wallner Váradi Tibor az 1. moldvai partizán osztag kötelékében teljesített szolgálatot.

Ukrán Vezérkar Partizán Mozgalom. 1944. június 19.
8470. szám.

Igazolvány.

Kiadva: Wallner Tibor (Ferenc) elvtársnak, hogy Ő 1943. december 10-től, 1944. március 4-ig az Első Moldvai Partizán Osztag kötelékébe tartozott, a kórházban 1944. április hó 25-ig volt.[27]

[26] Az irat alján 28 honvédtiszt aláírása olvasható, alakulataik feltüntetésével.
[27] Nevezett 1943. december 10-én ment át 32 emberrel az 1-es moldvai partizáncsoporthoz. Két szovjet kitüntetést kapott s hadnagyi rangot szerzett a fasiszták elleni harcok során.

A partizán csoport parancsnoksága: (a reguláris vörös csapatok egyesülése után rendelkezésre).
Partizán Mozgalom. Ukrán Vezérkar.

Szperánszky alezredes.
Káderoszt. főnöke.

A fenti szövegből az eredeti igazolvány szövegével való azonosságát igazolom.

Budapest, 1945. október 22.

olvashatatlan s. k.

P. H.

H. L., 1945. H. M. eln. 126202. sz. — Másolat.

23.

1944. IX. 21.

A partizán mozgalom ukrajnai képviselője a 2. Ukrán Front haditanácsánál igazolja, hogy Kis János a Rákosi partizánegység tagja volt.

USPD. A Partizán Mozgalom Ukrajnai Törzsének képviselője a 2. Ukrán Front haditanácsánál. 1944. december 1. 9012. sz. Működő fronton.

Igazolvány.

Kiadva Kis Jánosnak (atyja neve Sándor) arról, hogy 1944. szeptember 21-től 1944. október 24-ig a „Rákosi" partizán egység tagja volt harcos beosztásban.
Az osztagból az alakulat feloszlásával kapcsolatban vált ki.

A Partizán Mozgalom vezérkari főnöke
a 2. Ukrán Front haditanácsa mellett.

(Pogrebenko)
ezredes
osztályvezető

(Kaskarov)
százados

H. L., Partizángyűjtemény. M. 94. sz. — Fotókópia.

24.

Dátum nélkül.

A Vörös Hadsereg röplapja azt tanácsolja a honvédeknek, hogy menjenek az erdőbe vagy rejtőzzenek el a szovjet lakosságnál, mert különben elpusztulnak a németek érdekeiért.

HONVÉD!

Elérkezett a végórád. Tegnap szemed láttára hullottak el bajtársaid. Ma vagy holnap te is elesel. Anyád és apád siratni fogják korai halálodat. Feleséged özvegységre jut és amíg él, szerencsétlen lesz. Gyermeked örök életére árva marad és nyomorban fog tengődni.

Te idegen földben porladsz el, akárcsak elesett bajtársaid. Pedig azt ígérték neked, hogy nem küldenek a tűzvonalba.

Becsaptak, akik azt mondották, hogy a magyarok csak a közlekedési utakat fogják őrizni és a front mögött rendfenntartók lesznek.

A valóságban a németek a magyarokat a legveszedelmesebb frontszakaszokra küldik.

Honvéd! Jól gondold meg, hogy mit csinálsz, amíg nem késő! Ne menj, ha támadásba küldenek! Támadjanak a németek, te pedig menj az erdőbe, vagy rejtőzz el az oroszoknál. A mi lakosságunk segítségedre lesz. Az oroszok tudják, hogy a magyar — az nem német. Tudják, hogy a magyar csak azért harcol, mert a német ráparancsolt. Vagy: gyere át hozzánk, orosz fogságba. De — ne késlekedj!

Értsd meg: a támadás a halált, a hadifogság az életet jelenti.

Ez a röplap egyúttal frontátlépési igazolvány az oroszokhoz.[28]

Hadtörténelmi Múzeum. Nyomtatványtár. 6223. sz. — Nyomtatvány.

[28] A röplap alján az utolsó mondat orosz nyelvű fordítása olvasható.

25.

Dátum nélkül.

A szovjet partizánok arra kérik a honvédeket, hogy a lakosságon keresztül legyenek segítségükre. Közlik, hogy csak a parancsok hanyag teljesítése révén juthatnak haza.

Magyar katonák! Honvédek!

Mindannyian haza vágytok! Itt a nyakatokon a tél és a család, az asszony, gyerek, meleg otthon helyett, dermesztő hideg és halál vár rátok. Akinek összeköttetése, protekciója van, az bezzeg nem kerül ide német ágyútölteléknek. Azok otthon élik világukat, míg ti itt hóban, fagyban véreztek, idegen, magyarellenes ügyért. Sokan elkeseredve végzik ezt a pribékmunkát, amit a békés lakossággal szemben német utasításra tiszt és legénység egyaránt elkövet. Legtöbben csak azért tűrik ezt a magyar katonához méltatlan, gyalázatos sorsot, mert élteti őket az a remény, hogy hamarosan jön a felváltás. Pedig már éppen eleget csalódtak ebben is, mert már nemegyszer lejárt a beígért határidő és még mindig itt szenvednek. És nincs remény rá, magyar katonák, hogy hamarosan hazakerüljetek! Kállay miniszterelnök december elsején közölte az országgyűlésen, hogy itt kell maradnotok, „amíg a hadihelyzet megköveteli". Magyarán mondva itt maradtok, amíg a németeknek tetszik. Leváltás helyett a miniszterelnök karácsonyi üdvözletét küldi.

Magyar katona! Honvéd! Segíts magadon és az Isten is megsegít! Ha nem akarod, hogy a tél hidege, meg a partizán golyója elpusztítson, ha viszont akarod még látni családodat, segíts magadon. Nem kell egyebet csinálnod, mint hogy nem hajtod végre a parancsokat. Nem kockáztatod a bőröd, ha járőrbe küldenek, hanem meglapulsz és jelented, hogy nem láttál semmit. Őrizd hanyagul a vasutat, a hidat. Járj a partizánok kezére. Barátkozz meg a lakossággal. Hunyj szemet, ha valamit észreveszel. Figyelmeztesd a lakosságot, ha valami készül ellenük. „Véletlenül" adj jelt, ha rájuk akarnak ütni. Árts a németnek ott, ahol tudsz!

Amíg pontosan teljesíted a parancsot, addig innen el nem eresztenek. De ha a német észreveszi, hogy nem használsz, hanem ártasz neki, akkor ő maga küld haza: örül, hogy megszabadul attól, aki úgy támogatja, mint az akasztottat a kötél.

Beszéld meg ezt a bajtársaiddal, barátaiddal, meg azokkal a tisztekkel is, akikben megbízhatsz. Ők is hamarosan megértik, hogy az jut haza, aki okosan, talpraesetten, kijátssza a németet. Aki meg pontosan, vakon, gyáván szolgál, azt persze itt tartják, mert éppen ilyen kell nekik. Ezt fogd fel ésszel, magyar katona!

Járj a lakosság kezére, árts a németeknek: ez a biztos hazamenés módja!

Hadtörténelmi Múzeum. Nyomtatványtár. Szám nélkül. — Nyomtatvány.

26.

Dátum nélkül.

A szovjet partizánoknak a 108. gyalogdandár katonáihoz és tisztjeihez intézett felhívása beszámol a háború eredményéről és átállásra hívja fel a honvédeket.

Olvasd és add tovább bajtársaidnak!

A 108. magyar gyalogdandár katonáihoz és tisztjeihez!

Nem a partizán a magyarok ellensége, hanem a német. Összeomlott dandárotok újabb támadása is a partizánok ellen. A partizánokat nem sikerült bekeríteni, ellenkezőleg, a partizánok súlyos csapást mértek a magyar csapatokra. Dandárotok visszavonult oda, ahonnan megindította támadását. Szeptember 3-a és október 17-e között dandárotok óriási veszteségeket szenvedett: elesett 2370, megsebesült több mint 1000 magyar katona és tiszt. 5 harckocsi, 2 páncéloskocsi, 6 ágyú, sok golyószóró puska és egyéb hadifelszerelés maradt a harctéren. Halott magyar katonák és tisztek rohadnak a mezőkön és az erdőkben. Távoli hazájukat sosem látják többé. Nem látják többé a Duna hömpölygő hullámait, a szőke Tiszát, a Balaton nyugodt, sima tükrét. Anyjuk, feleségük, gyermeik hasztalan hullatják keserű könnyeiket, fiuk, férjük, apjuk nem tér vissza többé soha.

Magyar katona! Magyar tiszt! Most sem érted meg, hogy a németnek csak jószág vagy, kit a vágóhídra küldhet? A partizánok jól célzott golyója elé állít, amikor pedig tudja, hogy ez biztos halált jelent. Ráadásul azzal fenyegeti, hogy lekaszál, ha visszavonulsz.

Pusztulsz a távoli és hideg Oroszországban a német fasisz-

ták érdekeiért, ugyanakkor családod éhezik otthon. Városaitokat bombázások rombolják. A német elvitte a magyar gabonát, tengerit, szalonnát.

Magyar katona! Magyar tiszt! A németek és azok a magyar tábornokok is, akik, mint dandárotok parancsnoka, Abt vezérőrnagy, eladták magukat a németnek, azt ígérik, hogy hamarosan legyőzitek a partizánokat és a Vörös Hadsereget. Erre ugyan hiába vártok! Oroszországot nem lehet legyőzni! Hogy volt az elmúlt háborúban? A német akkor is dicsekedve azt jósolta, hogy egykettőre megnyeri a háborút. És mi lett a vége? A háborút csúnyán elvesztette. A német hadsereg szörnyű vereséget szenvedett.

Magyarország akkor is a német oldalán vett részt a háborúban. És mi lett ennek az eredménye? Vereséget szenvedett. A németnek köszönheti, hogy elvesztette területének kétharmadát. Igazuk volt Rákóczi Ferenc kurucainak, akik azt mondották:

„Ne higgy magyar a németnek
Akármivel hitegetnek..."

Németország veresége ebben a háborúban is biztos. Már fogytán van a kőolaja és emberállománya.

A szovjet—német fronton a háború kezdete óta több mint tízmillió német esett el és sebesült meg.

A németek óriási veszteségei emberekben és hadianyagban, offenzívájuk alatt a déli fronton, még jóval megnövekedtek és az elért eredmény mégis jelentéktelen.

A Vörös Hadsereg megsemmisít mindenkit, aki a németnek segít.

Magyar katonák és tisztek!

Fordítsatok hátat a németeknek! Ne teljesítsétek a parancsot ha támadásba küldenek!

Vessetek véget a véres, a magyar népet irtó háborúnak!

Követeljétek, hogy küldjenek benneteket vissza hazátokba!

Szökjetek meg! Egyenként és csoportonként gyertek át hozzánk a partizánokhoz, az erdőbe! Nem bántják a partizánok azt, aki megadja magát. Sok bajtársatok jött már át hozzánk fogságba és mind jól vannak, egészségesek.

H. L., Röplapgyűjtemény. 2. szám. — Nyomtatvány.

27.

Dátum nélkül.

A hadifogoly honvédtisztek a partizánokhoz való átállásra hívják fel a magyar katonákat.

A magyar megszálló hadsereg tisztjeihez és katonáihoz.

Tiszttársak! Honvédek!

Otthon azt mondják rólatok, hogy nem harcoltok a németek oldalán az orosz hadsereg ellen, hogy ti csupán a rendet tartjátok fenn. De amit műveltek, sokkal szégyenletesebb, mintha a németek oldalán harcolnátok. Nem katonák vagytok ti Ukrajnában! A németek csendőrei és hóhérai vagytok az ukrán polgári lakosság ellen. Ezzel mérhetetlen kárt okoztok hazánknak. Növelitek az adósságot, melyet szerencsétlen országunk a már elvesztett háború eredményeként fizetni fog.

De saját magatokat is romlásba viszitek. Otthon már nem sorolnak titeket az élők közé. Itthagynak benneteket elpusztulni Oroszországban. Azok, akik titeket itt tartanak, a ti életetek árán akarnak eleget tenni Hitler követelésének, hogy magyar csapatok is részt vegyenek a teljesen kilátástalan német háborúban. És ha tovább is betöltitek a gyalázatos szerepet, melyre most felhasználnak benneteket, egy szálig elpusztultok. Akit megkímél a golyó, vagy a küszöbön álló orosz tél, azzal végez majd a német visszavonulás. A németek utóvédként, vagyis golyófogónak használnak majd benneteket, hogy maguk annál könnyebben szaladhassanak. Ugyanaz történik veletek, mint ami történt velünk, a 2. honvéd hadsereggel: a németek a pusztulásnak dobtak oda bennünket.

Mi, hadifogoly honvéd tisztek, látjuk a szörnyű veszélyt, mely titeket, honfitársainkat fenyeget s hazafias kötelességünknek tartjuk, hogy megmentsük a magyar becsületet és a ti életeteket. Ezért felhívunk benneteket arra, hogy:

1. Azonnal szüntessétek be a harcot, melyet a németek oldalán az oroszok ellen vívtok.

2. Minden rendelkezéstekre álló eszközzel vágjátok át magatokat az orosz hadsereghez, vagy a partizáncsapatokhoz.

3. Küldjetek minden csapategységtől (század, zászlóalj, ezred, hadosztály) megbízottakat a legközelebbi partizánosztag parancsnokához, hogy megállapodjatok, hol és mikor mehettek át szervezetten az említett osztaghoz, mely segítségtekre lesz, hogy az orosz arcvonalat átléphessétek.

Aki átjön a szovjet csapatokhoz, annak az orosz parancsnokság biztosítja az emberséges bánásmódot, az orosz tiszteknek, illetve katonáknak kijáró ellátást és a hazatérést az első hadifogoly-szállítmánnyal.

Bajtársak! Katonák! Már túl sok magyar vér ömlött ebben a háborúban a németért.

H. L., Röplapgyűjtemény. 87. szám. — Nyomtatvány.

28.

Dátum nélkül.

A szovjet partizánokhoz átszökött Német József a fasisztákkal való szakításra és átállásra hívja fel volt bajtársait.

Elvtársak!

30 példány.
A szöveg magyar nyelven.[29]

Én a 35. ezred 3. zászlóaljának 7. századában szolgáltam. Csak egy héttel ezelőtt küldtek Ulica faluba, de ez elég volt ahhoz, hogy olyan elhatározásra jussak, hogy én ott többet nem maradok. A magyarok és az oroszok nem ellenségek: a németek hajtottak minket magyarokat ebbe a háborúba. Nem akartam a németekért meghalni. Őszintén meg kell mondanom, sok álmatlan éjszakát töltöttem el, míg erre az elhatározásra jutottam. Elképzeltem magamban, hogy milyen állhatatosan védi az orosz parasztpartizán a házáját, láttam, hogyan gyújtották fel esztelenül a tisztek és a németek parancsára az oroszok házait. „A magyaroknak azért kell az oroszokat ölni, hogy a német gazdagodjon. Hát ezt én tovább nem akarom folytatni" — gondoltam, és kerestem az első alkalmat, hogy átmenjek a partizánok oldalára. Hála Istennek, ez nekem sikerült, a partizánok testvérként fogadtak és befogadtak a körükbe. Nem mesélem el, hogy hol mentem át. Itt sokan vagyunk magyarok. Van magyar írógépünk. Arról, hogy átmenjünk a partizánok oldalára, nem úgy szántuk el magunkat, hogy egymással beszéltük meg, mert a besúgóktól féltünk. A besúgásokat azonnal a kínzás, a „bika" követte, ahogy ez a mi századunkban Horváth Jánossal történt, vagy hadbírósági agyon-

[29] Utasítás a sokszorosításra.

lövéssel, vagy 10 évi börtön, ahogyan a 8. századbeli Jancsó honvéddel történt, aki azt gondolta, hogy ha magát megsebesíti, ezzel kikerül a háborúból. Most azonban én egyenesen megmondom nektek, ne vegyetek részt tovább ebben, ne harcoljatok az oroszok ellen, menjetek át ti is a partizánokhoz! Itt az erdőben életben vagyunk. A német így is, úgy is elvesztette a háborút és azoknak, akik harcolni fognak az oldalán, szintén ki kell fizetniök majd a számlát.

Gondoljátok meg idejében. Menjetek át a partizánokhoz, még mielőtt megfagynátok, vagy golyó érne benneteket.

Német József s. k.

H. L., Partizángyűjtemény. Sz. 53. sz. — Eredeti tisztázat.

29.

Dátum nélkül.

A szovjet partizánok röplapja a magyar honvédekhez. Felhívja a katonákat, hogy szakítsanak a németekkel és indítsák meg a partizánharcot.

Honvédek! *Honvéd Tiszt Urak!*

Még mindig német zsoldban, német parancsra szálljátok meg falvainkat és segítitek kirabolni és rabságba hurcolni a lakosságot. Német tankok és magyar honvédek együtt pusztították még január 26-án Diviny falu lakosságát.

Azt mondjátok, hogy egyetlen szándéktok hazamenni és nem akartok többet a szovjet népek, szovjet partizánok ellen harcolni. Hát akkor miért vagytok még itt?

Igaz, hogy néha nem vesztek észre bennünket, partizánokat és felderítőinknek híreket is adtok a németek mozdulatairól. De hát elég-e ez?! Hiszen mégiscsak a németek szolgáiként, csendőreiként pusztítjátok szovjet népünket! Hová lett a magyar becsület, magyar lovagiasság? Nem lehet egyszerre két lovon lovagolni! Válasszatok végre, ki az ellenségtek.

A győzelmes Vörös Hadsereg két részre szakította a német frontot és itt áll Sarnin túl, Rovno alatt! Leningrád alól is megverve menekül a német hadsereg!

Mi, szovjet partizánok, fegyverbarátságot ajánlunk Nektek Honvédek és csak egy a feltételünk: harcoljatok a németek el-

len! Világosan döntsetek: a Szövetségesek vagy a német oldalán álltok-e?

Haza akartok menni? Igenis hazajuthattok! Az egyetlen becsületes út haza, melyet fegyverrel a kézben verekedtek ki a németek ellen. Csak mint honvéd-partizánok juthattok el szeretett hazátokba! Csak fegyverrel a kézben bizonyíthatjátok be, hogy küzdtök a népek szabadságáért a német elnyomás ellen, a magyar nemzet felszabadításáért a német elnyomásból.

Éljen a szabad, független, demokratikus Magyarország!
Éljen a szovjet és honvéd partizánok közös harca
a németek ellen!

Szovjet partizán parancsnokság.

Megtalálhatjuk az útját-módját, nyelveteket is beszéljük, hogy megbeszélhessük, milyen segítségre van szükségtek az önálló, magyar honvéd-partizán harc megkezdésére.

H. L., Partizángyűjtemény. Sz. 8. sz. — Gépírásos másolat.

30.

Dátum nélkül.

A partizánok röplapja ismerteti a honvédekkel a legfontosabb háborús eseményeket, majd a németekkel való szakításra hívja fel a katonákat. Felszólítja a magyarokat, hogy szüntessék be a harcot és menjenek át a partizánok oldalára.

Magyar honvéd!

Tudod-e, hogy egy év óta a német hadsereget csak vereségek érték? Tudod-e, hogy a Vörös Hadsereg 4 hónap alatt több területet foglalt vissza a németektől, mint a régi Magyarország? Tudod-e, hogy tavaly január óta a Volgától a Dnyeperig az oroszok két és félszer messzebbre űzték vissza a német csapatokat, mint amennyire most ők állnak a magyar határtól?

Sztálingrádtól Kievig a távolság 1100 kilométer, Kievtől Uzsokig csak 450 kilométer.

Tudod-e, hogy az 1943-as év első 11 hónapjában az angol és az amerikai repülők 125 millió kilogramm bombát dobtak le a német városokra, ugyanakkor, amikor a németek csak ezerkétszáz mázsát tudtak ledobni Angliára? A szövetséges repülők tehát pontosan ezerszeres túlerővel bombázzák Németországot!

Tudod-e, hogy a repülőterek, amelyek Olaszországban angol—amerikai kézen vannak, csak 800 kilométerre fekszenek Budapesttől és hogy a szövetségesek nehézbombázói akkor bombázzák össze a magyar vasutakat, ipartelepeket és városokat, amikor nekik tetszik?

Tudod-e, hogy Roosevelt, Sztálin és Churchill — Amerika, Oroszország és Anglia vezérei — a perzsiai Teheránban megegyeztek egymással, hogy a szövetséges nagyhatalmak roppant túlerejét a legközelebbi időben keletről, nyugatról és délről támadásba vetik Hitler ellen?

„Nincs erő a világon, amely megakadályozhatna bennünket abban, hogy megsemmisítsük a német hadakat a szárazföldön, a német búvárhajókat a tengeren, a német hadigyárakat a levegőből" — jelentette ki Sztálin, Roosevelt és Churchill.

Az egész világ tudja, hogy Sztálin, Roosevelt és Churchill beváltja szavát. A semleges országok eddig féltek a németektől, most ellenük fordulnak. Hitler csatlósai, a románok és a finnek, menekülni készülnek a süllyedő német hajóról. Az olaszok nemcsak faképnél hagyták Hitlert, hanem már háborúban állnak vele.

Csak Magyarország tartson ki a németek mellett? Csak a magyarok áldozzák fel magukat Hitler szép szeméért? Csak a magyar katonák vessék magukat az amerikai—orosz—angol gőzhenger elé?

Horthy, Kállay ezt akarják. Csatay honvédelmi miniszter a magyar képviselőházban kijelentette, hogy: „harcolni fogunk az utolsó leheletig". Ez a pusztulást jelenti. Hiszen Kállay miniszterelnök maga mondta a képviselőházban, hogy Magyarország a szövetséges nagyhatalmakhoz képest: porszem. Mégis halálba akarják vinni a honvédet! Akartok-e, fogtok-e a halálba menni Hitlerért és Horthyért?

Nos, ha nem akartok nyomorultan elpusztulni, ne engedjétek magatokat gyalázatos csendőrszolgálatra felhasználni az ukrán nép és a partizánok ellen!

Szüntessétek be a harcot! Gyertek át hozzánk, partizánokhoz! Itt senkinek sem esik bántódása. Mi átviszünk benneteket a fronton és a túloldalon nyugodtan bevárjátok a háború végét, amely már közel van.

Hadtörténelmi Múzeum. Nyomtatványtár. 6237. sz. — Nyomtatvány.

Közlik: *Gazsi József és Harsányi János őrgy.*

BIBLIOGRÁFIA

AZ 1960—1961. ÉVI MAGYARORSZÁGON MEGJELENT HADTÖRTÉNELMI IRODALOM BIBLIOGRÁFIÁJA

A BIBLIOGRÁFIA BEOSZTÁSA:

I. Bibliográfiák

II. Általános és gyűjteményes munkák
Hely-, vár- és fegyvertörténet

III. Magyarország hadtörténelme
A legrégibb időktől 1848-ig
1848—1849. évi szabadságharc
Magyarország hadtörténelme 1850—1914.
Első világháború
Magyar internacionalisták a Szovjetunióban. Részvételük a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a polgárháborúban
A Magyar Tanácsköztársaság hadtörténelme. A Magyar Tanácsköztársaság történetének forrásai, irodalma
A Tanácsköztársaság történetére vonatkozó tanulmányok és cikkek
A Magyar Vörös Hadsereg harcai
Magyarország hadtörténelme 1919—1939.
Magyar önkéntesek a spanyol polgárháborúban
Magyarország a második világháborúban
Előzmények, diplomáciai, politikai, katonai és gazdaságtörténet
Hazánk felszabadulása
Ellenállási mozgalom
A Magyar Néphadsereg és a fegyveres erők története

IV. Egyetemes hadtörténelem
A legrégibb időktől 1914-ig
A második világháború
A szocialista országok fegyveres ereje

A gyakrabban előforduló folyóiratok rövidítéseinek jegyzéke:

CKKF	Cikkgyűjtemény a Külföldi Katonai Folyóiratokból
HK	Hadtörténelmi Közlemények
Ho	Honvédelem
HSz	Honvédségi Szemle
N	Néphadsereg
NSz	Nemzetközi Szemle
PK	Párttörténeti Közlemények
Sz	Századok
TörtSz	Történelmi Szemle
TSz	Társadalmi Szemle

I.

Bibliográfiák

Bibliographie d'oeuvres choisies de la science historique hongroises. 1945—1959. — Bibliografija izbrannüh szocsinenij vengerszkoj isztoricseszkoj nauki. [Recueillie sous la direction de Emil Niederhauser. Éd. par] (l'Institut des Sciences Historiques de l'Académie Hongroise des Sciences.) Bp. Akad. K., 1960. 279. p.

[V. *Windisch* Éva]: A Magyarországon megjelent történeti munkák (önálló kötetek, tanulmányok, cikkek) jegyzéke (1959—1960.) — Sz, 1960. 1—3. sz. 472—497., 5—6. sz. 923—944., 1961. 2—3. sz. 443—468., 6. sz. 962—978. p.

Az [ezerkilencszázötvennyolc] 1958—1959. évi Magyarországon megjelent hadtörténelmi irodalom bibliográfiája. (Összeáll.: *Kovalcsik* József, *Viniczai* István, *Windisch* Aladárné.) — HK, 1960. 2. sz. 283—308. p.

Külföldi folyóiratok hadtörténelmi repertóriuma [1958—1960.] Összeáll.: *Kovalcsik* József — *Viniczai* István — *Windisch* Aladárné. — HK, 1960. 1. sz. 327—364., 1961. 1. sz. 372—424., 2. sz. 855—878. p.

Bibliographie sélectionnée des ouvrages historiques publiés en Hongrie dans 1959—1960. — Acta Historica, 1960. VII. köt. 1—2. sz. 213—232., 3—4. sz. 431—458., 1961. VIII. köt. 1—2. sz. 217—238., 3—4. sz. 433—458. p.

Külföldi történeti folyóiratok repertóriuma 1958—1959. I. rész. — Tört. Sz. 1960. 3. sz. 381—402., 1961. 2. sz. 233—256., 3. sz. 381—411. p.

A Magyar Néphadsereg történetének válogatott bibliográfiája 1945—1960. Összeáll.: *Kovalcsik* József — *Viniczai* István — *Windisch* Aladárné. — HK, 1960. 1. sz. 309—326. p.

A magyar munkásmozgalom történetéről szóló cikkek jegyzéke. (1960. január — 1961. június.) — PK, 1960. 3. sz. 212—213., 4. sz. 231—233., 1961. 1. sz. 245—246., 2. sz. 262—264., 3. sz. 229—231., 4. sz. 211—213. p.

Az Országos Széchenyi Könyvtár évkönyve. 1958. Bp. 1959. Kossuth ny. 378. p.
A kötet tartalmából:
Terbe Lajos: Szibériai magyar lapok 1915—1921. Bibliográfia az omszki Forradalom és Vörös Újság részletes ismertetésével.

Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve. 1959. Bp. (Fel. szerk. Dezsényi Béla.) 1961. Kossuth ny. 409. p.
A kötet tartalmából:
Terbe Lajos: A Szovjetunió európai részében megjelent magyar lapok 1917—1921. Bibliográfia és sajtótörténeti vázlat.

[*Práger* Miklós]: A Magyar Tanácsköztársaság sajtójának bibliográfiája. (1919. márc. 21 — 1919. aug.) [Kiad. az] MSZMP K. B. Párttörténeti Intézete. Bp. 1960. Franklin ny. 35. p.

Siklós András: Bevezetés az 1918—1919. évi magyarországi forradalmak forrásaiba és irodalmába. Kandidátusi értekezés tézisei. Bp. Felsőokt. Jegyzetell. 1961. 141. p.

Siklós András: Adalékok az 1918—1919. évi magyarországi forradalmak historiográfiájához. — PK, 1960. 4. sz. 24—67. p.

A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. [Szerk.] A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának Párttörténeti Intézete. Bp. Kossuth K. 6. köt. (Gábor Sándorné — Hajdu Tibor — Szabó Gizella): A Magyar Tanácsköztársaság.

Szolnok megye 1918—19-ben. [Írta] (Kaposvári Gyula, Kisfaludi Sándor stb. — Függelék: Kardosné Benke Irén: A polgári forradalom és a Tanácsköztársaság Szolnok megyei sajtójának bibliográfiája.) Szolnok 1961. MSZMP Szolnok m. Biz. 131. p.

A Magyar Tanácsköztársaság dokumentumai Szegeden. Bibliográfia. (Szerk. Lisztes László.) — (Oltvai Ferenc: A Tanácsköztársaság történetének forrásai a Szegedi Állami Levéltárban.) Szeged, 1959, Szegedi Egyet. Könyvtár, 159. p. illusztr.

Péter László: A Magyar Tanácsköztársaság dokumentumai Szegeden. — Bibliográfia a szegedi közgyűjtemények anyagából. — Tiszatáj, 1960. 4. sz. 6. p.

A Magyar Tanácsköztársaság történetének forrásai a magyar állami levéltárakban. Bp. 1960. Akad. K. 216. p., 1. t.

(*Szalai* Klára): Bibliográfia a spanyol nép szabadságharcának irodalmáról. (1936—1939.) — HSz, 1961. 8. sz. 139—141. p.

Szalai Klára: Ajánló irodalmi jegyzék hazánk felszabadulásának 15. évfordulójára. — HSz, 1960. 1. sz. 122—124. p.

Nagy Dezső: Cegléd irodalma 1844—1958-ig. (Helyismereti bibliográfia.) Bp. 1960. Múz. Közp. Prop. Irod., 173. p.

II.

Általános és gyűjteményes munkák

Arrabona. (A Győri Múzeum évkönyve.) (Les Annales du Musée de Győr.) Bp. Képzőműv. Alap. — 1959. 174. p. A kötet tartalmából:
Kanozsay Margit: A győri történelmi és régészeti füzetek. (1861—1885.)
Kozák Károly: A győri múzeum legrégibb kézi tűzfegyverei.
Jenei Ferenc: Győri élet a török hódoltság korában.
Lengyel Alfréd: Jobbágysors Győr megyében a felszabadító hadjáratok idején. (1683—1699.)

Clausewitz, Carl von: A háborúról. (Vom Kriege.) 1. köt. (Ford. és jegyz. ell. *Réczey Ferenc.* [Bev.]: Monoszlay Gyula: Clausewitz szerepe és művének jelentősége a hadtudomány terén.) Bp. Zrínyi K. 1961. 348 p., 4 térk. — Ism.: Horváth Zoltán. — Ho, 1961. 4. sz. 173—178. p.

Az Egri Pedagógiai Főiskola évkönyve. Acta Academiae Pedagogicae Agriensis. (Szerk. Bakos József.) Eger, 1960. 574 p.
A kötet tartalmából:
Szántó Imre: A szélnek eresztett végvári katonaság sorsa a Balaton vidékén. 1671—1750.
Szokodi József: Adatok a Tanácsköztársaság egri történetéhez. 1918. július — 1919. május.
Molnár József: Adatok a Heves megyei 1848—49-es nemzetőrök hősi harcának történetéhez.

Az egyetemes és a magyar hadművészet története. (Rövid összefoglalás.) (Írták: *Otta* István, *Dér* László stb.) 1—3. köt. [Kiad. a.] Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum. [Bp.] Zrínyi Kiadó, 1959—1961.

Engels [Friedrich] Frigyes válogatott katonai írásai. Bp. Zrínyi K. 1960. 548 p., 1 t.

1. köt. (Ford. *Lissauer* Zoltán, *Zalai* Edvin. A névmutatót, ... háborúk, hadjáratok és csaták jegyzékét összeáll. *Szentpéteri* Jánosné.)
— Ism.: *Sörös* Lajos. — Ho, 1960. 4. sz. 105—110. p.

Eperjessy Kálmán: Az első katonai adatfelvétel (1782—1785) országleírásainak forrásértéke. — Agrártört. Szemle. 1961. 3—4. sz. 522—533. p.

Etudes historiques. (Comité de réd. Győző Ember, Elemér Mályusz etc.) Publ. par la Commission Nationale des Historiens Hongrois. Bp. 1960. Akad. Kiadó, Akad. ny.
2. [Appendice]: (Bibliographie d'oeuvres choisies de la science historique hongroise 1945—1959. — Bibliografija izbrannüh szocsinenij vengerszkoj isztoricseszkoj nauki... Recueillie sous la direction de Emil Niederhauser.) 765 p. A kötet tartalmából:
Benda K(álmán): Le projet d'alliance hungaro-suédo-prussienne de 1704.
Andics E(rzsébet): Die Habsburger und die Frage der Zarenhilfe gegen die Revolution.
Kovács Endre): L'insurrection polonaise de 1863 et l'insurrection polonaise de 1863 et l'émigration hongroise.
Zsigmond L(ászló): Die Zerschlagung der Österreichisch—Ungarischen Monarchie und die internationalen Kräfteverhältnisse.
(Horváth) *Horvat* M(iklós): Voennopoliticseszkie principü i celi hortisztszkogo fasizma do i vo vremja vtoroj mirovoj vojnü.

A Göcseji Múzeum jubileumi emlékkönyve. 1950—1960. (Szerk. Szentmihályi Imre.) Zalaegerszeg, Zala m. Tanács VB 1960. 358 p.

A kötet tartalmából:
Nagy Zsuzsa, L.: A Tanácsköztársaság Zala megyei történetéről.
Nováki Gyula: A kemendi vár.
Sági Károly: A zalacsányi törökkori várak.
Iványi Béla: Zalavár és a balatonhidvégi átkelő a török időkben.

Grotius, Hugo: A háború és a béke jogáról. (De iure belli ac pacis libri tres.) (Ford. *Haraszti* György, *Brósz* Róbert, *Diósdi* György. [A verseket] ford. *Muraközy* Gyula, *Trencsényi*-Waldapfel Imre stb.) Bev. *Hajdú* Gyula, *Szabó* Imre. Bp. 1960. Akad. Kiadó.
– Ism.: *Kovalcsik* József. – HK, 1961. 1. sz. 257—267. p.

Kerekes Zoltán: A Hadtörténelmi Múzeum 1960. évi szerzeményei. — HK, 1961. 1. sz. 276—285. p.

Körmendy István: A hűbéres és zsoldos hadseregek egészségügyi szolgálata. – Honvédorvos, 1960. 3. sz. 257—263. p.

Legújabbkori Történeti Múzeum évkönyve. (Szerk. *Gerelyes* Ede, *Lengyel* István.) Bp. Franklin ny. 1959. 153 p.
A kötet tartalmából:
Kiss Sándor–*Lengyel* István: Oroszországi magyar hadifogoly emlékek.
Kiss Sándor: Rajzok a Magyar Tanácsköztársaság idejéből.
Ring Gusztávné: A Magyar Tanácsköztársaság zászlói.
Tarjányi Sándor: A Tanácsköztársaság eseményei visszaemlékezések tükrében.
Ambrus József: A Magyar Tanácsköztársaság bélyegei.

A lengyel–magyar katonai kapcsolatok története. (A Lengyel Népköztársaság millenniumi ünnepségeire.) Írta a Hadtörténelmi Intézet munkaközössége. – Ho, 1960. 5. sz. 115—130. p.

Liptai Ervin: Lenin [Vladimir Il'ics] és a szocialista hadtudomány. – HK, 1960. 2. sz. 3—23. p.

Rosztunov: Lenin [Vladimir Il'ics] és a hadtörténelem. – HK, 1961. 1. sz. 194—211. p.

Május elseje kétfajta katonai hagyománya. — Igaz Szó, 1960. 8. sz. 5—11. p.

(*Markó* Árpád): Adalékok a magyar katonai nyelv fejlődéstörténetéhez. (5. közl.) IV. fej. A magyar katonai nyelv körüli fáradozások a reformkorban. A Tudós Társaság katonai tagjainak munkássága. — HK, 1960. 2. sz. 169—181. p.

Markó Árpád: Adalékok a magyar katonai nyelv fejlődéstörténetéhez. VI. Közlemény. Az 1848/49. évek szabadságharcának katonai nyelve és szabályzatai. — HK, 1961. 1. sz. 212—232. p.

Markó Árpád: Adalékok a magyar katonai nyelv fejlődéstörténetéhez. VII. Közlemény. VI. Fej. A magyar katonai nyelv állapota a szabadságharc után az első világháborúig. – HK, 1961. 2. sz. 730—766. p.

Molnár Erik: Ideológiai kérdések a feudalizmusban. A nemzeti kérdéshez. A „haza" fogalma a feudalizmus korszakában. Tört. Sz. 1961. 3. sz. 261—283. p.

Nagy Gábor–*Ölvedi* Ignác: Hadművészet története tanulmányozásának néhány időszerű kérdéséről. (Az oktatásügyi reform kérdéseihez.) – Ho, 1961. 4. sz. 140—152. p.

A német nép szabadságharcainak múzeuma. (A Német Hadsereg Múzeum megnyitása.) — Új Németország, 1961. 8. sz. 6—7. p.

Otta István: Kritikai megjegyzések *Hajdú* Gyula: Semlegesség c. könyvéhez. – HK, 1961. 1. sz. 233—250. p.

Studien zur Geschichte der Österreichisch—Ungarischen Monarchie. (Red. von V(ilmos) Sándor, P(éter) Hanák.) Bp. Akad. K. 1961. 524 p.

Szerémi Borbála, T.: A szabadság vértanúi. Az életrajzokat írta — —. [Kiad.] az MSZMP Központi Bizottságának Párttörténeti Intézete. Bp. 1960. Kossuth K., 332 p., illusztr.

Szkopin, V[szevolod] I[vanovics]: Militarizmus. (Militarizm.) (Ford. Auer Kálmán.) Bp. Zrínyi K., 1961. 658 p.

Tanulmányok Budapest múltjából. 14. (Szerk. a „Budapest története" szerk. biz.) Bp. Akad. Kiadó, 1961. 714. p., 13 t., ill. térk.
(Budapest várostörténeti monográfiái 22.)
A kötet tartalmából:
Seenger Ervin: Levél Buda 1849. évi ostromáról.
Vágvölgyi Tibor–*Hinora* Sándor: Budapest felszabadítása.

Razin, [E. A.]: A hadművészet története. (Isztorija voennogo iszkuszsztva.) 2. köt. A háború feudális korszakának története. (Ford. *Móricz* Lajos [és] munkaközösség[e].) Bp. Zrínyi K. 1961. 602 p., illusztr.
– Ism.: 1. köt. *Dér* László. – HK, 1960. 1. sz. 235—244. p. 2. köt. *Honfi* József–*Rázsó* Gyula. – HK, 1961. 2. sz. 767—791. p. – Ho, 1960. 6. sz. 132—134. p.

Hely-, vár- és fegyvertörténet

Balassa Iván: Újabb adatok a sárospataki vár történetéhez. — Borsodi Szemle, 1960. 1—2. sz. 89—97. p.

Brassói József: A könnyűbúvár felszerelés fejlődésének története, alkalmazásának jelentősége. [A víz alatti kiképzés jelentősége.] — HSz, 1961. 7. sz. 127—135. p.

Kozák Károly: A Budapesti Történeti Múzeum — Vármúzeum vasnyelű szakállas puskája.
(Budapest régiségei. A Budapesti Történeti Múzeum évkönyve. Bp. Akad. K. 1959. 402 p., 4 t., 1 térk.)

Csallány Dezső: A hajdúdorogi avar mellpáncél.
A Debreceni Déri Múzeum évkönyve. (Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri Nominati.) 1958—1959. (Szerk. *Béres* András.) Debrecen, 1960. Alföldi ny. 223 p., 19 t.

Dümmerling Ödön: A kismartoni középkori vár. — Soproni Szemle, 1960. 1. sz. 80—87. p.

Endresz István: Száz éves a torpedó. — Lobogó, 1960. 41. sz. 7. p.

Endresz István: A tengeralattjárók őskora. — Lobogó, 1960. 36. sz. 12. p.

Gábor Áron levele Túróczi Mózes kézdivásárhelyi fegyvergyártóhoz. 1849 május 12. Debrecen. — HK, 1961. 1. sz. 189—193. p.

„A Gellért koronája". [A Citadella hadi múltja. Írta:] P. B. K. — Lobogó, 1960. 42. sz. 4. p.

Máté György: Megnyílik a fellegvár. [A Citadella története.] — Népszabadság, 1961. 47. sz. 7. p.

Gottreich László: A tüzérség fejlődése a XVII. század végéig és a kuruc hadsereg tüzérsége. — HK, 1960. 2. sz. 43—70. p.

Heckenast Gusztáv: Fegyver és lőszergyártás a Rákóczi-szabadságharcban. Bp. 1959. Akad. Kiadó, 148 p.

Kalmár János: Fegyverzetet jelző medaillonok és béllyeggel jelzett sodronypáncélok. — Archeológiai Értesítő, 1960. 1. sz. 64—65. p.

Kalmár János: Ingelri kard a történeti múzeumban. — Archeológiai Értesítő, 1961. 1. sz. 115. p.

Kalmár János: A magyar huszártorna fegyverei. 2. bőv. kiad. Bp. [Házi soksz.] 1960. 20 p., 7 t.

Kalmár János: Régi magyar fegyverek. [Bp. Házi soksz. 1960.] 15 p. 2 t.

Kalmár János: Sodronypáncélok és vértezetek. [Utánny.] Bp. 1960. Muz. Rota soksz., 16 p., 4 t.

Kézi rakéta páncéltörő. — Lobogó, 1961. 32. sz. 7. p.

Kiss Ákos: Aynard várának egykori helye. (Nagykovácsi.) — Archeológiai Értesítő, 1961. 1. sz. 122—125. p.

Komáromy József: Az első diósgyőri vár felépítésének kora. — Borsodi Szemle, 1960. 3. sz. 217—222. p.

Komáromy József: A diósgyőri várban 1958—60-ban végzett ásatások régészeti és építéstörténeti vonatkozásai. — Borsodi Szemle, 1961. 6. sz. 643—659. p.

Kozák Károly: A győri múzeum legrégibb kézi tűzfegyverei. (Arrabona. (A Győri Múzeum Évkönyve.) (Les Annales du Musée de Győr.) Bp. Képzőműv. Alap. — 1959.)

„A magyarok nyilaitól ments meg, Uram, minket!" [Az íjfajták ismertetése.] — Tarka Tudomány (az Élet és Tudomány 15. sz. mell.) 1961. 8. sz. 57—58. p.

Bóna István: Bronzkori karddíszek Borsodgesztről. (A miskolci Herman Ottó Múzeum évkönyve. — Annales Musei Miskolciensis de Herman Ottó Nominati. Miskolc. 2. (Szerk. *Komáromy* József.) 1958. [1961.] Borsod m. ny. 164. p., 1 t.)

Nováki Gyula: A balatonföldvári késő kelta földvár. — Archeológiai Értesítő, 1961. 1. sz. 81—89. p.

Nováki Gyula: A kemendi vár.
Iványi Béla: Zalavár és a balatonhidvégi átkelő a török időkben.
(A Göcseji Múzeum jubileumi emlékkönyve. 1950—1960. (Szerk. *Szentmihályi* Imre.) Zalaegerszeg, Zala m. Tanács VB 1960.)

Sági Károly: A zalacsányi törökkori várak.
(A Göcseji Múzeum jubileumi emlékkönyve. (1950—1960. (Szerk. *Szentmihályi* Imre.) Zalaegerszeg, Zala m. Tanács VB 1960.)

„Seregbontók". [Többcsövű lövegek fejlődése a modern sorozatvetőkig.] — Lobogó, 1961. 49. sz. 7. p.

Soproni Sándor: Későrómai őrtorony Esztergom határában. — Archeológiai Értesítő, 1960. 2. sz. 207—209. p.

Szabó Károly: A „katyusák" születése. — Lobogó, 1960. 26. sz. 6. p.

Szebelkó Imre: A kőszegi végvár. — Lobogó, 1960. 10. sz. 4. p.

Szendrő. Képek a volt város és várának történetéből. (Szerk. biz.: *Horváth* Mihály, *Koritsánszky* Dezső stb.) (Szendrő), 1959. Községi Tanács, 109 p., 1 térk.

Temesváry Ferenc: A haditechnika múltjából: Egy új fegyvernem születése. [Tüzérség.] — N, 1960. 10. sz. 6. p.

Temesváry Ferenc: A haditechnika múltjából. A pisztoly. — N, 1960. 5. sz. 6. p.

Temesváry Ferenc: A haditechnika múltjából. A puska. — N, 1960. 7. sz. 4. p.

Temesváry Ferenc: A haditechnika múltjából. A sorozatlövő fegyverek fejlődése. — N, 1960. 8. sz. 6. p.

Temesváry Ferenc: Az ötszázéves kézigránát. — N, 1960. 4. sz. 11. p.

III.

Magyarország hadtörténelme

A legrégibb időktől 1848-ig

Györffy György: Árpád vezértársa, Kurszán. — Élet és Tudomány, 1960. 9. sz. 259—262. p.

Juhász Róbert: Muhi mezején. — Lobogó, 1961. 7. sz. 8—9. p.

Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. (Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica.) 2. köt. 2—3. füz. 1272—1290. *Szentpétery* Imre kéziratának felhasználásával szerk. *Borsa* Iván. Bp. Akad. K., 1961. 527. p. (Magyar Orsz. Levéltár kiadványai 2. Forráskiadványok 9.)

Mikó István: A lózsi—pereszteg csata. — Soproni Szemle, 1961. 2. sz. 164—165. p.

Temesváry Ferenc: Lovagi torna Magyarországon. — Lobogó, 1960. 27. sz. 7. p.

Rázsó Gyula: A zsoldosintézmény kezdetei Magyarországon a XIV. században. — HK, 1960. 2. sz. 107—143. p.

Székely György: A Dózsa-parasztháború ideológiájához. — Sz., 1961. 4—5. sz. 473—506. p.

Papp László: Hős vértől pirosult gyásztér. [Mohács] Művelődési Tájékoztató, 1960. dec. 88—89. p.

Komjáthy Miklós: Mohács. — Élet és Tudomány, 1961. 37. sz. 1155—1159. p.

Szerémi György: Magyarország romlásáról. (De perditione regni Hungarorum.) *(Erdélyi* László fordítását átd. *Juhász* László. Bev. és jegyz.: *Székely* György.) Bp. M. Helikon, 1961. 318 p., illusztr.

Mészáros István: Történeti statisztikai források a török hódoltság korából. — Stat. Szemle, 1960. 5. sz 501—515. p.

Takáts Sándor: Művelődéstörténeti tanulmányok a XVI—XVII. századból. Sajtó alá rend. *Benda* Kálmán. Bp. Gondolat, 1961. XIII. 419 p., 12 t.

Dankó Imre: Szeged megrohanásának előkészítése Gyulán 1552-ben. (A gyulai Erkel Ferenc Múzeum jubileumi évkönyve. 1960. Szerk. *Dankó* Gyula, 1961. 119. p.)

Juhász Róbert—*Szeredi* László: Nem védői, hanem falai voltak gyöngék. — Lobogó, 1960. 17. sz. 8—9. p.

Soós Imre: „Dobó Katica" — és a hős egri nők. — Élet és Tudomány, 1960. 10. sz. 291—294. p.

Asszonyok fegyverben. — Lobogó, 1960. 10. sz. 3. p.

Nagy László: A Bocskai szabadságharc katonai története. Bp. Akad. K., 1961. 384 p., 4 t.
— Ism.: *Honfi* József: — HK, 1961. 1. sz. 268—275. p.

Zimányi Vera: Adatok a dunántúli hajdúk történetéhez. — Sz, 1960. 1—3. sz. 286—302. p.

Hetyéssy István: Sopron megye hadi népe Thurzó (György) nádor erdélyi hadjáratában. — Soproni Szemle, 1960. 2. sz. 189—190. p.

Nagy László: Adalékok Bethlen Gábor hadseregének dunántúli hadműveleteihez. (1619—1621.) — HK, 1960. 2. sz. 71—106. p.

Simkovics Gyula: Bethlen Gábor és Sopron. — Soproni Szemle, 1960. 3. sz. 260—263. p.

Jenei Ferenc: A kőszegi bíró levele a város 1620. évi elfoglalásáról. — Vasi Szemle, 1961. 2. sz. 99—101. p.

Wittman Tibor: Függetlenségi harcok az erdélyi fejedelem vezetésével. Bp. 1961. Felsőokt. Jegyzetell. soksz. 51. p.
Történelemtanároknak. [Budapest.] Központi Pedagógus Továbbképző Intézet [kiadványai]. 8.

Varga János: A parasztvármegye. (Borsod és Abaúj vm.) — Élet és Tudomány, 1960. 48. sz. 1507—1510. p.

Fekete Péter, II.: Hajdúszoboszló és a hajdúság pusztulása 1660-ban. (2. kiad.) Hajdúböszörmény, 1960. 22 p., illusztr.

Perjés Géza: A „metodizmus" és a Zrínyi [Miklós] — Montecuccoli [Raimondo] vita. — Sz., 1961. 4—5. sz. 507—535. p.

Perjés Géza: Kinek volt igaza? A Zrínyi—Montecuccoli-vita. 1—2. r. — Élet és Tudomány, 1961. 48. sz. 1507—1511., 49. sz. 1539—1543. p.

Zrínyi Miklós hadtudományi munkássága és hadvezéri művészete. (Kiad.) a Magyar Honvédelmi Sportszövetség Tartalékos Tiszti Tagozata. Bp. [1960], Zrínyi ny. 14 p., 2 térk.

Szőcs Ferenc: A kardnak és a tollnak egyaránt mestere volt. 340 éve született Zrínyi Miklós. — Lobogó, 1960. 18. sz. 15. p.

Zrínyi Miklós: Szigeti veszedelem. [Eposz.] — A török áfium ellen való orvosság. [Röpirat.] Sajtó alá rend. *Kanizsai*-Nagy Antal.) (Röv. kiad.) Bp. Szépirod. K., 1961. 215. p.

Benczédi László: Bányavidéki várőrségek folyamodványai Esterházy Pálhoz 1668—1681. — Tört. Sz., 1961. 2. sz. 155—179. p.

Szántó Imre: A szélnek eresztett végvári katonaság sorsa a Balaton vidékén. 1671—1750. Eger, 1960. 301—326. p., illusztr.
(Klny. az Egri Pedagógiai Főiskola évkönyvének 6. kötetéből.)

N[agy] L[ászló]: A kassai fellegvár elfoglalása. — Lobogó, 1960. 23. sz. 7. p.

Lengyel Alfréd: Jobbágysors Győr megyében a felszabadító hadjáratok idején. (1683—1699.)
(Arrabona. (A Győri Múzeum Évkönyve.) (Les Annales du Musée de Győr.) Bp. Képzőműv. Alap. 1960.)

Trócsányi Zsolt: Az Erdélyi Országos Főbiztosság története (1686—1849.) — HK, 1960. 1. sz. 97—136. p.

Török ellen — labanc ellen. — Lobogó, 1960. 16. sz. 4. p.

Gazsi József: Okmányok és adatok II. Rákóczi Ferenc [erdélyi fejedelem] szabadságharcának ideiéből. Communicát. Bibl. Hist. Med. Hung. 1961. 21—22. sz. 386—414. p.

Teleki Mihály, ifi.: II. Rákóczi Ferenc főtisztjének naplója. (Szemelvények az 1703-tól 1712-ig terjedő korszakból.) (Szerk. *Temesi* Alfréd.) Bp. 1960. Tankönyvk. 119 p., 4 t., 1 térk. mell.

Gottreich László: A tüzérség fejlődése a XVII. század végéig és a kuruc hadsereg tüzérsége. — HK, 1960. 2. sz. 43—70. p.

Esze Tamás: Egy lengyel királyi tanácsos levele. (Adalék a Rákóczi szabadságharc publicisztikájához.) — Magyar Könyvszemle, 1961. 4. sz. 482—489. p.

Varga Imre: A kuruc költészet kérdésének története. (Adalékok a pozitivizmus és a szellemtörténet bírálatához.) — Irodalomtörténeti Közlemények, 1961. 1. sz. 19—31. p.

(*Benda* Kálmán): II. Rákóczi Ferenc. (A bibliográfiát és a képanyagot összeáll. *Polónyi* Péter.) Szada, [Házi soksz.] 1960. 25 p. 1 t.
(A Szadai Székely Bertalan Községi Könyvtár kiadványai 1.)

Várkonyi Ágnes, R: Kiss Albert kuruc ezereskapitány. — Élet és Tudomány, 1960. 51. sz. 1603—1607. p.

Labancok óstora. (Bercsényi Miklós.) — Lobogó, 1960. 49. sz. 4. p.

Benda K[álmán]: Le projet d'alliance hungaro—suédo—prussienne de 1704. Bp. Akad. K. 1960. 26 p.
(Studia Historica 25.)

Ráday Pál: Iratai (2.) 1707—1708. Sajtó alá rend. *Benda* Kálmán, *Maksay* Ferenc. Bp. Akad. K. 1961. 560 p., 4 t.
(Archivum Rákóczianum. II. Rákóczi Ferenc levéltára I. 14.)

Heckenast Gusztáv: Fegyver és lőszergyártás a Rákóczi-szabadságharcban. Bp. 1959. Akad. Kiadó, 148. p.

Esze Tamás: A debreceni nyomda. II. Rákóczi Ferenc szolgálatában. Bp. Tankönyvkiadó, 1961. 55—83. p., illusztr.
(Klny. a Könyv és Könyvtár 2. kötetéből.)

Várkonyi Ágnes, R.: Thaly Kálmán és történetírása. — (Thaly Kálmán munkái. Bibliográfia.) Bp. Akad. K., 1961. 502 p., illusztr.
(Tudománytörténeti tanulmányok 1.)

Csanda Sándor: A törökellenes és kuruc harcok költészetének magyar—szlovák kapcsolatai. Bp. Akad. Kiadó, 1961. 223 p., 4 t.

Maday Pál: Az 1735. évi békésszentandrási parasztfelkelés. 2. kiadás. Békésszentandrás, 1960. Községi Tanács VB 88. p., 6 t.

Gazsi József: „Vikszos bajszom . . ." [A szakáll és bajusz viselésének szabályozása a hadseregben.] — Lobogó, 1961. 10. sz. 4. p.

Temesváry Ferenc: Szuvorov (A. V.) és a magyarok, — Lobogó, 1960. 47. p., 4. p.

Szabó Béla, H.: Nagyváthy (János), a méltatlanul mellőzött forradalmár. [Tiszti csoport tagja, amely kérvényezi, hogy magyar ezredeknél a vezényszó is magyar legyen.] — Borsodi Szemle, 1961. 1. sz. 41—43. p.

Markó Árpád: Egy elfelejtett magyar író-katona. (Jakkó László huszárkapitány, 1781—1833.) Bp. Akad. K., 1960. 55. p. (Értekezések a történeti tudományok köréből. U. S. 18.)

Irmédi-Molnár László: Kőszeghi Mártony Károly 1783—1848. [Katonai és hadmérnöki pályafutása.] — Soproni Szemle, 1960. 4. sz. 312—322. p.

Pesovár Ernő: Verbuválás a reformkori Vas megyében. — Vasi Szemle, 1960. 2. sz. 59—72. p.

1848—1849. évi szabadságharc

Spira György: A magyar forradalom 1848—[18]49-ben. (A nemzetiségi kérdéssel foglalkozó alfejezeteket *Arató* Endre írta.) [Kiad. a] Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete. Bp. 1959. Gondolat, 676 p., térk. illusztr.

Andics Erzsébet: A Habsburgok és a forradalmak elleni cári segítség kérdése. (A münchengrätzi egyezménytől 1849 májusáig.) — Sz, 1960. 4. sz. 556—592. p.

Andics E[rzsébet]: Die Habsburger und die Frage der Zarenhilfe gegen die

Revolution. (Vom Münchengrätzer Abkommen bis zum Mai 1849.) Bp. Akad. K. 1960. 52 p.
(Studia Historica 31.)

Andics Erzsébet: A Habsburgok és Romanovok szövetsége. Az 1849. évi magyarországi cári intervenció diplomáciai előtörténete. — (Függelék: Iratok.) Bp. Akad. K., 1961. 452 p.

Deák Gábor: A kormánybiztosi szervezet kiépítése és működése Miskolcon 1848—49-ben. — Borsodi Szemle, 1960. 1—2. sz. 52—53. p.

Molnár József: Adalékok a Heves megyei 1848—49-es nemzetőrök hősi harcának történetéhez.
(Az Egri Pedagógiai Főiskola évkönyve. Acta Academiae Pedagogicae Agriensis. (Szerk. *Bakos* József.) Eger, 1960.)

Balázs József: A délvidéki hadműveletek 1848 nyarán és őszén. — HK, 1960. 2. sz. 24—42. p., 1 térk.

Borus József: A Perczel-hadtest januári ellentámadása. — HK, 1961. 2. sz. 670—696. p.

Borus József: Dembinski [Henrik] főparancsnoksága 1849 februárjában. (A kápolnai csata előtörténetéhez.) — Sz., 1961. 4—5. sz. 536—561. p.

Borus József: Sorsdöntő órák Tiszafüreden. Az 1849-es tavaszi hadjárat előtörténetéhez. — Jászkunság. 1961. 2. sz. 59—63. p.

Kaposvári Gyula: A szolnoki csata leírása Komlóssy Lajos őrnagy kéziratos naplójában. — Jászkunság, 1960. 2. sz. 75—77. p.

Dezsényi Miklós: Osztrák hadtörténelmi okmányok Budavár, 1849. évi ostromáról. — HK, 1961. 1. sz. 145—174. p.

Seenger Ervin: Levél Buda 1849. évi ostromáról.
(Tanulmányok Budapest múltjából. 14. (Szerk. a „Budapest története" szerk. biz.) Bp. Akad. Kiadó, 1961.)

Gábor Áron levele Turóczi Mózes kézdivásárhelyi fegyvergyártóhoz. 1849 május 12. Debrecen. — HK, 1961. 1. sz. 189—193. p.

Markó Árpád—*Balázs* József: A csornai ütközet 1849. június 13. — HK, 1960. 1. sz. 201—209. p.

Czigány Jenő: Szemelvények a bécsi és pozsonyi fenyítő börtönökben 1849-ben raboskodott politikai foglyok írásaiból. (Adalékok a soproni Zádor-Stettner Lajos életéhez.) — Soproni Szemle, 1961. 3. sz. 233—242. p.

Szőcs Ferenc: Egy internacionalista a múlt századból. (Bem József.) — Lobogó, 1960. 50. sz. 4. p.

„A közös népszabadságért . . ." (Gábor Áron és Bem József.) — Lobogó, 1961. 11. sz. 4. p.

Pálvölgyi Endre: Bem József és a magyar nyomdászat. — Magyar Grafika, 1961. 1. sz. 73—77. p.

Barta István: Csányi László. (1790—1849.) Élet és Tudomány, 1960. 41. sz. 1283—1286. p.

Varga János: A Görgey [Arthur]-kérdéshez. — Valóság, 1960. 2. sz. 94—104. p.

Rónay Mária: Útiengedély: a kard. (Lenkey János tábornok.) — Lobogó, 1960. 32. sz. 4. p.

Balázs József: Perczel Mór honvédtábornok (1811—1899.) — Népszabadság, 1961. 268. sz. 6. p.

Varga Lajos: Adatok a szabadságharc egészségügyi szolgálatának megszervezéséhez. — Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei, 1960. 17. sz. 93—103. p.

Halmai János: Gyógyszerészetünk és gyógyszereink helyzete a szabadságharc idejében. Communicat. — Bibl. Hist. Med. Hung. 1961. 21—22. sz. 104—142. p.

Halmai János: 1848-as szabadságharcunk gyógyszerészi vonatkozásai. — Gyógyszerészet. 1961. 3. sz. 103—109. p.

Czeizel Endre: Merei Schoepf Ágost és az 1848—49-es szabadságharc. — Orsz. Orv. Tört. Könyvt. Közl. 1959. 15—16. sz. 218—237. p.

Pataky Dénes: Az 1848—49-es szabadságharc grafikai ábrázolásai. — Magy. Nemz. Galéria Közl. 1961. 3. sz. 179—185. p.

Magyarország hadtörténelme 1850—1914.

Világostól a felszabadulásig. (1849—1945.) (Szerk. *Veress* Judit, *Dukász* Imre, *Menyhért* Mária.) Bp. [1960], Hazafias Népfront, 62. p., 1 t.
(A magyar történelem képekben. 5.)

Kende István: „Lelkünk szakadtáig". Negyvennyolcas magyar honvédek harca Kuba szabadságáért. — Népszabadság, 1961. 31. sz. 10—11., 32. sz. 6—7., 33. sz. 6—7. p.

Hanák Péter: Garibaldi [Giuseppe] felszabadító hadjáratának hatása Magyarországon 1860-ban. — Sz. 1961. 4—5. sz. 670—679. p.

Fogarasi Miklós: Garibaldi [Giuseppe] küzdelmeinek történeti irányzata és a magyar nép. — Valóság, 1960. 4. sz. 82—83. p.

Tanárky Gyula: Garibaldi (Giuseppe) körében. — Kortárs, 1960. 6. sz. 933—937. p.

Kardos Tibor: A Garibaldi-évforduló. — Élet és Irodalom, 1960. 28. sz. 5. p.

Lukács Lajos: Egy elfelejtett magyar garibaldista (Dunyov István.) — Magyar Nemzet, 1961. 237. sz. 2—3. p.

Végh Mihály: Tüköry Lajos a magyar és olasz szabadságharc hőse. Bp. Hazafias Népfront, 1961. 63 p., illusztr.

Katus [László] Ladislao: Il Risorgimento Italiano e gli ungheresi (Annotaziani storico-illustrative alla nostra omonima.) Bp. [1961]. Comitato Ungherese del Risorgimento, 60 p., illusztr.

Kiss László–*Temesváry* Ferenc: Risorgimento. Olasz–magyar együttműködés az olasz nemzeti egység megteremtéséért. Bp. 1960. Tört. Múz., 46 p., 4 t. 2 térk.

Koltay-Kastner Jenő: A Kossuth-emigráció Olaszországban. Bp. Akad. K., 1960. 315 p., 8 t., ill. térk.

Szabad Gy[örgy]: Kossuth (Lajos) and the British „Balance of Power" Policy (1859–1861.) Bp. Akad. K. 1960. 49 p.
(Studia Historica 34.)

Kovács E[ndre]: L'insurrection polonaise de 1863 et l'émigration hongroise. Bp. Akad. K. 1960. 30 p.

Szőcs Ferenc: Észak Dél ellen. (Magyarok Lincoln hadseregében.) — Lobogó, 1961. 15. sz. 4. p.

A springfieldi csata. (Zágonyi Károly őrnagy és Majtényi hadnagy) [az észak-amerikai polgárháborúban.] — Lobogó, 1961. 29. sz. 4. p.

A polgárháború hőse. (Stáhel Gyula altábornagy és Blenker Lajos ezredes [az észak-amerikai polgárháborúban.] — Lobogó, 1961. 41. sz. 15. p.

Merényi László: Háború-ellenes mozgalom Győr-Sopron megyében 1912 őszén. — Borsodi Szemle, 1961. 4. sz. 359–365. p.

Első világháború

Magyar minisztertanácsi jegyzőkönyvek az első világháború korából. 1914–1918. Összeáll. *Iványi* Emma. Bp. 1960. Akad. K. 581 p., 4 t., 7 mell. — Ism.: *Balázs* József. — HK, 1960. 2. sz. 220–225. p.

Zsigmond L[ászló]: Die Zerschlagung der Österreichisch–Ungarischen Monarchie und die internationalen Kräfteverhältnisse. Bp. Akad. K. 1960. 49. p.
(Studia Historica 23.)

Hetés Tibor: Vörös lobogó a Sankt Georgon. — Lobogó, 1961. 4. sz. 14. p.

Palásti László–*Tálas* Géza: Ki a bűnös? Száz év a pesti rendőrség aktáiból. Az első világháború hiénái. — Lobogó, 1960. 222. sz. 4. p.

Magyar internacionalisták a Szovjetunióban. Részvételük a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a polgárháborúban

Terbe Lajos: Szibériai magyar lapok 1915–1921. Bibliográfia az omszki Forradalom és Vörös Újság részletes ismertetésével. (Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve. 1958. Bp., 1959. Kossuth ny. 378 p.)

Terbe Lajos: A Szovjetunió európai részében megjelent magyar lapok 1917–1921. Bibliogr. és sajtótörténeti vázlat.
(Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve. 1959. (Fel. szerk.: *Dezsényi* Béla, Bp. 1961. Kossuth ny. 409 p.

Józsa Antal: Adalékok az oroszországi magyar hadifoglyok történetéhez. — HK, 1961. 2. sz. 625–669. p.

Zsilák András: Az OK(b)P magyar csoportjának szerepe a Vörös Hadsereg internacionalista egységeinek szervezésében (1918–1919.) — Tört. Sz, 1961. 3. sz. 347–360. p.

Györkei Jenő: Magyar internacionalisták a szibériai és távol-keleti partizánharcokban. — HSz, 1960. 6. sz. 102–107. p.

A magyar hadifoglyok hazatérése Szovjet-Oroszországból. (1918. III. 3. – 1918. X. 31. Hadtörténelmi okmánytár.) (Közlik: *Józsa* Antal – *Gazsi* József.) — HK, 1961. 2. sz. 792–854. p.

Józsa Antal: Apáink dicsősége. [Magyar internacionalistákról.] — N, 1961. 44. sz. 4. p.

[Matveev, Ivan Georgievics] Matvejev, I.: Az örök barátság forrásánál. (U isztokov vecsnoj druzsbü.) (Ford. *Heller* Manfréd.) Bp. Kossuth K., 1961. 175 p., 8 t.

Kiss Sándor — *Lengyel* István: Oroszországi magyar hadifogoly emlékek.
(Legújabbkori Történeti Múzeum évkönyve. (Szerk. *Gerelyes* Ede, *Lengyel* István.) Bp. Franklin ny. 1959.)

Fazilhodzsajev, K.: Hogyan vették ki részüket a magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomból Üzbegisztánban. — Borsodi Szemle, 1961. 5. sz. 556–560. p.

Hadifoglyokból — vöröskatonák. [Magyar internacionalisták 1918–1919.) — N, 1960. 5. sz. 8. p.

Vadász Ferenc: Sírjukra hazai földet küldünk. [Magyar internacionalisták harcai a szovjethatalomért.] — Népszabadság, 1960. 258. sz. 6. p.

Csehily Gyula: Egy internacionalista harcos emlékirataiból. [Hősies harci epizódok az oroszországi polgárháborúból.] — Népújság, (Eger) 1960. április 15.

Kocsis Tamás: Emlékek a forradalomról. — Beszélgetés dr. Münnich Ferenccel. — Magyar Nemzet, 1961. 264. sz. 7. p.

Ruffy Péter: Találkozás negyvennégy év után. Dr. Münnich Ferenc látogatása „Csapó Pali"-nál. [Orosházán Csapó Pál tomszki vöröskatonánál.] — Magyar Nemzet, 1961. május 7.

Vajda Péter: Marx Károly zászlaja alatt. [Szemjon Birjukov, a Marx Károly nemzetközi zászlóalj parancsnoka visszaemlékezései a harcokra és magyar bajtársaira.] — Népszabadság, 1961. 265. sz. 9. p.

Két és fél évig vöröskatona voltam. — Lenin zászlaja alatt harcolt. Irta: H. D. — Petőfi Népe, 1961. november 10. — Félegyházi Közlöny, 1961. november 10. [Csontos András tszállatgondozó részvétele az oroszországi polgárháborúban.]

Feledhetetlen napok. [Egy rosztovi lap cikke Hatvani János egykori internacionalista részvételéről az oroszországi polgárháborúban.] — Szolnok megyei Néplap, 1960. március 22.

Az egykori partizán. — Lenin zászlaja alatt harcolt. — Petőfi Népe, 1961. november. 7. [Iglói Tamás bajai lakos részvétele az oroszországi polgárháborúban.]

Győri Illés György: A tarpai vörös katona. — Nyíri tájak, nyíri emberek. [Jenei Sándor internacionalista részvétele az oroszországi polgárháborúban.] — Keletmagyarország, 1960. május 1.

Csákváry Margit: Akiről egy oldal szól az üzbegisztáni katonai történelemkönyvben. (Karoczkay Kovács András, magyar internacionalista.) — Lobogó, 1961. 22. sz. 4. p.

Gábor Áron: Szibériai legenda három magyarról. — Ország—Világ, 1960. november 2.
[Kollár Ferenc, Millei József, Kovács János volt hadifoglyok és internacionalista harcosok életútja a Szovjetunióban.]

Gyulai veteránok a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban. — Békés megyei Népújság, 1960. november 4. — Gyulai Hírlap, 1960. november 4.
[Kollarik András és Major Péter részvétele a polgárháború harcaiban a Káspi-tenger környékén.]

Csorba Barnabás: Októberi szerelem. — Szibériától az ózdi kiserdőig. — Északmagyarország, 1961. november 7. [Kovács József ózdi munkás, egykori vöröskatona részvétele az oroszországi polgárháborúban.]

Cseresznyák István: A vámosszabadi vöröskatona. Ágyútűzben. Átkelés az Uralon. Ostrom. — Kisalföld, 1961. november 7. [Kupi Károly emlékei az oroszországi polgárháború idejéből.]

Gábor Áron: Egy szibériai író könyvet ír Ligeti Károly legendás életéről. — Ország—Világ, 1960. december 14. [Nyikolaj Kilmogorov készülő könyvéről és Ligeti Károly hősi életéről.]

Sárközi Gyula: A vörös huszár. — Szovjet Híradó, 1961. február 19. (4. sz.)
[Mike János internacionalista harcos részvétele a polgárháborúban, találkozása Leninnel, hazatérése és mozgalmi munkája napjainkig.]

Molnár Zoltán: Egy magyar vöröskatona emlékei. — Új Írás, 1961. 10. sz. 869—881. p.

Neff István: A szemtanú, aki ott volt az elsők között. (Pető Imre) [volt vöröskatona visszaemlékezése.] — Igaz Szó, 1961. 6. sz. 12—16. p.

Meghalt Staub József. — Petőfi Népe, 1961. július 4. [Nekrológ a párt régi harcosáról, aki részt vett az oroszországi polgárháborúban, majd a kecskeméti munkásmozgalomban.]

Nagy idők tanúi. Szabó Sándor májusai. [— — internacionalista visszaemlékezései.] — Lobogó, 1961. 18. sz. 4. p.

Ruffy Péter: Itt nyugszik Tóth Mihály. [A szovjetoroszországi polgárháborúban, a tomszki ezredben részt vett kommunista mártír hamvainak felkutatása, akit a fehérterroristák 1922-ben Csóton halálra kínoztak.] — Magyar Nemzet, 1961. augusztus 7. 203. sz. 7. p.

Nyugdíjas vöröskatona. — Kisalföld, 1961. május 4.
[Tóth Pál kapuvári lakos részvétele az oroszországi polgárháborúban.]

Koroda Miklós: A veterán búcsúja. (Varga József részvétele az intervenciósok elleni harcokban.) — Népszava, 1961. 264. sz. 9. p.

Frunze magyar katonája. [Írta:] V. J. Hétfői Hírek, 1961. 45. sz. 2. p.
[Varga József tápiószentmártoni tszpénztáros, egykori vöröskatona élményei az oroszországi polgárháborúban. Leninnel is találkozott.]

Kocsis Tamás: Iljics tüzére. [Varga József tápiószentmártoni kommunista részvétele a polgárháborúban, találkozása Leninnel 1920-ban Moszkvá-

ban.] — Magyar Nemzet, 1961. április 22. 95. sz. 3. p.

Szegedi László: Őszi emlékezés. — Szibériától az ózdi kiserdőig. — Északmagyarország, 1961. november 7. [Vaszilandó János egykori vöröskatona emlékei az oroszországi polgárháborúról.]

Tamási Menyhért: Lenin katonája. — Sörgyári Dolgozó, 1961. november 6. [Vékási József veterán, egykori vöröskatona emlékei az oroszországi polgárháborúról.]

Györkei Jenő: Frunze testőrei. [Dokumentumregény.] (III. Csergezán Pál.) Bp. Zrínyi K., 1961. 137 p.

A Magyar Tanácsköztársaság hadtörténelme. A Magyar Tanácsköztársaság történetének forrásai, irodalma

Siklós András: Bevezetés az 1918—19. évi magyarországi forradalmak forrásaiba és irodalmába. Kandidátusi értekezés tézisei. Bp. Felsőokt. Jegyzetell. 1961. 141 p.

Siklós András: Adalékok az 1918—1919. évi magyarországi forradalmak historiográfiájához. — PK, 1960. 4. sz. 24—67. p.

A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. [Szerk.] a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának Párttörténeti Intézete. Bp. Kossuth K.

6. köt. (*Gábor* Sándorné — *Hajdu* Tibor — *Szabó* Gizella): A Magyar Tanácsköztársaság.

2. r. 1919. június 11 — 1919. augusztus 1. (Függelék: *Milei* György: Az OK(b)P magyar csoportja és a magyar internacionalisták tevékenysége Szovjet-Oroszországban 1919. március 21 — 1919. augusztus eleje.) (A bibliográfiát [összeáll.] *Práger* Miklós.) 1960. 786 p.

[*Práger* Miklós]: A Magyar Tanácsköz- (1919. március 21 — 1919. augusztus.) társaság sajtójának bibliográfiája. [Kiad. az] MSZMP K. B. Párttörténeti Intézete. Bp. 1960. Franklin ny. 35 p.

A Magyar Tanácsköztársaság történetének forrásai a magyar állami levéltárakban. Bp. 1960. Akad. K., 216 p., 1 t.

Landler Jenő: Válogatott beszédek és írások. (Összeáll. és bev. *Gadanecz* Béla, *Szabó* Ágnes.) [kiad.] az MSZMP Központi Bizottságának Párttörténeti Intézete. Bp. 1960. Kossuth K. 579 p., 1 t.

— Ism.: Hetés Tibor. — HK, 1960. 2. sz. 213—219. p.

A Magyar Tanácsköztársaság dokumentumai Szegeden. Bibliográfia. (Szerk. *Lisztes* László.) — (*Oltvai* Ferenc: A Tanácsköztársaság történetének forrásai a Szegedi Állami Levéltárban.) Szeged, 1959. Szegedi Egyet. Könyvtár, 159 p., ill. — Ism. — *Péter* László. — Tiszatáj, 1960. 4. sz. 6. p.

Szolnok megye 1918—19-ben. [Írta] (*Kaposvári* Gyula, *Kisfaludi* Sándor stb. — Függelék: Karosné *Benke* Irén: A polgári forradalom és a Tanácsköztársaság Szolnok megyei sajtójának bibliográfiája.) Szolnok, 1961. MSZMP Szolnok m. Biz. 131 p., ill.

Dokumentumok Szovjet-Oroszország és a Magyar Tanácsköztársaság kapcsolatairól. Közli: *Gábor* Sándorné. — PK, 1961. 1. sz. 209—227. p.

Hajdu Tibor: Adatok a Tanácsköztársaság és Szovjet-Oroszország kapcsolatainak történetéhez. — PK, 1961. 3. sz. 83—123. p.

Nagy László: Levéltári Közlemények (1959). (Források és tanulmányok a Magyar Tanácsköztársaság történetéhez.) — HK, 1960. 1. sz. 210—214. p.

Balázs József: A „Hadtörténelmi Közlemények" tanácsköztársasági emlékszáma. — PK, 1960. 3. sz. 205—211. p.

[Országos Széchényi Könyvtár] A Magyar Tanácsköztársaság plakátjai az Országos Széchényi Könyvtárban. Leíró katalógus. (Összeáll. Munkácsi Piroska.) Bp. 1959. Lakóterv soksz. 249 p., 37 t.

(*Gerelyes* Ede—*Tarjányi* Sándor): Dicső napok. 1919. [Képanyag. Bev.] (*Kelen* Jolán.) [Kiad.] az MSZMP Központi Bizottságának Párttörténeti Intézete [és a] Legújabbkori Történeti Múzeum. Bp. Kossuth K., 1960. 226 p.

A Tanácsköztársaság történetére vonatkozó tanulmányok és cikkek

Nemes D[ezső]: Isztoricseszkoe znacscnie Vengerszkoj Szovetszkoj Reszpubliki. Bp. Akad. K. 1960. 65 p. (Studia Historica 41.)

A Magyar Tanácsköztársaság történelmi jelentősége és nemzetközi hatása. Előadásgyűjtemény. (Szerk. Gábor Sándorné.) [Kiad.] az MSZMP Központi Bizottságának Párttörténeti Intézete. Bp. 1960. Kossuh K., 387 p.

Nagy Zsuzsa, L.: Forradalom és ellen-

forradalom a Dunántúlon. 1919. [Kiad.] a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete. Bp. Kossuth K., 1961. 202 p.

Szokodi József: Adatok a Tanácsköztársaság egri történetéhez. 1918. július — 1919 május.
(Az Egri Pedagógiai Főiskola évkönyve. Acta Academiae Pedagogicae Agriensis. (Szerk. *Bakos* József.) Eger, 1960.)

Fiatalok a Tanácsköztársaságról. Az 1959. évi országos középiskolai tanulmányi verseny díjnyertes helytörténeti dolgozatai. (Szerk. Szabolcs Ottó.) Bp. Tankönyvkiadó, 1960. 199 p.
A kötet tartalmából:
Hunyadi György: A Budapesti Központi Forradalmi Munkás- és Katonatanács. 1919.
Földváry László: A Magyar Tanácsköztársaság története Orosházán és az orosházi járásban.

Balassagyarmat a Tanácsköztársaság idején. [Feldolg.] (a balassagyarmati Palóc Múzeum történeti és néprajzi munkaközössége: *Manga* János, *Bugán* József stb. [Bev.] *Manga* János.) Bp. 1959. Múz. Közp., Prop. Irod. 177 p., 12 t.

Tanácsköztársaság Fejér megyében. (Emlékkönyv.) Kiad. a megyei Tanács VB Művelődésügyi Osztálya. Székesfehérvár. 1959. Székesfehérvári ny. 147 p.
A kötet tartalmából:
Rehák Ferenc: A Magyar Tanácsköztársaság Fejér megyei eseményei. (1919. március — 1919. augusztus.)
Kállay István: A Fejér megyei és Székesfehérvári Direktórium szervezete és működése.
Dokumentumok a Tanácsköztársaság Fejér megyei történetének tanulmányozásához. (Gyűjt. Farkas Gábor, Csongor Rózsa.)
Bottlik László: Ellenforradalmi megmozdulások a Tanácsköztársaság idején.

A Magyar Tanácsköztársaság pécsi—baranyai emlékkönyve. Kiad. Pécs m. j. Város Tanácsa VB Művelődésügyi Osztálya. Pécs, 1960. Pécsi Szikra ny. 282 p., 8 t.

Mészáros Gyula: Sopron emlékezik a Tanácsköztársaság mártírjaira. — Soproni Szemle, 1961. 1. sz. 61—65. p.

Maday Pál: Szarvas község a Tanácsköztársaság idején. [Borító]: (Cs. Pataj Mihály, Tábor János plakátja nyomán.) Szarvas, 1960. Közs. Tanács VB, 67 p., 4 t.

Kaposvári Gyula: 1918—19 napjaiból. (Szolnok. Damjanich Múzeum. Múzeumi levelek. (Szerk. Kaposvári Gyula.) 3. Szolnok 1960. 28 p.)

Juhász Róbert — D. *Tóth* László: Nagy idők. Munkához lát a katonatanács. — Lobogó, 1960. 41. sz. 4. p.

Hajdú Tibor: Magyar—szovjet szövetség 1919-ben. — Élet és Tudomány, 1961. 45. sz. 1411—1414. p.

Nagy Zsuzsa, L.: A Tanácsköztársaság Zala megyei történetéről. (A Göcseji Múzeum jubileumi emlékkönyve. 1950—1960. (Szerk. *Szentmihályi* Imre.) Zalaegerszeg, Zala m. Tanács VB 1960.)

A Tanácsköztársaság Zala megyében. (Szerk. biz.: *Bánhidi* Tibor, *Degré* Alajos stb. Ill. *Cziráki* Zoltán.) Zalaegerszeg 1961. MSZMP Zala m. Végrehajtó Biz. 185 p., 12 t.

Kiss Sándor: Rajzok a Magyar Tanácsköztársaság idejéből. *Ring* Gusztávné: A Magyar Tanácsköztársaság zászlói. (Legújabbkori Történeti Múzeum évkönyve. (Szerk. *Gerelyes* Ede, *Lengyel* István.) Bp. Franklin ny. 1959.)

Legdicsőségesebb forradalmi hagyományunk: a Magyar Tanácsköztársaság. — HSz, 1960. 2. sz. 3—8. p.

Benedikt Ottó: A Tanácsköztársaság évfordulójára. — Magyar Tudomány. 1960. 3. sz. 115—124. p.

Bors András: Kellner Sándor, az igaz bolsevik. — Soproni Szemle, 1960. 3. sz. 193—200. p.

Mészáros Károly: Latinka Sándor. (1886—1919.) — Élet és Tudomány, 1961. 39. sz. 1219—1222. p.

Fikay István: Hogy születik a népmese? [Stromfeld Aurélről.] — Népszava, 1961. 51. sz. 4. p.

A Magyar Vörös Hadsereg harcai

Liptai Ervin: A Magyar Vörös Hadsereg harcai. 1919. [Kiad. a] Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum. Bp. 1960. Zrínyi K. 589 p., 10 térk.
— Ism.: *Sörös* Lajos. — Ho, 1960. 2. sz. 143—147. p., *Mucs* Sándor. — — HK, 1960. 2. sz. 201—212. p.

Liptai, E[rvin]: Bor'ba Vengerszkoj Krasznoj Armii protiv imperialisticseszkoj intervencii v 1919 godu. Cs. 2. — Acta Historica, 1960. VII. köt. 1—2. sz. 103—147. p.

Fogarassy László: A Magyar Vörös Hadsereg 1919. (Válogatott dokumentumok. Összeáll. *Hetés* Tibor. Bev. *Liptai* Ervin. Bp. Kossuth K. 1959.) [Könyvism.] — Sz, 1960. 1—3. sz. 375—378. p.

Balázs József: Stromfeld Aurél Válogatott írásai. — HK, 1960. 1. sz. 224—230. p. (Könyvism.)

Hetés Tibor: Az igazság és a világosság útján. (Stromfeld Aurél.) — Lobogó, 1960. 40. sz. 4. p.

A[rkus] J[ózsef]: Veszélyben a proletárhaza! Epizódok 1919-ből. — Igaz Szó, 1961. 6. sz. 5—11. p.

Fogarassy László: Sopron és az 1919-es hadszíntér. — Soproni Szemle, 1961. 1. sz. 75—78. p.

Fogarassy László: Hogyan került a soproni vörös ezred Visegrádra? — Soproni Szemle, 1961. 4. sz. 357—359. p.

H[etés] T[ibor]: Jelentés Szolnokról. Steinbrück Ottó vezetése alatt álló csapatok harca Szolnokért.) — Lobogó, 1961. 46. sz. 15. p.

Fogarassy László: A Magyar Tanácsköztársaság vörös hadseregének kőcsényi védőszakasza. — Soproni Szemle, 1960. 3. sz. 251—253. p.

Arrabona. (A Győri Múzeum évkönyve. — Les annales du Musée de Győr.) Győr. 1960. (Szerk. *Uzsoki* András.) Győr-S[opron] m. ny. 193. p., 1 t.
A kötet tartalmából:
Fogarassy László: A Duna-vonal védelme a Tanácsköztársaság idején.
Czigány Béla: A Vörösőrség Győrött.

A Tanácsköztársaság napjai Esztergomban. A felső Duna-szakasz hadműveleteinek leírásával. Szerk. *Zolnay* László. Kiad. az 1919-es Esztergomi Emlékbizottság. Bp. 1960. Akad. K., 149 p., 8 t., 2 térk. mell.
A kötet tartalmából:
Dezsényi Miklós: Komárom és Esztergom szerepléseés a Magyar Tanácsköztársaság háborújában.
Zolnay László: Az esztergomi (Balassi Bálint) Múzeum és a helyi sajtó [1919-es] dokumentumaiból.

Mocsár Gábor: Hatszáz év. (Fejezetek Debrecen történetéből.) — Hazafiak és ellenforradalmárok. — Hajdú-Bihari Napló, 1961. május 19. [A nemzetközi ezred debreceni osztrák hősi halottai.]

Gaál Gyula: A Tanácsköztársaság harca Debrecenben. [A „nagypénteki tüntetés" — az ellenforradalmi provokáció leveréséről, az osztrák vörös ezred segítségével.] — Közgazdász, 1960. március 21.

Herczegh Kálmán: Ellenforradalmi monitorok tüzében. — Az 1919-es „vörös-tengerészek" hőstettei. — Lobogó, 1960. 45. sz. 15. p.

Hetés Tibor: Egyszívű brigád. [Internacionalisták a Magyar Tanácsköztársaság Vörös Hadseregében.] — Lobogó, 1961. 13. sz. 6., 16. sz. 9. p., 19. sz. 5., 21. sz. 15., 24. sz. 4., 28. sz. 4., 33. sz. 14. p.

Hetés Tibor: „És tovább élünk . . ." [Nemzetközi egységek az 1919. júliusi offenzívában.] — Lobogó, 1961. 37. sz. 4. p.

Hetés Tibor: Repülők a Tanácsköztársaság védelmében. — Repülés, 1961. 3. sz. 9. p.

Kamody Miklós: Adatok a postás vöröskatonák történetéhez. — Borsodi Szemle, 1960. 3. sz. 210—216. p.

Hetés Tibor: Munkásezredek előre! [Bev.] (*Liptai* Ervin.) [Kiad.] a Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum. Bp. 1960. Táncsics K., 144 p., 7 t.

H[etés] T[ibor]: „Fegyvert a gyári munkászászlóaljaknak!" — Lobogó, 1961. 43. sz. 4. p.

H[etés] T[ibor]: „Munkásfegyverek." A titokzatos erő. [A salgótarjáni munkások és bányászok megvédik Salgótarjánt.] — Lobogó, 1961. 50. sz. 4. p.

H[etés] T[ibor]: Munkásezredek a Garam mentén. — Lobogó, 1960. 24. sz. 13. p.

Fogarassy László: A Magyar Vörös Hadsereg utolsó csatája. Szolnok, 1919. aug. 1. — Jászkunság, 1961. 3—4. sz. 159—164. p.

Balogh Endre: A legendás hírű vöröskomisszár (Karikás Frigyes.) — Lobogó, 1960. 39. sz. 7. p.

Arkus József: Három veterán vöröskatona — a proletárnemzetköziségről. — (V. L., Pogonyi Antal, Ágoston Ignác.) — Igaz Szó, 1961. 1. sz. 50—55. p.

Borsos Árpád: Vallomás: [Az I. Vörös Autózászlóalj parancsnokának visszaemlékezése.] — Népszabadság, 1961. 69. sz. 6. p.

Egy vörösszázad parancsnoka. (Fellner Sandor.) — N, 1961. 11. sz. 5. p.

Emlékezzünk. — Ruházati Munkás, 1961. március. [Nekrológ Gál Patócs János elvtársról, a munkásmozgalom régi harcosáról, aki a Tanácsköztársaság idején Nagyvárad városparancsnoka volt.]

A szegedi veteránok emlékeiből. — 1919 dicső napjaiból. [Írta] K. B. — Délmagyarország, 1961. március 22. [Kercsik Ferenc, az újpesti Viktória bútorgyár munkástanácsának egykori elnöke és munkásszázad parancsnoka az ellenforradalmi erőkkel vívott harcáról.]

Kocsis Tamás: A Tanácsköztársaság nyomolvasói. [Kovács Gyula, Kerekes Árpád, Ruscsák Lajos egykori vöröskatonák életéről.] — Magyar Nemzet, 1961. 68. sz. 5. p.

Pesold Ferenc: A Tiszánál szólt a fegyver. A Tanácsköztársaság volt harcosa (Polyák József) a régi napokra emlékezik. — Esti Hírlap, 1961. 68. sz. 1. p.

Simon Ferenc: Vöröskatona emlékmű Hernádszurdokon. [Szenográdi An-

tal és járőrtársainak hősi tette 1919 június közepén.] — Borsodi Szemle, 1960. 5. sz. 411—413. p.

Szabó Ferenc: A dal magasba száll... [Patak Jenő vöröskatona életéről.] — Igaz Szó, 1961. 8. sz. 5—6. p.

Sitkei Sándor: Egy tengerész a forradalomban. Sajtó alá rend. Tarjányi Sándor. Bp. Múzeumok Központi Propaganda Irodája, 1960. 44 p. 3 t.

„Már készen állt a vesztőhely számunkra..." Egy szentesi veterán visszaemlékezései. — Csongrád megyei Hírlap, 1961. július 16. [Aradi Lajos

Magyarország hadtörténelme 1919—1939

Pintér: Felzúg a fogház. [1920. május 1. a Margit körúti katonai fogházban. Endrődi János visszaemlékezése alapján.] — Vasas, 1960. május.

Karsai Elek — *Pintér* István: Darutollasok. Szegedtől a királyi várig. [Riportsorozat.] Bp. Zrínyi K. 1960. 255 p. 8 t.

Fogarassy László: Nyugatmagyarországi bandaharcok (1921. augusztus 28—november 4. — Vasi Szemle, 1961. 1. sz. 39—49. p.

Ilyenek voltak Ők: a Rongyos Gárda. Lobogó, 1960. 52. sz. 15. p.

Sztana Béla: Adalékok a fasiszta Horthy-rendszer katonai ideológiájának alakulásához. — Ho, 1961. 1. sz. 94—109. p.

Godó Ágnes: A Horthy-rendszer nemzetközi és katonai helyzete 1921—1927-ben. — HK, 1961. 2. sz. 544—587 p.

Godó Ágnes: A Horthy-rendszer kalandor háborús tervei. — HK, 1961. 1. sz. 112—144. p.

Kerekes Lajos: Olaszország, Magyarország és az osztrák Heimwehr-mozgalom. Tört. Sz. 1961. 2. sz. 190—216. p.

Szokoly Endre: ... és Gömbös Gyula, a kapitány. (Korrajz és krónika.) Bp. Gondolat, 1960. 424 p.

Berend T. Iván — *Ránki* György: Magyarország a fasiszta Németország „életterében" 1933—1939. Bp. Közgazd. és Jogi Kiadó, 1960. 219 p.

Á[rkus] J[ózsef]: A m[agyar] kir[ályi] tisztikar... Adalékok az 1939-es honvédelmi törvényhez. [Tisztek és beosztottak viszonya a Horthy-hadseregben.] — N, 1961. 7. sz. 7. p.

Magyar önkéntesek a spanyol polgárháborúban

Szalai Klára: (Bibliográfia a spanyol nép szabadságharcának irodalmáról (1936—1939). — HSz, 1961. 8. sz. 139—141. p.

Ibarruri, Dolores: A hősi út. („A Spanyol Kommunista Párt történetének rövid tanfolyama" c. könyv megjelenése alkalmából.) — Béke és Szocializmus, 1960. 10. sz. 115—126. p.

Ibarruri, Dolores: A nemzetközi önkéntesek búcsúztatása. — Népszabadság, 1961. 169. sz. 4. p.

Györkei Jenő: 25 éve, Spanyolországban. — Szabad Föld, 1961. július 23. [Megemlékezés a polgárháború évfordulójáról, néhány jellemző számadattal.]

Pikay István: A nagy háború drámai főpróbája. [A spanyol szabadságharc 25. évfordulójára.] — Népszava, 1961. 168. sz. 2. p.

A spanyol szabadságharc 25. évfordulója. — Népszabadság, 1961. 169. sz. 4. p.

Bokor László: „Nincsenek nyugalmazott forradalmárok..." Beszélgetés Enrique Lister tábornokkal. — Igaz Szó, 1960. 14. sz. 86—91. p.

Münnich Ferenc: A spanyol szabadságharc nemzetközi dandárai. — Kortárs, 1961. 7. sz.

[Ötvenhárom] 53 nemzet önkéntesei. — Népújság, (Eger) 1961. október 15. [Számszerű kimutatás nemzetek szerint a spanyol polgárháború résztvevőiről.]

Csatári József — *Szántó* Rezső: A spanyolországi nemzetközi brigádok megalakulásának 25. évfordulójára. — HSz, 1961. 10. sz. 126—127. p.

Zalka Máté: A „madridi csata". — Magyar Nemzet, 1961. 168. sz. 2—3. p.

Batov, P. I.: Lukács tábornok. (Zalka Máté.) Ford. *Zentai* Artur. 1—2. r. — N, 1961. 40. sz. 4—5., 41. sz. 4—5. p.

Batov, P. I:. Lukács Tábornok. (Zalka Máté.) — HSz, 1961. 10. sz. 25—31. p.

Longo, Luigi: Lukács Pál tábornok. — Népújság, (Eger) 1961. október 15. [Korabeli megemlékezés Zalka Mátéről, fényképével.]

Csatári József: A spanyol barrikádokon. Egy magyar önkéntes spanyolországi visszaemlékezései. 1936—1938. Bp. Zrínyi K. 1960. 204 p. 1 térk. — 2. kiad. 1961. 211 p.

Csatári József: Magyar önkéntesek a forradalmi spanyol nép oldalán. — HSz, 1961. 10. sz. 128—131. p.

Molnár István: Madrid határán. (Csatári József, Hán Géza, Mező Imréné visszaemlékezései.) — N, 1961. 40. sz. 16. p.

A proletár internacionalizmus lelkesítő példája. („No pasaran"). — HSz, 1961. 10. sz. 21—24. p.

A spanyol nép egy percre sem hagyta abba a harcot. Ünnepség a spanyolországi nemzetközi brigádok megalakulásának 25. évfordulóján. (Sebes Sándor, a nemzetközi brigádok volt harcosának beszéde.) — Népszava, 1961. 245. sz. 2. p.

Pataky Iván: Az ezernyelvű, egyszívű brigád. [Nemzetközi brigádok a spanyol szabadságért.] — N, 1961. 41. sz. 7. p.

Szántó Rezső: A nemzetközi önkéntesek és a spanyol nép barátsága. — HSz, 1961. 10. sz. 132—135. p.

Szepesi Ferenc: Harcba indultak az ezer nyelvű, egyszívű brigádok. [54 ország katonái a spanyol polgárháborúban.] — Igaz Szó, 1960. 20. sz. 59—64. p.

Szücs Gyula: A spanyolországi nemzetközi brigádok megalakulásának 25. évfordulójára. — HSz, 1961. 9. sz. 105—109. p.

Pusztai István: Nemzetközi brigádok a spanyol szabadságharcban. A spanyol nép harca a szabadságért és függetlenségért. — Beszélgetési anyag. — HSz, 1960. 11. sz. 87—94. p.

Gergely Imre: Égtek a sziklák, lángoltak a hegyek... Népújság, (Eger) 1961. október 15. [Korabeli tudósítás az Ebro-parti harcokról.]

Magyar internacionalistákra emlékezünk. A 010-es számú hadműveleti egység. (A „Testvérek fegyverben" c. munkájából ford. Csehily Gyula.) — Népújság, (Eger) 1961. október 7. [Főleg a Münnich Ferenc vezette csapat harcairól.]

No pasaran! Emlékezés a magyar önkéntesek spanyolországi harcára. — Magyar Pamut, 1961. november 11., 18., december 2., 9., 16.

(Timár György — *Győrkei* Jenő): Nem törnek át! [Képanyag.] (Szerk. — —.) [Kiad. a] Magyar Partizán Szövetség. [Bp. 1961.] Zrínyi K., 107 p.

Münnich Ferenc: Harcunk évfordulója. [Magyar internacionalisták Spanyolországban.] — Élet és Irodalom, 1961. 41. sz. 3. p.

Sziklai Sándor: A Manzanares partján történt. — visszaemlékezése. — Népszabadság, 1961. 169. sz. 4. p.

Horváth Miklós: Magyar önkéntesek a spanyol nép szabadságharcában. Összeáll. és a bev. tanulmányt írta: *Győrkei* Jenő. Szerk. *Gyáros* László. — HK, 1960. 1. sz. 215—223. p. (Könyvism.)

Endresz István: A Condor-légió. — Lobogó, 1960. 11. sz. 5. p.

E[ndresz] I[stván]: A Condor-légióban kezdte. (Hannes Trautloft.) — Lobogó, 1960. 36. sz. 6. p.

A Luftwaffe „tündöklése" és bukása. — (A „Porosz Királyi Légierők" első világháborús mérlege. — Göring a „Luftwaffe" szervezője. — Főpróba a spanyol polgárháborúban. — Repülés, 1960. 7. sz. 4. p.

A legendás Rata [szovjet vadászrepülőgép a spanyol polgárháborúban és a második világháborúban.] — Lobogó, 1961. 14. sz. 7. p.

A spanyol polgárháború magyar önkénteseinek visszaemlékezéseiből. (Közli: Imre Mátyásné.) — PK, 1961. 2. sz. 223—240. p.

Szekulity Péter — *Vince* János: Zalka Máté katonája. [Harangozó József részvétele a spanyol polgárháborúban.] — Szolnok megyei Népújság, 1960. április 26., 27., 28., 29.

Vass Éva: „Ezer veszély közt..." A nemzetközi brigád egy katonája (Kerekes Ferenc) emlékezik. — Magyar Nemzet, 1961. 244. sz. 5. p.

Tizenkilenctől Spanyolországig. [Kupor József elvtárs emlékei.] — Komárom megyei Dolgozók Lapja, 1960. július 23.

Finom András: Barcelonánál még egyszer megálljt parancsoltunk... Emlékezik és emlékeztet egy interbrigadista. — Pest megyei Hírlap, 1961. július 18.
[Ribár Pál spanyolországi veterán harcos élményei.]

Kollár Mária: Nevezetes évforduló. — — Telefon, 1961. október 11. [Váli Zoltán festőművész életútja. Részt vett a spanyol polgárháborúban és a francia ellenállási mozgalomban.]

Magyarország a második világháborúban

Előzmények, diplomáciai, politikai, katonai és gazdaságtörténet

Juhász Gy[ula]: Beiträge zu Ungarns Aussenpolitik in den Tagen des Ausbruchs des zweiten Weltkrieges (August—September 1939.) — Acta Historica, 1961. 8. köt. 1—2. sz. 137—174. p.

Puskás, A. I.: Adatok Horthy-Magyarország külpolitikájához a második világháború éveiben. — Sz, 1961. 1. sz. 83—117. p.

Sallai Elemér: A második világháború magyarországi előkészítésének egyes katonapolitikai vonatkozásai. — HSz, 1960. 9. sz. 122—128. p.

Lengyel Klára: Magyarország politikai viszonyai a második világháború

időszakában. — Pártélet, 1960. 4. sz. 64—74. p.

Karsai Elek: „Országgyarapítás" — országvesztés. A nürnbergi per és Magyarország. I. r. 1933—1939. Bp. Kossuth K., 1961. 167 p., 6 t.

[Horváth] Horvat M[iklós]: Voenno-politicseszkie principü i celi hortisztszkogo fasizma do i vo vremja vtoroj mirovoj vojnü. Harakter fasisztszkogo nemecko—vengerszkogo voennogo szojuza. Bp. Akad. K. 1960. 28 p.
(Studia Historica 24.)

Tóth Sándor: A Horthy-hadsereg helyzete a Szovjetunió elleni háborúba lépés idején. — HK, 1961. 2. sz. 500—543. p. 1 t.

Bányász Rezső: Intő évforduló. (1941. június 22.) — Igaz Szó, 1960. 12. sz. 1—6. p.

Szabó László: A kassai bombázás cinkosa. (Borsányi-Böhm Julian.) — Népszabadság, 1960. 50. sz. 10. p.

Gindert Károly: Az 1. páncélos hadosztály harcai a 2. magyar hadsereg doni hídfőcsatáiban 1942. július—október. — HK, 1961. 2. sz. 457—499. p., 4 t.

(Faragó István): „Ezek gyilkolnak minket . . .!" (Egy munkaszolgálatos naplójából. 1942.) — Lobogó, 1960. 50. sz. 14. p.

Egy magyar főúr (Horthy István) háborúba megy. — Lobogó, 1960. 39. sz. 4. p.

Palásti László: Don-kanyar 1943 január. Tizenhét évvel ezelőtt kergette pusztulásba Jány Gusztáv a 2. magyar hadsereget. — Lobogó, 1960. 2. sz. 7. p.

Ránki György: A német—magyar viszony az utolsó háborús évben és az európai biztonság. Megjegyzések Andreas Hillgruber tanulmányához. — Tört. Sz. 1961. 3. sz. 373—377. p.

Gazsi József: Adatok és dokumentumok a Szálasi [Ferenc]-hadsereg történetéhez. — HK, 1960. 2. sz. 226—282. p.

Dokumentumok az ellenforradalmi rendszer utolsó napjainak történetéhez 1944 november—1945 február. Összeáll.: *Morva* Tamásné. — HK, 1960. 1. sz. 291—308. p.

Rozsnyói Á[gnes]: October fifteenth, 1944. (History of Szálasi's putsch.) — Acta Historica, 1961. 8. köt. 1—2. sz. 57—105. p.

Tálas Géza: A szégyenteljes vég kezdete. — Lobogó, 1960. 41. sz. 16—17. p.

Komlós János: Elárult ország. Bp. Gondolat, 1961. 286. p., 12 t.

Ilyenek voltak ők: Összeesküvés az ifjúság ellen . . . (Leventék a háborúban.) — Lobogó, 1961. 32. sz. 15. p.

A leventeintézmény történetéből. „A Nemzetvezető parancsára!" [Írta:] (sa.) — Lobogó, 1961. 35. sz. 14. p.

A leventeintézmény történetéből. A leventétől az idegenlégióig. [Írta:] (sa.) — Lobogó, 1961. 37. sz. 15. p.

Szijj Ilona — *Plávits* Ferenc — *Ocsovai* Gábor: Farizeusok. Ahogy főhercegék légoltalmat csináltak . . . Tallózás a történelem legsötétebb fejezetében. — Magyar Légoltalom, 1960. 8. sz. 12—13., 9. sz. 22—23., 10. sz. 12—13. p., 11. sz. 12—13., 12. sz. 18—19. p.

Palásti László — *Tálas* Géza: Ki a bűnös? Száz év a pesti rendőrség aktáiból. A budapesti rendőrség 1941-es deportálásai. — Lobogó, 1960. 24. sz. 4. p. 25. sz. 4. p.

Lévai Jenő: Eichmann in Ungarn. Dokumente. Hrsg. von —. Bp. Pannonia, Univ. druck. 1961. 340 p., 1 t.

Komlós János: Ami az [Adolf] Eichmann-ügy mögött van. Himmler üzlete Magyarországon. 1—4. r. — Magyar Nemzet, 1961. 79. sz. 7., 80. sz. 7., 81. sz. 5., 83. sz. 4—5. p.

Ruffy Péter: A tábornok úr. (Pokorny Hermann ny. vezérezredes.) — Magyar Nemzet, 1961. 37. sz. 7. p.

Hazánk felszabadulása

Szalai Klára: Ajánló irodalmi jegyzék hazánk felszabadulásának 15. évfordulójára. — HSz, 1960. 1. sz. 122—124. p.

Hazánk felszabadulásának krónikája. 1944. szeptember 24—1945. április 4. kiad. a Magyar—Szovjet Baráti Társaság. Bp. 1960. Egyet. ny. 47 p.

Nemes Dezső: Magyarország felszabadulása. — Magyarország fejlődése a felszabadulás után. [Kiad.] az MSZMP Központi Bizottságának Párttörténeti Intézete. (2. jav. kiad.) Bp. 1960. Kossuth K., 330 p.

Fejezetek hazánk felszabadításának történetéből. [Vál.] (Szücs Miklós. Ford. *Szentesi* Ede, *Bojcsuk* Vladimir, *Harmat* Ádám [és] a Zrínyi Katonai Akadémia ford. munkaközössége Mátyás Tibor vezetésével.) Bp. 1960. Zrínyi K., 306 p., 23 térk.

Tóth Sándor: Fejezetek hazánk felszabadulásának történetéből. Bp. Zrínyi K. 1960. [Könyvism.] — HK, 1960. 2. sz. 182—190. p.

(Gunst Péter): Hazánk felszabadulása. Bp. 1960. Tankönyvkiadó, 23 p.

Birjukov, N.: Harcban Magyarország felszabadulásáért. — Népszabadság, 1960. 81. sz. 10. p.

(Birjukov) [Nikolaj] (Nyikoláj): Harcban a nácifasiszták ellen — magyar

földön . . . — Igaz Szó, 1960. 13. sz. 48—53. p.

Buligin, V. A.: Visszaemlékezés a Magyarország felszabadításáért folyó harcra. — HK, 1961. 1. sz. 179—180. p.

Vajda Péter: Értünk harcolt. Moszkvai beszélgetés Kravcsenko hadseregtábornokkal, a hatodik páncéloshadsereg egykori parancsnokával. — Népszabadság, 1961. 301. sz. 4—5. p.

Mit üzen a Magyar Néphadsereg katonáinak (Pjotr Dimitrievics) Govorunenko altbgy. elvtárs, a Szovjetunió Hőse. — Igaz Szó, 1960. 9. sz. 15—17. p.

Vendégeink. [Petr Dmitrievics Govorunenko] Pjotr Dmitrievics Govorunyenko, Szergej [Dmitrievics Korobejnikov] Dmitrijevics Korobejnyikov. — Népszabadság, 1960. 76. sz. 6. p.

Kulcsár István: Moszkvai beszélgetés Zamercev tábornokkal Budapest felszabadulásának 15. évfordulóján. — Magyar Nemzet, 1960. 38. sz. 2—3. p.

Artamosin, J.: Felejthetetlen napok. — Népszabadság, 1960. 8. sz. 6. p.

„Jólesik a barátság az öreg katonának". Beszélgetés [Kononenko] Kononyenko (Pavel Petrovics) ezredessel, a felszabadító harcok résztvevőjével. — Hétfői Hírek, 1960. 14. sz. 4. p.

Újvári Imre László: Kjanzsin (Pantelej Kuzmics) főhadnagy gárdazászlóalja. [Átkelés a Dunán 1944. november 8-án.] —. N, 1961. 13. sz. 16. p.

Szadovszkij, J.: Akik felszabadulásukért harcoltak. Egy iránytű története. Magyar Rendőr, 1960. 13. sz. 2. p.

Székely Béla: A kilencedik csapás. — Magyar Nemzet, 1960. 81. sz. 7. p.

Soha el nem halványuló dicsőség. Írta és összeáll.: *Hegedüs* Ferenc, *Lakatos* Ernő, *Újvári* Imre László. [A 3. Ukrán Front 57. Hadseregének harca Magyarország felszabadításáért.] — N, 1961. 13. sz. 4—5. p.

Sarohin, [M.] — *Petruhin*, [V.]: Az 57. hadsereg csapatainak erőszakos átkelése a Dunán és hadműveleti hídfő foglalása Batna körzetében. Rövidített ford. — CKKF, 1961. 1. sz. 15. p. (Voenno Isztoricseszkij Zsurnal, 1961. 2. sz.-ból.) Koll. 15.

Így kezdődött. Battonyától Szentgotthárdig a 18. szovjet harckocsi hadtest nyomában. [Írták:] (*Horváth* József, *Kékesdi* Gyula stb.) — Népszabadság, 1960. 74. sz. 8,. 75—80. sz. 6—7., 81. sz. 10—11., 82—85. sz. 6—7., 86. sz. 10—11., 87—91. sz. 6—7., 92. sz. 8—9., 93—94. sz. 6—7., 95. sz. 2—3., 96. sz. 6—7., 97. sz. 8—9., 98—99. sz. 6—7. p.

Arkus József — *Lengyel* László: 180 nap története. — Igaz Szó, 1960. 1. sz. 69—77., 2. sz. 40—48., 3. sz. 54—61., 4. sz. 65—72., 5. sz. 41—48., 6. sz. 16—23. p.

Soós László: Tizenöt évvel ezelőtt történt . . . — Magyar Rendőr, 1960. 13. sz. 2—3. p.

Komoróczy György: A felszabadulás helytörténeti kutatása. — Jászkunság, 1960. 1. sz. 10—14. p.

Krizsán László: Okmányok a felszabadulás történetéhez Pest megyében. Szerk. — —. [Az anyaggyűjtésben közrem.] (Kende János.) Bp., 1960. MSZMP M. Biz. 158 p.

Balogh Endre: Karancsi legenda. — Lobogó, 1960. 1. sz. 3. p.

Tóth Sándor: A szovjet hadsereg hadmozdulatai Miskolc és megyénk felszabadítása idején. — Borsodi Szemle, 1960. 1—2. sz. 5—10. p.

Pintér András: Megindul az élet. [Nyíregyháza felszabadulása.] — PK, 1960. 1—2. sz. 247—252. p.

Szabó Lajos: Szolnok felszabadítása. — Jászkunság, 1960. 1. sz. 5—9. p.

Borus József: Az 1944-es Szolnok megyei harcok — volt hitlerista tábornokok munkáiban — Jászkunság, 1961. 3—4. sz. 163—173. p.

Gerskovics, Alekszandr: Tizenöt év múltán . . . Ford. *Szurmay* Ernő. — Jászkúnság, 1960. 1. sz. 1—4. p.

Vágvölgyi Tibor — *Hinora* Sándor: Budapest felszabadítása. (Tanulmányok Budapest múltjából. 14. (Szerk. a „Budapest története" szerk. biz.) Bp., Akad. Kiadó, 1961.)

Palásti László: Hídrobbantók. 15 éve repültek levegőbe a budapesti Dunahidak. — Lobogó, 1960. 4. sz. 7. p.

Gesztelyi Nagy Zoltán: Két híd a levegőbe repült. Szemtanúk az Erzsébet-híd és a Lánchíd tizenöt évvel ezelőtti pusztulásáról. — Esti Hírlap, 1960. 14. sz. 4. p.

Komiszszarov, V. N.: Együttes harcban a magyar hadsereg katonáival és tisztjeivel. — — visszaemlékezése. — HK, 1961. 1. sz. 175—178. p.

Együtt a szovjet katonákkal. Írta: L. L. — Igaz Szó, 1960. 6. sz. 40. p.

Tóth Sándor: A Szovjet Hadsereg magyarországi felszabadító hadműveleteinek hatása a magyar hadsereg katonáira. — HSz, 1960. 4. sz. 81—86. p.

Tóth Sándor: Budapest felszabadításáért. Magyar katonák a szovjet hadsereg oldalán. — Valóság, 1960. 2. sz. 4—11. p.

Tóth Sándor: Magyar katonák részvétele Buda felszabadításában a szovjet hadsereg oldalán. — Ho, 1960. 1. sz. 84—100. p.

Tóth Sándor: A Budai Önkéntes Ezred története. — HK, 1960. 1. sz. 67—96. p.

Emlékezés a Budai Önkéntes Ezred hősi harcaira. [Írta:] L. E. — N, 1960. 5. sz. 2. p.

Rózsa László: Magyar önkéntesek a

budai harcokban. — Népszabadság, 1960. 36. sz. 8—9. p.

Gede Márton: Emlékezik a Vár... — Magyar Légoltalom, 1960. 9. sz. 6—7. p.

Kalászi György: A szovjet hadsereg oldalán népünk szabadságáért. — A Hazáért, 1960. 13. sz. 8. p.

Szebelkó Imre: Magyarok a szovjet hadsereg oldalán. — N, 1960. 4. sz. 15. p.

Szebelkó Imre: Magyarok a szovjet hadsereg oldalán. [Az 1944 decemberében és 1945 januárjában átállt budai honvédekről és az I. hadosztály megalakulásáról.] — Zalai Hírlap, 1960. február 25.

Ságvári Ágnes: Pest, 1945. január. — Népszabadság, 1960. 14. sz. 6. p.

Tizenöt éve szabadult fel Csepel. [Három visszaemlékezés.] — Fogaskerék, 1960. január 8.

Bata János: Így szabadult fel a Szépilona-telep. — PK, 1960. 1—2. sz. 241—246. p.

Zsombor János: Így menekült meg Budapest a szomjhaláltól, járványoktól és a tűzvésztől. Miért nem apadt el az éltető víz az ostromlott városban? — Hétfői Hírek, 1960. 14. sz. 4. p.

Kalászi György: Harcoltunk Budáért. — HK, 1960. 1. sz. 188—200. p. (A Budai Önkéntes Ezred történetéből.)

Szentiványi György: Hősök brigádja. — Lobogó, 1960. 4. sz. 5. p.

Dersi Tamás: A csodafegyvertől a kanálisig. A fasiszták utolsó napjai a tizenöt évvel ezelőtti Budapesten. — Esti Hírlap, 1960. 38. sz. 5. p.

Tóth Sándor: A német ellentámadás felszámolása és a szovjet hadsereg hazánk felszabadítását befejező hadműveletei. — HSz, 1960. 2. sz. 98—103. p.

Lantos László: A dunántúli csata. Harminc fasiszta hadosztályt vert szét a szovjet hadsereg a magyarországi felszabadító harcokat befejező nagy küzdelemben. — Esti Hírlap, 1960. 80. sz. 5. p.

Rózsa László — *Ujvári* Béla: A Dunától az Alpokig. Az 57. szovjet hadsereg magyarországi harcaiból. — Magyar Nemzet, 1960. 74—80. sz. 5. p.

Száva Péter: A szovjet hadsereg dunántúli hadműveleteiről. — Ho, 1960. 2. sz. 71—84. p.

Verő Gábor: A Velencei-tótól Bécsig. Az utolsó német ellentámadás felszámolásának napjai. — Lobogó, 1960. 13. sz. 4—5. p.

Fortusz, [Marija] Maria: Üzenet a Dunának. Legyen béke és boldogság partjaid mentén. — Esti Hírlap, 1961. 79. sz. 4. p.

Fortusz, Marija: Alba Regia. [Lidija Martiscsenko.] — Magyar Nemzet, 1961. 80. sz. 9. p.

Szabó László: A felderítők. (Ligyija [Lidija] Martiscsenko, Hornyánszky Károly.) — Népszabadság, 1961. 50. sz. 2—3. p.

Újvári Imre László: A hadak útjáról — a dunántúli harcok hősével. (M. Sarohin vezérezredes visszaemlékezése.) — N, 1961. 51. sz. 10. p.

Morvay Gyula: Felejthetetlen napok emléke. — Zalai Hírlap, 1961. április 2. [Nagykanizsa felszabadulása 1945. április 1-én.]

Horváth Ferenc: Vas megye helyzete és lakosságának hangulata a felszabadulás előtti hónapokban. — Vasi Szemle, 1960. 1. sz. 3—8. p.

Vas megye felszabadítása. (Összeáll. az Állami Levéltár munkacsoportja.) — Vasi Szemle, 1960. 1. sz. 9—13. p.

Németh Tihamér: Sopron felszabadulása az egykorú hivatalos szovjet jelentésekben és sajtóban. — Soproni Szemle, 1960. 1. sz. 1—3. p.

„A [második] II. Ukrán Hadsereg katonája voltam." Egy vásárhelyi munkás emlékezései 1945-re. [Tolnai Imre, korábban szovjet hadifogoly a vasútépítő ezredben szolgált.] — Csongrád megyei Hírlap, 1960. április 3.

Tóth Sándor: A szovjet katonák segítsége felszabadulásunk első napjaiban. — HSz, 1961. 4. sz. 106—111. p.

Dezsényi Miklós: A szovjet dunai hajóraj részvétele hazánk felszabadításában. — Ho, 1960. 4. sz. 77—89. p., 2 t.

Hernády Ferenc: Szovjet hajók a magyar Dunán. — Lobogó, 1961. 30. sz. 4. p.

Sztojev, B.: A bolgár hazafiak harca a magyar nép szabadságáért. — A Hazáért, 1960. 13. sz. 7. p.

Jankov, Janko: Egy bolgár politikai tiszt naplójából. — Népszabadság, 1960. 81. sz. 11. p.

A harcok emléke ma is él. Találkozás a hazánk felszabadításában részt vett bolgár katonákkal. Írta: B. I. — Igaz Szó, 1960. 6. sz. 24—27. p.

Karasztojanov, A.: Akik vérüket hullatták a magyar szabadságért. [A Bolgár Néphadsereg megalakulása és magyarországi harcai.] — N, 1961. 38. sz. 5. p.

A drávai harcok 15. évfordulójára. — A hadtörténelem lapjairól. — Dunántúli Napló, 1960. március 31., április 1., 2., 3.

Dicső harcok színhelyén. Összeáll.: *Ujvári* Imre László, *Lakatos* Ernő, *Hegedüs* Ernő. — N, 1960. 9. sz. 8—9. p.

Á[rkus] J[ózsef]: Román katonák a szabad Magyarországért. — Igaz Szó, 1960. 6. sz. 28—32. p.

Somesanu, I.: Két román katona hőstette. — Népszabadság, 1960. 81. sz. 10. p.

Nicolae, Ilie St.: A Bükk-hegységben. — Hazáért, 1960. 13. sz. 6. p.

Ellenállási mozgalom

Pamlényi Ervin: A magyar ellenállás riadója. A Népszava 1941-es karácsonyi száma. — Magyar Nemzet, 1961. 304. sz. 7. p.

Gazsi József: A diósgyőr-vasgyári munkások tüntetése a háború ellen. (Adalékok Miskolc munkásmozgalmának történetéhez.) — Borsodi Szemle, 1960. 4. sz. 309—312. p.

Dokumentumok a magyar antifasiszta és partizánharcok történetéhez hazánk felszabadulásának éveiből (1944—1945.) (Közlik: Gazsi József és Harsányi János.) — HK, 1960. 1. sz. 245—290. p.

Korom Mihály: A fasizmus bukása Magyarországon. A népi demokratikus átalakulás feltételeinek létrejötte. 1943—1945. [Kiad.] az MSZMP Központi Bizottságának Párttörténeti Intézete. Bp. Kossuth K., 1961. 266 p.

Pamlényi Ervin: Vázlat egy életrajzhoz. Bajcsy-Zsilinszky Endre születésének hetvenötödik évfordulójára. — Magyar Nemzet, 1961. 131. sz. 7. p.

Mann Miklós: „A férfi, aki harcolt, amikor mások megbújtak . . ." (Bajcsy-Zsilinszky Endre.) — Lobogó, 1961. 23. sz. 4. p.

György István: Bajcsy-Zsilinszky Endréné: Az utolsó karácsony. — Népszabadság, 1961. 305. sz. 15. p.

Pintér István: Adatok a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottságának történetéhez. — HK, 1961. 2. sz. 431—456. p.

Harcostársak emlékeznek. (Szerk. *Dékán* István) [Kiad. a] Magyar Partizán Szövetség. Bp. 1960. Zrínyi K., 240 p.

Árkus József: Szovjet katonák, magyar partizánok, felszabadult munkások és parasztok. Epizódok 1944 végéről, 1945 elejéről. — Igaz Szó, 7. sz. 5—12. p.

Bükki gerillák. [Írta:] (s. a.) — Borsodi Szemle, 1960. 1—2. sz. 53—55. p.

Gazdagh István: A híd alatt. (Fábián Béla partizán.) — Igaz Szó, 1960. 12. sz. 83—87. p.

[Nyolcvan] „80 kilométeres vándorlás után megtaláltuk a közös határon szovjet barátainkat". Beszélgetés a duklai áttörés kitüntetett harcosával (Mlynárik Jánossal.) [Írta:] D. L. — Hétfői Hírek, 1961. 10. sz. 7. p.

Kerekes István: A magyar dolgozók hősi harcaiból. A csepeli kommunisták 1944 őszén. — Magyar Rendőr, 1961. 10. sz. 6. p.

Dokumentumok a MOKAN-komité működéséről. — Borsodi Szemle, 1960. 1—2. sz. 11—23. p.

Prieszol József: Partizánharcok hazánk felszabadításáért. — elvtárs előadása. — Északmagyarország, 1961. március 17. [A Nógrádi-csoport, a Szőnyi Márton-csoport és a Mokán komité tevékenységéről.]

Ottlyk Ernő: Tizenöt éve történt . . . [Visszaemlékezés 1944-re.] — Theol. Szle. 1959. 11—12. sz. 393—399. p.

Kincses György: Égnek a tüzek . . . [Pataki István, Pesti Barnabás és Kreutz Róbert kivégzése 1944-ben.] — Lobogó, 1960. 51. sz. 4. p.

Mészáros Ferenc: A Petőfi-partizánbrigád. — Élet és Tudomány, 1961. 11. sz. 323—327. p.

Borsi Eszter: Partizán volt. [Szabó András volt szovjet hadifogoly, majd ejtőernyős partizán.] — Szolnok megyei Néplap, 1960. április 23.

Krizsán László: A verselő partizán. (Szőnyi Márton.) — Lobogó melléklete, 1961. 9. sz. 2—3. p.

Koós Tamás: A „relatív" ember. [Turánszky Miklós.] — Lobogó, 1960. 14. sz. 6. p.

Vadász Ferenc: Tíz nap — és még nyolc. [Varró András és 9 társa hősi halála 1944 decemberében.] — Népszabadság, 1960. 308. sz. 6. p.

Bátor harcosok. [Írta:] S. M. [Partizánakciók 1944.] — N, 1960. 9. sz. 6. p.

Partizánok a magyar nép szabadságáért. — A Hazáért, 1960. 13. sz. 12. p.

Kőbánya és Kispest partizánjainak harca a felszabadulásért. — Sörgyári Dolgozó, 1960. február 8.

Sipos Imre: Magyar partizánok a Szovjetunióban. [A brjanszki erdőben harcoló 90 főből álló magyar egységről és más ukrajnai csoportokról.] — Csongrád megyei Hírlap, 1960. március 15.

Borvendég Imre: Egy kitüntetés története. (Nagy Sándor, magyar partizán.) — Magyar Nemzet, 1961. 80. sz. 4. p.

Cserjés Gyula: Egy harcos a „Bátrak" csapatából. (Nagy Sándor) [volt partizán visszaemlékezése.] — N, 1961. 12. sz. 2. p.

Poljanovszkij, Maksz: A budapesti vendég. Szénási Pál szovjet barátai körében. [A második világháborúban a magyar hadsereg őrmestereként támogatta a minszki partizánokat.] — Élet és Irodalom, 1960. november 4.

Tálas Géza: Magyarok a francia szabadságért. (A magyar maquik: Boczov József, Elek Tamás, Békés (Glacz) Imre.) — Lobogó, 1961. 9. sz. 4. p.

Kollár Mária: Nevezetes évforduló. — Telefon, 1961. október 11. [Váli Zoltán festőművész életútja. Részt vett a spanyol polgárháborúban és a franciaországi ellenállási mozgalomban.]

Sochacki, Stanislaw Andrzej: Magyar antifasiszták részvétele a lengyel ellenállási mozgalomban. — PK, 1961. 2. sz. 85—110. p.

Baráth Mária: Partizánkereszt kitüntetést kapott. — Megafon, 1961. július 21. [Kovács Pál elvtárs a második világháborúban a lengyel—szovjet partizánokkal együtt harcolt.]

A Magyar Néphadsereg és a fegyveres erők története

A Magyar Néphadsereg történetének válogatott bibliográfiája 1945—1960. Összeáll.: *Kovalcsik* József—*Viniczai* István — *Windisch* Aladárné. — HK, 1960. 1. sz. 309—326. p.

Mucs Sándor: A Magyar Néphadsereg megszervezése. (1944. december 21—1945. május 8.) Bp. Akad. K. 1960. 94 p.
(Értekezések a történeti tudományok köréből. U. S. 19.) — Ism.: Borus József. — PK, 1961. 2. sz. 257—261. p. *Tóth* Sándor. — HK, 1961. 1. sz. 251—256. p.

Mucs Sándor: A Magyar Néphadsereg fejlődésének néhány kérdése a második világháború befejezése után (1945 május — 1946 március). — HK, 1960. 1. sz. 40—66. p.

Mucs Sándor: A demokratikus és reakciós erők harca a hadsereg megnyeréséért 1945—1948. — Ho, 1960. 3. sz. 53—67. p.

Dokumentumok a Magyar Néphadsereg történetéhez. Az 1. honvéd műszaki hadosztály (1945. X. 15—1946. VIII. 15.) Közlik: *Gazsi* József, *Németh* Júlia. — HK, 1961. 1. sz. 286—371. p.

Lackó M[iklós]: La naissance de la démocratie populaire hongroise 1944—1946. — Acta Historica, 1960. VII. köt. 1—2. sz. 1—60. p.

Révész Géza: Emlékezés néphadseregünk megszületésére. — Igaz Szó, 1960. 6. sz. 6—9. p.

Szmetana, József: A Magyar Néphadsereg első alegységének megalakulásáról 1945. február 27 — április 8. — HK, 1961. 1. sz. 181—188. p.

Munk Károly: A hadsereg helyzete az 1945-ös őszi választások után. — HK, 1961. 1. sz. 35—57. p.

Ölvedi Ignác: Visszaemlékezések a néphadsereg 1945—46-os éveire. — HK, 1960. 1. sz. 173—187. p.

Kovács Mihály: Az „I. vasútbiztosító őrzászlóalj" története. — HK, 1960. 2. sz. 144—153. p.

Csémi Károly: Tízéves a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia. — Ho, 1960. 5. sz. 131—137. p.

Bokor László: „De fogja már a fegyvert munkában tört kezünk." [Háromféle a munkásőrség.] — Igaz Szó, 1960. 12. sz. 76—82. p.

IV.

Egyetemes hadtörténelem a legrégibb időktől 1914-ig

Luria, S.: Die Belagerung von Jerusalem bei Alkaios. — Acta Antiqua, 1960. T. VIII. 3—4. sz. 265—266. p.

Maróti Egon: De suppliciis. A Spartacus-felkelés szicíliai összefüggéseinek kérdéséhez. — Antik Tanulmányok, 1961. 3—4. sz. 161—182. p.

Maróti Egon: De suppliciis. Zur Frage der sizilianischen Zusammenhänge des Spartacus-Aufstandes. — Acta Antiqua, 1961. 9. köt. 1—2. sz. 41—70. p.

Komoly Péter: Az albertfalvi római tábor és település. — Élet és Tudomány, 1961. 31. sz. 963—967. p.

Várady László: Későrómai hadügyek és társadalmi alapjaik. A Római Birodalom utolsó évszázada. (376—476.) Bp. Akad. K., 1961. 331 p., 1 t.
— Ism.: Sztankó István. — HSz, 1961. 5. sz. 138—139. p.

Mócsy András: Az Alföld lovasnépei a rómaiak idején. (2. kiad.) [Bp. 1960.] Rota soksz. 19 p.

Benedicty Róbert: Hogyan foglalta el Alarich Rómát? — Antik Tanulmányok, 1960. VII. köt. 1—2. sz. 75—81. p.

Rázsó Gyula: A lovagi hadseregek stratégiájának néhány kérdése. — HK, 1960. 1. sz. 137—172. p.

Cromwell, Oliver: beszédeiből, leveleiből. (Összeáll., [bev.] magy. és jegyz. ell. Makkai László. Ford. Böszörményi Ede. [Borító]: Kátay Béla.) Bp. 1960. Gondolat, 287 p., 1 t.

Tarle, (Evgenij) [Viktorovics] J.: Napóleon. (Életrajz.) [Oroszból ford. Déry Tibor, Aranyossy Pál]. 4. kiad. Bratislava. — Bp. 1961. Szlov. Szépirod. Kiadó. — Gondolat, 457 p.

Takáts László — *Takáts* Endre: A francia hadsereg egészségügyi szolgálatának működése a napoleoni háborúk magyarországi szakaszán 1809-ben. — Honvédorvos, 1961. 3. sz. 226—237. p., 2 t.

Mann Miklós: Járt-e Napoleon Magyarországon? — Lobogó, 1960. 1. sz. 13. p.

Mann Miklós: A káplárból lett hadvezér. (A. V. Szuvorov.) — Lobogó, 1960. 47. sz. 4. p.

Mann Miklós: Főszereplő volt Borodinótól Bunzlauig. — [Mihail Illarionovics] (Kutuzov.) — Lobogó, 1960. 37. sz. 7. p.

Fenyő Béla: Az amerikai spanyol gyarmatok függetlenségi háborúja. 1—3. r. — Élet és Tudomány, 1961. 1. sz. 3—6., 2. sz. 35—39., 3. sz. 67—71. p.

És Mexikó felkelt... [1810.] [Írta:] P. B. K. — Lobogó, 1960. 37. sz. 13. p.

Fogarasi Miklós: Garibaldi küzdelmeinek történeti irányzata és a magyar nép. — Valóság, 1960. 4. sz. 82—83. p.

Abba, Cesare: Garibaldi seregében. (Da Quarto al Volturno.) [Krónika.] (Ford. *Telegdi* Polgár István. [Bev.] Füsi József, Borító: Görög Júlia.) Bp. 1960. Európa, 255 p.

Szuhay-Havas Ervin: Az amerikai tragédia. Gondolatok a polgárháború centenáriumán. — Valóság, 1961. 1. sz. 17—23. p.

Urbán Aladár: A polgárháború az Amerikai Egyesült Államokban (1861—1865.) (Az Élet és Tudomány tudományos kalendáriuma 1961. Bp. Gondolat K.) [1960.] 299—303. p.

Tarján Imre: Az amerikai álom. A polgárháború százéves évfordulóján. — Világosság, 1961. 7. sz. 6—13. p.

A polgárháború hőse. (Stáhel Gyula altábornagy és Blenker Lajos ezredes [az északamerikai polgárháborúban.] — Lobogó, 1961. 41. sz. 15. p.

A springfieldi csata. (Zágonyi Károly őrnagy és Majtényi hadnagy) [az északamerikai polgárháborúban.]— Lobogó, 1961. 29. sz. 4. p.

Szőcs Ferenc: Észak Dél ellen (Magyarok Lincoln hadseregében.) — Lobogó, 1961. 15. sz. 4. p.

Marx, Karl: A polgárháború Franciaországban. [Der Bürgerkrieg in Frankreich. (A Nemzetközi Munkásszövetség három üzenete. Bev. Engels [Friedrich.] 111. Daumier [Honore], Denis [Maurice], Manet [Edouard.]) Bp. [1961], Kossuth Kiadó — M. Helikon, 114 p., 13 t.

Jemnitz János: A Párizsi Kommün az újabb történeti irodalomban. (Megemlékezésül a 90. évfordulóra.) — PK, 1961. 2. sz. 111—139. p.

Urbán Aladár: Az angol—búr háború (1899—1902.) — Élet és Tudomány, 1961. 22. sz. 675—678. p.

Jemnitz János: A háború és béke kérdése a II. Internacionálé koppenhágai kongresszusán. — Tört. Sz., 1960. 4. sz. 479—509. p.

Jemnitz János: Jean Jaurès a háború ellen. — Élet és Tudomány, 1960. 38. sz. 1187—1190. p.

Scapa Flow. [Írta:] E. I. — Lobogó, 1960. 26. sz. 4. p.

Lóránt Imre: M(ihail) [Vaszil'evics] Frunze és a korszerű szovjet hadtudomány. — HK. 1961. 2. sz. 588—624. p.

M[orva] T[amás]né: M. V. Frunze; Válogatott művei. I—II. köt. Bp. Zrínyi K. 1959. [Könyvism.] — HK, 1960. 2. sz. 191—200. p.

Józsa Sándor: A Hosszú Menetelés. — Élet és Tudomány, 1960. 40. sz. 1251—1254. p.

E[ndresz] I[stván]: Tankok ellen. — Megindul a támadás. Iperittel az abesszinek ellen. — Lobogó, 1960. 40. sz. 17. p.

(Szalai Klára): Bibliográfia a spanyol nép szabadságharcának irodalmáról. (1936—1939.) — HSz, 1961. 8. sz. 139—141. p.

A Luftwaffe „tündöklése" és bukása. — (A „Porosz királyi Légierők" első világháborús mérlege. — Göring a „Luftwaffe" szervezője. — Főpróba a spanyol polgárháborúban. — Repülés, 1960. 7. sz. 4. p.

A legendás Rata [szovjet vadászrepülőgépek a spanyol polgárháborúban és a második világháborúban.] — Lobogó, 1961. 14 sz. 7. p.

Úszó repülőterek. [Írta:] S. L. — Lobogó, 1960. 45. sz. 7. p.

Trocka, Halina: A hitleri Németország katonai előkészületei Gdansk megtámadására az 1933—1939-es években. — HK, 1961. 2. sz. 697—729. p.

A második világháború

[Deborin, G. A.] Gyeborin: A második világháború. (Vtoraja mirovaja vojna.) (Ford. Auer Kálmán.) Bp. Zrínyi K., 1961. 583 p.

A második világháború történetének meghamisítói ellen. (Tanulmányok.) (Protiv fal'szifikatorov isztorii vtoroj mirovoj vojnü.) (Ford. [S.] Nyirő József.) Bp. Zrínyi K., 1961. 321 p. (Tisztek Könyvtára 8.)

A kötet tartalmából:

[Deborin] Gyeborin: Miért hamisítja meg a burzsoázia a második világháború történetét? — *Zsilin:* Akik meg akarják hamisítani a Szovjetuniónak a második világhá-

borúban játszott szerepét. — *Dasicsev:* A német militaristák szerepe a második világháború előkészítésében. — *Agibalov* — [Szergeev] *Szergejev:* Elveszett győzelmek. — *Zajcev:* A nyugatnémet revansisták militarista és háborús propagandája. *Kuzmin* — *Alekszandrov:* A háború története Walter Görlitz tálalásában. — *Kulis:* Fuller [John Frederick Charles] meghamisítja a második világháború történetét. — [Panteleev] *Pantyelejev:* A Pentagon meséi a Cendes-óceáni háborúról. — Baszov — [Dmitriev] *Dmitrijev* — *Csernov:* A német haditengerészeti flotta tényleges veszteségei a második világháborúban. — [Eremeev] *Jeremejev:* A tengeri háború történetének újabb amerikai meghamisítása. — *Szbitov:* Feucher (Georg) mentegeti a militarizmust. — [Vedenicsev] *Vegyenyicsev:* Mellentin [Friedrich Wilhelm von] könyve a második világháború páncélos ütközeteiről. — *Talenszkij:* A béke és a biztonság tényezője.

Boltin, J. A.: A második világháború keletkezéséről és politikai jellegéről (1939—1945). — HK, 1960. 1. sz. 9—39. p.

Paál Ferenc: Kik csinálták? Angol történész (J. P. Taylor) a második világháború okairól. — Magyar Nemzet, 1961. 125. sz. 2. p.

Páncél Ottó — *Váradi* György: Gondolatok a győzelem napján. [Történelemhamisítók Nyugaton.] — HSz, 1961. 5. sz. 133—137. p.

Borg, T.: A német imperializmus és a háború. A Szovjetunió és a Német Demokratikus Köztársaság történészbizottságának berlini konferenciája. Béke és Szocializmus, 1960. 5. sz. 166—173. p.

Nagy Gábor: A második világháború jellege. — Történelemtanítás. 1960. 1—2. sz. 9—14. p.

Száva Péter — *Sztankó* István — *Verő* Gábor: A második világháború. Bp. 1961. Felsőokt. Jegyzetell. soksz. 7. p. (Történelemtanároknak. Bp. Központi Pedagógus Továbbképző Intézet [kiadványai.] 5.)

Fejezetek a második világháború történetéből. A második világháború jellege. — Korunk, 1961. 6. sz. 713—719. p.

A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújának történelmi tanulságai. — TSz, 1960. 8—9. sz. 87—109. p.
(Részlet „A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújának története 1941—1945" c. munka 1. kötetéből.)

[Zaharov] Zacharov, M.: A Nagy Honvédő Háború kezdeti időszaka és annak tanulságai. (Rövidített ford.) — Ho, 1961. 5. sz. melléklete, 10. p.

Káldor György: A hitleri „Kelet-terv" titkos dokumentumai. — Határőr, 1960. 8. sz. 13. p.

A szovjet hadsereg harcászatának fejlődése a Nagy Honvédő Háború éveiben. (1941—1945.) (Razvitie taktiki szovetszkoj armii v godü Velikoj Otecsesztvennoj Vojnü.) [Főszerk.]: (K. Sz. Kolganov.) [Ford. *Szűcs* Miklós.] Bp. 1960, Zrínyi K. 559 p., 37 térk.

Ölvedi Ignác—*Száva* Péter: A Nagy Honvédő Háború folyóátkeléssel egybekötött támadásainak tapasztalatai. — Ho, 1960. 6. sz. 91—100. p.

A lövész hadosztályok harci alkalmazása a Nagy Honvédő Háborúban. (Boevüe dejsztvija sztrelkovoj divizii.) (Ford. *Szűcs* Miklós.) Bp. Zrínyi Kiadó, 1961. 441 p., 50 térk. mell. — Ism.: *Sörös* Lajos. — HSz, 1961. 7. sz. 162—164. p. — Ho, 1961. 3. sz. 130—133. p.

Miért kellett Hitlernek a titkos fegyver? — Lobogó, 1960. 2. sz. 6. p.

Endresz István — *Tálas* Géza: Náci-Németország csodafegyverei. 1. A legyőzhetetlen tengeralattjáró. — Lobogó, 1960. 3. sz. 6. p.

Endresz István — *Tálas* Géza: Náci-Németország csodafegyverei. 2. Időhúzás a tengeren: az élő torpedók. — Lobogó, 1960. 4. sz. 6. p.

Endresz István — *Tálas* Géza: Náci-Németország csodafegyverei. 3. A hanghatár ostroma. — Lobogó, 1960, 5. sz. 6. p.

Endresz István — *Tálas* Géza: Náci-Németország csodafegyverei. 4. A V-rakéták, a „megtorlás fegyverei". — Lobogó, 1960. 6. sz. 6. p.

Endresz István — *Tálas* Géza: Náci-Németország csodafegyverei. 6. Légvédelmi rakéták a légierődök ellen. Az „Amerika rakéta" fantasztikus terve. — Lobogó, 1960. 7. sz. 6. p.

Endresz István — *Tálas* Géza: Náci-Németország csodafegyverei. 7. Németország és az atombomba. — Lobogó, 1960. 8. sz. 6. p.

Endresz István — *Tálas* Géza: Náci-Németország csodafegyverei. 8. Európa vigyázz! — Lobogó, 1960. 9. sz. 15. p.

Szabó Károly: Hernyótalpas óriások. [A második világháború harckocsitípusai.] — Lobogó melléklete, 1961. 1. sz. 4. p.

T[álas Géza]—*E[ndresz* István]: A náci őrület gépszörnyei. (Tausend Füsser, elektromos ágyú, napágyú.) — Lobogó, 1961. 8. sz. 7. p.

Endresz István: Kamikaze. A szamuráj — fasizmus csodafegyvere. — Lobogó, 1960. 19. sz. 6. p.

Parragi György: Kiadatlan szovjet okmányok a teheráni konferenciáról. — Magyar Nemzet, 1961. 200. sz. 2. p.

Bezimenszkij, L.: Titkos tárgyalások (1941—1945.) [Himmler szövetségeseket keres az angol—amerikai táborban. A különbéke gondolata.] (Rövidített szöveg.) — Korunk, 1961. 6. sz. 720—725. p.
(Mezsdunarodnaja Zsizn' 1961. 3. sz.-ból.)

Juhász Róbert: Tragikus hős, vagy áruló? Tengeri csata Mers-el-Kebirben. Lobogó, 1960. 34. sz. 4. p.

[Rázsó Gyula — Tálas Géza]: A nagy háború felvonásai. Előjáték, amely utójáték is lehetne.] — Lobogó, 1961. 23. sz. 8—9. p.

Nábráczky Béla: A malborki lovagvártól Hitler mazuriai főhadiszállásáig. — Élet és Tudomány, 1961. 13. sz. 387—391. p.

Parragi György: A múlt figyelmeztet. Náci dokumentumok a cseh és lengyel nép ellen irányuló népgyilkossági tervekről. — Magyar Nemzet, 1961. 82. sz. 2—3. p.

Bacsó János: Ami a kulisszák mögött történt... Bp. Zrínyi Kiadó, 1960. 374 p., 16. t.

Karsai Elek: A berchtesgadeni sasfészektől a berlini bunkerig. (Fejezetek a második világháború történetéből.) Bp. Táncsics K., 1961. 628 p., 36 t.

Szamuely Tibor: A német fasiszta hadsereg katonai doktrinájának és vezetésének néhány kérdése a második világháború első szakaszában. — — Sz, 1960. 1—3. sz. 150—177. p.

Az első felvonás áldozatai. Hogyan pusztult el a lengyel légihaderő 1939-ben? [Írta:] V. P. — Lobogó, 1960. 42. sz. 16. p.

E[ndresz] I[stván]: A furcsa háború. [8 hónap a nyugati fronton jelentős esemény nélkül 1939—1940.] — Lobogó, 1960. 43. sz. 14. p.

Horváth Miklós: Az 1940. évi nyugateurópai hadjárat hadtörténete és hadművészettörténete néhány kérdésének kritikája. — HK, 1961. 1. sz. 58—111. p.

Juhász Róbert: A kezdet vége. Emlékezel-e Párizs? — Lobogó, 1960. 25. sz. 6. p.

Vass István: Emlékezés Franciaország nemzeti tragédiájának 20. évfordulójára. — Tiszatáj, 1960. 5. sz. 8. p.

A „Tengeri Oroszlán" tragikus napjai. Egy húsz év előtti légicsata története. — Lobogó, 1960. 39. sz. 2. p.

A Luftwaffe árnyéka Anglia fölött. — (Lengyelország lerohanása. — Légiháború Anglia ellen.) — Repülés, 1960. 8. sz. 6. p.

Szabó Károly: A Luftwaffe árnyéka Anglia fölött. A Luftwaffe bukása. — Repülés, 1960. 10. sz. 5. p.

A Luftwaffe árnyéka Anglia fölött. — (Ejtőernyős egységek a II. világháborúban.) — Repülés, 1960. 9. sz. 4. p.

Szabó Károly: Pearl Harbour „fekete napja". — Repülés, 1960. 12. sz. 14. p.

E[ndresz] I[stván]: Fényjelek Pearl Harbour felett. — Lobogó, 1960. 49. sz. 15. p.

Verő Gábor: A vég kezdete. Egy hitszegő támadás kulisszatitkaiból. — — Lobogó, 1960. 25. sz. 7. p.

Szathmári Gábor: A moszkvai csata. Ma húsz éve indította meg történelmi offenzíváját a szovjet hadsereg. [Beszélgetés dr. Horváth Miklós alezredessel, a történettudományok kandidátusával.] — Esti Hírlap, 1961. 288. sz. 5. p.

Popel, N.: Az első győzelem. — — szovjet páncélostábornok visszaemlékezései alapján. — Lobogó, 1960. 36. sz. 7. p.

Szabó Károly: Párbaj a tenger mélyén. — Lobogó, 1960. 29. sz. 4. p.

Voronov, [Nikolaj] Nyikolaj N.: Így ért véget a sztálingrádi csata. (Részlet — — visszaemlékezéseiből.) — NSz, 1961. 8. sz. 48—53. p.
(Novoe Vremja, 1961. 25. sz.-ból.)

Csujkov, Vaszilij Ivanovics: „Kerülni kell a sablonos megoldásokat..." — Lobogó, 1961. 5. sz. 9. p.

Csujkov, Vaszilij Ivanovics: Erőd a Volga partján. (Nacsalo puti.) (Visszaemlékezések. Ford. [S.] Nyírő József.) Bp. Zrínyi K., 1960. 399 p., 9 t., 3 térk.

Bakonyi József: A hősi múlt életre kel. (Szaburov vezérőrnagy visszaemlékezése a partizánharcokra.) — Lobogó, 1961. 33. sz. 6. p.

T[álas] G[éza]: A Griff-hadművelet. — Lobogó, 1960. 27. sz. 4. p.

T[álas] G[éza]: Párizs felszabadította önmagát. — Lobogó, 1960. 33. sz. 7. p.

Illés Béla: Volt egyszer egy háború... John Steinbeck haditudósításai nyomán. — Élet és Irodalom, 1961. 41. sz. 5. p.

Gazsi József: Drezda tragédiája. — Magyar Légoltalom, 1960. 8. sz. 10—11. p.

Verő Gábor: Az utolsó csata. — Lobogó, 1960. 18. sz. 4—5. p.

Árkus József: 15 esztendős felirat a Reichstag falán. — Igaz Szó, 1960. 9. sz. 18—23. p.

[Visnevszkij] Visnyevszkij, Vszevolod: Berlin kapitulál. [— — gyorsírói jegyzőkönyve a tárgyalásokról.] Ford. *Látó Anna*. — Korunk, 1961. 7. sz. 864—871., 8—9. sz. 1082—1087., 10. sz. 1228—1238. p.

Gazsi József: Aki Hitler trónját örökölte. Dönitz [Karl]. — Lobogó, 1960. 19. sz. 6—7. p.

Paulus,: „A német nép engem okolhat..." — Lobogó, 1961. 5. sz. 8. p.

Tálas Géza: (Friedrich) Paulus a „vádlottak padján". — Lobogó, 1961. 12. sz. 15. p.

Svoboda, Ludvik: A Csehszlovák Néphadsereg megalakulása és harca a német fasiszták ellen. — HK, 1961. 1. sz. 3—34. p.

Kellner, L.: Az I. Csehszlovák Hadtest dicsőséges harci útja. — HSz, 1961. 5. sz. 109—113. p.

Prazák Jiri: A felszabadító szovjet hadsereg. — Új Csehszlovákia különkiadása, 1960. 3. p.

A szelicei erdőtől Bukarestig. [A Tudor Vladimirescu hadosztály.] — Lobogó, 1960. 34. sz. 7. p.

A román nép sorsfordulója. (1944. augusztus 23.) — Magyar Nemzet, 1961. 199. sz. 3. p.

Jankov, Janko: Egy bolgár politikai tiszt naplójából. — Népszabadság, 1960. 81. sz. 11. p.

Karasztojanov, A.: Akik vérüket hullatták a magyar szabadságért. [A Bolgár Néphadsereg megalakulása és magyarországi harcai.] — N, 1961. 38. sz. 5. p.

Rázsó Gyula: A légi stratégia fejlődése a II. világháborúban. — Ho, 1961. 3. sz. 97—112. p.

Akcióban az SS. (SS im Einsatz.) Az SS büntettei a bizonyítékok tükrében. [Dokumentumgyűjtemény. Összeáll. és kiad.] (az Antifasiszta Ellenálló Harcosok Német Demokratikus Köztársaságban működő Bizottsága. Ford. *Szegő* István. Röv. kiad.) Bp. Zrínyi K. 1960. 615 p. 1 térk.

Kraus, Ota—*Kulka*, Erich: Éjszaka és köd. (Noc a mlha.) (Ford. *Anderlich* András, *Major* László.) Bp. Kossuth K., 1961. 423 p., 24 t., 1 térk.

[Eremenko] Jeremenko, A. I.: Miért győzték le a Wehrmachtot? — Népszabadság, 1961. 156. sz. 6. p.

A szocialista országok fegyveres ereje

Lukács György—*Verő* Gábor: Üdvözöljük fegyverbarátunkat, a Bolgár Néphadsereget. — HSz, 1961. 9. sz. 131—135. p.

Pusztai István: A testvéri bolgár népnek és hadseregének nagy ünnepe. — HSz, 1960. 9. sz. 134—136. p.

A Csehszlovák Néphadsereg tizenöt esztendeje. — Az Új Csehszlovákia különkiadása, 1960. 4—5. p.

Kellner, Ludvig: A duklai áttörés évfordulója a Csehszlovák Néphadsereg Napja. — HSz, 1961. 9. sz. 140—143. p.

Augusztus 1. a Kínai Népi Felszabadító Hadsereg Napja. Hősök, vitézek hadserege. [Írta:] Sz. F. — Igaz Szó, 1960. 14. sz. 67—69. p.

Szepesi Ferenc: Augusztus 1. a Kínai Népi Felszabadító Hadsereg Napja. — HSz, 1960. 7—8. sz. 111—114. p.

Fegyvertársaink életéből. Február 8. A Koreai Néphadsereg születésnapja. — Igaz Szó, 1960. 3. sz. 68—72. p.

Pusztai István: A Koreai Néphadsereg Napjára. — HSz, 1960. 1. sz. 76—82. p.

[Ezerkilencszázhuszonegy] 1921. március 16. A Mongol Néphadsereg születésnapja. — Igaz Szó, 1960. 5. sz. 58—61. p.

Dickel, F. v.: A Nemzeti Néphadsereg fennállásának negyedik évfordulójára. — Új Németország, 1960. 3. sz. 5—9. p.

Tóth Sándor: A Román Néphadsereg születésnapjára. — HSz, 1961. 9. sz. 136—139. p.

[Ezerkilencszázötvenöt] 1955. május 14. A szocialista tábor védelméért. Ötéves a Varsói Szerződés. — Igaz Szó, 1960. 9. sz. 24—29. p.

Ötéves a Varsói Szerződés. — A Hazáért, 1960. 20. sz. 5. p.

Rabe, Heinz: Nagyszerű fegyverbarátság. A Varsói Szerződés 5. évfordulójára. — Új Németország, 1960. 5. sz. 6. p.

Összeállították:

Kovalcsik József—Viniczai István—Windisch Aladárné

TARTALOM

TANULMÁNYOK

Mucs—Kovalcsik: A légidesszant csapatok fejlődésének áttekintése a két világháború között és alkalmazásuk a második világháborúban — — — — — — — — — 3

Merényi László: Antilitarista mozgalmak hazánkban a Monarchia háborús készülődései ellen 1912 őszén — — — 73

Markó Árpád: Le Maire francia kuruc hadmérnök brigadéros emlékirata XIV. Lajoshoz Rákóczi szabadságharcának utolsó idejéről — — — — — — — 102

Borosy András: A XI—XIV. századi magyar lovasságról — — — 119

KÜLFÖLD HADTÖRTÉNELMI IRODALMÁBÓL

Jaromir Navratil: 1948 februárja és a csehszlovák hadsereg — — — 175

SZEMLE

V. M. Kulis: A második Front. (Ism. Sörös Lajos) — — — — 227

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR

Dr. Rapcsányi—Dr. Tóthné: Ismeretlen feljegyzések Zrínyi Miklós 1664-es télitavaszi hadjáratáról egy korabeli magyar kalendáriumban — — — — — — — — — — — 236

Gazsi Harsányi: Dokumentumok a magyar ellenállási mozgalom történetéről a második világháború idején — 262

BIBLIOGRÁFIA

Az 1960—61. évi Magyarországon megjelent hadtörténelmi irodalom bibliográfiája. (Kovalcsik, Viniczai, Windischné) — — — — — — — — — 309

INHALTSVERZEICHNIS

STUDIEN

Mucs—Kovalcsik:	Übersicht über die Entwickelung der Luftkampfgruppen zwischen den zwei Weltkriegen und ihre Verwendung im zweiten Weltkrieg — —	3
László Merényi:	Antimilitaristische Bewegungen in unserem Lande gegen die Kriegsvorbereitungen der Monarchie im Herbst des Jahres 1912 — — — — — —	73
Árpád Markó:	Denkschrift des französischen-kurutzen Geniebrigadiers Le Maire zum XIV. Ludwig von der letzten Zeit des Rákóczischen Freiheitskampfes	102
András Borosy:	Von der ungarischen Cavallerie aus den XI—XIV. Jahrhunderten — — — — — — — — — —	119

AUS DER KRIEGHISTORISCHEN LITERATUR DES AUSLANDS

Jaromir Navratil:	Februar des Jahres 1948 und die tschechoslovakische Armee — — — — — — — — — —	175

RUNDSCHAU

KRIEGSGESCHICHTLICHE URKUNDENSAMMLUNG

BIBLIOGRAPHIE

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

МУЧ—КОВАЛЧИК: Обзор развития воздушно-десантных войск между двумя мировыми войнами и их применения во второй мировой войне — — — — — — — — — — — — 3

МЕРЕНИ ЛАСЛО: Антимилитаристические движения осенью 1912. г. в нашей стране против военной подготовки Австро-Венгерской монархии — — — — — — — — — — — — — 73

МАРКО АРПАД: Доклад французского военного инженера бригадира Ле Мэре Людвигу XIV. по последнему периоду борьбы за независимость, руководимой Ракоци II — — — — 102

БОРОШИ АНДРАШ: О рыцарстве в Венгрии в XI—XIV. вв — — — — 119

ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКАЯ НАУКА В ЗАГРАНИЦЕ

ЯРОМИР НАВРАТИЛ: Февраль 1948 г. и чехословацкая армия — — — — 175

РЕЦЕНЗИЯ

ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКИЙ АРХИВ — БИБЛИОГРАФИЯ

földön . . . — Igaz Szó, 1960. 13. sz. 48—53. p.

Buligin, V. A.: Visszaemlékezés a Magyarország felszabadításáért folyó harcra. — HK, 1961. 1. sz. 179—180. p.

Vajda Péter: Értünk harcolt. Moszkvai beszélgetés Kravcsenko hadseregtábornokkal, a hatodik páncéloshadsereg egykori parancsnokával. — Népszabadság, 1961. 301. sz. 4—5. p.

Mit üzen a Magyar Néphadsereg katonáinak (Pjotr Dimitrievics) Govorunenko altbgy. elvtárs, a Szovjetunió Hőse. — Igaz Szó, 1960. 9. sz. 15—17. p.

Vendégeink. [Petr Dmitrievics Govorunenko] Pjotr Dmitrievics Govorunyenko, Szergej [Dmitrievics Korobejnikov] Dmitrijevics Korobejnyikov. — Népszabadság, 1960. 76. sz. 6. p.

Kulcsár István: Moszkvai beszélgetés Zamercev tábornokkal Budapest felszabadulásának 15. évfordulóján. — Magyar Nemzet, 1960. 38. sz. 2—3. p.

Artamosin, J.: Felejthetetlen napok. — Népszabadság, 1960. 8. sz. 6. p.

„Jólesik a barátság az öreg katonának". Beszélgetés [Kononenko] Kononyenko (Pavel Petrovics) ezredessel, a felszabadító harcok résztvevőjével. — Hétfői Hírek, 1960. 14. sz. 4. p.

Újvári Imre László: Kjanzsin (Pantelej Kuzmics) főhadnagy gárdazászlóalja. [Átkelés a Dunán 1944. november 8-án.] —. N, 1961. 13. sz. 16. p.

Szadovszkij, J.: Akik felszabadulásukért harcoltak. Egy iránytű története. Magyar Rendőr, 1960. 13. sz. 2. p.

Székely Béla: A kilencedik csapás. — Magyar Nemzet, 1960. 81. sz. 7. p.

Soha el nem halványuló dicsőség. Írta és összeáll.: *Hegedüs* Ferenc, *Lakatos* Ernő, *Újvári* Imre László. [A 3. Ukrán Front 57. Hadseregének harca Magyarország felszabadításáért.] — N, 1961. 13. sz. 4—5. p.

Sarohin, [M.] — *Petruhin*, [V.]: Az 57. hadsereg csapatainak erőszakos átkelése a Dunán és hadműveleti hídfő foglalása Batna körzetében. Rövidített ford. — CKKF, 1961. 1. sz. 15. p. (Voenno Isztoricseszkij Zsurnal, 1961. 2. sz.-ból.) Koll. 15.

Így kezdődött. Battonyától Szentgotthárdig a 18. szovjet harckocsi hadtest nyomában. [Írták:] (*Horváth* József, *Kékesdi* Gyula stb.) — Népszabadság, 1960. 74. sz. 8,. 75—80. sz. 6—7., 81. sz. 10—11., 82—85. sz. 6—7., 86. sz. 10—11., 87—91. sz. 6—7., 92. sz. 8—9., 93—94. sz. 6—7., 95. sz. 2—3., 96. sz. 6—7., 97. sz. 8—9., 98—99. sz. 6—7. p.

Arkus József — *Lengyel* László: 180 nap története. — Igaz Szó, 1960. 1. sz. 69—77., 2. sz. 40—48., 3. sz. 54—61., 4. sz. 65—72., 5. sz. 41—48., 6. sz. 16—23. p.

Soós László: Tizenöt évvel ezelőtt történt . . . — Magyar Rendőr, 1960. 13. sz. 2—3. p.

Komoróczy György: A felszabadulás helytörténeti kutatása. — Jászkunság, 1960. 1. sz. 10—14. p.

Krizsán László: Okmányok a felszabadulás történetéhez Pest megyében. Szerk. — —. [Az anyaggyűjtésben közrem.] (Kende János.) Bp., 1960. MSZMP M. Biz. 158 p.

Balogh Endre: Karancsi legenda. — Lobogó, 1960. 1. sz. 3. p.

Tóth Sándor: A szovjet hadsereg hadmozdulatai Miskolc és megyénk felszabadítása idején. — Borsodi Szemle, 1960. 1—2. sz. 5—10. p.

Pintér András: Megindul az élet. [Nyíregyháza felszabadulása.] — PK, 1960. 1—2. sz. 247—252. p.

Szabó Lajos: Szolnok felszabadítása. — Jászkunság, 1960. 1. sz. 5—9. p.

Borus József: Az 1944-es Szolnok megyei harcok — volt hitlerista tábornokok munkáiban — Jászkunság, 1961. 3—4. sz. 163—173. p.

Gerskovics, Alekszandr: Tizenöt év múltán . . . Ford. *Szurmay* Ernő. — Jászkúnság, 1960. 1. sz. 1—4. p.

Vágvölgyi Tibor — *Hinora* Sándor: Budapest felszabadítása. (Tanulmányok Budapest múltjából. 14. (Szerk. a „Budapest története" szerk. biz.) Bp., Akad. Kiadó, 1961.)

Palásti László: Hídrobbantók. 15 éve repültek levegőbe a budapesti Dunahidak. — Lobogó, 1960. 4. sz. 7. p.

Gesztelyi Nagy Zoltán: Két híd a levegőbe repült. Szemtanúk az Erzsébet-híd és a Lánchíd tizenöt évvel ezelőtti pusztulásáról. — Esti Hírlap, 1960. 14. sz. 4. p.

Komiszszarov, V. N.: Együttes harcban a magyar hadsereg katonáival és tisztjeivel. — — visszaemlékezése. — HK, 1961. 1. sz. 175—178. p.

Együtt a szovjet katonákkal. Írta: L. L. — Igaz Szó, 1960. 6. sz. 40. p.

Tóth Sándor: A Szovjet Hadsereg magyarországi felszabadító hadműveleteinek hatása a magyar hadsereg katonáira. — HSz, 1960. 4. sz. 81—86. p.

Tóth Sándor: Budapest felszabadításáért. Magyar katonák a szovjet hadsereg oldalán. — Valóság, 1960. 2. sz. 4—11. p.

Tóth Sándor: Magyar katonák részvétele Buda felszabadításában a szovjet hadsereg oldalán. — Ho, 1960. 1. sz. 84—100. p.

Tóth Sándor: A Budai Önkéntes Ezred története. — HK, 1960. 1. sz. 67—96. p.

Emlékezés a Budai Önkéntes Ezred hősi harcaira. [Írta:] L. E. — N, 1960. 5. sz. 2. p.

Rózsa László: Magyar önkéntesek a

budai harcokban. — Népszabadság, 1960. 36. sz. 8—9. p.

Gede Márton: Emlékezik a Vár... — Magyar Légoltalom, 1960. 9. sz. 6—7. p.

Kalászi György: A szovjet hadsereg oldalán népünk szabadságáért. — A Hazáért, 1960. 13. sz. 8. p.

Szebelkó Imre: Magyarok a szovjet hadsereg oldalán. — N, 1960. 4. sz. 15. p.

Szebelkó Imre: Magyarok a szovjet hadsereg oldalán. [Az 1944 decemberében és 1945 januárjában átállt budai honvédekről és az I. hadosztály megalakulásáról.] — Zalai Hírlap, 1960. február 25.

Ságvári Ágnes: Pest, 1945. január. — Népszabadság, 1960. 14. sz. 6. p.

Tizenöt éve szabadult fel Csepel. [Három visszaemlékezés.] — Fogaskerék, 1960. január 8.

Bata János: Így szabadult fel a Szépilona-telep. — PK, 1960. 1—2. sz. 241—246. p.

Zsombor János: Így menekült meg Budapest a szomjhaláltól, járványoktól és a tűzvésztől. Miért nem apadt el az éltető víz az ostromlott városban? — Hétfői Hírek, 1960. 14. sz. 4. p.

Kalászi György: Harcoltunk Budáért. — HK, 1960. 1. sz. 188—200. p. (A Budai Önkéntes Ezred történetéből.)

Szentiványi György: Hősök brigádja. — Lobogó, 1960. 4. sz. 5. p.

Dersi Tamás: A csodafegyvertől a kanálisig. A fasiszták utolsó napjai a tizenöt évvel ezelőtti Budapesten. — Esti Hírlap, 1960. 38. sz. 5. p.

Tóth Sándor: A német ellentámadás felszámolása és a szovjet hadsereg hazánk felszabadítását befejező hadműveletei. — HSz, 1960. 2. sz. 98—103. p.

Lantos László: A dunántúli csata. Harminc fasiszta hadosztályt vert szét a szovjet hadsereg a magyarországi felszabadító harcokat befejező nagy küzdelemben. — Esti Hírlap, 1960. 80. sz. 5. p.

Rózsa László — *Ujvári* Béla: A Dunától az Alpokig. Az 57. szovjet hadsereg magyarországi harcaiból. — Magyar Nemzet, 1960. 74—80. sz. 5. p.

Száva Péter: A szovjet hadsereg dunántúli hadműveleteiről. — Ho, 1960. 2. sz. 71—84. p.

Verő Gábor: A Velencei-tótól Bécsig. Az utolsó német ellentámadás felszámolásának napjai. — Lobogó, 1960. 13. sz. 4—5. p.

Fortusz, [Marija] Maria: Üzenet a Dunának. Legyen béke és boldogság partjaid mentén. — Esti Hírlap, 1961. 79. sz. 4. p.

Fortusz, Marija: Alba Regia. [Lidija Martiscsenko.] — Magyar Nemzet, 1961. 80. sz. 9. p.

Szabó László: A felderítők. (Ligyija [Lidija] Martiscsenko, Hornyánszky Károly.) — Népszabadság, 1961. 50. sz. 2—3. p.

Újvári Imre László: A hadak útjáról — a dunántúli harcok hősével. (M. Sarohin vezérezredes visszaemlékezése.) — N, 1961. 51. sz. 10. p.

Morvay Gyula: Felejthetetlen napok emléke. — Zalai Hírlap, 1961. április 2. [Nagykanizsa felszabadulása 1945. április 1-én.]

Horváth Ferenc: Vas megye helyzete és lakosságának hangulata a felszabadulás előtti hónapokban. — Vasi Szemle, 1960. 1. sz. 3—8. p.

Vas megye felszabadítása. (Összeáll. az Állami Levéltár munkacsoportja.) — Vasi Szemle, 1960. 1. sz. 9—13. p.

Németh Tihamér: Sopron felszabadulása az egykorú hivatalos szovjet jelentésekben és sajtóban. — Soproni Szemle, 1960. 1. sz. 1—3. p.

„A [második] II. Ukrán Hadsereg katonája voltam." Egy vásárhelyi munkás emlékezései 1945-re. [Tolnai Imre, korábban szovjet hadifogoly a vasútépítő ezredben szolgált.] — Csongrád megyei Hírlap, 1960. április 3.

Tóth Sándor: A szovjet katonák segítsége felszabadulásunk első napjaiban. — HSz, 1961. 4. sz. 106—111. p.

Dezsényi Miklós: A szovjet dunai hajóraj részvétele hazánk felszabadításában. — Ho, 1960. 4. sz. 77—89. p., 2 t.

Hernády Ferenc: Szovjet hajók a magyar Dunán. — Lobogó, 1961. 30. sz. 4. p.

Sztojev, B.: A bolgár hazafiak harca a magyar nép szabadságáért. — A Hazáért, 1960. 13. sz. 7. p.

Jankov, Janko: Egy bolgár politikai tiszt naplójából. — Népszabadság, 1960. 81. sz. 11. p.

A harcok emléke ma is él. Találkozás a hazánk felszabadításában részt vett bolgár katonákkal. Írta: B. I. — Igaz Szó, 1960. 6. sz. 24—27. p.

Karasztojanov, A.: Akik vérüket hullatták a magyar szabadságért. [A Bolgár Néphadsereg megalakulása és magyarországi harcai.] — N, 1961. 38. sz. 5. p.

A drávai harcok 15. évfordulójára. — A hadtörténelem lapjairól. — Dunántúli Napló, 1960. március 31., április 1., 2., 3.

Dicső harcok színhelyén. Összeáll.: *Ujvári* Imre László, *Lakatos* Ernő, *Hegedüs* Ernő. — N, 1960. 9. sz. 8—9. p.

Á[rkus] J[ózsef]: Román katonák a szabad Magyarországért. — Igaz Szó, 1960. 6. sz. 28—32. p.

Somesanu, I.: Két román katona hőstette. — Népszabadság, 1960. 81. sz. 10. p.

Nicolae, Ilie St.: A Bükk-hegységben. — Hazáért, 1960. 13. sz. 6. p.

Ellenállási mozgalom

Pamlényi Ervin: A magyar ellenállás riadója. A Népszava 1941-es karácsonyi száma. — Magyar Nemzet, 1961. 304. sz. 7. p.

Gazsi József: A diósgyőr-vasgyári munkások tüntetése a háború ellen. (Adalékok Miskolc munkásmozgalmának történetéhez.) — Borsodi Szemle, 1960. 4. sz. 309—312. p.

Dokumentumok a magyar antifasiszta és partizánharcok történetéhez hazánk felszabadulásának éveiből (1944—1945.) (Közlik: Gazsi József és Harsányi János.) — HK, 1960. 1. sz. 245—290. p.

Korom Mihály: A fasizmus bukása Magyarországon. A népi demokratikus átalakulás feltételeinek létrejötte. 1943—1945. [Kiad.] az MSZMP Központi Bizottságának Párttörténeti Intézete. Bp. Kossuth K., 1961. 266 p.

Pamlényi Ervin: Vázlat egy életrajzhoz. Bajcsy-Zsilinszky Endre születésének hetvenötödik évfordulójára. — Magyar Nemzet, 1961. 131. sz. 7. p.

Mann Miklós: „A férfi, aki harcolt, amikor mások megbújtak . . ." (Bajcsy-Zsilinszky Endre.) — Lobogó, 1961. 23. sz. 4. p.

György István: Bajcsy-Zsilinszky Endréné: Az utolsó karácsony. — Népszabadság, 1961. 305. sz. 15. p.

Pintér István: Adatok a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottságának történetéhez. — HK, 1961. 2. sz. 431—456. p.

Harcostársak emlékeznek. (Szerk. *Dékán* István) [Kiad. a] Magyar Partizán Szövetség. Bp. 1960. Zrínyi K., 240 p.

Árkus József: Szovjet katonák, magyar partizánok, felszabadult munkások és parasztok. Epizódok 1944 végéről, 1945 elejéről. — Igaz Szó, 7. sz. 5—12. p.

Bükki gerillák. [Írta:] (s. a.) — Borsodi Szemle, 1960. 1—2. sz. 53—55. p.

Gazdagh István: A híd alatt. (Fábián Béla partizán.) — Igaz Szó, 1960. 12. sz. 83—87. p.

[Nyolcvan] „80 kilométeres vándorlás után megtaláltuk a közös határon szovjet barátainkat". Beszélgetés a duklai áttörés kitüntetett harcosával (Mlynárik Jánossal.) [Írta:] D. L. — Hétfői Hírek, 1961. 10. sz. 7. p.

Kerekes István: A magyar dolgozók hősi harcaiból. A csepeli kommunisták 1944 őszén. — Magyar Rendőr, 1961. 10. sz. 6. p.

Dokumentumok a MOKAN-komité működéséről. — Borsodi Szemle, 1960. 1—2. sz. 11—23. p.

Prieszol József: Partizánharcok hazánk felszabadításáért. — elvtárs előadása. — Északmagyarország, 1961. március 17. [A Nógrádi-csoport, a Szőnyi Márton-csoport és a Mokán komité tevékenységéről.]

Ottlyk Ernő: Tizenöt éve történt . . . [Visszaemlékezés 1944-re.] — Theol. Szle. 1959. 11—12. sz. 393—399. p.

Kincses György: Égnek a tüzek . . . [Pataki István, Pesti Barnabás és Kreutz Róbert kivégzése 1944-ben.] — Lobogó, 1960. 51. sz. 4. p.

Mészáros Ferenc: A Petőfi-partizánbrigád. — Élet és Tudomány, 1961. 11. sz. 323—327. p.

Borsi Eszter: Partizán volt. [Szabó András volt szovjet hadifogoly, majd ejtőernyős partizán.] — Szolnok megyei Néplap, 1960. április 23.

Krizsán László: A verselő partizán. (Szőnyi Márton.) — Lobogó melléklete, 1961. 9. sz. 2—3. p.

Koós Tamás: A „relatív" ember. [Turánszky Miklós.] — Lobogó, 1960. 14. sz. 6. p.

Vadász Ferenc: Tíz nap — és még nyolc. [Varró András és 9 társa hősi halála 1944 decemberében.] — Népszabadság, 1960. 308. sz. 6. p.

Bátor harcosok. [Írta:] S. M. [Partizánakciók 1944.] — N, 1960. 9. sz. 6. p.

Partizánok a magyar nép szabadságáért. — A Hazáért, 1960. 13. sz. 12. p.

Kőbánya és Kispest partizánjainak harca a felszabadulásért. — Sörgyári Dolgozó, 1960. február 8.

Sipos Imre: Magyar partizánok a Szovjetunióban. [A brjanszki erdőben harcoló 90 főből álló magyar egységről és más ukrajnai csoportokról.] — Csongrád megyei Hírlap, 1960. március 15.

Borvendég Imre: Egy kitüntetés története. (Nagy Sándor, magyar partizán.) — Magyar Nemzet, 1961. 80. sz. 4. p.

Cserjés Gyula: Egy harcos a „Bátrak" csapatából. (Nagy Sándor) [volt partizán visszaemlékezése.] — N, 1961. 12. sz. 2. p.

Poljanovszkij, Maksz: A budapesti vendég. Szénási Pál szovjet barátai körében. [A második világháborúban a magyar hadsereg őrmestereként támogatta a minszki partizánokat.] — Élet és Irodalom, 1960. november 4.

Tálas Géza: Magyarok a francia szabadságért. (A magyar maquik: Boczov József, Elek Tamás, Békés (Glacz) Imre.) — Lobogó, 1961. 9. sz. 4. p.

Kollár Mária: Nevezetes évforduló. — Telefon, 1961. október 11. [Váli Zoltán festőművész életútja. Részt vett a spanyol polgárháborúban és a franciaországi ellenállási mozgalomban.]

Sochacki, Stanislaw Andrzej: Magyar antifasiszták részvétele a lengyel ellenállási mozgalomban. — PK, 1961. 2. sz. 85—110. p.

Baráth Mária: Partizánkereszt kitüntetést kapott. — Megafon, 1961. július 21. [Kovács Pál elvtárs a második világháborúban a lengyel—szovjet partizánokkal együtt harcolt.]

A Magyar Néphadsereg és a fegyveres erők története

A Magyar Néphadsereg történetének válogatott bibliográfiája 1945—1960. Összeáll.: *Kovalcsik* József—*Viniczai* István — *Windisch* Aladárné. — HK, 1960. 1. sz. 309—326. p.

Mucs Sándor: A Magyar Néphadsereg megszervezése. (1944. december 21—1945. május 8.) Bp. Akad. K. 1960. 94 p.
(Értekezések a történeti tudományok köréből. U. S. 19.) — Ism.: Borus József. — PK, 1961. 2. sz. 257—261. p. *Tóth* Sándor. — HK, 1961. 1. sz. 251—256. p.

Mucs Sándor: A Magyar Néphadsereg fejlődésének néhány kérdése a második világháború befejezése után (1945 május — 1946 március). — HK, 1960. 1. sz. 40—66. p.

Mucs Sándor: A demokratikus és reakciós erők harca a hadsereg megnyeréséért 1945—1948. — Ho, 1960. 3. sz. 53—67. p.

Dokumentumok a Magyar Néphadsereg történetéhez. Az 1. honvéd műszaki hadosztály (1945. X. 15—1946. VIII. 15.) Közlik: *Gazsi* József, *Németh* Júlia. — HK, 1961. 1. sz. 286—371. p.

Lackó M[iklós]: La naissance de la démocratie populaire hongroise 1944—1946. — Acta Historica, 1960. VII. köt. 1—2. sz. 1—60. p.

Révész Géza: Emlékezés néphadseregünk megszületésére. — Igaz Szó, 1960. 6. sz. 6—9. p.

Szmetana, József: A Magyar Néphadsereg első alegységének megalakulásáról 1945. február 27 — április 8. — HK, 1961. 1. sz. 181—188. p.

Munk Károly: A hadsereg helyzete az 1945-ös őszi választások után. — HK, 1961. 1. sz. 35—57. p.

Ölvedi Ignác: Visszaemlékezések a néphadsereg 1945—46-os éveire. — HK, 1960. 1. sz. 173—187. p.

Kovács Mihály: Az „I. vasútbiztosító őrzászlóalj" története. — HK, 1960. 2. sz. 144—153. p.

Csémi Károly: Tízéves a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia. — Ho, 1960. 5. sz. 131—137. p.

Bokor László: „De fogja már a fegyvert munkában tört kezünk." [Háromféle a munkásőrség.] — Igaz Szó, 1960. 12. sz. 76—82. p.

IV.

Egyetemes hadtörténelem a legrégibb időktől 1914-ig

Luria, S.: Die Belagerung von Jerusalem bei Alkaios. — Acta Antiqua, 1960. T. VIII. 3—4. sz. 265—266. p.

Maróti Egon: De suppliciis. A Spartacus-felkelés szicíliai összefüggéseinek kérdéséhez. — Antik Tanulmányok, 1961. 3—4. sz. 161—182. p.

Maróti Egon: De suppliciis. Zur Frage der sizilianischen Zusammenhänge des Spartacus-Aufstandes. — Acta Antiqua, 1961. 9. köt. 1—2. sz. 41—70. p.

Komoly Péter: Az albertfalvi római tábor és település. — Élet és Tudomány, 1961. 31. sz. 963—967. p.

Várady László: Későrómai hadügyek és társadalmi alapjaik. A Római Birodalom utolsó évszázada. (376—476.) Bp. Akad. K., 1961. 331 p., 1 t.
— Ism.: Sztankó István. — HSz, 1961. 5. sz. 138—139. p.

Mócsy András: Az Alföld lovasnépei a rómaiak idején. (2. kiad.) [Bp. 1960.] Rota soksz. 19 p.

Benedicty Róbert: Hogyan foglalta el Alarich Rómát? — Antik Tanulmányok, 1960. VII. köt. 1—2. sz. 75—81. p.

Rázsó Gyula: A lovagi hadseregek stratégiájának néhány kérdése. — HK, 1960. 1. sz. 137—172. p.

Cromwell, Oliver: beszédeiből, leveleiből. (Összeáll., [bev.] magy. és jegyz. ell. Makkai László. Ford. Böszörményi Ede. [Borító]: Kátay Béla.) Bp. 1960. Gondolat, 287 p., 1 t.

Tarle, (Evgenij) [Viktorovics] J.: Napóleon. (Életrajz.) [Oroszból ford. Déry Tibor, Aranyossy Pál]. 4. kiad. Bratislava. — Bp. 1961. Szlov. Szépirod. Kiadó. — Gondolat, 457 p.

Takáts László — *Takáts* Endre: A francia hadsereg egészségügyi szolgálatának működése a napoleoni háborúk magyarországi szakaszán 1809-ben. — Honvédorvos, 1961. 3. sz. 226—237. p., 2 t.

Mann Miklós: Járt-e Napoleon Magyarországon? — Lobogó, 1960. 1. sz. 13. p.

Mann Miklós: A káplárból lett hadvezér. (A. V. Szuvorov.) — Lobogó, 1960. 47. sz. 4. p.

Mann Miklós: Főszereplő volt Borodinótól Bunzlauig. — [Mihail Illarionovics] (Kutuzov.) — Lobogó, 1960. 37. sz. 7. p.

Fenyő Béla: Az amerikai spanyol gyarmatok függetlenségi háborúja. 1—3. r. — Élet és Tudomány, 1961. 1. sz. 3—6., 2. sz. 35—39., 3. sz. 67—71. p.

És Mexikó felkelt... [1810.] [Írta:] P. B. K. — Lobogó, 1960. 37. sz. 13. p.

Fogarasi Miklós: Garibaldi küzdelmeinek történeti irányzata és a magyar nép. — Valóság, 1960. 4. sz. 82—83. p.

Abba, Cesare: Garibaldi seregében. (Da Quarto al Volturno.) [Krónika.] (Ford. *Telegdi* Polgár István. [Bev.] Füsi József, Borító: Görög Júlia.) Bp. 1960. Európa, 255 p.

Szuhay-Havas Ervin: Az amerikai tragédia. Gondolatok a polgárháború centenáriumán. — Valóság, 1961. 1. sz. 17—23. p.

Urbán Aladár: A polgárháború az Amerikai Egyesült Államokban (1861—1865.) (Az Élet és Tudomány tudományos kalendáriuma 1961. Bp. Gondolat K.) [1960.] 299—303. p.

Tarján Imre: Az amerikai álom. A polgárháború százéves évfordulóján. — Világosság, 1961. 7. sz. 6—13. p.

A polgárháború hőse. (Stáhel Gyula altábornagy és Blenker Lajos ezredes [az északamerikai polgárháborúban.] — Lobogó, 1961. 41. sz. 15. p.

A springfieldi csata. (Zágonyi Károly őrnagy és Majtényi hadnagy) [az északamerikai polgárháborúban.]— Lobogó, 1961. 29. sz. 4. p.

Szőcs Ferenc: Észak Dél ellen (Magyarok Lincoln hadseregében.) — Lobogó, 1961. 15. sz. 4. p.

Marx, Karl: A polgárháború Franciaországban. [Der Bürgerkrieg in Frankreich. (A Nemzetközi Munkásszövetség három üzenete. Bev. Engels [Friedrich.] 111. Daumier [Honore], Denis [Maurice], Manet [Edouard.]) Bp. [1961], Kossuth Kiadó — M. Helikon, 114 p., 13 t.

Jemnitz János: A Párizsi Kommün az újabb történeti irodalomban. (Megemlékezésül a 90. évfordulóra.) — PK, 1961. 2. sz. 111—139. p.

Urbán Aladár: Az angol—búr háború (1899—1902.) — Élet és Tudomány, 1961. 22. sz. 675—678. p.

Jemnitz János: A háború és béke kérdése a II. Internacionálé koppenhágai kongresszusán. — Tört. Sz., 1960. 4. sz. 479—509. p.

Jemnitz János: Jean Jaurès a háború ellen. — Élet és Tudomány, 1960. 38. sz. 1187—1190. p.

Scapa Flow. [Írta:] E. I. — Lobogó, 1960. 26. sz. 4. p.

Lóránt Imre: M(ihail) [Vaszil'evics] Frunze és a korszerű szovjet hadtudomány. — HK. 1961. 2. sz. 588—624. p.

M[orva] T[amás]né: M. V. Frunze; Válogatott művei. I—II. köt. Bp. Zrínyi K. 1959. [Könyvism.] — HK, 1960. 2. sz. 191—200. p.

Józsa Sándor: A Hosszú Menetelés. — Élet és Tudomány, 1960. 40. sz. 1251—1254. p.

E[ndresz] I[stván]: Tankok ellen. — Megindul a támadás. Iperittel az abesszinek ellen. — Lobogó, 1960. 40. sz. 17. p.

(Szalai Klára): Bibliográfia a spanyol nép szabadságharcának irodalmáról. (1936—1939.) — HSz, 1961. 8. sz. 139—141. p.

A Luftwaffe „tündöklése" és bukása. — (A „Porosz királyi Légierők" első világháborús mérlege. — Göring a „Luftwaffe" szervezője. — Főpróba a spanyol polgárháborúban. — Repülés, 1960. 7. sz. 4. p.

A legendás Rata [szovjet vadászrepülőgépek a spanyol polgárháborúban és a második világháborúban.] — Lobogó, 1961. 14 sz. 7. p.

Úszó repülőterek. [Írta:] S. L. — Lobogó, 1960. 45. sz. 7. p.

Trocka, Halina: A hitleri Németország katonai előkészületei Gdansk megtámadására az 1933—1939-es években. — HK, 1961. 2. sz. 697—729. p.

A második világháború

[Deborin, G. A.] Gyeborin: A második világháború. (Vtoraja mirovaja vojna.) (Ford. Auer Kálmán.) Bp. Zrínyi K., 1961. 583 p.

A második világháború történetének meghamisítói ellen. (Tanulmányok.) (Protiv fal'szifikatorov isztorii vtoroj mirovoj vojnü.) (Ford. [S.] Nyirő József.) Bp. Zrínyi K., 1961. 321 p. (Tisztek Könyvtára 8.)

A kötet tartalmából:

[Deborin] Gyeborin: Miért hamisítja meg a burzsoázia a második világháború történetét? — *Zsilin:* Akik meg akarják hamisítani a Szovjetuniónak a második világhá-

borúban játszott szerepét. — *Dasicsev:* A német militaristák szerepe a második világháború előkészítésében. — *Agibalov* — [Szergeev] *Szergejev:* Elveszett győzelmek. — *Zajcev:* A nyugatnémet revansisták militarista és háborús propagandája. *Kuzmin* — *Alekszandrov:* A háború története Walter Görlitz tálalásában. — *Kulis:* Fuller [John Frederick Charles] meghamisítja a második világháború történetét. — [Panteleev] *Pantyelejev:* A Pentagon meséi a Cendes-óceáni háborúról. — Baszov — [Dmitriev] *Dmitrijev* — *Csernov:* A német haditengerészeti flotta tényleges veszteségei a második világháborúban. — [Eremeev] *Jeremejev:* A tengeri háború történetének újabb amerikai meghamisítása. — *Szbitov:* Feucher (Georg) mentegeti a militarizmust. — [Vedenicsev] *Vegyenyicsev:* Mellentin [Friedrich Wilhelm von] könyve a második világháború páncélos ütközeteiről. — *Talenszkij:* A béke és a biztonság tényezője.

Boltin, J. A.: A második világháború keletkezéséről és politikai jellegéről (1939—1945). — HK, 1960. 1. sz. 9—39. p.

Paál Ferenc: Kik csinálták? Angol történész (J. P. Taylor) a második világháború okairól. — Magyar Nemzet, 1961. 125. sz. 2. p.

Páncél Ottó — *Váradi* György: Gondolatok a győzelem napján. [Történelemhamisítók Nyugaton.] — HSz, 1961. 5. sz. 133—137. p.

Borg, T.: A német imperializmus és a háború. A Szovjetunió és a Német Demokratikus Köztársaság történészbizottságának berlini konferenciája. Béke és Szocializmus, 1960. 5. sz. 166—173. p.

Nagy Gábor: A második világháború jellege. — Történelemtanítás. 1960. 1—2. sz. 9—14. p.

Száva Péter — *Sztankó* István — *Verő* Gábor: A második világháború. Bp. 1961. Felsőokt. Jegyzetell. soksz. 7. p. (Történelemtanároknak. Bp. Központi Pedagógus Továbbképző Intézet [kiadványai.] 5.)

Fejezetek a második világháború történetéből. A második világháború jellege. — Korunk, 1961. 6. sz. 713—719. p.

A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújának történelmi tanulságai. — TSz, 1960. 8—9. sz. 87—109. p.
(Részlet „A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújának története 1941—1945" c. munka 1. kötetéből.)

[Zaharov] Zacharov, M.: A Nagy Honvédő Háború kezdeti időszaka és annak tanulságai. (Rövidített ford.) — Ho, 1961. 5. sz. melléklete, 10. p.

Káldor György: A hitleri „Kelet-terv" titkos dokumentumai. — Határőr, 1960. 8. sz. 13. p.

A szovjet hadsereg harcászatának fejlődése a Nagy Honvédő Háború éveiben. (1941—1945.) (Razvitie taktiki szovetszkoj armii v godü Velikoj Otecsesztvennoj Vojnü.) [Főszerk.]: (K. Sz. Kolganov.) [Ford. *Szűcs* Miklós.] Bp. 1960, Zrínyi K. 559 p., 37 térk.

Ölvedi Ignác—*Száva* Péter: A Nagy Honvédő Háború folyóátkeléssel egybekötött támadásainak tapasztalatai. — Ho, 1960. 6. sz. 91—100. p.

A lövész hadosztályok harci alkalmazása a Nagy Honvédő Háborúban. (Boevüe dejsztvija sztrelkovoj divizii.) (Ford. *Szűcs* Miklós.) Bp. Zrínyi Kiadó, 1961. 441 p., 50 térk. mell. — Ism.: *Sörös* Lajos. — HSz, 1961. 7. sz. 162—164. p. — Ho, 1961. 3. sz. 130—133. p.

Miért kellett Hitlernek a titkos fegyver? — Lobogó, 1960. 2. sz. 6. p.

Endresz István — *Tálas* Géza: Náci-Németország csodafegyverei. 1. A legyőzhetetlen tengeralattjáró. — Lobogó, 1960. 3. sz. 6. p.

Endresz István — *Tálas* Géza: Náci-Németország csodafegyverei. 2. Időhúzás a tengeren: az élő torpedók. — Lobogó, 1960. 4. sz. 6. p.

Endresz István — *Tálas* Géza: Náci-Németország csodafegyverei. 3. A hanghatár ostroma. — Lobogó, 1960, 5. sz. 6. p.

Endresz István — *Tálas* Géza: Náci-Németország csodafegyverei. 4. A V-rakéták, a „megtorlás fegyverei". — Lobogó, 1960. 6. sz. 6. p.

Endresz István — *Tálas* Géza: Náci-Németország csodafegyverei. 6. Légvédelmi rakéták a légierődök ellen. Az „Amerika rakéta" fantasztikus terve. — Lobogó, 1960. 7. sz. 6. p.

Endresz István — *Tálas* Géza: Náci-Németország csodafegyverei. 7. Németország és az atombomba. — Lobogó, 1960. 8. sz. 6. p.

Endresz István — *Tálas* Géza: Náci-Németország csodafegyverei. 8. Európa vigyázz! — Lobogó, 1960. 9. sz. 15. p.

Szabó Károly: Hernyótalpas óriások. [A második világháború harckocsitípusai.] — Lobogó melléklete, 1961. 1. sz. 4. p.

T[álas Géza]—*E[ndresz* István]: A náci őrület gépszörnyei. (Tausend Füsser, elektromos ágyú, napágyú.) — Lobogó, 1961. 8. sz. 7. p.

Endresz István: Kamikaze. A szamuráj — fasizmus csodafegyvere. — Lobogó, 1960. 19. sz. 6. p.

Parragi György: Kiadatlan szovjet okmányok a teheráni konferenciáról. — Magyar Nemzet, 1961. 200. sz. 2. p.

Bezimenszkij, L.: Titkos tárgyalások (1941—1945.) [Himmler szövetségeseket keres az angol—amerikai táborban. A különbéke gondolata.] (Rövidített szöveg.) — Korunk, 1961. 6. sz. 720—725. p.
(Mezsdunarodnaja Zsizn' 1961. 3. sz.-ból.)

Juhász Róbert: Tragikus hős, vagy áruló? Tengeri csata Mers-el-Kebirben. Lobogó, 1960. 34. sz. 4. p.

[Rázsó Gyula — Tálas Géza]: A nagy háború felvonásai. Előjáték, amely utójáték is lehetne.] — Lobogó, 1961. 23. sz. 8—9. p.

Nábráczky Béla: A malborki lovagvártól Hitler mazuriai főhadiszállásáig. — Élet és Tudomány, 1961. 13. sz. 387—391. p.

Parragi György: A múlt figyelmeztet. Náci dokumentumok a cseh és lengyel nép ellen irányuló népgyilkossági tervekről. — Magyar Nemzet, 1961. 82. sz. 2—3. p.

Bacsó János: Ami a kulisszák mögött történt... Bp. Zrínyi Kiadó, 1960. 374 p., 16. t.

Karsai Elek: A berchtesgadeni sasfészektől a berlini bunkerig. (Fejezetek a második világháború történetéből.) Bp. Táncsics K., 1961. 628 p., 36 t.

Szamuely Tibor: A német fasiszta hadsereg katonai doktrinájának és vezetésének néhány kérdése a második világháború első szakaszában. — — Sz, 1960. 1—3. sz. 150—177. p.

Az első felvonás áldozatai. Hogyan pusztult el a lengyel légihaderő 1939-ben? [Írta:] V. P. — Lobogó, 1960. 42. sz. 16. p.

E[ndresz] I[stván]: A furcsa háború. [8 hónap a nyugati fronton jelentős esemény nélkül 1939—1940.] — Lobogó, 1960. 43. sz. 14. p.

Horváth Miklós: Az 1940. évi nyugateurópai hadjárat hadtörténete és hadművészettörténete néhány kérdésének kritikája. — HK, 1961. 1. sz. 58—111. p.

Juhász Róbert: A kezdet vége. Emlékezel-e Párizs? — Lobogó, 1960. 25. sz. 6. p.

Vass István: Emlékezés Franciaország nemzeti tragédiájának 20. évfordulójára. — Tiszatáj, 1960. 5. sz. 8. p.

A „Tengeri Oroszlán" tragikus napjai. Egy húsz év előtti légicsata története. — Lobogó, 1960. 39. sz. 2. p.

A Luftwaffe árnyéka Anglia fölött. — (Lengyelország lerohanása. — Légiháború Anglia ellen.) — Repülés, 1960. 8. sz. 6. p.

Szabó Károly: A Luftwaffe árnyéka Anglia fölött. A Luftwaffe bukása. — Repülés, 1960. 10. sz. 5. p.

A Luftwaffe árnyéka Anglia fölött. — (Ejtőernyős egységek a II. világháborúban.) — Repülés, 1960. 9. sz. 4. p.

Szabó Károly: Pearl Harbour „fekete napja". — Repülés, 1960. 12. sz. 14. p.

E[ndresz] I[stván]: Fényjelek Pearl Harbour felett. — Lobogó, 1960. 49. sz. 15. p.

Verő Gábor: A vég kezdete. Egy hitszegő támadás kulisszatitkaiból. — — Lobogó, 1960. 25. sz. 7. p.

Szathmári Gábor: A moszkvai csata. Ma húsz éve indította meg történelmi offenzíváját a szovjet hadsereg. [Beszélgetés dr. Horváth Miklós alezredessel, a történettudományok kandidátusával.] — Esti Hírlap, 1961. 288. sz. 5. p.

Popel, N.: Az első győzelem. — — szovjet páncélostábornok visszaemlékezései alapján. — Lobogó, 1960. 36. sz. 7. p.

Szabó Károly: Párbaj a tenger mélyén. — Lobogó, 1960. 29. sz. 4. p.

Voronov, [Nikolaj] Nyikolaj N.: Így ért véget a sztálingrádi csata. (Részlet — — visszaemlékezéseiből.) — NSz, 1961. 8. sz. 48—53. p.
(Novoe Vremja, 1961. 25. sz.-ból.)

Csujkov, Vaszilij Ivanovics: „Kerülni kell a sablonos megoldásokat..." — Lobogó, 1961. 5. sz. 9. p.

Csujkov, Vaszilij Ivanovics: Erőd a Volga partján. (Nacsalo puti.) (Visszaemlékezések. Ford. [S.] Nyírő József.) Bp. Zrínyi K., 1960. 399 p., 9 t., 3 térk.

Bakonyi József: A hősi múlt életre kel. (Szaburov vezérőrnagy visszaemlékezése a partizánharcokra.) — Lobogó, 1961. 33. sz. 6. p.

T[álas] G[éza]: A Griff-hadművelet. — Lobogó, 1960. 27. sz. 4. p.

T[álas] G[éza]: Párizs felszabadította önmagát. — Lobogó, 1960. 33. sz. 7. p.

Illés Béla: Volt egyszer egy háború... John Steinbeck haditudósításai nyomán. — Élet és Irodalom, 1961. 41. sz. 5. p.

Gazsi József: Drezda tragédiája. — Magyar Légoltalom, 1960. 8. sz. 10—11. p.

Verő Gábor: Az utolsó csata. — Lobogó, 1960. 18. sz. 4—5. p.

Árkus József: 15 esztendős felirat a Reichstag falán. — Igaz Szó, 1960. 9. sz. 18—23. p.

[Visnevszkij] Visnyevszkij, Vszevolod: Berlin kapitulál. [— — gyorsírói jegyzőkönyve a tárgyalásokról.] Ford. *Látó Anna*. — Korunk, 1961. 7. sz. 864—871., 8—9. sz. 1082—1087., 10. sz. 1228—1238. p.

Gazsi József: Aki Hitler trónját örökölte. Dönitz [Karl]. — Lobogó, 1960. 19. sz. 6—7. p.

Paulus,: „A német nép engem okolhat..." — Lobogó, 1961. 5. sz. 8. p.

Tálas Géza: (Friedrich) Paulus a „vádlottak padján". — Lobogó, 1961. 12. sz. 15. p.

Svoboda, Ludvik: A Csehszlovák Néphadsereg megalakulása és harca a német fasiszták ellen. — HK, 1961. 1. sz. 3—34. p.

Kellner, L.: Az I. Csehszlovák Hadtest dicsőséges harci útja. — HSz, 1961. 5. sz. 109—113. p.

Prazák Jiri: A felszabadító szovjet hadsereg. — Új Csehszlovákia különkiadása, 1960. 3. p.

A szelicei erdőtől Bukarestig. [A Tudor Vladimirescu hadosztály.] — Lobogó, 1960. 34. sz. 7. p.

A román nép sorsfordulója. (1944. augusztus 23.) — Magyar Nemzet, 1961. 199. sz. 3. p.

Jankov, Janko: Egy bolgár politikai tiszt naplójából. — Népszabadság, 1960. 81. sz. 11. p.

Karasztojanov, A.: Akik vérüket hullatták a magyar szabadságért. [A Bolgár Néphadsereg megalakulása és magyarországi harcai.] — N, 1961. 38. sz. 5. p.

Rázsó Gyula: A légi stratégia fejlődése a II. világháborúban. — Ho, 1961. 3. sz. 97—112. p.

Akcióban az SS. (SS im Einsatz.) Az SS büntettei a bizonyítékok tükrében. [Dokumentumgyűjtemény. Összeáll. és kiad.] (az Antifasiszta Ellenálló Harcosok Német Demokratikus Köztársaságban működő Bizottsága. Ford. *Szegő* István. Röv. kiad.) Bp. Zrínyi K. 1960. 615 p. 1 térk.

Kraus, Ota—*Kulka*, Erich: Éjszaka és köd. (Noc a mlha.) (Ford. *Anderlich* András, *Major* László.) Bp. Kossuth K., 1961. 423 p., 24 t., 1 térk.

[Eremenko] Jeremenko, A. I.: Miért győzték le a Wehrmachtot? — Népszabadság, 1961. 156. sz. 6. p.

A szocialista országok fegyveres ereje

Lukács György—*Verő* Gábor: Üdvözöljük fegyverbarátunkat, a Bolgár Néphadsereget. — HSz, 1961. 9. sz. 131—135. p.

Pusztai István: A testvéri bolgár népnek és hadseregének nagy ünnepe. — HSz, 1960. 9. sz. 134—136. p.

A Csehszlovák Néphadsereg tizenöt esztendeje. — Az Új Csehszlovákia különkiadása, 1960. 4—5. p.

Kellner, Ludvig: A duklai áttörés évfordulója a Csehszlovák Néphadsereg Napja. — HSz, 1961. 9. sz. 140—143. p.

Augusztus 1. a Kínai Népi Felszabadító Hadsereg Napja. Hősök, vitézek hadserege. [Írta:] Sz. F. — Igaz Szó, 1960. 14. sz. 67—69. p.

Szepesi Ferenc: Augusztus 1. a Kínai Népi Felszabadító Hadsereg Napja. — HSz, 1960. 7—8. sz. 111—114. p.

Fegyvertársaink életéből. Február 8. A Koreai Néphadsereg születésnapja. — Igaz Szó, 1960. 3. sz. 68—72. p.

Pusztai István: A Koreai Néphadsereg Napjára. — HSz, 1960. 1. sz. 76—82. p.

[Ezerkilencszázhuszonegy] 1921. március 16. A Mongol Néphadsereg születésnapja. — Igaz Szó, 1960. 5. sz. 58—61. p.

Dickel, F. v.: A Nemzeti Néphadsereg fennállásának negyedik évfordulójára. — Új Németország, 1960. 3. sz. 5—9. p.

Tóth Sándor: A Román Néphadsereg születésnapjára. — HSz, 1961. 9. sz. 136—139. p.

[Ezerkilencszázötvenöt] 1955. május 14. A szocialista tábor védelméért. Ötéves a Varsói Szerződés. — Igaz Szó, 1960. 9. sz. 24—29. p.

Ötéves a Varsói Szerződés. — A Hazáért, 1960. 20. sz. 5. p.

Rabe, Heinz: Nagyszerű fegyverbarátság. A Varsói Szerződés 5. évfordulójára. — Új Németország, 1960. 5. sz. 6. p.

Összeállították:

Kovalcsik József—Viniczai István—Windisch Aladárné

TARTALOM

TANULMÁNYOK

Mucs—Kovalcsik: A légidesszant csapatok fejlődésének áttekintése a két világháború között és alkalmazásuk a második világháborúban — — — — — — — — — 3

Merényi László: Antilitarista mozgalmak hazánkban a Monarchia háborús készülődései ellen 1912 őszén — — — 73

Markó Árpád: Le Maire francia kuruc hadmérnök brigadéros emlékirata XIV. Lajoshoz Rákóczi szabadságharcának utolsó idejéről — — — — — — — 102

Borosy András: A XI—XIV. századi magyar lovasságról — — — 119

KÜLFÖLD HADTÖRTÉNELMI IRODALMÁBÓL

Jaromir Navratil: 1948 februárja és a csehszlovák hadsereg — — — 175

SZEMLE

V. M. Kulis: A második Front. (Ism. Sörös Lajos) — — — — 227

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR

Dr. Rapcsányi—Dr. Tóthné: Ismeretlen feljegyzések Zrínyi Miklós 1664-es télitavaszi hadjáratáról egy korabeli magyar kalendáriumban — — — — — — — — — — — 236

Gazsi Harsányi: Dokumentumok a magyar ellenállási mozgalom történetéről a második világháború idején — 262

BIBLIOGRÁFIA

Az 1960—61. évi Magyarországon megjelent hadtörténelmi irodalom bibliográfiája. (Kovalcsik, Viniczai, Windischné) — — — — — — — — — 309

INHALTSVERZEICHNIS

STUDIEN

Mucs—Kovalcsik:	Übersicht über die Entwickelung der Luftkampfgruppen zwischen den zwei Weltkriegen und ihre Verwendung im zweiten Weltkrieg — —	3
László Merényi:	Antimilitaristische Bewegungen in unserem Lande gegen die Kriegsvorbereitungen der Monarchie im Herbst des Jahres 1912 — — — — — —	73
Árpád Markó:	Denkschrift des französischen-kurutzen Geniebrigadiers Le Maire zum XIV. Ludwig von der letzten Zeit des Rákóczischen Freiheitskampfes	102
András Borosy:	Von der ungarischen Cavallerie aus den XI—XIV. Jahrhunderten — — — — — — — — — —	119

AUS DER KRIEGHISTORISCHEN LITERATUR DES AUSLANDS

Jaromir Navratil:	Februar des Jahres 1948 und die tschechoslovakische Armee — — — — — — — — — —	175

RUNDSCHAU

KRIEGSGESCHICHTLICHE URKUNDENSAMMLUNG

BIBLIOGRAPHIE

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

МУЧ—КОВАЛЧИК: Обзор развития воздушно-десантных войск между двумя мировыми войнами и их применения во второй мировой войне — — — — — — — — — — — — 3

МЕРЕНИ ЛАСЛО: Антимилитаристические движения осенью 1912. г. в нашей стране против военной подготовки Австро-Венгерской монархии — — — — — — — — — — — — — 73

МАРКО АРПАД: Доклад французского военного инженера бригадира Ле Мэре Людвигу XIV. по последнему периоду борьбы за независимость, руководимой Ракоци II — — — — 102

БОРОШИ АНДРАШ: О рыцарстве в Венгрии в XI—XIV. вв — — — — 119

ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКАЯ НАУКА В ЗАГРАНИЦЕ

ЯРОМИР НАВРАТИЛ: Февраль 1948 г. и чехословацкая армия — — — — 175

РЕЦЕНЗИЯ

ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКИЙ АРХИВ — БИБЛИОГРАФИЯ

Ára: 16. — Ft